

АЙГИНЕ МАДАНИЙ-ИЗИЛДӨӨ БОРБОРУ

НАРЫНДЫН НАРКЫ:
ЖАНДУУ ЖАЙЛАР
ЖАНА БАРКТУУ БИЛИМ

Бишкек - 2014

УДК
ББК
С

Илимий изилдөө жана китептин басылып
чыгарылышы Кристиенсен Уюму
(АКШ, Калифорния) тарабынан каржыланды.
Автордук укуктар сакталган.
Китептин бир да бөлүгүн уруксатсыз көчүрүүгө,
кайрадан басып чыгарууга жана таратууга болбойт.
Долбоордун демилгечиси жана жетекчиси – Айтпаева Гүлнара

Редакторлор:

Айтпаева Гүлнара, Айгине маданий-изилдөө борборунун жетекчиси, филология илимдеринин доктору, доцент.

Алыбаева Гүлнара, Нарын аймагындагы ыйык жерлер боюнча координатор.

Самаков Айбек, Айгине маданий-изилдөө борборунун изилдөөчүсү, Манитоба Университетинин магистранты (Канада)

Мукабаны даярдаган: Гүлжан Кудабай-Галлагер

Сүрөттөрдү тарткан: Айбек Самаков, Гүлнара Айтпаева, Мээрим Айткеева, Нурбек Талантбеков

Нарындын наркы: жандуу жайлар жана барктуу билим. – Б.: Айгине маданий-изилдөө борбору, 2014, - 456 б.

ISBN

“Нарындын наркы: жандуу жайлар жана барктуу билим” китеби Айгине маданий-изилдөө борбору тарабынан 2013-жылы Нарын облусунда кенен жүргүзүлгөн талаа изилдөөнүн жана ага кошумча 2013-2014-жылдары Бишкекте Ак-Талаа, Ат-Башы, Жумгал, Кочкор, Нарын аймактарында туулуп-өскөн адамдар менен болгон маектердин негизинде даярдалган.

Китепте Нарын облусунун ыйык жерлердин тизмеси, сүрөттөлүшү, жайгашкан жерлери, оозеки жашап келген тарыхы, ыйыктыктын каадасы жана ырааты берилген. Ошону менен бирге китепке Нарын аймагында сакталып келе жаткан айтылуу ата-апаларга, мартабалуу молдолорго, тууган жерине таазим эткен таланттарга, ат таптаган саяпкерлерге, ошондой эле калкты калк кылган каада-салттарга, касиеттин кубулуштарына, дарыгерлердин дабаасына, табышмактуу түш-аяндарга, жаратылышка жуурулушкан жайчылыкка жана башка кыргызчылыктын кырларына тиешелүү маалымат кирди.

Китепке киргизилген маалымат жергиликтүү калктын оозеки маектеринин негизинде жазылып чыкты. Ар бир маалыматты китепке кошуу үчүн жазуу же оозеки уруксат алынган.

С
ISBN

УДК
ББК

© Айгине маданий-изилдөө борбору, 2014,
Кыргызстан, 720040, Бишкек, ул. Токтогула, 93

МАЗМУНУ

БАШ СӨЗ	5
БАП 1: ЫЙМАНДЫ БАККАН ЫЙЫКТЫК	9
Бөлүк 1: Нарындагы ыйык жерлердин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү	9
Бөлүкчө 1: Ак-Талаа району	12
Бөлүкчө 2: Ат-Башы району	32
Бөлүкчө 3: Жумгал району	52
Бөлүкчө 4: Кочкор району	74
Бөлүкчө 5: Нарын району	87
Бөлүк 2: Ыйык аталар жана апалар	107
Бөлүкчө 1: Байыр алган Баба-Ата	107
Бөлүкчө 2: Балбан баатырлар	110
Бөлүкчө 3: Даанышман Долон-Ата	118
Бөлүкчө 4: Жугумдуу Жумгал-Ата.	121
Бөлүкчө 5: Кадырлуу Кошой-Ата	126
Бөлүкчө 6: Күч-бийликтүү Кочкор-Ата	130
Бөлүкчө 7: Теңдеген Түгөл-Ата	141
Бөлүкчө 8: Түбөлүктүү Тастар-Ата жана Чөйчөк-таш	143
Бөлүкчө 9: Ыймандуу Ыманбек молдо	146
Бөлүкчө 10: Берекелүү Бурана-Апа	154
Бөлүк 3: Даарыган дөбөлөр, таштар, жайлар.	157
Бөлүкчө 1: Чечилүүчү Чеч-Дөбө.	157
Бөлүкчө 2: Таасирдүү Таш-Рабат	170
Бөлүкчө 3: Аруу арашан, булактар	176
Бөлүкчө 4: Үзүрлүү үңкүрлөр, тоолор, таштар	180

Бөлүк 4: Ыйыктыктын ырааты	185
БАП 2: КЫРГЫЗЧЫЛЫКТЫН МИҢ КЫРЫ	197
Айтылуу аталар, асыл апалар	197
Ат таптасаң, атың таанылат	240
Бабалардын баалуу билими.	243
Жадыраган жылдыздардын жары	247
Жаратылышка жуурулган жайчылык.	251
Жер-жайлардын жазмышы.	257
Каада калкты калкалайт.	270
Касиеттин каадасы, даарыгерликтин дабасы	277
Мал менен жер киндиктеш.	357
Табиятка таазим эткен таланттар	360
Табышмактуу түш-аяндар	371
Улуулардын убайы, кичүүлөрдүн кылганы	380
БАП 3: ЗАМАНЫБЫЗДЫН ЗАЛКАРЫ	390

БАШ СӨЗ

Айгине маданий-изилдөө борбору 2005-жылдан бери Кыргызстанды түрө кыдырып, ар кыл өңүттөгү изилдөөлөрдүн үстүндө эмгектенип келет. Буга чейин өлкөбүздүн Талас, Ысык-Көл, Жалал-Абад, Ош, Баткен аймактарындагы ыйык жерлерди изилдеп чыгып, анда чогултулган маалыматтарды камтыган китептер жарыкка чыкты¹.

2013-жылдын май айынан баштап Айгине маданий-изилдөө борбору алыскы ак мөңгүлүү, асман тиреген аска зоолуу Нарын аймагындагы ыйык жерлерди изилдеп, ошондой эле кыргыздын нукуралуулугун сактаган элдин даанышмандыгын, эч бир жерде көрсөтмө катары жазылбаган кыргыз баласынын жүрөгүндө атадан балага өтүп келаткан асыл сапаттарын, ишенимдерин чогултуп, **“Нарындын наркы: жандуу жайлар жана барктуу билим”** деген дагы бир китепти жарыкка чыгарууда.

Жолдун алыстыгына, аба-ырайынын татаалдыгына карабастан, Айгине борборунун кызматкерлери деңиз деңгээлинен 3500-4500 метр бийикте жайгашкан Арашан, Соң-Көл, Ак-Сай, Арпа ж.б. өрөөндөрдү, жайлоолорду, айылдарды түрө кыдырып, ыйык жерлерди билген адамдарды таап, алардын “ички сандыгында” катылган купуя сырларды ачып, керектүү маалыматтарды чогултканга жетишти.

Айрым учурда мекенчилдиги күчтүү нарындыктардан элдик билимди чогултуу кыйынга турду. Анткени Үзөңгү-Кууш кытайлыктарга өтүп кеткенден кийин чочуп калган эл, дагы кайсы жерди изилдеп жатышат кыязында болуштубу, айтор, ириде биздин аты-жөнүбүздү, уруубузду, ишибизди, максатыбызды тактап алгандан кийин гана кепке келип, черлери жазылганча тарыхты тарыхтай, санжыраны санжырадай, ыйык жерлердин таржымалын билишинче айтып беришти. Ушундан улам, калктын жерине болгон аяр мамилесин байкадык.

Айрым учурда жөнөкөй сүйлөшүү талкууга айланып, тарых, “Манас”, элдик ислам, каада-салт тууралуу элдин ой-жүгүртүүсүн кенен угуп-билүүгө шарт түзүлдү. Мөңгүдөн атырылып түшкөн, таштан ташка урунуп, бышкан тунук суудан ичкен адамдардын ою да, ичи да таза, сүйлөгөн сөздөрү да барктуу болот экен.

Барган жерлердин көбүндө тоолуктар дасторконун жайып, кымызын кымыздай, чайын чайдай берип, так ошол дасторкондун үстүнөн кенен баарлашып, кээ бир кезде айрым маселелер боюнча талаш-тартыш

1 “Талас жергесиндеги кылым карыткан мазарлар” (Бишкек, 2005), “Касиеттүү Нылды-Ата” (2006), “Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде” (2007, кыргыз жана англис тилдеринде) жана “Ысык-Көлдөгү ыйык жерлер: касиет, зыярат, өнөр” (2009, кыргыз, орус жана англис тилдеринде), “Жалал-Абаддагы ыйык жерлер жана эл даанышмандыгы” (2010), “Оштогу ыйык жерлер жана эл билими” (2010), “Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими” (2012) китептери жарык көрүп, окурмандарга тартууланды. Окурмандардын сунушу менен ыйык жерлерге байланыштуу маалыматтар мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкталып, “Мурас таануу” (2008) деген окуу куралы жарык көрдү.

да жаралып жатты. Өзгөчө, дин маселелер менен “Манас” айтууга келгенде, ал тургай үй-бүлөлүк деңгээлде келишпестиктер болот экендиги байкалды. Меймандостукка келгенде, айта кетчү нерсе, бул Соң-Көлдүн айланасындагы элдер башка нарындыктардан бир топ айырмаланып калыптыр. Ал жерде кээде кымыз эмес, чай ичип кеткиле деген адамдар жокко эседей сезилди. Бул – сырттан көп саякатчылар келип, соода-сатык кенен орун алып, жергиликтүү калктын мүнөзүнө таасир эткенинен улам болуп жатат окшойт.

Акыркы жылдары ата-бабалар сыйынып келген ыйык жайлар унутулуп баратканы, анысы аз келгенсип, кээ бир молдолор мазар басууга тыюу салып жаткандары аныкталды. Мазарга зыярат кылуу “ширк” деп жаңыдан эле ислам динине кирип жаткандар үй-бүлөсүндөгү касиети бар туугандарына тыюу салып жатканы дагы байкалды. Даремети барлар же Алла Таала берген касиетти кыя албай, же дааватчы баласын, күйөөсүн, бир тууганын кыя албай, орто жолдо калып, касиет кысып, оорукчан болуп калгандар бар экенин дагы угуп жүрдүк.

Ат-Башы айылынын тургуну Гүлмира аттуу айым азыркы молдолор менен советтик мезгилдеги молдолордун айырмасы асман менен жердей экенин басым кылып айтты. Анын сөзүндө, советтик мезгилде молдолор төлгө салдырып, мазарларга зыярат кылышчу: “Азыркы молдолор ислам динин толук билип-билбей эле мазар басуу, төлгө салдыруу “ширк” деп тыюу салышат. Менимче, бул туура эмес. Анткени Меккедеги Кааба ташка барып молдолор сыйынып, ажы болуп келип жатышпайбы. Анан биздин мазардын таштары, суулары, тоолору эмнеси менен жаман болду экен? Мазарды дагы Жараткан жаратып, ал аркылуу бизди тазалансын деген”, - дейт төлгөчү айым.

Нарын жергесиндеги элдин көпчүлүгү үзүлө түшүп мазар басышпайт жана ага көп маани бурушпайт десек туура болот. Ошенткен күндө дагы, Нарын аймагындагы бир топ илгерки мазарлардын аттары, жайгашкан жери, уламыштары ооздон оозго өтүп, айрым билгендер ары өтүп, бери өткөндө куран окуп, тилек тилеп ушул күнгө чейин сактап келишкен. Антпесе изилдөө учурунда 321 ыйык жер бул аймакта кандай табылып, 241 ыйык жайдын толук сүрөттөмөсү кандай пайда болмок эле?

“Нарындын наркы: жандуу жайлар жана барктуу билим” китеби үч баптан турат. Биринчи бап **“Ыйманды баккан ыйыктык”** деп аталып, төрт бөлүктөн турат. Ар бир бөлүк тиешелүү бөлүкчөлөрдү камтыйт. Мисалы, “Ыйык аталар жана апалар” бөлүгүндө “Даанышман Долон-Ата”, “Жугумдуу Жумгал-Ата”, “Кадырлуу Кошой-Ата”, “Күч-бийликтүү Кочкор-Ата”, “Берекелүү Бурана-апа” аттуу бөлүкчөлөр бар. Бул бап Нарындагы ыйык жерлердин тизмесине, алардын сүрөттөлүшүнө, жайгашкан жерлерине, оозеки жашап келген тарыхына, ыйыктыктын каадасына жана ыраатына арналган. Тизмелер, сүрөттөмөлөр, ыйыктык тууралуу ой-жүгүртүүлөр жана башка

түшүнүктөр толугу менен жергиликтүү калктын оозеки маалыматынын негизинде жазылды.

Экинчи бап “**Кыргызчылыктын миң кыры**” деп аталып, он эки бөлүктөн турат. Кыргызчылыкты биз кенен маанисинде алып, изилдөө убагында табылган кыргыздарга мүнөздүү бир топ көрүнүштөрдү киргиздик. Анын ичинде Нарын аймагында сакталып келе жаткан айтылуу ата-апаларга, мартабалуу молдолорго, тууган жерине таазим эткен таланттарга, ат таптаган саяпкерлерге, ошондой эле калкты калк кылган каада-салттарга, касиеттин кубулуштарына, дарыгерлердин дабаасына, табышмактуу түш-аяндарга, жаратылышка жуурулушкан жайчылыкка жана башка кыргызчылыктын кырларына тиешелүү маалымат бар.

Көбүнчө маалымат бөлүшкөн адамдардын оюн бузбай, үзбөй берүүгө аракеттендик. Баса айтып кетчү нерсе, берилген маалымат ошону айтып берген адамдын көз-карашын, жашоо-тажрыйбасын камтыйт. Ошондуктан бул китеп жалпысынан Айгиненин эмес – элдин көз караштарын чагылдырат. Ырас, алар ар-башка, кээде карама-каршылыктуу келет, бирок карама-каршылыктарды алып салсак, – жашоо-турмуштун өзөгүн алып салгандай болобуз деп, болгонун болгондой берүүнү туура таптык. Ар бир ой бөлүшкөн адамдан, анын маалыматын китепке киргизип, көпчүлүккө жарыялоо үчүн уруксат сурадык. Айрым маалыматчылар аттарын же туулган жылын ачык жазбоону өтүнүштү. Андыктан убаданы сактап, биз алардын атынын баш тамгасын гана кыскартып бердик.

Нарындын китеби - алтынчы аймактын китеби болгонуна улам, бир нерсени даана айтса болот. Талаа изилдөө канчалык кылдаттык менен жүргүзүлбөсүн, тизмеге, китепке кирбей калган жерлер дагы чыгат. Ар бир аймактын китеби чыккандан кийин, сөзсүз түрдө, бир нече адам пайда болуп, китепке кирбей калган жерлер тууралуу айтышат. Кээде эмне үчүн ал кирбей калды деп таарынышат же өкүнүшөт. Ыйык жерлер тууралуу китептер эл билимин камтышат. Ал билим, аккан суудай, дайыма толукталып, кенейтилип, жаңырып турат. Биздин китептер болсо, ошол билимдин кичине эле бир четин көпчүлүккө тартуулап жатышат.

Ушундай маалыматты сактаган, барктуу билимди алып жүргөн адамдар көп кездеше бербейт жана баалуу келет. Бирок алар жыл эмес, күн сайын азайып баратышат. Нарын жергесин 2013-жылы изилдеп, жыл бою маалыматты китепке айлантып жатканда, кээ бир учурларда маалыматчыларга байланышып, тигини же муну тактайлы десек, кээ бир маектешкен карыялар өтүп кетишиптир. Ошондой асыл адамдардын бири – Нурак Абдырахманов.

Нурак абанын мезгилсиз, ооруп жүрсө деле, капилеттен кайтып кеткени жалпы кыргыз эл үчүн арманга айланды. Бул киши менен Айгине маданий-изилдөө борбору 2009-жылдан тартып тыгыз иштешип, Нурак абанын өзгөчө астейдилдигин жана кут даарыгандыгын таанып,

билип калганбыз. Нурак абанын жанында жүрүп, күнүмдүк турмушун көрүп, ыр-күүлөрүн угуп, заманыбыздын Залкары менен иштешип калганыбызды баамдап, баалап жүрдүк. Нарындын илиздөөсүн дагы Нурак абанын батасы менен баштаганбыз, китептин үстүндө бир топ отуруп, бирге кеп курганбыз. Тилекке каршы, өзү айтып бергенин Залкар окуганга үлгүрбөй кетти. **Жаткан жериңиз жайлуу, топурагыңыз торкоо болсун, Нурак аба.**

2013-жылдын бир күнүндө Нурак Абдырахманов Айгинеге өзүнүн “Адам Атанын динине кайрылалы” деген ишин алып келип, окуп көрүңүз деп өтүндү эле. Тилекке каршы, тиги-бу деп жүрүп, ал ишти Залкардын тирүү кезинде окубай калдык. Бул иште көтөрүлгөн маселелер бир гана белгилүү өнөрпоз үчүн эмес, жалпы коомчулук үчүн маанилүү болгонун эске алып, Нурак абаны арбагына арнап, үчүнчү бапты **“Заманыбыздын Залкары”** деп, мерчемдүү үзүндүсүн китепке киргиздик.

Нарын жергесиндеги талаа изилдөө иштерин жетектеген жана китепти иштеп чыгууга салымын кошкон Айбек Самаковго, талаа изилдөөгө катышкан жаш манасчы Нурбек Талантбековго, талаа изилдөөнү жүргүзүп, китепти басмага даярдаган Мээрим Айткеевага, жардам берген Чолпонай Усубалиева-Грищук, Айза Абдырахманова жана Виктория Клеванецке ыраазычылыгыбызды билдиребиз.

Гүлнара Айтпаева, Айгине маданий-изилдөө борборунун жетекчиси, филология илимдеринин доктору.

Гүлнара Алыбаева, Нарын аймагы боюнча координатору.

БАП 1

ЫЙМАНДЫ БАККАН ЫЙЫКТЫК

Бөлүк 1

НАРЫНДАГЫ ЫЙЫК ЖЕРЛЕРДИН ТИЗМЕСИ ЖАНА СҮРӨТТӨМӨЛӨРҮ

Бул бөлүмдөн окурман Нарындагы ыйык жерлердин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү менен тааныша алат. Талаа изилдөө маалыматына таянсак, кандай гана мазар болбосун, ал зыяратка барган адамдын руханий дүйнөсүн тазалатып, Жаратканга кайрылтып, каалоо-тилектерин айттыртат. Табыптар да оорукчан адамдарды аян алган мазарларга алып барып, шам жагып, шамдын күлү, мазардын суусу, баткагы менен дарылашат. Ошондой эле касиети бар адамдардын жолу ачылып, кыргызчылыгына багыт берилет. Башка диндеги, башка улуттагы касиеттүү адамды да мазар чакыраары бир нече жолу маалыматчылар тарабынан айтылды. Кыязы, мазар динди, улутту, жынысты, жашты иргебейт. Болгону мазар аркылуу адам баласы тоону, ташты, сууну булгабай, талды кыйбай, аларды тең жана таза тутуп, табият менен шайкештикте жашаганга үндөп, каалоо-тилегин айтып, жаман сөздөн, жаман ойдон арылып, жан дүйнөнү тазалаганга түрткү алат турбайбы.

Түгөл-Ата, Чеч-Дөбө, Таш-Рабат, Шырдакбектин коргону, Эр Төштүктүн таштары, үңкүрү сыяктуу ыйык жерлер боюнча ар кандай маалыматтар чогулду. Ошон үчүн, бир жагынан, көп түрлүү маалыматты сакташ үчүн, экинчи жагынан, билимин чын жүрөгүнөн бөлүшкөн адамдарды урматтап, бардык маалыматтарды китепке киргизгенге аракет кылдык. Окурман өзү байкап көрө алат, бир маалымат экинчисине окшобойт.

Нарын тарапта да жети деген сан менен байланышкан мазар аттары кездешти. Эгерде түштүк тарапта ислам динин таратып келген араб улутундагы жети бир туугандардын аты менен байланышкан Кожо мазарлар катталса, Нарын тарапта да кыргыздардан чыккан жети бир туугандын атынан аталган мазарлар бар экени аныкталды. Булар: Баба-Ата, Байтик-Ата, Жумгал-Ата, Кочкор-Ата, Тастар-Ата, Түгөл-Ата, Чеч-Дөбө-Ата.

“Кочкор-Ата мазары - бийлик мазары” деп аталган үчүн, мен менсинген жетекчилер, депутаттар келип, өзгөчө шайлоо учурунда бат-бат каттап калышат экен. Айрым жетекчилер чын пейилинен ыйык жерлерге колдон келген жардамдарын аяшпай, зыяратчылардын эс алуусуна шарт түзүп беришкен. Жолу да оңдолуп, барганга кыйынчылык туудурбайт. Китептин ичинде ааламдан караганда так ушул Кочкор-Ата

мазарынан өзгөчө нур чыгып тураары тууралуу эл арасында жашап келген маалыматтар орун алган.

Бардык аймактардагыдай эле Нарында да мазарлар экиге бөлүнөт: табигый жана адамдын колунан тургузулган деп. Айрым учурда аралашма ыйык жерлер кездешет. Маселен, адамдын колунан тургузулган мазарлардын жанында табият тартуулаган булактар, дарактар учурайт. Алсак, Нарын районундагы Ыманбек молдонун күмбөзү. Жергиликтүү калктын айтымында, мазардын касиетин тоонун күңгөйүнө карагат чыгып жатканынан байкаса болот. Негизи карагат тескейине чыгат, күңгөйүндө суу жок, өспөйт. Ыманбек молдо өзү касиеттүү, тамыр кармаган киши болгон. “Мен өлгөндө Боз-Бешикке, көчөнүн кырына же болбосо Сулайман молдонун мечитинин алдындагы мазардын жанына койгула” деген экен. Ыманбек молдо жайдын чилдесинде каза болот, анын бир туугандары Тынымсейит, Мортук жана Ыманберди күндүн ысыгында аны алыска алып барып койгусу келбей, молдонун керээзин аткарбай, Көк-Дөбөгө эле коюп коюшат. Ошентип, аманатка кыянат кылган үчүн алардын тукуму көбөйгөн эмес: Мортуктан тукум жок, Тынымсейит менен Ыманбердиден тукум аз. Ыманбек молдо коюлган жерде карагат, аса-муса өзүнөн-өзү эле өсүп чыккан, кийин туугандары ал коюлган жерди коруп коюшкан.

Нарын аймагында Манас баатырга байланыштуу бир топ ыйык жер бар экени аныкталды. Бул боюнча да кызыктуу маалыматтарга орун бердик. Манастын ордосу, мамысы, тулгасы, Каныкейдин көз жашы, Алмамбеттин булагы, Кошой-Коргон, ошондой эле Эр-Төштүк, Жаңыл-Мырза, Эр-Табылды сыяктуу жерлер бар экенин көрдүк. Булар боюнча да ар кандай маалыматтар чогултулуп, баарын сыйдырганга аракет кылдык.

Нарын районундагы Кеңеш айылында Кожо-Үңкүр деген мазар бар экен. Кожо-Үңкүрдүн бет маңдайында азан чакырган жар бар болгонун маалыматчылар билдирди. Демек, ыйык жерлер аркылуу ислам динин таратуучулардын Нарын аймагындагы издерин байкаса болот. Мындан сырткары, Жумгалдагы Көк-Ой айылында Пайгамбар-Үңкүрү деген жер бар экени анык болду. Оозеки тарыхында айтылгандай, пайгамбар душмандарынан качып келе жатканда, ошол жерге коргологон экен. Кайсы пайгамбар экени белгисиз.

Нарын аймагындагы мазарлардын көбүнчөсүнүн аттары уйкаш, анан калса бир эле райондо бир ат менен бир нече мазар бар экени аныкталды. Маселен, Тулпар-Булак, Долон-Ата, Шар, Булак, Жалгыз-Карагай, Жалгыз-Терек ж.б.у.с.

Сүрөттөлгөн жерлер тизмедеги жерлерге караганда азыраак. Анын себеби – тизмеге жергиликтүү калктын эсинде азыркы мезгилге чейин сакталган ыйык жерлердин аттары киргизилди. Аты сакталып, бирок андан көбүрөөк же маанилүү маалымат табылбаган жерлер да болду. Ошондой болсо деле, ысымдарды из катары кабыл алып, аны тизмеге киргизип сактап калдык. Бизден кийин изилдегендер болсо, ошол изди

кармап, көбүрөөк маалымат табышы мүмкүн. Андай аталыштарды дегеле алып салсак, изди өчүрүп салгандай болот белек.

Сүрөттөмөлөр жергиликтүү калктын маалыматынын негизинде жазылды, башкача айтканда, оозеки тарыхтын негизинде түзүлдү. Кээ бир жерлерде билимдүү маалыматчылар жазуу булактардан алган маалыматы менен бөлүшкөнү байкалат. Талаа изилдөө учурунда кээ бир жерлер тууралуу маалымат көбүрөөк, башкалар тууралуу азыраак чыгат экен. Ошондуктан сүрөттөмөлөрдүн көлөмү ар башка. Шартка жараша, кээ бир сүрөттөмө берген адамдардын ысымдары жазылып берилди, кээ бир жерлерде – жергиликтүү адамдардан жазылган маалымат ысымсыз, жалпылаштырылып берилди.

Дагы бир айта турган нерсе - жерлердин жана ысымдардын жазылышы. Мисалы, Шопок-Ата же Төлөмүш-Ата күмбөздөрү болсо, алар сызыкча менен жазылат, ал эми ысым катары кетсе, алар Шопок Ата, Төлөмүш Ата деп, сызыкчасы жок берилет.

Тыянактап айтсак, жалпы тизмеге 322 ыйык деп эсептелген жер катталды, анын ичинен 241 жердин жергиликтүү билермандардан алынган сүрөттөмө-мүнөздөмөлөрү бар, 81 жер тууралуу толугураак маалымат талаа изилдөө учурунда таба алган жокпуз.

Бөлүкчө 1:

Ак-Талаанын ыйык жерлеринин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү.

Ак-Талаа райондун борбору – Баетов кыштагы. Ал Нарын областынын түштүк-чыгышында жайгашкан. Чыгыштан Нарын району менен, түндүктөн Жумгал, түштүктөн Ат-Башы жана батыштан Жалал-Абад жана Ош областтары менен чектешет. Ак-Талаа районунун карамагына 13 айылдык округ кирет.

Тизме:

1. Ажыбайдын мүрзөсү, *Ак-Тал айылы*
2. Ак Куланын мамысы, *Соң-Көл жайлоосу*
3. Ак-Мөөрдүн көз жашы, *Соң-Көл жайлоосу*
4. Ак-Терек, *Кош-Дөбө айылы*
5. Ак-Терек, *Куртка айылы*
6. Арап-Өлгөн, *Кош-Дөбө айылы*
7. Аркар-Булак, *Ак-Тал айылы*
8. Арчалуу-Мазар, *Соң-Көл жайлоосу*
9. Арчалы-Мазары, *Куртка айылы*
10. Ас-Казан, *Кош-Дөбө айылы*
11. Ат-Кулак мазары, *Кадыралы айылы*
12. Бакайдын Тереги, *Ак-Терек айылы*
13. Бала-Тапан, *Ак-Кыя айылы*
14. Баян Сулуунун мазары, *Ак-Кыя айылы*
15. Бердаалы молдонун күмбөзү, *Кош-Дөбө айылы*
16. Беш абышка көпкөн жал, *Коңорчок айылы*
17. Ботояр-Булак, *Кара-Ой айылы*
18. Бүргөнүн күмбөзү, *Терек айылы*
19. Дары-Булак, *Ак-Терек айылы*
20. Дары-Суу, *Арпа жайлоосу*
21. Думана, *Жергетал айылы*
22. Жалгыз-Тал, *Ак-Кыя айылы*
23. Жалгыз-Терек мазары, *Терек айылы*
24. Жергетал, *Жергетал айылы*
25. Жыланды-Булак, *Үгүт айылы*
26. Жылуу-Суу, *Кош-Дөбө айылы*
27. Жылуу-Суу, *Үгүт айылы*
28. Кадыралынын үңкүрү, *Кадыралы айылы*
29. Кайыңды-Булак, *Кайың-Булак айылы*
30. Канат-Көр, *Баетов айылы*
31. Кара-Көл, *Терек айылы*
32. Катын-Өтөк-Шейитаалы, *Кичи-Бычан жайлоосунун бор кыштоосу*
33. Кекилик, *Байгөнчөк айылы*

34. Келин-Таш, *Кара-Суу айылы*
35. Келин-Таш, *Келин-Таш жайлоосу*
36. Кемпир баатыр жана Чомой баатыр күмбөздөрү же Кош-Күмбөз, *Куртка айылы*
37. Козуке, *Ак-Кыя айылы*
38. Кокондун-Чеби, *Куртка айылы*
39. Көк-Көл, *Кашка-Суу өрөөнү*
40. Көк-Көл, *Коңорчок айылы*
41. Көк-Төбө, *Куртка айылы*
42. Кырк кыздын чеби, *Ак-Кыя айылы*
43. Мазар же Мазар-Булак, *Коңорчок айылы*
44. Мазар-Булак, *Баетов айылы*
45. Мазар-Булак, *Жаңы-Тилек айылы*
46. Мазар-Булак, *Кайың-Булак айылы*
47. Мазар-Көл, *Кашка-Суу өрөөнү*
48. Самын-Көл, *Кашка-Суу өрөөнү*
49. Сары-Булун, *Соң-Көл жайлоосу*
50. Сейитбек-Кайкы, *Кум-Дөбө айылы*
51. Сийгек-Таш, *Зарылбек айылы*
52. Соку-Таш, *Ак-Тал айылы*
53. Соң-Көл, *Соң-Көл жайлоосу*
54. Сүттүү-Булак, *Коңорчок айылы*
55. Тайлак баатырдын күмбөзү, *Куртка айылы*
56. Тартма-Үңкүр, *Ак-Кыя айылы*
57. Таш-Бейит, *Терек айылы*
58. Таш-Булак, *Жеңиш айылы*
59. Таш-Тулга же Тулга-Таш, *Соң-Көл жайлоосу*
60. Тешкен-Тоо, *Соң-Көл жайлоосу*
61. Тоголок Молдо күмбөзү, *Тоголок Молдо айылы*
62. Тогуз-Булак, *Тогуз-Булак айылы*
63. Топу-Таш, *Соң-Көл жайлоосу*
64. Төр-Жайлоонун ору, *Чоң-Таш жайлоосу*
65. Тулпар-Булак, *Ак-Чий айылы*
66. Тыныке-Булак, *Коңорчок айылы*
67. Чок-Тал, *Байгөнчөк айылы*
68. Чолок-Коргон, *Коңорчок айылы*
69. Чоң-Таш, *Ак-Кыя айылы*
70. Шатандын үңкүрү, *Соң-Көл жайлоосу*
71. Шырдакбек баатырдын коргону, *Баетов айылы*
72. Эмилдин үңкүрү, *Куртка айылы*

Сүрөттөмөлөр.

Ак Куланын мамысы

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – таш

Курбанакунов Ишенбек, 1958-жылкы, Кара-Мойнок айылы: Соң-Көлдүн түштүгүндө, Таш-Дөбөдөн чыгышка карай 3-4 чакырым жерде турат Ак Куланын мамысы.

Ла илааху илалло Мухамед расул алла, бул жерди Алла Таалам өзү жаратып, пайгамбарыбызды адам деп жердин ээси кылган. Ошо жердин ээсин сыйлаган адамдар бар. Сарыжондо Манас атабыздын Ак Куласынын мамысы деген таш бар. Манастын ордосу бар ал жерде. Касиети – малды жуттан алып калат. Бетегелүү жер болот, ырыскы берет. Малды тойгузат. Ошого чыкса Кочкор өрөөнү бүт көрүнөт.

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Аны камаз менен сүйрөтүп, талкалашыптыр. Мамынын бийиктиги 3 метр. Мунун курамында алтын бар экен деп чагып көрүшкөн. Таш 2-3 жыл мурун талкаланды.

Ак Мөөрдүн көз жашы

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – жар, булак

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Жантай хан менен баратканда, Соң-Көл менен коштошом деп кошок айткан жер экен. Жар, жалгыз булак агат. Ак Мөөрдүн көз жашы тамган жер деп эл эстеп, барктап жүрөт.

Ак-Терек

Кош-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – терек

Бердалиев Замир, 1957-жылкы, Кош-Дөбө: Ак-Терек мазары Кош-Дөбө айылынын түштүк тарабынан 3 чакырымдай алыстыкта, Эшбердинин жутундагы сайда жайгашат. Өзү кичинекей эле, Келди-Сай деген жерде. Илгери жокчулук болгондо, ушул жерге келип сыйынышчу экен. Ак-Терек деп аталганы, бул жерде терек бар болчу, кийин ал жок болуп кетти. Ак-Терек мазарынын жашыруун оозу бар.

Абдыкеримов Мукамбеткалы, 1931-жылкы, Тоголок-Молдо айылы: Бул жайдын ортосунда шаркырап суу агат. Андан ары токой болуп кетет, анан мазарлары, булактары бар. Илгертен бери эле мазар, элдер барышат. Биз дагы барып жүрдүк бала-бакыра менен.

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: 80ден ашып өлгөн Сабира эжебиз, ошол мектепте окуп жүргөн кезинде Ак-Теректин теректерин кыйдырган деп айткан. Ак-Терек өрөөнүн жалаң ак терек, кайың каптаган. Колхозго материал керек болуп теректерди

кыйдыртып, трактор менен сүздүрткөн. Теректи сүздүргөн тракторист каза болгон. Теректи кыйып жатканда, теректин денесинен атырылып кан чыккан дешет. Ошондо окуучулар туш-тушка качып, ал эми эстүү-баштуу кишилер келип түлөө жасап, курмандык чалып, ошондон кийин кыйдыруу токтогон. Ошондон бери касиетүү жер, ал жерге келип сыйынышат. Бир кылым жашаган, 100 жылдык жашоосу бар теректер өскөн. Эки-үч кишинин кучагы жетпеген теректер бар.

Арап Өлгөн

Кош-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – дөң

Кыдыралиев Кубанычбек, 1957-жылкы, Кош-Дөбө айылы: Арап-Өлгөн дөң Кош-Дөбө айылынан түштүк-батышка карай 30 километрдей, Мынакелди өрөөнүндөгү Бычан жайлоосунда жайгашкан.

Жердин мындай аталып калган себеби XVIII кылымда Кокон хандын мезгилинде Кокондун аскер башчысы Арап баатыр теңиртоолук кыргыздарды чаап алам, же салык жыйнайм деп келе жатканда, теңиртоолук саяк уруусунан чыккан Тайлак баатыр Кош-Дөбөнүн Бычан жайлоосунда Араптын колун тосуп, ошо жерде экөө жекеме жеке чыгып, Арап баатыр өлөт. Өлгөндө, анын сөөгү ошо жерге коюлат. Бирок эстелик тургузулган эмес, тарыхта Арап өлдү деп аталып калган. Ал арап өлгөн деп аталып калган, өзү ээрдей болгон кайкы эки дөң турат, батыш тараптан Арап баатыр дөңдөн, ал эми Тайлак баатыр чыгыш тараптан экөө эки ат менен сайышкан экен, сайышса найза Арапка тийип калган. Бул бир варианты, экинчиси - Тайлакты Арап сайып, аты менен өйдө көздөй сүрүп чыккан экен. Арап күчтүрөөк болуп, бирок ошо кезде, китепте да бар, Тайлактын Дөбөтөй деген жээни туурадан чыга калып сайган экен. Ошо боюнча Арап жарат алып, жылдыз толгондо өлүп, анан ошо жерге коюлуптур.

Арчалуу-Мазар

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – арча

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы: Мен бала кезимде бул жерге сыйынып, чүпүрөк байлап коюшат эле. Анын жайгашкан жери мындай. Сары-Иймек деген жерибиз бар, Соң-Көлдүн тоолорунда, адамга конуш боло турган жай. Кан-Сарат деген капчыгайдан өтөбүз. Ал жерди атамдар, илгерки чоң байлар, асканын бооруна адам жетпеген жерине үңкүр каздырып, анын оозун таш менен бүтөтүп таштаган. Асканын үстүндө ташы көрүнүп калган. Ал таш бир тоннадан ашык. Аны кантип алып келгени белгисиз. Мен астынан барып карагам, үңкүрдүн үстү кулаган, суу жеп кеткендиктен. Ошо капчыгайдан өткөндө, төө таштар, шаркырап аккан суу бар. Ал жерге барганда бутту көтөрүп алып, ат менен өтчү элек. Кийин ошонун баарын лесхоз талкалап, жол салып, канчалаган карагайларды кыйды.

Ас-Казан

Кош-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – таштар

Кыдыралиев Кубанычбек, 1957-жылкы, Кош-Дөбө айылы: Бычан жайлоосуна жетпей, Кош-Дөбөдөн түштүк батышка карай 20 километрдей жүргөндө Ас-Казан көрүнөт. Аталышы казанды ас дегенден келип чыгат. Ал Арап өлгөнгө жетпеген белде. Бир кезекте таштан жасалган казандын формалары бар болчу. Анын үстүндө таштан тоголок-тоголок курттар бар болчу. Ошонун баарын мал тебелеп, сакталып калган да жок, изилденген да жок. Азыр барбы же жокпу билбейм. Эмнегедир Ас-Казанды касиеттүү жер деп, нары-бери өткөндөр сыйынышчу. Пайгамбарлар ташка айланып калган деп айтышат.

Ат-Кулак

Кадыралы айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы: Кадыралы айылынан түштүккө карай 5-7 чакырымдай жерде булак бар. Азыр барып сыйынган киши жок. Болгону ошол жердеги эл түлөө кылып турат. Ал коктудан келбей, тоонун тешигинен чыгып калган булак.

Бакайдын Тереги

Ак-Терек айылы

Ыйык жердин түрү – теректер

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы: Ак-Теректеги теректерди бирөө кыйдырып, өкмөткө даярдай баштаган экен. Бакайдын-Тереги деген теректи кыйдырам деп айтыптыр. Жумушчулар кыябыз деп кабыгын чапканда эле суу чыгыптыр, экинчи чапканда сары суу чыгыптыр, үчүнчү чапканда кан сыяктуу кызыл суу чыгыптыр. Анан “кой, бул мазар, эл сыйынган жер, чүпүрөктөр байланган, буга тийген болбойт” деп кайра токтоткон экен. Ошол теректерди кыйдырам деген киши катуу ооруп, көчүп кеткен экен. Ошентип, теректердин кыйылбай калганына мазар себепкер болгон экен. Болбосо ак теректин баарын талкалап, жоготмок экен. Ал жер тим эле айдагандай, теректер бир жерде шуулдап өсүп турат.

Бала-Тапан

Ак-Кыя айылы

Ыйык жердин түрү – таштар

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Ак-Кыя айылынан түндүктү карай 18 чакырым алыстыкта жаткан таш.

Бул жердин сыйкыры – улам таш толот, улам бөксө жер толот. Таш доорунда пайда болгон деп айтып калышат. Кичинекей баланын изи ташта калган, анан бала таман, бала тапан болуп калган. Бала тилегендер келчү деп илгеркилер айтышчу.

Баян Сулуунун мазары

Ак-Кыя айылы

Ыйык жердин түрү – арча

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Козуке мазарынын күн-чыгыш жагында. Ак-Кыя айылынан түндүккө карай болжолдуу 12 чакырым.

Эки жаш сүйүшкөн. Баян сулууну башка жигитке алып беребиз дегенде, сүйүшкөн экөө өлүшкөн. Ошол жер булак болуп калган деп айтылат. Ушул жер боюнча казактар кино тартышкан.

Бердаалы молдонун күмбөзү

Кош-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Бердалиев Замирбек, 1957-жылы, Кош-Дөбө айылы: Кош-Дөбөдөн түндүккө карай 30 чакырым, Макмалдын Загыра деген жеринде жайгашат. Илгери Бердаалы деген молдо жашаган экен, ал өзү диний киши болгон. Башка молдолорго диний билим берген, балдарды окуткан, арабча үйрөткөн. Өзүнүн айылына мечит курган, элге диний багыт жаңы билим берген киши болгон. Бердаалы молдо 1922-жылы 72 жашында Батка-Суу деген жерде дүйнөдөн кайткан. Бир-туугандары жана шакирттери молдонун сөөгүн Батка-Суудан 10 км. алыстагы Загырага алып келип коюшкан. Ошондон бери жергиликтүү эл молдонун күмбөзүн ыйык деп сезип келишет. Адамдар барып куран окуп, мал союп, шам жагып сыйынып кетишет. Элдердин айтымында, балалуу болбогондор, иши жүрбөгөндөр барып жардам алып кетишет.

Дары-Булак

Ак-Терек айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы: Ак-Терек касиеттүү жер деп ойлойм, ал дагы мөңгүлүү тоолордон алыс, созулуп келген аска, ошонун жанынан тумшугунан жок дегенде 12-13 булак чыгат.

Төрөгелдиева Аман, 1955-жылкы, Байтик айылы: Ал жерде касиет бар. Кайним мындан төрт жыл мурун (2009-жылдары) булактардан бир бөтөлкөгө суу алып келиптир, анан былтыр абышка ооруп жатканда, булактын суусу керек дегенде, ичип көрөлү десем даамы ошол эле боюнча экен. Бул сууга шампунсуз эле баш жууса, үлпүлдөп, жалтырап калат. Кир жууса, самыны жок эле кири бат чыгат.

Дары-Суу

Арпа жайлоосу

Ыйык жердин түрү – аккан суу

Тайлаков Кароолбек, 1949-жылкы, Терек айылы: Арпанын күн-батышында, Ак-Арпанын көчүндө, Адыбайда Дары-Суу бар.

Ал тосулуу, элдер азыр да зыяратка барышат. Дары-Суунун суусу күчтүү, Нарзан суудай болуп буркулдап, кайнап чыгып турат. Дарылык касиетин илимий түрдө эч ким изилдеген эмес, бирок элдин баары дары суу деп ичип жүрүшөт.

Думана

Жергетал айылы

Бийик жердин түрү – зоо

Думана мазары Жергетал айылынан түштүк-чыгышка карай болжолу 15-16 чакырым алыс. Көрө албастар Думана деген адамды өлтүрүп, башын кесип бир жакка ыргытып, денесин башка жакка ыргытышканы айтылып жүрөт. Думана зоонун башына чыгып, намаз окуучу экен.

Жалгыз-Терек

Терек айылы

Бийик жердин түрү – терек

Тайлаков Кароолбек, 1949-жылкы, Терек айылы: Терек айылынан түштүккө карай 15 чакырым, түндүккө карай 2 чакырым алыстыкта жайгашкан. Болгону – жалгыз дарак турат, булак жок, ошону менен мазар кылып коюшкан. Теректин айланасында эки мүрзө бар болчу, бирок азыр жок.

Бул жалгыз болуп өсүп калды. Биз бала кезде мал байлап сыйынышчу, азыр сыйынбай калдык.

Садьбакасов Ильяс, 1952-жылкы, Баетов айылы: Марашев Майрамбек деген Ак-Талаа районун негиздеген. Тамдарды салдырткан, оорукананын эски имараттарын да ошол киши салдырткан. Парк кылып теректерди тиктирген экен. Кийин баарын кыркып жоготуш керек деп, кырккандан кийин бир терек калыптыр. Аны Жалгыз-Терек деп койгон. Ошол убакта Совет өкмөтү кыйын кишилерди репрессия кылып жок кылышкан.

Сатыналиев Айылчы, 1939-жылкы, Кара-Суу айылы: Ал убакта бак-дарак жакшы өспөптүр, ошондо терек мындай заңкыйып өсүп калса керек. Жалгыз терек болгон үчүн Жалгыз-Терек деп атап коюшту.

Жергетал

Жергетал айылы

Бийик жердин түрү – булак

Мурзабеков Шералы, 1960-жылкы, Жергетал айылы: Жергетал айылынын түштүгүндө бир жарым чакырым жерде жайгашкан. Жергеталды мазар деп коёбуз. Ошол жерде суу чыгат. Ал жерге такай сыйынышат. Бир эле жерден булак чыгып калган. Төрөбөгөн аялдар, көп адамдар тилек кылып барышат. Жамгыр жаабай койсо да, эл барып сыйынат.

Жылуу-Суу

Кош-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – жерден чыккан жылуу суу, булактар

Кыдыралиев Кубанычбек, 1957-жылкы, Кош-Дөбө айылы:

Жылуу-Суу Кош-Дөбөдөн түштүк тарапты карай 20-30 чакырым жерде. Жерден чыккан жылуу суу, булактар. Мурда бир эле булак болчу, ага барып сыйынып, төрөбөгөн аялдар ыйык катары көрүп, бети-колуна жара чыккандар булакка барып жуунса, жардам берет деп айтып жүрүшөт. Мурун аябай ысык болчу, азыр ысыгы кайтып калыптыр. Тузу жок. Булак дагы көпкө каралбай, чекесин балыр, камыш басып калган.

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы: Ал жердин касиеттүү ысык суусу бар, жуунганга. Иче турган суусу бар. Нарын суунун жээгинде, сонун токой бар. Аны курорт кылып иштетип, жасабай коюшкан. Эки-үч жылдан бери иштебей калды. Себеби Нарын суу жолду талкалап кетип, ал жакка эч ким каттабай калган, атчан гана кишилер барып калган. Нарын сууну Жылан-Суу деп коебуз. Анткени соймоңдоп агат. Барып ошол жерге жатса түшкө бир нерсе кирет, болбосо жок, анан жыланы көп болот. Анан жакшы көргөн кишиге ак жылан жолугат, жаман көргөнгө кара жылан жолугат деп коет экен.

Жылуу-Суу

Үгүт айылы

Ыйык жердин түрү – жерден чыккан жылуу суу

Жумакадырова Тукаш, 1933-жылкы, Баетов айылы: Жылуу-Суу мазары Үгүт айылынын күн-батышында 50дөй чакырым жерде, бир сааттык жол. Булак – жерден чыккан жылуу суу. Ваннасы бар, элдер барып жуунушат. Зыярат кылат, куран окушат. Булакка төрөбөгөндөр барат. Азыр ысыгы начарлап калды.

Кадыралынын үңкүрү

Кадыралы айылы

Ыйык жердин түрү – үңкүр

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы:

Кадыралынын жалгыз баласы бар эле, Карыпбай деген. Мылтыкты жакшы атчу. Элүү метр жерден гек (мылтыктын түрү) менен карандашчыбыкты атчу. Азыр элүү метр көрүнбөйт. Карыпбай капилеттен кайтыш болгон. “Бала жок калды атаң көрө, тукум жок калды” – деп атасы арманын айтты. Мүмкүн баласы жаныбарлардын каргышына калдыбы.

Кайыңды-Булак

Кайың-Булак айылы

Ыйык жердин түрү – кайың

Абдыкеримов Мухамбеткалы, 1931-жылкы, Тоголок-Молдо айылы: Бул айыл Кайың-Булак деп аталып калган себеби, бул жерде

булак бар. Булакта илгери кайың бар болчу. Ошол жерде жашагандар тигишкен экен. Ошондон бери Кайыңды-Булак деп атап алганбыз. Кайыңдарды коргогонго киши жок, алар жоголуп кетип, булагы калган. Булагы азыр деле бар.

Кожомкулов Керимбек, 1958-жылкы, Кайың-Булак айылы: Бул жерде асман тиреген кайың болгон экен. Ошонун негизинде аталып калыптыр. Кийинки жылдары кайыңдарды кыйышты. Биз бала кезде, 1968-1970-жылдары дүмүрлөрү бар болчу, анан кийин жоголду. Көзөнөк-көзөнөк булактар бар болчу. Мурун аларга тыйын салып, мазар кылышчу.

Атам Казарманда бухгалтер болуп иштеп жүргөндө мен төрөлгөмүн. Мен тогуз ай болгондо, бул жерге келип, ошол бойдон жашап калдык. Биз бул Кайыңды-Булакка зыярат кылып жүрөбүз. Өткөндө түлөөнү ушул жерде жасадык. Эң ыйыгы эле Кайыңды-Булак.

Наматова Аниса, 1962-жылкы, Ак-Кыя айылы: Кайыңдыда жалаң кайың. Жөн эле айдап койгондой, же алар бийиктеп албайт, жылда ошол жерде көчкү өтүп, кайыңдар өйдөй албайт, бирок азыр көпкөк бойдон өсүп турат.

Саягалиев Анарбек, 1951-жылкы, Кайың-Булак айылы: Ата мекендик согуштан кийин, элдин баары отун жок болгондо ал кайыңдардын баарын кыркып алып, отун кылышыптыр. Коктунун ичинде көп булактар бар. Кайыңдар өздөрү эле өскөн экен. Булактуу жерлерде кайыңдар өсөт. Ошондон Кайыңды-Булак деп аталып калган.

Канат-Көр

Баетов айылы

Ыйык жердин түрү – агын суу

Садыбакасов Ильяс, 1952-жылкы, Баетов айылы: Баетов айылынан болжолуу 10 чакырым жерде Канат-Көр деген жер бар. Канат өзү улуу киши болгон. Сууну бурдуруп, “ушул тешик менен алып чыгам” деп ичин туннель кылып кастырган экен. Бала кезде ичинде ойноп, тиги түскө чыгып кетчүбүз. Биринчи тегирмен курам деп курдурткан экен. Анан мунун астын кастырганда, суу чыгыптыр. Анжияндан киши алып келип, текенин мүйүзү, чукулук менен казган экен. Бул 20 кылымдын башында болгон окуя.

Кара-Көл

Терек айылы

Ыйык жердин түрү – көл

Тайлаков Кароолбек, 1949-жылкы, Терек айылы: Терек айылынан күн-чыгышка карай 6-7 чакырым жерде тоонун түбүндө көл бар. Кара-Көл пайда боло электе ал жер чоң конуш, айыл экен. Жети күн катуу жаан жаап, жер көчкү болуп, бир айыл ошо көчкүнүн алдында калган экен. Ошондон Кара-Көл деп айтылып, мазар болуп калган.

Кекилик

Байгөнчөк айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы: Байгөнчөк айылынын чыгыш тарабында 5 чакырым жерде, т.а. Чок-Тал мазарынын жанында жайгашкан. Чоң мазар деп илгери сыйынып турушчу. Булагы бар, эл булакка барып таазим этет. Чок-Тал менен Кекиликтин башы бир деп эл айтып калат. Эл Кекиликтин суусунан алып ичишет, зыярат кылышат. Андан тышкары ага дем алыш сайын эле жаштар, балдар барып турушат. Азыр эс алуу жайы болуп калган. Мурун эл көбүрөөк ырым-жырым кылчу. Тайлак Чок-Талга барып түнөйт, таңга жуук кайра Кекиликке кетет деп айтып калчу эски адамдар.

Келин-Таш

Кара-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Сатыналиев Айылчы, 1939-жылкы, Кара-Суу айылы: Кара-Суу айылынан түштүктү карай 50 км. Тоонун боорунан аккан суу.

Келин-Ташта жакшынакай бир келиндин сөлөкөтүн таштан орноткон экен. Ал таштын узундугу столдун бетиндей. Ал ташты Балтабаев Мукаш деген, өлүп калды, байкуш, мугалим болчу, алып келип Бишкектеги тарых музейине жөнөтүп салыптыр. Азыр ал Келин-Таш жок. Мазарга барган сайын түлөө кылабыз, зыярат кылабыз. Келин-Ташта менин атамдын (ал чоң мергенчи болгон) шаатысы бар. Сатанын шаатысы деген. Кийикти атканда секиге түшүп калат экен, төбөсүнөн келе албайт. Ошондо зымдан алып барып, ийне жип менен шааты жасаган.

Келин-Таш

Келин-Таш жайлоосу

Ыйык жердин түрү – таш

Жумакадырова Тукаш, 1933-жылкы, Баетов айылы: Баетов айылынан жогору тоо жакта Келин-Таш деген жер бар. Илгери келиндин сүрөтү бар таш бар эле. Азыр барбы билбеймин. Элдер кезегинде ошол жерге барып, атайын сыйынышчу.

Кемпир баатыр жана Чомой баатыр күмбөздөрү же Кош-Күмбөз

Куртка айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөздөр

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Кемпир баатыр, Чомой баатыр деп кыз-жигитти айтып жатабыз. Биринчи баатыр кемпирдин колунда чоңойгондуктан, Кемпир баатыр деп аталып калган. Булардын түп насили жумгалдык саяктардан болгон. Тайлак баатырдын жан-жоокери, оң колу болуп жүрүшкөн. Араб баатырдын колун тоскон да ушул. Душмандын ортосун жарып кирип, экиге бөлүп биринчи катарда тургандарды атынан ыргытып отуруп, акырында аскер башчысынан

бөйрөк жагына найза жейт. Жарадар болуп айыкпай, сакайбай, күндөн-күнгө абалы начарлай баштаганда Тайлак баатыр Ак-Терек мазарына алып келип, боз үй тигип, ошол жерге ат чаптырып, Кемпир баатырдын жанында болот. Күндөн-күнгө начарлаганда ал Тайлак баатырга керээзин айтат: “Мени ушул касиеттүү Ак-Теректин оозуна көмөсүң” деп Кемпир баатыр өлөт. Өлгөндөн кийин, анын Чомой деген эң жакын досу да кайтыш болот. Ал дагы жумгалдык. Тайлак баатырга Чомой өлдү деген кабар келет. Көрсө, экөө эгиз сыяктуу киндиктеш баатырлар болуптур. Ошондо Тайлак баатыр Кемпирдин керээзин аткарышым керек деп Жумгалдан Чомойдун сөөгүн төөгө артып келип, Кемпирдин жанына Чомойдун күмбөзүн тургузат. Азыркыга чейин Кемпир менен Чомойдун күмбөзү деп белгилүү. Бул Кош-Күмбөз деген ат менен да белгилүү. Азыркыга чейин куполу эле түшүп калган, калганы кадимкидей сакталып турат. Өздөрүнүн сөөктөрү ушул жерге коюлган, бул оңдолуп, жаңыланган жок.

Козуке

Ак-Кыя айылы

Ыйык жердин түрү – булак, дарактар, арча

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Бул ыйык жерге балалуу болбогондор келишет. Чырпыкта чүпүрөктөр байланып турат, алар кийин кайрадан байланбай калды. Түндүк жагында Алп-Тобок тоосунун этегинде, Ак-Кыя айылдан 12 км. алыстыкта жайгашкан.

Илгери Козуке жана Баян Сулуу мазарына барып, түлөө кылганыбыз эсимде бар. Кир жууп, жамандык кетсин, жакшы тилектер кабыл болсун деп барганбыз.

Бул мазарды 1955-57-жылдары казактар “Кыз Жибек” деген киного тартып кетишкен. Мен кичирээк кезимде айылдагылар Орозо айында бул жерге келип, кир жууп тазаланышкан, айт күнүнө карата тазаланалы деп. Козукени өлтүргөндөн кийин, Баян сулуу өзү өлөт. Тиги душманы да чыдай албай өлөт. Кудай Таалам жаратып койгонун кара, Баян сулуу менен Козуке баатырдын экөөнүн ордуна арча өсүп турат, экөө жаш бойдон кеткен да. Ал эми жанагы сүйүүгө каршылык кылган душмандын ортосунда коко-тикенек өсүп турат. Бул турмуштук далил.

Кокондун-Чеби

Куртка айылы

Ыйык жердин түрү – коргон

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Чептин жайгашканы – Куртка айылынан түштүккө карай бир жарым чакырым жерде.

Туурасы 200 метр, узуну 200 метр. Бул жерде көл, жар бар. Дубалдын бир учун жарга, бир учун Нарын сууга такашкан. Азыр Нарын суунун көлөмү азайып калган. Таштанбек деген чепте бийлик жүргүзүп турган. Чепти куруп жаткан кезде, кадимки Атантай менен Тайлак жардам берген. Кокондуктар чепти куруп бүткөндөн кийин, Ак-Талаанын

жерине салык сала башташат. Ошондо Тайлак баатыр менен Атантай көтөрүлүп чыккан. Чеп 1832-жылы курулган. Чептин курулуп бүткөнүнө бир жыл боло электе Тайлак баатыр аны талкалап салган. Кайра 1838-жылы, Тайлак баатыр өлгөндө, ал калыбына келтирилген. Чеп болгону 1940- жылга чейин турган, анан кайра талкаланган.

Айгыр-Жалдын үстүнөн Тайлак баатыр мылтыгы менен турган, аскерлерин жашынтып туруп, чепти талкалаган деп айтылат. Арканды чептин урчуктарына ыргытып, чалма салып туруп, жигиттер чептен ашып түшкөн. Ичине түшүп, дарбазасын ачып, Ат-Башыдан барымтага түшкөн чериктерди, сарыбагыштарды бошотушкан. Барымтагыларды кокондуктар көп малга алмашкан. Бойго жеткен кыздарды кокондун ордосуна жиберип турган. Барпы деген кыз жөнүндө айтылат. Ошол замандан чыккан абдан келишкен сулуу кыз болгон, өзү кошокчу, ырчы кыз экен. Ошондо Барпынын кошогуңда айтылат: “Тайлак абам каякта, баатырым каякта? Мени ажыратып албайт беле”, - деп. Тайлак ошондо жаш баатыр болгон, биринчи Барпы кызды туткундан чыгарат.

Көк-Төбө

Куртка айылы

Ыйык жердин түрү – мүрзө

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Көк-Төбөнүн үстүндө калмактардын мүрзөлөрү жайгашкан. Союз убагында Ак-Талаа райкомунун биринчи секретары Кадыралиевдин тушунда көрктөндүрөбүз деп ошол Көк-Төбөнүн үстүнө суу алып чыгышкан. Бул 1980-жылдары болгон. Ошондо чөгүп, суулары такыр жерге сиңбей койгон. Көрсө, астынын баары мүрзө экен.

Кырк кыздын чеби

Ак-Кыя айылы

Ыйык жердин түрү – чеп

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Ак-Кыя айылынын түндүгүндө 22 км. жерде. Элин-жерин коргош үчүн баатыр кыздар болуш керек. Кыздар душмандарды октору түгөнгөндө, мончок менен атышкан. Ошондо аларды калмактар кармап алышкан. Аларды алып бараткан кезде, Тайлак баатыр ажыратып алган. Ошондон кийин кол салбай калган деген уламыш бар. Чеп таштан жасалган.

Мазар же Мазар-Булак

Коңорчок айылы

Ыйык жердин түрү – теректер

Төлөналиев Токтокадыр, 1934-жылкы, Коңорчок айылы: Бул жай Коңорчоктон түштүк чыгышка карай 6 чакырым жерде. Анда жапайы, чоң терек турат, жанында дагы 5-6 түп терек бар, булак чыгат. Бул Мазарга эл азыр дагы заяратка барып, сыйынат.

Мазар-Булак

Баатов айылы

Ыйык жердин түрү - булак

Сатыналиев Айылчы, 1939-жылкы, Кара-Суу айылы: Баатов айылынан күн-батышта. Кайың-Булакка (РТС) кеткен жолдо, мүрзөлөрдүн астында Мазар-Булак бар. Илгери бизде суу тартыш, арыктын эле суусун ичебиз. Булактан чыккан жерди мазар деп, ошол жерде жакшынакай өскөн бир кайың бар болчу. Азыр ал жок. Мазар булактын суусу – бул касиеттүү. Ден солукка жакшы деп элдер суусун ташып иччи экен.

Мазар-Булак

Кайың-Булак айылы

Ыйык жердин түрү – булак, мүрзө

Мураталиева Салкын, 1955-жылкы, Кайың-Булак айылы: Мазар-Булак жолдун оң тарабында жайгашкан, мүрзөнүн күн-батыш тарабында. Бизде жазында, апрель-май айларында такай түлөө болот. Ошол кезде мүрзөнүн бери жагына отуруп, ошол Мазар-Булакка барып элдер зыярат кылышат. Булактын бир нече көзү бар.

Саягалиев Анарбек, 1951-жылкы, Кайың-Булак айылы: Бир-эки көздүү булак. Илгери баарыбыз булактан эле суу ташып иччибиз. Кийин эле кудук казып калдык.

Мазар-Көл

Кашка-Суу өрөөнү

Ыйык жердин түрү – көл

Мурзабеков Шералы, 1960-жылкы, Жергетал айылы: Мазар-Көл деп бекеринен айтылбайт, Кашка-Суу өрөөнүндө жайгашкан. Жергеталдан түштүккө карай 60 чакырым жолдо. Мазар-Көлдүн дарылык касиети бар. Мисалы үчүн, кан басымды калыпка келтирет. Мен өзүм кан басымы жогору болгондор келип түшүп, “Кадимкидей эс алып калдым, көгөрө түшүп, чыккым келген жок” - дегендерин уккам.

Сары-Булуң

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – көл

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Соң-Көлгө жакындаганда кан жолдон (трассадан) оң жакка бурулуп үч чакырым жерде Сары-Булуң көлү жайгашкан. Биз бала кезибизде көрүп калдык, ал жерде жапайы каз, өрдөк, анан балык дагы көп болчу. Кадимки Ак Мөөр эжебиздин атасы Адыл деген киши ошол жерде жайлачы деп укканбыз. Так ошол жерде Ак Мөөр көлгө түшүп жаткан кезде Жантай хан Кеминден келаткан болот. Анткени Жантайдын эжеси биздин чоро-саяктардын бийи Келдибектин байбичеси болгон. Көлдүн жээгине чукулдап келгенде, бир кыз такыр суудан чыкпай коет ары

жакка кетип, көрсө, ошол Ак Мөөр болот. Ак Мөөрдүн атасы Адыл чириген бай болгон. Жантай Ак Мөөрдү көрүп, алып кеткен.

Сейитбек-Кайкы

Кум-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Курбанакунов Ишенбек, 1958-жылкы, Кара-Мойнок айылы:

Манас өлгөндө 40 чоросу душмандык кылганда Сейитбектин тууруна өргүгөн. 40 чоросун кырып салган. Комсомолдун аягында 40 чоронун бейити бар. Ал Сарыжондон бери, этеги болуп калат. Айылдан батышты көздөй 12 чакырым басканда, булак бар, көзү бүтөлүп калган. Жазында чыгат, бирок көзүн ачкан киши жок. Суусун тазалаш керек эле.

Сийгек-Таш

Зарылбек айылы

Ыйык жердин түрү – аскадан түшкөн суу

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы: Соң-Көлдүн

жолуна түз эле түшкөндө, күн-чыгышты карай кетет. Мен төрөлгөн Зарылбек деген жерден 3 чакырымдай өйдө барганда Сийгек-Таш мазары жайгашкан. Аталышы жаман, бирок шумдуктуу аска тоолордун үстү тегиз жер болот. Үстү тегиз жерди Батай-Тегерек деп коет. Ошо тегиз жердеги кардын баары жерге сиңгенде, Батай-Тегеректин зоолорунан чыкпай, тумшук болуп бөлүнүп келген асканын башындагы боордон атылып чыгат. Ошо мазарга жай келген сайын, сыйынып, мени жуунтушчу. Сууларын ташып келип ичет элек. Сийгек-Таштын касиети бар.

Менин кыялымда кичинекей кезимен баштап мазардын суусуна жуунгандыктан, барган сайын ошо сууга жуунам. Жок дегенде бетимди жууп, бөтөлкөлөргө куюп алып, куран окуйм. Мазардын ээси менин атам. Дагы бир Ат-Кулак деген жерибиз бар. Ал коктунун ичинде. Ошол жерден бир булак суу түтүктөн чыккандай атырылып чыгат. Ошол суу менен сугатын да сугарат, өздөрү да ичишет.

Соң-Көл

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – көл

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Соң-Көлүбүз

касиеттүүлүгү менен айырмаланат. Деңиз деңгээлинен 1170-3000 метрге чейин бийик. Көлдүн тоонун үстүнө жайгашып калганы эле касиеттүү. Соң-Көл көпкөк болуп турат. Касиети – адамды өзүнө тартып турат.

Абдесов Нуркалый, 1939-жылкы, Бишкек шаары: Соң-Көлдү “соңку көл” дегенден келип чыкты деп тилчилер айтып жүрөбүз. Төрт тарабы тең бийик тоо. Чокусундагы тайпада көл бар. Төрт жагындагы көлдүн тегереги түз жер. Батыш жагы 3-4 чакырымдай. Төрт бөрү тартылчу. Түндүк жагы менен түштүк жагы жакын келет. Көл тоонун

чокусунда чөйчөктөй болуп турат. Азыр көп адамдар барып, эс алышат экен. Германиядан, Франциядан келгендер көп. Соң-Көлдө илгери Ак-Талаа, Кочкор, Тянь-Шань, Жумгал райондорунун малчылары жайлашчы. Соң-Көлдүн артыкчылыгы сөөмгө жетпейт, курай өспөйт, бак-шак жок. Түштүк-батыш жактарында Тянь-Шандын карагайлары бар.

Бейшеналиев Зарылбек, 1939-жыды, Жаңы-Талап айылы: Уламыштаргы таянсак, Соң-Көл мындан төрт миң жыл мурда жаралган көл. Көлдүн сулуулугуна байланыштуу мурун Сонун-Көл деп аталчу экен. Бирок кийин кыскартылып Соң-Көл болуп калган экен. Тоонун үстүндө жайгашкан көл деңиз деңгээлинен 3017-3020м. бийиктикте турат. Ошондуктан суусу абдан муздак, көпкөк жана туптунук келет. Эң кызыгы – суу туздуу эмес, ичкенге болот. Адамдар жана жаныбарлар дагы суудан ичишет. Көлдүн тереңдиги 13-15 м. чейин барат. Кышында көлдүн ортосу, эң терең жери, тоңбойт, ал эми тайыз жерлеринде же чекелеринде суу 1 м. чейин тоңот. Ошондо адамдар жөө же ат менен көлдүн үстүнөн бастырып ортосуна барып балык кармашат. Көлдө чир, коючаар, линь, сага деген балыктар бар. Алардын эти абдан ширин келет.

Аксакалдардын айтуусунда, көлдүн түбү тептегиз, уңкул-чуңкул жерлеги жок. Соң-Көл тоонун башында куймалардан пайда болгон көл. Көлдүн 17-18 жеринен булактардын суулары кирет, мисалы: Ак-Таш, Кара-Кече, Куртка, Таш-Дөбө ж.б. Ошентип Соң-Көлгө куйма булактардан суу толот. Ошондой эле көлдүн өзүнөн суу агып чыгат да Нарын суусуна кошулат. Ал кошулган сууну Кадыртынын суусу деп коюшат.

Соң-Көлдүн тегерегинде Манастын тулгасы жана Ак Куланын мамысы бар. Манас ата Соң-Көл өрөөнүнө келгенде атын байлаган жер деп эсептелинет.

Сүттүү-Булак

Коңорчок айылы

Бийик жердин түрү – булак

Төлөналиев Токтокадыр, 1934-жылкы, Коңорчок айылы: Коңорчоктон чыгышка карай 5 чакырым жерде булак чыгат. Ал жер эрте көктөйт. Берекелүү жер. Мал бат тоюнуң, сүт берет. Ошондуктан илгери эл атайын келип, ыраазычылык түлөөлөрүн кылып кетчү.

Тайлак баатырдын күмбөзү

Куртка айылы

Бийик жердин түрү – күмбөз

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Куртка суусунун боюнда Тайлак баатыр менен Атантайдын күмбөзү турат. Өткөн жылы жети облустун губернаторлору келишти, мен аларга

тарыхын айтып бердим. Куран окутушту. Кээ бирөөлөр сыйынышат, айрымдар жөн эле куран окуп, таазим кылышат.

Тайлак баатыр кытай баскынчылары, анан түштүктөгү Кокон хандыгы менен күрөшкөн баатыр эле. Эмне дегенде, Кокон хандыгы жиберген жоокерлер салык салып, эгерде элдер салыкты төлөбөй койсо, сулуу кыздарын, келиндерин алып, малын айдап кетишчи экен. Кош-Дөбөдө ал Арап деген баатырды өлтүргөн. Ошо бел Арап-Өлдү деп аталган. Ал Кокон хандыгынын кишиси болгон. Ал кезде адегенде баатырлар сайышып, эгер жеңилсе тим болуп калышкан. Ошондо Тайлак баатыр кыргыздарды салыктан кутулткан. Экинчи жолу “булар бизге баш ийбейт экен” деп жоокерлерин Жумгал жагынан жиберген. Экинчи жолу да Кокон хандыгынын аскерлерин Тайлак баатыр жеңген. Жеңишке ээ болгондон кийин, Тайлак баатырга, Нарын өрөөнүнө катташпай, келбей, салык салбай калышкан. Тайлак баатыр кыргыз элинин эгемендүүлүгү үчүн күрөшкөн баатыр. Ал жерге келгендер куран окушат.

Тартма-Үңкүр

Ак-Кыя айылы

Ыйык жердин түрү – үңкүр

Токтоназарова Жумабүбү, 1963-жылкы, Ак-Кыя айылы: Ак-Кыя айылынан күн-батышка карай болжолдуу 14 чакырым жерде жайгашкан бул үңкүр. Ичинде свет, фонарик, ширенке жагылбайт.

Бир чоң тоонун боорунда тегерек жеринде жайгашкан. Каптал жактарынын баары зоо болуп турат. Кадимки эле үңкүр, бирок көп сырдуу жактары бар деп айтышат, биз дагы так билбейбиз. Сырдуу үн чыгат, уй мөөрөп, кой маарап, кээде кишилердин сүйлөшкөндөрү угулат деп айтып калышат. Так билген адам жок. Кээ бирөөлөр айтышат, маңдайында жазуу бар деп. Үркүн убагында кыргыздардын кан салыгы болгон деп айтышат, анысын да так билбейбиз. Тартма-Үңкүр деп адамды тартып алгандан кийин, ал кайра кайтып чыгалбайт экен. Негизги сырдуулугу ошондо.

Таш-Бейит

Терек айылы

Ыйык жердин түрү – чуңкур, арча

Тайлаков Кароолбек, 1949-жылкы, Терек айылы: Терек айылынын күн-чыгышында, бир чакырымдай алыстыкта жайгашкан.

Илгери бакшылар “Таш-Бейит” деп чакырчу. Үрпүкан деген энебиз боюнда бар аялдарды, кичинекей балдарды ошо жерден көрчү. Өзү чуңкур, ортосунда жалгыз арча бар болчу. Биз бала кезде тыйын, топчу, шуру таштачы элек. 1958-59-жылдары өкмөт канал куруп, ташын алып арыкка тизди, ошентип мазар жоюлду. Ташын сүздүрүп, арчасы куурап калган. Болбосо мазар болчу.

Таш-Тулга же Тулга-таш

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – таш

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Таш-Тулга Соң-Көл жайлоосунда жайгашкан. Соң-Көлдүн түштүк жагында, көлдөн бир километр алысыраак жайгашкан. Бул жерде тогуз казан аса турган атайын тегеректеп коюлган таштар тизилген. Бул таштын эң чоңу чоң койлордой болгон. Эң кичинекейи козулардай. Бир ташты беш киши дагы көтөрө албайт. Мурун бир эле киши тулга кылып койгон. Тогуз тулга бар. Бул байыркы таш эстелиги болуп эсептелинет. Соң-Көл балыгы жана ушул тарыхый эстелиги менен белгилүү. Соң-Көлдүн жээгинен түштүккө карай 1 чакырым жерде. Манастын таш тулгасы изилдөөлөр боюнча алтынчы кылымга таандык дешет. Манастын таш тулгасынын ар биринин салмагы бир койдун көлөмү. Манастын жигити Сарытастын изи болгон деп айтылат. Ал казанды көтөргөндө, буу кирип кеткен деп айтылат. Тазбаймат дегени да бар.

Апилов Мыктыбек, 1955-жылкы, Баетов айылы: Манастын Таш-Тулгасы деген жерде ар бир таш тогуз таштан турган сегиз кемеге бар. Кемегени биз тулга деп коебуз. Тарыхый маалыматтарга караганда, Соң-Көлдө чоң казандар болгон экен. Эми ар бир таштын салмагы 800-700 килограммга барат. Ошондой таштан сегизи бар, аларга кандай казан баткан?

Тешкен-Тоо

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – таштар

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Манас ата Соң-Көлдү жакшы көрчү. Манас атанын атын байлаганга казык жок болгондо, колу менен жерди тешип, атын байлаган жери бар экен.

Илгери аябай бай хан болгон экен. Кыдыр ата баягынын байлыгын сынаганы келсе, “Сизге бере турган коюм дагы жок” деген экен. Ошондо Алла Таалам сандыгын сандыктай, жүгүн жүктөй, малын малдай кылып ташка айлантып салган экен. Соң-Көлгө барганда ыйлагың келет. Сандык таштары, саналса саналбайт. Башка жерде бир жерде дагы таш жок.

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы: Тоону капталынын тештирген. Үч жылда тешип бүткөн деп бирөө айтат, төрт жылда тешип бүткөн деп экинчиси айтат. Ошол ташты омуртуп отуруп, бир төөнүн жүгү батып кеткендей кылып үңкүр жасаткан. Айылдын күн-чыгыш тарабында 20 чакырым алыстыкта жайгашкан. Бул кыштоо. Илгери кышташчу, азыр мал жок калды. Үңкүрдүн эле оозуна же капталына боз үй же чатырын тигип алып кыштап чыгат. Суук тийбейт.

Тогуз-Булак

Тогуз-Булак айылы

Ыйык жердин түрү – булактар

Төрөгелдиева Аман, 1955-жылкы, Байтик айылы: Тогуз-Булак деген айылда булактар чыкчу. Азыр соолуп калды. Тазалаган киши жок болсо соолуйт да, аны карап туруш керек.

Кожомкулов Керимбек, 1958-жылкы, Кайың-Булак айылы: Муну мүрзөнүн астындагы булак деп коюшат. Бул орто жерде, илгериден бери эле аталып калган, ал жерде молдо киши жашаган. Молдокенин булагы деп койчубуз.

Мураталиева Салкын, 1955-жылкы, Кайың-Булак айылы: Илгерки кайыңдар бар эле деп, аны дастан сыяктуу айтып калышат. Бир кайыңды кыйса, кан чыгыптыр, анан калгандары жоголуп кетишти деп. Биз жүргөндө ал жерде дүмүрлөр көз-көз болуп, аларга тыйын салып жүрчүбүз. Илгери молдо менен барып сыйынчубуз. Азыр заманбап молдо болуп кетти окшойт. Илгери мазарга молдо алып барчу. Курандан өткөрөт деп коюшчу. Азыр башкача. Илгерки молдолор, мисалы үчүн, бир жамандык болуп кетсе, мүрзөгө барганда, сөөктү коюп бүткүчөктү куран окушчу, бүткөндөн кийин дагы калып куран окушчу. Азыр болсо топурак салгыча унчукпай турушат, анан топурак салгандан кийин куран окуйт дагы, жалпы арбактарга бир окулат, анан эл менен кошо келе беришет. Кырткадан, сырткадан, илгерки жети кадам деген жоюлгансып кетти. Кайыңдар болжолдоп айтканда 17-18-кылымдарда кыйылган окшойт. Ал тосулган топурактан жасалган дубалдары кийин эле жоголду.

Тулпар-Булак

Ак-Чий айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Нурманбетов Моңолдор, 1955-жылкы, Ак-Чий айылы: Ак-Чий айылынан батышка карай бир чакырым жол бар Тулпар-Булакка чейин. Анын суусу аябай таза. Илгери ата-бабаларыбыз бул жерге жылкы багып, анан тулпар келип чапчылаганда суу чыккан экен. Ошон үчүн аты Тулпар-Булак болуп калган. Мисалы, жылкыны ошо жерден бир сугарып койсоңуз, ал жылкы ал суудан башка сууну ичпейт. Аны изилдеш үчүн атайын лаборатория керек, а жаныбар аны билет. Ошол суудан ичет, бери жагында толтура булактар бар, андан ичпейт. Кайсы бир жылдары бул сууну элге тартуулайбыз деп жатышкан, Арашан сыяктуу кылып. Суу тынбай агат.

Тыныке-Булак

Коңорчок айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Төлөналиев Токтокадыр, 1934-жылкы, Коңорчок айылы:

Тыныке-Булак айылдын түштүгүндө. Ага балалуу болбогондор, башы жара болгондор барып, ырым жасап, тилек кылышат.

Чок-Тал

Байгөнчөк айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы: Байгөнчөк айылынан чыгышка карай 5 чакырымдай алыстыкта батыштан чыгышка суу агат.

Чок-Тал мазарында бир тайлак, төө ары жакка барып, бери жагындагы Кекилик мазарына каттап турат деп эл айтышат. Бирок мен көргөн жокмун. Кыбыладан келаткан суу күн-чыгыш көздөй агат. Эл барып булакка сыйынышат. Суунун эки көзү бар. Эски молдолордун, сыйынгандардын көзү өтүп кетип, жалаң жаштар калды. Ошон үчүн азыр эл көп барып сыйынбайт. Анткени азыр медицина өркүндөп жатат.

Чоң-Таш

Ак-Кыя айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Чоң ташка чейин Ак-Кыя айылынан түндүккө карай 20-22 чакырымдай бар. Бул ташта тайлак ыйлачу экен. Абдиев Мырза деген жайлап жүргөн жер. Анан ошол кишилер айтып калат, биз дагы кичинекей кезибизде тайлактын ыйлаганын угуп калчубуз, бул жерди таза кармагыла, заара кылбагыла деп. Ушул жерде ак тайлак бар, ыйык жер деп айтышчу.

Шатандын үңкүрү

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – үңкүр

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы: Соң-Көлгө чыга бериште оң тарапка бурулганда Орус-Булак деген жер бар. Ал Жакаштын белинен күн-чыгыш тарапка көздөй 4-5 чакырым жерде жайгашкан. Орус-Булактан түшкөндө, көңкөргөн казандай болуп, үстүнөн таш каптап турат. Астына 400-500 кой батат, жаан тийбейт, шамал дагы болбойт. Илгери кой дагы айдачу экен астына, анан ордо дагы атышчу экен. Анткени үңкүрдүн ичи тегиз, ордого ылайыктуу жер экен. Чийип алып, жылкыны союп, бозосун салып, ошол жерде бир айлап жатып, ордо атышып, ойношчу экен.

Шырдакбек баатырдын коргону

Баетов айылы

Ыйык жердин түрү – коргон

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы: Коргон Баетов айылынан 60 чакырым алыста турат. Кош-Дөбө айылынын чыгыш жагында 1-2 чакырым (кичи кербен сарай), Чолок-Кайың айылынан түндүктү карай 1 чакырым жерде. VII-XI кылымдарга таандык. Азыр жердин асты менен коргондун ичине суу ага турган түтүк (труба) алып келген. Ал 3 метр бийик. Кенен дагы, эки араба кенен өтүп кетет.

Шырдакбек эл баккан киши болгон экен. Баскынчаларга, кытайларга каршы күрөшкөн. Аялынын кесепетинен коргонду алдырып ийген. Аялын эркелетип, жалаң май чучук менен баккан экен. Калмактар анын талуу жерин билип калып, аялы менен байланышып, ал душмандарга сырларын ачып салат.

Бердалиев Замир, 1957-жылкы, Кош-Дөбө: Шырдакбектин коргону XV кылымга таандык. Уулу Жибек Жолунда жайгашкан. Бул соодагерлердин жатып, түнөчү коргону. Илгери бул жерде аскер жыгылган экен, архитекторлор келип казган, кылыч, кумура чыккан. Кокондун чеби бар. Бул жерди жыйналыш болгон жер дейт.

Эмилдин үңкүрү

Куртка айылы

Ыйык жердин түрү – үңкүр

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылынын тургуну: Айылыбыздан күн-батыш тарапка карай, болжолдуу 16-20 километр алыстыкта бул үңкүр. Мергенчилер ошол жерге токтоп, кенен-кесир уктап, эс алышат. Сырттан эч добуш кирбейт ичине. Мөңгүнүн суусу гана үңкүрдүн ичинен түшүп, шалдырап агып турат. Ал жерде кийиктин этин сакташкан, жайдын күнү чымын чычпай, ошол боюнча сакталып турчу. Ал жерге унаа дагы жете албайт. Мергенчилердин дөөтү.

Бөлүкчө 2:

Ат-Башынын ыйык жерлеринин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү.

Ат-Башы району чыгыш Кыргызстандын Нарын областындагы район. Борбору Ат-Башы кыштагы. Ал Нарын областынын түштүгүндө жайгашкан. Батышта Ош областы, чыгышта — Ысык-Көл областы менен, ал эми түштүктө – Кытай менен чектешет. Ат-Башы районунда 11 айыл округу бар.

Тизме:

1. Ажы-Моолук көлү, *Ак-Сай өрөөнү*
2. Айгыр-Жал, *Бирлик айылы*
3. Ак-Тайлак, *Ак-Муз айылы*
4. Ак-Таш, *Калинин айылы*
5. Алмамбет-Атанын булагы, *Ача-Кайыңды айылы*
6. Алмамбет-Атанын сөөгү, *Ача-Кайыңды айылы*
7. Арашан, *Ак-Сай жайлоосу*
8. Арча-Мазары, *Ак-Муз айылы*
9. Байгананын Багы, *Бирлик айылы*
10. Бала-Мазар, *Ак-Жар айылы*
11. Беш-Терек, *Пограничник айылы*
12. Босого, *Ак-Муз айылы*
13. Булак, *Кара-Суу айылы*
14. Булаңбаш, *Бирлик айылы*
15. Жалгыз-Терек, *Жаңы-Күч айылы*
16. Жалгыз-Терек, *Большевик айылы*
17. Жалгыз-Терек, *Терек-Суу айылы*
18. Жара оорусунун булагы, *Ача-Кайыңды айылы*
19. Жар-Мазары, *Кызыл-Туу айылы*
20. Жылуу-Суу же Кайнар-Суу мазары, *Кара-Суу айылы*
21. Кайнар-Булак, *Ак-Жар айылы*
22. Калпа-Ата, *Баш-Кайыңды айылы*
23. Каныкейдин көз жашы, *Ак-Сай жайлоосу*
24. Каныкейдин үңкүрү, *Ак-Сай өрөөнү*
25. Карала-Таш, *Баш-Кайыңды айылы*
26. Келдибек-Атанын күмбөзү, *Кара-Суу айылы*
27. Кошой-Коргон, *Дыйкан айылы*
28. Көк-Көл, *Босого айылы*
29. Көлмө-Булак мазары, *Кара-Суу айылы*
30. Көл-Төр, *Ак-Муз айылы*
31. Көл-Төр, *Беш-Белчер участкасы*
32. Кыз-Сайкалдын ору, *Ак-Сай жайлоосу, Текеликтин сайы*
33. Мазар, *Ак-Сай өрөөнү*

34. Мазар-Көк, *Кара-Суу айылы*
35. Мазар-Тал (Тамчы-Булак), *Бирлик айылы*
36. Мазар-Терек, *Ак-Муз айылы*
37. Мазейил, *Торугарт участкасы*
38. Май-Булак, *Калинин айылы*
39. Мусай-Булак, *Бирлик айылы*
40. Нарзан-Суу, *Торугарт жайы*
41. Ой-Кайың, *Жаңы-Күч айылы*
42. Сары-Бел же Көл-Көк, *Кара-Суу айылы*
43. Соқу-Таш, *Баш-Кайыңды айылы*
44. Тамчы-Булак, *Арашан жайлоосу*
45. Тамчы-Булак, *1-Май айылы*
46. Тамчы-Булак, *Баш-Кайыңды айылы*
47. Таш-Булак, *Калинин айылы*
48. Таш-Кыя, *Калинин айылы*
49. Таш-Мазар, *Талды-Суу айылы*
50. Таш-Рабат кербен сарайы, *Кара-Коюн капчыгайы*
51. Тегерек-Булак жана Таш, *Талды-Суу айылы*
52. Терек-Мазары, *Өзгөрүш айылы*
53. Тешик-Таш, *Ак-Моюн айылы*
54. Тогуз-Булак, *Ак-Жар айылы*
55. Токтогон Молдонун булагы, *Бирлик айылы*
56. Торко-Булак, *1-Май айылы*
57. Төөтак, *Сулуу-Кулжа жайлоосу*
58. Тулпар-Булак же Тулпар-Мазар, *Кара-Суу айылы*
59. Үч-Казан мазары, *Калинин айылы*
60. Чаар-Айгыр, *Ак-Муз айылы*
61. Чатыр-Көл, *Ак-Сай жайлоосу*
62. Чатыр-Таш, *Чатыр-Таш заставаасы*
63. Чеч-Дөбө, *Ача-Кайыңды айылы*
64. Чеч-Дөбөнүн башталышы булагы, *Ача-Кайыңды айылы*
65. Шар, *Баш-Кайыңды айылы*
66. Шар-Мазары, *1-Май айылы*
67. Шар-Суу, *Баш-Кайыңды айылы*
68. Эки-Бала бейити, *Босого айылы*
69. Эки-Шар 1, *1-Май айылы*
70. Эки-Шар 2, *1-Май айылы*
71. Эски мечит, *Пограничник айылы*

Сүрөттөмөлөр

Айгыр-Жал

Бирлик айылы

Бийик жердин түрү – тоо

Адыраңова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы: Бирлик айылынан Ак-Моюн айылына бара жаткан жолдун сол тарабында Айгыр-Жал тоосу жайгашкан.

Ал тоонун бир жак бети кесилген. Мен ошондо 40 күн уктабаган кишини жана башка адамдарды дарылап жүрдүм.

Ак-Тайлак мазары

Ак-Муз айылы

Түрү – топурактун таш, булак.

Жекшенова Турдубүбү, 1957-жылкы, Ак-Муз айылы: Ак-Муз айылынан чыкканда жолдун боюндагы сарайдын бет маңдайында, жолдон 12-13 чакырым болуп калат. Атам айтып калчу, мазарда тайлактын изи түшүп калыптыр деп. Ал жерде таштын боору түйүндө топурактар бар болчу. Ошол жерге издердин түшүп калганын айтышчу. Анан бери жагында эле булагы бар. Билген кишилер куран түшүрүп коюшат.

Ак-Таш мазары

Калинин айылы

Ыйык жердин түрү – аппак чоң таш жана булак

Асылбек уулу Мейманбек, 1989-жылкы, Ат-Башы айылы: Ак-Таш деген жакшы мазар бар. Анын дагы өзгөчөлүгү ал жерде булак бар, чоң зоо, аппак таш бар. Чоңдугу боз үйдөй. Кышында дагы суу чыгат.

5-класста катуу оорудум. Денеме кызыл нерсе чыгып, тамак иче албай, отура да албай, уйку да болбой калган. Ушул мазарга сыйынып келип, уктап калыптырмын. Оору менен үч ай алыштым. Ошондон кийин жакшы болдум.

Менин өкүл атам-апам алты жыл бою балалуу боло албай жүргөндө, базарга келип тоок сатып алып, куймак жасап алып кечинде мазарга келишиптир. Алар түнөгөндө тайлактын оюн салганын көрүшүптүр. Ошондон кийин аялы төрөгөн. Улуу кызы мени менен тең болмок экен, кийин ал чарчап калыптыр. Андан кийин деле балалуу болду.

Алмамбет-Атанын булагы

Ача-Кайыңды айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Асакеев Жусупбек, 1942-жылкы, Терек-Суу айылы: Манас баатырдын заманында Кошой баатыр аксакал, көк сакалдарды, акылмандарды чогултуп айылда (үйүр) болуп жаткан маселелерди чечишкен. Алмамбеттин сөөгү Чеч-Дөбөгө коюлган дешет. Алмамбеттин тулпары жана канаты болгон Сарала атынын сөөгү да ошол жерде.

Чеч-Дөбө мазарынын батыш тарабында Алмамбет-Атанын булагы чыгат. Ага элдер сыйынып жүрүшөт. Ал жакка балалуу болбой

жүргөндөр, ооруу-сыркоо адамдар барып сыйынышат. Баш ооруга таасири күчтүү деп айтышат.

Алмамбет-Атанын сөөгү

Ача-Кайыңды айылы

Ыйык жердин түрү – дөбө

Мидинов Замир, 1958-жылкы, Бирлик айылы: Дөбөнү Алмамбеттин бейити бар деп тегеректеп коюптур. Тоонун үстүндө көк байрак бар, бери жагы тосулган дөңчө. Ошол Алмамбеттин бейити, аркы четтеги оюктар эки жоокер жигиттики. Кошойдун кыйын жигиттери, бирок атын билген жокмун. Бери жагында бир томпок бар, ошо жерде асатаяк турчу, ал да жок болду. Мен өткөндө барганда тыгтык көк байрак болчу, негизи кыргыздын байрагы көк болгон. Ырас эле көк байрак коюптур деп койгом.

Арашан

Ак-Сай жайлоосу

Ыйык жердин түрү – булак

Мадемилев Дүйшөбай, 1953-жылкы, Терек-Суу айылы: Арашан булагы түндүк тарапты карай Котур-Таштын жанында, жолдун боюнда жайгашкан. Дарылык касиети бар. Илгери кайнап, түндүк бою көтөрүлүп, күңгөй жагында көрүнүп турчу. Союз учурунда оорукана алып барып салып, түтүк салгандан кийин кайнабай калды. Канистрлерге куйганда жарып кетчү. Киши иче албай турчу. Жин ооругандарды алып барчу, аларга суудан ичирчү.

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Кызыл-Булак заставасынан түндүк-чыгышка карай 50-60 чакырым жерде булактар бар. Булактардын үстүндө калмактардын мүрзөлөрү сакталган. Эки булак тайлактын эки көзү катары эсептелинет.

Арашан-Атабыз кереметүү жер экен. Бир кемпирден уктум эле, кыш-жай дебей Арашан суусунан ичип, рак оорусунан айыгып кеткенин. Арашан суусун ичкенде Алла Тааланын чөйчөгүндө турган сууларды, анын кружкасы менен суу ичип тургандай мага сезилет. Көрсө, бир дагы тал жок, Меккедеги замзам суусундай таза суу экен.

Кайыпов Алмаз, 1964-жылкы, Бирлик айылы: Бул жерди зар какшаган, энесинен ажыраган ботонун көз жашы деп айтылат. Мазардын үстүндө толо бейиттер.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Арашандын суусу геморройго, ич аппаратка дары.

Мамбетов Бейшеналы, 1968-жылкы, Бирлик айылы: Арашан касиеттүү жер, үстү бүт эле мүрзө. Илгери Кытайга качып баратканда, Арашанда эл кырылыптыр. Басалбай калган кишилердин баарын тирүүлөй эле 5-10дон көмүп кете беришкен. Мүрзөлөр кичинекей көрүнгөнү менен ичинде 5-10 кишинин сөөгү бар. Ошол кишинин майы туш-тарабына 12 метрге чейин тараган. Майдын курамы Арашандын

суусуна чыгып, ошондуктан анын суусу күчтүү, дары болуп калган деп айтылат.

Арча-Мазары

Ак-Муз айылы

Ыйык жердин түрү – арча, бөрү карагат, ит мурун

Жекшенова Турдубүбү, 1959-жылкы, Ак-Муз айылы: Арча-Мазары Ак-Муз айылынын түндүк тарабында жайгашкан. Чоң жолдон болжолдоп 10 чакырым алыс, анан Ак-Муз айылынын жолунан чыгыш тарабына бир чакырымдай тоого көтөрүлүш керек. Жер арча жайылып жатат, узуну 6-7 м., туурасы 5 м. Бир түп бөрү карагат жана бир түп ит мурун өсүп жатат. Элдер атайын келип, тилек кылышат.

Байгананын Багы

Бирлик айылы

Ыйык жердин түрү – бак, мечит

Маамет кызы Саты, 1924-жылкы, Ак-Моюн айылы: Байгананын багы, мечити бар. Ажыга барганда атам тамак салып барган куржунуна талды кыркып, ала келиптир. Ошону тиккенде, көп бактар чыккан. Атам кайтыш болгондон кийин мечит бузулуп, мүрзөгө айланды, мектепке отун кылып, көп бактарды кыйып салышкан. Мектепке отун кылып, жагып аткандарды көрүп калдым. Азыр эки бак эле калыптыр.

Бала-Мазар

Ак-Жар айылы

Ыйык жердин түрү – жалгыз тал

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Бала Мазар жалгыз талы Тогуз-Булактын жанында жайгашкан. Тегерегинде бала ойноп жүргөнү көрүнөт. Ушул жерде бала каза болгон деп айтылат. Мазарга барып сыйынганда, бала ойноп тургандай сезилет. Зыяратка көп эл барат. Биринчи булак ушул жерден башталат, андан ары Тогуз-Булак кетет.

Беш-Терек

Пограничник айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Пограничник айылы, түштүккө карай 7-10 чакырым жерде Беш-Терек булагы бар. Ал тоо жакта, коктуда. Аян берилгенде, байбиче көрсөтүп берген.

Босого

Ак-Муз айылы

Ыйык жердин түрү – карагайлуу тоо

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы: Босого – кереметүү өзүнчө жер. Ошол жер менен Ак-Сайга өтөт.

Босого деп аталып калганынын себеби, Ат-Башы суусу ошо жерден өтөт, кууш жер. Эшикти кыргыздар босого деп коет, ошондой кууш жер болгон. Ушул жерге келгенде, элдер ниет кылышып, жакшылык тилеп жүргөнүн укканмын. Мурда көпүрө бар болчу, анан ал көпүрөнү алып (Кытай менен СССР өйдө-ылдый болгон кезде) чоң көпүрө салынды, аскер техникалары өтүш үчүн.

Булак

Кара-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Асеков Шаршеналы, 1951-жылкы, Баш-Кайыңды айылы: Кара-Суу айылында булак бар деп жүрүшөт. Ошо булактагы сууга жуунса, тери оорулары айыгат экен. Ошо жерлерге барып жүрүшөт.

Булаңбаш

Бирлик айылы

Ыйык жердин түрү – бактар

Мидинов Замир, 1958-жылкы, Бирлик айылы: “Жылаңайлак, жылаң баш, жоо кайтарган Булаңбаш” дегендей Булаңбаштын атасынын аты Маамет болгон. Бул жерде Булаңбаш деген көп бактар бар, ал дагы касиеттүү жер. Ошо бактардан токтоп алып, арак ичишет, ошондуктан бул жерде кырсык көп болот. Таңга жуук, кызуумун, бээ жетелеп базарга бараткам, Булаңбашка жеткенде эле бээ баспайт. Астымдагы аттар титиреп жатат, артымды карасам баш кийими узун, кызыл кийимчен зор жигит бээнин үстүндө отурат. Келме келтирип, “белая горячка” болуп кеткен жокмунбу деп санымды чымчысам, саным ооруйт, колумду санадым, туура болду. Чөнтөгүмдөгү аракты ыргытып жиберейин дейм, ташка тийип сынып, бул жер булганып калса кайра бир балакет боломбу дейм. Ошентип отурсам, атамдын иниси Ырысбай байкем, москвичине Фрунзеге (Бишкекке) киши салам деп алдыман чыгып калды. Машиненин жарыгы тийгенде, тиги жоголуп кетти. Ырысбай байкем ороюмду көрүп, бээмди жетелеп кетти. Ошо күнү бээм өтпөй койдум, семиз бээ болчу. Ошону менен 4-5 базардан кийин өттү. Элдерге айтсам айрымдары ишенди, кээ бирөөлөр ишенген жок. Булаңбаш негизи кыйын адам болгон.

Адырацова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы: Анын мойну жоон, зоот киши, мага көзүмө көрүнгөн. Себеби бактардын арыраак тарабында көлмө бар экен. Ошо жерде ары карап отурат, бирок өңүн көрө албай койдум. Болгону көлгө колун салып отурганын көргөм. Менин эжемдин да касиети бар, ошо келип шам жакканда Булаңбашты көрдүк.

Жалгыз-Терек

Жаңы-Күч айылы

Бийик жердин түрү – терек

Мамбеталиев Турсунбек, 1927-жылкы, Терек-Суу айылы: Жаңы-Күч айылынан түштүккө карай 30 чакырымдай тоону көздөй басуу керек. Бизде Манбаш деген киши бар эле, аябай карыганда өлдү. Өзү чоң, балбан киши болчу. Ошол тегирмен салам деп ошол теректи кыйган. Андан такыр тукум калбай калды. Жалгыз кызы бар эле, ал да өлдү. Бирок Терек куурап калган жок. Тамырынан көп терек өстү. Ошону кыйгандан кийин, эл ал жакка көп барбай калды.

Жалгыз-Терек мазары

Терек-Суу айылы

Бийик жердин түрү – терек

Асанбаев Тынчтык, 1967-жылкы, Терек-Суу айылы, шайык: Терек-Суу айылынан түштүккө карай 15 чакырымдай жерде мурун жалгыз эле терек өсчү, азыр көп. Мурда булагы бар болчу, элдер барып ошол жерде зыярат кылышчу. Элдин маалыматы боюнча, Кошой атанын сөөгү ошол жакта. Ал теректи кыябыз деп аракет жасашкан, бирок турат. Эскиси бар, анан жаңылары да чыгып жатат.

Жара оорусунун булагы

Ача-Кайыңды айылы

Бийик жердин түрү – булак

Асылбек уулу Мейманбек, 1989-жылкы, Ат-Башы айылы: Чеч-Дөбө мазарынын батыш тарабында, Алмамбет-Атанын булагынан өйдөрөөк жайгашкан. Суусу жара ооруларынан жакшы деп айтылат.

Жар-Мазары

Кызыл-Туу айылы

Бийик жердин түрү – жар

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы: Кызыл-Туу айылынан түндүк-батыш тарабында, 30 чакырым аралыкта жолдун боюнда Жар-Мазар жайгашкан. Өзү жар, бир жагынан булак агат, бир жагы түшүп калган жар өңдөнүп турат. Жар-Мазарга бала-бакыранын өлүгүн койчу экен. Анан ошол жерде кандайдыр бир касиеттүү жер, арбактар бар деп айтып калышчу. Ал жерге жаанда малдар барып, корголот. Мурда, Совет дооруна чейин, Совет доорунда да сыйынып, куран окутуп турушчу. Согуш чыккандан бери эч ким барбай калды.

Жылуу-Суу же Кайнар-Суу

Кара-Суу айылы

Бийик жердин түрү – булак

Асанбаев Тынчтык, 1967-жылкы, Терек-Суу айылы: Ат-Башыдан Кара-Суу айылына кеткен жолдо, Кара-Суу айылына 2-3 чакырым

жетпеген жолдо, оң тарапта, күмбөздүн артында жайгашкан Кайнар-Булак бар. Булакка темир коюп, ошондон агып турат экен. Суунун даамы темир даамданат, кышында жылуу болуп тоңбой турат. Четтеринин баары саз. Жылуу-Суунун дарылык касиети бар, ал тери ооруларын айыктырганга жакшы жардам берет.

Кайнар-Булак

Ак-Жар айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы:

Кирпичныйдан түндүк-батышка карай кеткен жолдо 7 чакырымдай бар Кайнар-Булакка. Анын ээси азиз, атчан ата жана эне көрүнөт. Бул жер тебеленди болуп калган үчүн илгерки духтар мага: “Төрт тарап менен: жылдыздар, адамдар, арбактар жана айбанаттар менен сүйлөшө билесиң”, - деп ишарат беришкен. Тоо этектеп турат, кадимкидей былк-былк, суу токтогонсуп калыптыр, биз барганда атырылып акты. Дөңдүн үстүндө көл бар. Азыр кичирейип калыптыр. 25 киши менен барганда киши бою вулкандай атылып туруп, түшөт экен. Бирок мага азиз көтөрүлүп, түшкөндөй болду. Кайнар-Булакты Каныкейдин көз жашы деп коёт. Ак-Сайда Каныкейдин көз жашы деген өзүнчө мазар бар, а бирок мага аян берилет да, ушул Кайнар-Булакты Каныкейдин көз жашы деп коёт. Биз ал жерге барганда абышка келди бизге: “Мен төрт жашымда (азыр мен 64 жаштамын) апам токоч кылып, койчулар анда-санда келгенде, жыт чыгарчы. Сен топтоп алыптырсың, биринчи жолу көрүшүм, ыраазымын сага,”- деп. Мазарга барарда ыйлагым келет, баргандан кийин ырдагым келет.

Маалыматчы А.: Кайнар-Булак азыр соолуп баратат, илгери ыйык жер болчу деп эшиткенмин. Мүрзөлөр чөгүп кетсе керек. Камыш басып калган. Бул коктунун ичинде калмактардын мүрзөлөрү көп. Булак мурун кайнап турчу, ысык болчу дейт. Кийин-кийин эле соолуп калган. XX кылымда соолуп баштаса керек. Бир жагы кызыл чап, бир жагы боз чап. Ар кайсы жерден чыга берет. Менин укканыма караганда, суунун ордуна кан чыкчу, кийин-кийин эле сууга айланып кеткен. Башында биздикилер түшүнбөй жүрүптүр, кызыл топурак ошон үчүн кызыл суу чыгат деп, а чындыгында кызыл суу эмес экен. Анткени чыккандан кийин суу уюп калганын биздин ата-бабалар көрүшкөн экен. Суу алыс узабайт, кайра жерге сиңип кетет. Мында шор жок.

Калпа-Ата

Баш-Кайыңды айылы

Ыйык жердин түрү – эски мечит

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Баш-Кайыңды айылы, биринчи көчөсүндө эски мечиттин нугу бар. Ал күчтүү жер. Чочуп ооругандар ошол жерге дем салдырса, жакшы болуп кетишет.

Каныкейдин көз жашы

Ак-Сай жайлоосу

Ыйык жердин түрү – булак

Асаналиев Нааматбек, 1942-жылкы, Ача-Кайыңды айылы: Манас баатыр менен Кыз Сайкал экөө бири-бирине “акыреттик жар болдук” деп ант беришкенде, аны Каныкей энебиз угуп, чыдай албай Манас баатырдын артынан Соң-Көлдү көздөй жөнөйт. Жолдо келе жатып бир чети кызганып, бир чети намысына келип, “азыр барып чыр чыгарсам баатырды эл алдында уят кылам. Башын ылдый каратпайын” деп, Нарындын Ак-Сай деген жерине келгенде көзүнүн жашын көл кылып, артты карай жөнөйт. Мына ошол көз жашын төккөн жерден булак атылып чыгып, ал “Каныкейдин көз жашы” деп аталып калган. Булакты байкаса кайдан чыгып, кайда сиңип кетип жатканын билүү мүмкүн эмес. Аны эч ким ушул жерден чыгып, бул жакка сиңет деп аныктабаган.

Карала-Таш

Баш-Кайыңды айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Асекоев Шаршеналы, 1951-жылкы, Баш-Кайыңды айылы: Баш-Кайыңды айылынан түштүктү көздөй басканда чоң суу агат, ошол жерден 4 чакырымдай болжолдуу. Жолдун боорунда таштар бар, ошонун ылдыйраак жагында кайыңдынын арасынан булак чыгат. Карагай жер көп, күңгөй бет тарабында дагы булак чыгат. Тегереги 1-1,5 гектардай. 2-3 кокту бар, ошо коктулардын ичинде кайың бар. Ошол кайыңдардын арасындагы булакты касиеттүү жер катары билебиз. Угушума караганда, Карала-Таштагы булактын ээси жылан. Кээ бирөөлөр башкача айтып жүрөт. Булакка барып көзүн ачтырып, дин жолуна түшүп жүргөн балдар бар. Дегеле Баш-Кайыңды айылында кайыңдыны эле мазар катары көрүшөт. Карала-Ташка касиеттүү адамдар азыркы мезгилдерде деле көзүн ачып, зыярат кылып, сыйынып турушат. Баргандар куран окуп, кээде конуп келишет.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Баш-Кайыңды айылынан түштүккө карай, Чоң-Кайыңдынын өрөөнүнө чыкканда, боордо чөбү жок жер бар, ошону Карала-Таш деп айтат. Жалгыз карагай бар экен. Баш-Кайыңдыда кайың жыш өсөт. Илгери бул мазарга сыйынышчу экен.

Кошой-Коргон

Дыйкан айылы

Ыйык жердин түрү – коргон

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы: Кошой-Коргон – бул Ат-Башы кыштагынан 12 чакырымдай батыш тарапта Кара-Коюн суусунун сол жээгиндеги, азыркы Дыйкан айылынын жанында жайгашкан X-XII кылымдарга таандык болгон шаар чалдыбары. Ал

эки бөлүктүү: негизги чептен жана узун дубал менен курчалган кыйла чоң аянттан турат. Дубалдын бийиктиги 7 метрдей, бурчтарына жана дубалды бойлой мунаралар курулган. Дубалдын үстү менен ат араба кадимкидей жүргөн деп айтышат.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: “Кошой-Атанын сырынын ачкычын ачасың” деп айтылат. Усталары олтурган жер, ортосунда мунара болгон экен. Тепкич-тепкич кылып көрсөтөт, оң тарабында мечитти, сол тарабында эшиги бар деп айттырат. Умай энелердин казан аскан жерлери деп айттырат.

Көк-Көл

Босого айылы

Ыйык жердин түрү – көл

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Көк Көлгө Эки-Бала бейитинен түштүк тарапка карай ат менен 2-3 саатта жетет.

Көк-Көлдүн эки ак куу колдоочусу болуптур. Ак-Музда Балтабай деген чоң мергенчи согуш учурунда, ачаарчылыкта мергенге чыгып, элин багыптыр. Жанында дайыма бир зөөкүр мергенчи чогуу жүрчү экен. Бир жолу мергенге чыгып, жолу болбой келатканда, тиги зөөкүр артта калат. Көк-Көлгө келгенде ак кууларды көрүп, атып ийет. Ээсин атканда көл кыпкызыл болуп калыптыр. Аткан мергенчи үйгө келээри менен өлүптүр. Азыр ал көл муздак экен, эч ким барбайт. Көлгө түшсө, адам ооруйт экен. Учурда көл көпкөк болуп турат.

Көлмө-Булак мазары

Кара-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – майда көздөрү бар булак

Маалыматчы А.: Көлмө деген жердеги булактын майда көп көздөрү бар. Менин угушума караганда, ал жерде бешиктеги кичинекей балдар мууздалыптыр, а чоңоюп калгандар атылган экен. Балдар көмүлгөн жерден кийин булак чыккан деп айтышат. Бул Союз башталгандагы окуя экен. Бир бай-манаптын балдарын ошондой кылышыптыр. Бир баласы табылбай калыптыр, кубалап өлтүрөм дегенде элеси эле көрүнүптүр. Бир санжырачы абышка, “бул жер ыйык жер, балит кармабай жүр” деп, мага эскертип кеткен. Бул жерге чымыны бар кишилер келип жүрөт. Акыркы он жылдан бери келе элек. Мен кичинекей кезде төрөбөгөн аялдар келип, мал союп, зыярат кылып кетишчү.

Көл-Төр

Ак-Муз айылы

Ыйык жердин түрү – көл

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы: Өзүнчө сонун көл. Ал көлдү Кудай Таалам тоонун ортосуна алып келип койгондой. Узуну 1 чакырымдай, туурасы 800 м. болуш керек. Өзүнчө эле бир керемет.

Көлдүн аягынан төбөдөн сыгылып отуруп, Ат-Башы суусуна куюп турат. Тегерегиндеги тоолордон түшкөн мөңгүлөрдөн суу агып келип, көл толуп турат. Эми анын кооздугу да бир укмуш. Ошол кооздугуна адам таазим этип, Кудай Тааламды тааныйт.

Кыз-Сайкалдын ору

Ак-Сай жайлоосу, Текеликтин сайы

Ыйык жердин түрү – оюлган жер, чуңкур

Асылбеков Сыйнал, 1939-жылкы, Ак-Сай жайлоосу: Бул жерди 30 жыл мурун көргөм. Кыз-Сайкал бойго жеткен кыз экен, чоң ашта Манас менен эңишет. 3-4 саат эңишкенден кийин, кыз жеңип ала турган болот. Ак-Балтанын Чубагы намыстуу киши болгон, аялга алдырып ийсе уят деп, ортосунан чаап келип, ажыратып ийет. Кытайлар туура эмес болду дегенине Чубак моюн бербейт. Байгени тең берип коет. Кыз-Сайкал балбан болгон. Экөө үйлөнмөк, бирок Кыз-Сайкал “кийин тиги дүйнөгө барганда өмүрлүк жарың болом” дептир.

Дагы бир айтуусу мындай, Текеликтин сайында каракчылар болгон дешет. Аңды казып коюп, кербендерди тоношкон. Аңдан чыга калып, кол салган деп айтышат. Тереңдиги мурда 100 метрдей болчу, азыр 20 метрдей. Азыр бул жерге зыяратка деп эл келбейт, кызыкчылык үчүн карап коет.

Кайыпов Алмаз, 1964-жылкы, Бирлик айылы: Бул жерде шагылы жок. Аны каяктан ташыганы белгисиз. Манас бабабыз кытайларды Бээжинге чейин сүрүп баратканда, Кыз Сайкал оро касып, жашынып турат. Манас кайра шайы ооп келатканда, Кыз-Сайкал найза менен сайганда, Манас ата жыгыла жаздап, анан оңолуп кеткен деген кепти угуп жүрөбүз.

Мазар-Тал (Тамчы-Булак)

Бирлик айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Мамбетов Бейшеналы, 1968-жылкы, Бирлик айылы: Бирлик айылынын түштүккө карай 3-4 чакырым, токойдун ичинде булак Мазар-Тал чыгат.

Талдын баарын кыркып кетишкен. Илгери ал мазарга келгендер алтын сөйкөсүнөн бери таштачу. Жардын боорунан суу агат. Эл мазардан суу алып ичишет.

Адыраңова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы: Ал жерге балалуу болбогондор түнөп, балалуу болушкан. Нарманбетов Токой агайдын апасы төрөй албай жүрүп, Мазар-Талга түнөп, Токой агайды төрөптүр. Кичинекей эле булак агып турчу, талдар жоон болчу, малын байлачу аларга. Касиетин көрүп калдык. Кызым оорукчан болгондуктан, Замир университетти сырттан окуп калды. Тоңдук Жаныш деген группалашы киши көрчү экен. Мазар-Талга алып барды. Замир, Жаныш, мен жана кызым болуп мазарга тайыганы түн ичинде бардык. Төшөк

салып, уктап калдык. Бир убакта кенедей эле булактан шаркырап суу акпадыбы. Ой жөн эле угулуп жатат деп, ишенбедик. Эртең менен турсак, ошол суу биз жаткан төшөккө чейин каптаптыр. Жердин баары суу болуптур. Ал кенедей эле билектей эле суу, ошончолук каптаганга кудурети жетмек эмес. Жаратылышта касиеттүү, сырдуу көп нерсе бар, кандай болуп келди, билбейм. Шаркыраган үн мага аябай угулган. Ары карап, капкара кийген аялдын сөлөкөтү көрүнгөн, колун сууга малып отуруптур.

Мидинов Замир, 1958-жылкы, Бирлик айылы: Бул мазарда ак тайлак жатканы Байсерке деген кишинин көзүнө көрүнүптүр. Бул жер мазар турбайбы деп ошондон кийин элдер сыйынып калышкан.

Мазар-Терек

Ак-Муз айылы

Ыйык жердин түрү – терек, шаркыратма

Кабылова Динара, 1964-жылкы, Ак-Муз айылы: Мазар-Терекке жылкы өлүп калса керек. Ошол жерге куран окуп, ошол жылкыны союп, башын коюп кеткен, сыйынып турганга. Теректин жанында шаркыратма бар. Элдер касиети күчтүү үчүн эле келишет. Илгери чоң аталарыбыздан калган. Мазар-Терекке келип, ар ким өзүнүн каалоо-тилегин айтат, топчу ташташат. Чүпүрөк байлашат. Балалуу болбогондор, бала тилейт. Көбүнчө бизге бүтүрүүчүлөр келип, сыйынышып, топчуларын, тыйындарын таштап, бет арчыларын айрышат, алар “окууга өтүп кетели, келечегим кең болсун” деп тилешет.

Түлөбаев Жумакадыр, 1932-жылкы, Ак-Муз айылы: Мазар-Терек жерге сыйынып, куран окуп, малага чүпүрөк байлап, зыярат кылаар элек. Бороондуда бир терек бар болчу. Бизде карагай, арча бар, терек кайдан келгени белгисиз. Тегерек көлчүк бар. Бирөө барып отун кылам деп, кыйып салыптыр. Бирок жанында кайыңдар чыгыптыр. Барганда куран окуйм.

Май-Булак

Калинин айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Сарбагышева Батма, 1957-жылкы, Жаңы-Күч айылы: Май-Булак Жаңы-Күч менен Калининдин чек арасында, черик мечитинин маңдайында жайгашкан. Кудажыйым айткан: “5-6 бала боюман түштү. Ар кайсы мазарларга барып сыйынып, такыр эле балдарым токтобой койду. Анан Май-Булак деген жер бар экен, ошого келип сыйындым, ошо жерден бир кыз, бир эркек төрөдүм”, - деген. Ал бир кызды ырымдап багып алыптыр, андан кийин бир эркек, бир кызды төрөп алды. Кудажыйым “сыйынган жеримен куда-сөөк күттүм, ыраазымын” деп жүрчү. Май-Булакка бет жууса, беттин терисине жакшы. Суусун куюп кетип, бетин жуушат. Илгери ал мечитте уй, торпок камалып жүргөн жер болчу, анан чериктер келип оңдоп, ошо жерге түлөө

өткөрүп калышты. Айылдыктар, айрыкча, Май-Булактын суусун көп пайдаланышат. Кыгчыткы, бүдүр чыкканга суусу жакшы деп жуунушат. Маңдайындагы мечит илгери салынган. Ал жерде китептерди койгон текчелерди, жазууларды оңдошту. Жаңы-Күчтүн бүт баары ошол жерге мал союп, кан чыгарып, боз үй тигип ар бир көчө, ар бир уруу оңдоп чыгышкан. Ал жер дүңгүрөп турат (Май-Булак), дабыш чыккансып, кишинин үнү чыккансып, маани бербей барса угулат.

Нарзан-Суу

Торугарт жайы

Ыйык жердин түрү – жерден чыккан минералдык суу

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Корумду заставасынан түштүккө карай 30 чакырымдай жылганда жерден чыккан касиеттүү Нарзан суу бар. Суу мупмуздак жана курамында темир көп. Нарзан-Суунун дарылык касиети зор – каны аз болуп жаткандарга пайдалуу жана нерв ооруларын айыктырат. Нарзан-Суунун мындан да сырлары көп. Негизи мазардын сырын билиш үчүн, мазарга ниетти түз кылып барып конуш керек. Түн ортодон баштап таң атканга чейин ойго турса, мазардын касиет-сырлары ачылышы мүмкүн.

Асанбаев Тынчтык, 1967-жылкы, Терек-Суу айылы: Нарзан-Суунун дарылык касиети баш жана нерв ооруларын айыктырганда. Андан сырткары, ашказан жана ичек-карынга пайдалуу. Шарт болсо, бир эле ичип кетпей, 3 күн ичиш керек, ошондо оң таасири жакшы сезилет. Нарзан-Суунун колдоочусу ак бака жана жылан. Кээ бир кишилерге касиеттүү аталар жана апалар да көрүнөт.

Ой-Кайың

Жаңы-Күч айылы

Ыйык жердин түрү – жар, кайың

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы: Жаңы-Күч айылына кире бергенде сол жакка бурулуп, тоо тарап карай баруу керек. Тоонун кире беришинде Сары-Булак деген кокту кетет. Ошол коктунун эң башы Ой-Кайың деп аталат. Жаңы-Күч айылынын түштүк тарабында 20 чакырым аралыкта тар капчыгайда жайгашкан. Андан Оюрма деген кыр менен Жакшына деген жайлоого чыгып кетсе болот. Ой-Кайыңдын асты жар болуп, суу агат. Биз бул ыйык жерге кичинебизде жолочу эмеспиз, анткени ээси бар, ак тайлак бостойт деп калышчу. Ал жердин ичинде шаркыратма дагы бар.

Ат-Башынын жарымы токойлуу, бир жагы жылаңач келет, майда талдар, карагайлар бар. Ошол жерде кайың бар го, “ой бул жерде кайың бар турбайбы” деп чочуп кетип, Ой-Кайың аталып калса керек. Четин, тогулбоо дегендер дагы бар, карагай жокко эсе.

Сары-Бел же Көл-Көк

Кара-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – жерден чыккан ысык суу

Исмаилов Токтобек, 1939-жылкы, Кара-Суу айылы: Кара-Суу айылынан күн-чыгышка карай 15 чакырым жол басса, ошо жерге жетет. Сары-Бел менен Ак-Сай деген кош ашуунун ортосунда. Ошо жерде жайы-кышы тоңбогон ысык суу бар. Анын жолу татаал болгондуктан, унаа барбайт. Адамдардын баары жалкоо болуп, азыр атайын сыйынып барышпайт. Сууну ичсе болот, касиети да бар. Илгерки ата-бабалар сыйынып турушчу. Кийин бизди кудайсыз кылып салганда, мазарга көңүл бурулбай калган.

Соку-Таш

Баш-Кайыңды айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Мамбетов Бейшенаалы, 1968-жылкы, Бирлик айылы: Молдолорду кысымга алган жер. Аяк башы билинбеген тик таш. Молдолор күчтүү дубаны окуп туруп, этти ташка чапканда, муз болуп калыптыр, ошону тепкич кылып олтуруп, ыйык китептерди үңкүргө катышкан. Чоң шамал болгондо саргарган кагаздар учуп чыгат. Геологдор барып алып чыга албай коюшкан.

Тамчы-Булак

Арашан жайлоосу

Ыйык жердин түрү – үңкүр,суу

Кайыпов Алмаз, 1964-жылкы, Бирлик айылы: Арашандан күн-чыгышка карай 500 метрдей жерде, тоонун боорунда жайгашкан үңкүр. Үңкүрдүн ичине киргенде үстүнөн тамчылар таамп турат. Алар көз ооруга дары дешет. Үстүндө эч нерсе жок. Суу да жок, бирок тамчылап турат. Тегерегинде тешик бар.

Мамбетов Бейшенаалы, 1968-жылкы, Бирлик айылы: Үңкүрдүн ичинде жалпак таш бар, ошондон суу тамчылап турат. Алыстан үңкүр көрүнбөйт, суу алган жерге колду сойлотуп алыш керек. Тамчылаган жерлерде 40 кружка тизилип турчу, ал араң 15 күндө толот. Кишилер барып сыйынып, дарыланчу. Барбаганыма көп жыл болду. Илгери элдер үчүн бул үңкүр ыйык болчу.

Тамчы-Булак

1-Май айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Жусупов Асанкадыр, 1947-жылкы, 1-Май айылы: 1-Май айылынын күн-чыгышында 3 чакырым алыстыкта булак чыгат. Богошту эс алуу жеринен өтүп, 40 метрдей зоодон агып түшкөн суунун саркындысын көрсө болот. 5-6 чакырым айланасында нымдуулук жок, бирок кайдан булак чыгып турат белгисиз. Жайы-кышы тоңбойт.

Таш-Булак

Калинин айылы

Ыйык жердин түрү – таштар

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Таш, бак бар, чүпүрөктөр байланып турат. Кээде чүпүрөк байлабаса деп айттырат колдоочулар.

Алмамбеттин үч чоросу суусап, байбиченин руху аларга суу берген жер деп айттырат. Транска түшкөндө ошол жерде Алмамбет жайлаган деп айттырат.

Таш-Мазар

Талды-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Тураров Бейшембек, 1956-жылкы, Талды-Суу айылы: Талды-Суудан Таш-Мазарга чейин эки жарым чакырым. Бир жолу көзү ачыктар келип, колонканын жарыгына булак деп сыйынып атышыптыр. Аларга айткам, булак эмес, бул колонка жарылган деп. Таш-Мазарынан айыл суу ичет. Ал чоңойбойт, кичирейбейт. Эки тарабы тоо. Болгон мал-жанды ушул жер суу менен камсыз кылат. Бир калыпта агып турат. Мазардан чыккан сууну Талды-Суу айылы ичет, ал тоңбойт.

Таш-Рабат

Кара-Коюн капчыгайы

Ыйык жердин түрү – кербен сарай

Мадемилов Дүйшөбай, 1953-жылкы, Терек-Суу айылы: Таш-Рабат кербен сарайы Ат-Башы районунун борборунан 90 чакырым алыстыкта, Бишкек-Торугарт жолунун түштүк жагында тоо арасындагы капчыгайда жайгашкан, XV кылымга таандык.

Көбүнчө учурунда нарындыктар мазарга көп деле сыйынышпайт. Маселен, Таш-Рабатты маданий мурас катары баалап, туристтик борборго айлантышкан. Жергиликтүү калк орус эмес, англис тилин өздөштүрүп алып, туристтерди кабыл алышат. Ошондуктан акыркы жылдары бул ыйык жер – пайда көрүү ишкерлик жайына айланган. Бирок ошого карабастан, айрым учурларда зыярат кылгандар келишет. Атбашылыктар түлөө бергенде ошол жерге барышат.

Мукашова Гулина, 1949-жылкы, Ат-Башы айылы: Таш-Рабаттын тарыхы VI кылымга таандык деп айтылат. Аны жалгыз баласы бар соодагер салдырган экен. Баласын душмандардан сактап калуу үчүн Таш-Рабатты салдырган. Бир чоң бөлмөсү бар, калгандары майда-майда, аларды санасаң да саналбайт, так саны чыкпайт. Илгери нары-бери өткөн соодагерлер түшүп, эс алгандай жайлары бар. Бир жагында түбү жок зындан бар. Аксакалдардын айтуусу боюнча, бул сарайды салган соодагер эгер душмандар басып, кол сала турган болсо, баласын ошол жерге түшүрүп, оң жакка барган жолу Кытайдын жеринен чыгат экен, сол жакка барса дагы бир жерге чыгат экен. Ичинде коркунучтуу

үн чыгыш турганы, ал атайын дубалап таштаганы деп айтылат. Анын таштарын реставрация жасашканда изилдөөчүлөр, археологдор ташты жабыштырган курамын билбей коюшкан. Ал таштарды кайдан ташып келген, кандай салынганы абдан сырдуу, жомоктогудай. Сыйкыр менен жасалган деп айтылат.

Тегерек-Булак жана Таш

Талды-Суу айылы

Бийик жердин түрү – булак, таш

Тураров Бейшембек, 1956-жылкы, Талды-Суу айылы: Талды-Суу айылынын чыгышында 2 чакырым алыстыкта булак бар, булактан өйдө жарым чакырым жерде таш турат.

Мазардын түбүндө чычырканак өсчү, кийин аны кыркып кетиптир. Көзү ачыктар жайнап келчү. Азыр деле көп кишилер келип жүрөт. Чоң мазардын бири экен деп келип жүрүшөт. Ден соолук үчүн, балалуу бололу деп келишет. Айыл ичиндегилер көп келишпейт. Жалгыз арча, дасторкондой көл токтоп турат. Итти мазар жакка байласак, таң атканча улуп чыкчу. Ээси ак тайлак деп ата-бабалар айтып калчу. Беш маал сыйынып өтөм. Сагындык деген кемпир келинчегиме айтыптыр: “Сенин көзүңө көрүнөбү? Кечинде мазар күйөт”, - деп. Элдер тээ илгери сыйынчу, түнөп, кетчү. 2-3 жылдан бери тыйылып калды. Баланын үнү угулат, кооптоносуң, денең дүркүрөйт.

Терек-Мазары

Өзгөрүш айылы

Бийик жердин түрү – булак, терек

Кукеева Майрамжан, 60 жашта, Өзгөрүш айылы: Өзгөрүш айылынан түндүк тарабына 1 чакырымдай, күн-чыгыш тарабына, тескейге карай 5-6 чакырымдай жерде куурап калган бир терек бар, анын жанында суу агат. Балалуу бололу, жакшылык болсун деп барып, ары өткөн, бери өткөндөр чүпүрөк байлап, зыярат кылышат, сыйынышат.

Тогуз-Булак

Ак-Жар айылы

Бийик жердин түрү – булак

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Тогуз-Булак Ак-Жар айылынан Торугарт жолуна чыга бергенде кыяда орун алган. Ээси бака, кайып болгон атанын жана башка жерден келген молдолордун рухтары дагы бар. Мүрзөнүн астында жайгашкан.

Тогуз-Булактан мага чаар, карала атчан кайыптар аян берип турушат. Ат-Башыдан бирөөлөр келатканда белги беришет. Бул мазардын үстү мүрзө болгондуктан, жалпы арбактарга куран окулат. Негизинен мүрзөнү аралаганга эркектерге уруксат, аялдарга барууга уруксат жок.

Тулпар-Булак же Тулпар-Мазар

Кара-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – булак, тоо, таштар

Токторбай кызы Света 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Бул ыйык жер Кара-Суудан 4-5 чакырым түндүккө карай кеткен жолдо. Түрү – туздуу булак, бөксө тоо, чоң таштар. Кара-Тоо жакта.

Тулпар-Мазарда илгери Кошой-Ата жигиттери менен тоонун бетинде “Манас келе жатат” деген ташы бар деп айтылат. Кирпичныйдан бир топ өткөндө бузулган сарай бар, ошо жерде тоонун боорунда булак бар, ошо сууну кечип, кайра дөңгө чыкса жайдак жер бар, ошо жерде кадимкидей илгерки калмактын сөөгү бар. Соң-Көлдөгү тегерек боз үйдөй болгон үйүлгөн таштардай болгон таштар бар. Мага аян берилген боюнча, бул калмактардын согушкан жери деп айтылат. Бирок ошо жерде Кошой атанын курал жарактары, каскан жери бар, мылтык табылган деп эл айткан. Ары жакка чейин барып куран окугула деп кадимкидей таштар менин көзүмө көрүнгөн, мүрзөлөр бар, анан ошол жерде суракка алган жерлери, үңкүр бар. Ошол жерди Дербиш-Ата колдойт. Кадимкидей абышка көрүнөт, таягы бар.

Маалыматчы А.: Бул жерде кичинекей баланын ыйлаган үнүн уккам. Мен башында түлкү экен деп ойлодум, маани бербей эле тамеки чегип келе жатсам, үн чыкты, ошондо даана баланын үнү экенин билдим. Бери бастырганда, толтура баланын ыйлаган үнү чыкты. Аттын оозун кое берип, чапкан бойдон кеттим. Ошондон кийин менин денелериме жара чыгып кетти. Айып деген атадан биринчи жолу уккам ушул булактан бала боздоп ыйлап турат деп. Көзү ачыктар да бул жерге келгенде ошентип айтышат. Айып атанын касиети бар болчу, ага түш аян аркылуу берилчү. Айып ата өлгөнүнө 7-8 жыл болуп калды, 70-80 чыккан эле. Азыр бул булак темир даамданат. Илгери бул булактын даамы шорподой болчу экен. Мен кичинекей кезде булактын бир нече көзү бар эле, ар кайсы жерден чыкчу. Кийин эле бүтөлүп калды. Биз ал жерде тегирмен кылып, чийлерди тешип ойноп, жыргаар элек.

Үч-Казан

Калинин айылы

Ыйык жердин түрү – таштар

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Калинин айылында, Таш-Кыя тоосунда түштүк жакты көздөй 15-20 чакырым. Түрү - казанга окшогон таштар. Таштардын башынан суу агат. Үч-Казан Таш-Кыянын этек жагында. Таш, суу агат. Башы Шар-Суу сыяктуу, аягы токтоп агат. Элдер токтоп, дем алып, куран түшүрүп кетишчү.

Чатыр-Көл

Ак-Сай жайлоосу

Ыйык жердин түрү – көл

Асанбаев Тынчтык, 1967-жылкы, Терек-Суу айылы: Чатыр-Көлдүн касиетин билиш үчүн ал жерге барып түнөш керек. Кээбир зыяратчылар бир күн барып түнөп, касиетин биле алган жокбуз, үч же жети күн түнөш керек экен дегенин уккам. Мен өзүм Чатыр-Көлгө күндүз эле барып, түнөп көрө элекмин, бирок Чатыр-Көлдүн суусунун жана чопосунун дарылык касиети бар экенин билем. Чатыр-Көлдүн суусу менен чопосу экзема, сөөл жана ар-түрлүү жараларга жакшы. Ооругандар көлдүн өзүнө түшпөй, суусун жана чопосун бир аз алып алып, жээктен алысыраак жерде жараларын жууп, чопосун тартыш керек.

Чатыр-Таш

Чатыр-Таш заставаасы

Ыйык жердин түрү – таш

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Чатыр-Таш заставаасынан батышка карай 2 чакырым жерде таш бар.

Кыргыздын сулуу кызын Кытайга алып кетип, малай кылат. Түнү менен качып баратканда, ээси жаа менен аткан экен. Ат-Башыга кире бергенде кармашыптыр. Ошол жерде атылган жаа турчу экен, өткөн-кеткен элдер жип байлап, кете берчү экен. Үнү угулуп турат.

Мамбетов Бейшеналы, 1968-жылкы, Бирлик айылы: Чатыр-Таштын чыгыш тарабынан сайга түшкөндөн кийин, мен көргөн кезде чоң сайдын жээгинде булак бар эле. Чатыр-Таштагы заставааны орустар күчкө салып чоң сайдын таштары менен курдуртушкан экен. Ошондо бир топ адам өлүптүр. Аягында дубалдарын көтөрөөрдө эл курбай, качып кеткен. Орустар “эмне үчүн качып жатасыңар?” дегенде, “ыйык мазардан таш алган үчүн эл качат, ошондуктан сайдан эми таш албайбыз” дегенде курулушту токтотушкан. Сайда таш калбай калбасын, жоголуп кетпесин деп айтылган да. Сайда чатырга окшогон таштар жок. Бет маңдайындагы зоо чатырга окшош, ошон үчүн айтылып калган болуш керек.

Чеч-Дөбө

Ача-Кайыңды айылы

Түрү – булак, дөбө

Алыбаев Бактыбек, 1964-жылкы, Ат-Башы айылы: Ача-Кайыңды айылынан күн-батыш жакты карай 3 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ача-Кайыңды менен Терек-Суу айылдарынын ортосунда, чоң дөбө көрүнүп турат. Мазардын кире беришинде эреже сактоо тактасы турат. Зыярат кылуучуларга атайын үй салынган. Анткени зыярат кылуучулар көп келишет, түнөшөт. Ат-Башы кечкиси суук болгон үчүн келгендер үйдөн орун алышат. Ылдый тарапта үч булак бар. Кире бериштин оң тарабында жайгашкан эки булак баш ооруга дары, ал эми ылайы тери ооруларына миңдин бири деп угуп жүрөм. Жара чыккандарга топурагы дары болуп, күбүлүп түшүп, айыккандар бар. Сол жагында жайгашкан

булак ашказан оорусуна дешет. Ал булак кайнап тургандай сезилет. Сакайгандар көп. Төрөбөгөн аялдар келип кан чыгарып, түнөшөт. Мазардын ээси ак тайлак деп айтылат. Көрүнчүлөргө көрүнөт. Баса, бул мазарды НЛО көп тегеренет. Демек, бул дөбөнүн ачылбаган сырдуу жактары көп. Мурда булактын жанындагы талга келгендер чүпүрөк илишчи. Кийин илбей калышты. “Тал дагы тирүү жандык” деп, айрым көз ачыктар тыюу салышкан деп угуп жүрөм. Жайында кишилер көп келишет.

Бул жер Манастан бери айтылып келатат. Алмамбеттин сөөгү коюлган ушул жерге деген кеп эл арасында жашап келет. Чеч-Дөбөнүн үстүндө мечит болгон деп айтылат. Анын орду чуңкур болуп калган. Зыяратчылар Чеч-Дөбөнүн үстүнө чыгышат, сыйынышат. Айрым илгерки мүрзөлөрдүн үстүндө кийик-аркарлардын мүйүздөрү турат. Элдер таштаган тыйын, топчу ж.б.у.с. майда-чүйдөлөр көп.

Шар

Баш-Кайыңды айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Токтоакунев Тургунаалы, 1938-жылы, Баш-Кайыңды айылы: 1-Май колхозунун Жолбосту өрөөнүнүн ичиндеги Ак-Сай жайлоосуна 1 чакырым жетпеген жердин астынан атырылып, бурганактап суу чыгат. Ал сууну Шар деп коюшат жергилүктүү эл. Илгери адамдар атырылып чыккан сууну ыйык деп сезип сыйынып турушчу. Колунда барлар күмүш тыйын салчу, ал эми колунда жоктор, чүпүрөк байлап, куран окуп, зыярат кылып турушчу. Келгендер суудан да ичишчу. Ал эми азыр эл бараар-барбасын так айтуу мүмкүн эмес.

Шар-Мазары

1-Май айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Токтоакунев Тургунаалы, 1938-жылы, Баш-Кайыңды айылы: 1-Май айылынан түштүккө карай 20 чакырым. Кээ бир баргандарга тайлак боздоп турганы угулат.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: 1-Май айылынан түштүк тарапка болжол менен 20 км. Үч жерде кайнаган суу чыгып турат. Жерден оргуштап, аркырап агат. Бөлөкчө суу. Тоо тумшуктардан чыккан суу. Илгери жез, күмүш тыйындарды ыргытып, чыбыкка чүпүрөк байлашчу.

Эки-Бала бейити

Босого айылы

Ыйык жердин түрү – мүрзө

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Босого деген жерден өткөндөн кийин 3-4 чакырым жерде бейит жайгашкан.

Балдар сууга түшүп кетип, ата-энелери таппай, көзү ачыктардын жардамы менен 40 күндөн кийин суудан сөөктөрүн алып чыгышкан.

Ата-энеси үйдө жок кезде эки бала торпокко минет. Ал сайгактап, ала качып баратканда балдар түбү жок сууга түшүп кетишкен экен. Ата-энеси суудан суу кыдырып, айылдан айылга кыдырып, эки баласын табышпайт. Көзү ачыктарга барса, “сууга түшүп кетишиптир, эми “көлдүн ээси” жөн эле бере койбойт, дем салдыргыла” дешкен экен. Күчтүү молдону алып барып, дем салдырышат. Молдо казан койгон тулганы балдар түшүп кеткен сууга салып коюп, дуба окуйт. Ошондо көлдүн ээси бир баланын көйнөгүн тулгага илип коет, аны таңга жуук табышат, экинчи баласын дагы ошентип бериптир. 40 күндөн кийин суудан сөөктөрү табылган экен.

Эки-Шар 1

1-Май айылы

Бийик жердин түрү – шаркыратма

Жусупов Асанкадыр, 1947-жылкы, 1-Май айылы: Шаркыратма 1-Май айылынын чыгыш жагында жайгашкан. Шаркыратма деген сөздү кыскартып койгон. Зоонун алдынан, ак көбүктөп суу чыгат. Жай чыкканды булак мазар деп коет. Өтүп баратканда текенин мүйүзүн коюп койгон, чүпүрөк байланат, тыйын салып коет.

Эки-Шар 2

1-Май айылы

Бийик жердин түрү – суу

Жусупов Асанкадыр, 1947-жылкы, 1-Май айылы: 1-Май айылынан 5-6 чакырым түштүк тарапта суу бар. Туяк-Богошту деген жерди эл ашпайт, мергенчилер гана бара алышат. Таштын үстүндө атырылып суу чыгып турат. Баргандар ырым кылып, шам жакчу.

Муратаалы уулу Нурдин, 1924-жылкы, жери: Шар Кайыңдыдан көрүнөт. Жол менен жүрүп олтуруп, Ак-Сайга өтчү жол бар. Ак-Сайдан бирөө келатып, жонго чыкканда, кычыгынан чыккан экен. Ылдый жагында асмандаган зоо экен. Зоонун башына келгенде, бура тартканда байталы учуп кетиштир. “Эки чанач айран эс кайран байталым, жалпак ташты бек баспай, алтын туяк болбой кал, Кайыңдыны жол кылган Маараке сен оңбой кал” деп ырдаган экен.

Эски мечит

Пограничник айылы

Бийик жердин түрү – мечит

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Пограничник айылынан түштүккө карай 7-10 чакырым жерде эски мечит бар. Ага сыйынып келип-кеткен адамдар бар.

Бөлүкчө 3: Жумгал районунун ыйык жерлеринин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү.

Жумгал району Нарын областынын Кочкор, Ак-Талаа райондору менен чектешет. Түндүк-чыгыш тарабынан келген Бишкек – Жумгал жолу Кочкор району аркылуу өтөт. Кочкор районунан өтүп Кызарттын бели аркылуу ашканда Жумгал өрөөнү башталат. Борбору – Чаек кыштагы. Жумгал районунун карамагына 12 айылдык округ кирет.

Тизме:

1. Айгыр-Жал же Жол-Дөбө, *Кызарт совхозу*
2. Ак-Көлдүн мазар тармагы, *Ак-Көл айылы*
3. Ак-Терек мазары, *Миң-Куш айылы*
4. Алма-Мазары, *Өрнөк айылы*
5. Бала-Мазар, *Чаек айылы*
6. Бурамжал-Ата, *Кызыл-Коргон айылы*
7. Бурамжал-Ата, *Өрнөк айылы*
8. Бурана-Апа, *Сары-Булун айылы*
9. Бүркүт-Уя, *Таш-Дөбө айылы*
10. Датка-Булак, *Куйручук айылы*
11. Жайсаң-Атанын күмбөзү, *Кызарттын бели*
12. Жалгыз-Арча, *Көк-Ой айылы*
13. Жалгыз-Арча, *Арал айылы*
14. Жалгыз-Арча, *Бостон-Кайың айылы*
15. Жалгыз-Карагай, *Жаңы-Арык айылы*
16. Жаначу, *Каначу, Өрнөк айылы*
17. Жумгал-Ата, *Чаек айылы*
18. Жылуу-Суу, *Чаек айылы*
19. Калыбек-Ата, *Түгөл-Сай айылы*
20. Кан-Салык, *Кызыл-Коргон айылы*
21. Каныш, *Сары-Булун айылы*
22. Капкан-Таш, *Баш-Кууганды айылы*
23. Кара-Ой, *Чаек айылы*
24. Кашка-Терек, *Миң-Куш айылы*
25. Кашка-Терек, *Чаек айылы*
26. Киндик-Дөбө, *Баш-Кууганды айылы*
27. Киндик-Дөбөнүн Төш мазары, *Баш-Кууганды айылы*
28. Кой-Текей, *Жаңы-Арык айылы*
29. Кош-Мазары, *Түгөл-Сай айылы*
30. Көзөнөк-Таш, *Өрнөк айылы*
31. Көзөнөк-Таш, *Сары-Булун айылы*
32. Көз-Таштар мазары, *Өрнөк айылы*
33. Куйручук-Атанын күмбөзү, *Куйручук айылы*

34. Куйручук-Булак, *Куйручук айылы*
35. Кыз-Коргон, *Кара-Кече айылы*
36. Мазар, *Жумгал айылы*
37. Мазар-Арча, *Кичи-Арал айылы*
38. Мазар-Арча, *Көк-Ой айылы*
39. Мазар-Кайың, *Көк-Ой айылы*
40. Мазар-Таш, *Лама айылы*
41. Миң-Куш булагы, *Миң-Куш айылы*
42. Молдаалы-Ата күмбөзү, *Байзак айылы*
43. Муздак-Булак же Мазар-Булак, *Байзак айылы*
44. Намаз-Дөбө, *Кызыл-Жылдыз айылы*
45. Нарзан-Суу, *Кара-Кече айылы*
46. Наристе-Булак, *Таш-Дөбө айылы*
47. Оро-Булак, *Чоң-Дөбө айылы*
48. Пайгамбар-Үңкүр, *Көк-Ой айылы*
49. Салык-Таш, *Таш-Дөбө айылы*
50. Тайгалак-Таш, *Өрнөк айылы*
51. Тастар-Ата, *Миң-Куш айылы*
52. Таш-Мазар, *Таш-Дөбө айылы*
53. Таш-Мазар, *Ок-Торкой айылы*
54. Тогуз-Булак, *Түгөл-Сай айылы*
55. Тооке-Булак, *Көк-Ой айылы*
56. Төө-Мазар, *Таш-Дөбө айылы*
57. Тулпар-Таш, *Өрнөк айылы*
58. Түгөл-Ата, *Таш-Дөбө айылы*
59. Үч-Көзөнөк таш 1, *Өрнөк айылы*
60. Үч-Көзөнөк таш 2, *Өрнөк айылы*
61. Үч-Көзөнөк таш 3, *Өрнөк айылы*
62. Чөйчөк-Таш же Көзөнөк-Таш, *Кызыл-Сөөк айылы*
63. Ысык-Суу (Кайнар-Булак), *Чаяк айылы*
64. Ысык-Суу, *Чаяк айылы*

Сүрөттөмөлөр.

Айгыр жал же Жол-Дөбө

Кызарт совхозу

Ыйык жердин түрү – узун дөңсөө

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Бул мазар табияттын кереметинен жаралган балык өңдүү жон узун дөңсөө. Баба-Ата тоосунун күн жүрүш ылдыйында, мурунку Кызарт совхозунун аймагында жайгашкан. Азыр Жол-Дөбө атагып кетти. Түндүк жак бети тик, малжан кыр жонуна чыга албайт, аркы бетинен капталдап чыгышат. Берки чоң жолго жакын жайык тарабында үңүр уулунун айылы отурукташкан.

Жумгал өрөөнү башынан аягына чейин тоолордун эңкейиши чыбырлап келип сазга айланат. Айгыр-Жал тарабындагы саз Былкылдактын сазы деп аталат. Чоң жолдун алдынан акырындап суу көтөрүлүп, айрым жерлери чөгүп, туура суулар бузуп, аңгек-дөңгөк болуп кеткенинен, жолго шагыл топурак төгүп, түзөтүшкө туура келген. Жол-Дөбө кол күчүнөн жаралган деген каңшаар боюнча бульдозерлер килейген самосвалдарга дөбөнүн башынан бузуп, жүктөп, берки бузулган жолго төгө баштаган. Инженерлер тарабынан Айгыр-Жал орто жерде өзүнчө жаралган жаратылыштын кубулушу катары бааланып жана табияттын ыйык ажайып сулуу эстелиги экендиги тастыкталган. Казууну дароо токтотуп, жолго шагылды башка жактан ташыттырышкан. Айгыр-Жалдын аты менен илгери башталгыч мектеп ачылган.

Ак-Көлдүн мазар тармагы

Ак-Көл айылы

Ыйык жердин түрү – дарак,булак

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы: Ак-Көл – көл, дарак-булак (долано, кайың) жана кулама таш. Ак-Көл айылынын чыгышында 1 чакырым тегерегинде жайгашкан жерде эл түлөө кылып, жакшылык тилейт.

Ак-Терек мазары

Миң-Куш айылы,20-чы аянтча (площадка)

Ыйык жердин түрү – эски чоң терек

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы: Миң-Куш айылынын 20-чы аянтчасынан төмөн жайгашкан сайда Ак-Терек деген чоң түп терек бар.

Элдер укмуштай нерселерди айтчу. Апам айлыгын алып келип (барак тамда турчу), акчасын катып койсо, жоголуп кетет. Барактагы кошуналардын баарына: “Силер эле алдыңар, башка жактан келген жок. Эгерде ак болсоңор, жүргүлө Ак-Терекке барабыз” дейт. Анан баарысы апамды ээрчип барышат. Мазарды тегеренгенде бүткөн бойлору дүркүрөп, басып бараткан бирөө жыгылып калат. Тура албай, “берейин, айланайын берейин” деген экен. Ошентип, Ак-Теректи тегеретип, апам акчасын таап алыштыр. Бирөө Ак-Теректин жанынан өтүп баратып, ичип алган экен, эс алып отурам дегенби, айтор, ошол жерден кайтыш болуп калыштыр. Демек, Ак-Терек азыр деле бир күчкө эгедер окшойт. Жанында булак бар. Бала көрбөй жүрүп, ошол мазарга баргандан кийин бала көргөндөрүн айтышат.

Бала-Мазар

Чаек айылы

Ыйык жердин түрү – дарактар

Бегалиев Бектемир, 1948-жылкы, Чаек айылы: Бул дарактар Чаек айылынан чыгышка карай 4,5 чакырым алыстыкта өсүшөт.

Мен бала кезде атама учкашып ушул мазарга келгем. Бир келин куран окуп бер деп, атамды чакырган экен. Ал убакта өкмөт динге каршы болчу. Көрсө, төрөбөй жүрүп, ушул жакка сыйынганы келген экен. Кийин ошол аял он балалуу болуптур. Ошондуктан бул жерди Бала-Мазар деп коюшат. Бирөөлөргө кичинекей бала көрүнгөн го. Жекшен деген кишиге Кызарттын белинде автобуста келатканда, алтымыштарга чыгып калган, бетинде тезектин тагы бар, ак жоолукчан, чий баркыт чапаны бар аял көрүнүптүр. Мен иштеп атып мазардын түбүндө уктап калыптырмын, ошондо аны түшүмдө көргөм. Мазардын ооз жагында жөн эле туруптур.

Бурамжал-Ата

Өрнөк айылы

Бийик жердин түрү – зоо

Чылпак Нурбек, 1987-жылкы, Өрнөк айылы: Өрнөк айылынан ылдый, түштүк тарапты карай 9 чакырымдай алыс жерде жайгашкан. Бурамжал-Ата зоо түрүндө. Бетинен туз чыгат. Элдер ал жакка туз алганы барышат. Куран окуп, дуба кылып, анан туз алышат. Көз, тиш ооруга, сөөл чыкканга абдан дары. Көп касиетке ээ. Азыр ал жакка чанда эле киши барат. Элдин көбү ислам динине берилип кеткенден бери, мазарга баруу “ширк” дешип барбай калышты.

Бурана-Апа

Сары-Булун айылы

Бийик жердин түрү – топурактан пайда болгон сөлөкөт

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Сары-Булун айылынын башында, Миң-Кушка кеткен жолдун боюнда, Эдилбек атанын үйүнүн жанында жайгашкан бурана.

Бурана турган тоосундай өңү кызыл топурак, туурасы үч метрдей, бийиктиги 6 метрдей ашык түркүк сымал сороюп турат. Ал тоонун бетинде.

Көчөрбаева Гүлнар, 1956-жылкы, Байзак айылы: Жумгал атанын апасы экен. Жол карап атып, катып калды дешет. Жолдун жээгинде уп-узун таш. Бийик, ичке киши сыяктуу. Канча жылдар бою турат. Кулаган жок, эч нерсе болгон жок.

Сатаев Садырбек, 1947-жылкы, Өрнөк айылы: Карасаң элечек кийген аялдын сөлөкөтүнө окшош. Жөн эле кум сыяктуу таш. Кум болсо эчен кылымдан бери эзилip түшүп калмак. Бирок бул эч нерсе болбой эле эстелик сыяктуу турат. Аны орустар жардырабыз дегенде, алар дароо өлүптүр. Касиети чоң деп айтылат. Бирөөнө көрүнөт, бирөөнө көрүнбөйт. Жанына жаңы мечит салынды. Азыр ошол жакка зыярат кылып турушат. Бурананын касиети күчтүү деп бала чагыбызда укчубуз.

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Көк-Ой айылы: Ден соолугун тилеп баргандар Бурана-Апага барышат. Асан, Үсөн деген баласы менен катып калган.

Бүркүт-Уя

Таш-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – зоо

Ооганбаев Кашкар, 1933-жылкы, Таш-Төбө айылы: Таш-Дөбө айылынан түндүккө карай 40 чакырым алыс жерде, өзөндүн башында зоо бар, астынан суу агат.

Илгери бүркүттүн уясы бар болчу, кийин аны жок кылышты. Жакшы жер болчу. Элдердин жакшысы, жаманы да барат. Ошондо касиет качат экен. Азыр жакшы болбой баратат. Эл зыярат кылып барбай калды.

Датка-Булак

Куйручук айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Куйручук айылынан Соң-Көлгө кетип бара жаткан жолдо, 15 чакырым алыстыкта, Шилбили коктусунда бул жер. Өзү жардын түбүнөн чыккан суу. Жолдун түбүндө болгонунан улам, ары-бери өткөндөр сыйынып жүрүшөт.

Жайсаң-Атанын күмбөзү

Кызарттын бели

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Жергиликтүү маалыматчы: Кызарттын белинде, түштүк тарапта кокту менен кирген тоолуу жерде Жайсаң-Атанын күмбөзү бар. Аны көптөр билишпейт. Билгендер барып, айлана-чөйрөсүн тазалап, күмбөздүн тегерегине бак тигип, тийиштүү ырымдарды аткарып турушат.

Жалгыз-Арча

Көк-Ой айылы

Ыйык жердин түрү – арча

Даакиев Камбар, 1934-жылкы, Көк-Ой айылы: Ал арча Көк-Ой айылынын күн-батыш тарабында 7 чакырымдай алыстыкта жайгашкан. Боз үйдүн келбетин тартып жолдун жээгинде жалгыз эле арча өсөт. Аркы жээгине да ошондой арчага окшош эки арча чыгып калыптыр.

Ал мазардын касиети илгери мыкты экен. Ар кайсы жактан келип, сыйынышчу. Биздин эл деле сыйынышчу экен. Мен чоңоюп, мал багып калган мезгилдерде, өкмөттүн дары-дармегине карабай козуларды ак чычкак басып калчу. Ошол Жалгыз-Арча мазарына айдап келип, арчаны тегеретип койгондо ооруп жатса да, эмне болуп жатса да ак көтөрүп кетчү. Кудайдан айланайын, тып эле басылып калчу. Бул атамдын жасаган акылы болчу.

Суу бөлүмүндө иштеген бир киши келинчеги, кыз-кыркыны менен мазарга тайып келиптир. Мен төштө кой тосуп турсам, мени чакырат. Бата кылдык. Келинчегинин көзү ачылганы жатканбы... “Ак-Учук деген

жерге төлгөчүгө барып, төлгөчү мага төлгө ачып бергенден кийин меники ушул Көк-Ой жакка ооду. Жумгалдын этегине кетти” дейт.

Сатаев Садырбек, 1947-жылкы, Өрнөк айылы: Илгертен келаткан Жалгыз-Арча мазары зоодо таштан чыгып өскөн арча. Башында кайнап чыккан булагы бар. Азыр дагы аны элдер мазар катары эсептешип, зыярат кылышат. Айланасына бээ байлап, кой жайып, жайлайбыз. Анан баабедин жасап, зыярат кылабыз. Суранчы ажы деген атабыз Жалгыз-Арчадан Меккеге жөө кетип, кайра келбептир. Биз ошонун туугандары болуп калабыз. Аны келиндер Суранчы дебей, ажы деп коюшчу.

Жалгыз-Карагай

Жаңы-Арык айылы

Ыйык жердин түрү – жалгыз карагай,булак

Жергиликтүү маалыматчы: Бул мазар Кой-Текей кыштоосунан аркы улуу тоодогу ак зоокалардын үстүндө жайгашкан. Мазар жака белинде, ал тургай улуу тоо кыркаларынын аркы-берки беттеринде карагайлуу токой жок, жалгыз карагай, анын түбүнөн сызылып, жылжып аккан булак. Жалгыз-Карагай качанкы бир геологиялык доордун калдыгы. Ал мазарга көтөрүлгөн адамдар карагайдын бутактарына чүпүрөк байлап, тилек тилешет. Түбүндөгү булактан бети-колду жууп сергишет. Жаш чакта ышкын терип жүрүп, биз деле чүпүрөк байлап, тилек тилечүбүз.

Кийин там салган бирөө жалгыз карагайды чаламандын чак түшүндө кыркып, салган тамына устун кылып алган имиш. Ордуна башка карагай чыктыбы, жокпу анысы белгисиз.

Жумгал-Ата

Чаек айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөз,булактар,бактар

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Көк-Ой айылы: Чаек айылынан чыгышка карай болжол 7 чакырым, Байзак айылынан түштүккө карай болжол 7 чакырым алыстыкта Жумгал-Ата - күмбөз, булактар, бактар, зыяраткана, мечит бар.

Жумгал ата 32 жашында мерт болгон. Жумгал-Атанын касиеттери аябай жакшы, төшүнөн суу агат. Кире беришинин эки жагында эки бак бар. Аны эгиз бак деп коюшат. Ал жакка төрөбөгөндөр барып сыйынышат. Ошол жерде түнөп, ошол жердин суусун ичишет. Андан ары, Чоң-Түнөк деген жерине кыргызча жин оору менен ооругандар дарыланат. Баш жагындагы Жумгал-Атанын намаз окуган жерин Камыр деп коет.

Жумгал-Атанын ээси бою кичине ак сакалдуу абышка көрүнөт. Бир туруп байбиче, бир туруп тоонун боорунда эликтер чаарчыктарын ээрчитип көрүнөт. Кыргоолдор көп айланасында, балалап, сайрап турушат алар. Ортоңку түнөккө түнөгөн кишиге касиети жакшы көрүнөт. Эгиз бактан өткөндөн кийин чоң түнөктө очогу бар. Түкүрбөгүлө деп жазып коюшкан.

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Үстүнөн агып түшкөн суу жок. Үстү бүт боппоз эле талаа. Тоонун бетинен шаркыраган суулар түшүп турат. Бул жерде токой, кайың, түркүн бактар өсөт. Жумгал-Атанын маңдайында чоң көрүстөн бар. 1700-жылдардан баштап, Жумгалдын мыктылары коюлган жер. Качыке баатыр, Түлкү баатыр, Төлөк ата, Ажыбек, Шайбек аталарыбыз ушул жерде. Илгери мыктылары кайсы жерден өлсө дагы бир жерге койчу экен. Ошол жерде 1838-жылы Кокон хандыгынын курулган чеби да бар. Азыр чептин урандылары турат.

Көчөрбаева Гүлнар, 1956-жылкы, Байзак айылы: Жумгал атанын жаткан кабырынын жанына эстелик салыныптыр. Эл ошол жакка барып куран окушат. Илгери кабырдын ары жагында Мырзакмат деген шайык бар экен. Чанач менен суу ташып курган мечити бар. Азыр орду турат. Эл ошого да барып зыярат кылат. Балалуу болбогондор келишет.

Абдрахманова Нуржамал, 1950-жылкы, Кочкор айылы: Жумгал-Атага ден соолук, бала тилеп барышат. Жумгал-Ата мазарынан бир келин балалуу болду, анткени биз шам жагып, зикир айтып жатсак бир келиндин астына жылдыз түшүп калды. “Сиз мени карап “болду эми бакандай уул төрөйсүң го” деп койдунуз” деди ал келин. Анан уул төрөп, баласы быйыл 10-класста окуйт.

Калыбек-Ата

Түгөл-Сай айылы

Бийик жердин түрү – суу, бак

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Көк-Ой айылы: Түгөл-Сай айылынын түндүк-батыш тарабында 30 чакырымдай алыстыкта жайгашкан бак-шагы бар жер. Капчыгайга, аска зоонун ортосунда, төштүн боорунда суу агат.

Кан-Салык

Кызыл-Коргон айылы

Бийик жердин түрү – үңкүр

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Кызыл-Коргондон батышка карай 2-3 чакырым алыстыкта жайгашкан үңкүр. Кан-Салыкты атынан атабайт, сепил деп коюшат. Алтын бар дегендер көп. Бул жерде дөө-шаалар көбүрөөк колдойт. Карышкыр колдойт. Жолдун аркы өйүзүндө мүрзөлөр, жыландын (азиз) уюгу бар.

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Кан-Салык - асканын боорундагы үңкүр. Бул жерди ыйык деп эсептешет. Үңкүрдүн ичин көргөн киши жок. Ага эч ким чыга албайт. Аркан менен чыгыш керек. Илгери ал жерге алтын катып, аны ажыдаар коргоп жаткан имиш. Ошол жерге барып, сыйынып, бала тилеп, оорулуулар айыгат.

Каныш

Сары-Булун айылы

Ыйык жердин түрү – булак, тал

Кутманышев Ибрагим, 1932-жылкы, Көк-Ой айылы: Сары-Булун айылынан батышка карай 5 чакырым жерде, Көкөмерен дарыянын жээгинде булак чыгат. Анын 7 көзү бар. Байзак баатыр ажынын энесинин атынан аталып калган. Бул мазарга да кишилер барып, сыйынышат. Өткөн-кеткендер көп токтошот.

Жаанбаев Эдилбек, 1938-жылкы, Сары-Булун айылы: Жети көздүү булак Сары-Булундун батыш тарабында, болжол менен 5 чакырым алыстыкта жайгашкан. Жолдон эле жети суу агып чыгат.

Бейшенбекова Токтокан, 1951-жылкы, Өрнөк айылы: Менин кайненем 97 жашка чыгып өлдү. Ошол киши айтчу, Каныш мазардын колдоочусу тегерек тебетей кийген сакалдуу киши деп. Ал жерге жайлап барган кишилерге, жыгач албагыла дечү. Токой сыяктуу талдын ичинен булак чыгат. Ошол жерден бирөө боз үйгө деп тал кыйып, кечинде үйүнө барганда өлүп калыптыр. Биз ал жерден эч нерсе албайбыз, коркобуз. Ошол кокту менен жайлоого көчүп барабыз. Токойдун ичи шуулдап турат.

Капкан-Таш

Баш-Кууганды айылы

Ыйык жердин түрү – эки таш

Токтоналиев Ишен, 1939-жылкы, Баш-Кууганды айылы: Баш-Кууганды айылынан түштүккө карай 30 чакырым жерде, Жол-Кара жергесинде тирешкен эки таш бар. Илгери койлор секиртме деген оору менен ооруса же шарп болсо ошол Капкан-Таштын ортосунан өткөзүп, түлөө берип айыктырыптыр деп угуп калчумун. Мазар кылып жүргөндөр көп болчу экен, азыр ошол эки таштын бири түшүп, бири эле калыптыр.

Кара-Ой

Чаек айылы

Ыйык жердин түрү – бак-дарактар

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Бул мазар Кайырма менен Чаек айылдарынын ортосунда, алма бак көчөттөрүн өстүргөн чоң питомниктин үстүндө жайгашкан. Элдин айтымына караганда, бул жерге көбүнчө молдо, табыптар сыйынышат экен. Ошондуктан молдолордун мазары деп аталып кетти. Касиети күчтүү эсептелинет, баргандар сакайып кетишет деген ишеним бар. Атактуу ыйык жерлердин катарына кирет.

Кашка-Терек

Миң-Куш айылы

Ыйык жердин түрү – теректер

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы: Миң-Куш айылынын батыш-түштүгүндө 3-5 чакырым алыстыкта өскөн теректер. Кызыл-Жылдыз, анан Көк-Ой айылынан ары Аралга кетип баратканда, Сары-Булунду көздөй бурулганда жайгашкан. Жолдон өткөн адамдар токтоп, тилек кылышып, куран түшүрүп өтүп жүрүшкөн.

Кашка-Терек

Чаек айылы

Ыйык жердин түрү – булак, терек

Бегалиев Бектемир, 1948-жылкы, Чаек айылы: Бул ыйык жерде терек өсүп, жанында булак агып турат. Чаек айылынын күн-чыгыш тарапка карай 5 чакырым алыстыкта жайгашкан. Баягы жылдары көзү ачыктар келип сыйынчу. Эки-үч жылдан бери келбей калышты.

Абдесов Нуркалый, 1939-жылкы, Бишкек шаары: Чаектин 5-6 чакырым жогору чыгыш жагында, Кызарттын суусунун түштүк тарабында бөксө тоонун капталында бир топ бак өсчү. Чыгыштан батышка карай баратканда сол жагында, жогору жакка баратканда оң жагында, Кызарт суусунун боюнда жайгашкан. Дегеле ал жерде терек, карагай тиккен деген болгон эмес. Бирок кызыгы, тоонун бетинде чыккан булактан ылдый бир нече бак бар. Аны мазар деп өйдө-ылдый кеткен кишилер токтоп, сыйынышат. Чүпүрөк байлашып, ар кандай тилек менен барышат. Бир багыттуу тилек айтылбайт.

Киндик-Дөбө

Баш-Кууганды айылы

Ыйык жердин түрү – дөбө

Токтоналиев Ишен, 1939-жылкы, Баш-Кууганды айылы: Баш-Кууганды айылынан түндүккө карай 8 чакырым жерде. Элдер мунун астында алтын бар, илгери үстүндө ажыдаар жатчу деп калышчу. Киндик-Дөбөнү анда-санда көзү ачыктар күчтүү мазар деп, куран окуп, шам жагып кетишет экен, бирок калың эл арасында көп баркталбайт.

Төрөгелдиева Аман, 1955-жылкы, Байтик айылы: Эки бала сарай тосконго агасына кыш куюп жардам беребиз деп Киндик-Төбө деген жерге барышат. Талаа түз болуп, ортодо дөбө бар. “Бул жердин топурагынан кыш куя бергиле,”- деп агасы кетип калат. Тиги экөө тең бой жеткен жигиттер, төө кирпич куйган балдар. Сүйрөлүп жүрүп, бир күндө араң он бешти жасашыптыр. Эртеси күнү онго жетпейт, үчүнчү күнү “эмне болуп жатабыз, мүмкүн аба-ырайы таасир берип жатабы, кел жата туралы” деп жатып алышат. Анан эле кичинекейи ойготот экен: “Байке, туруңуз,”- деп. “Эмне болду десе?”- ошо бала жаткан жерде алакандай болгон жөргөмүш жүрүптүр. Анан тиги экөө намаз окуган балдар, Кудай дешип жылып кетишиптир. Анан агасына айтып:

“Аба, бизге башка жерди көргөзүп бериңизчи, биз ал жерди казгыбыз келбей жатат”. Абасы алысыраак жерди көрсөтүптүр, ошол күнү 200гө жакын кыш кылып жибериптир.

Киндик-Дөбөнүн Төш-Мазары

Баш-Кууганды айылы

Ыйык жердин түрү – бактар (эки токой, бирөө тоонун төшүндө, бирөө – ылдый жакта) жана булактар

Токтоналиев Ишен, 1939-жылкы, Баш-Кууганды айылы: Баш-Кууганды айылынан түндүккө карай 8 чакырым жерде. Төш-Мазар деп тоонун боорунда өскөн эки кичине токойчо болуп калган жерлерди айтат. Бирөөсүн Төш-Мазары дейт, экинчиси ошол Төш-Мазардан чыккан бутагы дейт. Илгери Байменде уулу Иманалы деген киши ажыдан келгенден кийин Төш-Мазардан көчөт алып, берки бутагы болуп саналган жерге багын тиккен экен. Бирок экөө тең бир мазар болуп саналат. Иманалы атабыз динге аябай берилген киши болгон экен, 22 жашында ошол жерден өлөйүн деп, ажыга барыптыр. Ажыга барганда, Меккенин эшендери “Сен эмне үчүн келдиң, жериңде эмнең бар?” деп сураптыр. “Эки иним, карыган апам бар”, - деп жооп бериштир. Ошондо эшендер: “Сен ажыга кызыккан үчүн келгенсиң, энеңен, инилериңен кечирим сурап келбептирсиң,”- деп колун бербей коюшуптур. Ал киши кийин мазардын ээси ойгонгондо, бул жер чоң мазарга айланууга мүмкүн дептир. Эки эле бактан ушунча токойчо болуп өсүп чыкты. Ээси – бир эркек киши дешет. Төш-Мазар жана Киндик-Дөбө экөө туташ мазар дешет.

Кой-Текей

Жаңы-Арык айылы

Ыйык жердин түрү - булак

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Кой-Текей кыштоосундагы, тоонун учундагы булакты мазар деп тааныйт. Эл жайлоого чыгаардан мурун, адегенде Жумгал тоосунун түбүндөгү төштөргө айыл коңушчу, жылга жыбыттарга мал өткөрчү. Кой-Текей мазары, ошол айылдын ары жагындагы коктуда жайгашкан. Мазардын үстү жагында, кичине белес, бекче бар.

Илгери караңгыда атчан киши белести ашып бери келатса, булактын башында шам күйүп турганын көрөт. Дагы бирөө мазардын башында ак кепинге оронгон, туруп турган аял сөлөкөтүн көргөн. Белестен ашып бери капталдай бастырып келатса, сөлөкөт акырындап туман сыяк тарап кеткен. Оорукчанды үрүң-бараң кечкурун булактын көзүнө алып барып, шам жагып ырымдашчу. Мен кичинекей кезимде ооруп калган экемин, молдолордун айтуусу боюнча, кечкурун, эл орунга отуруп калган мезгилде чоң энем, апам экөө колуман жетелеп мазардын башына шам жагышыптыр. Энем, апам экөө тең күбүрөшүп, булактын суусу менен бетимди чайып, ырым кылганы эсимде. Үйгө келгенден кийин,

Сейте молдого дем салдырган, дароо уктап кетиптирмин, эртеси чоң шашкеде ойгонгон экемин.

Кош-Мазары

Түгөл-Сай айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Балкыяев Өмүрказы, 1939-жылкы, Түгөл-Сай айылы: Түгөл-Сай айылынын түштүк-батыш тарабында 5 чакырым алыстыкта Соң-Көл жак бетинде тоо астынан булак чыгат. Төрөбөгөндөр, оорудуулар зыярат кылышат. Жакшылык күткөндөр, ушул жерге келип, түлөө кылып, түнөп кетишет. Айрымдарынын тилектери кабыл болот. Ээси тайлак, ак жылан деп айтышат.

Көзөнөк-Таш

Сары-Булуң айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Өмүралиев Арстанбек, 1966-жылкы, Сары-Булуң айылы: Сары-Булуң айылынан түндүккө карай болжол 2-3 чакырым алыстыкта, Узун-Булак жаздоо күздөсүндө жатат бул таш. Түрү адам боюндай болгон таш.

Жаратылышынан таштын көзөнөгү пайда болуп калган. Түлөө кылып азыр сыйынышпайт. Жаратылышы өзгөчө болгондуктан көңүл бөлүп, атап коюшкан.

Көз-Таштар мазары

Өрнөк айылы

Ыйык жердин түрү – көздөй болгон таштар

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы: Ак-Көлдү көздөй, көпүрөдөн өткөндөн кийин, кыялап, Өрнөктү көздөй кеткен жол бар. Ошонун үстү түзөң, Боз-Тектир деп коет. Өрнөктү көздөй кетип баратканда Боз-Тектирге чыгат. Ошол Боз-Тектирдин тоо жак бетинде Көз-Таштар бар. Кадимки адамдын көзүндөй болгон таштар. Аны балдарга көз тийбесин деп көз мончок кылып беришет. Алар тешилет, көзөлөт.

Көз-Таштар жерин Тастар-Атанын иниси деп айтып калышат. Ал иниси деле эмес, ал мазар катары эле ини деп коюшат.

Куйручук Атанын күмбөзү

Куйручук айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Кызарт айылы: Куйручук айылынан батышка карай 2 чакырым жерде Куйручук Атанын күмбөзү бар. Ал ыйык жер катары кабыл алынат. Куйручук Атанын колдоочусу – көк жал.

Бир жолу Кызыл-Тууга кудага бараткандар ыпылас туура эмес сөздөрдү айтып, бул ким эле деп маани бурбай коюшкан. Кышында түнкү саат он экилерде эшик тыкылдайт, ачсам оозунан ак көбүк атып, калчылдаган бирөө турат. “Бир жерди туура эмес басып алгансыңар го” десем, кудага алып барган үйдүн ээсин айтты. “Ооба, Куйручук ата жөнүндө туура эмес сөздөрдү сүйлөп жаткан. Бирок менин жүрөгүм ооруп калды эле”, - деди байбичеси. Мен дем салып коюп кетсем эле, кайра баягылар акшыңдап жатып калышат. Мен аларды Куйручуктун күмбөзүнө алып барып, сыйынтып келгенден кийин эс алышкан. Ага чейин машинелери да от албай, кандайдыр бир ишаарат болуп аткан. Куйручук атанын сөзү сөз да. Ары-бери өткөндө Куйручук атага сыйынып, куран окуп турам.

Куйручук-Булак

Куйручук айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Айылдыктардын айтымында, Куйручук айылынан батышка карай 3 чакырым алыстыкта жайгашкан касиеттүү булак. Атагы эл арасына кеңири белгилүү болуп калды. Ал жерден нары-бери өткөндөр, атчандар аттан түшүп, унаа айдап бараткандар, машинелерин токтотуп, жөө адамдар кайрылып келип, булактан суу ичишет, намаз окушат, мазарга сыйынып, табынышат. Булактын суусунан ичип, айыгып кеттик дегендердин саны көбөйүп өсүүдө.

Жумагулов Каныбек, 1958-жылкы, Куйручук айылы: Бул касиеттүү жайга Жумгал элинен башка жерден келгендер да сыйынышат. Жолдон өтүп бараткандар, сөзсүз Куйручук-Булакка токтоп, бети-колун жууп, сыйынышат. Жайында аябай муздак, кышында - жылуу. Эч тоңбойт жана даамы башка.

Куйручук ата өзү касиеттүү киши болгон. Төрөбөгөн аялдарды дубасы менен төрөткөн. Жетим, кембагалдарды баккан элдик киши болгон. Менин чоң энем төрөбөптүр. Куйручук ата: “Эмдиги жылы келем, эркек төрөйсүң” деп чоң энемди камчы менен бир салып, кетип калыптыр. Кийинки жылы келгенде чоң энем эркек төрөптүр.

Субанбеков Мидин, 1941-жылкы, Куйручук айылы: Куйручук-Булак жолдун жээгинде, т.а. Куйручук айылынан күн-батыш тарапта 2 чакырым алыстыкта жайгашкан. Куйручук аны “менин булагым” деп деле айтпаса керек. Ошол жерде күмбөзү бар. Ары өткөн, бери өткөндөр сыйынып калышат. Куйручук ошол чөлкөмдө эле конуп жүрчү. Эл аны кийинчерээк эле Куйручук-Булак деп атап алышты.

Кыз-Коргон

Кара-Кече айылы

Ыйык жердин түрү – бетинде карагай токой өскөн дөңсө

Токтоналиев Ишен, 1939-жылкы, Баш-Кууганды айылы: Кара-Кечеге бараткан жолдогу Турускул станциясы, Кара-Кече айылынан батышка карай 2 чакырым жерде жайгашкан дөңсө.

Кыз коргон эки суунун ортосунда болуп калган аралчада жайгашкан. Илгери кыргыздар калмактар менен согушуп жатканда, бир кыз бала катуу чыгып көптөгөн калмак менен кармашыптыр. Ал кыз кийин Кыз Коргон деп аталып калган жерде, калмактарды атып жолотпой турган экен. Анан бечара кыздын огу аягында калбай калганда, арчанын бүчүрүн бытыроо кылып атканда, калмактар “А, мунун огу түгөнгөн экен”, - деп, курчап келип, өлтүрүшүптүр. Ошондон улам ал Кыз-Коргон деп аталып калыптыр.

Мазар

Жумгал айылы, Таш-Мойнок кыштоосу

Ыйык жердин түрү - суунун жээгинде көшүлүп өскөн дарак

Буларова Аида, 1974-жыл, Жумгал айылы: Биз сыйынган мазардын толук аты жок. Бирок мазар экенин билебиз. Ал Жумгал айылынын күнчыгыш тарабында. Таш-Мойнок кыштоосунда, 30 чакырым алыстыкта жайгашкан.

Биз ошол жерге жаңы барганда, кичине балдардын ыйлагандары угулуп турчу. Ал жакка биринчи биз тегирмен коюп, иштеткенге свет койдурдук. Светти күйгүзүп, суудан өтүп, кайра үйгө жакындаганда карасак свет өчүп калат. Үчүнчү жолку барганыбызда, ошол жердин лампочкасы жарылып кетти. Ошол жер жарыкты жактырбайт. Өзүбүз барып, сыйынабыз, тиленебиз, ошол тилегибизге жетебиз.

Тегерегине кол тийгизсең дагы, туура эмес кабыл алат. Ар кандай иштер болот. Мисалы, ошол тегеректин чөбүн чаап алган бир үй-бүлөнүн наристеси каза болуп калган. Биз деле, ошентип чөп чаап алдык эле, биздин да наристебиз каза болуп калды. Ошондон улам бул жерди балдардын мазары го деп ойлойбуз. Кайра-кайра светти койгондо, тынчын алганыбыз болду го деп ойлоп кетебиз. Жалаң туура эмес иштерди жасоо наристелерге көрүнөт.

Ал жерге барып, кээде ниет кылып, шам жагабыз. Бир келинибиз балалуу боло албай жүрдү. Анын жолдошун, келинди, өзүбүздүн кемпирди алып барып, тилек кылдык. Ошол жылы тилеги кабыл болуп, бала төрөп берди.

Мазар-Арча

Көк-Ой айылы

Ыйык жердин түрү – арча

Жапаров Автандил, 1963-жылкы, Көк-Ой айылы: Мазар-Арча мазары Көк-Ой айылынын түндүк-батыш тарабында, болжол менен 2

чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал Кайың-Суу суусунун жээгинде, күн-батыш тарабында. Жоодон өлгөн жаш баланын жүрөгү коюлган деп угуп жүрөбүз. Таптакыр суу барбаган таштак адырда бир чоң түп арча өскөн. Бирок ал качан, кайсы доордо өсүп чыкканы белгисиз.

Мазар-Кайың

Көк-Ой айылы

Бийик жердин түрү – кайың

Жапаров Автандил, 1963-жылкы, Көк-Ой айылы: Кайың-Сууда бир өзөндө тегерек чыккан табигаттын кооздугун көрсөтүп турган кайың бар. Аны Мазар-Кайың катары кабыл алабыз.

Атам айтаар эле, 24 жашында Инат деген таякебиз кайтыш болуп кеткен деп. Ал талма оорулуу киши экен. Анан талаадан талмасы кармап калат, эс алганда сураса: “Ой, сен ар кайсы сөздөрдү сүйлөйсүң, эсиңди жоготуп турган кезиңде. Эмнени көрөсүң?” десе, “Бул Мазар-Арчанын ээси менен Мазар-Кайыңдын ээси экөө тең кашка ат минген жаш балдар экен. Экөө Коңорчоктун кырынан жолугат экен. Ошону көрүп атам”, деп айтыптыр. Мазар-Кайыңды элдер бийик тутуп, эки жагын тазалап турушат. Жазгы мал төлдөө мезгилинде, малды кадимкидей Мазар-Кайыңды айлантып айдап, төл жакшы болсун деп сыйынышкан.

Мазар-Таш

Лама айылы

Бийик жердин түрү – таш

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Лама айылынын түндүк-батыш тарабында, 8 чакырымдай алыстыкта жайгашкан. Ламанын Ок-Торкой аттуу жайлоосунда, Бел-Арык деген жер бар. Өрөөндүн суусун тоонун капталы менен алып келип, илгери Ламага ашырган. Сууну ким ашырганы деле белгисиз. Бирок арык бүгүнкү күнгө чейин пайдаланылат. Калмак арык, кытай арык деп коет. Ушул суу тоонун эки капталындагы сууну чогултуп келип, белден ташты кесип отуруп, өткөрүп, анан капталы менен алып келип, ашырган. Ошол кесилген ташты Мазар-Таш деп коет. Арык менен суу агып атса, үстү кургак. Үстүндөгү таштын бетинен суу нымдашып турат. Ошону эл бийик көрүп, Мазар-Таш деп сыйынат. Биз барганда сөзсүз тамак жасап, же мал союп, куран окутуп, сыйынып турабыз. Ал жерде балбал таштар бар. Эки суунун кошулган жерине балбал таштарды чогултуп койгонбуз. Мазар-Таштын маңдайында төрт балбал таш, анан жалпак кара таш бар. Эки бетинде тең чийин бар. Эмне үчүн чийилгенин эч ким билбей жатат. Жазуу эмес, бирок сызгыч коюп чийгендей сызылган.

Миң-Куш булагы

Миң-Куш айылы

Бийик жердин түрү – булак

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Булак жылжып агып, чөлмөк болуп токтогон жерден малдар суу ичет. Кадимки Тастар-Ата мазарынын

бет маңдайында жайгашкан. Бул касиеттүү булакка кеселмандар, айрыкча, төрөбөгөн аялдар көп барышат. Булактын көзүнө козу-улак союп, табынышат.

Токтобеков Майрамбек: 21-площадкада жашаган жана иштеген Назарбек деген жигит келинчеги төрөбөй жүргөн экен. Улак алпарып союп, табынышкан. Кийин келинчеги төрөп, балалуу болушту.

Молдаалы-Ата күмбөзү

Байзак айылы

Ыйык жердин түрү – мүрзө

Көчөрбаева Гүлнар, 1956-жылкы, Байзак айылы: Байзак айылынын көчөсүнүн башында, Ортогандыда Молдаалы атанын коюлган жерин эл мазар кылып алыптыр. Азыр эл барып, сыйынып жатышат.

Муздак-Булак же Мазар-Булак

Байзак айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Байзак айылынын түштүк тарабында, 15 чакырым алыстыкта жайгашкан. Көлмө деген жайлоого кетип бараткан жерде муздак булак. Тоонун боорунда коргул бар. Коргулдун этегинен чыгат. Касиеттүү суу деп, ары өткөн, бери өткөндөр токтоп, чүпөрөк байлап, сыйынышат.

Намаз-Дөбө

Кызыл-Жылдыз айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Кызыл-Жылдыз айылдын этек жагында бак бар. Мазар ушул бактын ичинде. Ал жерге балалуу боло албай жүргөндөр барып, мал союп, сыйынышат, ошол жерге түнөшөт.

Илгери айыл аксакалдар ыйык жерге чогулуш өткөрүп, болуш-бийлер ошол жерде намаз окушчу экен. Менин чоң атам Шыгай айылдагы чоң молдо болгон. Ал Намаз-Дөбөгө барып, жин-шайтан аралаганды окуган, дем салган. Көпчүлүк учурда айыктырып жиберчү экен.

Карабаев Керимкул, 1939-жылкы, Кызыл-Жылдыз айылы: Булак Кызыл-Жылдыз айылында жайгашкан. Илгери адамдар айтта Намаз-Дөбөгө чогулуп келип, намаз окушкан. Азыр мүрзө болуп турат. Согуш убагында тылда иштегендерге, согуштан келгендерге ушул жерде кичинекей бала көрүнчү экен.

Нарзан-Суу

Кара-Кече айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Кара-Кеченин түндүк тарабында касиеттүү Нарзан-Суу бар. Жардын боорунан булак

чыгат. Мурун буркулдап чыгып турчу. Кийин ээнбаштар келип, чукулап жибегишип, мурдагыдай буркулдабай калды. Курамында темир көп. Суу жайылган жердин баары апшак шор болуп турат. Илгери билген адамдар ооруларга дагы, башка муктаждыктарга дагы пайдаланышчу.

Наристе-Булак

Таш-Дөбө айылы

Бийик жердин түрү – узун булак

Шайыгы – Байсалов Алымбек

Сарыгулов Кылыч, 1953-жылкы, Таш-Дөбө айылы: Бул мазарга чейин Таш-Дөбө айылынан түндүккө карай 7-10 чакырымдай жол бар.

Менин иним Алымбек Байсалов ооруп, Казакстандын чек арасында Супатай дегендин келини бүбү-кемпирге барыптыр. Ошол кемпир айтыптыр: “Сенин ата-бабаңдан калган жерде булактын көзү бүтөлүптүр. Булактын көзүн ач, элге кош”, - деп. Бизде Түгөл деген молдо, көзү ачык киши бар. Ошол экөө келип, ушул булакты табышкан. Узун булак - Наристе-Булак деп аталат. Ошол булакты эки-үч күндө казып, алды жөн эле купкуркак болуп турган. Элге кош дегени, чоң сууга кош дегени экен. Булактын көзүн ачып, чоң сууга – Түгөл сууга коштук. Андан кийин Алымбек айыкты. Ошол жерге там салды. Келген кишилер булакка барып сыйынышат. Түгөл молдо биринчи алып келип, сыйынтып кетет.

Оро-Булак

Чөң-Дөбө айылы

Бийик жердин түрү – суу

Алканов Асылбек, 1980-жылкы, Чөң-Дөбө айылы: Чөң-Дөбө айылынан түндүк тарапка карай 1 чакырым алыстыктагы суу.

Бул суудан ичкендердин көбү оорусунан айыккан, көбүнчөсү чоң кызматтарга көтөрүлүп кеткен. Ушул суудан ичкендердин иши жүрүп турат. Жөнөкөй суудан бир литр ичсең тоюп каласың, ал эми бул сууну канча ичсең да тойбойсуң. Кышында тоңот. Сууда газдын курамы аз. Биздин айылдан чоң болуп иштегендер көп. Угушумда, ошол адамдар мазарга келип сыйынып, булактан суу ичишкен.

Пайгамбар-Үңкүр

Көк-Ой айылы

Бийик жердин түрү – үңкүр

Жапаров Автандил, 1963-жылы Көк-Ойдо туулган: Көк-Ой айылынын түндүк тарабында 30 чакырым алыстыкта Пайгамбар-Үңкүр бар. Ага эки-үч киши бата алат.

Пайгамбар душмандарынан качып келе жатканда, ошол жерге коргологон. Кайсы пайгамбар экени белгисиз. Буга чейин ата-бабаларыбыз зыярат кылып келишкен. Кыргызда бир жакшы кеп бар: “Жайдын күнү үч күн, үч түндөп жамгыр жааса, мал жуттап кетти, жайыт алалбай

кетти, бай куруду”, - деп мал союп, жаанды токтотконго аракет кылган. Күн жаабай калганда да ташка сыйынышкан. Пенденин айрым тилектери кабыл болуп турган. Азыр көптөрү барбай калды.

Салык-Таш

Таш-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Ооганбаев Кашкар, 1933-жылкы, Таш-Дөбө айылы: Түгөл суунун боюнда Салык-Таш деген чоң мазар бар. Хандын салыгы калган деп айтышат. Касиеттүү ташка илгери сыйынышчу. Кийин геологдор жолду оңдойбуз деп жардыра албай коюшкан.

Тайгалак-Таш

Өрнөк айылы

Ыйык жердин түрү – булак, теректер

Чылпаков Нурбек, 1987-жылкы, Өрнөк айылы: Тайгалак-Таш капчыгайдагы мазар Өрнөк айылынан чыгышты көздөй 8 километр, түштүктү көздөй 5 километр жерде жайгашкан. Чоң-Таш жайлоосунан ары Жакшына-Түз деген жер бар. Ал жакка чыкканда Чаек, Кызарт бүт көрүнөт. Капталынан булак чыгат.

XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында Мазар деген бай болуптур. Ошол жерден эч ким терек кыйчу эмес экен. Бирок Мазар бай Тайгалак-Ташка терек кыйып келгени кулун жиберет. “Кыйын дейм сенден корком, кыйбайын дейм Мазардан корком”, - дейт баягы кул, анда терек: “Кый, кыя бер!” дептир. Баягы кул кыйганда биринчи теректен кан чыгып, анан чаңырып түшүптүр. Ошондон кийин кул дагы каза болуп калыптыр дешет. Кийин Союз убагында эле, болжолу 1960-70-жылдары, Кемел деген кишинин аты ушул жерден качып кетиптир. Атын кармап, башына жүгөн салып атса, таштын үстүндө денеси бүт түк, үч жаштагы бала карап туруптур. Аны көргөн Кемел эси ооп, жыгылып калат. Турса аттары өйдө кетип калыптыр, ал эми баягы баладан дайын жок деп айтып берген. Ошондон кийин ал бул жакка каттабай жүрөт. Кийин-кийин бир аксакал келатып, ал убакта үч жашта болсо, он сегизге чыгып калды деп издеп көрүптүр. Азыр эч кимге көрүнбөйт. Биз каттап эле жүрөбүз. Бирок сүрдүү жер. Ары өйдө жагында аял кишинин мүрзөсү бар дейт. Ал жерди да ыйык дешет. Ары жагында Ороо-Башы деген жерде мал жатпай, удургуй берет. Бир шек бар деп калышат. Азыр зыярат кылып барышпайт

Тастар-Ата

Миң-Куш айылы

Ыйык жердин түрү – жар, тоголок таштар

Маалыматчы Т: Туура-Кабак өрөөнүндө, Миң-Куш айылынын маңдайында жайгашкан жай. Үстү түз, берки бети жар. Ошол жар Тастар-Ата деп ыйык эсептелинет. Элдер ыйык катары баалап,

курмандыкка мал союп табынышат. Ден соолукка дабаа таап, ооруган жерлери басылат. Бала тилегендер балалуу болушат.

Көчөрбаева Гүлнар, 1956-жылкы, Байзак айылы: Тастар-Ата бир туугандардын кичүүсү. Чоң мазар. Ал жерде таштан оокаттар бар.

Сатаев Садырбек, 1947-жылкы, Өрнөк айылы: Тастар-Атанын үстүндө тоголок-тоголок таштар бар. Үстүндө ок жок калганда, жергиликтүүлөр ошол таштар менен душманды аткан экен. Анын үстүн Камыр деп коет. Тептегиз болгон жер. Үстүнө чыккан киши узабайт дейт. Биз таштарынан алып келгенбиз. Ошол жерге барып зыярат кылып келишет, таасир бергендерине берет, бербегендерин жактырбай коет экен. Ал жердин колдогону Кайберен деп айтышат. Көзү ачыктарга даана көрүнөт экен.

Караева Бегим, 1938-жылкы, Жаңы-Жол айылы: Тастар-Атанын касиети күчтүүрөк. Мен барганда аттар “гүү-гүү” деп чуркап өткөндөй болду.

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Көк-Ой айылы: Тастар ата касиеттүү киши болгон экен. Орустар менен мушташкан убакта кадимкидей октору ташка айланып калган. Кызыл-Сөөктөн өйдө жөө чыгат. Жөө барып, эки сааттын ичинде кайра жөө түшүп келдик. Эң касиеттүү жери - туу чокусу. Бери жакта өзүнүн кичинекей түнөгү бар. Үч-төрт жылдан бери бара элекмин. Тастар-Атанын колдоочусу бугу.

Үмөталиев Исак, 1934-жылкы, Кызыл-Сөөк айылы: Тастар ата 22 жашында намаз окуп жатканда, ок өтчү эмес экен. Мухаммед пайгамбар качканда аркасынан чагылгандын огу менен аткылашкан. Чагылган пайгамбарга тийбестен, жар бетине чагылып турган. Чагылгандын огунун тийген жерлери тоголок, сүйрү, жылмакай таш болуп түбүндө чогулган.

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы: Тастар-Атанын суулары укмуштай мазарлардын суусу менен биригип баратат. Тастар-Атанын суусу Туук-Сууга, анын суусу Миң-Кушка, Миң-Куш Көкөмеренге куйса, ал Нарынга, Нарын Сыр-Дарыяга куят. Төбөсүнө чыгып, аны тебелебей эле, суунун айланасында пейилди салып издесе, мазар ээси таш берет. Азыр Тастар-Ата таш бербей калды. Анткени кийинки күндөрү байкасам, шагырап жаткан таштар жок.

Таш-Мазар

Таш-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – чоң кызыл таш

Ооганбаев Кашкар, 1933-жылкы, Таш-Дөбө айылы: Бул мазар - чоң кызыл таш. Анын ээси - ак тайлак, көрүнгөн кишиге көрүнөт дейт. Тентек, мас, ууру кылып, ушак айтып жүргөн кишилерге жолукса, ал адам соо калбайт. Мазардын ээсине Садык деген бир бала жолугуп, элирип, оорукчан болуп калды.

Эл барып, малын союп, таңга маал кадыр түн тоскондо, ак тайлак көрүнчү экен. Таштын ичине шам жагышат. Чай ичип, Кудайга

жалынып, төрөбөй жүргөндөр тилек кылгандан кийин, төрөгөндөрүн өз көзүм менен көрдүм. Жогору жагына намаз окуй турган зыяраткана салынган.

Тогуз-Булак

Түгөл-Сай айылы

Ыйык жердин түрү – булактар, үңкүрлөр

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Көк-Ой айылы: Түгөл-Сай айылынан түштүк-батышка карай болжол 5 чакырым жерде бул касиеттүү жай. Тогуз-Булак мазарына төрөбөгөндөр барып сыйынышат. Кулагы булак болгондор (ириң аккандар) дагы сыйынышат, кандайдыр бир жакшы тилек менен сыйынып кетишет. Ишим илгерилесин деп тиленишет.

Төө-Мазар

Таш-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Ооганбаев Кашкар, 1933-жылкы, Таш-Дөбө айылы: Жолдун боюнда дөбө таш бар. Анын үстүнө чыкса, кадимкидей төөгө окшош таш бар. Баш жагы төөнүн моюну, аягы төөнүн өркөчү. Ошол таш дөбөгө чыкса, ары жагында бир да таш жок. Касиети ушунда. Төө-Мазардын жанында жолдун астында кара таш бар. Ал ташта баланын колдорунун, таманынын издери бар.

Тулпар-Таш

Өрнөк айылы

Ыйык жердин түрү - таш

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Соң-Көлдүн батыш тарабында, Шилбили ашуусун ашып түшкөндөн кийин көлдүн жээгинде жайгашкан стол сыяктуу жалпак таш. Чоңдугу чаканын оозундай. Анда аттын туягынын изи турат. Элдин оозунда Манастын Ак Куласынын туягы түшүп калган деп айтышат.

Түгөл-Ата

Таш-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – тоо, үңкүр, булак

Шайыгы – Шамшы уулу Түгөл

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Бул чоң мазарга чейин Таш-Дөбө айылынан түндүккө карай 7 чакырымдай жол бар. Бул мазар Таш-Дөбө айыл өкмөтүнүн аймагында жайгашкан. Ооруган адамдар барып, табынып, кеселинен сакайышат. Булактын көзүнө мал түнөтүп, ылаңынан арылткан учурлар бар.

Илгери Түгөл мергендин (кээде Түгөл ырчынын) сайы аталып чөлкөмү кенен эбегейсиз узун тегиз жер болгондуктан, атактуу аш-тойлор, ат чабыштар уюштурулган. Ошондой эле Жумгал өрөөнүнүн көкүрөгү

менен көчүгүнүн тең ортосу эсептелингендиктен боз үйлөр тигилип, эки тараптын ортосундагы чыр-чатактар ошол жерде жылына бир маал териштирилген. Арыздашкан эл жараштырылган.

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Таш-Дөбөдөн беш чакырым алыстыкта жайлоого кетип бараткан жерде жайгашкан. Булак чыккан жер бар. Азыр Алымбек, Кубанычбектер түлөөкана салышып, жакшы кылып коюшту. Отургучтарды коюп, суунун чоргосун салып, шарт түзүп коюшкан. Айылдын эли барып сыйынат.

Байсалов Алымбек, 1965-жылкы, Бишкек: Түгөл-Ата мазары биздин бала кезде эле мазар болчу. Мен бала кезде уккам, ошол Түгөл-Атанын ээси таарынып кетти деп. Менин оюм боюнча, элдин баары көңүл бурбай калган ошол мазарга, Совет идеология болуп, мазарга зыярат кылса болбойт деп. Исламдын таасири дагы күчтүү болду. Ошондон улам ээси таарынып кетип калганбы. Азыр келген окшойт. Негизи бул жерди дагы Бала мазары деп коет экен. Баласыз жүргөндөр, келиндер төрөбөй жүрөткө, ошолор барып, зыярат кылса ошол жерден, бала көрөт.

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Көк-Ой айылы: Түгөл-Атанын колдоочусу - жаш бала. Кадимкидей ыйлап турат.

Үч-Көзөнөк таш 1

Өрнөк айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Чылпаков Нурбек, 1987-жылкы, Өрнөк айылы: Өрнөк айылынан күн-чыгышка карай 7-8 чакырым алыстыкта, Көкөмерен суусунун жээгинде жайгашкан таш. Таштын киши бою көзөнөк тешиктери бар. Мурун эл мал көбөйсүн деп ырымдап, ал тешиктен мал айдап өткөрчү. Азыр ал жакка да көп барбай калышты.

Үч-Көзөнөк таш 2

Өрнөк айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Чылпаков Нурбек, 1987-жылкы, Өрнөк айылы: Өрнөк айылынан түндүк тарапка карай 15 чакырым алыстыкта, Чоң-Таш жайлоосунда тоонун бетинде жайгашкан. Ал көзөнөк ташка да эл каалоо-тилектерин айтып турчу.

Жылаңач-Бугу менен Тастар-Ата атышканда, таштар оюлуптур. Колдун, буттун издери бар. Адамдын издерине окшош, бирок аябай чоң из. Биз ошол жакка жайлоого чыгабыз, кийинки күндөрү эмнегедир из жоголуп баратат. Мурун мазарга мал союп, зыярат кылынчу. 2000-жылдан бери ислам дини күчөгөндөн кийин, эл барбай калды. Ал эми барып жүргөн аксакалдардын, эски адамдардын көзү өтүп кетти. Ыраматылык менин байкем ошол Көзөнөк-Таштан чуркап бараткан коенекти атыптыр. Үйгө алып келип союп, терисинин ичине саман тыгып салып, этин бышырып жатканбыз. Чатырдын түбүнө жыгач сайып койгон элек, шамал болгондо баягы жыгач кулап кетип, коенду

аткан агамдын көзүнө сайылып, ошол бойдон ал сокур болуп калды. Кудай Таалам жазалады окшойт. Байкем үйлөнгөн да жок. Ошондон кийин дегеле коен аткан жок.

Үч-Көзөнөк таш 3

Өрнөк айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Чылпаков Нурбек, 1987-жылкы, Өрнөк айылы: Бул таш Өрнөк айылынын түндүгүндө 6-7 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жерге да эл каалоо-тилектерин айтып өтүшчү.

Чөйчөк-Таш же Көзөнөк-Таш

Кызыл-Сөөк айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы: Кызыл-Сөөк айылынан түштүккө карай 3 чакырымдай жолдо Чөйчөк-Таш же Көзөнөк-Таш бар. Тастар-Ата мазарынын тоголок таштары жанында жатат.

Анын илгерки аты Ийик-Таш же болбосо Көзөнөк-Таш деп коюшат. Ошол Кызыл-Сөөктүн башында шакекчелерге окшош таштар арбын. Эгерде тооктор жумурткалабай, баспай койсо же тоок морт болсо, ошол көзөнөк таштан алып келип, аларды тоок кепеге илип койсо, тооктор өлбөй калат деген ишеним бар. Мал өлгөндө да көзөнөк таштан короого илип коет. Кызыл-Суу жак бетиндегиси - жан-жаныбар коргоочусу.

Мурсабеков Батырбек, 1967-жылкы, Кызыл-Сөөк айылы: Жолдун чекесинде эле турган таш. Зоолор урап калган сыяктуу. Көлөмү - машинадан чоңураак таш. Жанында бадалдар өсөт. Азыркы убакытка чейин чүпөрөк байлап турушат. 1956-57-жылдары орустар акиташ кайнатчу экен. Ташты жардырганда жардырган киши өлгөн. Бирок чөйчөк таш жарылып, түбү калып калган. Жардырган адам өлгөндөн кийин, бул жерди ыйык тутуп калышкан. Дагы бир эки-үч акиташ кайнаткан жерлери бар. Азыр ал жерден акиташ алынбай калды. Баарыбыз тең барып сыйынабыз. Ошол жерге улак союп, бышырып, элге таратып беребиз. Жолдун чекесинде эле таш. Анан Тастар-Атадан таштарды алып келип чекесине коюп коюшкан.

Бопуева Бермет, 1975-жылкы, Кызыл-Сөөк айылы: Тастар-Атанын күчтүү касиети ушул Чөйчөк-Ташта бар деп аталар айтып калышат, аны Тастар-Атанын кичи мазары дейт. Элдер Тастар-Атага жете албаса, ушул Чөйчөк-Ташка сыйынып, өзүнүн жолдорун жасап кетишет. Жеткен адамдар Тастар-Атанын өзүнө барып сыйынышат. Жазында Кызыл-Сөөк айылынын тургундары келип, сыйынып кетишет. Кээде жамгыр жаабай калса, “жаан жаасын, суу берсин” деп тилешет. Мурун орустар акиташ кайнатышчу экен. Анан бул чоң ташты аттырып жибиришип (мазар экенин деле орустар билбейт да), бир орус каза

болуп, анан ошол бойдон орустар көчүп кетип, акиташ кайнатылбай калган деп айтышат.

Үмөталиев Исак, 1934-жылкы, Кызыл-Сөөк айылы: Таштары чөйчөккө окшош болгондуктан, Чөйчөк-Таш деп коюшкан. Советтер Союзу жок кезекте малдын желини чочуганда, кой-эчкини ушул жерден чубатканда, эртеси эле желининен сүт чыгып кетчү. Мен өз көзүм менен көргөм. Үч ирет айлантып жетелеп, эки таштын ортосунан өткөрө турган жери бар, ошол жерден өткөрүп, ырымдашчу. Азыр андай оору жок.

Ысык-Суу (Кайнар-Булак)

Чаек айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Чаек айылынын үстүндө, чыгыш тарабындагы Жаман-Талаа деген жерде Кайнар-Булак аталган ысык суу бар. Булактын көзүнө элдер дарыланганга келишет. Ашказан оорусунан жапа чеккендер, он эки эли ичегинин жарасынан арылып, сакайып кетиш үчүн жылуу суудан ичишет, дарыланышат, табынышат. Андан сырткары, аллергия, экзема, кызыл жүгүрүк (ревматизм) жана кол-бут ооруларына дарыланганы, сыйынганы үчүн келишет. Ал булакка кир жуусаң самының аябай көбүрүп, кирди тез эле чыгарган касиети бар. Колунда барлар булактын көзүнө козу, улак союп, түлөө өткөрүшөт.

Сатаев Садырбек, 1947-жылкы, Өрнөк айылы: Кайнар-Булак – өзү эле оргуштап чыккан булак. Азыр биз, нарындыктар, мазарга көп ишене бербейбиз. Илгери биздин энелерибиз жети тоочту жасап алып, шам жагып, ишаарат кылчу. Кээ бир келиндерди жүгүнтчү. Андан кийинки коктунун ичи бүт эле булак.

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Чаектин үстүндө Жаман-Талаа деген жерде ысык суу чыгат. Ванна коюп, ооруларды дарылап иштетип жатышат.

Ысык-Суу

Чаек айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Чаек айылынын түндүк тарабында 20 чакырым алыстыкта жайгашкан. Чет-Кууганды деген жерди өрдөгөндө ысык суу бар. Сыйынып, дуба кылып турушат. Ары өткөн, бери өткөндөр токтойт. Жылжып агып турат. Тегерек четинде бак-дарак бар.

Бөлүкчө 4: Кочкор районунун ыйык жерлеринин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү.

Кочкор районунун административдик борбору – Кочкор айылы. Район Нарын областынын түндүк-чыгыш тарабында жайгашкан. Түндүгүндө Кыргыз Республикасынын Чүй, чыгышында – Ысык-Көл областтары менен чектешет. Түштүгүндө Кытай Эл Республикасы менен чектешип турат. Кочкор районунун курамына 11 айыл өкмөтү (аймагы) кирет.

Тизме:

1. Ак-Кудук, Арсы айылы
2. Ак Куланын мамысы, Кара-Мойнок айылы
3. Ак-Мазар, Кум-Дөбө айылы
4. Алтын-Булак, Күмүш-Булак, Исакеев айылы
5. Арчалуу-Мазар (Арчалы-Мазар, Арча-Мазар, Арчабай), Орто-Токой айылы
6. Баба-Ата, Узун-Булак айылы, Кызарт бели
7. Байтик-Ата, Шамшы айылы
8. Бака-Булак, Кум-Дөбө айылы
9. Долон-Ата, Сары-Булак жайы
10. Жарташ-Мазары же Эдил-Ата булагы, Ак-Талаа айылы
11. Жылуу-Булак мазары, Кызыл-Дөбө айылы
12. Жылуу-Суу, Кара-Суу айылы
13. Корумду-Жайлоо мазары, Ак-Чий айылы
14. Кочкор-Ата, Кочкор айылы
15. Кыз-Мазар, Ормон-Хан айылы
16. Кызыл-Дөбө, Кызыл-Дөбө айылы
17. Кырк чоронун күмбөзү, Дөң-Алыш айылы
18. Кырк чоронун күмбөзү, Кум-Дөбө айылы
19. Мазар-Булак, Калмак ашуу
20. Мазар-Булак, Исакеев айылы
21. Мазар-Булак, Семиз-Бел айылы
22. Мазар-Таш, Дөң-Алыш айылы
23. Мазар-Таш, Кызыл-Дөбө айылы
24. Манастын ордосу, Молдо-Кылыч айылы
25. Сагымбай манасчынын күмбөзү, Кара-Күңгөй айылы
26. Сейитбек кайкы, Кара-Мойнок айылы
27. Семизбел айылынын мазары, Семизбел айылы
28. Сопу-Ата күмбөзү, Дөң-Алыш айылы
29. Сопу-Таш, Шамшы айылы
30. Талды-Булак, Кум-Дөбө айылы
31. Тамчы-Мазар, Кум-Дөбө айылы
32. Тамчы-Булак, Комсомол айылы

33. Таш-Мазар, *Ак-Учук айылы*
34. Тешиктин оюндагы мазар, *Оробаш айылы*
35. Төрөгелди атанын эски күмбөзү, *Молдо-Кылыч айылы*
36. Үч-Эмчек, *Дөң-Алыш айылы*
37. Шабыркүл, Шабыркүл кыштоосу, *Туз айылы*
38. Шапак манасчынын күмбөзү, *Кара-Суу айылы*
39. Шиш-Чоку, *Шамшы айылы*

Сүрөттөмөлөр.

Ак-Кудук

Арсы айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Жергиликтүү маалыматчы: Айылдан түндүк-чыгышка карай болжолдуу 7 чакырым жерде касиети бар булак чыгат. Анын ээси ак бака деп айтышат. Угуп-издеп барган кишилер суусу менен дарыланат.

Ак Куланын мамысы

Кара-Мойнок айылы

Ыйык жердин түрү - таш

Шамшы кызы Салима, 1957-жылы, Кызыл-Дөбө айылы: Кара-Мойнок айылынын батышка карай 30 чакырым жерде, Сары-Жон жайлоосунда Ак Куланын мамысы деген таш бар жана Ак Кула чапчыган жер дагы бар. Бул - Манас атанын чырк чоросу менен эс алган ордосу. Ошол ордодо Манас ата дүрбү салып караган кароол чоку бар. Кароол чокудан Балыкчы кичи шаары толук көрүнөт.

Ак-Мазар

Кум-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – үч бурчтук тизилген таштар

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы, шайык: Ак-Мазар Кум-Дөбөдөн түндүккө карай 6-7 чакырым, Кочкор-Атанын ортоңку тоосунун чокусунда жайгашкан. Азык деген уруудан чыккан касиеттүү, чымындуу адам болгон. Үркүндө элдин баарын ошол жерге алып келип, Ак-Мазарда намазга жыгып, ар бир кишиге тоонун ташынан алып келип, үч бурчтук кылып тизиптир. Бүгүнкү күнгө чейин турат, ошо жерге да зыярат кылышат. Касиеттүү жер, ал жердин өзүнүн колдоочусу бар.

Алтын-Булак, Күмүш-Булак

Исакеев айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Исакеев айылына кире бериште түштүккө карай басканда, оң жагында бир, сол

жагында дагы бир булак агып турат. Экөөнүн аралыгы 5-10 метрдей. Булак мазарлардын ээси бака болуп көрүнөт. Алтын-Булак менен Күмүш-Булак - эгиз мазарлар. Ден соолук, жол, иш сурап барышат. Жетпеген жерлерге мазар ээлери чакырат.

Арчалуу-Мазар (Арчалы-Мазар, Арча-Мазар, Арчабай)

Орто-Токой айылы

Бийик жердин түрү – жалгыз арча

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Арчалуу-Мазар абдан чон, касиеттүү мазар. Төрөбөгөн айымдар перзент сурап зыярат кылып көп барышат. Мазардын тегерегинде бешиктер илинип турат. Жол ачылбай, турмушта кыйналып жүргөндөр да барып, жолунун ачылуусун сурап, зыярат кылып кетишет.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы: Балыкчыга кетип бара жатканда сол тарабында “Сапарыңар байсалдуу болсун” дегенден ылдый жол кетет. Жолдон ары болжол менен 4 метр жерде бир арча өсөт. Арча мазар - ыйык жер. Анын касиети – бешик терметкен апалар көп, өзүнүн китеби бийик жерде асылып турганы көрүнөт, арабча китеп. Ал китепти бир апа алган дейт, бирок мага ал китеп көрүнүп турат. Таазим, ниет кылса, ошол китеп алаканга түшөт болуш керек, бирок ал китепти эч ким ала элек. Азыр көп киши таазим кылат, наристе сурап, ар кандай нерселер менен барышат.

Мамыт кызы Айнура, 1957-жылкы, Кочкор айылы: Арчабай мазары Кочкор менен Балыкчынын чек арасында турат десек болот. “Кош келиңиздер!” деген жазуунун бери жагында эле. Ак-Бугунун эстелиги турат, андан ары 15 мүнөттүк жол. Тоонун ичине кирип, ал жерде өзүнүн чоң таштары бар. Тоонун боорунда бир чоң арчадан башка эч нерсе жок. Өзү жашыл, тамырлары чыгып кеткен. Касиети күчтүү арча, тамыры куураган, бирок өзү жап-жашыл. Ага киши чыга албайт, тоонун боорунда. Тоонун кыры менен чыккан киши барат, нары жагында шаты коюп койгон, ал жерден кулап да кетиши мүмкүн.

Ошо жерде былтыр балдар боз үйдөн мазар кылышты. Машине койгон жер, отун, казан бар. Ал мазарда чоң киши көрүнөт, жонунда бүркүтү бар, анан Бугу-Эне, бешик бар экен. Көбүнчө адамдар бала сурап барышат. Арчабайга көп эле кишилерди алып бардым, жакшы болушту, жаман эмес.

Баба-Ата

Узун-Булак айылы, Кызарт бели

Бийик жердин түрү – зоо

Шаршенов Казыбек, 1956-жылкы, Ак-Учук айылы: Узун-Булак айылынан түштүктү карай 4 чакырым жерде, Балыкчы-Чаек жолунда жайгашкан. Узун-Булак айылынын тушунда, андан берээкте тике чыкканда Баба-Ата суусу түшөт. Ошо суу мөңгүдөн түшөт, ачадан,

Узун-Булактан түштүккө тоого чыгат 4 км. жерде жай - зоо. Баба-Ата олуялар жердеген жер.

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары: Жумгал өрөөнүнүн башындагы көк мелжиген тоо, анын чокусуна чыккан адам болбосо керек. Аны жергиликтүү эл ыйык катары баалашат. Кичинекей бала чагымда, бастырып бараткандардын аты мүдүрүлсө, “Баба-Ата колдо” дегенин далай жолу уккам. Баба-Ата тоосу заңкайып Жумгал өрөөнүнүн алыскы булуң-бурчтарынан көрүнүп турат.

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы, Чаек айылы: Баба-Ата аябай чоң. Баба-Атанын эки уулу болуптур. Биринин аты Кочкор, биринин аты Жумгал. “Мен өлгөндө ушул тоого койгула, экөөңдү карап жатайын” дептир.

Бака-Булак

Кум-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Бака-Булак Кум-Дөбө айылынын түндүк тарабында, болжол 18 чакырым аралыкта Талды-Булак деген кокту бар, Бака-Булак ошонун ичинде. Ал жерге эл оңой жете албайт. Мазардын ээси чоң, үндүктөй болгон бака.

Долон-Ата

Сары-Булак жайы

Ыйык жердин түрү – тоо-аскалар

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Долон-Ата мазары элди ынтымакка, тынччылыкка чакырып турган жер. Калмактар менен согуш болгондо, калмактар Долон бийди атып жарадар кылышат. Долон бийдин биринчи каны тамган жери азыркы мазар болуп калган. Жарадар болгонуна карабай, Долон-Ата ушундай ылдый сайда өлүп калсам урпактарым пас болуп калбасын деп, тоонун боору менен чокусуна чыгып каза болгон.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы: Долон-Атанын касиети ар кандай болот, көбүнчө жол сураган кишиге дайыма жол ачып берет. Мисалы, барып кесибиме жакшы нерсе кошуп бер, же чоң жолго чыкканда жол сурасаңар таза ачып берет.

Жаргаш-Мазары же Эдил-Ата булагы

Ак-Талаа айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Бул булак Кочкордогу Ак-Талаа айылынан түштүккө карай 2,5-3 чакырым жерде жайгашкан. Борончу деген ата 90го чукулдап кайтыш болгондо, ошо киши негиздеп, там салыптыр. Бирок мазарга эл зыярат кылып жүргөн, ага дагы ошондой деңгээлде ниет менен барышат. Анын чоң аталары өмүр бою ошол жерде жайлап-кыштаптыр, чымындуу, касиеттүү болушкан.

Ошо кишинин атынан Эдил-Ата булагы болуп калды. Булактын көзүн биринчилерден болуп ачкан.

Жылуу-Булак мазары

Кызыл-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Шамшы кызы Салима, 1957-жылы, Кызыл-Дөбө айылы: Кызыл-Дөбө айылы менен Мазар-Таштын ортосунда суунун сол жээгинде зооканын астынан чыккан булак. Булактын суусу абдан таттуу суу. Кышында тоңбойт, ал эми июнь айында суу көбөйүп чыгат. Суунун дарылык касиети чоң, ички органдарга, көз оору, баш ооруга абдан жакшы. Барган эл зыярат кылып, сыйынып суудан ичип анан үйлөрүнө дагы алып кетишет.

Жылуу-Суу

Кара-Суу айылы

Ыйык жердин түрү – суу

Ысмайылбеков Токтобек, 1939-жылы, Кара-Суу айылы: Жылуу-Суу Ак-Таш жайлоосу менен Сары-Бел ашуусунун ортосунда жайгашкан. Кара-Суу айылынан чыгышка карай 20 чакырымга жакын алыстыкта. Жылуу-Сууга атчан гана бара алса болот, анткени ал айылдан алыс жана тоодо жайгашкан. Көбүнчө жайлоодо жашаган чабандар сыйынып барышат. Суунун кандайдаыр бир башкача даамы бар, дары суу. Барган адамдар суудан ичишет анткени ал суу көп ооруларга дары – ич жана тери ооруларга жардам берет.

Корумду-Жайлоо мазары

Ак-Чий айылы

Ыйык жердин түрү – булак, зоо

Шаршенов Казыбек, 1956-жылкы, Ак-Учук айылы: Корумду жайлоосундагы мазар Ак-Чий айылынан түштүктү көздөй 4,5-5 км. Баштары Баба-Атага кошулушат. Корумду жайлоосундагы мазардын түрү - булак, анан чоң зоо. Илгеркилер ал жерге сыйынышчы окшойт, азыр сыйынбайт.

Кочкор-Ата

Кочкор айылы

Ыйык жердин түрү – тоо

Калканбеков Съездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы, Кочкор-Ата мазарынын шайыгы: Көпчүлүктүн айтуусу боюнча, Кочкор району мурда Кара-Коо деп аталчу экен. Нух пайгамбардын топон суусунан кийинки тоо. Алла Тааланын нуру түшкөн тоо, кийин ал мазарга айланган.

Бул – ыйык жер, балалуу болуу, соодасы жүрүш үчүн, ар кандай азгырыктардан арылуу үчүн, ден соолугун, ар кандай жакшылыктарды

тилеп, түнөп, зыярат кылып келип, Ош, Талас, Көл, Чүй, Казакстандан бери келишкендер бар. Бул жер Алла Тааланын нуру түшкөн касиеттүү жер².

Айдарбеков Дайырбек, 1966-жылкы, Ак-Учук айылы: Башка ыйык тоолордон айырмасы, тереңдикте көмүлүп калган же чөгүп кеткен эбегейсиз чоң тоонун чокусу катары байкалат. Ал эми көмүлбөгөн эки кара тоонун так орто ченинен караса, Кочкор-Атанын учу үчкө бөлүнүп: кара, кызыл, боз өңдөгү түскө ажырап кетет. Анын ыйыктыгы мына ушунда, жанынан өткөндөр табынып өтүшөт экен.

Мазарларга барган адамдар көптөгөн каалоо-тилек, сураныч: Кудайдан балалуу болуу үчүн, оору-сыркоодон арылуу үчүн, тетири иштерден арылуу үчүн суранып келишет.

Жекшекеев Жолдошбек, 1950-жылкы, Кум-Дөбө айылы, Кочкор-Ата мазарынын шайыгы: 20 жылдан бери шайык болуп иштеп жүрөм. Эл, элдик сот, айыл өкмөт, эл чогулуп шайлады. Мурунку шайык пенсияга чыгам, иштебейм деген экен. Ошон үчүн мени тандап шайлашты. Шайык деген мөөр коюлган документим бар. Касиетим бар, бирок эл шайлады. Ошого ылайык мен макул болуп калдым.

Кочкор-Атада кыймылдаган таш бар. Ал таш өзү суунун толкунундай болуп кыймылдайт. Көрүнчү кишиге гана көрүнөт, баарына эле кыймылдаганы көрүнбөйт. Ал ташты карап туруп мен Кочкор-Атага ким келе жатканын алдын ала айталам. Кээде унаа менен келе жаткан болушса, унаанын таризин жана түсүн көргөзөт.

Мамыт кызы Айнура, 1957-жылкы, Кочкор айылы: Кочкор-Ата мазарынын касиети абдан чоң. Илгери ачаарчылык убакта ошол жерди Кызыл-Тоо деп койчу экен. “Койду кайтарып, ошол тоодо уктап калсак, ойгонгондо кадимкидей курсагыбыз тоюп калчу” деп атам айтып калчу. Анда кишилер ал ыйык тоо экенин билчү эмес экен.

Кыз-Мазар

Ормон-Хан айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы: Ормон-Хан айылынан түндүккө 10-15 чакырым тоого кетиш керек, тоонун арасында Кыз-Мазар бар. Түрү таш, таш чоң эмес орточо, бирок дөбөчө катары болуп турат. Ал жерде кызыл кийим кийген кыздар жүрөт. Жигитине таарынган кыз бар, бирок өзү касиеттүү, айтканын айткандай, дегенин дегендей жасаган кыз. Ал көздөн кайып болуп кеткен, ошо жерге барып тиленгенби, иши кылып азыр кызыл көйнөк кийген кыз бар ал жерде. Жакшылап караса, 21 ата дагы көрүнөт, азиз көрүнөт. Кыз-Мазардан наристе сураса болот, эмне гана сураба - жол ачык, Кудай берет.

2 Маалыматты жазып алган - Айдарбеков Дайырбек, 1966-жылкы, Ак-Учук айылы.

Кызыл-Дөбө мазары

Кызыл-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Шамшы кызы Салима, 1957-жылкы, Кызыл-Дөбө айылы: Кызыл-Дөбө айылынын ичиндеги Кызыл-Тоонун коктусундагы булак. Ал булак кышкысын тоңбойт, тескерисинче, оргуп чыгат, жайкысын муздак болуп турат. Коктуда жашаган 2 үй-бүлө ошол булактан суу ичет. Суунун касиети менен адамдардын жолу ачылат, кыйналган адамдар суудан ичип эс алат. Келгендер куран түшүрүшүп зыярат кылышат.

Кырк чоронун күмбөзү

Дөң-Алыш айылы

Ыйык жердин түрү – дөң, күмбөздөр

Көкөбаев Нукан, 1949-жылкы, Дөң-Алыш айылы: Сеңир кыштоосунда, Дөң-Алыш айылынан чыгышка карай 1 чакырым жерде илгери кырк чоронун күмбөзү турган дөң бар. Согуштун мезгилинде ачаарчылыкта эл ошонун ичине дагы пааналаптыр. Кийин эле ошо жерден суу чыккан. 20 жылдан бери жер менен жер болуп калды, бирок орду дөмпөйүп турат. Теңи бул жерде, теңи Ак-Жарда.

Биз бала кезде аталар кырк чоронун күмбөзүн ыйык тутушчу, ал кезде күмбөздөргө тийчү эмес. Кийин-кийин бузулуп калбадыбы. Мен ойлогом, ушу жерди тарыхый эстелик кылып, кырк чоронун күмбөзүн сактап калсак деп. Күмбөзү боз үйдөй болгон дөбөчө турчу. Жакында эле бузулду.

Шамшы кызы Салима, 1957-жылкы, Кызыл-Дөбө айылы: Семетей баатыр кырк чоро Кытайга качканда артынан кууп барып өлтүргөн жерлери деп айтылат. Күмбөздөр Комсомол айылынын башында, Дөң-Алыш айылынын аягында жана Семизбел, Кум-Дөбө айылдарында жайгашкан. Бул элдин айтуусунда, кырк чоро ошол жерлерге коюлган, бирок илимий далили жок. Ал эми Кум-Дөбөдөгү күмбөздөрдүн ичинде Төрөгелди баатырдын атасы – Черикчи уулу Абайылданын күмбөзү бар. Жергиликтүү калк Абайылда атанын күмбөзүнө атайын барып сыйынып турушат, кээ бирлер аш өткөрүшөт. Ал эми касиети бар адамдар эч кимге билгизбей барып сыйынып, зыярат кылышат.

Кырк чоронун күмбөзү

Кум-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – мүрзө

Калканбеков Съездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Кырк чоронун күмбөзү биздин контордун артындагы парктын түштүк тарабында жайгашкан. Даана 40, ошонун теңинин төбөлөрү түшөйүн деп калды. 40 чорого куран окушат. Алардын да колдоочулары, пирлери бар. Манастын 40 чоросу деп бекеринен айтылбайт.

Мазар-Булак

Калмак ашуу

Ыйык жердин түрү – булак

Шаршенов Казыбек, 1956-жылкы, Ак-Учук айылы: Булак тоонун бетинде оргуштап агып чыгып турат. Абдан тике жайгашкан, 200 м. тике жерде, булакка ат менен кана кырдан чыкса болот, жөө адамдар чыга албайт. Оозеки тарыхта, илгери Эр-Табылды калмактарды тоскон учурда, калмактар аны билип калып, ошол булак чыккан кыр менен качып кеткен деп айтылат. Эл ичинде бул жерди Мөөрдүн-Булагы да деп коёт, илгери Ак-Мөөр ошол жерден өткөн деп айтылып жүрөт.

Мазар-Булак

Исакеев айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Исакеев айылынан батышка карай 1-2 чакырым жерде чыккан Мазар-Булак бар. Ага эл жаан-чачын, мол түшүм сурап, түлөө кылат. Мазар-Булактын тегерегинде жети булак бар. Бирөөсүн Алтын-Булак деп коет, ал сөөл-жараларга жакшы, дагы бирөөсүн Күмүш булак деп коет, бул болсо ич өткөндө, ашказан ооруларына жакшы. Башка майдараак булактарынын өзгөчө аттары жок.

Мазар-Таш

Дөң-Алыш айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Алтыкеев Кампабек, 1940-жылы, Дөң-Алыш айылы: Сөөктүн оозунда, ары кокту менен чыкканда, 3 чакырым алыс жерде Мазар-Таш бар. Пайгамбар аттап кеткен таштын изи бар. Ошол жерден пайгамбар даарат алып отурса, артынан ага каршы киши келгенби, иши кылып наркы жакка аттап кеткенде, жылаңайлак буттун изи калат. Аны жөн эле мазар деп коёт, эл барып сыйынат. Эми ошо жерге эки бир тууган мас болуп, заара кылып коюптур. Алар жинди болуп, бирөө айыкты. Таштын жанында така турат.

Мазар-Таш

Кызыл-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Шамшы кызы Салима, 1957-жылы, Кызыл-Дөбө айылы: Кызыл-Дөбө айылынан батышка карай 5 чакырым алыстыкта, Үч-Эмчек жайлоосунун оозунда 3-4 чоң таштар бар. Ал таштарда Сулайман пайгамбардын көлөчүнүн изи бар деп айтылат. Бир чоң таштын үстүнкү бетинде көлөчүнүн изи көрүнөт, ал эми пайгамбар суунун аркы бетине аттап жерде буту батып кеткен ташка. Эл ичинде Сулайман пайгамбар үстүнкү Сары-Жон жайлосунан түшүп келатып Мазар-Ташка келген деп айтылат. Таштардын алды жагында илгерки убактагы от жаккан 2

очок бар. Ошондуктан көп эл сыйынганы жана зыярат кылганы барат. Кан чыгарышат, жар салышат, зикир чалышат, куран окулат. Касиети бар адамдырдын айтуусунда, эгер Мазар-Таштын жанынан өтүп баратып куран түшүрбөсө, мазар өзүнүн күчү менен адамды токтотуп коёт. Ошондой эле элдин айтымында, илгери үркүндөн качып келе жаткандар ушул таштардын жанында кайтыш болушкан.

Сагымбай манасчынын күмбөзү

Ормон-Хан айылы, Айгыр-Жал дөңсөөсү

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Мамадалиев Камиль, 1981-жылкы, Талас шаары: Күмбөз 1992-жылы залкар манасчынын 125 жылдык мааракесине арналып, Ормон-Хан айылынын Айгыр-Жал дөңсөөсүндө салынган. Манас айтып жүргөн жана башка касиет күткөн адамдар атайын зыярат кылып, ырымдарын аткарышат. Жолочуулар токтоп, куран түшүрүшөт. Бирок манасчынын сөөгү ошол эле айылдын тоосунда коюлган, мүрзөлөрдөн алыс, жалгыз коюлуп, эски кирпичтер менен тургузулган.

Сопу-Ата күмбөзү

Дөң-Алыш айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Алтыжеев Кампабек, 1940-жылы, Дөң-Алыш айылы: Дөң-Алыш айылынан күн-батышка карай болжол 20 чакырым жерде, Каракол жайлоосунда, Кегетинин оозунда Сопу-Атанын күмбөзү бар. Анын ээси ак тайлак. Сопу ата деген олуя чыккан экен. Сопу атанын күмбөзүнө жүрөгү түшүп, катуу ооруп, талма оорулуулар барышат. Түнөп келишет.

Сопу-Таш

Шамшы айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Калканбеков Съездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Шамшы айылынан батышка 25-28 чакырым алыстыкта Сарала-Саз деген жер жайгашкан. Ошол жерде Сопу-Таш жатат. Ал жерге зыярат кылып, жума намаздарда, айт намаздарда элдер келет. Ал жерге барып, олуялар намаз окуп, Шамшынын белинен түшчү экен. Олуяны биринчи намазга тарткан, уруусу азыктан чыккан Сопу ата болгон.

Сопу ата олуя болгон, анын мазары Караколдун оозунда, Суусамырга жетпей Каракол деген чоң суу бар, ошонун оозунда, секиде турат. Сопу ата өзү өлөөрүндө айтып кетиптир “таза жерге койгула” деп. Кудай Тааланын кудурети менен мазарга айланган. Сопу-Таштын касиети – өз жолун таба албай кыргызчылык жолундагы, касиет жолундагылар көп барышат. Ат менен барышат.

Талды-Булак

Кум-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Талды-Булак коктусунда, Кум-Дөбө айылынан түндүккө карай 18 чакырым жерде булак чыгат. Талды-Булактын ээси – ак бака. Талды-Булак мазарына келип жолу оор болуп жаткандар жолун ачып кетишет, төрөй албай жаткан келиндер бала тилеп кетишет, өзүнүн жолун таба албай, кыйналып-кысталып жүргөндөр жолун табышат. Бүбү бакшылар кичине балдар чочуп, жүрөгү түшүп, киренелеп калганда, Талды-Булакка келип ырымдашат. Жергиликтүү калк түлөөлөрүн Талды-Булакка өткөзүшөт.

Тамчы-Мазар

Кум-Дөбө айылы

Ыйык жердин түрү – үңкүрдөгү таштан тамчылаган суу

Шамшы кызы Салима, 1957-жылы, Кызыл-Дөбө айылы: Комсомол айылынан 4-5 чакырым алыстыкта, тоонун ичиндеги коктуда кичинекей үңкүр бар. Ал үңкүрдүн үстүндө казанды элестеткен таш бар. Таштын боорунан сызылып суу агат. Ал суу сыртка агып чыкпайт, кайра ташка кирип, сиңип кетет. Таштан аккан сууну Умай-Эненин булагы деп айтып коюшат кээ бир элдер. Сууну барган адамдар ичишет, дене мүчөлөрүнө сүртөт. Мазардын касиети менен жол ачылат, көзүккөндөр (көз тийгендер) айыгат, өзгөчө ырыскыга жол ачылат. Барган адамдар зикир чалышат, шам жагышат, куран окушат. Таштын астында тебетей кийген олуя ата отурат, ал касиети бар адамдардын көзүнө гана көрүнөт.

Жолдошалиева Нурлан, 1962-жылкы, Комсомол айылы: Тамчы-Булак Комсомол айылынан түштүккө карай 10 чакырымдай аралыкта, тоолордун арасында жайгашкан. Ал жерден тоонун арасында булактын суусу тамчылап турат. Төрөбөгөн аялдар, денелерине жара чыккандар барып сыйынып, булактын суусун алып келип, ичишет. Касиети бар дешет. Ал жерге бүгүнкү күнү да барышат. Тегереги корулган, ырым-жырым жасап кайра келишет.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы: Дөң-Алыш айылынан батышка 30 чакырымдай болот. Ал жерде көзү азис болгон ата бар деп ойлойм. Касиети абдан күчтүү, ал айтканы айткандай, дегени дегендей келет. Элдер көп барат. Анын ташы да, суусу да ыйык. Таштын бетине суу тамчылап турат, так ошол жер ыйык деп эсептелинет.

Таш-Мазар

Ак-Учук айылы

Ыйык жердин түрү – 6-7 таш

Шаршенов Казыбек, 1956-жылы, Ак-Учук айылы: Ак-Учук айылынан 3,5 чакырым алыстыкта, батышка кеткен жолдо эски сарайдын арт жагында жайгашкан. 6-7 очок сыяктуу болуп жаткан таштар бар, тегерегинде чий өскөн. Илгери Таш-Мазарга төрөбөгөн аялдар, кырсык-сыркоо болгондо, ошондой эле адам ооруганда жана мал ооруганда адамдар барып тегерете от жагып, мал союп сыйынышчу. Мен бала кезимде бир-нече төрөбөгөн аялдар бул мазарга барып сыйынышып балалуу болгонду эсимде. Азыркы учурда жаштар көп барбай калды го, анткени көпчүлүгү атеист болуп кетти. Бирок мурунку билген адамдар барып турушат. Илгери бак өсчү эле мазарда анан анын чырпыктарына чүпүрөк байлап кетишчү эле баргандар. Азыр андай жок болуп калды окшойт.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы: Түрү - жалпак таш. Ал жер мазар, бирок киши көп барбайт. Мен өзүм 2-3 жолу бардым. Анын касиети – Аравиядан келген кишилер кайтыш болгонбу, айтор, такай китеп ачылып турат. Талаада эле жалпак таш турат, башка эч нерсе жок.

Тешиктин оюндагы мазар

Оробаш айылы

Ыйык жердин түрү – тешилген таш

Шаршенов Казыбек, 1956-жылкы, Ак-Учук айылы: Оробаш айылынан батышка карай болжол 3,5 чакырым жерде тешилген таш, Жанындагы шилби кыйылып кетиптир. Ата-бабалар ары-бери өткөндө сыйынышкан. Ат жол менен Оробаш, Туз, Ак-Чий, Мантыш айылына каттаган. Ушу жерде шилби ташты жарып чыккан. Эл келип ошо жерге сыйынып турчу. Бала-бакыра сасык тумоо болгондо, эркек балалуу болом дегендер келип түнөп, мал союп, куран окуп, сыйынышчу. Шилбиге чүпүрөктөрүн байлаар эле. Бул күндөрү азыраак каттап калышты, шилбини да кыркып кетишиптир. Бак сыяктуу чоң шилби бар болчу, таш менен коруп койгон.

Исмаилов Алак, 1936-жылкы, Оробаш айылы: Тешиктин-Оюу мазарына зыяратчылар келип жүрүшчү мурун, азыр келбей калып билинбей деле калды. Сарайдын жанында болчу. Мен кичинекейимде көрчүмүн, чүпүрөктөр байланып турчу. Оробашы айылынан күн-батыш тарапка 2,5-3 чакырым жерде ал. Түрү - тешилген таш, шилби бар эле. Ошого чүпүрөк байланчу. Анын касиети бар үчүн мазар. Илгери төрөбөгөн аялдар, балалуу болбогондор сыйынышчу.

Төрөгелди атанын эски күмбөзү

Молдо-Кылыч айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Аджеева Купан, 1951-жылкы, Кочкор айылы: Молдо-Кылыч айылынан чыгышка карай 1,5 чакырым жерде Төрөгелди атанын эски күмбөзү турат. Ал жерге төрөбөгөн аялдар, ооругандар барып, сыйынып келишчү. Жардамы болчу деп элдер айтышат. Азыр ал жакка адамдар көп өтпөй калды, көбүнчө Кочкор-Атага барып жүрүшөт. Ал жер саздуу жер. Анын касиети - канча жылдан бери күмбөзү бузулуп же кулап калбай турат. Демек, Төрөгелди ата касиеттүү адам болуш керек. Төрөгелди ата Ормон хандын баатыр жигити болгон, элин баккан.

Калканбеков Сьездбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Бул киши касиеттүү киши болгон, эки кызыл жолборс ээрчиген адам. Мазар сыяктуу, эл барып зыярат кылат, өзүнүн жаткан жери бар, токойдун жээгинде эле.

Үч-Эмчек мазары

Дөң-Алыш айылы

Ыйык жердин түрү – таш

Алтыкеев Кампабек, 1940-жылы, Дөң-Алыш айылы: Айылдын аркы капчыгайында Үч-Эмчек деген жөнөкөй таш турат. Ал кулайын деп, илгери элдер кетип бара жатканда, белин бекем бууп, калпагын катуу кийип мени басып калат деп чаап өтчү экен. Таш болсо ошондон бери кулабай жатат. Ал ташты эл эле даңаза кылып койгон.

Шабыркүл мазары

Туз айылы

Ыйык жердин түрү – чычырканак, булак

Шаршенов Казыбек, 1956-жылкы, Туз айылы: Мазар Туз айылынан түштүктү карай 5-6 чакырым алыстыкта Шабыркүл кыштоосунда жайгашкан. Мазарда калың жана жоон чычырканактар өсөт, ошондой эле жапан талдар дагы бар. Чычырканактын ылдый жагында эки жерде булак бар. Булактын суусу абдан таза жана тунук. Адамдар суудан ичишет. Бул мазар илгерки замандан бери бар, азыркы учурга чейин эл касиеттүү мазар деп таанып сыйынып турушат. Көбүнчө төрөбөгөн аялдар, кырсыкка учурагандар келип сыйынып, мал союп, куран окуп, чүпүрөк байлап түнөп кетишет. Жайында, күндүн ысыгында келгендер калың чычырканактын түбүндө түнөшөт. Күн суук кезде, мазардан 100 м ылдый жерде салынган айыл чабанынын кашары жана үйү бар, ошол жерде түнөшөт.

Шапак манасчынын күмбөзү

Кара-Ой айылы

Ыйык жердин түрү – күмбөз

Ысмайылбеков Токтобек, 1939-жылы, Кара-Суу айылы: Күмбөз 1956-жылы Кара-Ой айылында, мектептин үстү жагында тургузулган жана айланасы курчалган. Манасчынын сөөгү ошол жерде коюлган. Шапак манасчы Шамшы айылында туулган, бирок анан уруусу Сары-Багыштын Чоң-Чарыгы бүтүндөй бойдон Кара-Ойго көчүп келип отурукташып калган. Манасчынын күмбөзүнө анын уру-тууганы, бала-бакырасы барып куран окутуп, сыйынып турушат. Ошондой эле мектеп окуучулары барып турушат. Ал эми манасчынын эстелиги Кочкор районунда мектептин алдында орнотулган.

Шиш-Чоку

Шамшы айылы

Ыйык жердин түрү – шиш чоку

Калканбеков Сыздбек, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы: Шиш-Чокуга Сопу-Таш аркылуу өтөт. Ал жерге чыгыш аябай кыйын. Дайыма шамал болуп турат. Теректин башындай жылаңач эле шиш чоку. Сопу-Таштын үстүндө турат, аркы бети Чүйдүн Шамшысы, берки бети Шамшы айылы болуп калат. Так ортодо турат.

Бөлүкчө 5: Нарын районунун ыйык жерлеринин тизмеси жана сүрөттөмөлөрү.

Нарын областындагы түндүк-чыгышындагы район. Түндүгүнөн Кочкор, батышынан Ак-Талаа, Тогуз-Торо, түштүгүнөн Ат-Башы райондору, чыгышынан жана түндүк-чыгышынан Ысык-Көл областы менен чектешет. Райондо 12 айыл өкмөтү, 33 кыштак бар. Борбору – Нарын шаары.

Тизме:

1. Абыкандын үңкүрү, *Ак-Кудук айылы*
2. Ак-Бечел шаркыратмасы, *Нарын шаары*
3. Ак-Бешим, *8-Март айылы*
4. Аламышык, *Нарын шаары*
5. Алтын-Булак, *Достук айылы*
6. Арстан Буйлаш уулунун эстелиги, *Нарын шаары*
7. Арыкбай-Мазар, *Ак-Бешим айылы*
8. Байгазак-Ата, *Байгазак айылы*
9. Булак-Мазар (РТС), *Нарын шаары*
10. Булак-Мазар, *Нарын шаары*
11. Дөбөлү-Дөбө, *Дөбөлү айылы*
12. Жалгыз-Арча, *Миң-Булак айылы*
13. Жалгыз-Терек, *Жалгыз-Терек айылы*
14. Жалгыз-Шилби, *Эки-Нарын айылы*
15. Жетиген Медербектин күмбөзү, *Жергетал айылы*
16. Жөтөл-Булак, *Таш-Башат айылы*
17. Жылуу-Суу, *Ат-Башы ГЭСи*
18. Жылуу-Суу, *Достук айылы*
19. Кан-Салык, *Жаңы-Талап айылы*
20. Карагай мазары, *Таш-Башат айылы*
21. Карагай-Булак, *Эки-Нарын айылы*
22. Кара-Таш, *Таш-Башат айылы*
23. Кожожаштын ташы, *Долон участкасы*
24. Кожо-Үңкүр, *Кеңеш айылы*
25. Кош-Дөбө, *Ак-Булак айылы*
26. Кургак-Булак, *Дөбөлү айылы*
27. Кур-Сай мазары, *Дөбөлү айылы*
28. Кыз-Мазар, *Ак-Булак айылы*
29. Кызыл-Дөбө, *Дөбөлү айылы*
30. Кызыл-Зоонун булагы, *Кеңеш айылы*
31. Мазар-Булак (Көр-Булак), *Ак-Кудук айылы*
32. Мазар-Булак, *Кеңеш айылы*
33. Мазар-Сай, *Эмгекчил айылы*

34. Миң-Булак булагы, *Миң-Булак айылы*
35. Омордун-Мазары, *Ак-Кудук айылы*
36. Он-Арча, *Эчки-Башы айылы*
37. Оттук-Таш, *Эки Нарын айылы*
38. Сарт Акенин күмбөзү, *Кеңеш айылы*
39. Сокур-Булак, *Нарын шаары*
40. Сүйүү-Булагы, *Нарын шаары*
41. Сүрөт-Булак, *Нарын шаары*
42. Талды-Булак, *Кеңеш айылы*
43. Тал-Мазар, *Ак-Талаа айылы*
44. Тал-Мазар, *Эки-Нарын айылы*
45. Тамчы-Булак, *Көк-Торпок жайлоосу*
46. Таш-Дөбө, *Дөбөлү айылы*
47. Теке-Секирик, *Нарын шаары*
48. Тешик-Таш, *Эчки-Башы айылы*
49. Төш-Булак, *Нарын шаары*
50. Туз-Булак, *Ак-Талаа айылы*
51. Үч-Кайың, *Салкын-Төр жери*
52. Чатыр-Таш, *Ак-Сай өрөөнү*
53. Чоң-Таш, *Орто-Нура айылы*
54. Чубактын изи, *Соң-Көл жайлоосу*
55. Шадыкан-Ата күмбөзү, *Нарын шаары*
56. Шаркыратма, *Нарын шаары*
57. Шаркыратма-Илбирс, *Нарын шаары*
58. Шар-Суу же Кандуу кокту, *Эки-Нарын айылы*
59. Шопок баатыр жана Төлөмүш күмбөзү, *Нарын шаары*
60. Ылайды-Суу, *Ак-Талаа айылы*
61. Ыманбек молдонун мазары, *Көк-Дөбө жайлоосу*
62. Эки-Бала, *Нарын шаары*
63. Эки-Чаттын булагы, *Кеңеш айылы*
64. Эр Табылдынын булагы, *Кара-Таш өрөөнү*
65. Эр Табылдынын ташы, *Кара-Таш өрөөнү*
66. Эр Табылдынын үңкүрү, *Кара-Таш өрөөнү*
67. Эчки-Башынын мазары, *Эчки-Башы айылы*
68. Эчки-Булак, *Учкун айылы*

Сүрөттөмөлөр.

Ак-Бешим

8-март айылы

Ыйык жердин түрү – агын суу

Калыпбаев Шамшыбек, 1937-жылкы, 8-март айылы: Айылдан түштүккө карай болжол 3 чакырым жерде агын суу бар. Илгери жол жаман болчу. 1958-59-жылдары эки трактор авария болуп, анан балдар кайтыш болгон. Уламыш боюнча, бул жердин ээси бар экен дешип, эл коркуп, чогулуп, мал союп, бата кылып ыйык катары болуп калган. “Кой, бул жер ыйык жер экен деп, жакшы жол салдыралы” деп өкмөткө кайрылышкан. Ошентип, жакшынакай жол салынган. Авариядан кийин бул жерди эл мазар кылып, куран окуп, курмандык союп турушчу. Илгери таш тегирмен бар болчу ушул жерде. Жол салынгандан кийин бул жерде такыр кырсык болбой калган. Мазардын ээси катары Арыкбай деп жүрүшөт. Тегирменди дагы ошол салды, анан Ырайым деген киши дагы тегирменчи болуп жүрдү. Азыр деле эл сыйынышат. Баягы күнү эле өтүп баратып биз жүз арчадай айрып, байлап кеттик. Илгери жөн өтпөй, ал жерден бети-колубузду жууп, суудан ичип турчубуз. Азыр деле зыярат кылышат, конушат ал жерге. Совет өкмөтү учурунда чоңдор байлаган чүпүрөктүн баарын алдырып салышкан “бул жерди мазар деп ким айтты?” деп. Совет өкмөтү кулагандан кийин кайра мазар кылып, эл сыйына баштады.

Аламышык

Нарын шаары

Ыйык жердин түрү – дөбө

Чүйтүев Насыр, 1929-жылкы, Нарын шаары: Бир жолу таксиге түштүм. Анын ичинде бир киши бар экен. Нарынга кире бериштеги эки мышыктын тушуна келгенде, ал “Аалам шайыктын тоосу” деди. Мен болсо “Ал Аламышык” дедим.

Илгери кыргыздар Сибирь жакта жашачы экен. Ал жактан куугунтук жеп, бугуга жүгүн жүктөп алып, ушул жерге келиптир. Бул жерде отурукташып, тоого эле жашап туралы деп, бугунун терисинен жасаган алачыкты тигип, карагайдын арасында жашап калышат. Баягылар түнүчүндө от жагат, анан нарындыктар: “айй мышыктар жашачу эле, алар от жагып жатат”, - дешет. Бир күнү Алсейит деген мүнүшкөр бүркүтүн салса, ал баягы териден жасалган үйдүн жанына конуптур. Артынан барса, бир кыз ургачы союлган бугунун желинин соруп жатыптыр. Ал кызды алып кетишет экен. Ал кыздан төрөлгөн баланы “Бугунун баласы” деп калышат. Тынымсейиттерди Бугулуу деп койгону ошол экен.

Абдрасулов Асанбек, 1928-жылкы, Нарын шаары: Аламышыкка элдер сыйынчу. Азыр барышпайт. Ал жерде чокусунда телевидениянын

станциясы бар. Мурун ал жерде жапайы илбирс жашачы экен. Илбирс мышыктын бир түрү. Анан илбирсти эл кармап, бакма кылып алышкан. Ошон үчүн айтылып калган.

Илгери Бугу деген аял жашаган экен. Көлдөн бир киши бул аялдын кандай касиети бар болду экен деп үйлөнөт. Ал көп бала төрөйт. Барскондуктардын көбү Алсейиттин тукумдары. Бугу эненин артынан такай бугу ээрчип жүрчү экен. Тиги киши үйлөнгөндөн кийин, мунун эмне сыры болду экен деп боз үйдүн жыртыгынан карайт. Көрсө, бугунун эмчегинен ак көбүк тамчылап турат экен. Ошондо баягы аялы кадимкидей аны эмет экен.

Алтын-Булак

Достук айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Достук айылынан күн-батышка карай 9 чакырым жол жүргөндө, сол жакта питомниктен бурулуп, болжолдоп дагы 6 чакырым түндүк жакка жылганда, тоого бурулуп Алтын-Булакты тапса болот. Ылдый жагында дагы терек бар, Алтын-Булактын уландысы.

Мен келип сыйынган кезде, жети киши чакырды эле. Анда суу нымдашып, аябай аз акчу. Ушул жерге келип мал союп, жыт чыгарып, тазалап, булактын көзүн ачып койгонбуз. Ак сакал киши келип айтты: “Илгерки Каракан менен Шадыкан деген эки бакшы келип, ушул жерден чымындары тирешип, “ушул жерден бирөөбүз күн-батышты, бирөөбүз күн-чыгышты карайбыз” деп ушул жерден кайтышкан”, - дейт. Алтын-Булактын теректерин кесишиптир. Теректерине да тийбеш керек эле. Былтыр көрүп, жаным кейип кетти.

Арстан Буйлаш уулунун эстелиги

Нарын шаары

Ыйык жердин түрү – эстелик

Токтакунова Рабия, 1948-жылкы, Нарын шаары: Шопок баатыр күмбөзүнүн бет маңдайындагы тоонун чокусунда турат бул эстелик. Алыстыгы Нарын шаарынан болжолдоп 21 чакырым. Нарындан Бишкекке кете турган жолдо. Ахывалы начар, таштары түшүп калган. Билген кишилер улуу адам жатат деп, куран түшүрүп турушат.

Байгазак-Ата

Байгазак айылы

Ыйык жердин түрү – мечит,булак

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Казармандан Ан-2 учагы келатып, мазардын үстүнө кулаптыр. Самолеттон эч нерсе калбаптыр, ал эми ичиндеги 12 киши тирүү калып, керек болсо, ичиндеги жин менен ооруган кыз айыгып кетиптир.

Олуялар жашаган жер деп айтылат. Байгазак атанын касиети бар экен. Нарында аны эркелетип Жинди Байгазак дегенде, айткандардын ооздору кыйшайып, ооруп калчу экен. Жума күндөрү, анын кыргызчылыгы башталганда, Нарын дарыясына барып, асманды карап, өлөм деп жатып калчу экен. Ошондо айылдагылар: “тигинин жини башталды”, - деп коюшчу. “Байгазак ата деп айткыла же болбосо каргайм дечү” экен. Ал Долон бийдин бир баласы.

Дөбөлү-Дөбө

Дөбөлү айылы

Ыйык жердин түрү - дөбө

Асеков Айылчы, 1956-жылкы, Дөбөлү айылы: Нарын шаарынын чыгыш тарабында, Дөбөлү айылынан 20 чакырым алыстыкта жайгашкан. Азыр ал дөбөдө Мегаком, Билайн, “О” компаниясынын антенналары турат.

Бул дөбө тээ илгертен ыйык эсептелет. Ата-бабаларыбыз таза сактап, үстүнө киши, мал чыгарбай ыйык сактап келишкен. Күн батып бара жаткан учурда, Нарын тараптан келатканда, алыстан Кызыл күзгү сапырган Кызыл кырмандын элесин берет экен. Биринчи чоң дөбөсү үйүлүп жаткан Кызыл кырман таза дан, а кийинки кичинекей дөңчөсү андан чогулуп түшкөн сапырылган саман топондору болуп көрүнөт. Ошон үчүн муну ыйык деп биздин ата-бабалар мал жолотпой, киши чыгарбай сакташкан экен. Азыр болсо Мегаком, Билайн, “О” компаниясы былтыр антенналарын коюп ташташты. Биздин айыл өкмөтү өзү баш болуп көрсөтүп бериптир. Ал өзү деле жакшылык көргөн жок. 7-апрель күнү революция болгондо аны алып салдык. Ушул дөбөнүн атынан Дөбөлү дөбөсү, Дөбөлүү айылы, Дөбөлү айыл өкмөтү деп аталат.

Жалгыз-Арча

Миң-Булак айылы

Ыйык жердин түрү – арча

Түмөнбай уулу Сапар, 1933-жылкы, Миң-Булак айылы: Миң-Булак айылынан түндүк тарапка 45-50 чакырымдай жол бар Жалгыз Арчага. Эл сыйынып жүргөн жер. Мисалы үчүн, төрөбөгөн аялдар барып сыйынчу экен. Оорулуу кишилер барып тайып, малын союп, ошол жерге куран окуп, Кудайга сыйынып, бир шыпаасы жугуп калчу экен. Азыр тегерек четинде арчалар көбөйдү. Мурун жалгыз болчу, ошондуктан Жалгыз-Арча деп аталып калган.

Аширалиев Кемел, 1941-жылкы, Миң-Булак айылы: Жалгыз-Арча деген чоң мазар, элдин баары сыйынып жүргөн жер болчу. Аны бирөө мас болуп алып, кыйып салган. Ал киши ошондон кийин нерв оорусуна чалдыгып калган. Ал жайлоодо, Ала-Арча суусун бойлоп кетет. Түбүн кыркып салып, жалгыз арча болбой калды. Элдер барып куран окушчу.

Мамбетова Мирзат, 1979-жылкы, Өрнөк айылы: Нарын шаарынан келе жатып Он-Арча суусунун көпүрөсүнөн оңго бурулганда

күн-чыгыш жакка ошондо көпүрөдөн баштап 13 чакырым жерде арча бар.

Чекиров Асангазы, 1933-жылкы, Миң-Булак айылы: Миң-Булак айылынан Он-Арча жакка кеткенде көпүрөдөн ары Орто-Бешик жайлоосунда өзүнчө чыккан арча бар. Ошого эл чүпүрөк байлап, сыйынып жүрүшөт. Кичинекей эле мазар.

Жалгыз-Терек

Жалгыз-Терек айылы

Бийик жердин түрү – терек

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Жалгыз-Терек айылында, күн-чыгышта, айылдын кире беришинде, оң жагында мүрзө бар. Ошол мүрзөнүн артында Жалгыз-Терек жайгашкан.

Жокчулук кезде бир киши кыйган экен бакты. Анан көп убакыт өтпөй эле колу соолуп түшүп калыптыр. Ушул убакка чейин ал терекке эч ким тийбейт.

Чүйтүев Насыр, 1929-жылкы, Нарын шаары: Бир эле Терек бар болчу. Ошого чүпүрөк байлап, төрөбөгөндөр барып сыйынчу. Азыр жээктеринде теректер көбөйүп, жалгыз болбой калды. Ошол жерге тегирмен салынган бир жылы.

Жалгыз-Шилби

Эки-Нарын айылы

Бийик жердин түрү – шилби

Тезекбаев Бакен, 1938-жылкы, Таш-Башат айылы: Нарын шаарынан Эки Нарын айылына кеткен жолдун 37-38 чакырым жолдун боюндагы таштын үстүндө шилби өсүп турат. Аны мазар катары көрүшөт. Шилбиге чүпүрөк байлап, кээде сыйынып турушат. Сары жыгачтар өсүп турат.

Жетиген Медербектин күмбөзү

Жергетал айылы

Бийик жердин түрү – күмбөз

Чүйтүев Насыр, 1929-жылкы, Нарын шаары: Медербек жетиген уруусунан. Жетигендер ошол жерде жашайт экен. Кийин 8-март айылына кетип калышыптыр. Медербек өзү ойчул, калыс, акылгөй киши болгон. Илгери Тынымсейит, сарыбагыш эки жаат болуп, эми буларды ынтымакка чакырыш керек, кимди чакырабыз дегенде, муну башка киши кыла албайт, Медербекти чакыруу керек дешиптир. Ошондо ал болгону 18 жашта экен. Ошентип, Рыбачийде жыйын өткөрүп, ага Медербек барып катышыптыр. Ошондон тартып Медербектин аты чыккан экен. Баргандар куран окуйт.

Жөтөл-Булак

Таш-Башат айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Тезекбаев Бакен, 1938-жылкы, Таш-Башат айылы: Таш-Башат айылынан Чалкак жайлоосунан 15 чакырымдай өтүп, Кара-Таш капчыгайына кирип бара жаткандагы жолдо Жөтөл-Булак жайгашкан.

Булак жөтөлгө же көк жөтөл болгондорго суусунан алып келип, берсе дары болот. Мазар катары касиети ушунда.

Жылуу-Суу

Ат-Башы ГЭСи

Ыйык жердин түрү – көл, булак

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Жылуу-Суу - кичинекей көл, үстүндө 2-3 өрдөк сүзүп жүрөт, ары жагында берметтей мөлтүрөгөн булак бар. ГЭСтин үстү жагындагы Жылуу-Суу аллергияга жакшы. Ал жерге балдарын салып, дарылашат экен. Айтканда бирөө ынанса, бирөө ынанбайт.

Исабекова Гүлжамия, 1967-жылкы, Тоголок-Молдо айылы: Эң кичинекей балам Эсеналы төрөлгөндө, сыргасы бар төрөлгөн. Анан атын Сыргак койгонбуз. Ошол балам алты айында эрип жатып калчу. Жылуу-Суу мазарына баламды алып барып, суунун агымы карай ылдый аны отургузуп, ырымдап, ошондо түнөп келдик. Баламдын эригени Жылуу-Суу мазарында калды. Мазардын булагында кичинекей ак курсақтауу бакалар, коендор ойноп турат экен. Ак сакалчан ата көрүнөт. Эми алар көрүнө турган кишиге көрүнөт. Мазарга тайытканы алып барган кишилердин жолун ким байлап койгону, илээшкендери итпи, аялбы же мышыкпы, касиети барбы, жокпу жана башкалар көрүнөт.

Кан-Салык

Жаңы-Талап айылы

Ыйык жердин түрү – үңкүр

Чүйтүев Насыр, 1929-жылкы, Нарын шаары: Бул Тескей-Тоону ашып анан кийин капчыгайдын суунун жээгине түшкөндө үңкүр көрүнүп турат. Ага эч ким бара албайт. Бул жерде калмактар жашачы экен. Кыргыздар кубалап чыкканда, калмактар ошого дүйнөсүн салыштыр. 600 эркекти (эчкинин текелери) алып барып, аларды бирден союп туруп, ташка чаап (чилдеде, декабрь айында) тепкич кылып, ошо менен үңкүргө чыгып, оокаттарын салыштыр. Түшкөндө тепкичтерин ала түшүптүр. 11-12 жашымда кызыгып Шагылга барсам, чын эле кабырга таштар бар экен. Турумтай деген мергенчи киши гана барган экен. Төбөсүнөн түшүп келе жатып, ары кире албай коюптур.

Карагай-Булак

Эки-Нарын айылы

Ыйык жердин түрү – карагай, булак

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Карагай-Булак деген карагайлар жана чоң булак Эки-Нарындын оң жагында жайгашкан. Бардыгы ошол жерден суу ичишет, ошондон улам касиетин сезишет.

Кара-Таш

Таш-Башат айылы

Ыйык жердин түрү – суунун эки жээгиндеги топ таш жана суунун ортосундагы чоң таш.

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары. Таш-Башат айылынан болжолдоп батышка 15-20 чакырым жерде. Чалкак жайлоосунан өтүп Кара-Таш капчыгайында, Чоң-Нарын суусунун эки жээгинде жайгашкан. Чоң-Нарындын эки өйүзүндө тең таштар бар жана суунун ортосунда да чоң кара таш бар. Мен жаш кезимден бери ушул жерге келме келтирип келип, сыйынып, зыярат кылып кетем. Суунун жээгинде топ таштардын арасында жүрөк түрүндө болгон таштар бар. Баласыздар ушул мазарга келип, көзүн майлап, Аллага жалынып, “мен наристелүү болгум келип жатат” дешет. Жүрөк түрүндөгү бир нече таштардын баары “балдар”. Жүрөгү түшкөн, кирне кирген адамдарды ушул жерде дарылайт. Өңү башкача болуп турган таш менен нерв оорулары, мисалы, эпкиндегендерди ырымдап, дарылайт. 1991-жылы келгенде таштардын баарын майлап, куран окуп, этегине шам жагып кетээр элем. Келгендер бетин ташка коюп, Аллага сыйынат. Кайыптар угат. Кайыптар дүйнөсүн эч бир адамга айта албайсың, кээде түшүндүрө да албайсың. Манас айткан кишидей, улам бир жаңылык айтылып, улам бир жаңылык кошулат. Бул суунун ортосунда турган кара ташты болсо, суу аябай чоң кирген убакытта дагы көмүп кетпейт, азыр сууланып турбайбы ошого дейре гана жетет. Бекеринен муну кайып, Олуя Кара-Таш дебейт.

Кожо-Үңкүр

Кеңеш айылы

Ыйык жердин түрү – үңкүр

Ыманбеков Калкаба, 1934-жылкы, Кеңеш айылы: Кеңеш айылынын мектебинен түштүк тарапка, кокту менен кеткенде, болжолдоп 10 чакырым жерде Кожо-Үңкүр бар. Эки-Чатка чейин машина барат, андан ары жөө барыш керек. Анын бет маңдайында азан чакырган жар бар болчу.

Илгери Кожо мергенчи ошол үңкүрдө жайлаган. Ага бир короо кой батат. Элдин айтуусу боюнча, анда байлык катып койгон дешет, аны эч ким изилдеген жок. Жумакадырдын көзүнө үңкүрдөн боз үйдүн ууктары, керегелери көрүнгөн. Ошондон кийин ал киши каза болуп калды. Көргөндөн кийин 3-4 киши каза болуп кетти. Көргөндөн кийин,

эртең келейин деген ой болот да, ага жетпей каза болуп калышат экен же эртеси таппай калат экен. Ушундай сыры бар дейт. Дайыма барганда, келме келтиребиз. Анын башында түбөлүк мөңгү жок, жайында эрип кетет. Булак өзү чыгып турат. Суу чыгып жаткандан кийин, илгеркилер мазар деп койгон. Илгери атабыздын тегирмени бар болчу. Ошондо кадимки булактын көзүндө эки апкак бака көрүнүп турчу. Тегирменди иштеткенде, баканын үнү чыгып турчу экен.

Кур-Сай мазары

Дөбөлү айылы

Ыйык жердин түрү – агын суу

Шеримбаев Нурлан, 1969-жылкы, Дөбөлү айылы: Кур-Сайдын башы кууш кетет. Башынан мөңгү агып түшөт. Мисалы, май айларда суу катуу келет. Августтарда соолуп калат. Кур-Сайды каргышта калган жер деп коет. Илгерки жоочулук замандарда бир баатыр болгон экен. Атын унутуп калдым. Баатыр ата эки баласы менен жоонун астынан тосуп чыгайын деп жатканда кишилер келип калат. “Кой, буларды жаткырайын, балдар силер кете бергиле. Суудан таңга жуук өткүлө, кечинде суу кирип жатканда өтпөгүлө”, - дейт атасы. “Макул”, - деп коюп, эки баласы тең суу кичик эле экен деп, өтүп кетиптир. Сууга кирген изи бар, чыккан изи жок болуп калган. Атасы жарым саатча кечигип келип калыптыр. Изин көрүп, ии өтүптүр деп аркы жээкке чыкса издери жок. Балдары сууга агып кеткенин билген ата каргаган дейт: “Ылайым ушул жер кургак сай болуп кал”, - деп. Ошондон кийин суу акпай калган экен. Болбосо башынан суу жакшы эле түшөт.

Мурун бул жерлерден киши эмес, мал да өтө алчу эмес. Азыр ат менен өтүп кетсе да болот. Кургак-Сай - ыйык жер, бирок буга анча көп маани бербей калды. Мен кыргызчылык жолуна түшүп жатканда, Бишкектен келген устатым Замир байке сураган: “Кур-Сайдан өтүп жатканда, сен маани бересиңби?”, - деп. “Көп деле маани бербейм”, десем, “Кур-Сайдын башында касиеттүү жер бар экен” деген.

Кургак-Булак мазары

Дөбөлү айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Шеримбаев Нурлан, 1969-жылкы, Дөбөлү айылы: Бул мазардын касиети күчтүү. Жумакан ата учурунда тосуп койгон, мал кирбесин деп. Анткени бул жерде суу тоңбойт. Кичинекейден суу агып турат. Мөңгүнүн суусу менен кошулуп кетет. Кантип чыгып жатканын эч ким изилдеп көргөн эмес. Булактын суусу муздак, даамы жагымдуу. Адамдар суусунан үйлөрүнө да алып кетишет. Малга дагы карап бул жерди ачып салышат.

Мурун Кургак мазарга элдер тез келип, жыт чыгарып, куран окуп турушчу. Азыр андай эмес. Жумакан атанын кыздары келет. Тазалап,

кураң окуп, жыт чыгарып кетишет. Атанын баласынын келини, мен да келип тазалашам.

Кыз-Мазар

Ак-Булак айылы

Ыйык жердин түрү – булак, мүрзө

Койлубаева Шарипа, 1955-жылы, Бишкек шаары: Кыз-Мазар ыйык, касиети күчтүү жер деп айтышат. Ал жерге таза жуунуп алып барып, тилек тилешкен. Жайлоого, кыштоого баратканда, келатканда бул жерлерге “Кош-Булакка” сыйынып, куран окуп өтүшкөн. Эл ошол жерди мазар катары тутуп, тегерегин булгабай, ыйык сезип келишет. Ал жерге, айрыкча, төрөбөгөн аялдар барып, сыйынып, тилек тилешет. Дуба кылып келгендерге ак тайлак көрүнүп, тилеги кабыл болоордо түшүнө аян берет дешчү. Ээси бар деп айтышчу.

Илгери Торум деген кыз кандайдыр бир себептер менен үйүнөнбү, же башка жерденби, айтор, качып чыгып, Кош-Дөбө мазарына барып жашынат. Ыйлап жатып каза болуп, сөөгү ошол жерге коюлат. Азыр дагы Кош-Дөбөнүн астынан эки көздүн элесин берген, мөлтүр кашка тунук суусу бар эки булак чыгат. Бул булакты жергиликтүү эл Кош-Булак деп атап, Торум кыздын сөөгү коюлган жер, Кыз-Мазар дешет. Ушул Кош-Булак сайдагы сууга кошулуп, айылдын четинен агып өткөн мөлтүр кашка сууга куят. Ошондуктан суунун боюна жайгашкан айылды Ак-Булак деп аташкан.

Мамбетова Мирзат, 1979-жылкы, Өрнөк айылы: Уламыштарда айтылат, кыздар барып ошол жерде көрүнүп, суусунан ниет кылып ичсе, бактылуу болот деп. Ата-энелер балдарына бакыт кааласа, ошол жерден суу ичсе, бакыт конот дешет. Төрөбөгөн аялдар же мал көп кырылып кетсе, ошо жерге барып түнөп, курмандык чалып, зыярат кылса, тилеги орундалат. Кыз-Мазарда ниети ак, Алла-Таалага ишенген адамдарга ак кийинген кыз көрүнөт дешет. Кыз көрүнгөн үчүн Кыз-Мазар деп коюптур. Балдары токтобогон келиндер, кыз төрөйм, эркек төрөйм элем дегендер да барат. Советтер Союзу кыйрагандан кийин дыйкан чарбага тарап, эл жумушсуз калды. Аялдар балдарын бага албай, турмуштун кыйынчылыгына чыдабай, көбү ичип кетти. Апам аябай аракка берилген эки-үч аялды Кыз-Мазарга алып барган. Ошондо ыйман салдыбы же чыныгы мазар жардам бердиби, айтор, эмдигиче ал аялдар ичпей жүрүшөт. Кыз-Мазарга үч жолу түнөп келишкен.

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Кыргыз калкына калмактар келип, суунун жанында турган кызды жүрөккө саят экен. Кыз туруп, анан дөбөгө чыкканда, эч ким, эч теке кыла алган эмес. Ал кыз кыбыланы карап жаткан экен. Кечинде калмактар чыкса, сөөк жок дейт. Ошондон бери Кыз-Мазар деп аталып калган. Манас эпосунда Бакай айтат экен “Кытайга бара жатканда Кыз-Мазарга конгула” деп. Бакшылар барып, элге жакшылык тилейт. Касиет тилейт. Менин оюмча, бул жаратылышты коргоо, ушул жерди сактоо.

Кыз-Мазар

Эмгекчил айылы

Ыйык жердин түрү – булак, аккан суу

Мамытов Оболбек, 1947-жылкы, Эмгекчил айылы: Кыз-Мазар Эмгекчил айылынан чыгышка карай 3 чакырым алыстыкта жайгашкан. Ал жерде Оро-Башы жана Мазар аттуу эки колот (кичине капчыгай) бар. Сол тарапта жайгашканын Мазар деп коет, ошондо Кыз-Мазар жайгашкан.

Мазардын ээси – кыз, анда булак чыгат. Ал булакка күн тийбейт. 1938-жылы орустар Эмгекчилге келгенде, ал булакка жыгач түтүк коюп, айылдыктардын баарына суу киргизген. Ошондо эле Эмгекчил айылы таза суу менен камсыз болгон. Кыз-Мазар колоттун түбүндө, ал эми колоттун башындагы сууга азыр элдер барып, мал союп, сыйынышат. Кыз-Мазардын касиеттүү суусунан көптөгөн атактуу адамдар азыктанган.

Кызыл-Зоонун булагы

Кеңеш айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Чортунбаев Кубат, 1969-жылкы, Кеңеш айылы: Кеңеш айылынын мектебинен түштүк тарапка кеткенде, коктудан кеткен жолдо болжолдоп 6 чакырымдай алыстыкта жайгашкан булак.

Таштын түбүнөн чыгат. Ак коктунун башынанбы же ортосунанбы жердин астынан күркүрөп суунун үнү чыгып турат деп айтышат. Жерди тыңшаса, күркүрөп суунун үнү чыгып жатат дейт иним. Касиетин ошондон көрөбүз. Бирок суу кайсы жерден чыгып жатканы белгисиз. Адамдын жүрөгү түшөт кишинин өзү кирип кеткенсип. Анан божомолдоп коёбуз, мүмкүн ошо суу ошо жерден чыгып калабы. Ким билет? Жердин астын ким көрүптүр. Бирок быйыл кар абдан жакшы жаады, Кудайга шүгүр, эки жылдан бери жакшы болуп жатат. Бирок булактын суусу азайып жатат. Иши кылып, жылдан-жылга булак жакшы болбой келе жатат. Мен көчүп келген жылы үч булактын суусу кошулганда, киши өтүш кыйын эле. Кыштакка кирип, үч тарапка бөлүнүп кетчү. Айылдын огородуна чейин жетчү. Азыр огород эмес, бул жерге араң жетти.

Мазар-Сай

Эмгекчил айылы

Ыйык жердин түрү – сай

Чекиров Асангазы, 1933-жылкы, Миң-Булак айылы: Ылдый карай суу аккан капчыгайда касиети күчтүү сай бар деп уккам. Азыркыга чейин элдер барып сыйынышат. Баары эле ден соолук сурайт, төрөбөгөн аялдар бала көрөм деп барышат.

Он-Арча

Эчки-Башы айылы

Бйык жердин түрү – арчалар

Акунов Мукаш, 1936-жылкы, Эчки-Башы айылы: Эчки-Башы айылынан күн - батышка карай 1,5-2 чакырым өткөндөн кийин, түндүккө 2 чакырымдай басыш керек. Арчалар Ак-Чыдык кечүүсүнүн маңдайындагы коктуда өсүшөт. Ушунун ысымынан суунун аты коюлган. Союз учурунда ал арчаларды (орустар деп айтышат) кыйышыптыр. Он арчадан эки эле калыптыр. Кыйгандар зыянга учураптыр. Ал жерге төрөбөгөн аялдар барып, зыярат кылышчу экен.

Маалыматчы Б.: Илгери он эле арча өсүп турчу экен. Анан бирөөлөр барып кыйган экен, анын эки баласы өлүп калыптыр. Азыр деле арчалар бар, бирок канча экенин билбейм. Жанына барган жерим жок, көрүнүп турат баягы арча, жаңылар өсүп атат, ондон көбөйүп кетти го. Ошонун атынан коюлган бул өрөөн Он-Арча деп.

Сарт Акенин күмбөзү

Кеңеш айылы

Бйык жердин түрү – күмбөз

Ыманбеков Калкаба, 1934-жылкы, Кеңеш айылы: Сарт Акенин күмбөзү Кеңеш айылынан 5 метр өйдөрөөк чыгышка карай, жолдун боюнда турат. Сарт акенин коюлган жери Теке-Секириктин ичинде же Кеңештин мүрзөсүндө, же Кеңешке чейинки мүрзөлөрдүн бирөөсүндө бар. Өткөн жолоочулар алыстан бы, жакындан бы куран түшүрүп өтүшөт.

Сүйүү-Булагы

Нарын шаары

Бйык жердин түрү – булак

Алманбек кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы: Бир профессор Нарындын чыга беришинен аян алып, жаштарга карата ушул мазарды ачыптыр. Сүйүүлөрүн таппай калгандарга деп. Төрөбөгөн келиндер келип сыйынышат.

Сүрөт-Булак

Нарын шаары

Бйык жердин түрү – булак

Ыманбеков Калкаба, 1934-жылкы, Кеңеш айылы: Нарын шаарынан күн-чыгышка карай кеткенде, түштүккө 7-10 чакырым өтүү керек. Сүрөткө көп түшүргөндүктөн, Сүрөт-Булак деп аталып калган. Бул булак жерден жөн эле чыгат, касиети ушунда. Ары жагында мөңгү да жок, жайлоо. Элдер ниет кылып, суусун ичишет.

Эр Табылдынын булагы

Кара-Таш өрөөнү

Ыйык жердин түрү – булак

Токтобек уулу Нурлан, 1998-жылкы, Таш-Башат айылы: Эр Табылдынын булагы Таш-Башат айылынан чыгышка 20 чакырым жерде, Эр Табылдынын үңкүрүнүн жанында эле жайгашкан. Эр Табылды бутунан жарадар болгондо, Табылдынын Элдияр деген досу ушул булактын суусуна Табылдынын жараатын дарылап, жууган экен. Ушул булак суусунун дарылык касиетинен улам Табылдынын буту жакшы болуп айыгыптыр.

Эр Табылдынын үңкүрү

Кара-Таш өрөөнү

Ыйык жердин түрү – үңкүрлөр

Асеков Айылчы, 1956-жылкы, Дөбөлү айылы: Таш-Башат айылынан чыгышка 20дай чакырым жерде, Чоң-Нарын суусунун жээгинен 500 метрдей басканда, сол жээгинде эки үңкүр жайгашкан. Аларды Табылдынын үңкүрлөрү деп койот. Бир үңкүрүндө, Табылды калмактар менен согушуп, жарадар болуп жаткан жери. Ушул үңкүрдө жатып, жаратынан айыккан дешет. Экинчи үңкүрүнө болсо кийинчерээк айыккандан кийин, эс алуу үчүн жатып жүргөн. Табылды ушул жердин касиети менен жараттарынан айыгып кеткен дешет.

Тезекбаев Бакен, 1938-жылкы, Таш-Башат айылы: Табылды жарадар болгон жерде дагы үңкүр бар. Тамдан ылдый басканда таш турат. Жанында үйүлгөн чөптө колу турат. Үңкүр ошол тушта. Булак суу ылдый жүрүп отуруп, аркы өйүздө сууга кошкон бир зоо бар. Ошол зоонун асты капкак таш. Ошого жаткан экен. Нарын суу бери жакка ооп кетип, суунун жээги ошол үңкүр жак менен агып калган.

Тал-Мазар

Эки-Нарын айылы

Ыйык жердин түрү – тал

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Нарынга киргенде, сол жакта, Эки-Нарындын суусунун ортосунда, чыгышка карай 40 чакырым жерде Тал-Мазар өсөт. Ооругандар барып ырымдарын кылып, сыйынышчу. Кырсыкташса дагы барып, мал союп, сыйынышчу.

Ушул жерди таза тутуп, ушул убакытка чейин сактап келишет. Тал-Мазарга деп таза келсең, таза кабыл алат, таза келбесең, ушул жерде кубулуштар көрүнөт. Көптөн бери адамдар сыйынбай, келишпей калды. Менин апам Жыргалбай кызы Апаркан, жаш тайынан Алланын сырларын билген. Кайыптарга жолуккан аябай касиеттүү адам болгон. Апам 10-20 жылдап баласыз жүргөндөрдү алып келип, Аллага таазим кылдырып, балалуу болгон жер. Апамды кайыптар чакырганда, бешиктеги баласын жаткырып коюп, ушул жерге жөө келип, кайыптарга жолугуп кетчү.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы: Тал-Мазардын касиети аябай күчтүү, кабыл алса киши ал жерге чыгат, кабыл албаса чыкпайт. Боз үйдөй жерде тал эле өсүп турат. Бүт мазарлар ошол жерде чогулат экен, курултай сыяктуу өткөрө турган жер. Ал жерде көп тал өсүп турат. Көп мазар ээлери барат, мисалы, Кочкор-Ата, Жумгал-Ата, Чеч-Дөбө-Ата, Ак-Мазар-Ата, Бурана-Эне, Тастар-Ата, Баба-Ата. Ошо жерде эгер сезген киши болсо, үндөр чыгып турат. Талдар кадимкидей боз үй болуп жабылып турган сыяктуу. Элдер сыйынып барат, бирок чыга албайт, өтө бийик, тоонун ортосунда.

Тамчы-Булак

Көк-Торпок жайлоосу

Бийик жердин түрү – булак

Абдрасулов Асанбек, 1928-жылкы, Нарын шаары: Суу зоонун боорунан ташты жарып чыгып, тамчылап отуруп, көбөйөт. Аны көрүп, күч-касиетин сезесиң.

Теке-Секирик

Нарын шаары

Бийик жердин түрү – сай

Ыманбеков Калкаба, 1934-жылкы, Кеңеш айылы: Теке-Секирикке жетүү үчүн Нарын шаарынан Салкын-Төр эс алуу жайына кеткен жолдо, суу агып жаткан жерден түштүккө карай болжолдоп 1 чакырым өйдө, сарай турган жерге чейин басыш керек.

Теке-Секирикти мурун мазар кылышчу, азыр болбой калган. Бул жерге курорт салмак экен. Салгыча эле Советтер Союзу жоюлуп кетти. Эркек-Суу деп коет экен. Илгери Нарынга Теке-Секириктин булагынан суу алчу экен. Башын колу менен чукулап жатканда, өгүздүн мүйүзү чыгат. Мүйүздүн ичинде кагаз бар, ичин караса кичине тару бар экен дейт. “Жайчылда өскөн тару, кышчылда өлгөн уйдун мүйүзү” деп арабча жазып коюптур. Рыскул деген молдого алып барып окутса, ошентип жазып коюптур. Илгери бир убакта жер жылуу болгон, тару өскөн. Жолдо бара жатканда мүрзө бар. Кимдики экен деп сураштырдык, эч ким билбейт экен. Мындан эки жыл мурда, кепин таштап кетиптир. Ким таштаганы дагы белгисиз. Аны арбак сыяктуу кылып, таштап кетсе керек. Кээ бирөө башкача ойлоп, коркуп алышыптыр. Баарыбыз эле көргөнбүз. Мен ойлоп жатам, ошол мүрзөсү кайсы жер экенин билбей, таштап кетишкен го.

Тешик-Таш

Эчки-Башы айылы

Бийик жердин түрү – таш

Дулжараев Зайдин, 1977-жылкы, Эчки-Башы айылы: Тешик-Таш мазары Чолой кыштоосунун оозунда Он-Арчанын жээгинде жайгашкан.

Эчки-Башы айылынан күн-батышка карай 2 чакырымга жакын өткөндөн кийин, түндүккө дагы болжолу менен 3 чакырым басыш керек.

Мал ооруганда, төрөбөгөн аялдар, кичинекей балдар ооруганда тешигинен өтүшчү. Бул ташты Ө. деген молдо чет өлкөлүктөргө сатып жиберген. Бирок Үрүстөм Исаков деген жигит (Бишкектеги Кара-Жыгач конушунда жашайт) артынан кууп барып, алып келдирген.

Акунов Мукаш, 1936-жылкы, Эчки-Башы айылы: Бул таштын өзүнүн орду азыркы турганынан өйдөрөөк болчу. Муну бир кезде сатып ийишип, кийин өзүнүн түпкү ордуна алып чыга алышпай коюшту. Козголуп калган себебинен касиети кетти. Мазарды кыймылдатканга, кыйганга, сатканга болбойт да. Мурун кишилер балдарды, малдарды тешигинен чубалтып өткөзчү. Мал котур-сотур болуп жатканда өткөзсө, айыгып кетчү.

Туз-Булак

Ак-Талаа айылы

Ыйык жердин түрү – туздуу булак

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Ак-Талаадагы Туз-Булак укмуш жер. 1930-40-жылдарга чейин ушул жерде эки эгиз бакшы болгон экен. Бул жерге алар такыр киши жолотчу эмес дешет. Боз үй тигип алып - жиндерди булактардан кармачу экен. Жиндерди байлаш оор. Кийин согуш чыккан кезде ушул жерди жайып коюп, суудан аппак туз алып, аскерлерге жиберчү экен. Бул жерди элдер ыйык тутат азыркыга чейин. 5-6 булак бар. Бирок молдолор тыюу салгандан кийин, кишилер көп келбей калышты. Топурагы жыпжылуу. Күн тийгенде ысып кетет. Тоодон чыкпайт, ушул жерден эле сарыгып туз чыга берет. Мал ооруганда келип жалайт. Бир министр ушул суудан алып барып, бетине сүрүп жатып, айыгып кетти. 10 жыл мурун мазарга зыярат кылып келгенде, көбүнчө улакты курмандыкка чалышчу.

Чатыр-Таш

Ак-Сай өрөөнү

Ыйык жердин түрү – чатырга окшош таш

Осмоналиев Жолдошбек, 1952-жылкы, Чет-Нура айылы: Кытайдын чек арасында Чатыр-Таш деген жер бар, суунун ортосунда. Үч-Суунун куюшуна чукул болуп калат. Ал жерде биздин застава да чатырга окшош чоң таш бар. Төрөбөгөн аялдар ошол ташка чыгып алып, бала тилеп сыйынчу экен илгери. Азыр ага эч ким деле барбай калды.

Чоң-Таш

Орто-Нура айылы

Ыйык жердин түрү – бак, арча

Осмоналиев Жолдошбек, 1952-жылкы, Чет-Нура айылы: Нарындан күн-чыгышты көздөй 40 чакырым, Орто-Нура айылынын ичинде жайгашкан бак, арча бар. Мурда төрөбөгөн аялдар Кудайдан

тиленип барчу экен. Аларга чүпүрөк байлап, тыйындарды таштачу илгери. Анан кийинчерээк барбай калды негедир. Молдолор ага барганга болбойт, буга барганга болбойт дегенден бери барбай калдык.

Чубактын изи

Соң-Көл жайлоосу

Ыйык жердин түрү – таш

Чүйтүев Насыр, 1929-жылкы, Нарын шаары: Таштын жанында кишинин изи турат. Аны Чубактын изи дешет. Ал Манас атанын бир чоросу болгондон кийин эл үчүн барктуу. Муруту бар, көзү оюлган ташты музейге алып кетиптир. Казан асчу таш тулгалар калды.

Шадыкан-Ата күмбөзү

Нарын шаары

Ыйык жердин түрү - күмбөз

Осмоналиев Жолдошбек, 1952-жылкы, Чет-Нура айылы: Нарындан Бишкекке кете турган жолдо же Нарын шаарынан түндүктү көздөй 15 чакырым алыстыкта, тагыраак айтканда, Кара-Бүк деген жерде үстү бузулган, өңү саргыч жалгыз күмбөз турат.

Чобиев Токтобай, 1952-жылкы: Шадыкан ата тукумсуз өтүп кеткен. Өзү алдын ала айткан киши болгон экен. Шадыкан ата чоң астролог болгон. Элге пайдалуу, жакшылык жагын айтчу. Мисалы, бул жылы жаанчыл же кургакчыл болот деп. Сөөгүн жолго койдуруптур, кишилер өткөндө бата кылып турушсун деп.

Токтакунова Рабия, 1948-жылкы, Нарын шаары: Шадыкан ата өзү Эмгекчил айылынан чыккан олуя ата. Астыда келе жаткан жамандык-жакшылыктардын баарын билип, туюп турган ата экен. Ошон үчүн жолдун боюндагы секиге, кырга коюп, ары-бери өткөндө арбагым менен урпактарымды колдоп турам деп ушул жерге коюлган экен. Биз ары-бери өткөндө кураныбызды окуп турабыз, зыяратка келебиз, биздин жети атабыздын бирөө ушул ата. 1800-жылдары жашаган болуш керек. Мен бул жерге 2008-жылдын февраль айынан бери келем. Дем алыш сайын зыяратка келип, куран окуйбуз. Арбак жаныбызга келгенде, денебиз дүр этип турат. Мындай жерге даарат менен келиш керек.

Маалыматчы Н. Бул күмбөздү салганда, 40 эчкини сойдуруп, биринчи тыбыттап алып, анан майын казанга ээриттирип, жай от жагып алып, бөйрөк майын эриткен дейт. Май топо деп коет экен. Ыпырап турган ак топону төөгө жүктөп келип, ошол жерге түшүрүп, усталарды жалдап, чоң кара казанга жай от жагып алып, эритип, анан чылап, суунун ордуна майды колдонгон дейт. Самандын ордуна, тыбытты пайдаланган дейт. Эчкинин майы бат эле тоңуп калат. Топуракка аралашканда, тоңбой калабы, иши кылып бир күн таштап ачыткан. Ошентип, тоголок кылып, күмбөздү салышыптыр. Ким салганын деле билбейм. Чоң жолду салаарда, тоонун үстүндөгү адырды экиге бөлүп жардырганда, күмбөз кулабаптыр. Союз учурунда элдер арак ичип,

аракечтикке каршы күрөшүү деген саясат жүрдү, ошол учурда бир киши колхоздон жашырынып, ошол талаага чыгып, ат минип келип, ошол жакка барып, арак ичиптир. Эртеси атка сүйрөлүп өлгөн. Ал жерден эч ким арак ичпейт азыр.

Шаркыратма

Нарын шаары

Ыйык жердин түрү – шаркыратма

Ыманбеков Калжаба, 1934-жылкы, Кеңеш айылы: Нарындан Ат-Башыга кеткен жолдо эки шаркыратма жайгашкан. Биринчиси Нарындан 8 чакырым болжолу, экинчиси Нарындан Ат-Башыга кеткен жолдон 2-3 чакырым алыстыкта.

Шопурлар токтогон жерде кичинекей там бар. Илгери калмактар тосуп, бүтөп койгон дешет. Ары жагы бир 5 чакырымдай жер, суу жок. Анан кайра шаркырап суу чыгат. Эл барып сыйынып, Кудайга жалынып жүрүшөт. Таштын ортосунан агып чыгат. Ары жагында мөңгүгө чейин эч бир суу жок. Ошондон улам бул жердин касиети бар деймин.

Шар-Суу же Кандуу кокту

Эки-Нарын айылы

Ыйык жердин түрү – суу, үңкүр

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы: Нарындан Эки-Нарын айылына келаткан жолдо жайгашкан үңкүр. Ошол жерден тоодон шаркыраган суу агат. Шар-Сууну чаарчык ээлеп турат. Бул жерде качкындар турган деп айтылат. Ортосундагы үңкүрдөн суу тамчылап турат, көз ооруга жакшы. Мен ошол мазарга үч жолу барганда суу тамчылабай, шар аккан. Шаркыратманын сол жагында шам күйүп тургандай болот.

Шопок баатыр жана Төлөмүш күмбөзү

Нарын шаары

Ыйык жердин түрү – эски күмбөздөр

Осмоналиев Жолдошбек, 1952-жылкы, Чет-Нура айылы: Нарын шаарынан түндүктү көздөй 15-20 чакырым алыстыкта (Нарындан Бишкекке кете турган жолдо). Өрнөк айылынын түштүк жагында, т.а. Кара-Бүк деген жерде, жолдун боюнда күмбөздөр турат. Жалгыз туюгу - Шопок баатырдыкы, жанында турганы (кире бериш жерге окшош), - Төлөмүш атаныкы.

Мазарга келгендер мал союп, анан төрөбөгөн аялдар оору-сыркоолору болсо бала тилеп, сыйынчу экен. Ошондой эле жанагы колдоруна жара чыгып, экзема менен оругандар күмбөздүн топосун алып, денесине сүйкөгөндө айыгат деп уккам.

Токтакунова Рабия, 1948-жылкы, Нарын шаары: Биз Шопок атаныкы ушул жерде бар деп сураштырып көрүп, ушул жерге келип бата чыгардык. Чымчык келип мунун башына сайрады. 2008-жылдан

бери келип, зыярат кылабыз. Шопок ата Жданов колхозундагы Төш-Булак айылынан чыккан баатыр ата. 1800-1700-жылдары чыккан ата. Бул ата баатыр, өзүнүн жерин коргоп, Кара-Кужурда жайлачу экен. “Мен каза болгондо сөөгүмдү сере жасап, жол ачылганга чейин коюп койгула” дептир. Анткени жол бүтөлүп калат экен. Талдан сере жасап, өйдө коюп коет, тапчан сыяктуу. Ошондой сере жасап, жол ачылганда төөгө жүктөп келген. “Төө кай жерге чөксө, ошол жерге кой” деген экен. Кара-Кужурдан бери келе жатканда төө ушул жерге чөгүп, сөөгү ушул жерге коюлуптур.

Ылайды-Суу

Ак-Талаа айылы

Ыйык жердин түрү – жайык жер

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Ак-Талаа айылдан 42 чакырымдай түндүк жакка карай жылганда, чоңураак жайык жер бар. Ортосу аябай кенен. Илгери айыл кыштоо болгон. Ошол жерде жалаң молдолор, бакшылар жашачу экен.

Ыманбек молдонун мазары

Көк-Дөбө жайлоосу

Ыйык жердин түрү – мүрзө, булак, карагат

Султаналиева Рая, 1953-жылкы, Жергетал айылы: Ыманбек молдонун мазары Көк-Дөбө жайлоосунда жайгашкан. Мүрзөсүнүн үстүндө карагат өсүп чыккан. Алдында булак агат. Бул мазарга баргандар куран окуп, оорудан айыкканга, балалуу болбой жүргөндөр балалуу бололу деп тиленишет. Ыманбек молдонун мүрзөсүндөгү топурагы дагы дары. Экзема, сөөл, тери ооруларына топуракты эзип, жууп, дарылангандарды мен билемин. Азыр деле барып турушат. Карагатынын бир жак тарабы куурагандай болуп калыптыр дешет. Аны корук менен коруктап коюшкан.

Ыманбек молдо билимдүү адам болгон. Эпидемия учурунда айылдагыларды дарылап, өзүнө жугузуп алып, каза болгон. Өлөөрдө “Көк-Дөбө деген жайлоого көмгүлө” деген экен. Көмгөндөн кийин ошол дөбөдө дүркүрөп карагат өсүп чыгыптыр. Ошол жерге барып куран окуганбыз.

Маалыматчы Н: Толук аты Ыманбек Матраң уулу. Касымали деген киши Улуу Ата мекендик согуш учурунда согуштан качып, ошол Көк-Дөбөдө жашынып жүрүп Ыманбек молдонун мазарынын жанында түнөп калат. Түшүндө ага Ыманбек молдо келип, “Бар согушка, аман келесиң” деп аян берет. Ошондон кийин Касымали согушка кетип, кийин аман келиптир. Акыркы он жылдан бери мазардын касиети азайып келе жатат. Анткени биз араак ичип жатсак, заман өзгөрүп жатса, анан касиети кетет. Угушума караганда, “Мени булактын жээгине койгула” деп керээзин айтыптыр. Эртең мененки саат беште азан угулат. Касиеттүү кишилерге эки ак козу көрүнөт.

Эки-Бала мазары

Нарын шаары

Ыйык жердин түрү – булак

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары: Нарын шаарынан 5 чакырым жерде 3-4 булак бар. Анын даамы башка. Кээ бир адамдарга шыпаа берет. Укканым боюнча, илгери ушул жерде эки бала элин кийик алып келип бакчу экен.

Эки-Чаттын булагы

Кеңеш айылы

Ыйык жердин түрү – булак

Чортунбаев Кубат, 1969-жылкы, Кеңеш айылы: Кеңеш айылынын мектебинен түштүк тарапка кеткенде, коктудан кеткен жол менен болжолдоп 3 чакырым басыш керек. Эки-Чаттын булагы кышында тоңбой агып турат. Былтыр, мурдагы жылы аябай жакшы чыкты. Быйыл чыкпай жатып, эми араң чыкты. Июндун онунда араң чоңоюп келе жатат. Ага чейин кенедей эле чөйчөк болчу. 3-4 жыл мурун айылда суу чыкпай калып, Эки-Чаттын булагын казып көрөлү деп, ташты аңтарып көрдүк. Казсак, малдын сөөктөрү чыкты. Бир-экеөнү эле көрдүм, бул жерге эмне үчүн мындай коюп койгон булактын көзүнө деп таң калып койдук. Мурда Кеңеш айылында жашаган Карыке деген дуңган бар болчу. Жер-жемиш айдачу. Ошол киши ушу жерге жазында түлөө кылчу дейт. Эми ал кишинин көзү да өтүп кетти, өзүбүз түлөө кылсак деп коёбуз, анан жазында эле чыгынбайбыз. Булактын чыкканына 10-15 күндөй болду. Бирок бул булакка атайын ырым кылып азыр сыйынбайбыз.

2010-жылы Эки-Чаттын булагы аябай чоң болуп, айылдын баарын бакты. Ичкенге дагы алып, огороддорду сугарганга да жараган. Анткени бул булакка Кызыл-Зоонун жана Талды-Булактын суулары кошулат. Мен сарайда турам, кышында такай ушу жерден сууну алып ичебиз. Анткени мал айдап келип, сугарып, анан ушу жерден канистрга куюп алып, кетебиз. Өйдөрөөк жакта, үңкүргө жетпей дагы бир булак бар. Ал жардын түбүнөн чыгат. Аны Кызыл-Зоонун булагы деп коёбуз.

Эр-Табылдынын ташы

Кара-Таш жайлоосу

Ыйык жердин түрү – таш

Осмоналиев Жолдошбек, 1952-жылкы, Чет-Нура айылы: Кичи Нарында эки суу агат. Ошол жерде жайгашкан таш. Бул жерди дагы мазар дешет. Төрөбөгөн аялдар барат экен.

Менин жээним барыптыр. Аны өлүп калды дешкенде, 15 күн жаны менен жата берген экен. Б. Элмира, Ат-Башыдагы Казыбек айылында турат. Ооруп, боорунан операция болуп, үйдөн өлдү деп, боз үй тигип, жаназасын окуйлу деп молдого баргандан кийин, ал жүрөгүнүн согуп жатканын билет. Анан “кой, бул тирүү экен” деп боз үйдү кайра чечтирет, ошондон кийин 15 күндүн ичинде, баягы биздин бир тууган

жээнибиз (ал менин эң кичүү иним менен эмчектеш болгон) тиги дүйнөгө барып келиптир.

Жээним оорусунан кийин өзү эле келди. Келгенде биз кабыл алдык, айткандарын кылдык, коюн алып, мүрзөгө алып баргандан кийин, оңоло баштады. Өңү ачылып, жакшы болуп калды. Ошондон чыгып алып, Кара-Таштагы, Эр-Табылдынын ташына бар дептир Сайкал эне.

Эчки-Башынын мазары

Эчки-Башы айылы

Бийик жердин түрү – кайың, тал

Акунов Мукаш, 1936-жылкы, Эчки-Башы айылы: Эчки-Башы айылындагы мазар. Айылдын күн-батыш тарабында чоң жолдон 2 чакырым жерде кайың, тал өсөт. Шамеран эженин үйүнүн алдында. (Ыманбек молдо сөөгүн ошо жерге койгула деген экен).

Ошол жерге кут түшкөн деп жүз он бир жашка чыккан Какей деген менин чоң энем айтып калчу. “Кут коргошундай, сымалтай болуп жаркырап, калкылдап түшөт, кармап алсаң бактылуу болосуң” дечү. Ал мазарга ооругандар, төрөбөгөн аялдар барат.

Эчки-Башы айылынын күн-чыгыш тарабында дагы касиеттүү булак бар, деп угуп жүрөм.

Эчки-Булак

Учкун айылы

Бийик жердин түрү – булак

Койлубаева Шарипа, 1955-жылкы, Бишкек шаары: Эчки-Булак Учкун айылынын үстүндө Кара-Булуңдан өйдө жерде жайгашкан. Жанынан шор суулар, шор булактар чыкчу, элдер туз ордуна колдончу. Идишке куюп койсо, сууга туз тунуп калчу, топурагы кызыл эле, үстүнө кадимкидей шорлонуп, агарып билинип турар эле.

Илгерки адамдар тишин ушул шор булактын суусу менен эле сөөмөйү менен жууп, ооздорун чайкап койчу. Ал жерди ыйык тутуп, таза сактаганга аракет кылышаар эле.

Бөлүк 2

ЫЙЫК АТАЛАР ЖАНА АПАЛАР

Бөлүкчө 1: БАЙЫР АЛГАН БАБА-АТА

Абдрахманова Нуржамал, 1950-жылкы, Кочкор айылы
Баба-атада өзгөчө булак бар

Баба-Ата мазарына бардык. Кочкордон Жумгалга бара жатканда сол жакта, ал жерде 40 кыздын бейити деген жер бар. Ошол жактан күн-батышка бара жатканда сол жакта. Баба-Ата мазарына каапыр тоосуна чейин машине менен барып, анан жөө барса болот.

Мазардын көпчүлүгү ар кимге ар кандай түшөт экен, мисалы, көбүнчөсү тоо, суу болот. Жумгал-Атада бактар көбүнчө, ал эми Баба-Атада өзгөчө булак. Булактын бир нече көзү бар, 100-500 чейин болот. Мисалы, мен 5-6 кишини ээрчитип алсам, мага белги берет – бул булак, бул жерде болосуңар деген. Мен ошол эле жерге барам, экинчи бир кишиге башка жер түшүп калат. Үчүнчү кишиге булак эмес, тоо-таш болуп калат. Бул ар кимге ар кандай көрсөтмө менен болуп калат. Ооба, бийик тоо, бул жерге жаан жаса, ал жерге кар жаайт экен. Дарактар жок, саз.

“Кырк кыздын бейитинин” тарыхы боюнча, кырк кыз суукта үшүп кетип, суудан аттайбыз деп өлүп калган. Ал жерде зыярат кылынбайт. Куран окушат дегенди да уккан жокмун, бирок Баба-Ата мазарына карап дуба кылышканын билем.

Баба-Атага барганда жети эшекти бири-бирине байлаган, куржун кармаган, кыргыз, өзбек чапан кийгендерди көрдүм. Илгери Баба-Атанын Чаар-Арча жагы менен Соң-Көлгө уйгурлар соода кылышчы экен. Кызарттын бели менен солго бурулуп, Чаар-Арча менен тоону аралап, Соң-Көлгө чыгат. Ашып кетсе 1-2 сааттык жол окшойт. Жумгал-Ата, Баба-Ата мазарларына ден соолук, бала тилеп барышат.

Айдарбеков Мирлан, 1971-жылкы, Ак-Учук айылы
Баба-Ата кайып мазар

Баба-Атанын касиети чокусунда. Ал жерге оңой менен киши чыга албайт, ал жерге илгери молдоке чыгыптыр, бер жак бети шагыл, негизи ары жак менен айланып ат менен чыкса болот экен, бирок шагыл жагы менен чыккан адам көбүрөөк сооп табат. Себеби адам өзүн жан дүйнөсүн, дене-боюн тазалаган болсо, чын ыйманы менен тилеген болсо шагыл коюп жиберет дейт. А мындай анча-мынча күнөөң болуп, арам оюң болсо, шагыл кайра артка айдап турат. Анын үстүндө үңкүр бар, чоң таштан казан бар, үңкүрдүн ичинде кайберендер түнөйт. Менин чоң атам барып түнөп келген, кайсы жерге чыкканын билбейм.

“Кечинде кайберендер кирди, алар менен чогуу мен да кирдим, жаттык. Эртең менен турдук, чоң таш казаны бар, ошо жерден кумгандан куюп алып даарат алдык, кумгандан куюп алып кайнаттык, эки түн болдук. Экинчи түн кетип калдык” деп атам айтып берген.

Баба-Ата чокусу каргышка калган экен. Илгери пайгамбарлар баласын таштап койсо, баласы жардан учуп кетиптир. Анан “башыңан кар кетпесин, аккан суу аягыңа жетпесин” дегенде, Баба-Атанын суусу жок, кар бар. Кочкор ичиндеги эң бийик чоку. Мындан 7 мазар, 7 бир тууган көрүнөт экен. Улуусу Баба-Ата, кичүүсү Кочкор-Ата, анан Жумгал-Ата, Ысык-Ата, Чолпон-Ата, Тастар-Ата деп кете берет.

Байсалов Алымбек, 1965-жылкы, Бишкек шаары

Баба-Ата баардык мазарлардын уулусу

Баба-Атага чыкканда баардык мазарлар көрүнөт экен. Мен бир жолу түш көрдүм. Бийик тоодо жүрөм, зоо сыяктуу тоо экен учуп кетчидей. Тааныш балдарым менен жүрүптүрмүн, чокусуна чыга албай коюптурбуз.

Кайсы бир күнү шаарга барып, ДЭУдан ылдый түшүп келе жатсам, бир келин Баба-Атага бата кылып койолу дейт. Ал кайсы деп сурасам, мына бул деп көрсөттү тоонун чокусун. Ал жерде мөңгү жайы-кышы тоңбойт. “Кылт” эле түштүм, ошо жер экен деп түшүмдү эстедим. Бир күнү жайында жолдош балдар менен эчки, тамак-аш алып алдык, түлөө кылалы деп. Чабандар бар экен, алар айтып калышты, түлөөнү тоонун ылдый жагында эле кылат элдер, биз этти бышыра беребиз, сиз Баба-Атага чыга бергиле деп. Макул деп төртөөбүз тоого чыгып кеттик. Баба-Ата жакын көрүнгөнү менен, бир күндө жетпейт экенсиң чокусуна. Чокусунда илбирстер бар дейт. Баба-Атанын капталдарынан булактар чыгып турат экен. Суу акканда кадимкидей атат экен, МЧС келип цемент менен бүтөп кетет экен. Ошо күнү чыга албай койдук, күн жаап. Ылдый карасам, менин түшүмдөй экен, бийик зоо. Катуу шамал болот экен чокусунда. Араң чыктык. Үстүндө асан-үсөнгө окшош төрт бурчтук таризинде үстү кызыл, асты көк болуп турган нерсе көрдүк. Нур түштү деп койдук.

Чокусуна жетпей кайра ылдый түштүк. Чабандар чокусунда көл бар дейт. Союз убагында бирөө пресстин зымын алып келип, башына таш байлап, көлгө кое бериптир. Зым ылдый кетип жатып, зым калбай калыштыр. Тереңдигин өлчөйм дешиптир, зым да жетпей калыштыр. Түбү жокко деп калышыштыр. Баба-Атанын көлү Соң-Көл менен киндиктеш дейт. Ары жагында бир таш бар экен, анын үстүндө 4-5 тоннадай чоң таш турат дейт, адам колу менен коюп койгонсуйт. Шамал болгондо, ошо таш “кылт-кылт” деп кыймылдап турат экен. Түшүмдөгүдөй эле чокусуна жете албай койдум.

Калканбеков Сьездбек молдо, 1955-жылкы, Кум-Дөбө айылы
Башынан мөңгү кетпеген, аягына суу жетпеген Баба-Ата

Кыргызстан боюнча эң бийик тоо Баба-Ата деп аталат. Ал дагы касиеттүү мазар. Ат менен жөө жалаңдап чыгыш керек. Башка жер ачылса да Баба-Ата ачылбай койгон. Ошондо “Баба-Ата, башыңан мөңгү кетпесин, аягыңа суу жетпесин” деп олуя каргаган экен. Чын эле башынан аркырап суу агат, ортосуна жеткенде суу жерге кирип кетет. Олуянын каргышына калган деп бекеринен айтылбаса керек.

Баба-Атанын касиети баардыгынан күчтүү дейт. Анын касиети Кочкор-Атага оогон. Баба-Атага эч ким чыга албайт, ага ат менен чыгыш керек. Ал жерде жогорку вольттогу зымдардан ток чыгат. Чанда-чанда барып калат. Баба-Ата өзү зоодо, музда, мен Жумгал жактан тырмышып отуруп ат менен музга чейин чыккам. Адам барса титирейт, бөлөк дүйнөгө түшкөндөй болот. Жумгал-Атада да бактын арасына киргенде космоско киргендей болуп калат, энергия берет.

Баба-Атада да ошондой күчтүү энергия бар экен. Бүбү Мариям Баба-Атанын тушунан “Жайсаң” китебин аян алып жазат экен. Демек, Баба-Ата мазары аркылуу аян алат деп ойлойм. Хан-Теңгиден кийин эле Баба-Ата. Андан кийин Шиш-Чоку. Сопу-Ата Шиш-Чокунун астында. Негизи касиеттер бийиктикте болот. Жанагы пирамида таризиндеги тоолордун баардыгында касиет бар.

Бөлүкчө 2: БАЛБАН БААТЫРЛАР

Апилов Мыктыбек, 1955-жылкы, Баетов айылы

Шырдакбек коргондун үч дарбазасы бар

Чолок-Кайың деген айылда Шырдакбектин коргону жайгашкан. Ошол коргондун асты сегиз метр, дубалдын үстү төрт метр болгон (калыңдыгы). Биз мына ошол тарыхый булактарга таянып, коргондун сүрөтүн тарттык. Ал коргондун ичинде түндүк жагында айыл болсо, чыгыш жагында үч дарбазасы болгон. Үстүнөн араба жүрчү экен. Астынкы мунаралар конус түрүндө, ошол төрт жеринде төрт мунарасы болгон. Ошол мунараларында күзөтчүлөр турган. Шырдакбек хан калмак баскынчылар менен күрөшкөн. Төрт-алты чакырым жерден жердин асты менен коргонго бышкан түтүкчө аркылуу суу алып келген.

Шырдакбек ооруп калган кезинде, калмактар эмне үчүн булар суу ичпейт, кайдан суу алат дегенде, хандын аялы Эркайым чыккынчылык кылат. Эркайымды Шырдакбек эрке кылып баккан экен. Кырк кой союп, шыйбылчагын чактырып, ошонун майына күрүч бастырып берген. Ошондой эрке аял калмактар менен байланышта болуп, “жер астынан алып келген сууну бүтөсө, алар колго түшөт” деп айтып берген экен. Аялдын айтуусу боюнча, калмактар суунун башын бүтөп койгон. Ошондон колго түшүп Шырдакбек кармалып калган. Азыркы күнгө чейин дубалдын урандылары бар.

Тайлак баатыр

Дагы бир улуттук баатырыбыз – Тайлак баатыр. Тайлак баатыр дагы XIX кылымдын жыйырманчы жылдарына таандык. Ал Кытай баскынчылары менен, же Цин империясы менен күрөшкөн. Кыргызстандын түндүк тарабынын чек арасын кытайлардан коргогон. Ошонун бир окуясын айтып берейин.

Биздин Куртка тарапта Циндин Баян бату деген аскер башчысы элүү аскери менен келген. Айылдагы бала-бакыра, кыз-кыркын, кемпирлерди тоноп, талкалап колго түшүрүп жатканы тууралуу Тайлакка кабар беришет. Тайлак тез аранын ичинде өзүнүн аскерлерин чогултуп, Ак-Талаага келип, кытайлардын баарын кубалап, колго түшүргөн. Баян бату аскер башчысы качып жөнөгөндө, аны кубалап жетип, өлтүргөн.

Айылдагы аксакалдардын маалыматына караганда, бизде Тайлак баатырдын сөөгү Өрөндү, анан Чыбылгы деген жерге коюлган экен. Майда Терек айылынын тушунда. Мурун ар бир уруу өз уруулары менен жашаган. Бул жерге саяктар келип калса, Тайлактын күмбөзү ушул жакта турса, бул жер биздики дешсе болбойт деп, Тайлактын сөөгүн өз жерине, Куртка суусунун боюна алып кеткен экен. Ал жерде бир эркечти союп, анан ошол жерге коюлган деген маалымат бар.

“Тайлакты чакыртпасак болбойт”

Куртка чеби деген жер бар. Кокондуктар чебин куруп, ошол жергиликтүү элге салык салып турган. Мисалы үчүн, айрым убакта

сулуу кыздарын алып кеткен учурлар болгон. Ошентип, ошол чепке келип, бир жагынан чеп, берки жагынан соода борбору болгон.

Курткага кокон хандыгы араб баатырын “Тайлакты өлтүрүп келесиң” деп атайын аскерлери менен жиберген. Аларды Тайлак биздин Кош-Дөбөдөгү Арап өлгөн деген белден аскерлери менен тосуп алган. Ал убакта биринчи аскерлер башчылары жекеме жеке чыккан. Эгерде кайсы тараптын аскери жеңилсе, ал жеңилгенге барабар болгон. Ошол арап менен сайышып, Тайлак баатыр аны сайып өлтүргөн. Ошол жер Арап өлгөн бел деп аталып калган. Дагы эрдиги – Тайлак баатыр казак султандар менен дагы күрөшкөн. Ормон хан “Тайлакты чакыртпасак болбойт” деп, анан Тайлак аскерлери менен келет. Ал өзүнүн аскерлерине өзүнүн ыкмасы катары чычырканакты атка сүйрөткөн. Бир ат 5-6 талды сүйрөгөндө чаң болуп аскерлер көрүнбөй калган.

Кыдыралиев Кубанычбек, 1957-жылкы, Кош-Дөбө айылы

Шырдакбек баатырдын коргону

Кош-Дөбөнүн чыгыш тарабында, болжолдуу 3 чакырым алыстыкта Шырдакбектин коргону деген тарыхый эстелик бар. Ал тууралуу кеп китептерде да жүрөт, бирөө Ала-Була суусунун жээгинде негизделген, экинчиси “Мынакелдиде” деп. Бул кербен сарай болгон, X-XII кылымдарга таандык.

Шырдакбектин аялы эрке болгонун айтып жүрүшөт. 41 тай байлап коюп, ошонун чучугуна аш баскан экен. Ошентип жүргөндө душмандар келип калат. Шырдакбек коргондун астына кадимкидей суу киргизген экен, ичинде шаарча болгон. Ошондо аялы кайсы жерден суу чыгаарын душмандарга айтып койгон экен. “Сууну жаап койсоңор, ошондо ичине кире аласыңар” дептир. Ошо аялдын душманчылыгы билинип калып, кийин ал аялды эки жылкыга байлап туруп, тарттырып өлтүргөн.

Көбөков Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы

Ыйык жайлар аркылуу баатырлардын даңкы чыгат

Илгери ата-бабаларыбыз үч кубат менен эле дем алган. Тоо, суу, жер. Жер-сууга, тоо-ташка сыйынып отуруп эле Манас атанын даңкы чыгып жатат.

Ал эми Эр Табылды бир атадан жалгыз, токолдун баласы, мына билимдин аркасы менен бул дагы изилденип жатат. Бир атадан жалгыз Курманбек, бул чыкпай калды. Илгери бизди кыргыз эмес, нойгут уруусу дешчү.

Ички Түлкү деген калмактарды Жаңыл Мырза сүргөн. Сүрүп, аягында ошолордон курман болгон. Ал камакта отуруп, кетээрине чукул калганда, “мени коё бер, бош кой, балалуу болдум, мен кетпейм” деп ээсин алдап, өзү минген аты кайда жүргөнүн, эр токумунун жабдыгы кайда коюлганын бүт карап, таап, тактап, даярдап коюп, анан “аткан жерде ок калат, чычкан жерде бок калат” деп, өзүнүн баласын атып салып, качып баратканда жолдон кармалып, калмактардын колунан

курман болгон. Мына, майда баатырлар көп айтылбай калган. Жерлер болсо аттарын сактап келе жатат.

Эр Табылдыны жалгыз деп кемсинткен

Нарын тарапта Эр Табылды баатырдын үнкүрү, ташы, булагы деген ыйык жайлар бар.

Эр Табылдынын атасы Эрменкан. Эрменкандын иниси Кудайназар Табылдыны жалгыз деп ага каршы турат. Эр Табылды Эрменкандын Агача байбиче (калмактын кызы) деген токол аялынын баласы. Агачадан жалгыз эле бир кыз, бир эркек төрөлөт. Аны Кудайназардын алты баласы сүрмөлөп, жалгыз бала деп жекелешет. Булар үстөмдүк кыла баштаганда, Соң-Көлдө Табылды баш көтөрүп, эр жигит болот. Ошол кезде Табылдынын көкүрөгүнө суук тийип, илгери өпкө оорусун кызыл түкүрдү деп койчу. Ошентип, кабыргасынан түкүрүп калганда, Кудайназар Чал калмак (калмактардын баатыры) агасына кабар берет, “сен келгиниң, тиги жалгыз ооруп жатат, ушул кезде өлтүрүп салбасаң, сен экөөбүзгө күн көрсөтпөйт” деп, чакыртат. Ошондо Текестен Чал калмак чыгат. Текес – бул Кытайдын жери, Кызыл-Сууда. Табылды ооруп жатканда түн ичинде ал келип, жылкысына тийип кетет. Эр Табылдынын аты Арча-Тору Кичи-Нарындын кыштагынын алдында жайгашкан Кең-Булуңга барып, жашынып калат. Ошо Кең-Булунда Карлыгач карындашы Табылдынын атын бакчу экен.

Табылды эшикке чыкса бир үн чыгарган ит жок. Айласы кетип өгүз, кулдар минген жоор атты минип, жоого жөнөгөнү жатканда, Ак-Талаадагы Беделдин-Бели деген дөбөгө карындашы чыгып ыйлаганда, анын үнүн угуп, Эр Табылдынын аты Арча-Тору 40 тулпарды ээрчитип келет.

Табылды турнабай салып олтурса, чаң чыгат, чаңдын ичинен сербейген жан чыгат, “айланайындар, тааныбагандай бул кандай зат, же жоокери билинбейт”, деп Табылды ыйлап туруп, 40 жигитине кайрылат. Элдияр деген жигити айлакер болот. Ал эмне жаман, эмне жакшы болсо бүт акыл кошкон жигити эле. Манасты Бакай жетелегендей эле Табылдыны жетелеген жигити болот. Анда “ой, биздин карындаш келе жатат, Карлыгач 40 ат менен” дейт. Баары аны кучактап ыйлап, баягы баспаган өгүз, жоор атты Карлыгач минип Соң-Көлгө кетет. Ошондо Табылды 40 атты минип, Чал калмакты Орук-Тамдан талкалайт. Ошол жерден күн күркүрөп, кар жаап, калмактын баары жутайт.

“Чолок Ача-Ташта” Табылды Чал калмакты күтүп (азыркыга чейин Табылды жаткан тепкири бар), күн ачылганда суу күркүрөп киргенде, Чал калмак менен Табылды мушташып жатканда экөөнүн ортосунан таш жүрүп кеткенде, Табылды Чал калмактын сакалынын жарымын жулуп жиберип, жылкыны кайрадан кайтарып алат.

Орук-Тамда Калмак-Ашуу деген жер бар. Илгери капчыгай менен суу каптаган эмес, жол каптаган эмес. “Ошол Калмак-Ашууда тиги жалгызды мен тосуп чыгып, келе жатканда өпкөгө атам” дейт Чал калмак. Келе жатканда Табылдын сүрдөп, өпкөгө ата албай, кызыл ашыкка атып

жарадар кылат. Табылды жарадар болуп, анан капчыгайдагы Кара-Таш мазарындагы булакка жети күн бутун салат. Ошол аралдын ичинде “күкүк менен үндөшүп, күнү-түнү сүйлөшүп, куу чымынды үйлөтүп, куйругу менен үйлөтүп” деген жери бар.

Мазарга баргандан кийин Манасты жакшы айта баштадым

Мен Манасты айта баштагандан кийин, арадан 3-4 жыл өткөн соң, биздин айылдын жанындагы Камандуу-Көл деген мазарга баргам. Ал жерге барып, май токоч жасап, зыярат кылып келдик. Ошондон кийин Манасты жакшы айта баштагам. Күчкө күч кошулуп, жол ачылып, ошондо мазардын касиетин байкагам.

Ал жерге барганда мага толкундануу сезими келип, маанайым жакшы болуп, ошол жер касиеттүү, ыйык жер экени сезилген. Жердин сулуулугуна, кооздугуна таң калгам. Булакка жуунуп, мазарга зыярат кылып келгенбиз. Кайсы бир жылдары мени Манас айтып берчи деп суранып калышты, ошондо Манасты мурункудан жакшыраак айтканымды байкагам.

Мамбетова Мирзат, 1979-жылкы, Өрнөк айылы

Алп кишилер болгон

Шопок Ата касиеттүү киши болгон экен. Арстанбек Буйлаш уулу ошо Шопок Атанын уруусунан болгон экен. Элге башчы болуп, эл башкарган киши экен.

“Кышында молдо издеп убара болбой эле койгула. Мен өлгөндө жанамамды эшендер өздөрү келип окуйт. Мени серелеп коюп койгула (өзүнүн кара ингени бар экен), ингенге жүктөгүлө, жерден амал келгенде” деген экен. Серелеп дегени, зоого алып барып, койгула дегени. Жолдун баары ачылганда, сөөктү төөгө жүктөгөндө, ингени айкырып баштады дейт. Шопок Атанын төөсү өкүрүп, аялдары кошок кошуп, эркектери өкүрүп, анан жөнөшүптүр. Үч күндүк жол жүрүп, Уулу Жибек Жолунун боюна келип, төөсү чөккөн экен, кичине ойдоңчо болуп турат күмбөзү. Олуя, көзү ачык киши окшойт, ошол Уулу Жибек Жолу болоорун, чыгыш менен батышты туташтырган чоң жол болорун, элдер зыярат кылаарын билсе керек. Кургакчыл болуп, жаан-чачын жаабай калганда, мал өлүп кеткенде күмбөзгө келип, курмандык чалып турабыз. Молдолор келип элдерин көп жактырышпайт, “көп келбегиле сыйкырын качырасыңар” деп, балдарды да тегеретесине ойнотпойт. Кошунабыздын 4-класста окуган кызы күмбөздүн таштарын ары-бери жылдырып ойноптур. Үйүнө келип эле менин аркаман кара киши ээрчип жатат деп, кыз муунуп өлүп калды.

Жер каздырганда кишинин сөөктөрү чыкты. Бир эле сөөгү абдан узун экен, алп кишилер го. Эки жилигин алып келип, Шопок Атанын күмбөзүнүн жанына куран окуп көөмп койсок, эртеси дагы бир жиликти ит сүйрөп жүрүптүр. Топурак менен байкабай калган окшойбуз.

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы
Куртка жеринен чыккан баатырлар
Жанболот баатыр

Тоймат бийдин баласы Жанболот баатыр болуп чыккан. Жанболот өгөй энесинин колунда өскөн. Тоймат бийдин байбичеси каза болуп калып, экинчи аял алат. Коңурду деген өгөй энеси мурунку аялынан калган балдарын аябай ур-тепкиге алып, жаман сөздөрдү айтып, жүрөктөрүнө тийет. Жанболотту Ак-Талаада биринчи чыккан тарыхый инсан, баатыр деп айтсак болот. Чатыр-Көлгө куш салып, мергенчиликке келген Кытайдын ханзаадасын “менин жериме аңчылык кылып жүрөсүңөр” деп Жанболот бий аны өлтүрүп койгон. Анан ал Кытайга кармалып кетип, 7-8 жыл түрмөдө жатып калат.

Тоок баатыр

Саяктын уруусунан Тоок деген чыккан. Айрым маалыматтарга караганда, бул киши ат миңген эмес, анткени аны ат көтөрө алган эмес. Анжианга, Кашкар аймактарына жөө басканда азыгын, чаначтарын куруна байлап койчу экен. Ал Анжианга баратканда эл “тиги ала кел, муну ала кел” дешсе, бел курчоосундагы курга баарын салып келчү экен. Бул 1796-жылы болгон окуя. Жанболот баатыр Кытайга кармалып кеткенден кийин, ошол Тоок “Жанболот инимди алып келем” деп ушул жерден жөө чыгат. Ат-Башыга барган кезде бир байдын үйүндө конок болот. Ал бир кичирээк жандык союп берет, бирок ошол жандыкка алым сынбайт. Тоок бир күндө бир эле тамактанып, анан эки-үч күн чыдап жүрө берген. Ушунчалык зор киши болгон. Ошондо Максат бий тай союп берет. Баягы тайдын этин жеп, табактын түбүндө калганын ооз тийгиле деп жылдырып коет. Ошентип, Кытайдын чек арасына кирген кезде, “Тоок келатат, Тоок келатат” деген кабар Кытайдын бийине чейин жетет. Аны көргөндө, тигилер сурашат “эмнеге келдиң?” деп, ошондо ал “Жанболот инимди куткарганы келдим” дейт. Алар ага үч шарт коет, “эгер үч шартты аткарсаң, Жанболот бийди чыгарып кетесиң. Биринчи шарт - 60 качыр эшек ачкан дарбазаны ачасың. Экинчиси, Кытайдын балбаны келип, сени тебет, ошондо сен жыгылып калсаң, ал шарт аткарылбайт. Үчүнчүсү, Жанболотту таанысаң” дешет. Биринчи шарты боюнча, дарбазанын туткасын кармап туруп тартса ал ажырап кетет. Экинчи шарты боюнча, Кытайдын балбаны артынан келип бир тебет, маңдайынан келип бир тебет, жыгылбай коет. Жини келип, колдун кыры менен серпкенде, Кытайдын балбаны эшик-төргө чейинки аралыкка учуп кеткен дейт. Үчүнчүсүндө, баягы дарбазаны ачып кирип, “эй, Жанболот, барсыңбы?” деп заңкылдап кыйкырганда, “Ай Тоок келген турбайбы” деп тиги чыгат. Чачы өскөн, жердин астында канча жыл жатса, таанылбай калган. Ошентип, Жанболотту түрмөдөн чыгарып, сакал-мурутун алдырып, кийинтип жаткан кезде Кытайдын сынчысы келет. Жанболот менен кошо түрмөгө анын баласын кошо салышкан да. Ошол “баланын ичинде кек калыптыр. Ал кайра кайтып келип, бизге кол салат” деген экен. Ошондо кытайлар кийимди ууга

чылап туруп, баласына кийгизип коюшкан экен. Күн ысыкта келатканда уу денесине өтүп, Жанболоттун баласы өлүп калган экен. Бирөөнүн жеринде сөөгүн калтырбайм деп, Жанболоттун баласынын сөөгүн Тоок Кашкардан бери көтөрүп келиптир. Ал Нарындын суусун кечкенде, арыктын суусун кечкендей кечип өткөн дешет. Тоок – зор адам болгон.

Тайлак баатыр

Жанболот бийдин төрт аялы болгон. Төрт аялынын бир баласы Муса Кожо болгон. Бир баласынан Ырыскы, Тайлак баатырдын аталары тарайт. Ак-Талаада казак деген уруу бар, казак аялынын атынан коюлуп калган. Ошондон Бегалы, Мералы, Бегимжан, Айчочон деген тараган. Дагы бир аялынан Кожоберди деген баатыр чыккан. Ак-Талаанын жергиликтүү эли чоро, саяк деп аталат. Чоро элинен легендарлуу Тайлак баатырды билебиз.

Куртка жери өзү эле ыйык. Тайлак баатырды койгон жер ыйык жерге айланган. Элдер куран окуп, ошол жерге сыйынып кетсе болот. Ошол жерде Куртка чеби, Кокон хандыгынын орду бар. Ал Нарын борборунан күн-батышты карай 80 чакырым жерде жайгашкан. Казарманга бурулган жолдо, Нарын суусунун жээгинде турат. Ал эми Нарын менен Куртка сууларынын кесилишкен жеринде Кокондун чеби бар. Муну Тайлак баатыр кезегинде талкалаган. Тайлак баатырдын жан-жоокери, оң колу болуп жүрүшкөн Кемпир баатыр, Чомой баатырлар дагы болгон. Азыркыга чейин Кемпир менен Чомойдун күмбөзү деп белгилүү.

Түмөнбай уулу Сапар, 1933-жылкы, Миң-Булак айылы

Шопок ата алдын ала билген

Шопок атанын мындан 174 чакырымда жаздын күнү каза болгон экен. Кара-Жолдун үстүндө Шопок атанын күмбөзү деп аталат. Кара-Бодур деген жерге кар аябай түшөт экен, ошол жерде каза болуп, Шопоктун журту деп таштан керегенин түбүнө коюшкан. Куу-Сере деген жерге төрт такан кылып туруп, ошонун үстүнө булгарыдан чаптап, коюшуптур. Сөөк койгон жерди куу сере деп коет. Өзү айтыптыр: “Жаназамды жети киши окуйт, анан мен дүйнөдөн кетем, мен өлгөндөн кийин алып кете албайсыңар, Куу-Сереге койгула. Кара төөгө жүктөгүлө, ошону менен жүрүп отургула” дептир. Айтканындай кылып, эшендер келип жаназасын окушат. Бир маалда изи да жок, жоголуп кетишиптир. Ал кишилер ошондой касиеттүү кишилер болсо керек. Ошону менен төөгө жүктөп алып, “кайсы жерге төө чөксө, ошол жерге койгула” дептир. Күн-түн басып отуруп, ушул жерге келишкенде төөсү чөгүптүр. Оозу чыгыш жакты карап турат.

Арстанбек дегендин эстелиги бар. Ошол Шопоктун уулу. Бирок ал киши тээ Ысык-Көлдөгү Жаргылчакта 45 жашында каза болгон экен. Атасынын күмбөзүнө карап туруп эле, эстелигин ошол жерге коюшкан, комплекс кылабыз деген үмүттө.

Шеримбаев Нурлан, 1969-жылкы, Дөбөлү айылы

Эр Табылды булак чыгарган

Эр Табылды жарадар болуп жатканда суу жок болгон экен. Ары жакта шар суу акканы менен, Табылдынын кыймылдаганга шайы жок болчу. Ал таягы менен жерди чукуп, булак чыгарган дейт. Табылды ата эми баатыр болгон. Анын элеси түшөт, бирок кайсы баатыр экенин билбейм. Көп баатырлар келет. Бирок булактын ээси апа, апанын касиети аркылуу булак чыгып жатат деп ойлойм. Бул жерде азиздин уюгу бар. Ошол апанын жанында такай азиз жүрөт.

Эр Табылды мазарынан ак тайлакты элдер көп көрүшкөн. Кичине булганып калганда, эч кимге көрүнбөй калат. Даарат алып, таза жүрөк менен келгенде, кандай убакыт өткөнүн билбей калам. Мазарга мен кыйналганда келем. Адам баласы ушундай экен, кыйналганда Кудайды эстейт.

Унутулуп бараткан мазарга деле элдер келип, жыт чыгарып, куран окуса, кайра касиети келет. Таза кармаса, жакшы болот. Мисалы, келин болуп барганда жакшы жашоо болсо жүрө берет, ал эми келинге күн көрсөтпөй койсо, ал качат. Мазар деле ушундай.

Касиетти бакканда – таза ниет, даарат менен келип, куран окуп, жыт чыгарганда адамдагы жаман ауранын баары ошол жерде калат. Кадимкидей жеңилденет. Касиетти бакпагандар жаман сөз сүйлөп коюп, же болбосо арак ичип, же туура эмес иштерди кылса касиет да качат.

Чодолдоев Алтынбек, 1978-жылкы, Баетов айылы

Илгери баатырлардын сөөгүн жашырып койчу

Тайлак баатырдын сөөгү Теректин өйдө жагына коюлган. Келте-Чап дегенде Шыбылды деген биринчи жакшы көргөн аскери болуптур. Ал өлүп, анан ошонун жанына сөөгү коюлуп калыптыр. Тайлак болсо өзү чоро-саяк, анан саяктар бизден жер талашат дешип, “Тайлак тынч жата албай, өкүрүп жатат, жериңерге алып кеткиле” дешиптир келте чаптыктар. Илгери баатырлардын сөөгүн жашырып койчу. Эгер коюлган жерин билип калса душмандар, сөөгүн казып, баш сөөгүн алып барып, шарап куюп ичкен идиш кылышчу экен. Биздин угушубуз боюнча, Жогорку Май жакка коюлган.

Тайлак 1838-жылы өлгөн. Тайлак баатырдын уруусу чоро-саяк, Жанболоттун небереси. Жанболот деген чоң атасы болгон. Анын баласы Рыскулбек дагы убагында таанымал инсан, баатыр болгон. Ошондон эки бала төрөлгөн: Атантай, Тайлак. Экөө тең ээрчишип, баатыр өнөрү менен жүрүшкөн. Тайлактын баласы Осмон датка деген наамга татыктуу болгон. Азыркы күндө Тайлактын тукумдары Ак-Талаада, Тогуз-Тородо бар.

Азыркы турган күмбөздө жергиликтүү элдин айтуусунда, изилдөө жүргүзгөндө Тайлактын сөөгү чыкпай аялдын сөөгү чыгыптыр. Бирок ал жерде беш жигиттин сөөгү куралы менен көмүлгөнү чыккан экен. Ал күмбөздү 19-кылымдын биринчи жарымында Кашкардан уста алдырып

салдырган экен. Акысына 2000 кой берилиптир. Күмбөзү ата-бабасынын жерине коюлуп калган.

Жанында Ак Мөөр эжебиздин, чоң атасы Боркоктун күмбөзү турат. Биздин Ак Мөөр эжебиз Ак-Талаадан чыккан инсан, уруусу калмак.

Шырдакбектин коргону

Ак-Талаадагы Шырдакбектин коргону X-XII кылымга таандык. Уламыш боюнча, Кытайдагы Улуу сепилдегидей коргондун үстүнөн араба түшчү экен. Шырдакбектин коргонун бир дагы душман жеңе албай койгон. Анын Эркайым деген эрке, ай чырайлуу, сулуу аялы болуптур. Ага күнүгө 40 кара кой сойдуруп, шыймылчагын чактырып, чучугуна Анжиандан алдырып келген күрүчтү бастырып баккан.

Эркайым ошону көтөрө албай, Шырдакбектин ак боз жоргосун минип алып, калмактын ханына качып кетет. “Мен Шырдакбекти сүйбөйм, Сизди сүйөм” деп барат. Тиги хан Шырдакбек запкы көрсөткөндө, байкуш качып келген го деп ойлот. “Сени Шырдакбек кантип бакты?” деп хан сураса, “Күнүгө 40 кара кой союп, шыймылчагынын чучугуна күрүч бастырып, жетилерде эс ал деп, уктатчу” дейт. Аа, бул сыйды көтөрө албай келген турбайбы деп, андан алдап сурайт, “Шырдакбектин сыры эмнеде?” деп. “Күн-батыш тарапта булак бар. Жакшылап карасаңар, кара таноосу көрүнөт, ошол түтүкчө аркылуу коргонго суу киргизген. Аттын ичмегин оозуна тыкса, коргонго суу жетпей калат. 5-10 күн, же бир ай күтсөңөр Шырдакбек коргонду ачат. Анткени адам суусуз жашай албайт” дейт. Ошентип, эси жок Эркайым аялынын кесепетинен Шырдакбектин коргону талкаланган.

Акыркы изилдөөчү 1956-жылы изилдеген, ошондон бери бир дагы окумуштуу басып келе элек. Биз тарыхчы катары, окуучуларыбызды экскурсияга алып барып жүрөбүз. Учурда урап калгандан дөңсөө болуп калды. Маалыматтар боюнча, коргон бакса менен курулган. XII кылымдан бери эзилбей келаткан кыштар эчкинин майына жуурулуп, бышырылган деп айтылат. Бизде андай кышты изилдеген лаборатория жок экен, Санкт-Петербургда (Ленинградда) эле бар экен. Изилдегенге биздин дареметибиз жеткидей эмес.

Бөлүкчө 3: ДААНЫШМАН ДОЛОН-АТА

Абдрахманова Нуржамал, 1950-жылкы, Кочкор айылы
Долондун ичи толгон токой үңкүргө бай.

Жакшы түш көргөндө дагы дем салдыруу керек. Мисалы, жаман түш көргөндө “ий, жаман түш көрдүм” деп сарсанаа болуп, эч нерсе боло электе мен жаман түш көрдүм деп кейип же түш аткарылып калса мен жаман түш көргөм дешет. Жакшы түш болсо адам баласы үйүнө батпай, сүйүнөт. Ал эми хадисте айтылат, жакшы түш көрсөң дагы куран менен дем салдырып алып, ошол Алла Таалам берген жакшы аяңды мага жакшы кабыл кыл деп, же намаз окуп ошону тиленип ал деп айтылат. Жаман түш көрсөң, намаз окуп же дем салдырып, жаман түштү жакшы жакка буруп бер деп тиленип ал деген жери бар.

Биз Долонго 1996-97-жылдары барганда 80 жаштагы карыган абышка бар эле. Долондун ичи толгон токой үңкүргө бай. Мен үңкүргө жатайын десем, жанымдагы эки эркек бала жатпаңыз дешти. Жок, мен аян алышым керек деп биринчи күнү жаттым. Түшүмдө эски китеп, сумка, бир галош алдым. Китептин бетинде Диана деген жазуусу бар экен. Диана абдан сулуу аял го, чачтары тармал. Эртеси балдар келди, “апа, эмне аян алдыңыз?” деп. Диана деген китеп алдым, сумкага салып алдым, мен Диана деген китеп окушум керек” дедим. Анда үйдөн издейбиз деп жатышат. Көрсө, ошо күнү Диана өлгөн турбайбы.

Экинчи жолу жатканда, мага аян келди, “чөптөр боюнча сен далаалат кылба, анткени чөптүн көп сыры бар” деп. Кадимкидей көрсөтүп жатат, китепти ачса бир чөптүн сүрөтү ай, бир чөптө жаан. Өзүм жыйынтык чыгардым, окшош чөптөр көп экен. Бир чөптү бышканда казыш керек экен, бир чөптү ай толгондо казыш керек экен, бир чөптү жаанда казыш керек экен, бир чөптү кышта, бир чөптү жайда, бир чөптү күздө казыш керек экен. Кой, мага куран эле болот окшойт, чөп ар кандай экен дедим.

Баягы кары адамдан сурадым, “ата, бул жерди Долон-Ата деп жатышат, бирок Долондун эч нерсеси жок болуп жатпайбы. Тоонун бул жагында жол бар экен, ага кантип жетебиз?” десем, “ага бир күндүк жолуң кетет. Эски жол аркылуу ат менен барса Долондун мүрзөсү ошол жакта. Муну каяктан уктуң?” деди чал. “Мен жөн эле көрүп жатам” дедим. Анан үчүнчү күнү үңкүргө жаттым. Эртең менен турсам, тоонун башында отурам. Тигил жакты карайм оп-окшош, бул жакты карайм оп-окшош, көрсө, Долондун эң бийик чокусуна жатып, уктап калыптырмын, бирок ал жакка эмне болуп жеттим билбейм. Ал жак кеминде 3-4 сааттык жол экен, караңгыда эмес, күндүз басып жетиш кыйын экен. Ыйладым отуруп алып, “балдарым эмне болот, баланчанын аялы көзүн ачам деп карышкырга жем болду деп айтышат. Каякка барам, эч нерсе көрүнбөйт, тоолордун ортосундамын, же жол жок. О, Кудай, эмне кылам деп ыйладым. Болоору болду, мүмкүн бир жерден

жаңылдымбы деп карасам мамыдай болгон таш бар экен, ошого келип күн-чыгышты карап ыйладым. Баамдап өзүм түшөйүн, жайлоо бул тарапта эмес беле деп түштүккө карай ылдый жакка түшүп, ошентип төрт саатта бийик тоодон түштүм. Түшсөм өзүм жаткан үңкүрдөн өтө төмөн түшүп калыптырмын.

Сууга келип жуунуп, Бишкек менен Нарындын жолунун боюна келип түштүм. О Кудай, үч аянга ыраазы бололу да кетели дедим. Мени издешип ат менен, ызы-чуу. Үңкүргө келсе мен жок, анан атка отуруңуз деди, мен түнү менен алган аяндарымдан айрылып калам го, жөн эле жөө басайын деп, жогору Долонду көздөй бастык. Астыга салып алып кетип бара жатам, ошондо кызык ай, балдар атты жетелеп келе жатат артымда, ат улам эле тумшугу менен түртсө жыгылып кетчидей чуркап-чуркап кетем. Ошентип жеттик. Ата “эмне көрдүң, балам?” деди,

- Мен тээ тиги жактан эки жол көрдүм, эки жолдун бирөөндө жалгыз аяк жолдо килейген адам чокуда эки жакты карап турат, мен ошону көрдүм, - дедим.

- Долондун мүрзөсү ошол жакта да. Чокуда, - деди ата.

- Мен кетишим керек,

- Сен каякка бардың?

- Мен баланча жерге бардым,

- Ааии, ал жерге кантип жеттиң?

- Билбейм эмне болуп жеткенимди, бирок көзүмдү ачсам жерге жарык кирип калыптыр.

- Анан эмне кылдың?

- Ыйладым.

Каткырат ата. Анан эмне кылдың?

- Мен үстүнө чыксам оп-окшош жерлер экен. Элдер дайны жок эле, Долон мазары экен, Долон тигил жакта турбайбы, - дедим.

Шакирт балам “муну элге жеткире аласызбы?” деди, мен “жеткире албайм” дедим. Баары бир Долон да. Мейли деп ошо жерге дуба кылдык. Тиги ата “эмне дуба кыласың?” дейт, мен “элден чогултуп алган акчага көзү ачыктар эстелик куруп кетээр” дедим. Кийин эстелик коюлду, жолдун боюнда эле.

Акматаева Нурбүбү (Ак ана), 1931-жылкы, Өтөгөнөт айылы, Бишкек

Жаан-чачын болсо, каниет алып өтүп жүрөбүз.

Долон ашуусунун кире беришинде, оң жагында, өйдө чыгып бараткан жактагы чоң аскалар бар. Аска, бирок ошол аскалардын баарында жан-жаныбарлар, адамдын көзүнө илээшпеген, аталар, апалар болот. Ошол жерди кыштап-жайлап жүргөн ээсин Долон-Ата деп айтабыз. Биринчи жолу мага түшүмдө аян берилип, барган элек. Биз баргандан кийин, мазар экен деп жазып коюшуптур. Кийин бирөөлөргө дагы аян берилген

окшойт. Зыяратчылар барып, сыйынып турушат. Жаан-чачын болсо, куран окуп, каниет алып өтүп жүрөбүз.

Такырбашев Улукбек, 1935-жылкы, Долон ашуусу

Долон ата кыргыздын түпкү атасы болот

Арбак менен сүйлөшкөн аял бар экен, ошол келип эле мазарды, намазкананы курду. Мурун эч нерсе жок болчу. 110 чыккан Турдубай деген абышканын оозунан уккам. Анын айтуусу боюнча, Долон ата кыргыздын түпкү атасы болот. Анын сөөгүн тескей багытына, булактын башына койгон. Астына суу жүргүзүп, үстүн көмүп, арчаны төшөп, ошонун үстүнө Долонду койгон деп айтчу. Ал айткан булагы бар. Барган киши көрөт, түшүнөт.

Бөлүкчө 4: ЖУГУМДУУ ЖУМГАЛ-АТА

Абдрахманова Нуржамал, 1950-жылкы, Кочкор айылы
Көргөндү чечмелөө

Жумгал-Ата мазары – токой, ашып кетсе 1 гектар жер. А бирок ичине кирсең тынбаган шылдыраган суу, анан чытырман токой. Зыярат кылганда ар кимисине ар бөлөк көрүнгөн жерине барышат. Биз барганда ошонун үстүн көрсөтүп туруп алды. Мен тигилерден сурадым “токойдун үстүн мага белги кылып көрсөтүп жатат, эмне кылалы?” десем, “ал жер чанда кимге белги берет, биз ал жерге барбайбыз” дешти. Мени менен 20 дан ашык адам бар эле, анын ичинен төрт кыз, калганы бүт эркек бала болчу. Баары окшош, кара каш, кара көз, бойлору, жаштары бирдей, бир эле бала улуурак, анан ал татар болчу. Төштүн эң үстүнө эптеп чыктык. Аябай тайгалак экен, үстү жагы кургак, чөп жок. Чыксак мүрзөлөр бар экен. Ал эмне мүрзө экени белгисиз. Ошол жерге барган эки жигиттен сурасак, аябай атактуу адамдардын мүрзөлөрү дешти.

Балдарды тегеретип отургузуп айттым, “мен азыр зикир айтам, баарыңар транска киргиле, эмнени көрсөңөр ошону айткыла, басканыңар баскыла, жыгылганыңар жыгылгыла мен карап турам, бирок аракет кылгыла биз бир нерсе жараткандай кылышыбыз керек” дедим. Мен колумду жайып зикир айтканда, жыгылганы жыгылды, басканы басты, турганы турду, иши кылып жайылган койдой, ар кимиси ар жакка кетти, баарын сырттан карап турдум. Төштүн үстүндө толгон токой мүрзөлөр бар экен, бирөө кичинекей, бирөө башкача, коргон болуп курулган мүрзө, ал да көп эмес, ашып кетсе 2-3, үйүлгөн таштар бар экен. Татар балам ал жерге барып, циркач болуп бир туруп бутунун башы менен туруп алат, жыгылса чалкасынан эки буту, эки колу кошо туруп калат. Бир кызым бар эле ошол бир башкача ат менен кыйкырды, аны карадым ойготпош керек болот да, ошентип жыйырмасы ар кайсы жерде тоголонуп жатып, турушту. Айткыла эми десем, таш менен корголгон жерди эки кызым айтты, “апа күнөө кылган окшойт, бул жерде тирүүлөй адам көмүлгөн. Ташбараң кылса керек, бир кыз, бир бала менен баштарын тийгизип калыптыр” деп. Ташбараң деген кыз менен жигит ээрчишип жүрсө, экөөнү тирүүлөй көмүп, өлгөндөн кийин таш менен корундап салышкан турбайбы.

Бир балам айтты, “үй ордундай жер экен, ортосу терең чуңкур, бул жерде асман, жылдыз менен байланышкан жер экен. Бул жерге биоэнергия, биоталаа деген бар, чагылганга окшоп учат, ал чанда көрүнөт, эгерде бирөөгө тийсе, ошол замат жанын берет, а бирок эмнеден өлгөнүн таба алышпайт. Ал асмандан түшөт. Ошондой энергия менен байланыш түшөт экен” деп айтты. Кечке ойлонуп туруп, айттым, “Муну изилдеп чыгалы. Азыр сен жана кимдин атын кыйкырдың?” десем, “Башына селде чалынган адам, куран китеп менен отурган боюнча үстүнө коргон курулуп калды” деди. “Анда куран окуган адамды

ыйык катары сезчи элдер, демек, бул ыйман туткан адам өлгөндө бул жерге коргон коюп койгон турбайбы” дедик. Ошентип, сырларды өзүбүз бүтүн чыгардык, анан баягы жерге келип отурганда мен айтып калдым, “силердин эсиңердеби Камчыбек деген бала?” десем, “Ооба” дешти.

Ошо балага эмненин огу тийди экен деп таң калдым. Белинен ок кирип бутунун башынан чыгып кетпей, баспай калды. Ок белинде турат, ал жерден кан агат. Карап отурсам, ичинде күлкүлдөгөн бир нерсе бар. Гипноздун күчү менен сымап аралаш бир нерсе чыкты. Баракка куюп карасак, кан, бирок баракка жукпайт, жылат. Чагылгандын огубу деп калдым. Ал бала айыгып кетти. Доктурга алып барышса, бул баары бир баспайт деп коюптур. Анан мен аны дарылап, мазар басып, жанагындай сымап чыгып, анан ал басып кетти. Кийин ал кырсыктап, авариядан өлүп калды.

Көрсө, ал Үкөк деген көлдөн келе жатканда “тырс” дей түшкөн экен. Ошондо аттан кулап, эси ооп калыптыр. Турса аты жок, сүйрөлүп эптеп үйүнө келет. Дагы бирөө ошол жактан келе жатып талма оорулуу болуп калды. Демек, ага дагы ошондой бир эпкини тийген болуш керек. Ал дагы оорулуу болуп, кайтыш болду. Анын да сырын билген жогуз.

Тигил жакта үй ордундай жер, түбү терең чуңкур, четтеринин баары таш экен. Менимче, илгери көзү ачыктар кайсы күнү нурдун түшөрүн билишип, жанагындай жерди таш менен тегеректеп, элди четине отургузуп, кандайдыр бир зикир же ибадат кылып жатканда, ошол жерге түшүп, жанагы адамдарга дары болсо керек деп биз бүтүм чыгардык.

Ар кимге ар кандай көрсөтмө болот

7-8 жыл өткөндөн кийин пайгамбарлардын китептерин окуп калдым. Мазарга баруу – күнөө деп молдолор айтып калышты. Арабча мазар мүрзө дегенди билдирет. Жашым да жетип калды, тоо ташты аралап жүрбөй тынч үйдө отурайын деп үйдө калдым.

Мазардын көпчүлүгү ар кимге ар кандай түшөт экен, мисалы, көбүнчөсү тоо, суу болот.

Бир жолу Жумгал мазарына барсак, ал жерде көзү ачыктар бар экен. Алар жанымдагылардан сурашты “ээрчитип келген устатыңар жокпу?” деп. Мени айтышса, “ал устаттай деле эмес го, карапайым аялдай экен” дептир. Мен ал кезде 40 жашта элем. Ошо жерден баягы аялдар чайга чакырып калды. Ошондо “Кара-Жээктеги булактын тарыхын билесиңерби?” десем, бир аял “ак булут жүрөт үстүндө, биз ак булутка карата коён деп койдук” деди. “Бизде бир аталарыбыз бар эле, ал өлгөндө кыян жүрүптүр. Бардык адамдарды суу каптап кетиптир, анда пол жок, үйгө суу кирип, бирок бурчта жаткан мага суу барбаптыр. Мен эле кургак калыптырмын. Анда да мени “ий бул жетим кызды суу каптабаптыр, кыйын болот го” дешиптир. Эгер менин ата-энем болсо, “ой эмнеге муну суу каптаган жок” деп изилдешмек” деп айтып берсем, аялдар айтышты “биз зыярат кылабыз, жуунабыз, бирок сууну сузалбайбыз, анткени таш кошо колго толуп калат. Анын

үстүнө коёндой болгон ак булут турат, булуттарды кайсы сөлөкөткө окшоштурса окшошо берет. Булут бир жерге топтолуп калса, аны Ак-Коён булуту деп коюшуптур. Сени менен ошондой болсо, анда сен келип Ак-Коён эмес, Ак-Булут деп койбойсуңбу дешти. Жок, менин туулган жерим ошол жер болгону менен, мен кочкорлукмун, мен эч нерсе кылбайм, эгер Ак-Коён десеңер ошо бойдон кала берсин” деп кетип калдым.

Жунушалиев Шүкрүн, 1927-жылкы, Байзак айылы

Жумгал-Ата мазарынын колдоочусу бар

Жумгал-Ата мазарынын астында үйүм бар. Кээде кечке маал бешимде шаңкылдап ырдаган болуп, күлгөн болуп ары-бери бирөөлөр өтүп калчу. Көрсө, ал мазарды колдогон шайыктар экен. Мен аны балабакыра өтүп бараткан экен деп ойлочумун. Кийин Чүйдүн Асылбаш деген жеринен мазарга сыйынып бир аял келди. Ал мага: “Сиз ушул жерден бир нерсе көрдүңүзбү?”, - деди. “Мен көргөн деле жокмун, бирок, Кудайым, Жумгал атам берип эле келатат, берип эле келатат. Ары-бери өткөндө каткырып күлгөн үндөр угулуп калат” десем. “Ии, ошол ушул жердин шайыктары, мазарды колдогон бала-бакырасы турбайбы, дайым өтөт экен, сени жакшы көргөнүнөн угулуп жатыптыр” деди. “Арак ичтиңиз беле?” деп сурасам, аты Калбүбү экен, “Ооба, мен ичкич болчумун. Кудайым шыпаа кылды, мага эл үч-төрт жылдан бери ишенбей жүрүп, азыр ишенип калышты. Колдоочум каерге бар десе барам. Мен өлгөн жерге барбайм, себеби өлгөн жерге барып даам татысам эле ооруп калам. Мага арбактар шыпаа кылат” деди.

“Мал саткан киши болсо, мал союп кетсем болот эле” деп суранганынан, “менин козуларым арык” десем, “жан болсо эле болот, сатып алам” деди. Балдарым ак кочкор байлап келишти. “Семиз турбайбы” деп кемпириме да, мага да акча сунду. Бирок мен мазарга келген кишиден акча албайт деп акчасын кайра кайтарып бердим.

Дыйкандык бир киши ооруп, турбай калып ошол Калбүбүдөн жакшы болгон экен. Ошол кишиден Калбүбү сурап калды: “Сенде отуз тыйын барбы?” дегенде, тиги отуз тыйынын алып чыкты. “Ушуну биз кайра кетип баратканда, эки жолдун айрылышынан бир кишинин баласы сурайт, берип койгула” деди. Андан кийин Аалы деген кишиден “үч сом барбы?” деп сурады. Ал бар деп берди. Мен берейин десем, болбой койду. Анан мага: “Биз кеткенден кийин, ары кайрылыштан алдыңдан киши чыгат, ошого берип кой” деди. Козуну союп, этин жеп, тарадык.

Сур жорго мыкты атым бар эле, минип алып, Чаекке барып келейин деп бастырдым. Эч ким учураган жок. Анда арак 2 сом 70 тыйын эле болчу. Анан Чаекке бардым, кайра тартып келатам. Асфальттын кырындагы дөбөдө суу сугарып жүргөн кишилерге жолуктум. Аларга: “Экөөңө үч сом берсем, алаар белеңер” десем. “Ысыкта суусап атабыз, алабыз” деди. Аларга баягы аманатты берип коюп, жүктөн кутулгансып сүйүнүп калдым.

Көчөрбаева Гүлнар, 1956-жылкы, Байзак айылы

Жумгал-Атанын касиеттери

1995-жылдары Жумгал-Ата мазарына киши деле келчү эмес. Автандил деген бизнесмен зыяратчыларга там салып бериш керек деп беш бөлмө үй салып берген. Там бүткөндөн кийин кайтарып тур деп жолдошума үйдүн ачкычын беришти. Бир күнү үч киши келди, булактын суусун изилдеп жүрөбүз деп. Бирөө кыргыз, экөө Америкадан келиптир.

Жумгал-Атанын үстүндө алтын кен бар

Дагы бир жолу Таластан бир киши он төрт-он беш аял менен келген. Ошол аялдар айтты. Ушул жер аябай касиеттүү жер экен деп. Анан ал келген аялдардан бирөө айтты, “Жумгал-Атанын үстүндө алтын кен бар экен. Ошол кен Сизге байланышкан, Сиз аркылуу ачылат” деди. Ээрчитип келген абышка айтты: “Сиз мени менен барыңыз, бир дарактын түбүнөн калай сыяктуу көрүнөт, ошону айтып бериңизчи”, - деди. “Силер бир келип эле кетип каласыңар, буюрган күнү ачылат, ал Жумгалга тиешелүү, силер эмне келе калып эле, алтынды ачып алып кеткиңер барбы, мен эч нерсе айтпайм” деп барбай койдум. Дагы бир аялы айтты: “Бул адырлардын алды бүт эле боз чаңгыл нефть болуп жатат” десе, тиги ата да, “туура көрдүң, мага да көрүнүп атат” деп ырастады. Мен айттым: “Балким, силердики туура, анткени беш-алты күн мурун ушул жерге экспедиция келген, бул жердин асты бүт газ экен, ошол жерди изилдеп кетти”, - дедим.

Көзү ачык Үсөн ата

Жумгал-Атанын баатырлыгын ар ким ар кандай айтышат. Машина алгандар Жумгал-Атага айдап келип, түлөө кылышат. Бала-бакырасын алып келип, эс алып кеткендер бар. Булактын суусу аябай таза. Бир булактын суусу көзгө дары, бир булактын суусу ич оорууга дары деп көз ачыктар айтышат.

Аралдагы Үсөн ата (каза болуп калган) жөө келчү. Өзү эгиздин түгөйү экен. Балдары жок, аялы төрөбөптүр. Анын көзү ачыктыгы чоң эле. Өзү баса албайт, чоң керзи өтүк кийчү. Мазарга келгенде узатып чыксам эле, бир заматта алыстап кетчү. Мындай баратып эле кайсы убакта барганын билбейсиң. “Жумгал-Атанын үстүнө чыктым, кабырдан топурак алып келдим. Ичи өткөн балдарга эзип, ичирип койгула” деп, чөнтөгүнөн алып келген топурагын берчү. Ал киши дайыма келип турчу.

Табыптар булактын суусу менен дарылашат

Чаякте Ордо деген чыкты. Жөө келишет. Челек, бөтөлкө көтөрүп алышат. Бир күнү булар эмне кылып атат деп бардым. Барсам, ошол булактан челектерге суу алып, кайра жөө кетишет экен. Булактын суусу менен оорулууларды дарылап атыптыр.

Биздин тиричилигибиз булактын суусу менен. Малдарыбыз, эгиндерибиз бүт ушу суудан ичет. Кара-Кечеден келаткан чоң суу жок болуп, жерге сиңип кетет. Анан ушул жерден кайра булак болуп чыгып жатабы деп ойлоп калам.

Азыр мазарга барбай калдым. Жанына мечит ачылган. Мечитти бекитишпейт. Ачык коюп калдык. Эч ким, эч нерсе албайт.

Чаектен Зарылкан эже көп кишилерди ушул жерден дарылады. Булактын суусун ичирип, төрөбөгөндөрдү алып келип, ушул жерден бала сурап жүрчү. Бир жолу Зарылкан эже эки төрөбөгөн келинди алып келди. “Бала тилеп, ушул жерден сурангыла” деген. Ал келиндерди мен тааныбай калыпмын. Кийинки жылы Чаекке барсам, бир келин апа деп учурашат. “Сен кимсиң?” десем, “мен былтыр силер жакка барып, бала сурап жүрүп мына быйыл төрөдүм” дейт. Кичинекей жаңы төрөлгөн бала көтөрүп алыптыр.

Шейшекеева Аня, 1955-жылкы, Жумгал совхозу

Жумгал-Атаны айкөл деп коет

Жумгал-Ата мазары тоонун бетинде жүрөк сымал жайгашкан. Суулар мурун кичине болчу, азыр чоңураак булактарга айланган. Алар чоңураак сууга айланып, Жумгал сууга куят. Кичине көзөнөктөн булак чыгат. Кайдан чыгары белгисиз. Тоонун түбүнөн түтүкчө коюп койгондой агат. Жумгал-Атаны Айкөл деп коет.

Жумгал-Ата мазарынын кире беришин Бала-Мазар деп коет. Бала-Мазарга куран окумайын, жол бербейт деп коет. Аян алыш үчүн түнкүсүн уктабай жатабыз. Он экиден төрт жарымга чейин аян болот. Биз ошого барабыз, маалымат алуу үчүн. Анан биз аны чечмелешибиз керек.

Ак байбиче көрүнүп калса, аны Жумгал-Эне деп коебуз. Ар кандай ак кийинип, кээде кара чыптамачан жети жашар баланы жетелеген болот. Үстүндө Жумгал-Атанын жайы бар. Андан ары – мечит. Молдосу бар, куран окуп турат.

Ач арбак деген ким?

Арбактар экиге бөлүнөт. Ак арбак. Туугандарың өлгөндө ак арбак, ак шейит деп бөлүп окуйм. Буларды тазалап коем. Ак арбактар адамга жардам берет. Ак шейиттер деп коем. Ар бир мазардын үстүндө ар бир шейит кайтарып турат. Шейиттердин үстүндө топурак болбойт, булар кызыл кийимчен болот.

Ач арбак дегени мага аян менен берилгени. Булар – Куран окулбагандар, балдары куран окубай, бала-бакырасы жок, туугандары өлүп калгандар. Мен дайыма буларга арнап куран окуйм.

Бөлүкчө 5: КАДЫРЛУУ КОШОЙ-АТА

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы

Манас ата Кошой-Коргонго токтогон

Манас Кошой-Коргонго токтогон. Кошой ата атбашылык болгон. Аскар Салымбеков ошо жерге музей куруп, жанын тегерете тосттурду. Ошо жерге Манас келип, Кошой менен кеңеш курган. Манас баатыр кыргыздардын өйдө-ылдыйын Чеч-Дөбөдөн чечкен. Чеч-Дөбө деп аталып калган себеби, кыргыздар иштерин чечиш үчүн кеңеш куруп, дөбөнүн үстүнө олтуруп чечишкен, ошондон улам Чеч-Дөбө аталып калган. Чеч-Дөбө мазар, элдер барып, түнөп сыйынышат.

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы

Чондугу жана салмактуулугу менен айырмаланып турат

Архитектуралык эстеликтердин ичинен өзүнүн чоңдугу жана салмактуулугу жагынан Кошой-Коргон айырмаланып турат. Ал азыркы райондун борбору Ат-Башынын батышын карай 8 чакырым алыстыкта, Кара-Суу айылына жакын жерде жайгашкан. Шаардын урандыларынын чоң-чоң калдыктары, анын душман өтө алгыс бекем чеп болгондугун элестетип турат.

Кыргыз элинин уламыштары бул шаарды Манастын атактуу насаатчысы Кошой балбандын ысымы менен байланышырат. Алардын биринде Кошой ушул жерге өзүнүн мүлкүн көмгөн деп айтылса, башка бир айтуу боюнча аны сырткы баскынчылар менен күрөшкөн мезгилдеги курдурган чеби экен деп айтылат. Бирок шаардын тарыхынын Кошойго тиешеси жок.

Кошой-Коргон жөнүндөгү экинчи маалыматтарды 1894-жылы белгилүү орус чыгыш таануучусу В.В.Бартольд жазган. Ат-Башы өрөөнүн кыдырган кездеги алган маалыматтарга жана орто кылымдагы жазма булактарга таянып, ал бул эстеликти байыркы Ат-Башы шаары менен окшоштурган. 1937-жылы аны Б.Зиманын жетекчилиги астында Кыргыз мамлекеттик пединститутунун археологиялык экспедициясы изилдеген. 1944-жылы Кошой-Коргон А.Н.Бернштам жетектеген “Тянь-Шань-Алай археологиялык экспедициясынын” изилдөөсүнүн объектиси болуп калат. Бул экспедиция 1-жолу шаарды тарыхый топографиялык жактан толук изилдеген. Шаардын планы чийилип, текшерүү максатындагы казуулар жүргүзүлүп, материалдар жыйналып, шаардын Тянь-Шандын башка эстеликтеринин арасынан алган орду аныкталган. Алынган материалдардын бүткүл комплекси бул шаарды VIII-XV кылымдарга тиешелүү деп айтууга мүмкүндүк берди. А.Н.Бернштамдын пикири боюнча, бул эстелик Кыргызстандын башка шаарларындай эле кол өнөрчүлүктүн жана соода сатыктын борбору болбостон, чабыш учурунда чатырларды тигип, малдарын киргизип, калкты жашырган түрк кагандарынын штабы, чеп шаары болгон. Кошой-Коргондо

жүргүзүлгөн иштер, аны мындан ары да изилдөөнүн келечектүүлүгүн көрсөтүп турат.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы

Башында Кан Кошой турган

Кан Кошой Түркиядан тартып, Нарын, Ат-Башы, Какшаал, Эне-Сай өрөөнүнө чейинки бүт жерлерди коргоп турган. Кытай, калмак жана башка душмандарды өткөргөн эмес. Кошойдун үч жерде ордосу болгон. Бири Кошой-Коргон, бири Эне-Сай Алтайда, бири бул жакта түштүктө.

Элдер айтып атпайбы Кыргыз деген киши бар экен, ошонун балдары кыргыз деп. Калп айтат! Аны санжыра билбегендер айтат. Кыргыз деген кырк уруу эл биригип туруп, анан кыргызды түзгөн. Кыргыз деген жалпы ат, РСФСР, Америка дегендей. Анда ар түрдүүлөр бар, гунндар, густар биригип туруп түзүлгөн эл. Ошонун башында Кан Кошой турган. Кан Кошой ошол 40 элдин дүңүзү болгон.

Окумуштуулардын айтымы боюнча, Кошой, Манас, Эр Төштүк XVIII кылымдын башында болгон. А менде андай эмес, булар биздин эранын 200-150-жылдары жаралган. Мухамет, Иса пайгамбарлар туула элек кезде эле кыргыз болгон. Ошол кезде чыккан дөөлөр. Ошолордун ырчылары, жарчылары бүгүн “баарыңар атты дайындагыла, баарыңар шайманыңарды дайындагыла, биз казатка чыгабыз” деп ыр менен кулактандыруу айткан. Ошол жар айткан кишилер жөнөкөй кишилер эмес эле, чыгармачыл, ырчы, жамакчы адамдарды айттырган. Айтканда да бирөөсүн экинчиси улап, ошентип кошулуп отуруп анан улуу дастан пайда болгон.

Кошой Манастын атасы Жакып менен тең чамал. Ошондо Сарман, Бөдөш деген ырчылар ыр-жар айтып жүрүп, Кан Кошой дастаны пайда болгон. Ал эми Манастын доорунда Рамандын ырчы уулу Жайсаң да жарчы болгонун айтып кетишибиз керек. Ошол жарчылар Манасты бүтүн ыр менен айткан. Өлгөнгө же тойго барганда да жар айтылып, анын баары дастан болуп куралып калган.

Кийин көп айтыла баштады, кыргыз эл көп кыйроого, сүргүнгө учураган, тараган, чачыраган, жоолор чапкан деп. Негизи ошондой болгон. Ошондо эл Кан Кошой, Манастай баатырларыбызды эңсешкен. Алар туулуп, жаралып калгандан кийин көчмөндөр жаралган.

Маалыматчы А.

Кошой-Коргондо күмбөз бар

Мен кичинекей кезимде археологдор болуш керек, сакалчан адамдар келип, ошол күмбөзгө аларды ээрчитип баргам. Алар ал жерди казып, сырты дат баскан узун-узун темирлерди, кылыч сыяктуу нерселерди табышкан. Ал калмактардын куралдары деген ой бар, анткени калмактардын мүрзөсүнөн казылып алынган. Мен ошондо карагайдан чабылган бир табакты тигилерге көрсөтпөй алып кеткем. Кийин Кошой-Коргондо ачылган музейге бергемин, ал азыркыга чейин

турат. Кошой-Коргондун айланасы Кандуу жер деп айтылат. Анткени 90 жашар абышканы Таш-Рабатка эс алдырабыз деп бирөөлөр алып келгенде, “балам токточу, аябай кыйналып кеттим, карачы жердин баары кыпкызыл кан турбайбы, эмнеге карыганда мени кан тебелетип жатасыңар?” деп айтыптыр. “Эмне болду?” десе, “бул жер коргон турбайбы, бекер келиптирбиз. Таш-Рабатка да барбайм, кыпкызыл кан экен, мен бала болуп башыман жүн чыккандан бери мүрзө тебелеген эмесмин, кайрылгыла кайра” деп балдары менен кайра кеткен экен.

Тезекбаев Кубанычбек, 1962-жылкы, Таш-Дөбө айылы
Кыргыз кагандыгын бириктирген Кошой Ата

Бир убакта Улуу Тоолорду эмес, жер бетинин теңин ээлеген кыргыз эли. Кыргыз атагын бүт жер бетине таркаткан. Ал кезде, ар бир уруунун журт аталары башкарып, кырк уруу биригип Кыргыз Каганат деген ат менен белгилүү болгон. Кыргыз эли дин деген түшүнүктү Теңир деп билген. Жердин баардыгын албай, ушул азыркы биз жашап турган Теңир тоону алсак, ошол илгери Катаган уруусунун журт атасы Кошой ата болгон экен. Манаста Кошой атаны алп жеңилбес баатыр, токсонго жашы чыкса да жаштардай чыйрак алдуу, күүлүү күчтүү, акылман, даанышман катары сүрөттөлөт. Душмандар туш туштан кол салып, элдин ичинен чыккынчы чыгып Алооке (элден чыккан душман, касиетти башка жакка оодарган адам) башка бир элге кыргызды багындырып берип, кытайлар кыргызды эзе баштаганда, Алтайдан Манасты чакырып, кырк уруу кыргыздын журт аталарын бириктирип, Кыргыз Кагандыкты кайта тургузган улуу адамдын бири болгон. Ал эми Кошой деген ат, европа элдерине канкор, күчтүү өлбөс жомок сыяктуу из калтырган.

Тилегенова Үмүт, 1971-жылкы Ат-Башы айылы
Кошой-Коргондон баатырлар көрүнгөндөй болду

2000-жылдары Кошой-Коргондо конкурс болгон. Аны “Дордой” ассоциациясы уюштурган эле. Күндүз эч нерсени сезген жокмун. Кечинде от жагылып, оюн-зоок баштаардын алдында, биз Кошой-Коргондун алды жагындабыз, Коргон өйдө жакта, чоң, бийик болуп көрүнүп турат. Ошондо бир сезим келди, денем титиреген сыяктуу болуп, толкундап, кызыктуудай ой туруп калды. Кошой-Коргондун үстүндө чоң атчан баатырлар катар-катар тургандай сезилди, жүрөгүм шуу эте түштү. Мага көрүнгөн жок, бирок ошондой сезимдер пайда болду.

Токтогулов Өмүрбек, 1983-жылкы, Нарын шаары
Кошой-Коргонго таштаган тумар

Дагы бир сапар бир кызыктай иш болду. Бир чоң атам карыган молдодон, илимдүү молдодон сураса көз тийиштир дептир. Ооруй берчүмүн бала кезде. Анан ойлосом, адамга көз тиет деген чын экен,

анан ошондо бир тумар чийдирип берген, ичине кадимки курандан сүрөөлөрдөн, аяттардан илимдүү молдого жаздырып, көз тийбей, жолу ачык жүрсүн, жаман сөздөн, жаман көздөн алыс болуп жүр деп. Анан тумар тагынып жүрдүм, көп жыл тагындым. Бир сапар балык кармаганы бардык да, иним бар Кара-Суудагы Кошой-Коргондо, мурун Кара-Суу айылы болчу, азыр Кошой-Коргон болуп калбадыбы. Менин түпкү ата-тегимдин жери ошол жакта негизи. Анан ошол жакка балык кармайлы деп барып калып, үйгө келсем, тумарым жок. Кадимки жанакы катуу эле жибек жип го, ал деле үзүлбөйт да оңой менен, анан каякка кетти тумарым деп издеп калдым. Эртеси да балыкка бардык. Ошол жакка барсам суунун жээгинде калыптыр. Аны алып мойнума тагып, үйгө келсем, дагы жок. Эртеси дагы барсам дагы ошол жерде жатат, анан ии, ушул жерге ташта деп атат дегендей жорудум, анан ошол жерге таштап кете бердим ошол тумарды. Ошол жердеги мазарга чүпүрөк-чапырак байлайт го, анан ошол жерге байлап койдум.

Эсеналиев Темирбек, 1970-жылкы, Ат-Башы айылы

Кошой-Коргондон айлана-чөйрө толук көрүнөт

Негизи элдер коргондон тышкары эле жүрө берчү экен. Анан жоо келе жатканда, шарт элди киргизип, коргонду жаап, анан четин суу каптатып коюшчу деп айтылат. Суудан душман өтө албай калып, адамдарды хандар аман сактап калышкан экен. Кошой-Коргондон дүрбү салса, айлана-чөйрө толук (“Пограничник” айылынан бери) көрүнөт. Илгери дүрбү салып, ошол тараптан жоо келе жатат деп элдерге кабар берилген. Коргондун түндүк тарабындагы тоого кароолчу коюлчу экен. Ошол жакты карап туруп, баланча жактан аскерлер келе жатат дегенде, коргондун ичине элдерди киргизип, аман алып калышкан. Үстү кең болгондуктан, эки араба өтчү экен. Коргонду сокмо сыяктуу курган. Ал эми суу коргонго жердин асты менен тоодон бери алып келинген. Коргондун түштүк тарабындагы тоодон коргонго чейин суу түтүгү жасалган. Бул суу жөнүндө эч ким билчү эмес экен, анан кийин хандын аялы бүт сырларды калмактарга айтып салыптыр. Суунун көзү кайсы жакта, кандай келгени белгисиз болчу экен. Эч ким да билчү эмес экен. Калмактар сууну бекитип, коргонду кармап калышкан.

Бөлүкчө 6: КҮЧ-БИЙЛИКТҮҮ КОЧКОР-АТА

Абдрахманова Нуржамал, 1950-жылкы, Кочкор айылы
Диндер сүзүлдү, бирок үзүлгөн жок

Мурун мазар жөнүндө түшүнүгүбүз жок эле. Ортодо диндердин баары сүзүлдү, бирок үзүлгөн жок. Шүгүр, алхамдулла дейли. Мазарга 1994-жылы Кум-Дөбөдөгү көзү өтүп кеткен Кенже деген апа менен биринчи жолу бардым. Биринчи барганда биз үчүн абдан күчтүү жана таң калычтуу болгон. Түшүнүп, көргөн белгилерден кийин сөзүңдү, жүргөнүңдү ирээтке келтирет экенсиң. Кудай Тааланын өкүмү, көрүмчүлүк менен биринчи жолу Кочкор-Ата мазарында этине тери гана байлап алган, колунда узун таякчан адамды көрдүм. Мен таң калып улуулардан, мурун барып жүргөндөрдөн сурасам, бирөөсү өйдөсүн айтып, бирөөсү ылдыйын айтты. Бир күнү гезит карап отурсам, “Кочкор-Ата мазарынын тарыхы” деп кичинекей бир үзүндү макала жазылыптыр. Көрсө, ошондо Шаманшуруп деген араптын дааватчысы 1110-жылдары биз тарапка келген экен. Ошондо ал 40 дагы адам окшойт. Бул жерде 1110-1111-жылдары Контажы деген калмактын айылында жашаптыр. Шаманшуруп калмактын кызына ашык болуп калды деп, кийин ал кайып болуп кеткен.

1996-1997-жылдары мен Ошко бардым. Бабурдун эшигинин астында отурган бир абышкадан “Нарында Кочкор-Атаны билесизби?” десем, “билем” деди. “Кочкор-Атада кар жаабайт. Илимпоздор туздун кесепетинен кар жаабайт деп айтат. Бирок Кудай Тааланын бир нерсеси бар, анткени Шаманшуруп калмактын кызы Гүлгаакыга ашык болгондо, анын атасы “ушу тентип жүргөн немеге кызымды берсем уят” деп, ага 100 төө кайтартып койгон экен. Кышында Шаманшурупта эч нерсеси жок экен. Койдун терисин алды артына байлап алып эле жүрчү экен, буттары жылаңайлак, анан узун таягы бар экен. Ошону менен Кочкор-Атанын үстүнө чыгып алып, зикир айтып “Лайиллоху иллалох, Мухамеду рассулаллох” деп ушунчалык күч менен кыйкырып, төөлөрдү бери кайрылуу жөнүндө зикир айткан. Кыргызча илгерки аты Көтмалды экен. Балыкчыга чейин төөлөр кетип калганда, зикир айтканда, алар кайра келчү экен. Төө кайтарыш кыйын экен, ошондо сөз калыптыр: “Калмак кыйнаса, төө кайтартат” деп. Шамшынын тоосу менен бурган суу менен булут келип, Кочкорго кар аябай жаачы экен. Шаманшуруп таягын алып, Кочкор-Атанын үстүнө чыгып, зикир айтып таягын айлантан экен. Ошондо булут Долонду көздөй кетип калат. Ошондон бери Кочкорго кар жаабай калган экен” деди тиги абышка.

Мазардан Шаманшурупту көрөм

Мен Кочкор-Атага барганда эле баягы киши турат, бирок элге окшоп тигил келатат, бул келатат деген жокмун. Көз алдыма арабча тамгалар, куран эле жүрдү. Мен таң калчымын, биз ооругандар менен барабыз, ошондо элдер кекиришет, онтошот, кыйкырышат. Мен кекирбейм,

онтобойм, куспайм, куран эле окуйм. Көрсө, куран бар жерде жиндер болбойт экен. Кийин китептерден карасам, Тоголок Молдонун китебинде Шаманшуруп жөнүндө бар экен.

Манас атанын изи

Башка мазарлардан бизге аян түшсө, зыярат кылып келчүбүз. Мисалы, Кочкор-Атанын күн-батышындагы чоң Кара-Тоого канча жолу жөө чыктык, ал жерге унаа, ат бара албайт. Ошонун үстүндө Манас атанын ордо аткан жери бар. Биз эртең менен эрте чыгып, түштө араң жеткенбиз. Кочкор-Ата мазардан тоонун өзүнө жеткенге чейин 1 чыкырым болот, анан тоонун чокусуна чыгыш керек. Кайра жөө түн ортосунда келдик.

Мен ал тоону түшүмдө көрдүм. Тоодо Манас атанын баскан изи бар экен. Кудай Тааланын көрсөтмөсү менен барып келгенбиз. Кара-Тоонун коктусунда, Кочкор-Атанын тушунда бир үңкүр бар экен. Манастын ордосунан кыргынды көрдүм. Өлгөн адамдарды, иши кылып бир башкача жашоо болгонбу, билбейм. Адамды адамдар курмандыкка чалган күндөр болуптур. Ошону эле көрдүм.

Кочкор-Атанын ары жагында куран окуп отурсак эле артымды көздөй жаанын жебеси учту, карасам тоонун үстү жалтылдап күйүп жатат. Жанымдагы аялга айтсам, “эштеп барып келбейлиби” деди. Барсак эки үйүр жылкы баткандай чоң үңкүр бар экен. Таң калдык. Жашоо болгонбу же болбогонбу ким билет? Кечинде шам жагалы деп калдык. Шам жактык. Бир шакирт балам айтты: “Апа, бул жерде качкын адамдар жашаган жер окшойт”, - десе, бир кызым “1940-жылдардагы согуш убагындагы качкындар окшойт, кийимдерине караганда”, - деди.

Шакирттерим үстүртөн эле айтып берет, калганын мен жөндөп берем. Антпесе бир кишинин сөзү сөз болбойт. Анан мен айттым, “силер туура таптыңар, 1916-жылы Үркүндө бул жерде далай адам жашаган. Өлгөндөрдү ошол эле үңкүрдүн үстүнө алып барып көмүшсө керек. Андан кийин согуш учурунда качкын дезертирлер жашаган жер экен” дедим. Анткени ал үңкүрдөн Кочкор өрөөнү табакка салгандай көрүнүп турат экен, ал эми үңкүр өзү көрүнбөйт, билинбейт.

Айдарбеков Мирлан, 1971-жылкы, Ак-Учук айылы

Кочкор-Ата бөөдө кырсыктан сактаган мазар

Кочкор ичин колдоп, бөөдө кырсыктан сактап жүргөн Кочкор-Ата мазарыбыз. Булар жети бир тууган экен, Кочкор-Ата, Жумгал-Ата, Ысык-Ата, ошондой болуп кете берет. Эң кенжеси Кочкор-Ата экен. Улуусу Баба-Ата бийик чокуда жайгашкан. “Көкүрөк күчүгүмдү карап жатайын” деп чокуга барган дейт.

Менин чоң атамдын көзү 20 жашында ачылыптыр, 67 жыл киши көргөн адам. Ошо кишиден тарбия алдым.

Кочкор-Атанын баскан жерлерин басып келдим. Чымкентте Кочкор-Ата деген суу бар. Ошо биздин Кочкор-Ата менен байланышы бар экен. Мен алаканга суу алып, бисмилла рахман рахим деп карасам эле

биздин Кочкор-Атаны кайра берди. Таласта да Кочкор-Ата бар экен. Анан бул жерге келип, Кочкор-Ата кайып болуп кеткен. Мазарда анын сөөгү жок, кимдир бирөө сөөк бар деп айтышы мүмкүн, бирок андай эмес. Кочкор-Ата, Баба-Ата – бул кайып мазарлар.

Салттык илим кайрылат

Азыр элдин баары сакал коюп алып, тетири кылып жатышат. Мен кечээ жакшы кабар уктум, биздин эски салттык илимибизди, салттык динди кайра алып келебиз деп жаткан экен. Менин көз карашымда бул жакшы, мисалы, мен Кочкор-Атага барып, Алланын астында күнөө кылып жатам деп ойлобойм, мен Кудайга сыйынып жатам. Мен Кочкор-Атаны Кудайга теңеген жокмун, Алла Таалам жараткан Кочкор-Ата аркылуу ага байланышка чыгып жатам.

Мен Кочкор-Ата мазары жөнүндө ар кимдин ар кандай айткандарын угуп жүрөм. Менин устатым Ашыр ата, Кочкор-Ата мазары жөнүндө буларды айтып берген. “Шаман-Шүрүп олуя – теги пайгамбарлардын тукумунан делет. Алты айлык кезинде курсактан сүйлөгөн экен. Энеси боюнда бар кезинде базарга соода кылганы бара жатып жерден бир шиңгил жүзүм таап алат. Тегерегин караса эч ким жок, Алла Таала буйруган ырыскы экен деп жептир. Ошондо ичиндеги бала “Апа, бирөөнүн эмгегин жеңиң, эгер ошонун эмгегинен кутулбасаң, ичиңен көчөм” деген экен.

Ичинен сүйлөгөн баладан чочулаган апасы, жүзүмдүн ээсин издейт. Издеп жүрүп базардын аяк жагында жүзүм сатып отурган абышканы көрөт. Абышкага баягыны түшүндүрүп, алты тыйын берип ыраазы кылат. Абышка келинди ак ниеттигине ыраазы болуп, “ушул жашка келгени мындай адамга жолуккан эмесмин” деп ак батасын берет.

Шаман-Шүрүп олуяны атасы 7 жашында мечитке окууга берет. Эки-үч күн окуп, окубай коет. Себеби, сабак берип окуткан мугалим “алифбе” дегенди билбейт экен, көкүрөгү сокур, сөздөрү жаттама деген экен. “Алиф” деген дүйнөнүн ачкычы, адамдын жарык дүйнөгө келгени, “Бе” – жашоонун бүткөнү, сапардын аяктаганы деп чечмелеп, “мен чыныгы Алланын өзүнө кызмат кылам” деп окубай, жер кесип кетип калган экен. Алла Тааланын сүйгөнү көктөгү Азирети Аппакка жети жыл чын ниеттен кызмат кылат. Азирети Аппак Курандын тамгаларын Шаман-Шүрүпкө чечмелеп берет. Азирети Аппак Шаман-Шүрүпкө ыраазы болуп, оң колуна мөөр басып, сол колуна жети тоголок буудай берип жерге түшүргөн экен.

Шаман-Шүрүп жерге түшкөндөн кийин элди чогултуп 7 оро каздырат. Чогулган эл таң калуу менен “казылган ороого кайсы данды салабыз, же айдаган малыбыз жок” дешет. Ат мамыга өзүн байлатып, колундагы жети данды өзү тебелеп 7 жолу айланат. Олуя шаардан чыгып кетээри менен 7 бала каза болот. Чогулган эл, эгер Шаман-Шүрүп жерде болсо, 7 бала өлбөйт эле деп чурулдап ыйлашат. Шаман-Шүрүп өзүнүн касиети менен сезип, үстүн караса Азирейил периште 7 баланы алып учуп баратканын көрүп “мен жүргөн жерде сен качан жүрчү элеч?”

деп таягы менен Азирейилден 7 баланы бошотуп калат. Ошондон улам, эл баабединге дуба кылганда, алакан жайып “жер айдабай дан берген эр баабедин жолуна, өлүккө жан берген шер баабедин жолуна, Алла жолумду ача көр ушул баабедин жолунда” деп, бата кылып калышкан экен. Шаман-Шүрүп төөлөрүн Көл тараптан Кочкорго айдап келип, малга жайлуу, жанга ыңгайлуу жер экен деп бирин топурак, бирин таш кылып жууруп, төө келбетиндеги Кочкор-Ата тоосун тургузган имиш. Бул мазарда олуя түнөк кылып жүрчү үңкүрү бар. Бир күнү ойгонсо, кыламык кар жааган болот. “Мен жаткан жерге качан кар жаачы эле?” деп үстүндөгү булуттарды таягы менен айдап сүргөн имиш. Ошондон улам Кочкорго кар жатпайт дешет.

Илгерки мезгилде Сулайман пайгамбар намаз окуганы баратып жолунан чал-кемпирге кезигет. Алар пайгамбарга кайрылып, “ээ пайгамбарым, биз беш маал намаз окуйбуз, орозобуздан жазбайбыз, арамдык иш кылбайбыз, ушул Алладан бизге бир перзент болоор бекен?” дешет. Пайгамбар оң ийинин карап, жок экен деп кете берет. Бир топ жылдан кийин баягы абышка-кемпирдин артында туягы жок эле, эмне кылып жатышат болду экен, тирүү болсо учурашып кетейин, өлсө куран окуюн деп баягы жолго түшүп кайрылат. Пайгамбар көргөн көзүнө ишенбейт, 10 жаштагы бала көп кой айдап жүргөн болот, араң жүргөн абышка-кемпир тың. Пайгамбар абышка-кемпирден: “Маңдайыңарда мындай жазуу жок эле, бул кандайча болду?” деп суроо берет. Ошондо абышка “оо пайгамбарым, сен кеткенден кийин Аллага ыразыбызды айтып, ыйлап олтурсак колунда таягы бар жылаңайлак адамга жолуктук. Ал адам бизден эмне ыйлап отурганыбызды сураганда, биз өзүбүздүн арманыбызды айтып түшүндүрдүк. Ал адам алакан жайып: “Алла Таалам силерге бала берсин, баш берсин, узун өмүр жаш берсин, кетпес дөөлөт берсин, учпас бакыт берсин”, - деп бата кылып берди. Көп өтпөй балалуу болдук, малдуу болдук” деген экен. Ошондо бул Шаман-Шүрүп олуянын батасы экенин билген экен.

Шаман-Шүрүп олуянын колундагы мөөрүнүн касиети аркасында Кочкор-Ата 7 бир туугандын эң кенжеси болуп, сөөгү ушул жерге коюлуп, улуусу Баба-Ата болгон. Жети бир тууган тең Алла Таала сүйгөн касиеттүү адамдардан болгон. Шаман-Шүрүп олуя ааламды бир күндө төрт жолу кыдырчу экен. Кочкор-Ата пенде, пейилден табасың, пейилиңди кенен койсоң Алла Таала кенен берет, бирөөнүн эмгегин жебе, бирөөнүн тузуна кара санаба, ак жүр, акыры актык жеңет деген экен”, - деп Ашыр атам айтып берген эле.

Дооронбекова Айна, 1919-жылкы, Шамшы айылы

Шаман-Шүрүп аса-мусасынан Кочкорго кар жаабай калган

Кочкор-Ата мазарына Шаманшуруп деген киши келип жашаган деп кичинекей кезимде укчумун. Ал Гүлгаакыны алам десе, анын атасы бербей, эки төө берип койгон экен: бир ургаачы, бир эркек. “Ошону 1000 төө кылсаң, кызымды берем” деп убада кылат. Шаман-Шүрүп

ата Кочкор-Атага келип төө багыптыр, жыңайлак, жылаң баш, асамусасы эле бар экен. Өзү думана сыяктанган киши го жарыктык, анан кайтарып жүрүп бир күнү жаан жайт. Төөлөрү төлдөп көбөйөт экен. Кызарттын башынан баштап Балыкчыдан бери карата Шамшынын белине чейин төөлөр жайылчу экен. Айласы кетип, “муну кантип жыйнайм, кар түшүп жатса” деп Кочкор-Ата мазарына чыгып, асамусасын тегеретиптир. Тегереткенде Кудай Таалам Кочкорго кар түшүрбөй коюптур. Кышында Кызарттын белинен Шамшыга чейин кар жок болот. Ошонун касиети менен кар түшпөй калган деп жүрөт.

Энем Кочкор-Ата мазарына келип сыйынчу. Төрөбөгөндөр, оорулуулар жөө келчү. Мен дагы төрөбөй албай Кочкор-Атага бардым. Анда мечит жок эле. Супарага түнөп, түн ичинде наныбызды түлкүгө жедирип, түнөп келчү элек. Бул касиеттүү мазар, эң улуу келиним төрөбөй коюп, аны дагы алып бардым. Ал дагы төрөп алды. Кудайга шүгүр, үч кыз, үч эркегим бар, балдарым ыймандуу.

Жапаров Акылбек, 1964-жылкы, Бишкек шаары

Бийлик мазары

Бүгүнкү күнү эң белгилүү Кочкор районундагы “бийликтин” мазары Кочкор-Ата бар. Ошол жердин шайыгы Съездбек деген молдо. Бул мазарды атайын бийликке умтулган, бийликти кармап калам дегендер, депутат же жөн эле начальник болом дегендер ыйык тутушат.

Мен мазарга көп барып турам. Анткени Съездбек мага бир чети байке болуп калат, бир чети замандашпыз. Мазардын ыйыктыгын сактап калалы деп, тегерек четине бактарды тигип, бир топ Кочкордон чыккан атуулдар чогулуп, свет алып бардык, кичинекей 1-2 бөлмөлүү үй да курдук. Ал жакка барып кан чыгарып, ата-бабаларга зыярат кылып, дуба окуп жүрөбүз.

Элге жакын болгондон бери көз караштар да бөлөкчө өзгөрүп жатат. 2005-жылы шайлоо учурунда апам алып барган. Ошол шайлоодо мен чоң атам Турдакун Усубалиев менен чогуу бир округга түшүп калганбыз. “Кой ал жакка барып шам жагалы” дегенде, апамдын көңүлүн кыя албай баргамын. Кийин Съездбек молдо менен таанышып калдык. Кээде тамашалап, кээде чынга аралаштырып, ошо жерди туристтер келип кете турган, жер кылалы деген кыялыбыз да, үмүтүбүз да бар.

Калканбеков Съездбек, 1955-жылкы, Кочкор-Ата мазарынын шайыгы **Кочкор-Ата – топон суудан кийинки тоо**

Кочкор-Ата Нух пайгамбарынын доорунда топон суудан тартылгандан кийинки тоо. Муну вулкан процесси деп япондор изилдешет. Кочкор-Ата өзү бир кызыл, бир сары, бир көк. Сулайман-Тоо менен окшоштугу – ташы менен. Арафатты көргөн жокпуз, угушума караганда Арафат менен да окшош экен.

2004-жылы бир симпозиум болуп 48 мамлекеттен өкүлдөр келген. Космостон жер картасы (наземная карта) кылып бүт нур чыккан

жердин барын тартканда, бул адамдар жараткан мазар жайлары болуп чыккан. Ошондо 980 адамзат жашаган (сагральные места) ыйык жерлер бар экен. Анын 420 Кыргызстанда. Ошол мазарлардын ичинде ыйык үч бурчтук (святой треугольник) бар экен: биринчи күчтүү нуру Сауд Аравиясынан, экинчи бурчу Сулайман-Тоодон, үчүнчү бурчу Кочкор-Ата тоосу экен. Бул илим менен далилденген. Сулайман-Тоо, Кочкор-Ата жана Арафат тоосунун катышы бар, алардын касиети, колдоочулары биринен бирине учуп турат.

Кызыл дубананын коргону

Кочкор Ата олуя киши болгон, ага Кудай учуучу касиет берген. Өзү Кожомберди Шүкүр деген ат менен келген. Кочкор-Атанын ичинде Кызыл-Коргон деген жер бар, аны кызыл дубананын коргону деп коёт. Ошо кызыл дубананын коргонунда Кочкор атанын башына кара кочкор түшкөн экен. Ошондон кийин, Кожомберди Шүкүр ата аталып калып, кийин ал унутулуп Кочкор-Ата эле болуп калган.

Кочкор-Ата мазарынын айтылышынан Кочкор району да пайда болгон. Кочкор-Ата өзү чөккөн төөнүн формасында, эки өркөч аягы болуп, баш жагы кыбыланы баштанып жатат. Башка малдар (төөдөн башкасы) кыбыланы баштап жатпайт экен. Кочкор-Атанын ээси ак тайлак болуп көрүнөт. Ак тайлак мазарлардын колдоочусу.

Кочкор-Ата олуядан кийин бул жерге Шаамашарап³ деген олуя келген. “Машарап дубани”, “Луат дубани” деген эки китеби бар. Манжул ата менен Шаамашарап ата экөө араб тегинен болот. Булар Түркстандагы Кожоахмет Ясаунун шакирттери, аларга учуучу касиет берилген. Бул жерде ал киши 14 жыл жашаган. Экинчи үңкүр анын тамак-аш жасап жеген жери. Ал кишинин касиети менен бул жерге кар жаабай калган. Олуяга Жараткан жайчылыкты берген.

Кожомберди Шүкүр Кочкор-Ата кайып болуп, Шаамашарап келгенде бул жерде Контаажы деген калмактын ханы бийлеп турган экен. Ошонун Гүлгаакы деген жалгыз кызы болгон. “Эгерде чачылган төөнү чогултуп берсең, жалгыз кызым Гүлгаакыны, тактымды, падышачылыгымды берем” деген экен хан Шаамашарап олуяга. Ал төөсүн чогултуп берип, Кууакыдан киргенде кар жаткан жерди аса-муса таягы менен ачкан экен. Аса-муса таягын ыргытканда ал айланып түшкөн. Жумгалдын, Долондун, Кууакынын кырын, Шамшынын белин айланып келип бул жерге түшкөндө кар токтогон. Ошентип, Кара-Кочкорго кар жаабай

3 “Талас жергесиндеги кылым карыткан мазарлар” (Бишкек, 2005), “Касиеттүү Нылды-Ата” (2006), “Кыргызстандагы мазар басуу: Талас тажрыйбасынын негизинде” (2007, кыргыз жана англис тилдеринде) жана “Ысык-Көлдөгү ыйык жерлер: касиет, зыярат, өнөр” (2009, кыргыз, орус жана англис тилдеринде), “Жалал-Абаддагы ыйык жерлер жана эл даанышмандыгы” (2010), “Оштогу ыйык жерлер жана эл билими” (2010), “Касиеттүү Баткен аймагы жана эл билими” (2012) китептери жарык көрүп, окурмандарга тартууланды. Окурмандардын сунушу менен ыйык жерлерге байланыштуу маалыматтар мектеп окуучуларынын жаш өзгөчөлүгүнө ылайыкталып, “Мурас таануу” (2008) деген окуу куралы жарык көрдү.

токтогон. Кийин чапкын заманда, Чыңгыз хан Кочкорго келгенде чапкынды токтоткон, касиеттүү жер экен деп.

Жан дүйнөнүн мазары

Менин чоң атам ажыга барып келип, экинчи барганда жоголгон киши. Касыйда окуп, шайык болчу. Союздун учурунда мазарга эл түн ичинде келип, зыярат кылышчу. Союз урагандан кийин гана эл жакшы келе баштады.

Кочкор-Атага ден соолуктан жабыркагандар, турмуш жолу татаалдангандар, медицинадан жардам болбой калды дегендер келишет. Кудайдын касиети мазарда бар. Мазарда колдоочу, жол ачуучу, шыпаа берген периштелер, касиеттер бар. Ошолор адамдарды тазалайт. Кочкор-Атаны жер киндиги деп япондор изилдеп жүрүшөт. Ээси ак тайлак болуп көрүнөт, аталары, апалары, бүркүттөр көрүнөт.

Алланын мөөрү түшкөн жай

Кочкор-Ата тарыхта “Кочкор-Ата Кош-Дөбө, ар балээден төш дөбө. Кочкор-Ата мазары жан дүйнөнүн мазары, чын жүрөктөн бир келсең, алып кетесиң касиеттүү атаны” деп, “Кочкор-Ата жаны бар, арпа деген даны бар, талканын элейт элекке, жармасын жасайт челекке, көрбөгөн киши таң калат, көрүп чыккан кебекке, эми ошол кебекте бар береке” деп арпа айдашкан. Кыргыз максымын арабы, түркү ичип, Уулу Жибек Жолуна Шамшынын бели менен өтүп, ошол жерден зыярат кылып, жазып кеткендери бар экен. Түркияда, Сауд Аравияда, Пакистанда, Кытайда жазылып турат “Тянь-Шань, Кочкор-Ата, Ибн-ша-Машраб” деп. Машрабдын убагында өткөн арабдар да жазып кетиптир, бул далилденген. Аравиянын 3-4 мечитинде зыярат кылгандар жазышкан “Тянь-Шанда ыйык Кочкор-Ата деген Алланын мөөрү түшкөн жайы бар” деп. “Кум-Дөбөнүн боюнда, Кең-Төрт көлдүн оюнда” деп Манас бабам калмактарды кубалап чыккан. Анын 40 чоросунун күмбөзү кыштакта турат.

Биринчи хандыкка көтөрүлгөндөр бата алган жер

Кара-Тоонун үстүндө Манастын жаткан жайы бар, ордо ойногон ордосу бар, калмактарды салган зынданы бар. Бул Манас атабыз жаралган жер, андан кийин тарыхта калган Калыгул олуя. Биринчи хандыкты түндүктө көтөргөндө, олуянын касиети менен ошол замандагы кишилер келип зыярат кылып, боз бээ союп, Кудайдан элге, жерге берсин деп тилек кылып, ынтымакка чакырган. Ынтымакка чакыргандан кийин, жыйналышты Балыкчыга кылып, кыргыздардын тарыхында биринчи жолу Ормон Ханды хандыкка көтөрүшкөндө батаны Кочкор-Атадан алышкан экен. Атайын келип, боз бээ союп, жети дубандан эл чакырган, Жалал-Абад, Ош, Баткенден эл келген. Эгерде Союз убагында элдер түндө келип зыярат кылышса, азыр орус да, буддасы да, христианы да, исламчылары да келишет.

Шайыктык ата-бабадан өткөн

Бул шайыктык ата-бабабыздан келе жатат. Энекем мен 9-класста окуп жатканда кайтыш болду, көзү ачык болчу. Кочкор-Атанын үстүндө

илгери курулган тамыбыз бар эле. Ал кезде бир гана казан, анан төөнүн терисинен жазалган туурдук бар болчу. Энекем “аа, Кочкор-Ата, баланча келди, түкүнчө келди” дей берчү.

Кыргыз эли башынан мазар тайынган эл. Курмандык чалган, жети токоч Баабедин чыгарган, колунда бар тамагын алып келип, бата кылган, зыярат кылган жер. Менин чоң атам өзү касыйда, жинге каршы дуба окуган киши болчу. Ошо кишилер бул жерде имамчылык, шайыктык кылып, жин ооруларын айыктырчу. Бул укумдан-тукумга кетет экен.

Касиет Алладан келген керемет

Бир топ моюн бербей, кармагым келбей жүрдүм. Бул татаал жол, кармабасаң оорутат экен. Мисалы, илимди окуп аласың медреседен болобу, же мектептен болобу, ал эми касиетти сатып да ала албайсың, окуп да ала албайсың. Бул Алладан келген керемет.

Алла Таала берген касиет жети муунга чейин кетет, мейли ата тарабынан, мейли тай тарабынан болсун. Ошентип, моюн сунбай жүргөндө катуу ооруп, кыйналдым. Мечиттен, докдурдан болбой калып, касиетти моюнга алгандан кийин гана жакшы болуп калдым.

Шайык болгонума 17 жылы кетип бара жатат. Далай адамдар келди, керек болсо президенттер келип, зыярат кылып жатышат. Мисалы, “Баш сурасаң Манжылы-Атага бар, кой сурасаң Чолпон-Атага, ден соолук сурасаң Ысык-Атага, илим сурасаң Тастар-Атага, жол сурасаң касиеттүү Чеч-Дөбөгө, ынтымак сурасаң жуурулушуп Жумгал-Атага бар, дөөлөт сурасаң Кочкор-Атага кел” деп айтылат. Ошентип жети бир тууган айтылат.

Кочкор-Атада Кудайдын кудурети менен жасалган тактыдай таш турат. Эл үчүн кызмат кылам, президент болом, падыша, депутат, министр болом дегендер келип турушат. Баарына эле Кудай Таалам бербейт, ниетке, жүрөккө жараша болот.

Кочкор-Ата олуя адам болгон экен

Кочкор-Ата олуя адам болгон экен, көп жер кесип, токтоло албай жүрүп ушул жерге токтоп, байыр алган, анан ушул жерден кайып болгон. Өзү Кожомберди Шүкүр деген ат менен келген. Кочкор-Атанын ичинде Кызыл-Коргон деген жер бар, аны кызыл дубананын коргону деп коёт. Ошо кызыл дубананын коргонунда Кочкор атанын башына кара кочкор түшкөн экен. Ошондон кийин, Кожомберди Шүкүр ата аталып калып, кийин ал унутулуп Кочкор-Ата эле болуп калган.

Тоонун зор касиети бар. Касиети бар адамдар көрөт тоонун ичинде эмне бар экенин. Кадимкидей тепкич бар. Кочкор-Атанын өзүнүн жол бере турган илим казынасы бар. Ранг сыяктуу. Маселен, 11-класс, студент дегендей. Мисалы, үңкүрдүн касиети – Шаама-Шарап⁴ олуя жашаганында. Жолу ачылбай, жиндеп кеткендер бар. Андан өйдө

4 Шаманшүрүп дегенди билдирет

Көз-Таш деп коёт, көзү өтүп көз тийгендер үчүн. Кочкор-Атанын баш жагына барганда Кочкор-Ата, Шаама-Шарап-Ата, анан Кыдыр-Ата. Үч атадан ошол жерден бата алышат. Ниеттерине жараша тилек кылса, үч ата батасын берсе, анда жолу ачылат. Кыргызда “мойнунан байлаган ит жарабайт” дейт, жөн эле тоо деп келсе, экскурсия болуп калат. Жок, зыярат кылып, мазарга жүрөгү менен келсе, анда бата алып кетет. Андан ары айланганда энергия таштайт, кадимкидей космоэнергетика. Күнтүн дебей, жай-кыш дебей ысык чыгып турат. Билинбей кол тийгизсе, кадимкидей плитанын тогундай ток урат, оору сыркоо, балакет кала турган жер. Таш бурчтан тартып Кыдыр-Атанын ташына чейин жети таш бар. Чоң таш турат, ошол Кыдыр атанын ташы. Ошол жерден Кыдырдын колун кармагандар көп болгон.

Энекем 107ге чыккан. Ошол 50 жашына чейин төрөбөй, Кыдырдын колун кармап, этегин өпкөн экен, ошондо эркек балалуу болгон. Турдакун Усубалиев дагы мектепте мугалим болуп отуруп, Кыдырдын колун кармаган.

Түш чыккан жерди Босого-Таш дейт. Үйгө босогодон киргендей, мазарга да босогодон кирет. Босого-Таш кабыл алса, бүттү мазардын ички дүйнөсүнө кирди десек болот. Андан бери чыкканда, Умай апалардын борбору деп коёт. Бешик-Таш, төрөй албай, боюнан түшкөн жандар барат. Андан ылдыйлап келгенде, Сөөл-Таш, колунун баары сөөл, жара болуп кеткендер ошо жерден кетиришет. Кудай Таалам кадимкидей ич органдарынын таризин жараткан, мурундун, көздүн, жүрөктүн. Андан берилеп келгенде, Келин-Таш деп коёт, Көшөгө-Таш деп, үйлөнө албай жүргөндөр, ажырашкандар ниет кылат. Анан уютку астырдын борбору деп коёт аяк жагы, кадимкидей астыры бар, Кочкор-Атанын аягы, астырдын падышасы Шаамаран дейт куйрук жагы. Андан бери китеп, куран таш. Кадимкидей куран ачылгандай турат. Андан бери келип ынтымак, үй-бүлө деген таш бар, бул жагы бөйрөк ооруга, андан кийин – очок.

Негизи мазарлар экиге бөлүнөт: шейит мазар жана кайып мазар деп. Кочкор-Ата кайып мазар. Мүрзө жок, мүрзөсү барлар шейит мазарлар. Очоктон элдин бары зыярат кылып, жүгүнүп, очогунан от кетирбесин, береке кетирбесин деп ниет кылып, куран түшүрүп отуруп, тилек кылып зыярат кылышат.

Кудайбергенова Бейшембүр, 1960-жылкы, Кочкор айылы **Устатым Кочкор-Атага жиберди**

1990-жылдан бери мазар басып келе жатам. Биздин устат өзүнө тиешелүү адамдарды зыяратка алып барат. Бир күнү үйгө келип шам жактык. “Куран жаттаңыз” деди устатым. Уктап жатканда куран жаттайсың деп жети киши келип кыйнады. Ошо жети киши: Байтик ата, Манас ата, Кочкор ата, Төрөгелди ата, Чеч-Дөбө ата, Калыгул ата, Ак-Мазар ата деп эшиттим. Жети ата окуйсуң деп кыйнады, “окуй албайм” десем, түн ичинде аян аркылуу жататтырды. Эртен

менен турсам оң жак бетим капкара болуп калыптыр. Эртеси баары таң калышты “эмне болду?” деп, “билбейм” дедим.

Устатымдын астына куран окуп бердим. Ошондон баштап дарылана башгадым, куран окудук, Байтик-Атага бардык, анан устатым Кочкор-Атага жиберди. Жети даам даярдап, таазим кылдык, шам жактык. Мага шам жаккан болбойт экен, анткени даяр эмес болчумун. Элдин баары шам жаккандыктан, түшүнбөстүк кылып жагып алдым. Шам жаксам Кочкор-Ата “келбе, сен бузуп салдың” деди. Ошондон кийин барган жокмун. Төрөгелди-Атага үч жолу бардым. Молдо кылыч айылында Төрөгелди баатырдын күмбөзү бар, азыр дагы зыярат кылып эл барат, наристе сурап, жол сурап. Эски, анан жаңы күмбөзү бар, мен эскисине баргам.

Устатыма барып, “Кочкор-Атаны туура эмес басып келдим, кечирип коюңуз” дедим. Байтик-Атага көбүрөөк бардык, Байтик ата жардам берди. Кийин окуган куранымды төркүнүмө калтырып койдум, окубаймын деген ниетте. Орозо убагы эле, машинеге кир жуюн деп жатканда арабча жазуу пайда болду “Бисмилла рахман рахим” деп. Анан “пендем, Кочкор-Атага бар” деди, ал да кат түрүндө, кайра “Бисмилла рахман рахим” деп бүттү. Машинеге кирди салбай эле, жалгыз өзүм таазим кылып, мазарга бардым. Барсам эле 28-30 жаштагы жигит отуруптур, бирок фуфайка, шым кийип алыптыр. “Бутуңуз ооруп жатабы?” десем, “тамырымды кармап көрбөйсүзбү?” деди. Тамырын кармасам бутуна суук тийип калыптыр. “Баарын туура айттыңыз, дем салып бербейсизби?” деди. Дем салдым. Экинчи жолу дем салсам, ооз ачар убагы болуп калыптыр. Мен жети нан эле алып баргам, башка эч нерсе алган эмесмин. Нанды жайдым, ал жигитте жети калама бар экен, төртөөнү жедим. “Мен басып келейин” десем, “дагы дем салып бериңизчи” деди. Үчүнчү жолу дем салып жатканда, дем ичине кирип жатканы көрүндү. Фатиха, Нас сүрөөлөрү кирип жатканы кадимкидей көрүндү. Мен Кочкор-Атаны айланып келдим, келсем жигит жок. Келме келтирип отурсам, Кочкор ата өзү көрүндү. Ал башкача кийим кийет экен, үстүндө чепкен, бутунда өтүк кийгенин көрдүм. Кийими Кочкор-Ата ташынын өңүндөй экен. Мазар ата өлө бийик экен. “Баары кабыл болду, мурун сен буздуң эле, азыр туура кылдың, отуруп куран оку” деди. Куран окудум, “эми кете бер” деди. Кетип калдым. “Эртең жин менен ооруган аял келет, ошону окуйсуң, аты Жылдыз” деди.

Эртеси айткандай, Жылдыз деген кыз келди, тепкиленип жатат. “Тим койгулачы, өзүм сүйлөшөм” дедим. Бирок кантип сүйлөшөрүмдү билбейм. Жети күн окугандан кийин бети кадимки чочконукундай болуп калды. Кайра өзүнө келди, аябай татынакай кыз экен. Жети күндөн кийин Кочкор-Атаны айланып чыктык. Анан эсине келгенде окуясын айтып берди. “Жаңы төрөгөндөн кийин былтыртан бери бир нерсе келип каптап кеткен, азыр коляска сүйрөгөн бир аял мени чакырып жатат” деди. “Сен аны карабай, мага кара” дедим. Жакшы болуп кетти ал кыз.

Илгери Кочкор-Ата шаар болуп, жер астында жүргөн метро сыяктуу бар экен, анан фарфордон жасалган канализациянын трубалары бар экен. Илгери Чеч-Дөбө дагы шаар болуптур. Биздин Кочкор-Ата Кааба таштын деңгелине барабар.

Убалиева Мина, 1951-жылкы, Бишкек шаары
Кочкор-Атанын ыйыктыгына күбөмүн

Кочкор районундагы Кум-Дөбө айылынан болом. Ал жердеги дөбөлөргө байланыштуу аты коюлган болуш керек. Маселен, Кызыл-Дөбө, Кум-Дөбө деп дөбөлөрдүн шартына байланыштуу аталып калган. Кум-Дөбө бир кезде Кочкор-Ата деп аталып жүргөн экен.

Биздеги Кочкор-Ата мазарына барып, анын ыйыктыгына өзүм күбө болуп жүрөмүн. Мазарга барганда тазаланасың. Мен билгенден, уккандан ошол мазарга баргандар айыгып, балалуу болбогондор балалуу болушат. Менин бир жакын адамдарым уулдуу болушту. Дагы бир кесиптешим барып, балалуу болду. Ооруп калганда кадимкидей эңсейм, ошол мазарга барганды. Бутум ооруйт. Бирок Кочкор-Ата мазарын кантип тегеренгенимди билбей каламын. Анткени анын аралыгы 1 чакырымдан ашык басыш керек. Эрежеси боюнча жети жолу тегерениш керек экен. Дегеле мазарга барганда кадимкидей жеңилденип каламын. Сыйынган адамдар көп барат. Керек болсо, согушка барганда дагы “Кочкор-Ата колдо” деп тиленчүбүз деп айтчу эле атам.

Бөлүкчө 7: ТЕҢДЕГЕН ТҮГӨЛ-АТА

Байсалов Алымбек, 1965-жылкы, Бишкек шаары

Түгөл Атадан тарайт

Бул Түгөл-Ата мазарынын аты биздин Түгөл Атабыздан улам коюлган деп айтылган. Ал атабыздын даана тарыхы белгисиз, кээ бир айтымдарга караганда, Түгөл Ата тээ 16 кылымга барып такалат. Жумгал өрөөнүнүн теңи Түгөл Атадан тарайт. Түгөл Ата ошо тоодо, ошо жерде, ошо булакта жашаган. Аябай бай киши эле, жылкысы көп болгон. Жылкынын баары суу ичкенде, жанындагы чоң Түгөл суу акпай калчы экен. Кочкордон Суусамырга чейин жайылчы экен саны жок жылкысынын. Түгөл Ата жоокерлерди ат, тамак-аш менен камсыз кылган.

Бул жерге биринчи Түгөл молдо барып зыярат кылып жүрдү. Түгөлдүн өз аты Токторбек болуш керек, кийин Түгөл болуп калды. Кийин Наристе-Булакты казып мен дагы көбүрөөк барып жатам. Түлөөканаларды кургам.

Тезекбаев Кубанычбек, 1962-жылкы, Таш-Дөбө айылы

Түгөл-Ата мазары өтө сырдуу мазар

Бул мазар чоң маселелер чечиле турган жер. Себеби, Чеч-Дөбө менен байланыш бар, бул жактан Чолпон-Ата – асман, ааламдагы улуу күчтөр менен байланыш. Жердин бейиши Сулайман-Тоо – жердеги бейиштин дарбазасы менен байланыш. Асмандагы улуу күчтөр менен Чеч-Дөбө, бул жагы Манас атабыз менен байланыш болуп, түгөлдөп турган жер болуп жатат.

Түгөл-Ата мазары теңирчилик мезгилде эле пайда болгон экен. Ислам дини келе элек кезде. Ошол жакта жашаган кыргыздар зыярат кылып, Кудайдан суранып, тиленип, ошо жерге эл келип турчу. Ошол убакка чейин сакталып келип жатат. Кийин эле Ислам халифатчылар келип, мурунку абалын өрттөп, талкалашты. Кийинчерээк эле, 5-6 жыл мурда өрттөгөндө биз токтотконбуз, СНБга жазып жатып, ызычуу болуп. Кыргыздарда макал бар, “ит улуса – үйгө жамандык, адам улуса – журтка жамандык”, арабдын дининдегилер улуит экен, улуганда жамандык келет. Карасаң адамдар ошо жерде асынып өлүп жатканын, бул дүйнө – тозок, тиги дүйнө – бейиш деп, балдардын көбү асынып өлдү. Өз жерин сыйлабай арабдарга кул болуп жатат. “Өз атаңды сыйласаң бай болосуң, өлгөндүн атасын сыйласаң кул болосуң” деген макал төп келип жатат. Макал деле жөн эле айтыла бербейт, бул илгерки макалдар. “Өз агаңды агалабасаң, бирөөнүн агасын сагалайсың”. Кыргыз, көрсө, макал-лакап менен эле тарбиялап койгон экен.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы
Бул жерде кайыптар көп

Коктуда булактын башы бар. Кийинчерээк бир аял эки баласы менен каза болгон ушул жерде деген сөз бар. Булакта боздоп ыйлап турган көз жаш деп айтышат. Бала сурап келгендер, жолун ачтырганга, ден соолугуна, энергия алганга, бийликке барам дегендер келишет. Илгери согуш ушул жерде көп болгон. Үч уруунун башы бар дешет. Түгөл-Атанын касиети күчтүү болгон экен. Ал чепилдеген арыкчырай, сыйкыры бар киши болгон.

Мени ушул үңкүргө чакырганда, бара албай калгам. Эми келип аябай жеңилдеп, жакшы болуп турам. Мурун келгенде кадимкидей беш жылдыз түшкөн. Ал ракетадай шуулдап келип түшөт экен. “Жылдыз түшүп келатат” десем, аппаратка салып караганда кадимкидей чагылып көрүнөт экен. “Түшкөнү чын, келди” дешти. Бул жерде кайыптар көп. Бул жерде Алымбек деген бала жолду салдырып, колдоп жатат.

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары

Түгөл-Ата мазары кайра калыбына келтирилди

Бул жер Байзак баатырдын туруктуу жери болгондуктан, ал сурагын ошол жерде жүргүзгөн. Ал акылгөй улуу инсан, чиелешкен өтө татаал чыр-чатакты кан төгүүгө жеткирбей, жүйөлөштүрүү жолу менен акыл калчап, териштирип, тынчтыкка, макулдашууга жетишкен. Азыр ташдөбөлүк демилгечи азаматтар, Алымбек Байсалов, Кубанычбек Тезекбаевдин жетекчилиги менен Түгөл-Ата мазары кайра калыбына келтирилип, сыйынуучу жайга айландырылган. Ага жол салынган, айлана-чөйрөсү тазаланып көрктөлгөн. Бул ыйык жерге Күн тосуу ырымы өткөрүлүп турат. Келечекте ырым өткөрүү комплекси курулмакчы.

Түгөл, санжыра боюнча, Чекир молдонун уулу болгон. Чекир молдо Куртка деген жерди жайлаган. Үч уулду болгон, үчөө тең мыкты чыккан, Үч-Куртка аталып калды. Өз аттары сакталбады. Дагы бир уулу Түгөл, өзүнүн атын алып жүргөн сайда төрөлдү. Ошондон баштап Түгөл-Мерген сайы аталып кетти.

Бөлүкчө 8: ТҮБӨЛҮКТҮҮ ТАСТАР-АТА ЖАНА ЧӨЙЧӨК-ТАШ

***Жамакунова Турдукан, 1945-жылкы, Кызыл-Сөөк айылы* Чөйчөк-Ташка бүт эл жыйылып барабыз**

Чөйчөк-Ташта черик уруусу жашайт. Чериктин көбү Ат-Башыда, бир аз бөлүгү бул жерде жашайбыз. Кызыл-Сөөктө бири бирибизден кыз алышпайбыз, анткени баарыбыз жакын туугандарбыз. Ошо жердин касиетине мен таң калам. Бардык жерлердеги токойлордо ошо жерге ылайыктуу эле бак-дарактар өсөт, бул жерде бүт баары бар.

Чөйчөк-Ташка жазында бүт эл жыйылып барабыз. Жаан, жайдын жылуулугун тилейбиз. Ар бир үй-бүлө бирден улак, козу алып барышат, негизинен түлөөгө кыргыздар улак жеңил деп, эчки баласын көбүрөөк соёт. Бир күндү белгилеп, же бейшемби, же жума күнү барып сыйынабыз. Чөйчөк-Таштын жанына куран окуйбуз, ар бир үй баабедин тегерек нан жасап алабыз. Тилеген тилек, Кудайымдын жазуусу менен аман-эсенбиз, 7 балабыз бар, 6 эркек, бирөө кыз.

Аса-муса таягы

Эң бир өзгөчөлүгү, аса-муса деген шилби өсөт. Ал таяк илгеркиден, уламыштан калган сөз. Пайгамбарым согушуп, мусулман динин жайылтып жүргөндө согушта аябай кыйроого учураган. Аса-мусаны пайгамбардын көзүнүн жашы тамган жыгач деп айтылат. Аса-муса жумуру жыгач болуп, ылдыйга кеткен издери бар. Бирок сызыкчалар аягына чейин эмес, бири-бирин улантат, бирок үзүлүп-үзүлүп кетет. Бир эле сызыкчада эмес, жанындагы сызыкча улантат. Ошону пайгамбардын көз жашы деп коёт.

Дагы бир ыйыктыгы – арча. Мен бүт жерди кыдырып жүрөм, бирок ошондой арчанын жытын жолуктура элекмин. Чөйчөк-Ташка барганда дайыма ала келем.

Тастар-Ата мазарынын ээси Чөйчөк-Ташта

Тастар-Атага бала тилеп барышат. Менин кайната-кайненемдер жолдошумду Тастар-Атадан тилеп алышыптыр. Ал 11 жашка толгуча чачын албай, кызча өрүп коюшчу экен. Кийин дагы Тастар-Атага барып кичүү кызын тилеп алышкан экен. 11 жылдан кийин Айымжамал деген кыздуу болушуптур.

Чөйчөк-Ташта Тастар-Атанын ээси бар экен деп калышат. Чөйчөк-Таштын касиеттүүлүгүнүн себеби, чөйчөккө окшош. Бирок Тастар-Атада дагы пайгамбар душмандар менен атышкан жеринде бөйрөк таш деген бар. Бөйрөктүн капталы сай суу, суунун аркы бети бүтүн томолок таш менен кооздолгондой турат. Чоң, кичинекей, майда төлгө ташы бар, бирок жөнөкөй таштан айырмасы, алар жумшак. Сынат, ойсоң оюлат. Ошол жумшак таштан ийик (жип ийген ийик) жасалат.

Пайгамбардын атылган октору ошондой таштардай болуп калып калыптыр.

Чөйчөк-Таштын энеси Бурана апа: “Мен баламдын жамандыгын көрбөйүн, мени ал Кудай, акыркы балам”, - деп ыйлап, боздоп келип, өзүнөн өзү ошондой эстелик туруп калган дешет. Эч ким тургузган эмес, балдарынын баары өлгөн, өздөрү Иран, Ирактан, Мекке, Мединадан келишсе, буга эч ким эстелик койбойт эле.

Биздин улуу келинибиз ошо жерде жашачы. Туулган күнүн өткөрүп, төркүндөрүн тогуз-торолуктарды чакырды. Бир кудабыз эки кыздуу болуп, эркек балалуу болбой жүргөн. Келиндин туулган күнүн өткөргөндөн кийин, Чөйчөк-Ташка чогуу барып, сыйынып, түлөө жасап келели деп, малыбызды алып, эртеси эле жөнөп кеттик. Кудай-кудагылар менен чогуу-чаран барып, малыбызды союп, куран окуп, үйгө келдик. Арак ичип отурган келин эртеси эле ичпей калыптыр. “Эмне болду?” десек, “бир нерсе болду иши кылып, ичпей калдым, бир топ убада бердим эле”, - деди. Көрсө, ал келин Чөйчөк-Ташка барганда, ичинен “мага эркек бала бер” деп, аябай тиленип барган экен. Кийин балалуу болуп жентекке чакырды. Барсак Ислам университетинде окуган аял тобо келтирип отурат. Көрсө, ошо аялдын көрсөтмөсү менен баарыбызды чакырыптыр. Касиеттүү жерден бала сурап, тилеп келдиң, баарын чакырып, ыраазы кылгын дептир.

Акиташ чыгарабыз дегендер өлгөн

Чөйчөк-Таштын тегерегинде, тоонун этегинде карарган таштардын баары акиташ. Ошол ташты жогорку температурада ысытып, отту жагып коюп ысытса, кадимки эле акиташ болуп калат. Ошо акиташты чыгарабыз деп Миң-Куш дүркүрөп турганда, 1947-1948-жылдары орустар бир казан жасашыптыр, таштардан цемент менен чаап отко күйбөгөндөй кылып, ташты бышырып акиташ кылабыз деп ишти баштаганда эле үч орус жөн эле туруп өлүп калышыптыр.

Касиеттүү жерде Кудай Таала жардам берет

Кочкор-Атанын бул жак өйүзүндө суу сактагыч жакта мазар бар, өзү бөксө тоо, бирок аска зоо. Ошол зоого барып, элдер оорулардан айыгып келишет экен. Бүбү Мариямга окшогондор күч-кубат алып келишет. Барсак жалтырак бийик таш экен, кичине-кичине бут коё турган, кармай турган жерлер бар, бирок аябай типтик эмес, кичине жантайынкы. Карылар, салмагы чоңдор чыга ала турган эмес. Бизди алып барган киши: “Баарыңар чыгасыңар, Кудай Таалам баарыңарга энергия берет, Алла Таалам чыгарат, баарыңар чыга аласыңар”. “Ой, биз көрүп турабыз го, чыга албайбыз тамдын бооруна, мышык болбосок, кантип чыгабыз?” десек, “Бисмилла рахман рахим деп тилегиңерди тилеп чыксаңар, чыгасыңар” деди. Мен анда арыгыраак, анан жаш болчумун. Менин жанымда Ырыс деген кошунам, анан толугураак байбичелер да чыгып кетти ошо ташка. Мен ошондо таң калгам. Касиеттүү жерге, адамдын жүрөгү, дили берилип барса, Кудай Таалам өзү жардам берет экен.

Черик уруусунан чыккан менин кайнатам Курман Мамбеталиев молдо киши экен. Ал атабыз 80-90 чыгып өлгөн экен, иниси Үмөтаалы

105 чыгып өлдү. Менин өзүмдүн атам молдо экен, куран китептер кийиз баштыкта толтура эле. Атам каза болгондо мечитке жайнамазын, теспесин берди. Мени касиетиң бар экен деп билген адамдар, ден соолукка байланыштуу мазар басып калдым.

Совет учурунда динге тыюу салынган

Атам совет учурунда эле намаз окучу, бирок көрсөтүп окуганга тыюу салынган. Ал убакта “айтга ким боорсок жасап жатат, айткыла” дечү. Мен өзүм биолог мугалиммин, бизди Кудай жараткан жок, маймылдан жаралдык деп дарвинизмди аябай окудук, өзүм да балдарды окуттым. Кудай өзү кечирсин, жашоо, коом ошондой болду.

Дагы бир чоң аталарым 80 чыгып өлдү. Куран китепти кармап ыйлаар эле, “ата эмне болуп жатасың?” десем, “ээ балам, эмне кыласың, тиги жайдын камын жеп жатам” деп койчу. Көрсө, кылган күнөөлөрүмдү кечире кой деп тиги жайдын камын көрүп жатыптыр. Тозоктун отунун ысыктыгы, азыркы оттон 70 эсе ысык дейт. Ошондой азапка чыдайт экенбиз. “Алла Таалам жакшылык жазса экен” деп, мен дагы ыйлап тилегим келет. Көрсө, атам ошонун баарын окуп алып ыйлачу экен.

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары

Тибет тоосунун аба-ырайы тастар-атага окшош

Тастар-Атага көп барам. Анткен себеби мага ыңгайлуу жер. Ошол жерде ак жин, кара жин согушкан. Бир жолу барсам бир орус ошол жерде боз үйдү кайтарып отуруптур, ары жагына барып сыйынып, бери жагына барып сыйынып, эртең менен тамакка кел деп анан сөзгө тартып сурадык. Кытайдан Тибет тоосунан монахтар келип, айтышыптыр: “Тибет тоонун ичиндеги аба ырайы, аура, касиет Тастар-Атада бар экен ” деп.

Шейшекеева Аня, 1955-жылкы, Жумгал совхозу

Мазарлардын сүрдүүсү

Тастар-Ата аябай сүрдүү: “Менден башка мазар жок, силерден башка адам жок. Мени түшүнгөн, мени билген киши болсо, мен ошого гана аян берем. Мен ошого гана бата берем” деп айтат. Бул мазар эгерде барган адамдар жакпай калса, шамал болуп, жаан жаап, бир кырсык болот. Бата жүрө турган адамдарга аябай жакшы аян берет. Тастар-Ата бата бергенде булут менен бата берет. Булут асмандан чыкканда ата болот, апа болот Тастар-Атага түнөбөй койсоң, жолдон кырсыктатып коет. “Мага жан, бала, байлык сурап келет. Мен сүйгөн адамга гана бата берем” дейт. Тастар-Ата тоонун пири, Манас атанын хан ордосу.

Бөлүкчө 9: ЫЙМАНДУУ ЫМАНБЕК МОЛДО

Абдрасулов Асанбек, 1928-жылкы, Нарын шаары

Өпкө чаап кетип, чоң атам ооруп калган

Менин чоң атам Ыманбек молдо касиеттүү адам болгон. Ал Кашкарда окуган чоң молдо экен. 1800-жылдары жашаган, мен анда төрөлө элекмин. Ал 117 жашка чыгып өлүптүр. Менин атам беш бир тууган. Ошол бешөө тең касиеттүү. Ыманбек чоң атам бир күнү ооруп калат. “Эмне болуп ооруп калдың?” деп инилери сурашса, “Мени өпкө чаап кетти дейт (сууда агып келе жатып өпкө, шайтан ошенттирдиби ким билет?). Үч күндөн кийин өлөм. Эчки-Башыда мечит бар, ошонун ылдый жагына үч чырпык салып койгула. Менин касиетимди ошол жерден көрсүңөр” дейт. Ал август айында каза болгон экен. “Ысыкта кантип төөгө жүктөп жүрмөк элек” деп, аны Эки-Чаттан чыга калган ит жолдун кырындагы күңгөйгө коюп, тегерегине карагайдан кыйып корук кылып коюшат. Карагай болбой эле чирийт экен. 1948-жылы менин атам барып, жаңыртып келген. Кийин мен барып, зым менен чытырман кылып коруп келгем. Үй-бүлөмдү алып барып, сыйынып келгенбиз. Ал жерге барбаганым 8 жыл болду. Мен барган кезде карагаттар укмуш болчу. Тим эле чытырман болуп калган.

1940-жылдары бир орус аскери ооруп калат. Догдурлар дарылай албай калганда, чоң атам Кытайдан ала келген дарылары менен айыктырыптыр. Ал орус кийин генералдык чинге жетип, Москвага кетиптир. Кетип баратып, чоң атамдын дарегин жаза кеткен экен. Кийин чон атам өлгөндөн кийин баягы орус эки сандык белек алып келет. Ыманбек молдо өлүп калган десе, укмуш ыйлаптыр. Анан ат сурап алып, мүрзөсүнө барыптыр. Ал жердеги чытырман токойду, карагаттарды, жыгач менен коргоп койгонду көрүп ого бетер өпкөлөп ыйлаган экен.

Дагы бир окуясы – Жаңы-Талаптан бир киши ооруп калган экен. Ал чоң атама келип, “ооруп жатам” дейт. Анын тамырын кармап көрүп, “дарылайм, айыгасың” дептир. Максисин алып, баягынын кекиртегин тилип туруп, эки кылды сууруп алыптыр. Ал 15 күндө айыгып кетиптир. Айыккандан кийин ал жылкы жетелеп келген экен. Атам айтыптыр: “Мен Алла Таала мага бейиштен жер бериш үчүн иштейм. Мен албайм. Сооп үчүн иштейм” деп атын албай, кайра жетелетип ийиптир.

Акунов Мукаш, 1936-жылкы, Эчки-Башы айылы

Ыманбек молдо тамыр кармаган

Мазардын касиетин тоонун күңгөйүнө карагат чыгып жатканынан көрсөк болот. Негизи карагат тескейине чыгат, күңгөйүндө суу жок өспөйт. Ыманбек молдо өзү касиеттүү, тамыр кармаган киши болчу. “Мен өлгөндө Боз-Бешикке, көчөнүн кырына же болбосо Сулайман молдонун мечитинин алдындагы мазардын жанына койгула” дептир. Ыманбек молдо жайдын чилдесинде каза болот, анын бир туугандары

болсо – Тынымсейит, Мортук жана Ыманберди күндүн ысыгында Ыманбек молдону алыска алып барып койгусу келбей, анын керээзин аткарбай Көк-Дөбөгө коюп коюшат. Ошентип, аманатка кыянат кылган үчүн алардын тукуму көбөйгөн эмес: Мортуктан тукум жок, Тынымсейит менен Ыманбердиден тукум аз. Ыманбек молдо коюлган жерде карагат, аса-муса өзүнөн-өзү эле өсүп чыккан, кийин туугандары ал коюлган жерди коруп коюшкан.

Жумадилев Султанбек, 1940-жылкы

Ыманбек молдо кол менен операция жасаган

Ыманбек молдо бир орус геологко кол менен операция жасап, айыктырыптыр. Кийин ал өтүп кеткенден кийин, баягы геолог аны издеп келип кеткен. Мазардын топургын сөөлдөрдү жоготууга колдонулат.

“Мени койгула” деген жерде мечит бар болчу. Бейшемби, жума күндөрдө мазардан добуш угулат, фосфор сыяктуу жарык чыгып турат дешчү. Зыярат кылып, төрөйлү деп келген аялдарга кандайдыр бир белги болбосо, анда алар төрөбөйт. Уултай деген намаз окуган, өтө таза жеңеси бир жолу зыяратка келип, өсүп турган карагаттан үзөйүн десе, “тарт колунду Уултай” дептир. Анда ал: “Ий, мен эми адам болбой калдым” деп, бир аздан кийин эле өмүр салыптыр”.

Көбөков Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы

Ыманбектин керээзи

Нарын районундагы Көк-Дөбө жайлоосунда жайгашкан Ыманбек молдонун мүрзөсү ыйык жер катары эсептелинет. Ыманбек өзү касиеттүү чоң молдо болгон киши. Ал өзү “мен кокус кайтыш болуп калсам, мен бир жерди белги коюп кетем, ошо жерге сөөгүмдү койгула. Киши тебелебеген, киши баспаган жерге койгула, менден бир касиет болот, ошо касиетимди эл кыйнабасын” деген экен. Бул киши Көк-Торпок жайлоосунда жүргөндө, эртең менен багымдат намаздын азанын чакырганда, Эчки-Башы айылына угулуп, “молдокем азан чакырып жатат, кокуй тургула” дешчү экен.

Ал киши кайтыш болгондо, жай казыш керек болот (мүрзөсүн). Ошондо айтышат, “ай бул жерге койбогула, молдокенин өзүнүн аманаты бар. Кой, молдокемдин айткан жерин издегиле” деп элдин арасына кабар айтылат. Ошенткенде, менин кайнатам Алапай деген киши 105 чыгып кайтыш болду, ошонун Мамбет деген атасы бар экен. Ал (Мамбет) айтыптыр: “Ал мага айткан, тиги Көк-Дөбөдө өзү орнотуп койгон мамысы турат. Сөөктү төөгө жүктөгүлө дагы, эртерээк жеткирип, жайына коёлу” дейт. Анан жакадан сөөгүн жүктөп, ошо жерге коюшуптур. Жазында коюшса, күзгө жетпей карагат чыгыптыр.

Эки эгиз балдарым менен ал жерге кабылганда долоно бар экен. Ошону кыйып алсам болмок экен. Аны кийин кайненем өкүнүп жүрбөйбү, “ка-а-ап, ошого кабылып калсаң аса-мусасын кыйып алсаң болмок деп айтпай калыптырмын” деп. Кыйып алсам касиет болмок. Аны кайдан

билдим, менин өзүмдүн атам айтчу, “балам, ушундай касиеттүү молдо бар, жайына барып, балалык кылып кызыгып карагатына кол салып жибербе, оорулуу болуп калба, шорумду катырба” дечү.

Бир окуяны айтып берейин, күздүн күнү эки абышка менен мен куутка деген койлорду Бучук деген жерге айдап барып, кондук. Мен 40 жашка карап калган кезим болчу. Бир күнү кар жаап калды. Союз маалында мал куут бүтмөйүнчө малчылар көччү эмес. Жаныбыздагы бир абышка кыйын киши болчу, ошо молдокемдин жайын кырдан көрүптүр. Кар жаап турса, Ыманбек молдокенин жайына кар түшпөптүр. Жамгыр жаайт, бирок кар жааса шамал айдап кетет, анын жаткан жери таза турат. Аны көрүп, “кой, мен жетим жүрүп, ошо жерден кутулдум эле, ошо жерге барайын, куран окуюн” дейт. Суу чатырды атка жүктөп алып менин кемпирим, анын кемпири менен көчүп жөнөдүк. Көчүп баратсак жолубуздан бир жигитке жолугуп калдык.

- Салам алейкум, Алжан ата, - деди тиги жигит.

- Алейкум салам, - дейт тиги абышка.

- Кайда баратасың? - десе.

- Атасын оозун урайын, жаман кара катын чабандын коюн алар, мени алар беле, кыштакка баратам, - деп коёбу. Элдин баары жаканы көздөй көчүп кетсин деген ой менен айткан экен. Чындыгында, биз Ыманбек молдонун жерине бардык. Биз ылдыйлап кургак жерге жайгаштык, эл болсо карда калып калды.

Молдокенин бери жагына чатырдын каркастары даяр экен. Барып суу чачып, абышка экөөбүз чатырды эптеп тиктик, даяр отунду жактык, короолорду оңдодук. “Мен эки катынды тосуп келейин” деп тиги чал жөнөдү. “Балам, эми сак жүр, желелерди тарт” деди. Эки желени тарттым. Эртеси молдокенин көрүстөнүнө кой жайып барсам, кой суу таппай, ылдыйды карай кирип кетти. Мен булактын суусун издеп бара жатсам, бүткөн боюм “дүр” дей түштү. Даарат алайын деп бөтөлкө издеп, даарат алдым. Коктудан койдун артынан чуркайын десем, таштак, анан дагы карышкыр бар коркунучтуу жер. Кой, жардын үстү менен чыгайын десем, бүткүл боюм дагы “дүр” деди. Карасам короондогон жер турат. Эчки-Башынын топоз кармаган жери го дейин десем, денем кайра “дүр” деди. Анан отуруп куран окудум. Баягы жайга жакындасам эле карагаты самсаалаган жай турат. Ошондон баштап көзүмөн жаш агып, өзүмдөн-өзүм куран окуй баштадым. Карагаттын шагы колума батпайт. Карагаттын чоңдугун көрсөң мөлтүрөйт. Ошентип турсам эле “Кош!” деген бирөөнүн үнү угулду. Чочуп кетип карасам, кара чепкен кийген, кара тебетейчен абышка кой айдап келе жатыптыр. “Аа, кокуй, кой кошулган турбайбы, карышкыр алып кетип, мунун ээси кайда деп айдап келе жатабы? Салам алейкум ата, кой кошулган жокпу?” десем эле абышка жок! Анан кайра куран окудум. Кемпирдин (аялынын) тиши шишип, жаагы ооруп, тиги абышканын кемпиринин да тиши шишип жаткан. Ошону менен үн чыгып калды: “Кудай берген ырыскыдан куру кетпе, байбичең менен келинге ала бар, кызың менен кошуна келинге

менден бир чымчым топо, анан карагаттан түйүп ал. Топону сууга ийлеп туруп, тишине басып, ичинен карагат жедирип кой. Бактылуу, таалайлуу бол, ыйманыңа ыраазымын, мени сыйлап улам куран окуп келгениңе жүрөгүм жибиди балам, оомийин” деди. Мен да келесоодой “оомийин” дедим. Ошону менен үйгө бардым. Барып “ой ата (жанымдагы абышкага), ушундай жай көрдүм, карагат, топо алып келдим” десем, “атаңдын оозун урайын” деп кыйкырды тиги абышка. “Иий, мен күнөө кылыптырмынбы, мен ооруйт турбаймынбы” деп сарсанаа болдум. Мурун коркпогон жаным коркуп баштадым. “Жок, ата, бүткөн бойдон дүркүрөп, даарат алып, намаз окуп, куран окуп отуруп жетип, анан ошентип бир абышка коюмду тосуп келди” десем, “аа, Кудай жакшы берген турбайбы, тур эки катын, жыт салгыла” деди. Кемпирим камыр жууруду, тигинин кемпири май салды, экөөлөп боорсокту бышырды, куран окудук, топуракты жаактын тышына жаптык, ичинен карагатты жединдик. Бул 1976-жылы болгон окуя. 1977-жылы эки эгиз бала төрөлдү. Үч жыл болду барбай калганыма. Бирок үйдөн куранды үзбөйм.

Каралбай калган мусапыр жер

Азыр ал ыйык жерди караган киши жок. Өзүнө орноткон жыгачтын баары чирип, коруктун баары жыгылып, карагаты да куурап жок болуп баратат. Ыманбектин Кара-Кужурдагы аталаш инисинин баласына аян берет “ээ, акмактар, кабыргам кыйраганы калды, мени карабай уу ичип жүрөсүң (инисинин баласы аракка ооп кеткен экен). Өлбөйм, тирүү калам десең, менин жайымды оңдо” дептир. Бала эртең менен калчылдап тура албай калыптыр. Ал ошо бойдон келип, Эчки-Башыдагы туугандарынан ат сурап, Үрүстөм, Искен деген балдар менен чыгып барса, карагат да жок, жыгачтын баары кыйраган, мал тебелеген. Ошо жерден бала өзүнөн-өзү ыйлайт. Ошентип, кайра кайтып келет да, Үрүстөмгө айтат “байке, менин башым аман турса, Сизден кутулам. Мага техника бер, акча бер” деп, тракторго зым карагайдын түбүндөгү подстанцияны салып барып орнотот. Эчки-Башынын эли бүт барып, жардам берет. Азыр Асанбектин баласы Солтон-Сарыда Кашка-Суу деген жерде вагонду тигип, чатыраган ак үйдү куруп, азыр бай болуп жатат.

Төрөбөгөн аялдар тайынган жер

Союз убагында эки чабан бар эле, алардын аялдары төрөчү эмес. “Энеңди урайын катын, туубаган катын, туйлап оокат кылат” деп, экөө аракка кетип калчу экен. Эки катын кой кайтарып жүргөндө аян түшүптүр: “Балам, ушуга тайынып көргүлө, ушундан балалуу болосуңар” деп. Чыркара деген киши бар эле, анын да келини төрөй албай жүргөн. Баягы эки жаш келин боорсок бышырат, жуунат, таранат, “апа (Чыркаранын аялы), жүрү, бизге караганда Сиз улуу киши эмессизби, жаныбызга караан болуп барып кел” дешет. Тиги эки келин дасторкон жайып, бирөө самоор коюп жатканда, улуу келин карагатка кол салып жиберет. “Бетпак, тарт колунду, эки чычкандай келинче жоксуң” дептир. Ошондон кийин кыймылдабай, инсульт болуп,

жакында өлдү ал киши. Ошо бойдон ал балалуу да болбоптур, тиги эки келин укум-тукумдуу болуптур деп угабыз.

Эки ак бака белги берди

Ыманбек-Атага үч келинди алып бардым, үчөө тең буюрса төрөдү. Бирөөнүн күйөөсү, катышмак турмай, улуу сөздө уят жок, жан жеринен аллергия болуп жүргөн бала экен. Анын эжеси аларды чакыртып, “бул ата бир касиеттүү жер бар дейт, барып келгиле” деди. Балага шейшеп ал дедим. Шейшеп алып самоорго суу кайнатып, атанын топурагын бүт денесине ородум. Бир кой алып барып сойдук. От жагып, таң аткыча отурдук, бир убакытта этти жеп бүтүп, жыйынтыктап, куран окуйлу деп жатсак тиги экөөнүн оң тизесине эки ак бака келип конуп калды. Мен мурун эскерткем, “белги болуп калса, коркпогула” деп. Экөө тиштенип эле араң отурду. Аңгычакты куранды бүтүп, оомийин деп, бата кылып туралык десек эле баягы эки бака жок. Эртең менен туруп алып, атанын карагатынын түбүндөгү жалбырактарды тазаладык. Аса-мусанын ордуна шилби чыгыптыр. Куурап калган карагат кайра чыгыптыр. Түн ичинде жанагы бала “ата, ата жышып жатам” дейт. О кокуй, топурагыңды алалы десек, баягы денесиндеги топуракты алсак, топурак эмес эле бүт жаранын картык күлү түштү. Анан кайра жаптык. Эртең менен бүжүрөп баса албаган бала шуулдап калды. Азыр ал конезаводдо турат. Баягы күнү мага жиберген эжесинен сурасам тиги жигит эки эркек, бир кыздуу болуптур.

Маалыматчы Б.

Касиеттүү адамдардын арбагы колдойт

Бир жылы жылкыларым Ыманбек молдонун сөөгү коюлган жайлоодо жайлады. Куран окуп, “жылкыларым аман-эсен болсо экен, карышкыр тийбесе экен” деп койсом, ошол тийген жок. Анан Арстанбек ата да касиеттүү киши. Бир жылы бир топ байталдарым жоголуп кетти. 7-8 күн издедим, милицияга айттым. Андан кийин бир күнү Арстанбек Атага барып алып, аттан түшүп, куран окуп отурсам, артыман баягы жоголгон байталдарым келатат. Ошондон кийин бир жакка чыксам Арстанбек Атага, Ыманбек молдого куран окуп, анан чыгам. Эми кудай колдойт, анан булар деле жардам берет болуш керек. Булар - Кудайдын сүйгөн кишилери.

Мүрзөнүн топурагы дары

Ыманбек молдонун мүрзөсүнүн топурагынын дарылык касиети бар. Анын топосунан алып, эзип сөөлгө сүйкөсө, айыгып кетет. Аны даарат менен жүргөн кишилер албаса, жөн кишилер ала албайт. Көп кишилер ошол жерден коркуп өтчү экен. Бир милиция болуп иштеген жигит ошол жерден өтүп бара жатса, үндөр чыгыптыр. Коркуп кетип, тапанчасы менен атып, үйүнө барып тил-ооз жок жыгылып, араң оңолгон. Дагы бир парторг жигит башкармага айтыптыр “ушул кишинин туугандарынан бар болду бекен?” деп. Ага да аян бергенби, кыскасы, ошондон кийин

Асанбек деген тууганы машине менен барып тегерегине түркүк орнотуп келген, жыгачтары, байлаган зымдары эскирип калыптыр деп.

Мамбеталиев Сулайман, 1928-жылкы, Эчки-Башы айылы
“Көп кишинин сообуна калдым”

Ыманбек молдо, бул Матыраң деген кишинин баласы. Ыманбек жаштайынан молдо болуп, кичинекейинен эле зыярат кылып, намаз окуп, анан табыпчылык да кылчу экен. Бир жылы Көк-Дөбөдө эл кара тумоо болуп аябай көп ооруптур. Ошолорду тилинин ичинен кан алып, дарылаган дешет. Анан өзү да ооруп калган го. “Эми мен ооруп калдым (ошол кезде суудан бир өпкө агып келе жатканбы, ал өпкөнү бирөө мал союп агызып ийгенби же өзү эле агып келе жатканбы). Мына ажалым келди, менин өлө турган мезгилим болуп калган экен” дептир. Анан өлөөрүндө айтыптыр, “Кичинекейимден Кудайга жалынып жүрчү элем, намаз окудум, көп кишини дарыладым, көп кишинин сообуна калдым, анан эми мени көмсөңөр, бул Эчки-Башынын ичинде Төрт-Күл деген жер бар. Кыштактын аягында, ошол жерге алып барып койгула, анан мүрзөнүн башына бир куу чыбык сайып койгула, бир аян болоор” деп айткан экен. Жайдын күнү экен, жолу татаал, күн ысык, кишинин эти сасып да кетиши мүмкүн да, анан туугандары “эми кой, жердин баары бирдей эмеспи” деп Көк-Дөбөдө бир Чоң-Конуш деген жер бар ошонун өйдөрөөк жагына, таштуу жерге көмгөн экен. Баягы айткан куу чырпыгын сайып коюшат. Анан бир жыл өтөбү, эки жыл өтөбү барышса, карагат өсө баштаптыр. Кыскасы, баягы айтканы туура турбайбы деп коруп коюшуптур. Биз бир атанын балдарыбыз. Асанбек деген азыр Нарында, карып мендей болуп калды. Ошол райисполкомдо айдоочу болчу. Машинеси менен зым алып барып, чоңойтуп коюптур. Азыр карагаттар куурай баштаптыр деп атат. Мен өзүм барып көргөн жокмун. Өзүм деле барып куран окуп коюп турчу элем, көзүм көрбөй, бутум баса албай, атка мине албай калдым. Бая күнү биздин бир туугандар айтат, ортосунда эле өсүп турган карагат бар экен, калганы бүт куурап калыптыр деп. Эми ал киши 1920-жылдары өлгөн киши экен. Андан бери атайылап караган кароолчу жок болсо, анан куурайт да.

Султаналиева Рая, 1953-жылкы, Жергетал айылы

Ыманбек молдо эпидемиядан кыргыздарды сактап калган

Мен таята, таенемдердин колунда чоңойдум. Таятам Тынымсейит. Таенем Саракан аябай ишмер, колунан көөрү төгүлгөн уз болчу. Менин апам дагы кийимди жакшы тиккен, сайманы келтирип сайган, уз болчу. Көк-Дөбө деген жайлоодо чоң таятам жайлачу. Менин апам ата-энесинин жалгыз кызы болгон. Кеч төрөлгөн экен, таенем 40тан ашканда төрөптүр.

Тынымсейиттин агасы Ыманбек молдо деген болгон. Ал билимдүү, табыпчылык жагы бар киши болгон. Ал киши эпидемиялык оору болгондо, боз үйдү думбалап алып, операция жасачу экен. Анын

өзүнүн атайын жиптери, скалпелдери болгон. 1918-жылдары анча-мынча ооруларды дарылап койчу экен. Аны айылдаштары ыйык киши катары кабыл алышчу. Эпидемия учурунда элдерди дарылап олтуруп, жугуштуу оорууну жугузуп алып, ооруп калган.

Мүрзөнүн топурагы дары

Сулайман Мамбеталиев атабыз ошол молдонун касиети тууралуу китеп жазып атат. Менин бала кезимде, улуулардын айткандарын угуп калгамын. Ал киши каза болоордо, “Көк-Дөбө деген жайлоого көмгүлө” деген экен. Көмгөндөн кийин ошол дөбөдө дүркүрөп карагат өсүп чыгыптыр. Ошол жерге барып куран окуганбыз. Эми ошол кишинин мүрзөсүндөгү топурагы дагы дары. Экзема, сөөл, тери ооруларына топуракты эзип, жуп, дарылангандарды мен билемин. Сулайман атам дагы айтып атат, канча айыл дарыланганын. Азыр деле барып турушат. Айылга барбаганыма 40 жыл болуп баратат. Карагатынын бир жак тарабы куурагандай болуп калыптыр дешет. Аны корук менен коруктап коюшкан, анткени төрөй албаган аялдар барып, сыйынышат. Алдында булагы бар.

Турганбай кызы Зейне, 1932-жылкы, Эчки-Башы айылы

Касиеттүү жер деп эле калышат

Мен 6-7 жашка чыгып калган кезимде Көк-Торпок жайлоосунда жашачубуз. Апамдын бир тууганы Мыктар деген апама учурашам деп барат. Жолдо баратса эле атынын куйругуна бирдеме жабышып, бастырбайт. Жаш неме куран окуганды билбесе, Кудай дебесе, коркуп эле жүрүп отуруптур. Апама учурашам деп барып, ооруп калды. “Эжеке, мен жолдон коркуп келдим, атым үркүп келди” деп өңү бузулуп келет. Мен карап турам, баламын да, апам аттан түшүрүп алып, бир козуну садага чапты. Үйүңөргө бышырып жегиле деп бирөөгө берди. Алган киши куран окуп, анан жейт го. Уктап эртең менен турсам эле көшөгө тартылып калыптыр, түндө эле таякем дүйнө салыптыр. Бул окуя 1939-жылы болгон. Менин таякемдин сөөгү ошол Ыманбек молдонун мүрзөсүнүн жанына коюлду.

Апамдын төркүнү сарыбагыш, жаңыталаптык. Айылга кабар жетпей, апам бир тууганынын баласын өзү эле жайлоого көмдү. “Касиеттүү молдонун жанына жатты, Кудай ушул жерди буюрган экен” деп калышты. Апам айтчу, “айланайын, касиеттүү молдокенин жанына жатты, мейли, Кудайым жаш болсо дагы жакшылык берсин” деп ыйлап-сыктап, отуруп калды. Касиеттүү жер деп эле калышат, а түгүл мал жараланат эмеспи, ошол кишинин топурагынан алып келип жууса эле, күбүлүп түшүп калат.

Топурагынан түйүп кетишет, баланчанын сөөлү күчөп кетиптир деп. Аны жууса дагы шыпырып эле түшүп калат экен.

Аялдар кеп кылат, ошол кезде баланчанын катыны уй айдап баратып, эртең менен көзү кызып мүрзөдө өсүп турган карагаттан бирди алып жеп коюптур, же куран окубайт.

“Тарт колунду” деп баягы катындын атын айткан үн чыгат. Тигил үйүнө келип, өлүп калыптыр. Ал дагы ошол жерге коюлуптур. Ошол кезде мүрзө аз эле экен, азыр көп дейт. Кийин 1949-1950-жылдары байкемдер барып тегерегин тосуп келишти. Менин бир тууганым ушу күнгө чейин таекесине барып, ошо жерге козу союп, куран окутуп келчү. 2-3 жыл эле болду байкем ат минип, баспай калды.

Азыр ал жерди элдин баары карайт. Жайлоого чыккандар куран окутуп, төрөбөгөндөр барып сыйынышат.

Бөлүкчө 10: БЕРЕКЕЛҮҮ БУРАНА-АПА

Жаанбаев Эдилбек, 1938-жылкы, Сары-Булуң айылы

Бурана апанын жети баласы болгон

Бурана апанын Тастар ата, Чолпон ата, Кочкор ата, Жумгал ата жана башка жети баласы бар деп айтып жүрүшөт. Илгери калмактар менен согушканда, Бурана апа “баламды көрүп келем деп, Тастар атага барат. Ошол жерден кайып болгондо, ушул жерге коюлган” дейт. Көргөн киши да жок. Кетип баратканда “Мен кайсы жерден кайтсам, так ошол жерге койгула” деп айткан дейт.

Тастар ата калмактар менен согушуп, ок дарысы түгөнүп, мен ушул калмактардан өлөмбү, “Кудайым сактап, мага ок дары таап бер” деп ыйлаганда, октой болгон түркүн-түркүн таштар жааган дейт. Таштарын көрсөң, бир коктунун ичинде ар түрлүү. Октой болгон таштар менен калмактарды атып, ошол жерден Тастар ата кайып болгон. Өлүгү ушул жерде калган. Муну эч ким деле билбей, эл деле көп сыйынчы эмес. Кийин мыйзам солгундаганда сыйына башташты. Депутаттар, молдолор, бакшылар сыйынып кетишет.

Менин бир балам балалуу болбой койду. Ал Бурана апага сыйынганын өз көзүм менен көрдүм. Мазарга жүгүнүп: “Апа, мен Кудайдын мусапырымын, менин айтканымды айткандай, дегенимди дегендей жасап берсеңиз жакшы болоор эле”, деди. Үсөн молдо менен бардык эле, ал сыйынгандан кийин, “Кудайым, сага бербедиби” деп койду. Үсөн чал “кыз болуп калса атын мен коеюн, эркек болсо өзүң кой” деди. Биринчиси кыз, экинчиси эркек болду. Кудайга шүгүр, неберелүү-чөбөрөлүү болдум. Ал жерге 1990-жылы Чынара деген келин түлөөкана ачты.

Мазарга сыйынып, кемпиримдин өмүрүн узартып алдым

Кемпирим онкология оорусу менен үч жыл бейтапканага жатып калды. Өлүм алдында турат, эми кудай урган качан суук кабар келет деп турдум. Үсөн молдого өзүм бардым. Ошондо бир кызымды колума кармап, Буран-Апаны кармап, сыйындым: “Айланайын Кудай, актыкка мен моюн салайын, кемпиримдин өмүр жолун узартып, баланын ырыскысын кой” дедим. Он жыл бер дегем, быйыл он беш жыл болуп кетти ээ (күлүп). Ошо боюнча, кудайга шүгүр, айыгып келди. Үсөн чалга көп деле көңүл бурчу эмесмин (сексенге чыгып өлдү). Бирок өз көзүм менен көрүп калдым.

Уламыш кылып айтышат, Ошто бир депутат “Волгасын” жоготуп ийиет. Үсөн чалга келгенде, ал төлгөсүн тартып отуруп, “ээ кудай урган, өзүңөрдүн эле кошунаңар алган турбайбы. Азыр баргын. Төрт киши сүйлөшүп жатат. Азыр жоготкон жатат”, дейт. Анда депутат: “Эгер ушу чын болуп калса, “Волганы” алгын” дейт. Түз эле Ошко жөнөп, чал айткан көк дарбазалуу үйгө кирсе, чын эле “Волгасы” турат. Меники турбайбы деп, айдап алып, чыгып кетиптир. Машинасын Үсөн

чалга ал деп барса, эч нерсе албайм дептир. “Биз Алла Таала алгын, жулунгун деп айткан эмес. Бизге кичине эле карандай чай, нан болсо, бата кылып алып коебуз, калганын албайбыз” деп айткан экен.

Аалам беш колдой көрүнүп турат

Олуя Бурана апа: “Ааламды беш колдой көрүп турам, мен айткан боюнча болот” деп айтат экен. Жер титирөө болуп, чаң эле чыгып калды. Мен тоодон ат менен түшүп келаткам. Келсем, чаң эле чыгып, кыпкызыл болуп калыптыр. Аттан ыргып түшүп, балдарымды беттен өөп, анан Бурана-Апа тарапты карасам, былкылдабай турат. “Ээ касиетинден айланайын” деп тим болдум. Далай жер титирөө болду, учуп кетчүдөй эле болуп турат, бирок кулабайт, турат. Тегерегинде кыян жүрүп, урай эле берет, бирок турат. Мазардын ээси ак коен дешет. Бирок Чынар деген келин жолборс деп жүрөт.

Өмүрүалиев Арстанбек, 1966-жылкы, Сары-Булун айылы Бурананын жанында кызы бар дешет.

Кадимки топурактан жасалган эстеликтер. Канча кылымдан бери топурагы эзилбей эле турат. Касиети ушунда. Ыйыктыгы, колдоочусу бар болгон үчүн эзилбей турат.

Көкөмерен көк дайрага жакын сан жылкыны айдаган, сансыз бээни байлаган, чириген бай жашаган экен. Жылкылары үйүр-үйүр болуп жер жайнаган, жайыттан жайыт тандап оттогон, байдын Көкөмерен дайрасын бойлоп бир жерге токтобогон, бир нерседен чочуса, дүбүрттөп алда кайда жөнөгөн малы болуптур. Байдын эки тестиер тарткан кызы, андан кичүү эркек баласы бар экен. Кызы ошончо малдан бирөөнү гана жактырган. Бир айгыр үйүр жылкысы бар эле. Кыз ошол үйүрдү өтө жакшы көргөн башкаларга караганда, ага көбүрөөк көңүл бөлгөн. Бир күнү ошол кызы жакшы көргөн үйүр, бир нерседен чочуп үркүп кетип, Көкөмеренди кече-сүзүп, аркы өйүзгө өтүп кетет. Атасынан корккон балдар жылкыны кайрып келиш үчүн, жарыша атка минип, аркы өйүзгө өтүшөт. Бирок жылкылар да, балдар да кайтпай калышат. Бай балдарын жайды жайлата, күздү күздөй, кышында да аркы өйүздү карап, күдөр үзбөй селейип турганы турган. Акыры кышында катуу сууктан тоңуп катып калат.

Дагы бир элдин айтуусунда, ошол жерде бир мергенчи жигит жашаган. Анын келинчеги, баласы болуптур. Мергенчи аң уулап, ошону менен күн көргөн. Бир жолу мергенчи кийик атып келемин деп кайберендин артынан түшүп, Көкөмеренди бойлоп кетет. Ошол бойдон келбей калат. Келинчеги баласы менен атасын качан келет деп тирмейип жол карап, тосуп жүрүп эрте жазгы суукта тоңуп калган имиш.

Үчүнчү айтылып жүргөн окуя мындай. Бурана аял киши катары сыпатталат. Анын жети уулу: Тастар ата, Баба ата, Кочкор ата, Чолпон ата, Берикташ ата, Ысык ата, Олуя ата болуптур. Абышкасынын көзү өтүп кетет. Бурана эне улам бир баласына барып, жашап келип турчу экен. “Мен кайсы жерде, кайсы баламдыкында өлсөм ошол жерге

койгула” деген насаат сөз айтып жүрөт. Бурана Тастар ата баласыныкына баратып, жолдо оо дүйнөгө кайтат. Анын сөөгү Сары-Булуңга коюлат. Аял кейпиндеги топурак түркүк болуп калат.

Бурана кийин ыйык касиеттүү жайга айланат. Оорукчандар, бала төрөбөгөндөр козу-улак союп, табынышат, тилек тилешет. Ысмайылдын келини түшүндө аян көрүп, көзү ачылгандан кийин ошол жерге өз күчү менен мечит салдырган. Айлана-чөйрөсүн оңдотуп, тазалаткан, көрктөнткөн. Азыр мечит чоң жол боюнда болгондуктан, өйдө-төмөн өткөн адамдар, жергиликтүү тургундар намаз окуп, ыйык Буранага сыйынып турушат.

Бөлүк 3

ДААРЫГАН ДӨБӨЛӨР, ТАШТАР, ЖАЙЛАР

Бөлүкчө 1: ЧЕЧИЛҮҮЧҮ ЧЕЧ-ДӨБӨ

Алмамбет кызы Анархан, 1959-жылкы, Байгазак айылы
Ат-Башыда жаманчылык жок

Алмамбет атанын жаткан жерине келип сыйынганга австриялыктар аябай кызыгат экен. Кыштын кыраан чилдесинде Чеч-Дөбөгө ак көйнөкчөн, ак селдечен Австриядан бир абышка келип, 7 күн зыярат кылып кетиптир. “Алмамбет ата деп өмүр бою жетпей келдим эле”, дептир. Анын айтуусу боюнча, “Алмамбет атанын кабагы бүркөө, сүрдүү киши экен, Манас атадай жайдары эмес экен” деп айтыптыр.

Асанбаев Тынчтык, 1967-жылкы, Терек-Суу айылы, шайык
Сырдуу Чеч-Дөбө

Чеч-Дөбөгө 2005-жылы жаным кыйналгандан келген элем. Мазарга касиеттүү адамдар көп келет. Ошол адамдарды угуп жүрүп, мазардын тарыхын билдим.

Манас атанын убагында Чеч-Дөбөдө курултай өткөрүлүп, мамлекеттик деңгээлдеги суроолор чечилчү экен. Мазардын сыры көп. Мазардагы булактар ооруларга дары. Агым суу бир топ булакты алып кетти. Учурда үч булак бар. Мазардын оң тарабындагы кичинекей булак - баш ооруга, түшө калгандагы чоң булактын баткагы менен суусу -экземага, жараларга, ички организмге жакшы. Мунун курамында күмүш бар деп изилденген. Чыгыш жагында дагы бир жалгыз булак турат. Жакында эле ачып, тазалап койдук. Ал дагы ички организмге жакшы. Баткагы жараларга миңдин бири экен.

Мурун бир эле чоң булак бар болчу. Аны суу алып кеткен. Бирок азыр кайра чыгып жатат. Кичинекей булакка 1-2 метр чукул. Ал жерден көп киши аян алат. Белги берилет, кадимкидей аларга сыр көрүнөт. Сол тараптагы биринчи булактан ак бака касиети барларга көрүнөт.

Тээ илгертен бери Чеч-Дөбө деп аталып келатат. Анын үстүндө Алмамбет атанын, Кожек олуя атанын сөөктөрү бар. Олуя ата Кошой атадан алты кылым мурун жашаптыр. Бир нерсени алдын-ала айтып берген. Өлөрүндө элди чакырып, менден башка, алты кылымдан кийин ушул жерде эки баатыр жатат деген экен. Бирөөсү Алмамбет ата, ал эми экинчиси бүгүнкү күнгө чейин тактала элек. Таштан кадимкидей күмбөз жасалган.

Жел-Тегирменге учуп, зыярат кылган олуя

XIX кылымдын аягында XX кылымдын башында Абдылдабек деген олуя ата бул жерде жашап, зыярат кылып, маалымат алып турчу

дешет. Жел-Тегирмен деген бар, ошого касиети менен учуп барып, зыярат кылып турчу экен. Ал жерде булак бар. Ал жерге эч ким бара албайт. Касиети жөнүндө айта албайм, себеби ал жерге мен барып көргөн эмесмин. 2-3 жылдан бери барам деп бара албай жүрөм.

Мазарга тилек кылгандар келишет

Балалуу болууну каалагандар, ооругандар келишет. 2011-жылы октябрь айында жаш эле кыз келди. Жашы 25 экен. Бир ай жүрүп, ушул жерден айыгып кеткен. Ал эч ким менен сүйлөшпөй өзүнчө болуп калыптыр. Москвага жиберсе, ал жерден орустардын күмбөздөрүн аралап калыптыр. Билген кишилер бул жерде көп нерсе чечилет деп мазарга жибериптир. Мен аны дарыладым. Азыр Москвада иштеп жатат.

Кыргызда ала (псориаз) деп коет. Ошондой ооруну баткак менен айыктыргам. Экземаны жакшы айыктырат. Көп киши далилдеген. 2010-жылы бир үй-бүлө келип түнөп, балалуу болушкан. Андайлар көп.

Гүлжигит деген жаш бала жин менен ооруп келген. Мен Бишкекке табыптарга жибергем. Жин ооруну айыктырыш оор. Молдогу окутуу керек. Биздин деле мечитте жин ооруга каршы окуган молдо бар экен. Ошого алып бара жатса, жолдон качып, эч кимге жеткирбей Чеч-Дөбөгө келген. Аны мен тосуп алгам. Эки түн кармадым. Суусунан берип, кустурдум. Алым жетпес экенин билип туруп, ата-энесине табыптын дарегин берип жибергем. Ал жерден бала айыгып келди.

Мазар ээлери ниети түз адамдарга көрүнөт

Мазардагы булактан ак баканы, анын жанынан тайганды кечке жуук көрдүм. Аны бир нече киши көргөн. Чын жүрөгү менен мазарга ишенип келсе, ээлери адамдар көрөт. Ниети жаман болсо көрүнбөйт. Жадагалса булактар, ниети жаман киши болсо чаңдап, үстү баткак болуп туруп алат.

Кошой атабыздын коргону чек катары салынган. Душман келгенде, элдер коргонго кирип, бир-эки айга чейин жашаган. Эч ким ал жерге кире алган эмес. Душман кеткенден кийин, эл чыгып, жайлоосуна кетип, жашашкан. Менин пикирим боюнча, коргондо элди аскерге машыктырган. Кылыч чапканга, жаа атканга, балдарды ат менен ойногонго көндүргөн. Азыр археологдор казганда кылычтар, найзалар чыгып жатат. Суу берчү түтүкчө бар.

Шайык адамдын шайын ыктайт

2005-жылдан бери шайык болуп жүрөм. Көп киши шайык дегенди билишпейт. Кыйналып келгендерге түшүндүрүп, шайы жок келгендердин шайын ыктайт. Өзүмдүн билгендеримди элге таратам. Жар айтканды үйрөндүм. Улуу от жагып жатканда, тегеренип ата-бабаларды, мазар ээлери чакырып жар айтат.

Улуу оттун максаты - кыргыз элин ойготуу. От менен элди, ааламды тазалоо. Дубалардан тазалануу. Илгери биздин ата-бабалар улуу от жагышкан. Биздин максат - кыргызчылыгыбызды, түпкүлүгүбүздү кармап калуу. Манас атадан бери келе жаткан түпкүлүктү кое бербей,

шайыктарды угууга ыктоо керек. Шайыктардын милдеттерин көбү билбейт. Азыр мурункуга караганда менде маалымат аябай көп. Элге чыкканымдын пайдасы ушул болду. Малды кандай маалда союш керек, отту кандай маалда жагыш керек ж.б.у.с. баарын элден алдым.

Мени эч ким мазарды тазала деп кыйнаган эмес. Мен өзүм эле ушул жерди карап, келгендерге түшүндүрүп айтып жүргөндө, бул жерге бир киши керек деп, элдер сарайдын ачкычын алып беришкен. Кийин айыл өкмөткө чейин барып кароолчусу деп документ алдым.

Өзүм кыйналганда мазарга келип жүрүп, булактын суусуна дарыланып, айыккамын. Ашказаным, боорум ооруду, ички органдарыма суук тийиптир. Кийин эле айтып калышты “сен көрөт экенсиң, айтканың туура чыгат экен” деп. Ошентип, 2007-жылдан баштап киши көрүп, эл дарылап калдым. Атам сынык салчу. Таенем бала эмдечү.

Эң биринчи эле аракка берилген адамды көргөм. Анын арагын токтотуп, өзүнүн касиети бар экен, кыргызчылык карматкам. Сарайга келип калчу, ал жерден мен суу берип, дем салып бергем.

Асеков Шаршеналы, 1951-жылкы, Баш-Кайыңды айылы

Ар бир айылдын ыйык жерлери бар

Ар бир айылда майда-майда өздөрүнүн ыйык туткан жерлери бар. Мисалы, биздин райондо Чеч-Дөбө, Арашан, Чатыр-Көл, анын жанынан ысык суу чыгат. Ошого деле эл барышат. Сыйынып, тамагын алып барып, куран окушат. Арпа жайлоосунда Нарзан деген булак бар. Арашан менен Нарзан сууларынын курамдары эки бөлөк. Нарзан аябай кычкыл, газ тээп турат, ичүүгө болбойт. Арашан деле газ тээп турат, бирок даамы жагымдуу. Нарзандыкы кичине кычкылы көбүрөөк.

Биздин айыл кайың өскөн өзөн деген мааниде Баш-Кайыңды деп аталып калган. Мен, мисалы, белгилүү болгон Чеч-Дөбө мазарына баргамын. Көп жыл мурда инимдин баласы кыргызча ооруп, анан бирөөлөр жетектеп, машинага салып алып бардым. Биз түнөп келгенбиз. Биз менен кошо он чакты бала, аял-жолдоштору менен барды. Алар өздөрүнчө отуруп, куран окуп, көздөрүнө көрүнгөндөрүн айтып, “сен тигини көрүп жатасыңбы?” дешкени мени таң калтырган. Мисалы, “тээтиги ак тайлакты көрдүңбү? Тээтиги чийлердин арасында жатат” дегендей кылып, бири-биринен сурап, ырасташканы эсимде. Чеч-Дөбөнүн үстүнө чыгып бир сыйра кыдырып келдик. Бизди жетектеп барган киши (ал кайтыш болуп кетти) колдору менен сезип, “бул жакта ачылбаган булак бар экен, кантип жетип ачууга болот?” деген сөздөрдү айтып, анан тура калып куран окуп, “бул жерде мындай болот экен” деп айткан. “Өткөндөрдү көрдүңөрбү?” деп балдардан сурап, балдардын кээси көрдүк деп, “булар кайда бара жатышат, көп киши экен” дешкен. Мен ошолор менен жүрдүм, бирок эч нерсе көргөн жокмун.

**Асылбек уулу Мейманбек, 1989-жылкы, Ат-Башы айылы
Чеч-Дөбөнүн булактары жана ээлери**

Чеч-Дөбөдө негизи төрт булак бар болчу, Ылдый жагындагы булагы күчтүрөөк. Баткагын целлофанга салып кетчүбүз. Былтыр атайын ажобуз келиптир. Ошондо агын чоң суу атайын трактор менен тосулуп, булактарды сактаганга аракет кылынган. Бирок болбой эле суу алып кетти, бир эле булак калды.

Мазардын булактары жаман кандын баарын соруп алган касиети бар. Бул булакта кан соргон бир курт бар экен. Аны бир араб келип куран окуп, ошол курттан алып кетчү.

Мазардын кире беришине мечит салынган. Мечитти Бейшенаалы деген салдырган. Анткени жаан-чачын болгондо, сыйынып келген кишилер машинадан чыкпай сыйынышчу. Ал соопчулукка салып берген. Ошондон кийин кароолчу алынган.

Бул мазарлар тээ Манастын убагында эле бар болчу экен. Уламыштарда айтылгандай, манабы болобу, бийи болобу суу чечилет деп келишчү экен. Анткени суу чечилген жерде маселе чечилет. Ошондуктан Чечилген-Дөбө деп айтылат. Абиз кыскартып Чеч-Дөбө деп жатпайбызбы.

Дөбөдө ак алтын бар деп жүрүшөт. Анан тайлак кырда көрүнүп калат дешет. А мен болсо бул жерден ак жыланды, чоң, тик оролуп турганын көргөм. Бир жолу кечинде мазардан келе жатып, тайлагы менен төөнү көргөм. Анан мен ичимен “ии бул жер ыйык турбайбы” деп койгом. Ар ким келип, терек сайып жатып, бул жердин деле кыргызчылыгы жоголду. Акыркы күндөрү көрбөй калдым. Бирөө тогуз жыл балалуу боло албай жүрүп келсе, алардын жанына түлкүнүн эки баласы ойноп келиптир. Кийин анын боюнда болуп, эгиз төрөптүр. Ушундай окуялар мурун көп болчу. Кийин тайлагы да, түлкүнүн балдары да көрүнбөй калды. Ар ким келип бул жердин ыйыктыгын качырды окшойт. Бирок сууну качыра албайт. Суу - бул ыйык. Бул жерге машина менен көп келет, атайын суу алып кеткени.

Булактын суусу жарага миндин бири, керек болсо сыздоокту дагы кетирет. Өйдө жагында кичинекей эле булак калды. Алтымышка чыгып калган абышка келген, буттарынын баарына жара чыгып кетиптир. Суунун муздагына карабай, керели-кечке бутун салып отурду. Баткактан кайра-кайра шыбап отуруп, үч күндөн кийин ошонусу өттү. Толугу менен айыгып кетти.

СПИД болуп ооруган бирөө келип, дарыланып кеткен. Жаш бала экен, аябай ыйлаган. Ал мага тааныш болчу. Кудайдан болобу, башкасынан болобу, ушул жерге келип, жуунуп көрчү деп айткам. Ушул жерге келип, уялбай эле жуунду. Эч кимге билинбей жүрүп эле, жакшы болуп кетти. Азыр жашап жүрөт.

Жумалы уулу Өмөр, 1928-жылкы, Казыбек айылы

Дин үчүн согушуп өлгөндөр “тирүү” деп айтылат

Чеч-Дөбөнү мазар деп коюшат. Негизи шариятта топурак, ташка сыйынган болбойт. Бирок мазарга биздин ата-бабалар сыйынышкан. Чеч-Дөбөнүн үстүндө үч кишинин жасааты бар. Бирөө Алмамбеттики, бирөө Кошойдуку, бирөө кимдики экеники билбейм.

Эми Алмамбет Кытайдан капкалуу кандыгын, ата-энесин, калкын таштап, “бир алакандай дин үчүн келдим” деп ыйлап келген. Дин талашып жүрүп, согушта өлгөн адам шариятта өлдү деп эсептелбейт экен. Ал тирүү дейт. Кан-паны менен, жуубай жасаатка коюш керек экен, ал өлбөйт дейт. Алмамбеттин, Кошойдун элестерин касиети бар адамдар көргөн чыгаар.

Календер кызы Замира, 1953-жылкы, Ак-Муз айылы

Чеч-Дөбөдө кызымдын ак канатын көрдүм

Чеч-Дөбөдөгү Алмамбет атага көп барам. Конобуз, жүрөгүм дүкүлдөп, ыйлагым келет. Манас ата бизден чыкканга сыймыктанышыбыз керек.

2003-жылдары Манас айткан кызым достору менен келип, аларды Чеч-Дөбөгө алып бардык. Түшөөрүбүз менен эле кызым Чеч-Дөбөгө чуркап чыгып кетти. Чокусунга чыгып, таппай калдык. Карасам, кызымдын колу ак канат болуп, жерге тийбей кетип баратат. Аны көрүп, тобо кылдым. Ал: “Алмамбет атага жолуктум, Манас ата “Манас” китебин берди”, - деп жүрдү. Мен болсо ошондо Бакай атаны, атчандарды көрдүм. Түшүмдө эмес, сезим менен дагы эмес, кадимкидей эле, бирок даана эмес, бүлбүл көрүндү. Кызыма даана көрүнөт. Манасты такай айтпаганым менен, мен деле илгери апамдай иштеп, же ары-бери басып жүрүп айта берем. Өзүм билбей калам.

Мазар аркылуу динге келдим

Мазар менен дин байланыштуу. Мисалы, Чеч-Дөбө куранда жазылган. Айрым чала молдолор мазарга сыйынууга болбойт деп айтышат, бирок ажы болуп келебиз деген молдолордун баары эле Меккедеги ташка сыйынып жатышпайбы.

Менин чоң энем сулуу адам болгон экен. Анын көзүнө көрүнчүлөр көрүнүп, “Чеч-Дөбөгө бар, акка моюн сун, же болбосо бир мүчөңдү алам” дечү экен сакалдуу абышка. Ага моюн сунбай жүрө берген, бир күнү турса эле мурду жок болуп калыптыр.

Молдолор деле көзү ачыктарга барып жүргөндөрүн угуп жүрөм. Биз деле Кудайга ишенебиз, бирок мазардан тазаланып, Кудайга кайрылабыз.

Калчекеев Авазкан, 1938-жылкы, Ат-Башы айылы

Азиретаалынын сөөгү Чеч-Дөбөдө деп айтылат.

Азиретаалы өлөөрүндө 11 баласына айткан экен: “Мени батыштын суусу чыгышка, чыгыштын суусу батышка куйган орто жерде боз дөбөгө койгула. Мен үзүлгөндө бир ак төө жетелеп келет, ошого сөөгүмдү

жүктөп, жетелетип жибергиле”, - деген экен. Чын эле Азиретаалы үзүлгөндө бетине парда тагынып, төө жетелеп бир киши келиптир. Анын балдары “кимге жүктөп берип атканыбыздын жүзүн көрүп коелу” дешет. Ошондо бетин ачса, тиги өлгөн киши өзү экен “кап, болбой калды, жүзүмдү көрбөй калганда, бүткүл дүйнө бир эле динге ишенип калмак” дептир. Жанагы дин бир үзүлүп, бирде созулуп жатканы ошондон экен. Чеч-Дөбөдө Азиретаалынын сөөгү бар деп айтылат.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы

Чеч-Дөбө дүйнөдөгү мазарлардын мазары

Мазар таюу деген кыргызда эмес, түштүктөгү элдерде болгон. Түштүк дегеним чыгыштагы Сибирь, Эне-Сай жакты айтып жатам. Алар ташка, күнгө, сууга, жарларга сыйынган.

Бизде мазарлар бар, бирок эл азыр сыйынбайт. Айылыбызда Таштан деген аялы экөө тең элди дарылоого жөндөмдүү адамдар эле. Апам айтчу, мазардын жанына такай кончубуз деп. Аны Жар-Мазар деп коет, бул чаптын ичинде. Тиги кишинин үйүндө жума сайын эле жарык күйүп турат экен. Биз балабыз, кайдан билебиз. Апам Таштандын аялынан сурачу, “таң аткыча эле чырак күйгүзүп жаттыңар” десе, тиги каткырып күлүп, “ал деген кайнагаңдын чымындары” деп калчы.

Чеч-Дөбөгө болсо азыр дагы сыйынат. Чеч-Дөбө абдан чоң мазар, дүйнөдөгү мазарлардын мазары.

Чеч-Дөбөнүн касиеттүүлүгү - күн-чыгыштагы суулардын баары келип, Чеч-Дөбөнүн ары жагынан Нарынды көздөй куят. Ошон үчүн Ат-Башыны эки баштуу жер дейт. Бул да касиет. Мындай жер эч кайда жок. Экинчиден, Сулайман пайгамбар 18000 ааламды сураган адам экен, курт-кумурска, өсүмдүк баарынын падышасы болуптур. Сулайманга эч ким сүйлөй алчу эмес экен. Сулайман өлгөндө, колу жыйылбай, сунулуп калыптыр. Муну кантип коебуз, койчу жайга батпайт, десе карыган аксакал кишилер айтыптыр “эми муну эл билбесе, биз билбейбиз, муну төөгө жүктөп алып, элди кыдыртыш керек” дешет. Анан төөгө жүктөп алып, баягы өлүктү жерди кыдыртат экен. Кыдыртып келе жатканда, Чеч-Дөбөнүн жанынан өтүп бара жатса, Ат-Башыдан бирөө “иий, бул адамды карасаң, 18000 ааламды сураган киши экен, эй, эл-журт карагылачы, мен кетип бара жатам, менин алаканымда бир нерсе барбы? Жалгыз кетип бара жатам дейт” дептир. Ошентип, кетип бара жатат дегенде шалак колу түшүп кетиптир. Ошол колу түшкөн жерге койгула деген экен. Колу түшкөн жери Чеч-Дөбө болгондуктан, ошо жерге коюлуптур. Мына касиеттүүлүгү ошондо.

Үчүнчүдөн, Алмамбет Кытайда өлгөндө, Манас, Кошой ыйлап, ал жакка койдурбай койгон. Себеби, ал кезде өлүктү ачып алып кордочу экен, жолго сүйрөтүп, итке салып берип. Ошон үчүн көмдүрбөй, Саралага жүктөп жөнөгөндө, ал Чеч-Дөбөгө келгенден кийин, “Алмамбеттин

сөөгүн ким сактайт?” дегенде, мен сактайм деп эч кимиси айткан эмес экен, “муну Кошой-Коргон сактайт” деп, Кошойго берген экен.

Кошой Чеч-Дөбөдөн мүрзө каздыртып, сөөгүн коюп, үстүн түп-түз кылып, кайтартып коюптур. Канча жылга кайтартып, кайсы жерге койгонун кишилер билбей калган.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы

Чеч-Дөбөдөн ак бака көрдүм

Чеч-Дөбөгө бардым, ал жерге бир автобус киши алып бардым. Үч булак бар экен, баш жагындагы булакты бир кыз айтты, “эже, ак бака бар экен” деп. Ал жерге барсак, бир ата айтты “ай балам, сен аяңды жакшы кабыл алдың, сен башкача кызсың го, чанда-чанда көрүнөт ак бака” деп. Ал бака колдорун ачып, жаап отуруптур. Мен таазим кылдым. “Эгерде кабыл алса, ак бака дайыма көрүнөт” деди. Биз кеткиче ошол жерде болду, биз шам жагып, мал союп, аны жеп, кайра кетели десек, ал бака бата тарткансып, кайра жок болуп кетти. Бул биринчи барганымда болгон, андан кийин далай жолу баргам. Кийин барганда башкача көрүнөт экен. Чеч-Дөбө-Атанын касиети ар түрдүү экен. Ак бараны, ак сакалдуу аталарды, Умай энелерди көрдүм.

Мукаш кызы Гүлнара, 1962-жылкы, Бишкек шаары

Турмушумдагы жакшы нерселер Чеч-Дөбө менен байланыштуу.

Ат-Башыдагы Чеч-Дөбө мазары Куранда жазылып калган деп айтылат. Мындан 20 жыл мурда Чеч-Дөбөгө барып жүргөндө Кытайдын Үрүмчүсүнөн мен кыйын деген бакшылар келди. Алар “Чеч-Дөбө атбашылыктардын башына кандайдыр бир мүшкүл иш түшкөндө, жергиликтүү калкты кыйынчылыктан алып чыгат” дешкен. Алардын айтымында, Кытайда Чеч-Дөбөнүн иниси Кум-Дөбө деген бар экен. Ал алыстан бешик терметип олтурган аял сыяктуу көрүнөт имиш. Оорукчан адамдар барып, анын астына турганда, эгерде айыгат деген ишаарат болсо, үстүнөн суу тамчылап белги берет, эгер айыкпас оору болсо, суу тамчылабайт экен. Мен өзүм түшүнчү эмесмин (орус мүнөз болуп). Гүлмира деген дос кызым “чымындуу, көзү ачык” десем болот, ошол көп нерсеге багыт берген. Эмнегедир бейшемби күнү мазар мени чакырып, шаштырып жаткандай сезилчү. Кандайча даярданып, кандайча мазарга жетип барганымды айрым учурда билбей деле калчымын.

Түшүмө Чеч-Дөбөнүн алдындагы жашоо-тиричилик кирген

Ат-Башыда мугалим болуп иштеп жүргөн кезимде бейшемби күнү эле Чеч-Дөбөгө дос кызым экөөбүз бара берчүбүз. Эмнегедир ошол күндөрү мага сабак коюлчу эмес. Эмне үчүн экенин азыркыга чейин түшүнө албаймын. Бейшемби күнү өзүмдөн өзүм эле жеңил сезип, дос кызым экөөбүз жөө-жалаңдап (Чеч-Дөбөгө чейин 8 чакырымдай, ортосунда шар аккан суу бар) бир заматта мазарга жетип барчубуз. Түз

эле үстүнө чыгып, мүрзөлөргө куран окуп, анан илгери мечит турган жерге (аны ошол кездеги шайыгы көрсөткөн) олтуруп теспе тартчу элек.

Бир жолу дос кызым нары басып кеткен, мен теспе тартып жаткам. Эмнегедир жүрөгүм кабынан чыгып кетчүдөй сокту, кандайдыр бир коркунуч пайда болду. Көзүмө чоң зоот аттын шыйрагы, үзөңгүдөн ошондой эле чоң буттун жарымы көрүнгөндөй сезилди. Жүрөгүм токтоп кала жаздады, ага чейин эле “оң жагынды кара” деген ишаарат келди, карасам, боз ат минип шайык келаткан экен.

Шайык келип, саламдашып жанымга олтурду, мен ага көргөн билгенимди айтсам, куран окуп, мага дем салып койду. Ошол күндөрү (эсимде жок кайсы күн экенин) түшүмдө Чеч-Дөбөнүн алдына кирчү жолду бирөө көрсөтүп, алып кирди. Кызыгы, анын ичинде элдер жашап жаткандай экен. Аткана, койкана ж.б.у.с. бар экен. Андан ары алып барган жок, ойгонуп кетсем түшүм экен. Бул түшүмдү дос кызыма гана айткатын. Эң кызыгы, мени менен кээде мазарга барып калган Калипа деген теңтушум бар эле. Бир күнү мени токтотуп алып, “Гүлнара, түш көрдүм жоруп берчи. Чеч-Дөбөнүн алдына кирчү жолду бирөө көрсөтүп, ичине кирип жатыптырмын. Ичинде короо-сарайлар бар экен” деп баягы мага кирген түштү айтса болбу. Ошондо аябай таң калгамын, анткени бир эле түш эки адамга окшош кирбейт да. Демек, бул мага берилген белги дедим. Кийин ошол кесиптешим оорудан кайтыш болуп калды. Койгонуна бара албай калсам, кечинде түшүмдө мени сөөмөйү менен кесеп, “Эмне келген жоксуң?” деп таарынып жатыптыр. Көпкө чейин ошол курдашым түшүмөн кетпей жүрдү. Апам “күлгө куран окуп чачып жибер” дегендей кийин, түшүмө кирбей калды.

Кайып кара дөбөт

Бир жолу дос кызым, жолдошум болуп Чеч-Дөбөгө конгону барып калдык. Эмне үчүн конгону барганыбыз эсимде жок. Мен булактын башында олтуруп, теспе тартып жаткатын. Бир маалда үстү жактан жаш балдардын, кыздардын ойноп, шарактап күлүп жүргөндөрү угулду. Эки жагымды карасам, эч ким көрүнбөйт. Таңкы саат 4-5 мазарга каяктагы кыздар-балдар келмек эле? Демек, Чеч-Дөбө башка дүйнөнүн дарбазасы го деп ойлоп койдум. Ага чейин жолдошум ойгонуп, шар аккан суу тарапка басты. Бир маалда менин жолдошум көздөй чоң капкара дөбөт суу менен атырылып чуркап келатат. Аны жолдошум дагы көрүп, жерден таш алып, ургулады. Бир заматта ал көздөн кайым болду. Жолдошум таң калып, “Гүлнара, көрдүңбү келаткан кара дөбөттү?” деди, “ооба” десем, “каякка кетти?” деп ары-бери жакты карап, тапшай калды. Жолдошумдун дагы кандайдыр бир күчтүү касиети бар болчу, бирок ал аны карманчы эмес. Ал эми жолдош кызыма болсо, булактын жанынан кичинекей күчүк көрүнүптүр. Андан соң, тиги өйүздө боз үй тигилип, жанында оттоп жүргөн марал шар аккан сууга келип, суу ичип атканы көрүндү. Чеч-Дөбөдөн келгенден кийин, өзүнөн-өзү жолдошум арап ичпей калды. Көп өтпөй боюма болуп, 1995-жылы кыз төрөдүм. Ошол боюма болгон күнү дагы түшүмдө кандай төрөп жатканымды

көргөмүн. Дарыгерлер тегеректеп алып, операция жолу менен баламды ичимен алып жатыштыр. Анан чын эле тогуз айдан кийин кесарево менен кызымды төрөгөм.

Быйык жерде касиеттүү адамдардын жолун тоскондор болот. Кайнежем “Чеч-Дөбөгө барып келели” деп үй-бүлөбүз менен барып калдык. Биз менен кошо ошол Чеч-Дөбөнүн сарайында мал багып турган жолдошумдун тааныштары кошо барды. Мен чоң булактын башында олтуруп, теспе тартып жаткамын. Бир маалда “артыңды кара” деген ишаарат берилди, шарт артымды карай койсом, баягы жолдошумдун таанышы артыма бир сөөктү какканы жатыптыр. Мени карап ийет деп ойлогон эмес окшойт, өзү чочуп кетип, колундагы сөөктү бир кызыктай ыргытты. Мен унчуккан жокмун, анткени теспемдин тартышын бузбайын деп андан ары ишимди уланта бердим. Теспе тартып бүткөндөн кийин, басып барып, “бул эмне кылганыңыз?” десем, “жөн эле тазалап жаткамын” деди. Бирок ал жер таптаза болчу.

Бир маалда карасам анын аялынын көзү бузулуп калыптыр. Мени аябай жаман көрүп карады. Ошондо гана “ушул аял тапшырма берген” деген сезим келди. Чын эле бул аялдын жагымсыз бир жактары бар болчу. Менин артыма сөөк кактырып, касиетимди байлап алам деген ниети болгон окшойт. Бирок менин колдоочуларым ага жол бербей, экөөбүз көпкө чейин касиеттер аркылуу кармашып жүрдүк. Болгон окуяны кайнежеме айтып берсем, ал “ээ кокуй, бул эмне кылганыңар, анын артына сөөк кадап, экинчи үйгө келбегиле” деди. Ошо бойдон алар биздин үйгө келбей калышты. Кийин угушума караганда, баккан малдарынан кемип, үйү өрттөнүп ж.б.у.с. бир топ жаман окуялар болгон экен.

Мазарга баргым келе берет

Азыр мен Ат-Башыдан алыс жүрсөм дагы Чеч-Дөбө атамды оозуман түшүрбөймүн. Жыт чыгарганда, же бирөөнү эмдегенде сөзсүз “Чеч-Дөбө атамдын ээси колдосун” деп баштаймын. Чеч-Дөбөдөн жакшы энергияны сезем. Ат-Башыга барганда кайра эле мени бирөө күтүп тургансып, мазарга баргым келе берет. Албетте, барам. Азыр чоң булак жагын суу жеп кетиптир, аны көрүп аябай зээним кейиген.

Дагы бир кызык окуяны айтып берейин, баягы дос кызым экөөбүз мазарга сыйынып олтурсак эле бир топ мен менсинген көзү ачыктар келишти. Учурашып, дасторкондорунан даам сызгандан кийин “бул жерден кеткиле” деген ишаарат болду. Мен дос кызымды көзүм менен ымдап чакырып, сезимимди айтсам, ал “мага да ошондой берилди” деди. Тиги улуу кишилерден кантип кетебиз дегичекти эле жаныбызга бир чымчык келди, мен жакты карап эле чыйпылдайт. Дос кызыма көрсөтүп, “жүрүчү, бул бирдеме айткысы келип атат, же тилин түшүнбөсөм” дедим. Баягы чымчык экөөбүздү жарды көздөй алып жөнөдү. Эң кызыгы, ошол жардын бетинде бирөө кол менен тепкич жасап койгон экен, же болбосо ал тарап менен мазардын үстүнө чыкчу дегеле жол жок. (Көрсө, бул жолду менин бир таякелерим салган экен.

Ал көп жылдан бери оорукчан болуп калды. Кыргызчылыкты кармап албай же тиги дүйнөнүн кишиси эмес, же бул дүйнөнүн кишиси эмес. Ушул окуяны ага айтып берсем, ал жолду мен салгамын деди). Жар тик болчу, чыкпайын десем тиги чымчык чыйпылдайт. Ошентип, чымчык көрсөткөн жол менен Чеч-Дөбөнүн үстүнө чыктык, баягы чымчык учпай эле алдыбызда жол көрсөтүп баратат (жомоктогудай болгон), анан баягы дайыма олтурган мечиттин ордуна алып келип, анан учуп кетти. Бир маалда үстүбүздө ар кандай куштар учуп, бир заматта жок болуп кетишти. Муну эч кимге айта да алган жокпуз, анткени бизди жинди болуп калышыптыр деп, түшүнүшмөк эмес. Ал эми чымчык эмнени айтканы, куштар эмнеге айланганы бизге табышмак бойдон кала берди.

Кийин баягы мен менсинген көзү ачыктар жолугуп, “ой, ботом, бая күнү көздөн кайым болуп кеттиңер го, кайсы жол менен кайда чыгып кеттиңер, аябай таң калдык” дешти. Унчуккан жокпуз. Көрсө, карабулуңдук “кара дуба” окуган чал менин чекемди көрөйүн деген экен. Анткени мен жоолукту баса салынып алгамын, дасторконго олтурганда “жоолугуңду өйдө көтөрчү, балам” десе болбой койгомун. Анан тигинтип чымчык келип, алып кетип калып жатпайбы.

Чеч-Дөбөгө барып сыйынып, тилеген тилектеримдин баары аткарылды. Анткени Жаратканга мазар аркылуу байланышка чыкса болот. Чеч-Дөбө атамдын ээси колдосун!

Иним Чеч-Дөбөдөн өзгөрүп келген

Бир жылы бир үйүр жылкыбыз жоголду. Иниме “Чеч-Дөбөгө барып сыйынып кел, анан табылат” десем, менин тилимди угуп, мазарга барып сыйыныптыр. Бир маалда үйгө кирип келип эле, чөк түшүп мени карап “сага ыраазымын” деп илгерки баатырлар хан менен учурашкандай болду. Көкүрөгүнө камчысын коюп, “Гүлнара, сага ыраазымын” деп дагы кайталады. Оң ийнин карасам, аппаппак кут куюлуп туруптур, инимдин өңү купкуу. “Сени менен эмне болду?” десем, айтпай койду. Азыркыга чейин ошол күн мага сырдуу бойдон калды. Ал күн жөнүндө иним айтпайт, бирөөгө жолугуп, сөз бергендей.

Эртеси киши баспаган жерде жылкылар оттоп жаткан жеринен иним таап келди. Ал азыркыга чейин таң калат, “бирөө кайтарып жүргөндөй оттоп жүрүшүптүр” деп. Же болбосо ошол жылы карышкыр күч алып турган мезгил эле. Кызыгы, Ат-Башынын тоолору бийик, кайсы жерде оттоп жүргөнүн ким билсин? Ошол Чеч-Дөбөдөн кийин бирөө иниме жол көрсөтүп бергендей болду. Анткени жылкыларды иним Баш-Кайыңдынын тоосунан таап келген. Ал жерге кетти деп эч ким ойлогон эмес.

Дегеле турмушумдагы бардык жакшы нерселер Чеч-Дөбө атамдын мазары менен байланыштуу. Мазарга барганда кадимкидей жеңилдеп, суусу болсо бардык жаман ойлорунду тазалап кеткендей болот. Чын эле мазар рухту тазалайт дегенге ишенемин. Мазар аркылуу Жаратканга чыгып, тилектериңди айтасың. Менимче, Жараткан менен адамдын ортосунда мазар өткөрүүчүнүн же болбосо ортомчунун кызматын

аткарат. Мазарга барган сайын адам баласы ниетин тазалап турат. Бул адамга калыптанып калышы керек. Мазар калп айткандарды, ушак сүйлөгөндөрдү кабыл албайт. Кабыл албайт деген тилектери аткарылбайт дегенди билдирет.

Мусабеков Аскат, 1985-жылкы, Ак-Моюн айылы

Түшүмдө Чеч-Дөбөдө жүрөм

“Кошой-Коргон” эл аралык сынакка барганда Ат-Башыда Чеч-Дөбө деген чоң мазарды түш көрдүм. Түшүмдө Чеч-Дөбөдө жүрөм, мени бир ак тайлак ээрчитип жүрүптүр. Бир даана көрүнүп, бир кайра жок болуп кетет, чаң сыяктуу. Түшүмдү эртеси жакшылыкка жоруп койдум. Чын эле ошол сынакта биринчи орунду алгам.

Илгери Чеч-Дөбөдө өкмөт ипподром куруп, бир эки-үч жыл бою катары түшүм майрамы ошол жерде белгиленген. Эсимде, үч жыл тең кыз куумайдан кыз жыгылып кетип кайтыш болгон, улак тартыштан дагы бир киши жыгылып кетип кайтыш болгон, ат чабыштан дагы бир бала жыгылып кетип, ошо жерден өлгөн. Анан кайра ал жерге, “кой, бул мазар экен, бул жерге оюн-тамаша курган болбойт” деп, Булаңбашка которушкан.

Ат-Башыдагы Арашанга мен бала кезимде чоң атам менен бир-эки жолу баргам. Арашанда көбүнчө Ак-Моюн, Ак-Муздун малчылары жайлайт. Кичинекей болчумун, бир жактан келе жатып кайрылганбыз. Арашан буркурап, кайнап жатыптыр. Атам куран окуду. Куран окуганда, булак ого бетер буркулдап кайнаганда, элдин баары таң калган. Кружка менен суу ичип, канистрага да куюп кеткенбиз.

Тилегенова Үмүт, 1971-жылкы, Ат-Башы айылы

Чеч-Дөбөнүн суусу коюу

Чеч-Дөбө мазарына аз барып калдык. Биз кой союп, булагынан суусун ичип, даамы бир сонун. Суусу коюу, даамдуу, башкача сезилет. Чеч-Дөбө өзү тоо келип, анан үстү жайык болуп кетет. Ошол жакка чыкканда да бир башкача сезим болот. Мен бала кезимде тоого жакшы эле чыктым.

Биздин үй-бүлөдө эң улуу байкем, анан дагы бир эркек болгон, Аскарбек аттуу, ал ымыркай кезинде эле чарчап калган. Андан кийин жети кыз төрөлдүк, анын бири да чарчап калган. Атам дагы бир уулду болоюн деп ниеттенип, бир жылда Чеч-Дөбөгө барып сыйынган экен. Андан кийин биздин үй-бүлөдө эки эркек төрөлгөн. Кубаныч, анан Алмаз. Таекем айтчы, “Кубанычыңды Чеч-Дөбөдөн таап алдың” деп.

Токтогулов Өмүрбек, 1983-жылкы, Нарын шаары

Чеч-Дөбө - үлкөн мазар

Мазардын этек жагында мечит жана ошондой эле түлөөкана жайгашкан. Мазардын батыш тарабында Алмамбет-Атанын булагы деп аталган үч булак

бар. Элдeр булактан суу ичип, өздөрүнүн тилектерин тилешет. Күн-чыгыш тарабында ишподромго ылайык түздүк жер бар. Анын бийиктиги 200 м., узундугу 5000 м., туурасы 1500 м.

Чеч-Дөбө мазары байыркы Манас доорунан бери келе жаткан үлкөн мазар. Айтылуу Алмамбет атабыз Чон казатга каза болгондо, Сарала тулпары Ат-Башы өрөөнүндөгү Чеч-Дөбөгө алып келет. Кийин Манас атабыз Чон казаттан келгенде, Алмамбет атабыздын сөөгүн Чеч-Дөбөгө койгон экен. Муну менен Чеч-Дөбө үлкөн мазар аталып калат.

Эл ичинде мазардын келип чыгуусу тууралуу уламыштар көп. Мисалы, Коңурбай кыргыздарга айбат берип туруу үчүн, ары бас десе бери баскан, тур десе отурган өтө соргок, кежир Ажымоолук деген балбанды кыргыздарды көздөй жиберет. Баягы балбан жүрүп олтуруп, Ат-Башыга келет. Ал жерден элик, теке, кулжа, аркар атып курсактын камын көрөт. Кара-Коюн тоосунун батыш тарабындагы токойдогу карагайларды кыйып, эт бышырганга жумшайт. Ошондон улам, Ат-Башы тоосу менен Кара-Тоосунун батыш тарабында карагайлар жок. Суусаганда Ат-Башынын суусун көл кылам деп күрөк менен топо ыргытса, суу жантайыңкы түшөт. Ошондо Ажымоолук Ат-Башынын суусунан аттайм деп тайгаланып жыгылып, буту сынып, көз жумат. Бул уламыш тууралуу эпосто маалымат кездешпейт.

Чеч-Дөбөдөн тайлак көргөм

Мен Нарын шаарындагы Чкалов мектебинде окудум. Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн, андай мектепте Манас болмок беле жана манасчы чыкмак беле? 1993-жылы манасчылар боюнча уюштурулган сынакка барбай калдым. Негизи мен 1994-жылдан баштап Манасты берилип айта баштадым.

1995-жылы ооруп, сөздөрдү так сүйлөй албай калдым. Ошондо Ат-Башыдагы кадимки Алмамбет жаткан Чеч-Дөбө мазарына Үмүт деген бир эжекебиз, чоң атамдын карындашы, ата-энем болуп бардык. 12 жашар баламын, баргандар шам жагып, ырым-жырымдарды жасашты, бирок эч нерсесин түшүнгөн эмесмин. Анан бир коктубу же борукпу, ушундай бардык, анан биз барсак, бир табып менен 20дай 30дай киши жүргөн экен да, оорукчан адамдар экен да, мазарга барып сыйынып, Кудайдан тиленип жүргөн кишилер экен да. Ошол жердин берекесин ошондо байкадым, ошончо кишиге ошол эт жетип, эми бир койдун эти эмне болот, ошончо кишиге жетип ашып калганы Кудай Таала ошол жерге берекесин берип койгон. Анан шам жагып ошол жерде отурганда мен бир төөнүн баласы бар го тайлакчы, тайлак кадимкидей эле көрүндү да көзүмөчү. Анан мен “тайлак тайлак” деп чакырсам, тиги эжемдер башкалардан бир нерсени көрө алдыбы деп сурапшыштыр. Алар “Биз көргөн жокпуз тайлакты”, - дептир. Мен тайлак көрдүм, тайлак көрдүм деп айтсам, ошол Чеч-Дөбөдүн айланасында жашаган кишилер айтыштыр Чеч-Дөбөнүн ээси тайлак деп.

Бул дөбө - касиеттүү жер да, мурун ары жагы түз жер болчу, ат чапчу да, ат чаап эметкенде биринчи чыгып келе жаткан жылкы мүдүрүлүп, минип келаткан баласы дагы каза болуп, ат өзү да өлүп, ушундай жер экен. Үч жолу ушундай кайталанганда Ат-Башынын элдери ошол жакка ат чапмай калган да, ал жерди сыйлап.

Эми, албетте, мен, мисалы, ошол 94-95-жылы барып, 95-жылы Көлдө өткөн конкурста мен эң алгачкы (гран-при) алганым бекер эмес деп ойлойм. Чеч-Дөбөгө барганда ошол Кудайдан сураган дуба деле кабыл болуп, жөндөн жөн нерсе боло бербейт да жашоодо.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы
Мазардын касиети – дөбөдө

Чеч-Дөбөдө ак тайлак, ак бура, төө алмак-салмак көрүнүп турат. Ак бураны үч жолу көрдүм. Мазардын касиети Ат-Башы жактагы өзүнчө дөбөдө, нары жагында сарай бар. Ошол дөбөнү баспагыла дейт менин колдоочуларым. Ошондой эле бышкан кирпич менен жасалган эки мүрзөнү, чоң башты, анан иштеп жаткан көп кишилерди көрсөтөт. Мазардын кире беришинин сол тарабындагы булак тарапта эшиги бар деп көрсөтөт. Сарай жактагы дөбөнүн касиети күчтүү. Ошол жерге бир жылдары ишподром кылганда бир топ киши каза болгон. Ошондон кийин ал жерге ат чабышты токтотушкан. Ошол дөбөнү тебелетпей жүрдүм эле, бир жолу зыяратчы апа келип, болбой эле чыгып сыйынды. Ал кишинин сөзүн эки кылалбай мен дагы бардым. Кичине баскандан кийин эле булут көрүнүп, аябай катуу жаан жаады. Биз кичине жылганда машине ылайдан жылбай калды. Мен дөбөгө ээрчитип барган үчүн күнөөлүү болуп, “суу перилерим өзү чечсин” деп мечитке чейин жөө баргам.

Төлөнбаев Ыдырыс, 1945-жылкы, Ат-Башы айылы
Элге жакшылык келээрде, тайлактын үнү угулат

Чеч-Дөбө ата мазарыбызды тайыйбыз. Алланын атын айтып, куран окуп, мазар басабыз. Өзүм каалап эле барып келейин деп эле барам. Кээде байбичем менен чогуу тең-туштарды алып барабыз.

Чеч-Дөбө ата мазарыбызга көп бардым, мал соебуз, түнөйбүз ал жерге. Башкача бир нерселер байкалат, бирок аларды өз убагында айтып, куран окутуп арбактары ыраазы болсун, Алланын ыраазычылыгы деп кетип калабыз.

Чеч-Дөбө ата мазары илгертен берки мазар. Ээси - ак тайлак, кээде тайлак боздоп үн чыгарганы угулат. Элге жакшылык келээрде угулат экен. Согуш болуп, кысталыш болгондо, такыр үнү чыкпайт экен, жоголуп кетет. 1941-1945-жылдары ошо мазардан үн эч чыкпай калып, булактар соолуп калды дейт аталарыбыз. Согуш басылганда, кайра абдан жакшы болуп калыптыр. Чеч-Дөбө ата мазарыбыздын үстүндө Кошой атабыздын сөөгү, Алмамбет атабыздын мүрзөсү бар деп утабыз. Экөөнүн мүрзөлөрү чукул-чукул эле.

Бөлүкчө 2: ТААСИРДҮҮ ТАШ-РАБАТ

Алыбаев Бактыбек, 1964-жылкы, Ат-Башы айылы

Валиханов Таш-Рабатты көрүп өткөн

Казактын көрүнүктүү илимпозу Чокан Валиханов Кашкардан кербен менен келатып, 1859-жылы Таш-Рабатты көрүп өткөн. Анын эмгегинде эстелик жөнүндө мындай жери бар: “Имарат чополуу сланец жалпак плита таштардан курулган, узундугу 12, туурасы 7 саржанча келет. Узун коридорду улай тегерек зал (радиусу 5 кез), үстү айдөш тоголок болуп кетет. Коридордун капталдарында кичинекей жана жапыз эшиктери бар, алардан чарчы жана сүйрүлжүн чакан бөлмөлөргө өтөт. Бул имарат бир кезде сыртынан да, ичинен да шыбалса керек”.

Сарайдын ичине киргендер бөлмөлөрүн так санап чыгыша албайт. Бирөө 30 бөлмө санаса, экинчиси 40 жеткирет. Кыскасы, тарыхта окумуштулардын айтуусу боюнча, 40-41 бөлмө бар экендигин, бул имарат кыргыздар үчүн сыйынуу жана курмандык чалуу жайы болгонун окуганбыз жана уккандарыбыз да бар.

Таш-Рабат Ат-Башы кырка тоолорунун бир чоң капчыгайында турат. Курулуш дээрлик чарчы келип, тараптарынын узундугу 32,4*34,8 м. Эстеликтин төрт тарабы дүйнө багытын каратып салынган. Маңдайкы бети чыгышты карайт. Имарат тоо бетиндеги жасалма аянтка курулган. Фундаменти уюлма топурак катмарга кирип турат, тереңдиги 0,2-2 м. Бүт бет маңдайын, дарбаза-эшик түркүктөрүн кыдырата таш тектирче өтөт. Чоң коридорунун эки жак четинде, ортоңку залынын төрт дубалын кыдырата, ошондой эле башка имараттары менен коридорлорунун бир топ жеринде да таш тектирче бар.

Залынын астынан чопо толтурулган ороолор табылган. Залдын ортосунда кичине ороо бар. Ал ортосу тешик, чарчы жалпак таш менен жабылган. Ороону тазалаганда карапа идиштин сыныктары, жаныбарлардын сөөктөрү чыккан. Карапалар кооздолгон эмес, X-XII кылымга таандык деп айтып жүрүшөт. Имараттын айланасын казган кезде да ушундай карапалар чыккан. Ошону менен бирге эле ороолордон жана курулуштун айланасынан X-XII жана XIII кылымга мүнөздүү, жашыл, күрөң жана кара-көк сыр менен кооздолгон бир нече карапа сыныктары табылган. Кыязы, алардын эстеликке түздөн-түз тиешеси жок болсо керек. Ошону менен катар кийинки орто кылымдардагы жергиликтүү эмес кооздолбогон керамика да табылганын угуп жүрөм.

Асаналиев Нааматбек, 1942-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Эмне менен курулганын так айта албайт

Таш-Рабат тарыхый комплекси ким тарабынан салынганы белгисиз, жана эмне менен курулганын эч ким так айта албайт. Көптөгөн улуу окумуштуулар барып изилдешкен, бирок канча бөлмө экенин, эмнеден курулганын аныктай алышкан эмес. Таш-Рабат өтө табышмактуу, сырдуу

имарат. Кээ бир маалыматтарга караганда, ташты эчкинин майына ийлеп туруп бири-бирине бекитилген дешет. Анткени ал жактагы кыштар саргыч тартып турат. Ичи өтө сүрдүү, бөлмөлөрдүн санын такташ мүмкүн эмес, бир санасаң 40, бир санасаң 41 боло берет. Дагы бир маалыматтарга караганда, илгери Нух пайгамбардын убагында элди эс алдырууга Нух пайгамбардын уулу Таш-Рабатты салышка маңдайдагы зоодон таш ыргытып турган. Нух пайгамбар баласына айтат: “Ташты ыргыта бер, көч өтөт, кыз-жигит өтөт эч кимди караба” дейт. 2-3 күн өткөндө чыдабайбы же байкоосузданбы карап ийет, ошол себептен ыргытып жаткан таштары жетпей калат. Ошондуктан жарымынан азы бүтпөй калган” дешет.

Асаналиев Токтобек, 1975-жылкы, Ача-Кайыңды айылы
Таш-Рабаттагы үнкүр

Таш-Рабатты кербен сарай деп коюшат. Бул жер боюнча көптөгөн таржымакалдар айтылат. Союз убагында тарыхый жерлерди жаап таштаганда, малчылар сарайдын ичин кой короо кылып салышкан. Таш-Рабаттын ичи, үстү түшүп калган, кийин калыбына келтирилди. Ошондо Таш-Рабатты көрөбүз деп келгендердин ичинен мас болгон бир киши чуңкурга түшүп кетип, аны таппай калышыптыр. Ал кыйкырса эч ким укпайт, ширенке күйгүзсө күйбөйт, ошентип баягы мас соолугат. Ичи караңгы, эч ким көрүнбөйт, үндөр угулбайт. Чуңкурдун тешигине кирсе жол бар экен. Ошону менен жүрүп отуруп, Арпа деген жайлоодон, аска таштын арасынан чыгыптыр. Жанагы мас адам түшүп кеткен үңкүрдүн илгерки убактагы согуш учурунда кандайдыр бир стратегиялык мааниси зор болсо керек. Ал үңкүр азыркыга чейин бар.

Батырканова Турсун, 1961-жылкы, Кара-Куюн коктусу
Таш-Рабат дубанын күчү менен салынган

1984-жылга чейин Таш-Рабатка малчылар малдарын кийирип, ичи кыкка толуп, жер менен жер болуп калган. Ошол жылы реставрация болгондо Таш-Рабаттын ичинен IX -X кылымга таандык тыйындар, кумгандар, идиш-аяктын сыныктары чыккан. Археологдор табылган тарыхый оокаттарды Бишкектеги тарых музейине алып кетишкен.

Таш-Рабаттын оң жагында кыргыздардын, сол жагында калмактардын мүрзөлөрү бар. Кербен сарайды тазалаганда адамдардын сөөктөрү чыккан. Ал сөөктөрдү 1965-жылдан бери кароолчу болуп иштеген кайнатам кепиндеп, кайра жерге көмгөн болчу.

Угушума караганда, кербен сарайды бир хан салдырткан экен, кайсы улуттагы экени белгисиз. Азыркыга чейин окумуштуулар келип, эмнеден жасалганын таппай жатышат. Албетте, сарайды хан өзү салбайт, божомолдоого караганда, кулдар кыйналып салган экен. Таш-Рабат 31 бөлмөдөн турат. Чоң залында жыйналыш өтүлчү болуш керек. Хан, вазирлер отурган жерлер бар.

Таш – таш, рабат – дарбаза дегенди билдирет. Дубанын, касиеттин күчү менен салынган деп айтылат. Айрым көз ачыктарга аян түшүп, ушул жерге келип, зыярат кылышат, түнөшөт. Эми аларга көрүнсө керек, биз эч нерсени деле сезбейбиз, бирок касиеттүү жер деп эсептелинет.

Жолдошумдун аты Жыргалбек, кайнатамдан кийин кароолчулук бизге өткөн. 22 жылдан бери Таш-Рабатты кайтарып келатабыз.

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы
Таш-Рабатка өзгөчө орун таандык

Кыргызстанда орто кылымдагы курулуш эстеликтеринен сакталып калгандары анча көп эмес. Таш-Рабат кербен сарайына өзгөчө орун таандык. Кыргызстандын аймагындагы бул курулуш Орто Азиянын орто кылымдарда өнүккөн борборлорунан алда канча алыс жайгашкан. Таш-Рабат жөнүндөгү жазуу булактарындагы жана адабияттагы маалыматтарга таянсак, Таш-Рабат биринчи жолу XV кылымдын II жарымында Мухаммед Хайдардын “Тарых жана Рашиди” деген кол жазмасында, бул эстелик тууралуу курулуштун архитектуралык өзгөчөлүктөрү көрсөтүлгөн баяндама берет. Андагы маалыматтар Таш-Рабаттын архитектуралык курулушу менен дал келет. Мындан тышкары, Мухаммед Хайдар аны Кашмирдин ушул сыяктуу эстеликтерине салыштырат. Эстеликти ал 1408-1416-жылдары Моголстанды башкарган Мухаммед хан курдурган деп эсептейт. Бирок Таш-Рабаттын ордун так көрсөткөн эмес. Андан соң, XVI кылымга чейин бул эстелик туурасында кыргыз эли жараткан дастандар жана уламыштардан бөлөк маалыматтар кездешпейт.

Бул тарыхый курулушту изилдөө советтик доорго туура келет. Тенир-Тоонун байыркы эстеликтери менен катар 1937-жылы Б.М.Зиманын жетекчилиги астында Таш-Рабатты экспедиция изилдеп чыгат. 1944-жылы А.Бернштамдын жетекчилиги астында “Тянь-Шань Алай” археологиялык экспедициясы” иликтейт. 1950-жылы анын “Архитектурные памятники Киргизстана” аттуу китеби жарыкка чыгып, анын бир бапы Таш-Рабатка арналган. Ал кербен сарайды эсептөө менен бирге имараттын архитектурасына көчмөндөрдүн күчтүү таасири тийгендигин айткан. Кыргыз ССР Маданият министрлигинин илимий реставрациялоочу өндүрүштүк мастерскойлору эстеликти калыбына келтирүү максатында архитектуралык-археологиялык жактан аны кеңири изилдөөгө киришет. Үч жыл (1978-1980) ичинде алынган материалдар эстеликтин жалпы мүнөздөмөсүмө көп жаңы нерселерди кошту.

Масиров Өмүрбек, 1959-жылкы, Кара-Суу айылы

Тоодон алынган таштар

“Рабат” деген сөз чыгышта дарбаза деп которулат экен. Кытай менен Орто Азиянын ортосун таш дарбаза бириктирип турат деген түшүнүк бар. Таш үй, кербен сарай деп айтылат. Ээси тайлак, чымчык деп айтып калышат.

Менин бала кезим Таш-Рабатта өттү. Анткени атам топозчу болчу. Тарыхты карасак, Таш-Рабат - Улуу Жибек Жолунун бир тармагы болгон. Соодагерлер Кашкар, Урумчу, Торугарт, Таш-Рабаттын бели, кербен сарай, Ат-Башы, Нарын, андан ары Ак-Талаага өтүшкөн. Таш-Рабатты мен 1978-жылы көргөндө, дубалдын көк таштары, казанбактары, жанында салынган там жок болчу. Илгери бул жерде кышында малчылар жайлап, жайында жайлоого көчүп кетишчү. 1983-жылы геологдор келип, кербен сарайдын ташы каяктан алынып келген деп изилденди. Көрсө, маңдайдагы эле тоодо жалпак таштар бар экен. Азыр деле жатат. Ошондон кийин райондук МСО мекемесинин куруучулары келип, там, көпүрө салышты, кайтарганга кароолчу алып келишти.

Кербен сарайды кытайлыктар салган

Ал кездеги Фрунзеден (азыркы Бишкек) археология бөлүмүнүн студенттери келип, Таш-Рабаттын ичин тазалап, казып, изилдешкен. Ичинен сөөктөр, чопонун сыныктары, дат баскан темир буюмдар чыккан. Москвадан Федосов, Мазиев деген окумуштуу-археологдор да келген. Алар Москванын көрсөтмөсү менен келишкенин айтып, таш үйлөр тууралуу тарыхтарды окуп чыгышкандарын айтышкан. Көрсө, курулган таш үй жөнүндө Кытай менен Чыгыштын эле тарыхында бар экен. Кытайдын тарыхында Улуу Жибек Жолуна таш үйдү кытайлык бир монах өзүнүн каражатына салдырган экен. Ал эми Чыгыш тарыхында Темирлан Кытайга жортуул жасаганда, аскерлерине бирден таш ыргытырып, таш үй салдырган деген бар экен. Эки тарыхта айтылган маалыматка ишенсек, анда Таш-Рабатты кытайлыктар салдырганы туура болуп чыгат экен деп москвалык окумуштуулар айткан. Таш үй курууга XIII-XIV кылымда шарт болгон эмес. Дүйнө жүзүндө таш үйлөр аз санда экен. Түштүк Америкада деңиз деңгээлинен 3500 м. бийиктикте жашаган индеецтер гана, ошондой эле аз санда Кытайда, анан Кавказда таштан үй, жол курушат экен деп айтышкан.

Окумуштуулар аманаалы менен кербен сарайдын маңдайындагы тоону жардыртып, таштарды алып, кемтиктерин оңдотушкан. 1985-жылга чейин реставрация болуп, жакшы боло баштаган, кайра куруу учурунда Москва ремонттоо иштерин токтотуп койду. Бир ороонун үстү жыгач менен жабылган. Эки жыл мурун кыргызстандык археологдор келип, казуу иштерин жүргүзүштү. “Эмнеге каздыңар, мурдагы табылгалар кайда?” деп сурасам, “өкмөт каражат бөлгөндөн кийин оронун табышмактуу сырын ачалы дегенбиз. Анткени оронун алдында

жашыруун жол бар деп айтылып жүрбөйбү. 5 метрге чейин казып барсак, ташка такалып калдык, жол жок экен. Кызыгып келгендер түшүп кетпесин деп үстүн жаап койдук. Эгерде дагы каражат бөлүнсө, башка оролорду изилдегенге мүмкүнчүлүк бар” дешкен. Ошентип, музей болбой калган. Ал эми табылгалардын жарымы эле Илимдер академиясында экен, жарымы сатылып кеткен деген божомол бар экен. Эгерде өкмөттүн токтому чыгып, музей курулуп калса, баягы дайынсыз сатылып кеткен табылгалар кайра кайтышы ыктымал экен.

Изилдөөчүлөрдүн айтымына караганда, чопонун, акиташтын курамы бар. Таш-Рабат деңиз деңгээлинен 3100 метр бийиктикте жайгашкан, ал жерден Таш-Рабат белине чейин 11 км., белдин бийиктиги 3964 м.

Зыяратчылар зикир чалышат

Зыяратчылар түнкүсүн келип, ак материал жайып, зикир чалышат, мал союшат.

Алар менен байланыштуу көп эле окуяларды көрүп жүрөм. Бир жолу үйдөн чыгып келатсам, “даам ооз тийип, куран окуп кетиңиз” деп келген зыяратчылар чакырышты. Автобус менен бир топ адам келген эле. Арасында бир жигиттин, бир кыздын ден соолуктары начар экен. Аларды айыктырабыз, дагы эки балага өтүп кеткен ата-энелериңерге учураштырабыз деп көзү ачыктар алып келишкен экен.

70 жаштагы кемпир оорукчан балдарга дем түшпөй калды, анткени арбактарга куран окулбайт экен деп ыйлап, алардан эптеп кутулду. Ошол балдардын ата-энелеринин каражатына келгени көрүнүп турду. Берки эки балага “артыңарды карагыла, ата-энеңер келди, учурашкыла” деди. Тиги балдар чын эле учурашып жатышты, күлүп ийбейин деп араң эле олтурдум.

Бир маалда бир жаш келин айтты, “Каныкей апабыз көрүндү, күн-чыгыш жактан келатат” десе, бирөө “жок, Айчүрөк апа экен” деди, үчүнчүсү Ак Мөөр деп чыкты. Андан кийин “ой Жантай атабыз экен” десе, бирөө “Болот атабызды сурап кой” дегенде эле бышкырып чыгып кеттим. Айтайын дегеним, баш айланткандар бар. Ар түрдүү кишилер келет. Бир жолу зыяратчы кемпир Таш-Рабаттын касиетин учуруп атышат деп, япондук турист кызды камчы менен чапкан.

“Рабат” деген сөз чыгышта дарбаза деп которулат экен. Кытай менен Орто Азиянын ортосун таш дарбаза бириктирип турат деген түшүнүк бар.

Таш үй, кербен сарай деп айтылат. Ээси тайлак, чымчык деп айтып калышат.

Чодолдоев Алтынбек, 1978-жылкы, Баетов айылы **IX-X кылымга таандык кербен сарай**

Таш-Рабат даана изилдене элек, дагы көп нерселер алдыда. Буга чейин окумуштуулар келип, изилдешкен, бирок эмнеден, кантип жасалганын такташа элек. Ичиндеги оролор кайда бараары белгисиз.

Таш-Рабат IX-X кылымга таандык. Эң күчтүү ойчул Махмуд Кашгари, Ибн Сина, Жусуп Баласагын ж.б.у.с. адамдар ошол доордо чыккан. Демек, ошол заманда адамдардын аң-сезими жогору деңгээлге чыккан экен. Ошол кезде курулган тарыхый эстеликтер көп.

Баласы тоодон атасына таш ыргытып, курулган имарат деген дастан бар. “Бешинчи күнү шайтандар өтөт, ошондо аларды карабасаң Таш-Рабат бүтөт” деп атасы баласына айткан экен. Бирок шарактаган, сулуу кыз-келиндер өтүп баратканда хандын баласы чыдабай, карап жиберген экен. Ошондо ыргытып жаткан ташы атасына жетпей калып, кербен сарай бүтпөй калыптыр. Эгерде баласы карабаганда, Таш-Рабаттын мунарасынан дүйнө жүзү көрүнүп тургандай имарат болмок экен. Соодагерлер мунарага чыгып алып, дүрбү менен керектүү тарабын карашмак экен. Кербен сарай Улуу Жибек Жолунда жайгашкан.

Дагы бир уламыш боюнча, монастырь болгон деп айтылат. Абдан табышмактуу салынган имарат. Дүйнө жүзү боюнча Таш-Рабаттай курулган имарат жок экен.

“Рабат” деген сөздүн түрк этноними, курулуш деп чечилет. Айрым маалыматтар боюнча, жазалаган адамдар атайын казылган орго же зынданга салынган. Таш-Рабаттын ичиндеги оролордун бири жер алдындагы тунель сыяктуу экен, ал жол менен башка мамлекеттен чыгат деген дагы маалымат бар. Оронун тереңдиги 10 метрдей, бирок так изилдене элек. Мүмкүн хан элин сырткы душмандардан аман сактап калыш үчүн, чыгарып кетүү жолу болуш керек деген маалымат да бар. Борбор залында хан жыйын өткөргөн, соодагерлердин кеңешмеси өткөн, кичик залында отуруп алып, чай ичип, жаткан болуш керек. Анткени эс алууга ылайыкталган тапчандар бар.

Бөлүкчө 3: АРУУ АРАШАН, БУЛАКТАР

Байсалов Алымбек, 1965-жылкы, Бишкек шаары

Наристе-Булактын ачылышы

Байкелерим менен Казакстанга барып калдым, Меркеге. Мурун бир байкем Багдагүл бүбү апага барып турчу экен, анан мени да алып алды. Ал апа байкемди көрүп бүтүп, мени көрүп баштады. Жөн эле отурганбыз. Бул 1995-жылы болгон. Мени көрүп алып “сени ата-бабаларың күтүп жатыптыр, булактын ээлери күтүп жатыптыр, булактын көзү бүтөлүп калыптыр. Сен барып ачышың керек” дейт. Мен ал булак кайда десем, туулуп өскөн жеринде экен дейт. Ал апа телевизордон көргөндөй эле айтып жатты: “куш учуп жүрөт, жанында теректер бар экен, жанында бир булак агып жатат, бирөө бүтөлүп калыптыр. Кайсы бир кылымдарда ошол булак агыптыр, жанындагы чоң сууга кошулчу экен, бейиттер бар. Сен ошону аткарышың керек. Мен милдетимди аткардым, аянымды айттым. Сен өзүң бил, аткарсан - ишиң оңолот, аткарбасаң - Кудай жазалайт”, - деди. Эгер ачып калсаң, атын Наристе-Булак деп кой деп апа айтты. Ал жер жаш балдардын булагы жана илимдин, билимдин булагы болот дейт. Ал жерде жаш бала бар экен. Ал көрүнгөн кишиге көрүнөт, баарына көрүнө бербейт. Түгөл-Ата мазарындагы желектерге чейин келет экен ал бала, элдерге көрүнөт экен.

Анан үйгө келип, келинчегим менен акылдашып, түлөө өткөргөнгө дайардыктарды көрүп калдым. Айылга барып, туугандарымды чогулттум. Баарын айтып бердим. Байкемдер, атамдар каршы чыкты. Бир казак кемпир айтыптыр, биз ал булакты кайдан табабыз деп. Анда 1995-жылы адамдар андай нерсеге көнгөн эмес. Анан улуу агам урушту баарын, “атайын Бишкектен келсе түлөө берейин деп, издеп көрсүн булагын, милдетин аткарып” деди. Айылдын кары кишилеринен 2 күн булак жөнүндө сурадык, эч ким билбейт. Ошондо Түгөл молдо жаңы чыгып жаткан, айылдыктар айтып калыпты, Түгөл билет, барып көр деп. Барсак, ал угуптур биз булакты издеп жүргөнүбүздү. “Билем андай жерди, эртең айтам, эртең 3-4 бала болуп келип, лом, күрөктөрдү алып кел” деп койду. Эртеси классташ балдар менен бардым, анда астындагы жол жок болчу, ат менен тоону ашып үстүнөн өтчүбүз. Түгөл түп-түз эле ошол жерге алып барып койду, бул жерде булак деп. Анда түз эле жер болчу, кичине чыкчы суу, бирок кайра сиңип кетчү. Багдагүл апа айткандай эле, бейити, тереги, суусу, кушу да бар экен. Биз 4 күн каздык, чоң сууга кошуш үчүн арык каздык. 4-күнү араң кошулду булактын суусу. Эртеден кечке иштечибиз. Анда эч шарттар жок. Булактын суусу чоң сууга кошулганда, классташ балдар болуп кыйкырдык, футбол ойногондо кыйкырышат го, ошондой болуп. Эртеси күнү эле түлөө кылдык. Ар кандай сөздөр болду айылда, алтын издеп казып салды, дүйнөсүн таратып жатат деп. Ислам динчилер да чыкты “ширк” деп бир жагынан. Кийин түлөөкана курдук. Анан Багдагүл апага бардым, ал сүйүндү аябай, сен сөзүңдү аткара турган бала элең деп.

Түлөөкананы 1997-1998 - жылдары курдум, эч ким келбейт. Түлөө кылсам да келбейт, классташ балдардан сырткары. Бир күнү Наристе-Булактын жанына барып куран окуйун десем эле, жаңылам. 3 жолу жаңылдым. Анан бул жердин сыры сезилди мага, бул жердин жолу мындай эмес экенин түшүндүм. 2005-жылдан баштап элдер келе баштады Наристе-Булакка. 2009-жылы “Уулу кыргыз ордо” деп ордо ачтык. Булакка, мазарга сыйынуу – өзүңдүн жеринди сыйлоо экен. Мен барып тазалайм, бата, тилек кылам.

Наристе-Булак – илимдин, билимдин булагы. Менин билимим жок, бирок Наристе-Булакты ачкандан кийин китептерди жазып калдым. Ошондой эле бул наристелердин булагы. Гүлжамиля Шакирова деген жазуучу эже айтып келди мага, ал Наристе-Булакка барганда күн ачык эле болчу экен, бир убакытта күн шатыратып жаап жиберди дейт, көйнөгү суу болгуча жааптыр.

Булактын башына барып жуунуп, 1-2 күн түнөп келгенде, демдүү болуп, кадимкидей эле сезем.

Маалыматчы А.,

Булактын ээсинен корккондон денеме жара чыккан

Тулпар-Булактын жанынан бастырып баратсам кичинекей баланын ыйлаган үнүн уккам. Мен башында түлкү экен деп ойлодум, маани бербей эле тамеки чегиш келе жатсам, так ушул жерден үн чыкты, ошондо даана баланын үнү экенин билдим. Бери бастырганда толтура баланын ыйлаган үнү чыкты. Ошондо аттын оозун кое берип, чапкан бойдон кеттим. Ошондон кийин менин денелериме жара чыгып кетти. Касиеттүү, 15 бала төрөгөн, айыл өкмөтү болгон Ажар апага барсак, “коркконсуң” деди. Ал апаптап бир нерсе кылгандан кийин айыгып кеттим. Айтмакчы, булакка баратканда арак ичип алган элем, ошого карабай жүрөгүм түшкөн экен. “Биз кыштын күнү да Тулпар-Булактын суусун иччүбүз, оору-сыркоо болгондо булактын суусунан ичип, шыпаа болчу” деп айттар эле Айып ата. Кийин эле булак дат даамданып калыптыр.

Бара-бара булак чыкпай да калышы мүмкүн. Анткени бир булак жоголуп кетти. Илгеркидей булактын көзү ачылбай калды. Суунун көзүн ачып койгон сооп деп коет.

Мидинова Калбүбү, 1955-жылкы, Ак-Муз айылы

Арашандын түбү көрүнбөйт

Ак-Сайдагы Арашандын түбү көрүнбөй турчу, аябай терең болуп. Бото боздойт деп укчубуз. Бала кезибизде тыңшап, кыдырата коюп койгон тыйынды элдер кеткенден кийин чогултуп ойночубуз. Азыр башкача таш толтуруп салыптыр. Дагы кичинекей Арашандар ачылып калыптыр. Суунун даамы баягыдай эле. Сууда темир көп. Булак жайдак болуп көрүнүп калыптыр. Жаш кезимен Арашанга барбаганьма 33 жыл болуптур. Азыр пропуск менен барып калыптыр.

Арашандын үстүндө мумиясы бар ак таш бар эле. Тоого чыгып алып, башыбызды салаңдатып үңкүрдү эңкейип карайт элек. Илгери мумия деп ак таштарды алып келчү элек. Ак таш өзү мумия катары эсептелинет. Ал

уйдун эмчегиндей болуп, муздай болуп салаалап турар эле. Аны дары деп ичишчү. Азыр андай суу тамчылабай калган окшойт, суу болбой кургак өңдөнөт. Мурун чыккан суусу көрүнүп турар эле.

Мукашова Гулина, 1949-жылкы, Ат-Башы айылы

Арашан кайнабай калган

Илгери чоң аталарыбыз Арашанда жайлачу эле. Жайында каникулда бала кезибизде барчубуз. Ак-Сайдын Арашаны деп койчу эле. Ал кезде эки булак бар болчу, бирөөнүн түбү көрүнчү, экинчисиники түбү жок болчу. Эки булактын даамы эки башка болчу. Түбү жок булактан ичип, андан кийин көрүнүп турган булактан ичкенде экөөнүн даамы эки башка эле. Көп ооруларга жардам берет деп жайында кишилер боз үй тигип алып дарыланчы. Бир жагынан тамактанып, кайра булактан суу ичсе, курсагың кадимкидей ачат. Ашказан, ички органдарга аябай жардам берчү. Жайында ошол жакка барып ичип, бир топко чейин ашказаныбыз оорубай жакшы жүрчү элек. Нары жагында дагы булактардын баарынан ысык суу чыгаар эле. Ал жерде бир булак бар, буту-колу ооруган, полиартриттерге миңдин бири болчу. Булакка буттарын салып, ванна кылып, ал суу кайра нары жагынан агып кетчү. Кишилер кезеги менен бир сааттан түшүп турган. Кийинчерээк барсак ыйык жерге бизнесмендер труба салып коюшуптур. Баягы суунун касиети качып кеткендей сезилди. Анткени даамы башка болуп калыптыр. Анысы аз келгенсип, эки булакты кошуп таштаптыр. Кийин барганда аябай нааразы болдум, андай ыйык жерлерге кол салбай эле коюшса болмок.

Ак-Сайда 40-50 градус суук болот, ошондо дагы булактар тоңчу эмес, кайнап турчу. Арашанды бөтөлкөгө куюп, минералдык суу кылабыз дешип, касиетин качырып жиберешти. Ошол жерде Тамчы-Булак деп койчу. Арашандын маңдайында чоң зоого чейин чыгып барчыбыз. Чоң үңкүрдүн ичинен суу тамчылап турчу. Аны бир идишке тосуп алып, ошону көзгө тамчылатса миңдин бири. Анткени ал көз ооруга дары эле. Көзү кызарып, көзүнөн жаш аккандар сыйпап койсо эле, куландан соо болуп айыгып кетишчү. Аны өз көзүм менен көргөм. Ага жетиш аябай кыйын, 3-4 саатта араң жетчүбүз. Аны тамчылатып тамчысын күтүп отуруп, кээде ошол жерге идиш таштап кайра 1-2 күндөн кийин сууну алып келээр элек.

Көбөков Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы

Тал-Мазар Кыз-Мазардын синдис

Кыз-Мазар Эмгекчил айылынын эле четинде, Кыз-Мазардын синдис Тал-Мазар деп мен ачкам. Айылдан Тал-Мазарга чейин 4-5 саат болот. Ал жерде жалаң талдар жана 6 булактын көзү бар. Мен ооруп, ушу жолго түшкөндө, Тал-Мазарга аян түшкөн.

Илгери Кыз-Мазар чон ыйык жай болгон. Эр Табылдынын китебинде да бар: “Кыз мазардын боюнда, үч чаттын оюнда, Эр Табылды 40 жигит менен ойноп жаткан оюнда, чал калмакка жеңилип, саамасы калды оюнда,” - деген жери бар. Илгери Манас жигиттери менен келип, кырк кыз менен үлпөт кылыптыр, оюн курушуптур. Ал убакытта элдер ошол булакка барып

зыярат кылышкан, куран окушкан. Кыз-Мазар деп, кыздар 40 жигит менен оюн курган турбайбы, ошон үчүн аты калды.

Азыр болсо айыл чети болуп, Кыз-Мазарга сыйынган киши жок, бактарын өрттөп, абийирин кетиришкен, суусун кыштакка буруп алышкан. Эл Кыз-Мазарды ышылас кылып, арак ичип, тебелеп калгандыктан, биз Тал-Мазарга оодук. Молдо менен барып, Аллахга арнап, мал муздап, ырымдаганбыз. Азыр Кыз-Мазардын ээси жок, ээси Тал-Мазарга көчүп кетти. Тал-Мазарда тал бар, талдын үстүнө чыксаң өзүнчө тектир бар, ошо жерде алты булактын көзү бар. Алты булак ылдый жүрүп жатып, биздин ичип жаткан сууга куюлат, Кыз-Мазардын суусуна. Кыз-Мазардын өзүнүн көзү бар, Тал-Мазардын суусу менен кошулат.

Көкүл кызы Анаркүл, 1955-жылкы, Бишкек шаары **Арашандан касиет качкан**

Арашан азыр жакшы болбой калыптыр. Биздин кичинекей кезибизде булактын чекесинде кулжа, текелердин мүйүздөрү бар болчу. Эки булак тең кайнап турчу. Түбү көрүнчү эмес. Жез кружкаларга узун зымды байлап, сузуп ичээр элек. Түнкүсүн төрөбөгөн аялдар келип сыйынып, ошол жерге таң аткыча жатып, тиленчү. Козунун этин жегенден кийин бир кружка суу ичсең, жеген тамактын дайнын таппай калчысың. Булактын жээги шор тартып, ашпак болуп турат. Алыстан эле көрүнчү туз болуп турганы.

1972-жылдары шаардан Жамгырчинов деген тарых илимдеринин профессору келип, Арашан жөнүндө Москвага жазып, көп кишилерден интервью алганын билем. Арашандын үстүндө майда дөбөлөр көп. Москвадан, ар кайсы тараптан келген окумуштуулар айтышкан, ушул кайнап жаткан Арашан ошол дөбөлөр аркылуу келет деп. Илгери калмактар мененби же Манас ата дейби, айтор, ошол жерде кыргын болгон дешет. Ошол жерде майда-майда дөбөлөр көп. Арашандан аккан сууну өзүнчө булак кылып коюп, үстүн чатырдай кылып жаптырып коюшкан. Ал жерге жара, экзема болгондор жуунуп, айыгышкан.

1980-90-жылдары барганда баягы илгерки шордон эч нерсе жок. Мүйүздөрдү атбашылык Сакы деген киши грузиндерге сатып жибериптир деп аябай чыр-чатак чыккан. Ал мүйүздөр илгертен эле келаткан экен.

Арашандан 1км. күн-чыгыш тарапта тоо бар. Ошол тоонун чокусуна барганда үңкүр бар эле. Үңкүргө кичинекей (пенциллидин) бөтөлкөсүн коюп койсо, кайсыл жеринен агып жатканы билинбейт, бирок тамчылайт, аны көз ооруганда тамызса дары болот. Нарындыктар мурда сыйынчу эмеспиз.

Кызыл-Булакта солдаттардын заставалары бар эле. Ошолор келип көрөлү деп 40 метрлик жипке таш байлап ыргытса, Арашандын түбүнө жетпей коюптур. Солдаттар мелдеше кетип, бир солдат суу сузуп алайын флягага деп суу менен кошо ичине түшүп кетип, табылбай калган.

Бөлүкчө 4: ҮЗҮРЛҮҮ ҮҢКҮРЛӨР, ТООЛОР, ТАШТАР

Адыраңова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы **Айгыр Жал тоосунун айланасында**

Бирлик айылынан Ак-Моюн айылына бара жаткан жолдун сол тарабында Айгыр Жал тоосу жайгашкан. Ал тоонун бир жак бети кесилген. Мен ошондо адамдарды көп дарылап жүрдүм.

Бир жолу 40 күн уктабаган кишини дарылап жатканда, аны менен кошо бирге Чекмат деген касыйда окуган кыйын молдо келди. Колу жакшы көтөрүлчү эмес экен. Ошо кишини 6-7 күн дарыладым. Кыргызда касиетти байлоо деген бар эмеспи, молдонун касиетин бир тууган жээндери байлап коюптур. Ошо киши мага намаз оку деди. Ал убакытта боюмда бар эле, азыр шартым жок десем, мейли анда деп койгон. Өзүм намаздан баш тартып жүргөм. Азыр да окуй элекмин. Ошо киши көрүнүп жүрүп эле колу жакшы болуп калган. Бир күнү келип “э балам, сен менин аркаман кимди жибердиң эле?” деди. “Эмне болду?” десем, “ай балам, Айгыр-Жалдан бурулуп, токойду көздөй кетип бара жатсам, аркаман шырт-шырт деп Айгыр-Жалдан чоң, эстелик сыяктуу неме жылып келе жатат. Токтоп, карап калсам, токтоп калат, ат менен бастырсам үнү угулат, карасам жылып келе жатат” дейт. Ал чочуптур, “калган касиетимди байлаганы жатат, ниети бузулуптур бул кыздын” деп. Үйүнө барып, аттан түшүп, дааратын алып, намазын окуп, тамак ичпей жатып алыптыр. Жатса эле шырт этип, бурчтан баягы эстелик кирип келиптир. “Келмемди келтирсем болбой эле чыканактан алды дейт баягы. Чыканактан алганда эле “тарт колуңду дедим” дейт. “Чыканагымды таштады, кет жогол десем, унчукпай эле аркасын көздөй жылып отуруп, жок болду” дейт. “Ата, сизди дарылаганы барган касиет болуп жүрбөсүн?” десем, “атаң” деп эле жаман көрдү. Кайсы колуңузду кармады десем, оң колун көрсөттү, так ошол ооруган колун. “Алда балам ай, бекер кылган турбаймынбы, эми түшпөйт, кубалап жибербедимби, кап балам” деп молдо киши ошентип кейиген. Касиеттер менин көзүмө көрүнгөн жок, бирок ак жылан келип дарылады дешет, куш келип чокуду деп да айтышат, бирок өз көзүм менен көргөн эмесмин.

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары **Бул жайыкты Олуя Кара-Таш деп коет**

Мен жаш кезимде Кара-Таш деген жерге сыйынып келгенде, кирип жаткан суу дагы Кара-Таштын чегинен ашпачу. Суу күркүлдөп аябай агат, бирок касиети ушунда, сууланып турган чектен ашпайт.

Айтылуу Эр Табылды ушул Кара-Таштан айыккан. Эр Табылдыны калмактар жара сайып бул жердеги үңкүрдүн жанына өлдү деп тыштап кетишет. Ушул жерден кайыптан чымчыкка тил бүтөт. Чымчык бул жактын олуясы. Үңкүрдүн жанындагы булактан чымчык оозуна суу алып, кичинекейден тамызып отуруп Эр Табылдыны эсине

келтирет. Эр Табылды эсине келгенде, Табылдын чымчык “кимиң бар сени даарылай ала турган” деп сурайт. Табылды “менин Карачач деген карындашым бар, ошол гана Кытайдын курма даарысын, кара даарысын менен даарылап айыктыра алат” деп чымчыкка айтат. Чымчык Карачачты таап, чакырып келет жана Эр Табылды дартынан айыгат. Айыккандан кийин Табылды “Айланайын Олуя Кара Таш!” деп кайыптарга жалынып ушул жерден кеткен.

Кара-Таштан мага аян келген. Мээ аркылуу сүйлөшөбүз. Баарында чек бар, ашык эч нерсе айта албайсың. Ата-бабалар ушул жерге конуп, жайлашчы экен. Ошол кезде Кара-Таштын үстүндө шам күйүп турчу дейт. Бүгүнкү күн аябай ыйык күн, кайсы адамга кандай болот билбейм, мага келген маалымат боюнча бүгүн түнү бүт кайыптар конот бул жерге. Көч келе жаткандай баары шарактап келе жатат. Кайыптар жан-жаныбарга окшош, чымчыкка, төөгө окшош. Эртең менен күн кыймылчык тийгенден кийин, намазга Меккени көздөй кетишет. Ак жолго түшкөндөн бери дайыма келем. Балдарымды кошо ала барчумун, көрсө, балдардын көзүнчө келчү эмес экен.

Кара-Таштын бет маңдайында чоң таш бар. Үстүнө олтуруп алып дуба окуйм. Түшүнбөстүктөн жаштык кылып көп жаңылдым. Болгонун болгондой айтып, жаңылдым.

“Ыйык жериңе келдим”.

Мен айтам “Оо Алла, касиетиңен айланайын Алла, ыйык жериңе келдим, бизди касиеттүү кылып, улук кылып жараттың. Ушул периштелериң кызмат кылсын, кайыптарың биздин сөзүбүздү сага жеткирсин” деп Аллага гана жалынам. Азыркы молдокелер айтып атпайбы, “ташка сыйынба” деп, жок андай эмес, анткен себеби мен көргөндү бирөөгө көргөзө албайм.

Кенедей, акыл-сезимим токтой элек кезимен кайыптар көрүнө башташкан, ата-энеме бир чоң адам келет деп ыйлап айтчумун. Алптыгын айта албайм, бирок салмагы болжол менен 270 кг. барабар адам. Дайыма жанымда жүрөт. Кээде бир жакка баратканда пейилдерибиз төп келбей калса, машинага кошо минет, сөзсүз түрдө унаанын дөңгөлөгү жарылат, анткени аны көтөрө албайт. Атка минсем батпай калат. Өңүмдө түн ичинде кадимкидей келет.

Кара-Ташта сиңдимдин касиеттүү баласы Урматтын колуктусу “эжеке, улап төрөгүм келет, дарылансам болбой атат” деди. “Алла, мага бала бер” деп суран дедим. Бешикке окшогон таштар бар. Отурсак эле бир маалда таштын үстүнө шам күйгүзүп койдук. Ай деле тийип турат. Бир маалда Урмат чыкты “Галия эже, артымда ким турат? Бирөө турат” деп. Атчан киши келди. Бирдеме десем эле бакырганы турушат. Мен “эч ким эмес” деп койдум. Ошентип, белги берет. Желпип кеткен желди да белги деп коет.

Тезекбаев Бакен, 1938-жылкы, Таш-Башат айылы

Кара-Таштын касиети күчтүү

Эң күчтүү мазар - Кара-Таш мазары. Эр Табылды чал калмак менен согушканда жарадар болгондо, ушул Кара-Таштагы мазарга барып жатып, сууга бутун салып, дарылаган. Кара-Ташка балалуу болбогон кишилер келип, сыйынат. Ошондо балалуу болот. Ал жерде дайыма бир белги берип турат. Белгилүү болгондо мазарда от күйүп турат. Мисалы үчүн, жума күндөрдө Кара-Таш күйүп турат. Мазардын ээси көрүнгөн кишилерге ак тайлак болуп көрүнөт. Бишкектен көзү ачыктар келип, сыйынып кетип турушат. Германиядан келген бир аялды Галия деген бакшы аял алып келди. “Өзүңүз баштап, алып барыңыз” дешти. “Мазарга барабыз деп чет мамлекеттен келген аял бар экен. Ошого барганга бир беш ат керек болуп жатат” десем, туугандарым ал деп калышты. Анан бешөөбүз ат минип алып жөнөдүк.

Кара-Ташка келгенде “Эми кайыкка түшкүлө, биз атты жетелеп чыгалы” десек, баягы немис аял кечип эле өтөбүз, “Мен минген ат жыгылбайт, акпайт” деп такыр болбой койду. Анан кечип чыгып, кой сойдук. Галия менен немис аял мазарга кетишти. Бир убакта эле баягы немис аял бакырып, чаңырып, карды, баткакты чапчып, сойлоп жүрөт. “Ий кокуй тиги эмне болуп жатат?” десем, “тигинин касиети бар экен” дешти. Бир убакта келишти. Келгенде сурадык “ой эмне болду?” деп. “Аркы өйүздөн бир жолборс секиргенде, суунун ортосуна кирип түштү, экинчи секиргенде мазардагы бизге келип түштү. Ошондо тиги аял бакырыптыр. Күүгүм кирип калган, балам чана менен сууга жөнөдү. Анан кайра келди. “Ой эмне болду?” десем, “мазардан жалындап от күйүп жатат” деп. Карасак эле мазардан от күйүп жатат. Немис аял айтты “Сууну кечип келе жатканда, балаңдын үстүнө арстан түштү” деп. Түнүчүндө кадимкидей эле ат менен бирөө келип, эшиктин жанына токтогондой болот, анан тып эле басылып калат. Ушундай нерселер болуп турат.

Ошол жерде мүрзөлөр бар. Шейит болгон арбактар бар. Анан ошо жердин ээси болот. Таш-Башаттан 15-20 км. болуп калат.

Үңкүрдүн сырын ача албадык

Нарын суунун аркы өйүзүндө зоо бар. Ошол зоонун астынан Нарын суу өтүп турат. Ал жерде үңкүр бар. Үңкүрдүн оозуна бир карагай бутагы менен тура жаткырылган. Ал карагай кандайча барып, үңкүрдүн астына коюлуп калган деп сырын билейин деп жүрдүм. Бир күнү үңкүрдүн маңдайына барып турнабай менен карадым. 10-15 метр ары басып барып, кайра келсем турнабайым жок. Үңкүрдө сыр бар экен. Кандайдыр бир белги берилди.

Турсунбек Акундун атасы экөөбүз кошунабыз. “Ушуга бир баралы, көрөлү” десем, менин эки балам, Акундун эки баласы ээрчиди. Бардык, баягыга аркан менен балдарды түшүрөлү дедик. Балдар коркуп, түшө албай койду. Бир балам “мени байла, мен түшөм” деди. Ишембек үңкүргө кирип чыкты. “Бир кийиктин сөлөкөтү бар экен. Тоо эчки жарадар

болуп келип, үңкүрдүн ичинде жаткан бойдон өлүп калыптыр. Ошол бойдон катыптыр, эч жеринен чирибей, курттабай. Териси менен тери, эти менен эт болуп эле кургап калыптыр” деди. Андан кийин Адилет деген бир уулум бар “мен дагы кирип көрөм” деди. Анан ал да кирип чыкты. “Ал жерге эчки кире албайт, кантип кирмек эле үстүнөн. Мунун бир эшиги бар болуш керек” дедик. Зоодон кийик басат, киши баса албайт.

Түлөбай деген молдо, Султек деген молдо, Күчүктүн уулу Урманбет болуп дагы бардык. Үстүнөн оозун издеп таппадык. Ар кайсы жерин каздык, чукудук, такыр оозу табылбай койду. Анан кеттик. Бир күнү өзүм келип, лом менен ар кайсы жерин сайгылап отуруп, бир убакта төбөсүнөн лом кирип кетти. Кирип кеткенде, адам баткандай ачык болду. Баягы карагайга аркан байлап коюп, анан үңкүргө салаңдап түштүм. Баягы эчки жатат. Карасам илгерки ээрдин балдарга тай кунанга токуган айырма чыйрак бар экен. Аны алып келип үйгө бирөөнү койдум, бирөөнү мазарга койдум. Азыр ал жыгачтын кайда калганын ким билсин?..

Байдын сөөгү коюлган үңкүр

Бир күнү дагы бир көзү ачыктар келип, ошолорго ушул үңкүрдүн окуясын айттым. “Үңкүрдүн төрүндө байдын, кадырлуу кишинин сөөгү коюлган. Бир кумга толтура алтын жанына койгон. Берки оозуна койгон оокаттарын көргөн кишилер алып кеткен. Сизге жанагы жыгач калып калган тура. Үңкүрдүн төрүндө ошол кишинин жайы бар” дешти. Барып алып лом менен уруп, тыкылдатып көрдүм, кайсыл жагы экенин билбейм. Мен түшкөн жерде бир чоң чөмөлөдөй таш бар. Бери жагынан караганда үңкүрдүн төрүндө турган болот. Аркы төрдөгүнү карасам, жалаң зоонун ташын тизген, ошентип отуруп бекиткен да. Тиги таш турат. Ушул күнгө чейин ала албай жүрөм. Кээ бир балдарга айтам, эми ушундай бир жардыргыч алып келсеңер, тиги таш түшүп, ошондо жанагы төрдөгү сырды ачууга болот. Ошону ушул күнгө чейин эч ким ача албай жүрөт.

Сыр белги

“Үңкүрдүн оозуна барып, ошол жерди тайып, бир жандык союп, сыйынсаңыз, Сизге ачылат болуш керек” дешкен. Бир козумду алып, Эркинбек уулум, келиним, неберем, байбичем болуп баарыбыз бардык. Козуну бата кылып сойдук. Баягынын этин бышырып жатканда эле неберем аркасын көрсөтүп эле бакырат. Баланы чечинттик. Чыптамасы, анын ичинде тору, тордун ичинде ич көйнөк, анан майкеси бар экен. Баланын так бел тушуна чок түшүп, ошол жери күйүп жатыптыр. Эми көк шилисинен кирсе, көк шилиси күйбөйбү? Аягынан болсо шымы күйбөйбү? Келинден “отко алып бардыңбы?” десем, “жок” деди. Анан эмне болду? Бул кандай болуп калды? Туура эмес сыр белги болуп жатпайбы деп бассам, сойгон койдун канына келин баланы чычырыптыр. Баланын белине чок түшүп, сыр берип жатканы ошол окшойт. “Ой кокуй, болбой калды эми. Туура эмес кылбадыңарбы. Кан төккөн жерге кантип баланы тоздуңар?” деп ачуум келди. Ошону менен эле этти жаап,

Кудай өзүң кечир, бала-бакырабыз аман-эсен болсун деп кетип калдык. Бул 1997-жылдары болчу, эки жылдан кийин үңкүргө кирип чыккан Ишембек балам өлүп калды. Кара-Ташка барып, эпилепсия сыяктуу болуп, өлүп келди.

Андан кийин 24 жашка чыкканда Адилет деген бир балам авария болуп өлдү. Ошол экөө тең үңкүргө кирип чыккан.

Чүйтүев Насыр, 1929-жылкы, Нарын шаары

Каратал-Жапырык

Мен туулуп, чоңоюп өскөн жер жалпы жонунан кыштоонун аты Каратал-Жапырык деп аталат. Илгери калмактар жердеген жер экен. Калмактын ханынын үйү деген чоң дөбө бар, үстү чуңкур болуп түшүп калган. Ага беш-алты атчан киши атын минип турса көрүнчү эмес. Түндүк жак бетинде “Ит өлгөндүн” капчыгайында “Кан салык” бар дешет. Бийик зооканын эң үстү жагында үңкүр бар. Ушул кезге чейин бирөөнүн барганын уга элекмин.

Калмактар кыргыздардан жеңилип сүрүлгөндө баалуу оокаттарын үңкүргө калтырышкан экен. Ал үңкүргө кышкы чилдеде, болжол менен декабрь, январь айларында зооканын оюна 600 эркекти союп, соер замат этин чаап, аскага тепкич кылып тоңдуруп, анан чыгып барып оокаттарын салып, түшөөрдө чабылган эт-сөөктөрдү алып түшкөн деп айтылат.

1939-жылы бала кезимде зооканын түбүнө чейин баргам. Чын эле корум таштардын арасы майда сөөктөр менен аралаш жатканын көргөнбүз. Азыр ага эч ким деле кызыга элек, альпинисттерге деле айтыла элек.

Бөлүк 4

ЫЙЫКТЫКТЫН ЫРААТЫ

Абдрахманова Нуржамал, 1950-жылкы, Кочкор айылы

Дүйнө мүлктү унутуп калыш керек

Бир күн жатып, сыйынып, тазаланып ибадат кылып, тоо-ташка да ибадат кылса болот экен, бирок тоо мени сакта же суу мага жардам бер дебей эле, Кудай сен жараткан тоо, суу, сулуулук деп сыйынса болот. Мазарды кооздоп, үй жасоонун эч кандай кажети жок. Барып, отуруп куран окуш керек. Куран окуйт десе эле, өлгөн кишилерге окутуп салып жатышпайбы. Куран – Кудай Тааланын сөзү, биз үчүн чыгарган мыйзамы. Куран менен жашагыла, аны окугула, үйрөнгүлө деп жатпайбы.

Кээ бир адамдар Каабага бара албай, ажы боло албай жатса, эч кимге айтпай Кочкор-Атага барып, намаз, куран окуп, өзү менен өзү болуп, ушак айтпай, көр оокаттан алыс болуп, 5-7 күн зыярат кылып келсе болот. Дүйнө мүлктү унутуп калыш керек.

Кээ бирлер мазарга барып ушак айтып, саясатты сүйлөп отуруп алышат. Мазарга барып мага жумуш берсин, байлык берсин деген күнөө. Чондор мен депутат болсом экен деп барат, бул кечирилгис. Баары депутат, президент болсо, койду ким кайтарат, жерди ким айдайт? Кудай Таалам берген нерсеге шүгүр деп жашаганга аракет кылып керек. Мен айтам дайыма илим, билим алгыла деп.

Шакирттерим учурашканы келгенде айтып калышат, апабыз бизге далай жерди көрсөтүп, жакшы жолго салды деп. Анткени мазарда жүргөндө далайды көрдүк.

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы

Теректерди мазар сактап калган

Ак-Теректеги теректерди бирөө кыйдырып, өкмөткө даярдай баштаган экен. Бакайдын тереги деген теректи кыйдырам деп айтыптыр. Жумушчулар кыябыз деп кабыгын чапканда эле суу чыгыптыр, экинчи чапканда сары суу чыгыптыр, үчүнчү чапканда кан сыяктуу кызыл суу чыгыптыр. Анан “кой, бул мазарга тийген болбойт” деп кайра токтоткон экен. Ошол киши катуу ооруп, көчүп кеткен экен. Теректердин кыйылбай калганына мазар себепкер болгон. Же болбосо тиги киши ак теректин баарын талкалап жоготмок экен. Ал жерде тим эле теректер айдагандай шуулдап өсүп турат.

Айдарбеков Мирлан, 1971-жылкы, Ак-Учук айылы

Мазарларга Алла Таалам өз нурун түшүрүп турат.

Мазарлардын эмне болуп жаралганын, чоң атам айтып берген. Алла Таалам адам баласын жаратып, бейишке жиберген, аны баарыбыз билебиз. Шайтан азгырык болуп, жер үстүнө келген убакытта шайтан кошо келген экен. Бирин бул жакка таштап, бирин тигил жакка таштап, 300 жылдан

кийин жолуккан. Анан жер үстүндө отуруп Алла Таалам ойлонгон дейт, “адам баласында 76 дуба бар, шайтанда 99 дуба бар, анткени шайтан периштелердин чоңу болгон. Бул эртеңки күнү адамга жабышып алчу болсо, үмөтүмдү ошол жолдон азгырып кетпесин, ушулар келип тазаланып турсун” деп эң биринчи жерди пайда кылганда, мазарларды кошо жараткан экен. Себеби мазарларга Алла Таалам өз нурун, касиеттерин түшүрүп турат.

Илгери адамдардын баары эле көзү ачык болгон, жинди, периштени көрө билген. Жин жабышып алып ар бир адамдын күчү жетпей жатканда, мазарга барып зыярат кылып, нурга чайканып келип турган. Анан убакыт өттү, адам көбөйдү, пендебиз да, бирибиз мазарга тартабыз, бирибиз көргө тартабыз, буларды жолго салып турган бир нерсе кылайын деп 1000 адамга ырыскысын чачып, бирден көзү ачыкбы, молдобу, табышы, ошолорду чыгарган экен. Ошолор Кудайдан корккула, мазарларга барып тургула деп окуп, тазалап турган экен. 100 жакын молдо болсо, 100 өздөрүнүкүн туура көрөт, анан жок, болбойт экен, адамзаттын кулагына жете турган нерсе кылайын деп, пайгамбарларды жараткан.

Азыр жок дегенде куран китепти толук окубасаңар дагы, уруулук кылба, ушак айтпа, жамандык кылба деген сөздүн маанисин ар бир адам билет азыр. Ошого пайгамбарлар жаралган экен. Андан кийин пайгамбардын доору бүтүп, олуянын заманы башталат экен. Олуянын заманы бул кылымда жок, менин билишимче.

Жайчылыкты алган жокмун

Кичинекей кезимен баштап эле мазар баскам. Адам баласына Кудай жакшы нерсе берип жатса биз пендебиз да, тетирлейбиз, моюн сунбайбыз, түшүңөн берип жатса эртең менен туруп алып күлөбүз. Качан гана жан керек болгондо, жан талашып жүгүрөбүз. Оорунун айынан мазар басканбыз.

Тамчы деген мазар бар, ал жерде жайчылыкты берет. Мен Тамчыга барганда бир аксакал айткан “үч жыл келип зыярат кыл, мен сага жайчылыкты берем” деп. Азыр жайчы адам жок бизде. Мен жайчылыкка кызыкпай, Кочкор-Ата мазарынан жакшы болуп, жан дүйнөм ошол жакка берилип калып, бөлөк мазарды көп деле баспайм.

Акмалтаева Нурбүбү (Ак апа), 1931-жылкы, Бишкек шаары

Мазар улутун, жашын, кедейин, байын ылгабайт

Мазарга ниет кылган адамдардын баары барса болот. Кээ бир мазарларга жазып коюшуптур, жаш балдар келбесин деп. Жок, ал туура эмес, балдар - биздин келечегибиз. Канчалык аларды мазарга кошо алып барып, кичинесинен тарбиялай жүрсөк, алар ыймандуу болуп чоңоюшат. Негизи мазарга барууга чек коюлбайт: ал улутун, жашын, кедейин, байын ылгабайт. Мисалы, биз барганда, мазар баарыбызды кабыл кылат. Мазарга бараарда аян алабыз, же билген мазар болсо чакырат. Негизинен берилген аян аркылуу издеп барабыз. Мага келген адамдарды чогултуп: “Кагылайындар, мазар чакырып атат, баралыбы?” десем эле, жөнөп кетebиз. Ата-бабалардын айтканы менен даярданып барабыз. Мазарга

чыкканда жүрөктүн кубанганын! Эгдеп-дегдеп ушунчалык жүрөктө сүйүнүч пайда болуп, кубаныш барабыз. Ата-бабалар кээ бирде көрүнөт, көбүнчөсү сөздү жүрөк аркылуу берет. Аллам Таалам жүрөгүбүздү үч тилкеси менен жаратыптыр. Бирөө Алла Талааныкы, экинчиси - Мухаммед пайгамбардыкы, үчүнчүсү - Манас атаныкы. Ушуларды тазалап алсак, сөздөр кадимкидей келе берет.

Мазары жок жер болбойт

Мазарсыз жер жок. Баардык адамдар ошону туюп, билип, барып турушса ыймандуу болушмак. Жадырап жайнап жашамакпыз. Ушул нерсе азыр бизге жетишпейт. Менин жолдошум ждановдук болгон. Биринчи жолу варенье чыгып, тоого карагат терип барган кезим эсиме келет. Мугалимдер чогулуп, карагат терип келген жер чоң мазар экен. Ошол мазарга ата-бабалар чакырып, бардым.

Жданов айылында жайгашкан коктуда Советтер Союзу боло электе балдарды окуткан чоң мечит бар экен. Ал мечит сокмо менен салынган. Коргон сыяктуу, бирөөнүн үстү бар, экинчисиники жок. Ошол жердеги ата-бабалар, коктудагы мазар ээлери бизди чакырган. Ортосаздын артында Байгазактын коктусу бар. Ошол жерде дагы мазар бар. Нарындан бир бала ооруп келип, анын энеси болуп чыкканбыз. Саргыл деген адамдын атасы жанагы мечитте иштептир. Ошол киши Совет өкмөтү башталып, молдолорду изилдеп, намаз окубагыла деп атеизм башталганда, ошол киши китептерин ошол жерге көмгөн экен. Илгери бал китеп деген болгон. Ачканда эле ар бир адам жөнүндө маалымат бар болгон. Ошол китептердин баары ошол жерде экен. Мен ошол Саргыл деген кишини чакыртып, “атаңыздын китебин аласызбы?” десем. “Жок, алалбайм. Мен намаз окуган жокмун, ал китептерди кармап албаймын. Убагы келгенде көрөм” деп койдү.

Асаналиев Токтобек, 1975-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Кыргыздын ар бир баскан изи мазар

Кыргыздын ар бир баскан жери мазар. “Кайың барбы кыргыз балта чаппаган, сайың барбы кыргыз сөөгү жатпаган” деп бекер айтылган эмес. Кыргыз баспаган, кыргыздын сөөгү жатпаган жер жок. Карыш бассаң - мазар. Ошонун баардыгы улуу кыргыз элинин түпкүлүгүн, тээ илгеркисин баяндайт. Алакандай бир ууч эл болсок дагы, кылым карытып жашап келе жатабыз. Көчүп-конуп, эгин эгип, мал асырап, кен эритип, темир чыңап, “Манасын” айтып, комузун чертип жайбаракат жашоо өткөргөнсүйт элибиз. Чыны ошондой момунбуз. Ач-токко карабаган кең пейил, токтоо, чыдамдуу, ишенчээк, топукутуу. Бирок өз кезинде шартына, чөйрөсүнө карата бабаларыбыз толгон-токой күрөштөрдү, сыноолорду башынан кечирген. Кыл чайнашкан мезгилде эрдигин, катылгандын катыгын берген көкжалдыгын көрсөтүшкөн. Азыркы тынч, бейгам күндөрүбүз, керемет жерибиз өз керт башын эмес, жаңы журттун эртеңине кам урган, эл-жери үчүн жанын курмандыкка чалган аталарыбыздан калган мурас эмеспи.

Чеч-Дөбө мазарында булак бар. Биз кичинекей кезде, 7-ноябрда ат чабыш болчу. Бир жылы мазардын үстүн ипподром кылыпты. Кайсы ат

кандай келе жатканы алаканга салгандай көрүнүп турат. Бирок негедир ошо жерге чыкканда, сөзсүз, ат же бала өлчү. Ал эми аянтка чапканда эч нерсе болчу эмес.

Кадимки Алмамбет баатыр каза болордо Манас атабызга “менин сөөгүмдү Саралага жүктөп кой, ал кайсы жерге барып тизе бүксө, ошол жерге менин сөөгүмдү койгула” дептир. Сарала Чеч-Дөбөгө келгенде, тизесин бүгүп, Алмамбет баатырдын сөөгү ошол жерге коюлган экен.

Баялиев Замирбек, 1980-жылкы, Бишкек шаары

Ыйык жерлерде айткан Манасым көбөйүп калат

“Дордой” ассоциациясынын президенти Аскар Салымбеков бир жылы Кошой-Коргондо эл аралык фестиваль өткөрдү. Ошондо биринчи жолу Кошой-Коргонду, Чеч-Дөбөнү көрдүм. Кошой-Коргондун дубалдарынын баары урап бара жаткан экен. Мал, торпок кайтарып жүргөн балдар коргонду буту менен тээп, уратып жатканын өз көзүм менен көрдүм. Элдин айтымына караганда, мурда мындан да бийик экен. Улам урап жок болуп жаткан маселе ошо жерде коюлду. Кийин А. Салымбеков тегерете курчап, кароолчу коюптур.

Чеч-Дөбө мазарына ат менен бардык. Кошой-Коргон менен Чеч-Дөбөнүн ортосу 3-4 чакырым болот экен. Жергиликтүү аксакалдар айтты, “бул Чеч-Дөбөгө ат чаптырып, той өткөрүп, арак-шарап болгон жерде балдар кырсыктап, аттар кулап, үстүндөгү балдар өлүп жаман окуя болду. Ошондон кийин токтоттук” дешти.

Ошол кездеги облустун губернатору, аты жөнүн билбейм, Чеч-Дөбөнүн үстүн ат майдан кылабыз деп уруксат берген экен. Ошо жерге жергиликтүү бир адам ат менен чыгып, ат кулап, үстүндөгү адамдын башы ташка тийип, канча ай төшөктө жатып, кайтыш болуптур. Атынын буту сынып, ал дагы кырсыктаган экен. Ошондой окуялардан кийин эл ыйыктыгын, касиетин далилдеп, билип, сезип калыптыр.

Алмамбет атанын, Кошой бабанын сөөгү ошол жерде деп айтылат.

Чеч-Дөбөнүн үстүнө чыгып бара жатсак, “бул жерде Алмамбеттин төөсү, анын арманын айтып, боздоп жүрөт. Ал кээ бир адамдарга көрүнөт, ал кайыптан бүткөн мал” дешти касиети бар адамдар.

Чын эле Чеч-Дөбө аппак эле топурак, жаан жааса, үстүнөн сыйгаланып түшө турган бир да таш жок экен. Алмамбет атанын, Кошой бабанын сөөгү ошол жерде деп айтылат. Ал жерге бир жылы барып түлөө өткөрүп келдик. Ошо жерде Манас айтып жатсам, көзү ачык, көзү азис бир чоң апа бар экен, ошол айтты “Манас айтып жатсаң Алмамбет ата, Кошой бабалар ат дүбүртү менен бул жерге азыр келди. Кадимкидей дүбүрт угузуп турду, Манас баштап, чоролор келди” деп айтты. Мен ошо жерде Манас айтканда, өзүмдү аябай жеңил сездим. Чеч-Дөбөнүн касиети абдан чоң экен. Барганда мен эч нерсе көрө алган жокмун, бирок кадимкидей жеңилдедим. Бир эле Чеч-Дөбө эмес, көп мазарлардан мен ошондой касиет алам. Жеңилдеп, ишим жүрүшүп, ойлогон оюм орундалып, айткан Манасым кичине көбөйүп калат.

Өзүмдү жеңил сезип калам

Манаска байланышкан тарыхый жерлерге, улуу мазарларга барганда өзүмдү аябай сергек, жеңил сезип калам. Ошол эле Таластагы Манас атанын күмбөзү, Каныкей, Айчүрөк апалардын булактары, Манас атанын шаркыратмасы ж.б.у.с. мазарларды убагында аябай көп бастым. Манасты жаңы айтып жүргөн учурда сөзсүз түрдө мазарга барып, ооруган жерим басылып, ошол жерден Манас айтып жүрдүм. Себеби, мен Манас айтпай жүрүп, аябай арыктап, ооруп, кыйналган учурлар болгон. Бир кезде жөө да, машине менен да, ат менен да мазар гана басып калган учур болгон.

Фестивалга Кошой-Коргонго келгенде да катуу таасир этти. Кошой-Коргон канча миң гектар жерди ээлеп турганын көрдүм. Өзү саздак жер экен, ошонун канча бир гектарына шагыл төгүлүптүр. Мен барганда бийиктиги 10 м., туурасы 1 м.дей калган экен. Тоодой урап турат, тегерегинде канал, арык казылган. Кошой-Коргонго тоонун тескей бетинен жердин астына чоподон жасалган атайын канализация аркылуу суу алынган экен. Ошолордун баардыгын көргөндө мен абдан таасирлендим, касиетин сездим. Ал жерде Манас айтканда кадимкидей жеңилдеп, өзүмдү сергек сезип калдым.

Илгери Кошой бабабыз Таластан Манасты, Сары-Аркадан Көкчөнү ж.б. ошол жерге чогултуп, сүйлөшчү экен. Ошондуктан чечилбеген маселелер чечилип, Чеч-Дөбө деп аталган экен. Бүгүнкү тил менен айтканда парламент ошо жерде болгон, спикер Кошой болгон, калган чоролордун баары ошо жерге жыйналып турган. Кошой олуялыгы, даанышмандыгы, көрөгөчтүгү менен Чеч-Дөбөнү, Кошой-Коргонду Кытай чаап, кыргызды талкалап, туш-тушка чачканда да ал моюн бербей, туу сындыртпай, ошол жерин коргогон. Ошол жердин ыйыктыгын сезип, мазар кылып, таянып, сыйынып, дартка шыпаа алып жүргөн көп адамдарды байкап жүрөбүз.

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы

Сыйынуу менен тайынуу - асман менен жердей

Сыйынуу - Улуу күчтү, Кудайды беттеп сыйынасың. Курандагы беш убак намаз окуу деген бул – сыйынуу. Тайынуу деген ниетинди буруп, ошол жерге барып, ортомчу аркылуу Жаратканга тайынасың. Намаз окугандар түз сыйынып жатабыз деп түшүнүшөт. Бир америкалык изилдөөчү беш жыл эфиоптордун тайынуу жолун изилдеген. Алар кадимкидей мазарларга тайынышат. Айылдык, райондук, аймактык же бизче – облустук жана өлкөлүк, бизче – республикалык деңгээлде мазарлары бар экен. Мен түшүнүктүү болуш үчүн биздикине салыштырып айтып жатам.

Мазарларга ээлик кылгандарды биз шайык деп айтсак, алардын мамлекеттик деңгээлдеги шайыгы атайын тоонун башында болот экен. Ал жакта сейрек эле адамдар болот. Ал эми айылдык, райондук деңгээлдеги шайыктарды тоонун жарымысына чейин эле чыгарып тайынышат экен. Тайынуу дегенди алар кандай билет? Эң биринчи, алар ата-бабалардын арбактарына, анан ошол жердин ээсине тайынышат экен. Андан кийин, периштелерге тайынып, суранышат. “Кудай өтө алыс, эгер булар болбосо

биздин үнүбүз Кудайга жетпейт, ушулардын жардамы менен биздин үнүбүздү, жер ээсине жеткирип бер деп арбактардан өтүнөбүз” дешет.

Ата-бабалар менен сүйлөшүп, алардын арбактарынан өтүнүп, арбактар жер ээсиден өтүнгөндөн кийин Жер ээси периштелерден өтүнөт. “Тирүүлөрдөн ушундай сураныч түшүп атат. Жараткан Улуу күчкө, Теңирге жеткирип бер” деп. Анан периштелер жеткирет. Антпесе, пенденин үнү Кудайга жетпейт. Адегенде өзүңдү сыйла дегендикке жатат. Бул укмуштудай түзүлүш экен. Ушул элдин тайынуусуна аябай таң берип, баа бердим.

Кашка-Теректеги ордолуу жылан

Бир кызык окуя болгон. Анча-мынча улактарыбыз бар эле. Биз анда начар жашайт элек. Кашка-Терекке жаңы барган кезибиз. Балдар кичинекей. Эки-үч улагыбыз аркы өйүзгө чуркап кетиптир. Чуркап чыгып эле айдап келатсам, сарай жак бетинде бирдеме жалт-жалт деп аябай жылтылдап атат. Күн батайын деп кеч кирип бараткан. Келсем бири-бирине чокмороктошкон жыландар экен. Аппапак келтек куйрук ак жыландар экен. Эсим чыгып кетип, суунун аркы өйүзүнө эмне болуп чыкканымды билбейм. Өйдө көздөйүнөн басып, анан үйгө келдим.

Ордолуу жыланды көрдүм бир нерсе кылбасам болбойт деп, мага деле бирөө эч нерсе деле айткан эмес, өзүм сездим. Анан үйдөн айран, ун алып барып, арыраак туруп унду тегерете чачып, анан айранды жанына коюп койдум. Жыландар ары жакта таштын үстүндө үймөктөшүп, чокмороктошуп турат. Мен жакындаганда баштарын койкойтуп көтөрүп калды. Унду чачып туруп, анан чөмүчкө куюп барган сүтүмдү коюп койсом, тооктой болуп баштарын эңкейтип ичишет экен. Чөмүчтөгү сүттү улам бири сойлоп келип, ичип коюшту. Ичкендери ийинге сойлоп кирип кетишти.

Үйгө келсем апам келатыптыр. Апама: “Тээтиги жерде ордолуу жылан бар экен, көрдүм” деп айттым. “Ий, жарыктык, айланайын камыр жууруй койчу” деди. Мен сүт кошуп, камыр жууруй калдым. Калама жасап, колдо бар нерсени алып, ордого ак кездемени жазып, апам шам жакты. Анын үстүнө тоочторду коюп, таттуу, май коюп, куран окуду. Анан экөөбүз чай ичтик.

Кирип кеткен ийинден бир жылан сойлоп чыкты. Кочкордун мүйүзүндөй бир мүйүзү бар экен. Бир мүйүзү жок экен. Чүпүрөктүн четине сойлоп келип, башын ийкеп койсо жанагы мүйүзү түшүп калды. Кайра жылан акырын сойлоп кетип калды. Апам куран окуп, бата кылды.

“Айланайын азиз” деп жүгүнүп, ыйлап, баягы жыландын мүйүзүн ак чүпөрөк менен ороп алып, үйгө келди. Ошону Бектемирге айтып: “Түлөө кылып койсоңчу балам”, десе, “Курт-кумурскага түлөө кылып эмне” деп койду.

Экинчи уулубуз Талантты эне-атам багып алган. Фамилиясы да өзүлөрүндө болчу. Балдар токтобой жүрүп, бир эле иним бар болчу. Ошого жолдош болсун дешкен. Мен эми төрөп жүрөм, төрөп алам деп ойлодум. Менде Таалай жалгыз болуп калды, Талант болсо тигилерде

калды. Анан апам баягы мүйүздү тешип туруп, Таланттын көкүрөгүнө тагып койду. Аны тагынып жүрчү, апамдын көзү өткөнчөктү бар болчу, анан апамдын көзү өткөндөн кийин, ошонун эмне болгонун билбейм. Апам аны “Айланайын азизимдин берген белеги” деп айтаар эле. Эгерде кан чыгарып түлөө кылып койгондо, балким, балдарым аман жүрөт беле.

Мазар басуунун ирети болот

Мазар баскандар бир мазар басканда баса берет. Мен, мисал үчүн, Жайсаң атаны басып өтмөйүнчө, Таластагы мазарларды басып өтмөйүнчө эч качан Жылаңач-Бугуга барчу эмесмин. Былтыртан бери мага чабуул жасагандардын айткандарына көнүп, макул болуп, түз эле Жылаңач-Бугуга барууга туура келип калды. Анткени дегеле таяна турган бир нерселер керек экен. Мага каршы чыккан адамдар менен бир мамилеге барышым керек экен деп, шакиртим Жумадин тилин алып, айткандарына аргасыздан макул болдум.

Көрүнгөн жерге бара берсең, көп нерсени жоготуп коесуң

Берки мазарларга Жайсаң-Ата мазарын басып барганда, жеңил барып, жеңил келем. Жайсаң-Атага баргандан кийин, көптөр кошулбай деле калган учурлар болот. А дегенде Кочкор-Атага, анан Жайсаң-Атага барабыз. Же болбосо, тескерисинче, биринчи Жайсаң-Атага, анан Кочкор-Атага барабыз. Ошондо менин тынчымды албай, мазарга, мазарга дебей калышат. Болбосо менин учканымды, бирдеме деп сүйлөгөнүмдү уккулары келет. Өзүмдөн түз суранышпай, Жумадинден, балдардан суранышат.

Үйдү түз тебелеп келген кишилерди өзүм жактырбайм. Аларга сыртымды салып мамиле кылып коем. Алар менен эч жакка барбайм. Мисалы, өткөндө бир топ адамдарга ушундай мамиле кылууга туура келди. Эгерде аралашсаң, кадыресе көнүмүшкө айланып калат.

Жайсаң атанын укмуш саптары бар. Бардык нерсе колуң жеткенчекти ыйык. Жеткенден кийин, “э кокуй мен минтип жүрсөм, ушул эле турбайбы” деп көңүлү муздап калат. Ошондуктан мен муну баарына айта бербеймин. Если твой путь проложен к тому, чтобы сохранять больше тайн, тогда человек должен этого придерживаться⁵.

Көрүнгөн жерге бара берсең, көрүнгөндү сүйлөй берсең өзүң деле көп нерсени жоготуп коесуң. “Сөздү көп сүйлөсөң чалчык болот” дейт. Ошондуктан көп жерлерге барбайм, ал эми сүйлөшүүгө аргасыздан туура келет.

Тушташ касиеттүү жерлер

Былтыр Жылаңач-Бугуга 47 киши барганбыз. Быйыл 62 киши барды. Жылаңач-Бугуга баргысы келгендер көп экен. Ошолордун бардыгы дастандын таасиринен улам да. Бара калса “көрө калабыз” деп ойлошобу, айтор, билбейм кандай экенин. Бир жагынан мага жагымдуу. Себеби, мурдагыга караганда, ишенимсиз карабай, аңдыбай, тескерисинче,

5 Эженин оюн бузуп албаш үчүн, кээ бир орус тилинде берген маалыматтарын которбой берүүнү туура таптык.

сыйлап, сестенип карап калышты. Пендемин да, “жылуу сөз жыланды ийинден чыгарат” дегендей. Мен дагы бугумду ары көздөй жуттум, кепке барганга, сүйүнүп калганга аралжы болот экен. Өлкөбүздүн деңгээлиндеги ыйык жерди - Жылаңач-Бугу дээр элем.

Жылаңач-Бугуда Манас атанын сөөгү бар, “Тоону жардырып ийсеңер, Манас атанын сөөгүн таап чыгасыңар” деп эч айта албаймын. Ал колго тийгизбейт. Эгер ал колго тие турган, кол жетээрлик, көр пенделер көрө турган зат болсо, анда сөөк өлүк болуп калат. Ал өлүк эмес. Ошон үчүн өзүнүн чен-өлчөмү бар. Бирок кайып дүйнө менен катышуунун негизги жолу (порталы) Жылаңач-Бугу аркылуу болот.

Тастар-Ата менен Жылаңач-Бугу экөө тушташ. Жылаңач-Бугу андан ары кете берет. Негизги порталдар менен Манас атанын чокусу тушташ болуп калат. Манас атанын чокусунун түштүк тарабындагы порталдар бири-бирине катар (паралелль) жайгашкан.

Кайыптарга жолугуу

Соң-Көлдөгү кемеге таштар Манас атанын чоролорунуку эмес. Ал кемеге таштар - Сейтектики. Анан ошол жерге келип, Сейиттин уулу устара менен чачын алып берем деп, Тайлак баатырды өлтүргөндөй, Сейтекти да өлтүрүп коюшкан. Айчүрөк кайып да. Сейтек кайыптан төрөлгөндүктөн, ал өлбөй, кайыпка айланып кетет. Бөлөк кыртышка өткөндөн кийин, анын ичинен жанагы кайыпка тиешелүү жандоочу чыгат дагы, алар тирүүлөр сыяктуу, бирөөгө көрүнө алам десе, тирүү болуп көрүнүшү мүмкүн, кадимкидей сүйлөшөт. Алар көчүп-конуп жүрүшөт. Они в параллельном мире, иногда сходятся их пути со всеми людьми. Ошондуктан айрым адамдар муну көрдүк, боз үйлөр тигилип турган, тамак жеп атыптыр, тамак жедим эле, анан мындай бастырып кетсем эле жок, каякка кеткенин билбейм деген сөздөр айтылат. Алар кайыптар дүйнөсүнө, кайыптар көчүнө жолуккан адамдар.

Тандык, кайра тааныдык

Кагылыш болбой койбойт. Ата-бабаларыбыз ыйык көргөн жерлерди тандык. Танып туруп, эми аны кайта тааный баштадык. Танган нерселерди ушу жалган дүйнөдөн узатпай туруп, кайта таанытып атат. Мисалы, бул – башка дүйнөнүн чагылышы⁶.

Ак менен кара тең салмактуу. Көп жерлерге жакшылар да, жамандар да барат дегендей. Мисалы, Тогуз-Булакка, Түгөлбай-Атага мазарларга барганга мүмкүн. Ал жерлер мурун жайыт, тепсенди болчу, азыр алар - ыйык. Ошондой эле Жайсаң атанын жаткан жайынын үстүн бир короо кою менен койчу жайлаган жер болуп чыкты.

Биринчи талды тиккенде, койчу барып өнүп калган талды сууруп таштаптыр. Дайым сугарып турган жерге тиккен болчумун. Бул Жайсаң атанын сөзү эле, короонун башында ыйык тал бар деген. Ал айткандан

6 Это уже отражение иного мира. Если это здесь отражается, значит, где-то там строятся планы, там тоже происходит что-то и это отражается на нас. Все отражения запланированы.

кийин барсам, өйдөрөөк жакта чыгыптыр. Аны казып алып, олтургузуп келгем. Эрте жазда барсак, бүрдөп калыптыр, аябай сүйүнүп келген элем. Анан күздө барсак, баягы тал суурулуп калыптыр. Чолпон айтты, “Бул жер эч кандай мазар-сазары жок эле, менин жайытым болчу. Өмүр бою эле жайлап, колхоздун бир короо кою ушул жерде эле жатчу” деп.

Ыйык жерлер эл айтып жаткан фольклор деңгээлинде кала бериш керек. Эгер эртең барып ошол ыйык жердин топурагын, суусун казып чыгарганга мен каршымын.

Күнөөсү барлар курган мечит – шайтандын үйү

Эгерде теологияны (кудай таануу илимин) жакшы түшүнүп окуган, анан Жараткан Алла дейбизби, Жаратуучу дейбизби ошону жүрөгү менен таанып, бул күчтүн бар экенине ынанганда, мечит кураардын алдында ойлонуш керек. Ушул жерге курганга ылайыкпы? Ушул жерден тайынып, сыйынганда Улуу Кудайына, Алласына үнү жетеби? Бизде “чала молдо дин бузат” болуп жатат. Теологиялык билими жок, кечээ арак ичип жүргөн, казынага кол салган жегичтер мечит куруп, “курганга жардам берип атабыз, намаз окуп атабыз, Кудай биздин күнөөбүздү кечирди” деп жүрүшөт. Ошолор өтө динчил болуп, молдо болуп алышты. Он беш жыл бою киши өлтүрүп, түрмөгө отуруп келген киши молдо, имам болуп калды. Алар салган мечит - мечит эмес. Ал шайтандын үйү.

Теологияны жакшы окугандар ушундай түшүнөт. Мечитти, чиркөөнү салгандар аны Кудайдын үйү деп салат. Кудай келе турган же болбосо Кудай сүйлөшө турган үй деп салат. Ошон үчүн ыйык болот.

Мечит салаардан мурун ошол жерден аян көрөт. Россиянын көп бурчунда чиркөөлөр бар. Маселен, Владимир кетип баратканда аян алган жерине Владимир чиркөөсү салынып жатпайбы. Ошол жерден Христосту көрүп атат. “Мен жеңиш менен кайтып келатканда, ушул жерден мага ыйыктык көрүндү, ошон үчүн мен бул жерге храм курам” деп орус падышасы айткан. Анан Владимир храмы курулган. Мына ушундай ыйыктыгын билип курган храм менен, эч кандай маалымат (аян) жок курулган жерлердин айырмасы асман менен жердей.

Эски мазарлардын касиети кетиши мүмкүн

Тээ илгери бирөө барып, тайынып жүрчү эле, ушул жер мазар болчу деп айтышат. Ошол жерден эбакта эле касиет кетип калган. Мисалы үчүн, бир жакшы салынган үйдүн ээлери көчүп кетип калса, анан үйү жок тентип жүргөн бир селсаяк ушуну ээлеп алам деп кирип алабы? Ээлеп алат, андан эч ким талашпайт. Ошол сыяктуу ыйык жердин касиети, ыйык жердин жер ээси, пири булганып калды деп, кетип кала турган болсо, ал жерге каршы күч багыт алып калат. Ошол жерге барып зыяратчылар каршы күчкө тайынат. Ал жерден дартына дабаа таппай, тескерисинче, дагы бир ооруну же жандуу дартка туш болуп калышы мүмкүн. Ошондуктан мазарларга барабыз деп бир топту ээрчитип жаткан кишилердин башында турган киши көп нерсени билиши керек. Ал мазар кандай мазар, касиети канчалык деңгээлде, ээси кайсы күчкө эгедер деп. Мен, мисалы, саналуу, чектелүү гана мазарларга барам. Эл баскан мазарлардын баарын басып

көргөн жокмун. Жол түшсө гана барам. Туш келди эле, элдин баарын ээрчитип алып, мазардан мазар кыдырып бара бербейм.

Мазарда эл менен табият жуурулушат

Мазарларга барганда табият менен эл жуурулушуп атат. Бар болгону ошондо айырманы билиш керек. Мазарды мусулмандар барып жүргөн мечит деп билиш керек. Мисалы, мусулман каапырдын сыйынган чиркөөсүнө барбайт. Ал үчүн ал жерде кара күчкө толгон жерлер көп. Ал жактан пайда көрүшөт. Магиялык ар кандай ырым-жырымдар жасалат. Параллелдүүлүк бардык жакта бар. Ак магия менен алектенгендерге каралар такыр жолошпойт. Экстрасенстер айырмасы жок деп коет. Асман менен жердей айырмасы бар. Мусулман менен каапыр деген сыяктуу эле. Ошол айырманы эл билбей эле ээрчип бара беришет. Алар ыйыктыкка тайынабыз, сыйынабыз десе эле бара беришет. Ыйык мазарлардын канчасы чын эле ыйык, канчасы касиетин качырып жиберип, башка бирөөлөр уюк кылып алганын ажыратып билгендер жок.

Көбөкөв Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы

Мазардан дары чөп албаш керек

Мазар ыйык жер. Мазардын тегерегинен эч нерсе албаш керек. Өзүңө аян түшсө, алса болот. Мисалы, Табылдынын жаткан жеринен эки аян алдым – эки тащ, Ыманбек атадан эки жаман балалуу болдум.

Мазарга алып барган киши жакшы ниет, туура жол менен алып барыш керек. Анан барып дасторконду жайып, малды союп, айкырып, кыйкырып, зикир чалып жатабыз деген туура болбойт. Касиеттин баарын үркүтүп жатпайбы. Кээ бир бакшылар элди өзүбүзгө тартабыз деп обу жоктонушат. Бакырып өкүрүп жер үркүтсө, жанагы Жумгалдан келген эне үркүтөөр эле. Такыр ошондойду жаман көрчү. Өзү бир нерсени сезип жүрчүбү, билбейм, “балам, Кудай сага бир касиет берет, касиеттүү болуп каласың, акыры кишини ырымдасаң, ачууңду келтирбе, кабагыңды бүркөбө, колуңан келишинче жакшы, жумшак мамиле кылсаң, ошончолук болот, ийгилигине жетесиң балам” деп койчу.

Кудайбергенова Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы

Мазарлардын касиети илгеркиден да күчтүү

Нарындыктар кыргызчылыкка анча берилбейт, мазарларга көп кызыгышпайт. Мисалы, Ошто баары динге берилген, бизге окшогон аялдар, эркектер ыйык жерлерди көп басышат, сыйлашат, бизде андай эмес. Каалагандар таазим кылат, а бирок карапайым пенделер сыйынбайт. Эл тынч, ошо үчүн шайык дегендер жок, мазарга барып ээлеп алалы деген жок. Өзүнүн эмгеги менен оокат кылган пенделер.

Мазар мазар бойдон эле калат, касиети илгеркиден да күчтүү десем болот. Болгону биздин эл маани бербейт. Мен атап кеткен мазардын баары күчтүү мазар. Мазар ээлери эч качан жоголуп кетпейт, касиети андан да күчөйт. Элдер барбай калса дагы күчөйт. Мазардын ээси ошол эле калыбында турат. Таарынуу же жоголуп кетүү деген болбойт. Касиет

кетпейт, мазар ээси пенделерге таарынып калышы ыктымал. Андай жерге жөн гана кечирим сурап, мал союш керек.

Мен Жараткан Аллага ишенем, ал бизди дайыма көрүп турат. Касиетти эч ким кетире албайт, ал ошо бойдон турат, болгону мал союп, жандандырып коюш керек. Мен эки жыл мурун Кочкор-Ата мазарга бир пенделерди алып бардым. Кетип бара жатып ниет кылдым “Ий, жараткан Алла, ушу пенделерге белги көрсөтүп койсоң, белги көрмөйүнчө пенделер Сиз айткандай сүйлөй берет” дедим. Мазар ээлеринин күчтүүлүгүн көрсө деген ниет кылдым. Арт жагынан, Молдо-Кылыч жагынан кирдик, бара жатсак алдыбызда апакай “Мерс” машинеси кетип баратат. Кочкор-Атанын көрсөтүү касиетине ыраазычылык билдирдим. Мени баш жагына таштап коюшту, “бара бергиле” дедим. Мен ал жерден куран окуп барсам, баягылар “Мерсти” издеп жатат. Алдыбызда келаткан машине жок деп. Мен айттым, “кыздар, балдар келме келтиргиле, бул унааны Кочкор-Ата силерге көрсөтү, Кудай буюрса жолуңар жакшы болот экен, машинелүү болот экенсиңер. Малга бата кылалы, дасторконду жайгыла” дедим.

Кудайды, Куранды мазар аркылуу тааныдым

Мазарга барып сыйынбагыла, барган болбойт, ширк деген туура эмес. Мен Кудайды, Куранды мазар аркылуу тааныдым. Мен элдерге дем салганда, куранды уктап жатып жатайм. Мен китепти алып окуган жокмун, бүт баарын аян аркылуу билдим. Мазар ээлери дайыма мага куран үйрөтөт. Мазарга барганда ак кийим кийбейм, анткени сен биринчи жүрөгүңдү тазала, ички дүйнөңдү тазала, ошону билгени аракет кыл. Мен дем салам, массаж жасап берем, эгер наристе сурагандар болсо, жатыны кыйшык болсо оңдойм. Аялдар төрөбөй калса, мазар атага барып таазим кылып, бала сурап берем, эмне жаса десе ошону жасайм, андан кийин куран аркылуу дубасын чечем, кишиге дем салып берем, башка эч нерсе менен иштебейм. Тамыр кармайм, адам ысык-суук экенин тамырдын согушунан билем. Ысык-суук аралашканда чарпысын болот.

Тезекбаев Кубанычбек, 1962-жылкы, Таш-Дөбө айылы

Касиеттүү жерлердин өз-ара байланыштары болот

Негизи ар бир жердин байланыша турган жайы бар. Бул илгертен эле айтылат Мисалы, бир жерде телевышка бар, ошол жерден толкундар тарап, анан элдин баары телевизор көрөт. Жер бетинде ошол сыяктуу өзгөчө жайлар бар - адамзат менен асман ааламдагы улуу күчтөр менен байланыштыра турган жерлер. Түгөл-Ата, Чолпон-Ата мазарлары так ошондой жерлер. Ош жергесине барып, зыярат кылып, асман ааламдагы улуу күчтөр менен байланыша аласың.

Адамдар болобу, жан-жаныбар болобу, баарынын сыртындагы тери клеткасы ромбик сыяктуу болот. Ошого касиеттүү жерлер да окшош. Тоолор дагы өзүнүн кызматын аткарат, ал кур сыяктуу, чачырап кетпеш үчүн, жерди бекем кармайт. Жер бетинин дагы териси сыяктуусу бар. Бак-дарактар жүн сыяктуу болуп, жүндүн кызматын аткарат. Касиеттүү жерлерди да байланыштыра турган ромбиктер бар. Мисалы, Чолпон-Ата

мазары Көлдө, Чеч-Дөбө мазары Ат-Башыда, Таластагы Кароол-Дөбө жана Оштогу Сулайман-Тоо ошондой байланышып турушат.

Ат-Башы десек, кээ бирөөлөр аттын башы деп ойлойт. Бул адамдын атынын башталышы деп түшүндүрүлөт, ата башы дегенди билдирет. “Асман менен жериңдин тирөөсүнөн бүткөндөй, айың менен күнүңдүн бирөөсүнөн бүткөндөй” деп, Манас деген ат менен Кароол-Дөбөдө турат. Анан төртүнчү чек бейиштин дарбазасы деп Сулайман-Тоодогу тоо эсептелинет.

Кароол-Дөбө менен Чолпон-Атаны бириктирип сызганда, бир сызыкчада турат. А Чеч-Дөбө менен Кароол-Дөбө бир сызыкчада турат. Ромбик сыяктуу. Ошол эки сызыкча бириккен жер Түгөл-Ата мазары. Ошондуктан аны Түгөл деп коёт. Ошентип ааламдык пирамида түзүлүп жатат. Көзгө көрүнбөгөн чоң ааламдык пирамиданы түгөлдөп турган Түгөл-Ата ыйык жери.

Токтоакунов Тургунаалы ажы, 1938-жылы, Баш-Кайыңды айылы
Мазар - Алланын жакшы көргөн жери

Дин жолу мазарга сыйынганга уруксат бербейт. Ата-бабанын арбагы колдосун деп дагы айтылбайт, болгону өткөндөргө багыштап куран окулат. Бирок мазар - Алланын эң жакшы көргөн жери. “Алла, касиеттүү жериңен эс алып кетейин,” - деп айтыш керек.

Чеч-Дөбө мазары эки суунун куйган ортосунда турат. Кемпирим ооруп, мазарга барып түнөгөнбүз. Чеч-Дөбөнүн үстүнө чыгып, мал союп, зыярат кылып келгем. Үстүндө Алмамбеттин мүрзөсү бар. Алмамбеттин мүрзөсү жешилип бүтүптүр. Чеч-Дөбөнүн күн-батыш жагында 50-60 кишинин жаткан жайы бар экен. Алланын сүйгөн жери Чеч-Дөбө деп, ушул жайда тынч алган адамдарга багыштап, куран түшүрдүм.

БАП 2

КЫРГЫЗЧЫЛЫКТЫН МИҢ КЫРЫ АЙТЫЛУУ АТАЛАР, АСЫЛ АПАЛАР

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы **Аталарыбыз падыша болгон**

Атам айтып калаар эле, “биздин аталарыбыз падыша болгон, Сарынжы-Бөкөй деген падышалардын тукумдарыбыз” деп. 1000 жыл мурда Орто Азиянын падышасы Арслан хан деген биздин атабыз болгон экен. Ошонун урпактары отурукташкан жер Ханабад деп аталыптыр. Азыр дагы Ханабад деп турат, Жалал-Абаддын жанында. Ошол Ханабадда Сарынжы-Бөкөй хандык кылып турган учурда, Кудаяр хан Коконго хан болуп калган экен. “Хандын башын кан жутат” демекчи, кыргыздын баарын колго алыш үчүн, хан тукумун чачкан экен. Өмүрбек Текебаевдин чоң атасы Мамыр мерген деген болгон. Мамыр мерген 10000 жигит чогултуп, Кудаяр хан менен салгылашып, жеңилип калып, качкан экен. Мамыр мергенди Токмоктон кармап өлтүрүптүр. Мен бешинчи муунмун. Менин төртүнчү чоң атам Кудаярдан качып, Нарынга отурукташыптыр. Жанболот деген Тайлактын чоң атасы болгон. Ошол жаш кезинде эне-аталардын айылына барып (Токназар баатыр деген, Жанболот баатырдын бир туугандары) менин аталарымдын айылында жүрчү экен. Менин аталарымдын ичинен Черикти деген бешинчи чоң атам. Ал Жанболот менен кичине мамилеш болуп калган экен. Менин атам Ажыбай Кокон хандыгынан коркуп, келип дагы мени кууйт деп, атын Жолдубай деп которуп койгон. Азыр Жолдубай деген атты чакырып турабыз.

Жолдубай атабыз Кудаяр хандан качканда Жанболотко келген экен. “Булар хандын тукуму, жеринде калса жумшайт” деп, Соң-Көлдөн ылдый тарта 500 га. дан ашык жер берген экен. Ошо жерге укум-тукумуң байырласын деп, аял алып, мал бөлүп берип, кармап калган экен. Ошентип акталаалык болуп калган. Жолдубай атабыздын беш уулу болгон. Кичүүсү Кулуке дегени кыйын чыккан экен. Ал Жанболоттун улуу баласы Кубат дегени менен тең өскөн. “Мен бийдин баласымын” десе, тиги болсо “мен хандын тукумунун” деп экөө тирешип, мушташып кетишет. Мушташып кетип, көтөрө чаап, кылычы менен такаганда, башынан бир улак иргеп кеткен экен. Жанболот өлөөрүнүн алдында айткан экен небересине: “Жолдубайдын тукумуна менин тукумун көңүл оорутуп, жаман иш жасап, өйдө карабагыла”, - деп. Ошол үчүн биздин атабыз Жанболоттун керээзине таянып, анын небересинин кулагын кырка чааптыр. Жанболоттун небере-чөбөрөсүнүн баары чогулуп, бул качкынды айдап жоготолу деп, курал-жарактарын топтой баштаганда, Кубаттын атасы Байбагыш (Жанболоттун баласы) “эй ата, бул керээзди унуттуңар, буга тийүү болбойт, буларды жайына койгула, Кудай өзү таразаласын” деп, ак боз бээсин сойгон экен. Элди чакырып, балам

аман калды деп, түлөө кылып, бээнин этин тараткандан кийин, кеч курун суунун боюна отуруп алып, курун мойнуна салып “ээ, Кудай өзүң таразалап, батаңды бер” дептир. Ошондон кийин 40 күнгө жетпей Кулукке атабыз келип кеткен экен. Кулукенин баласы Нураалы деген кыйын чыккан. Биздин урууну баштап, көздөп турган ошол экен. Нураалынын баласы жаш кезинде көз тийип, одоноорок болуп өсүптүр. Бирок ошону айтышат, Оргалча согуш болоордон бир жыл мурун эле, батышты карап алып, “Батышта өрт күйүп жатат, иш кыйын” дептир. Бир жылдан кийин чын эле чоң согуш чыгып кетет. Андан кийинки дагы бир жоругун айтышат. Тоголок Молдонун айылында конок болуп отурган экен. Дасторкон жайылып, эт тарта турган болгондо “мен кеттим балдар, оокат жайды тоногону шайтандар келе жатат” деп эшикке шарт чыгып, атты минген бойдон кетет. Атасынан калган баалуу килемдерин үңкүргө катып койчу экен. Ошону тоноп алабыз деп, Курткадан төрт аял чыгыптыр. Ошону билип койгон экен. Тигилер атка минип жатканда, үңкүргө барып калган экен. Алар келгенде: “и шайтандар, менин оокатымды алганы келдиңерби? Кеткиле! Оокатымды силерге алдырчы мен эмес” дептир. Башка айылда отуруп, оокатын тоноп кете жатканын билип койду деп, алар кайтып кетет.

Адыраңова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы
Чоң энемдин таенеси мүйүздүү болгон экен

Өзүмдүн атам жин оорулуу болуп калган. Көрсө, чоң атамдын чоң энеси Эсенбек деген абдан кайраттуу, шадылуу киши экен, менин мүнөзүмдү ошого окшоштуруп коюшат, эркектердей деп. Аны кийин териштирип сурасам, ошонун таенеси мүйүздүү аял экен. Ал жуунарда эч бир жанга көрүнчү эмес экен. Менин чоң энемди ээрчитип алып, жети сууну кечип, ээн жерге, адам көзүнө көрүнбөй, жуунчу экен. Чачы узун болгондуктан, мүйүзүнө ороп, кургатчы экен. Аны чоң энем эле көрөт.

Айдарбеков Дайырбек, 1966-жылкы, Ак-Учук айылы
Олуя Сопу ата

Учурда элдин көпчүлүгү бош, эртели кеч чогулуп карта ойношот же ар кайсы тамдын түбүндө далдоолонуп ар нерсени сүйлөшкөн адамды жолуктурууга болот. Бир күнү үч-төрт адам менен сүйлөшүп туруп калсам, аба-ырайы, жер титирөө жөнүндө сөз болуп жатып, көзү ачык адамдар жөнүндө сөз болуп калды. Ар кайсы адамдардын Кудайга ишенүүсү, Кудай берген шыпаалары жөнүндө сөз болуп, айылдагы көзү өтүп кеткен айтылуу Ашыр төлгөчү жөнүндө, ошондой эле анын шакирти, небереси айылдын тургуну, төлгөчү табыпчы Мирланды сөз кылып жатып, “Сопу молдо табыпчы касиеттүү адам болуптур” – деген сөздөргө өтүп кеттик. Бирок эч кимибиз Сопу ата жөнүндө эч нерсе билбейт экенбиз. Дейт, дегени менен Ашыр атанын айткандары менен Мирландын айтууларынын көпчүлүгү окшошуп кеткенсийт.

Ак-Учук айылынын тургуну, төлгөчү Ашыр атанын баласы Саяк Ашыров менен сүйлөшкөндө төмөндөгүлөрдү айтып берди: “Мен атамдан уккандарымдын көбүн унутуп калдым, ал кезде эч нерсе менен деле ишим жок болчу, көп нерсени айтчу. Атам көбүнчө “Сопу атам колдо” деп көп айтаар эле. Менин эсимде, Сопу ата деген болгон, алдын ала билген Келдибек манасчы, Калыгул олуя жана дагы бир нече кишилердин устаты, окутуучусу болгон дечү эле.

Сопу ата 12-14 жаш курагында калмактардын колуна түшүп калат экен. Ошондо калмактардын үлкөндөрүнөн тынбай удаа-удаасы менен өлө баштайт. Көзү ачыктар биригип, “ушул колго түшкөн кыргыздардын арасында олуя көзү ачык даанышманы бар, бирок кимиси экенин билбей жатабыз, эгер андан тукум калса калмактардан кыргыздар кыйын чыгат, калмактардын шору” дешет.

Кыргыздарга оомат оойт

Ашыр атанын небересинин бири, шакирти, төлгөчү, табыпчы Мирланга жолугуп: “Сопу ата жөнүндө билесиңби, уккандарың барбы? - десем ал мына буларды айтып берди: Сопу ата жөнүндө деле азыр эч кимден уга элекмин. Мурда Ашыр ата тирүү кезинде бир жолу айтып берген, ырларын да айтып берчү, кийинчерээк эч нерсени эстебей, барын унутуп койдум. Эсимде калганы булар: “Сопу ата кайсы уруудан экенин билбейт экенмин, бирок кыргыз. Ал ар нерсени алдын ала билген, олуя, касиеттүү адам болгон экен. Көзү ачыктар чогулуп, кыргыздардын арасында касиети күчтүү бала бар, андан тукум калса кыргыздарга оомат оойт, кыргыздар күчтүү ар тараптан келишкен улут болуп, өркүндөп кетет, ошондуктан ушул колго түшкөн балдарды бычтырып салбайлыбы же өлтүрүп жок кылалы” дешет. “Кайсы бала, кандай бала?” деп сурашса, “анын касиети күчтүүлүгүнөн биз билбей жатабыз, бирок ал бала тирүү” дешет. Жаш балдардын канынан корккон хан балдарды өлтүрүүдөн баш тартып, бычтырганда Сопу ата да арасында болуп, калмактардын торпогун кайтарып жүргөн болот. Ошол кезде Сопу ата 10-13 жаш куракта болсо керек. Өзүн кыргыз экенин билген Сопу ата эесинин күлүк атын минип, качып келет. Туугандарын таап, башынан өткөндөрүн айтып, туугандарынын колунда жүрөт. Улам-улам касиеттери өөрчүп, олуялыгы артып, эл оозуна алынып, атагы чыга баштайт. Көчмөндүү эл болгондуктан, туугандары деле көчүп-конуп жүрүшүп, Ак-Талаа району тарапта турушкан болот. Куртка айылында деп айтышчу. Ошол мезгилдерде Сопу атанын олуялыгын билип, батасын алуу үчүн Анжиандан бир көзү ачык молдо издеп келет. Сопу ата молдого өзүнчө үй тиктирип, түндүк көтөрүп берет.

Бир күнү Сопу ата дөбөдө кишилер менен сүйлөшүп отуруп, баягы молдонун чуңкурураак жерде бит карап отурганын байкап калат. Молдону ээрчитип келип, баягы чогуу отурушкан байлардын бирине мындай суроо салат: “Байым, молдо ыраактан келип эл менен эл болуп калды, минтип өзүнүн битин өзү терип жүрөт. Кызыңды бер, үйлөнтүп коелу” – дегенде, байдын жини келип, Сопу атаны жаакка чаап

жиберет. Молдого боору ооруган Сопу атанын намысы түшүп, байга жини келип, алаканын жайып, тетири батасын баштаганда Анжияндан келген молдо Сопу атага жан соогалап алаканын кармап: “Жерди өрттөп жибересиң, элди өрттөп жибересиң, тукумуңа залал келтиресиң” - деп жатып, токтотуп калат. Ошол байдын тукуму каргышка калган дейт. Өзү туугандарынын балдарынан багып алат.

Өлөөрүндө баккан баласын чакырып: “Мен сени багып алдым, өз баламдай көрөм. Менин үч керээзимди аткарсаң мендеги касиеттер сенде болот” деген экен. “Биринчиси, мен өлсөм үч күн уктабай сөөгүмдү кайтар. Экинчиси, мени жуунтуп жатканда менден заң түшөт, ошону жийиркенбей жутуп жибер, үчүнчүсү мүрзөгө койгондо үч түн уктабай кайтар деген экен. Эгер өзүмдөн тукум калса аябай чоң олуя болмок” дептир. Ошентип баккан баласы эки жолку керээзин аткара албайт. Биринчисинде уктап калат. Экинчисинде жиркенип жута албай коет. “Эки керээзин аткара алган жокмун, эми үчүнчүсүн аткарайын” деп, мүрзө кайтарат. Эки түнү уктабай, үчүнчү түнү таңга жуук көзү илинип кетет. Чоочуп ойгонсо, мүрзөнүн үстү оюлуп калган болот, эки жагын караса Сопу ата арыраак жакта ак төө минип кетип бара жаткан экен. Ошентип анын керээздеринин бири да аткарылбай калыптыр. Сопу атанын жакын жолдошу Меккеге кетип, кайра келе жатканын угушуп, эл Сопу атаны угузалы деп чогулуп алдынан чыгышат. Эл Сопу атаны угузушат. Досу, “Сопу өлбөй эле Меккеге кетип бара жатат, ак төө минип алыптыр, Токмок шаарынан жолуктум” деп айткан экен. “Сопу атам Мекке-Мединага кеткен” деп айтчу Ашыр атам.

Мен Ашыр атага барып жүргөн кезде, бир жолу “Сопу атанын мүрзөсүнө барып, куран окуп кел” деп, мени Дөң-Алыш айылынын үстүндөгү Ийри-Суу жайлоосуна жиберген. Мен Дөң-Алыш айылына келип, бир сакалдуу адамга жолугуп, Ашыр атанын айткандарын айтсам, мени Ийри-Суу жайлоосуна ээрчитип барган. Сопу атанын сөөгү коюлган жер ушул жер деп көргөзгөн жерге куран окудук. Бирок мен ошол жерге куран түшүрүп, шам жагып, өзүмдүн ишимди жасаганымда, мен олтурган жердин үстүңкү дөбөсүнө ар жактагы коктунун ичинен ак тайлак минген, жанында атчан адамдарды ээрчиткен адам келип карап турганын көрдүм. Менин баамдаганыма караганда, Сопу атанын сөөгү ошол үстүңкү дөбөгө коюлган болуш керек.

Негизи Сопу атанын айткан сөздөрү таамай, туура чыкчу экен. Олуя касиеттүү адам болуптур. Ашыр ата киши көрүп, дем салганда дайыма Алла Таалага таазим этип, “Кочкор атам колдосун, Сопу атам колдосун, Баба атам колдосун, Чеч-Дөбө атам колдосун” деп көп айтчу. Ашыр ата көп жерди, элди кыдырып, көп мазарга барып түнөп, зыярат кылган адам болчу.

Ал кезде кичине кезим, көп айткан сөздөрүн унутуп койдум, ырлары бар эле, ыр менен көп нерселерди айтчу, кез-кезде кээ бир сөздөрү уламдан-улам эске түшүп келе жатат. Азыр мага Ашыр атамдын жардамы аябай тийип турат, ал киши менин устатым, чоң атам”.

Апилов Мыктыбек, 1955-жылкы, Баетов айылы

Ак Мөөр тектүү үй-бүлөдөн чыккан.

Ак-Талаа жергесинен чыккан аялзаттын сулуусу Ак Мөөр. Бизде Жанболот баатыр болгон, ошонун Боркок деген небереси болгон. Анын уулу Адыл бий деген. Илгери Адылды бир кедей адам же колунда жок адам катары көрсөтүлгөн. Бирок Адыл бий болгон, айтылуу Жанболоттун тукуму. Азыр биздин Тоголок Молдо же болсо Кара-Ой айылында атасы, бир туугандары жашап өткөн. Бул кишинин күмбөзү дагы бул жерде бар.

Жантай хан 53 жашында 14 жаштагы Ак Мөөрдү алган. Кадимкидей эле чоң той болгон. Мөөр өзүнүн калыңын өзү бычкан дешет. Жантайдан тогуз жылдан кийин балалуу болуп, атын Моңоайтпас деп коюшкан. Андан балдары бар, ал эми Ак Мөөрдүн туугандары биздин Ак-Талаа жергесинде жашайт. Жеңиш айылында, башка жерлерде бар.

Колунан көөрү төгүлгөн усталар

Турдуке деген уста көрүк жасаган. Көрүк азыркы менен айтканда, насостун милдетин аткарган. Көрүк менен үйлөтүп таш көмүрдү күйгүзүп, усталар така, кишендерди жасаган. Ошондой эле Момба деген аксакал болгон. Бул киши зергер уста, ат жабдыктарын жасаган. Анын уулу Сүйүн Момбаев ата жолун жолдоп кызы менен зергерлик кылып жүрөт.

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы

Жерге сиңип кетип, анан кайра чыккан суу

Биздин Үбүке деген каналыбыз бар. Союз жаңы башталганда, Үбүке деген аксакал болгон экен, ал гидротехник болгон эмес, өзүнүн туңгуч билими менен Ат-Башы суусун бизге бурдуруп, канал курдурган экен. Ал жөнөкөй эле карапайым дыйкан болгон. Бирок өзү ушунчалык акылдуу адам болсо керек, ал кезде бийлик жок да, чалкасынан жатып алып, “мындай казасыңар” деп айткан. Үбүкеден тукум калган жок. Бул окуя 1933-36-жылдары, колхоз уюшулганда болсо керек. Согушка чейин үч айылды, т.а. Ак-Муз, Ак-Моюн жана Бирлик айылдарды сугартыш үчүн Үбүке канал каздырган экен. Биздин Борондуу суубуз Үбүке каналына жетпей жер алдына кирип, сиңип жок болот.

Асаналиев Нааматбек, 1942-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Токтомуш атанын баяны

Токтомуш ата - жайчы, дарыгер, акылман адам болгон. Илгери аялдар төрөй албай, кыйналып жатканда, ал колуна чака алып, үйдү айланып калдыратып, башкача үн чыгарчу. Ошондо төрө албай кыйналып жаткан аял жеңил төрөчү экен. Токтомуш атанын тебетейи ушул күнгө чейин биздин үйдө сакталуу. Ал тебетейдин өзүнчө бир касиети бар. Тууган-туушкандар катуу ооруганда тебетейди сандыктан алып чыгып, ооруп жаткан адамга тийгизип, аны менен 3-4 жолу чаап койсок, оорусунун басылганы көп байкалат. Азыр Ача-Кайыңды айылында Токтомуштун

мечити деп аталган илгерки мечит бар, жана анын жанында булак агып турат. Булактан илгери даарат алып, мечиттен намаз окушчу экен. Токтомуш атанын мечитинин азыр калдыктары гана калган. Токтомуш ата бир атанын жалгызы болгон, төрт аял алып, андан он бир балалуу болгон, азыркы күндө укум-тукуму уланып келүүдө. Мен анын небереси боломун. Жашым 70. Менин уулум айтылуу комузчу, ырчы Токтобек Асаналиев.

Асаналиев Токтобек, 1975-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Чекмат молдо

Большевик айылында касыйда окуган Чекмат деген касиети күчтүү молдо бар болчу. Ал киши дүйнөдөн өтүп кетти. Эң кичүү көкүрөк күчүгүбүз төрөлгөндө эрининде жара сыяктуу кызыл так пайда болгон. 1-2 жашка чыккычакты жарасы кеткен жок. Аны көк таш менен күйгүздүк, болгон химиялык дарылардын баарын сүйкөп чыктык. Мен шаардан барганда апам экөөбүз ошол молдого алып бардык. Алып барсак, үч жолу түкүрдү, чай ичээрдин астында бир түкүрдү. Өзүнүн кичинекей жазган китеби бар экен, ошону окуп отуруп, чайдын ортосунда бир түкүрдү, кетип жатканда бир түкүрдү. Келгенден кийинки күнү нымдашып турган жери кургады. Эки күндөн кийин катып, карт болуп түштү. Азыр бир жеринде так жок, таптаза. 3-4 жыл жара болуп турган жерде жок дегенде орду калыш керек эле да.

Ал Кытайда сырдуу дүйнөнү окуткан мектептерден окубай калдым деп арман кылчу дешет. Ошол жактан окуп келген кишилер агып жаткан сууну токтотуп койгон. Агып жаткан дайра холодецтей болуп ага албай килкилдеп калат экен. Сууну айран кылып койсо болот имиш. Анан адамды эшекке, итке айлантса болот экен, бирок ошонун жандырмагын окуй албай калдым деген экен. Кээде нааразы болгон кишиге жини келип 1-2 сөз айтып койсо (тилинде сөөлү бар киши болуш керек), катуу тийип, оңбой калчу экен. Чекмат атанын сырдуу дүйнөсү баласына өттү. Мына ошондой кишилер өткөн бул дүйнөдөн.

Көрөгөч Матай бий

Черик уруусунан Матай деген бий чыккан. Былтыр атабыздын 200 жылдыгын белгиледик. Ал чериктердин билерманы, акылман кишиси болгон. Бир жолу Матай аксакал жайлоо аралап кетип бара жатса, бир үйдө шерине болуп жатыптыр. “Ой баатыр, келиңиз, келиңиз” деп төргө өткөрүшөт. Эт алдына келгенде кошуна боз үйдөн ымыркай баланын ыйлаган үнү чыгыптыр. Матай: “Бул баланын үнүн басып койгулачы”, - дейт. Үйдүн ээси “баатыр бекер айтпайт, бул балада бир сыр бар, муну билейин” деп, Матай аксакалды жалгыз отургузуп алып баланын чоо-жайын сураптыр. Ошондо Матай бий “бул баланы жиликтеп туруп, кар жилигин эки жолу байлап, кагып коюш керек. Болбосо чериктердин мыктыларынын түбүнө жете турган бала болот” дейт.

Кийин Матай аксакал о дүйнөгө кетип, Союз орноп, орустар келгенде, баягы бала баканооз чыгып, чериктердин баарын “мындай, тигиндей” дей берип баарын аттырган экен. Эмне деген көрөгөчтүк?!

Дагы бир жолу Матай бий жайлоодон туугандарынын үйүнө түшүп калса жаңы эле кара кулун туулуптур. Жүдөгөн, кебетеси кеткен, желенин этегинде байланып турат дейт. Аны көрүп “Ай, баланча, тетиги кулунду эмне ылдый жакка байлап койдуң” десе, “ой байке, анын эптеп эле жаны бар” дейт. Анда бий “ошол кулунду мага берчи” деп сурап алыптыр. Жөн албай күзүндө ордуна тогуз жылкы айдатып жиберген экен. Ошол кийин Матайдын Карагери болот. Турган турпатынан, караган көз карашынан, кыймылынан эле адамдын, атургай жан-жаныбардын кандай, эмне болорун билип койгон көсөмдөр өткөн тура дүйнөдөн.

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы

Кайнатамдын Кашка-Тереги

Кашка-Терек илгери Мырзабек болуш тайынган жер. Ал кишинин колдоочу жыланы бар экен. Эл көрө алган “мүйүздүү жылан экен” деп аталчу экен. Адегенде Кара-Бакка оодарылып кеткенде, Мырзабек “А, заман өзгөрүлөт окшойт” деп аябай кейиген экен. Анан издеп-издеп таппай коет.

Кайнатам (балдарымдын чоң атасы) болуштун жигити болгон экен. Атам эмне болду деп караса, Кашка-Теректин түбүндө Мырзабек болуш ыйлап отуруптур “азизим жок, издесем ушул жакка келиптир. Мен бул жактан кетпей калдым. Топурак буюрбай калды, мен сүргүнгө айдалат окшойм” деп. Атам болушка айтпастан түнү менен Чамындыны, Көк-Артгы ашып, бир үйүр жылкысын сатып, жеңин сөгүп туруп, ошону менен бир дилде алып келет. Келсе болуш айдалганы аткан экен, “Жолдо бир чайыңызга, керегиңизге жарап калаар” деп атам ага саткан пулун берген экен.

Кашка-Терекке көптөн бери бара элекмин. Мазардын оозунда атамдын тамы бар эле. Мен өлсөм ушул жерге койгула деп айтчу экен. Анан тегерегин караган эмес, тал жыш өскөн. Ошонун астында кабыры бар. Ошол жерге коюлган экен. Айланасына тайынгандар бирөө бир таш коюп, бирөө бир таш коюп жатып, таш менен коргондоп койгондой. Мен барган сайын үч айланып чыгам. Кайнатам эмнени кайтарып жатканын билген. Бирок эч кимге сырын ачкан эмес. Баса турган жерди бастырган эмес болчу.

Бейшеналиев Зарылбек, 1939-жылкы, Куртка айылы

Эрмек атанын арыгы

Райдын беш баласы болгон Жаманак, Жамангул, Момун, Жоош, анан бешинчи Нияздын баласы Ногой деп жүрөт. Жаманак атабыздан кийин Эрмек атабыз болуш болгон экен. Илгери деле бий, болуштукту талашкан. Ошондой талаштан Эрмек атам жеңип кеткен, бирок бийликти беришкен эмес. Менин атам өзүнүн беш тууганын алып, Жумгалга кетип

калат. Жумгалда жүргөндө Шабдан баатыр, Байзак баатыр деген чоң бийлер болгон. Алар мага таеке болот, анткени апам жумгалдык. Алар бизге конуш берип, жакшы жайлап турганда Саркечтин ашы болуп, бизден калпаларыбыз барып, ат чабышта аты чыгып кетет. Ошондо калпа Эрмек атаны чакырып алып, анан баягы күлүктү атамдын эшигине алып барып байлатат. Баягы күлүктүн байгесин, ал кезде тогуз баштап берчү, ошонун баарын астына байлатып, Эрмек атанын астына түшүп, “эми кемчилик бизден кетти, кечирмек сизден. Биригели, ынтымакка келели, айылыңа көч” дегенде, ал киши кечиримдүү болуп, нарктуулукту сактап, туугандарын алып кайра келет. Анан кайра келгенде чоролор суу беришпей, суу талашып калышат. Эрмек ата кыйын киши экен. Элдин баарын чакырып алып, өзүнчө арык чаптырып, талаштырбай сууларды бөлүшкөн. Атанын арыгы ушул убакка чейин нугу бар. Ошентип, ал Эрмек арыгы деп аталып калган. Бул 1920-жылдын башында болгон окуя.

Эрмек ата өзү боорукер, кыраакы адам болуптур. Адамдардын баарына бирдей караган, калыс киши экен. Эрмек ата каза болгондо, Гүлянда кызы минтип кошкон экен: “Кадам алуу камчымды, карап басып сындырды, карманарым атамды каражат аты тындырды. Токомолуу камчымдын тор ат минип сындырды, толгонорум атамды, топурак алып тындырды”, - деп элдин баарын ыйлаткан экен.

“Коогалаңды заман келатат”

Байзак баатыр 1914-15-жылдары өлөөрүн айткан экен, “коогалаңды заман келатат. Менин ашымды Куйручук башкарсын” деп. Куйручук башкарып, анан чек араны бөлүштүргөндө Шатман, Байтик баатырлар орустарга кызмат кылып, чин алышкан. Жумгалдын Кайырмадан аркысы Байзак айылы. Байзактын чин тонун бир ак боз үйгө илип койгон экен. Ошондон орустар бул Байзактын эли экен деп билишкен. Чек араны кыры менен бөлгөн. Чек ара кыры менен же суу менен бөлүнөт экен.

Үч Куртка деген белгилүү адам болгон

Анын үч баласы тең үч өрөөндү бийлеп турган. Элди башкарып, элди бириктирип турган баатырлардын атынан коюлган.

Рай - кыйын киши, баатыр болгон экен. Көз тийбесин деп, илгери кыргыздар балдарына Тезекбай, Калкама, Бокчубай деген аттарды коюшкан, себеби ошондой ырайы келишкен. Мисалы үчүн, кыргыздар жакшы көргөн баласын жаман дешет. Ошол сыяктуу коюлган ат болуш керек аты. Рай атабыз эки доорду көргөн киши экен. Өзү баамчыл киши болгон. Жакшы өзүнүн сөзү менен адамды ээлеп, демдеп турган. Кызыл-Тууга кире бергенде Рай атанын күмбөзү бар. Рай атабыз бир айды 30 күнгө бөлүп чыккан экен.

Жаманат баатыр Байтиктей кыргыздарды кокондон, ар кандай душмандардан коргогон баатыр болгон экен. Солтонбек тарыхчынын баяндамасында Жаманат атабыз жөнүндө кеңири айтылат.

Менин атам Бейшеналы чоң улакчы экен. Чаап келатып, улакты аттын астынан алып, оң колу менен сол колуна (өзү сологой экен), анан

оң колуна коюп, чимирилип келип туруп, таштачу экен. Бейшеналы, Кубатаалы деген дагы атактуу улакчылар чыгышкан.

Манасчыларыбыз

Музоокеден кийин дагы бир манасчы болгон. Бул Чоң-Арыкта турчу. Айдаралынын уулу Нияз болгон, ал Көкөтайдын ашын катуу айтчу. Нияз Акшумкарды, Кумайыкты, Ак Куланы сүрөттөгөнүн айтканы Сагымбайдан дагы өтүп кетчү.

Борбодоев деген жамакчы болгон. Элдер чогулуштарга келгенде төкмө акындардай ырдап, жамактап айткан киши болгон. Көчөрбай, Нурак деген чоң комузчулар бар.

Жамангулов Мухамбет, 1941-жылкы, Ак-Кыя айылы

Касиеттүү Өмүралы дамбылда

Мага ат койгон адам касиеттүү Өмүралы деген киши. Аны элдер Өмүралы дамбылда деп коюшчу. Долондун ары жагындагылар көбүрөөк тааныйт. Ал дубанын күчү менен учуп жүрчү. Ташкенттен дин илимин окуптур. Анын баласы мектепте завуч болуп жүрдү, Өмүралиев Абдырашит деген, билим берүүнүн мыктысы.

Совет доорунда мечиттердин көбү жабылды. Ал 1945-жылга чейин жашап, анан кайтыш болуптур. Совет өкмөтү болгондон кийин, мечиттерди жоебуз, колхоздорду уюштуруш керек деп айылдын активдерин, балдарын өкмөт кармаган экен тиги киши тоскоолдук кылбасын кыязында. Булардын убалына калбайын деп, өкмөткө өзү барыптыр. Милиция деле кармабаптыр. Нарындын түрмөсүндө жатканда, түн ичинде дааратканага чыккысы келсе, дуба менен ачып койчу экен. Кароолчулар көрбөйт экен, алардын көзүн дуба менен байлап койчу экен. Ошону милиция кызматкерлери байкап, соо киши эмес экен деп, айылдан Молдовановкага кетиришиптир. Ошо бойдон келбей калды. Балдары бар болчу. Эң улуу баласы айгакчы болуп, милицияларга “атам бул жакта, атам тигил жакта” деп айтса, “башың эки болбосун” деп кармаган экен. Ошентип ал баласыз болуп, өзү да айтып калыптыр мен атамдын каргышына калгам деп.

Ал менин атымды Мухамбет пайгамбардын атынан койгон. Ошо кезде азан чакырылып калыптыр. Менин атам согуштан кайтып келип, 1946-жылы каза болду. Мен 5 жашта элем. Анда азыркыдай дүңгүрүтө койгон кайдан? Мүрзөсү да каякта экенин билбейм. 10-15 киши менен эле коюлуп калды. Апам көп төрөгөн экен, токтобой жүрүп, мен 4-баласы экенин. Ошондо молдону чакырып, мага ат коюшуптур. Ошондон кийин токтоп калыптыр. Апам 92 жашында 2002-жылы эле кайтты.

Жапаров Автандил, 1963-жылы, Көк-Ой айылы

Жумгалдык тың чыкмалар

Качыке менин жетинчи атам. XVII кылымга таандык адам. Ал Жумгалды экиге бөлөт: өйдө жагы Курманкожо, ылдый жагын Кулжыгач деп (эки бир туугандан тарайт). Курманкожо жактан мыкты

чыккан Медет датка, кыргыздан эң биринчи чыккан полководец. Саясий ишмер болгон. Жумгалдын күн-батыш тарабын Кулжыгачты Качыке баатыр бийлик жүргүзүп турган.

Качыке баатырдын бир баатырдыгын эскере кетүү керек. Тайлак баатыр мамлекеттик деңгээлде айтылып жүрөт. Ал эми Тайлак баатыр жоого кирээрде, Качыкенин кеңешисиз ал жоого барган эмес. Тайлак баатырдан Качыке ата сегиз-он жаш улуу болгон. Тайлак баатыр анын улууулугун, акылдуулугун сыйлаган. Качыке баатыр баатыр болгону менен, ал киши бейчеки зулумдук кылып, бирөөнүн жерине же малына көз артаарлык кылып барып кол салган эмес. Болгону ал өз элин коргоодо гана абдан зор күч көрсөтүп турган.

Качыке атамдын үч зайыбы болгон. Качыкени баатыр кылган улуу зайыбы Саткын апа Курманжан даткадай кыйын аял болгон. Экинчи зайыбы Наабат. Үчүнчү байбичеси - Жүзүмжан. Жүзүмжандан Эраалы баатыр. Ал токолдун баласы делингени менен, бирок, Качыке баатырдай накта баатырдыгы, элин коргоодогу билермандыгы, акылдуулугу жагынан дагы даңкка ээ болгон.

Мен Качыке баатырдын улуу зайыбы Саткын ападан тарайм. Ал биринчи байбичесинен Азибек, Шайыбек, Садык, Сасыкбай, Мамаке, Эңкелеш деген тукуму болгон. Мен Эңкелешинен тарайм. Эңкелеш дагы өз заманында абдан калыс бий болгон. Солтолор менен саяктардын Суусамырдагы жоо жүрөктө чегин бөлүп, ынтымакташтырып, кыргыздын каада-салт оюндарын жүргүзүп, эки урууну уруштурбай, калыс бийлеп келген.

Көк-Ойдун бир бөлүгү Эмел деп коет. Эмелдеги алты-жети уруу эңкелешпиз деп гана айтчу. Азыр гана ар ким уруу-уруу болуп бөлүнүп баштады. Ага чейин бүт баары Эңкелеш баатырдын этегинде гана болушкан. Анын ичинде жору, ак кабак, мамаке ж.б. майда уруулар бар.

Көктөн түшкөн үч периште

Көктөн үч периште түшкөн, үч периштенин бири Эңкелеште болгон деп айтылат. Ал киши кийим кийчү эмес экен. Жакалуу кийим кийсе, этине жара чыгып, ошондуктан бутунан башына чейин карышкырдын терисинен гана кийим кийчү экен. Кыргызда шалпери деп коет. Үч периштенин бири ошол Шалпери Эңкелешке түшүп калып, бөрү ичик кийип, үйдө отуруп, калыстык менен элди башкарып калган.

Атадан арта туулган бала

Эңкелеш атабыздан Сарымсак деген атабыз акылга бай адам болгон. XVIII кылымдын жарымына таандык. Жумгал – Кочкор - Ак-Талаанын үч жылдык салыгы Коконго төлөнбөй калат. Анан ким чечет деп эл жыйылып калганда, Сарымсак жаш бала атасына барып, түз айта албай бирөөнү жиберет. “Атам макул болсо, сарыбагыш, черик, саяктардын үч жылдык салыгын Кокондон мен бошотуп берем. Мага атам жол берсе” деп өтүнөт. Жолдон бирөө айтат: “Ой, бала жаштык кылат го, чакыргылачы”, - деп. Ошого чейин Эңкелеш баатыр баласынын чоңоюп

калганын байкаган эмес экен. Ар кандай суроолорду берип, баласына ичи толгондон кийин атасы: “Болуптур, менден арта туулган уул болуптурсуң, балам. Жолуң болсун!”, - дейт. “Ата, мага түмөндөгөн байлыктын кереги жок. Мага бир эле киши кошуп бер”, - дейт. Атасы Аккабак деген кишини кошуп берет.

Коконго барганда Кокондун ханы кабыл алат. Ар кайсы жерден салык төлөп, салыгынан кемип калгандардан мырза жигиттер келет. Сарымсак баланы сынайын деп ошолорго кошуп, жүз баш боз үйдү тиктиртип, сырттан келген мырзалардын баарын киргизип сынамак жүргүзөт. Дүйүм тамактын баарын коет. Ошол убакта термоз деген буюм жаңы чыгып калган экен, баягы ар бир мырзага термозго чайдан куюп туруп, берип коет. Ким акылы менен таап ичер экен дейт. Баягы жүз мырза жигит дүйүм тамактан ооздоруна салат. Үч жолу жиберсе да, кантип ачып ичээрин билбей отурушат. Анан калынга кеткен жумгалдык кызматкер кыз боз үйгө кирет. Сарымсак мырза эң кичүүсү болгондуктан, жүздөгөн жигиттердин эң этегинде отурат. Кыз кирип келип, белин оңго буруп, ишаарат кылат. Аны акылы зирек жигит Сарымсак байкап туруп, акырын тигилерге байкатпай ачып, чынысына чай куюп, ичип отурат. Үчүнчү жолу жигиттерин жибергенде айткан экен: “Токсон тогуз мырза тынч отурат, Жумгалдан келген мырза жигит чай ичип олтурат”, - дейт. “Ошол бала тегин бала эмес, калгандарына чайын берип сыйлагыла, а жанагы Жумгалдан келген мырза жигитти өзүнчө бир үйгө сыйлагыла” дейт. Бир үйгө алдыртып, эмне сураныч менен келгенин сурайт. Элдин кыйын турмуштан улам, жетишпей үч жылдык салыкты төгө албай калганын айтып, кечирим сурап, “мен Сизге эмне кыл десеңиз, кызматыңызды кылып берем, эмне шартты койсоңуз, аткарып берем, үч элдин үч жылдык салыгынан куткарып бериңиз”, - деп суранат.

Ал үч шарт коет. Үчөөнү аткарса, үч элдин салыгынан куткарабыз деп убадалашат. Биринчи шарт - калтар алып бересиң деп бүркүт берет. “Ушуну бир айдын ичинде тапка келтирип, калтар алып бер” дейт.

Кудай Таалам берген касиет шыбагасы менен жаш бала бүркүттү алып, бир айга жеткирбей жыйырма, жыйырма беш күндүн ичинде бүркүттү тапка келтирет. Анан ханга айттырат. Хан ушундай эрте жетилиптирби деп таң калат. Жигиттерин алып, хан Сарымсак менен ууга чыгат.

Эртең менен эрте таң куланөөктө эшикке чыкса, эски журтта кара ит жүрөт дейт. Ал, томогону алып, кое бергиле калтар жатат тигил жерде дейт. Баягы кое берген бүркүт алса, чын эле калтар болуп чыгат. Ошо Кокондун ханына Сарымсак ата биринчи ошол жерден жагат. Бир элдин салыгынан кутулду деп кабыл алат. Экинчи шарты - борбаш чымчык менен (канаттуунун эң кичинекейи) тоодон теке алдырып бересиң дейт. Бүркүт алалбаган тоо кийикти борбашка алдырыш кыйын. Муну да абдан акылдуулук кылып, бир текенин башын кестиртип келип, баягы борбашты текенин маңдайына жем чачып, кичинеден

жакындатып, көзүнүн үстүнө жем чачтырып, анан ачка кылып туруп көздүн үстүнө жем чачканда, ачка борбаш көздү кошо чокуп салат. Ошентип, акылдуулук менен мөөнөтүнөн жети күн мурун борбашты тапка келтирип, тоо текени алдырып, экинчи элдин салыгынан куткарат.

Үчүнчү шарт: “Сен мени менен шахмат ойнорсуң” дейт. Эмне шахмат дегенде, хан бир көрсөтүп берет. Сарымсак акылдуулугу, эстүүлүгү менен ханга эки жолу удаа утат. Ал убакта хан аябай заардуу болгон. Карап турган элдин баары баланын курчтугуна таң берет. Эки жагын байкаса хан ачууланып, каары бетине чыгып, жаак түктөрү түктөйүп чыккан экен. Үчүнчү жолу утуп алса, хан ызасына чыдабай баланы майып кылып коймок экен. Анан үчүнчүсүндө, ал атайын утулуп коет. Төртүнчүсүндө утат, бешинчисинде утулуп коет. Анан хан айткан экен: “Сен тегин жигит эмес экенсиң, үч элиңдин салыгынан бошотом. Киште (шахмат) деген оюн ушул. Сен ушуну алып барып, элиңе тараткын. Бул хандын оюну” дептир.

Башка дагы шарттарын Сарымсак ата кылдаттык менен аткарат. Хан: “Сенин атыңды Сарымсак деп туура эмес коюп койгон. Сен айлуу түндө сарымсактын арасына төрөлгөн экенсиң. Сени ошон үчүн Сарымсак деп коюп койгон турбайбы. Сен мырза башы болдуң, Мырзабашы деген ат жарашат. Сен Жумгалдын ханы болосуң” деп жөнөтөт.

Сарымсак Нарын өрөөнүнө киште оюнун тараткан

Сарымсак ата Нарын өрөөнүнө шахматты жайылтуучу болгон. Кочкор менен Жумгалдын чегинен Байзак баатыр Сарымсакты алдынан тосуп чыгып, ак боз бээ чалдырып, үч элдин салыгынан куткарды, аман-эсен келатат деп, “хан тактысы, саяктын бийлиги сенде болсун” деп Байзак баатыр бошотот.

Мырзабашы ошондо акылын туура пайдалангандыгын көрсөтүп, Байзак ажыга айтат (ал кезде Байзак ажыга барып келип калган, беделдин бели Торугартты, Үзөңгү-Куушту Кытайдын чегин чечкен): “Хандык сенде болсун, акыл сенде болсун, сен мени болгону жыйындан гана калтырбай чакырып кой”, деп нысабын тыйып, Байзактан ордун алган эмес. Чындыгында бийликти жаш балага берип койсо, кандай жүргүзөт эле ким билет? Мүмкүн элди башка нукка салып алат беле. Көрсө, жашоодо бийликке, байлыкка нысаптуулук керек экен. Экөөнө тең нысап күтүп, байлыгын да, бийлигин да албай койгон.

Тарыхты далилдеген ээр

Кокондун ханы Сарымсак кетип жатканда шахмат менен кошо чай берген экен. Менин апаларым чайынан ичип калдык деп айтып калчу. Эки тал салганда, мурундан кызыл кан чыкчу деп. Хан Мырзабашыга ээр да берген. Баладан балага, укумдан-тукумга өтүп келип жүрүп, кандайдыр бир себептер менен Кокон хандыгынан келген ээр жээндерге өтүп кетет. Жээндер азыр Таш-Төбөдө Катаган аюулар. Катаган уруусунан Ырсалиев Акиш деген менин жездеме өтүп кетиптир. Кайсы атанын убагында өтүп кеткени белгисиз болуп калган. Мен ушуну тарыхый чындык катары кийин да балдарыма айтып, далил катары алып жүрөйүн

деп, ээрди ошол кишиден абдан жакшы баага сатып алдым. Ээр азыр менде. Жөнөкөй эле ээр. Бирок тарыхты далилдей турган ээр.

Жекшенова Турдубүбү, 1957-жылкы, Ак-Муз айылы

Чоң атам алп адам болгон

Менин аталарым жашап өткөн Боронду деген өрөөн бар. Менин ата-бабаларым бүт ошол жерде жашашкан экен. Чоң апамдан кийинки эле атам Ашымбай деген болгон. Ошол жердин аты атамдын ысмы менен сакталып калыптыр. Кышы-жайы дебей ошол жерде турчу экен. Ал адам кыргыздар айткандай, алп сыяктуу киши экен. Кыйкырып сүйлөгөндө үйүнөн бүт айылга, т.а. 5 чакырым жерге чейин үнү угулчу экен. Ал адам мергенчи болуптур. Капкан салып койчу экен. Ал капкандарды мен көрүп калдым. Кийиктер ошого шыйрагы менен түшүп калганда, тирүү бойдон эле мойнунан кармап келчү дейт. Алып келип байлап коюп, Ат-Башыдагы “Живсырьего” алып барчу экен. Анткени тери, жүндү кымбат алган жер. Бул 1930-жылдан ары болуш керек. Чоң күрөң аты болор эле дешет. Ошол атка кийикти ноктолоп туруп, жетелеп алып барчу экен. Кийин чоң атам репрессияга кабыл болгон экен.

Мен уккан Жаңыл мырзанын окуясы

Жаңыл мырзанын тарыхын дастан кылып айтышат. Бала кезимде уккан боюнча, Жаңыл мырза көлдүк болчу, моңолдор уруусунан. Орто бай кишинин эң улуу кызы болгон. Көлдөн ооп, жер сурап келишкен экен. Анан келип чериктер менен жер талашкан. Анан Кытайдын байларына жер сатышкан. “Берген жериң бир өрөөн, алган малың бир көгөн” деп көп айтышчу. Ушул атам айткан эки сөзү эсимде калган.

Жаңыл мырза сатылган жерди коргойм деп, Жер-Кашка деген атын минип алып, жаа менен аткан экен. Ошондо кытайларды жерден кууп чыгыптыр. Кууп бара жатканда колго түшүрүп, кой бербей койгон. Анан кытай айткан “сен мага турмушка чык. Анан жериңди берем. Кудасөөк болуп жашайбыз” деп. “Макул турмушка чыгам, бирок акыркы жолу атымды минип, жаамды атып, балалык сезимимди аткарайын” дейт. Жаңыл жаасы менен байды атып, качып кеткен. Ташта жашынып турган чыккынчыларды мээге аткан. Ушундай көзү курч болгон. Ошентип, жерине келет. Кытайдын байында калгыча, кыргыздын жигитине турмушка чыгайын деп. Анын Жеккилик деген тайганы болгон. Мейли кечирейин деп, жерди сатып, жыргап жаткан кыргыздарга келет. Жаңыл жактырган бирөөсүнө тайганы чуркап келсе “Оо канчыктын канчыгы келген тура” деп айтат. Ошондо кыз таарынып, экөөнү тең ошол жерден атат. Анан моңолдор менен чериктин ортосунда согуш болот. Ошондо Жаңыл чериктерге кунга кетет.

Анын чачын кыркып, атынын куйругун кесип, бир карыган чалга беришет. Ошентип, турмушка чыгып, жашы өткөн соң бала-бакыралуу болуп, өмүрү өткөн деп айтылып жүрөт.

Жаңыл мырза абышкага чыккандан кийин, эки уруу биригип калган. Жаңыл Мырза деген камкор болгон. Мен деле Жаңыл Мырзанын

үлгүсүнө таянып, аттан түшпөй келем, ушул күнгө чейин. Баары жакшы болсо мен деле үйдө эле отурайын деп жатам.

Жука кызы Разия, 1935-жылкы, Байгөнчөк айылы
Кара сууну уюткан Отор ата

Энемдин кыздары катар токтобой, анан таенем Отор атага ээрчитип барыптыр. Таенем каттуу ачуулу киши болчу. Кара чөйчөккө байбиче суу куюп келди дейт апам, аны окуп бүткөндөн кийин ичсе, суу жаш козунун сорпосундай болуп калыптыр. Кара сууну уютту деген ошол турбайбы. Өз көзүм менен көргөм деп энем Зуура айтчу. Ошентип ал киши дубалап, окуп берип, Токторбай деген уулду болуптур. Үч бир тууганбыз, эки кыз, бир эркек.

Отор ата касиеттүү, эч кимге жаман айтпаган киши экен. Кашкардан окуган экен. 1937-жылы репрессияга кеткен. Негизи 1929-жылдары кулакка тартуу башталган. Отор ата ошондо 40 жашта экен. Төрт балалуу болгон. Жамгырчы деген атасы Кашкарга окуганы жибериптир. Бир туугандары жылына окуткан мугалимине бирден кой берип турушчу экен.

Жумалы уулу Өмөр, 1928-жылкы, Казыбек айылы
Атам англис тамгасын биринчилерден тааныган адам болгон

Менин атам Жабак уулу Жумаалы деген Орто Азиядан биринчилерден болуп англис тамгасын Ташкенттен (САКУдан) окуп келген. САКУ деп Средний Азияны айтып коет экен. Ат-Башы элине “А” тамгасын биринчи ошо киши үйрөткөн. Ал кезде жазганга кагаз жок, андыктан кумга, топуракка, супарадагы унга жазып, тамгаларды үйрөтчү экен. (Койдун терисин жыдытып, жаргак кылып, анан ошону супара кылышчу).

Өзүнүн кара карандашынын бир учун муундап, жипке байлап, көкүрөгүнө илип койчу экен, жоголуп кетпесин деп. Мен 6-7 жашта элем, ошондо айылдын ылдый жагына медресе курдурду. Төрт бөлмөлүү кылып, үстүн жөн эле чырпык менен жаап койдү. 2-3 жыл ошол жерде окутту. Ар кайсы жерден келген балдарды үйүнө жаткырып, тамак берип, ошо жерден окутуп жатты. Андан кийин Калинин колхозуна 1931-1932-жылдары мектеп салдырды. Ал мектеп эмдигиче турат. Арабча билген Ыбрай Абдрахман уулу деген адам келип, ошо жерге мугалим болуптур. Ал арабча билгени менен англис тамгаларын билбегендиктен, ошол мектепке мугалим болуп кирип алып, өзү үйрөнгөн экен. Андан сырткары, мугалим болуп Мардансин деген татар, Кара-Суудан Мукаш, Ой-Терскенден Абдразак дегендер келип балдарды окутушкан. Ушулар тамганы тааныган адамдар эле.

Ат молдо

Мен билгенден Ыбрай Абдрахман уулу 1920-1930-жылдары биз тарапка келиптир. Ыбрай Абдрахман уулу бул айылда жүрүп, кечээ эле дүйнөдөн кайтканда сөөгү ушул жерге коюлуп, эстелиги да турат. Ошол киши санжыраны жазып жүрдү, кайсы жерде кайсы киши эмне

болгон, жаманы кайсы, жакшысы кайсы болгон, ошолордун баарын тактап, жазып жүргөн киши болчу. Мисалы, ушу колхоздо сарыбагыш, черик, бешчакыр, чомош, күчүк уулу, жабыке деген эл бар, ошолордун санжырасын бүт жазып, ошону калтырып кеткен киши эле. Китеп чыгарган жок, бирок кол жазмасы бар. Ал Алакундун баласында бар дешет.

Бул кишинин башкы таржымакалын бир жагынан айтууга болбойт, экинчи жагынан айтууга да болот. Бул киши аялын кетирип, биттеп салган экен. Ошондон кийин аялга барбай, бул жактагы эжесин каралап калганга “Ат молдо” деп калганбыз. “Атаңды көрү Ат молдо, сегиз жыл окуп бир бала, сенден секил атар болбоду” деп Казыбек ырдап жатпайбы, ошон үчүн ошондой киши болуп калган болчу. Кара жанын гана багып, санжыраны өзү билишинче, анан элдин тагдырын жазып жүргөн болчу.

Матай сынчы

Матай дагы абдан касиеттүү киши болгон. Ошол Байсеркенин токоюнан, инисинен келе жатса койнунан бир боз коен ыргып кетиптир. Жолдоштору кармайлы десе, “аны кармап эмне кыласыңар, менден ажыраган неменин кешиги жок, шору катат” десе, чын эле кичине бастырганда эле ителгисиби, кушубу, айтор, баягы коенду алып, эки көзүн чукуп ийип, өлүп калыптыр. “Бир жылдан кийин мен өзүм эмне болорумду да билем” дептир. Көрсө, Матайды колдогон ошол боз коен экен.

Жакыпбек деген моңолдордун болушу Матайды конокко чакырып, бир тай союп, чай ичип болгондон кийин, кара көлдөлөңдү эшикке салдырып, кымыз ичип отурганда, Матай айткан экен “Менин кара чотурум, кудай буюрса кыргызды бир бийлейт, экинчисин билбейм. Жакшылык көрбөй калдың кара маңка, жакшылык көрбөй калдың, эмнеге чакырдың десе, ошого чакырыптырсың. Айтпайын дедим эле, эми айтайын. Сенин кара чотуруң аңылдаган ырчы болот (Боогачы жөнүндө айтканы), 37 жашында 2-3 жыл болуш болот. Алда менин кара чотурум ай, 40 жаш ээ... 40 жашта көпүрө салып өткөрүп кетсем, буга кыргыз тең келбейт эле” деп өзүнүн баласы Базаркул жөнүндө айткан экен. “Мен айтпайын дедим эле, эми айттырганы калдың” деп баласын айтпай жүргөн экен. Базаркул 16сынан 17сине караган күнү болуш болуп, так 40 жашында өлгөн экен.

Мусаакун деген уста

Калинин айылындагы мечит 1908-жылы курулган. Аны так билип калганым, Мусаакун деген уста Кашкардан келип, бир жыл топурагын тургузуп, кийинки жылы жыгачын тургузуп, шыбап, бийиктигин 4 м. кылып, кетмен менен ылай чылап, салып кеткен экен. 1908-жылы деп так билгеним, анткени менин атам ошол устаны 2-3 жылдан кийин алып барып, там курдурган экен. Атамдын тамынын дубалы дагы эле турат. Ошол устанын жабдыктарын бир асыйга сатып алып, бир инисине

берген экен. Ошол иниси кийин уста болуп медресени да, Калинин колхозундагы мектепти да ошо салыптыр.

Ажыбек баатыр

Ажыбек баатыр деген болгон. Ал ким менен кармашкан, кандай баатырлык кылган, аны айтып отурсаң көп жомок. Казактан Сары Балпык деген келген экен. Кыргыздан же Ажыбек баатыр болсун казак менен кыргыздын атын чыгарган, же мен болоюн деп эки жолдошу менен келиптир. “Кыргыздын баатыры Ажыбек баатыр бар дейт. Же кыргыз менен казакка ал баатыр болсун, же мен болоюн деп келдим, бир беттешип келейин дедим”, - дейт баягы казактын баатыры.

- Ажыбек деген менмин, - десе

- Анда эмне турасың, кийимиңди кийбейсиңби?!, - дептир.

Кийинейин деп, ал дагы жоодараны кийип, анын да эки жолдошу кийинип, найзалары менен кармашып калыптыр. Сайышкан соң, Ажыбекти казактын баатыры аттын капталына оодара сайып салган дейт. Же найзаны Ажыбек баатыр сая албайт, же казактын Сары Балпыгы сая албай, тегеренип эле жүрүшүптүр. Ошентип, отуруп кеч намаз дигер болуп калган кезде, казак менен Карабердиш кармашып, Карабердиш аны сайып, анан Ажыке эмне болду деп караса Ажыке аттын капталында жүргөн экен дейт. Бир эригип, сайып койгонго алы келбей калган экен Сары Балпыктын. “Ой аке, мени ушундай сайганда аттан бутатым алыска түшөт эле гой”? - деп айтты дейт казак. “Сени колдогон күчтүү адам экен гой, болбой калды эми”? - деген экен. Аны Карабердиш сайып өлтүрүп, ошондо айтты дейт, “сенин колдогонуң күчтүү экен, эми кыргыз менен казакка Ажыбек баатыр бойдон кала бер, мен өлдүм” - деп жатып бериптир.

Карабаев Керимкул, 1939-жылкы, Кызыл-Жылдыз айылы **Көгүчкөн Баймат**

Менин чоң атам динге ишенген киши болгон. 1903-жылы Меккеге барганда Түркмөнстанга чейин атчан барат. Андан ары төө, эшек минип, деңизден кемеге түшөт. Меккеге барганда Каабаны айланып бүткөндө: “Ажыңар кабыл болду” дегенде, чоң атам: “Мен Кудайга калп болуп калдым. Үч жыл кечиктим. Ушул жерден топурак буюрса экен”, - дептир. Чоң атамдын колдогону барбы деп ойлоп кетем.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы **Келдибек манасчы 12 жашында баатырларга жолуккан**

Келдибек менин чоң аталарым болот. Ал Кеминден чыккан. Менин чоң атамдын теңдүүлөрү Ормон баштап утур-утур өлүп, 5-6 жылда өлүп калган. Өлгөндөн кийин бий болуп, элди башкарып жүргөн кишинин тилин алып, Ат-Башы, Нарын, Кочкорго чейин көчүп келип, орноп калганбыз. Келдибекти манаптар бүтүн колдогон, Ормон, Төрөгелди, Жантай, тигил жактан Боромбай Келдибекти тим эле колдоп, чыкырып Манас айттырып турган.

Валиханов, Радлов деген казак, орустун окумуштуулары Боромбайга келип, “биз Манасты, санжыраны жазып кетели” эле дегенде, ал киши чаптырып, билгендерди алдырган. Ошондо Келдибекти такай алдырып турган. Боромбай Келдибекти Валихановго алып барып туруп айттырганда, казах окумуштуу таң калып, өзү жазып кеткен (1854-жылдары). Анда Келдибек болгону 30-40 жаштарда болгон. Валихановдун кемчилдиги, Келдибек деген манасчыдан жазып кеттим деп жазбай койгон, бирок “сарыбагыштын кара ырчысынан жаздым” деп жазган. Келдибекти сарбагыштын кара ырчысы дечү экен. Аны Талас, Көлгө чейин манаптар алып барып, Манас айттырган. А бирок Келдибек дайны жок жерде Манасты айта берген эмес.

“Манас дастан – чоң дастан”

Келдибек жин ооруларды айыктырган. Ал киши 15 күнү тынбай Манасты айта алган. 15 күн элди бүт чогултуп, жайында болсо үйдөгү чийди алып таштап, ал эми кыштын күнү болсо үйдүн тышынан угуп турушкан. Ал Манасын айта берген, айта берген, 15 күн айтканда, баягы оорулар тып басылган, жанагы вакцинация сыяктуу болгон. Анан төрөп жаткан аялдар, кыйналып төрөй албай жатканда, Келдибек Манас айтып турган. Ошондо кадимкидей айыгып, кадимкидей жакшы төрөп калган.

Айткандан кийин сурашкан: “Кеке, Манас дастанын айтып эле жүрөсүз, деги Манас канча? Канча айта аласыз?”, - дегенде, ал “Манас дастан – чоң дастан. 1,5 центнердик кап болгон, ошол кап толтурулган таруу дастан. Мен 15 күндөн бери бир ууштам гана айттым. Ал эми Манас, Кошой, Алмамбеттерди айтып отуруш бир кишинин өмүрү жетпейт”, - деген экен. Сагымбайдан сураганда, “мен бир жыл айта алам” деген, Тыныбек “3-4 ай айта алам” деген.

Келдибек өзү 12 жашында манасчы болот. Ошол кезде ага Манас, Кошой баары келишет. Ошолор көз көрүнө келип туруп, “сен Манас айт, бизди айтып жүр, сен чоң манасчы болосуң”, деп анан “мындай барсаң, тушалуу бир тор ат бар, жонунда кичинекей жоору бар, ошону мин. Ошону мингенде биздин кайда барып казат казганыбыз, кайда жүргөнүбүздү, айтканыңда ат ошо жерге алып барат, анан көрүнө айтасың. Сен манасчы болосуң, бизди түбөлүк элге даңазала албайсың, сенден кийин бир манасчы чыгат, ошол бизди даңазалайт, ошонун айтканы менен биз элге тарайбыз”, - деген экен. Анан Келдибек ошол жерден булак бар деген жерге барса, тор ат бар экен, тор атты минип, жыгылып ээси ооп калат. Ал баатырларга козу кайтарып жүргөндө учураган экен. Анын атасы издеп келсе, ошол жерде ээси ооп жатыптыр дейт. Бир топ күнгө тилсиз жатып, тил киргенде сураса, болгон окуяны айтып бериптир. “Кокуй, сен Манас айта бер” деп үйдөгүлөрү, анан айтып калган экен. Ошондон баштап баягы тор ат жанында жүргөн экен. Ошондо айткан экен, 50 жылдан кийин бир манасчы чыгат, ошол бизди дүйнөгө таратат. Мунун баарын Келдибекке Кошой, Манас, Семетейлер айтып берет.

Торсойгон кара бала Сагымбай

Келдибек Манас айтып, белгилүү болуп турган кездерде сурай берет “кайсы жерден бир жаш бала чыкты?”, - десе, “Көлдөн бир бала чыкты”, - дешет. “Ким экен?”, - десе, ошо Орозбактын баласы, өзүнүн жээни болуп чыгат. Анан Боромбайдыкына барып, ошол кезде Келдибек 70ке чыгып калган экен, “баланы алып келгиле”, - дейт, бала уялып келбейт.

Торсойгон кара бала экен, болбой алып кел десе сүрдөп, кана айтып бер эми десе айтып бериптир. Антип айтпайт деп, өзү кыймылдары менен көрсөтүп бериптир. Найза сайганын, балта чапканын, кылыч чапканын ошонун баарынын кыймылдары менен айткан да Келдибек. Өзү айтып берип, 10-15 күн көлдү айланып, утуру бир жерге чакыра берген жерге кошо алып барып жүрүп, үйрөткөн экен.

Сагымбай - Келдибектин жээни. Азыктын жээни, биздин жээн. Өзү саяк. Сагымбайдын атасынын аты Орозбак эмес Акеша экен. Акеша деген өзү пайгамбардын аты. Кийин бул Ормонго жигит болгон, сурнайчы экен. Ормон “атың ким?” десе, “Акеша”. “Ай, болбогон ат экен, сой малды”, - деп, жылкыны сойдуруп, сенин атың Орозбак болсун деп коюптур. Орозбак азыктардан аял алып, Сагымбай туулат. Ошол кездерде Орозбак өлүп калат. Сагымбай жетим калып, көрүнгөндүн кызматын кылып, Көлдө жүрүп калат.

Сагымбайды жетим калганда, 15 жашынан баштап Келдибек тарбиялаган. Ал эми көлдөгү Акылбек ал дагы Келдибектин окуучусу. Ошол Акылбекти, Сагымбайды мактаган Келдибек болгон. Акылбек эки тилде айткан: кыргыз, калмак. Себеби калмакка аралаш жашаса керек.

Ат-Башыдан Суранчы деген чыккан. Аны да Келдибек тарбиялаган. Суранчыны тарбиялап, анын баласы Калча деген да жакшы айткан, бирок аны жыйнап, манасчылардын арасында Суранчыны гана жазат, ал эми Калчаны жазган эмес. Анан Тыныбек - бул тынымсеит. Ал дагы Келдибектин шакирти, окуучусу.

Ыбырай Абдрахманов жазганында Сагымбай “Келдибек менин такем, окутуучум” деп айтпаптыр. Ал эми Тыныбек “менин бирден бир окутуучу-устатым Келдибек” деп айтканы бар экен

Шапак үч ай бою Манас айткан

Ал эми Кочкордон Шапак деген манасчы чыккан. Шапак Жумгалга барса, ал жерде Көкөмбаев Урман деген кыйындары болгон, ошол Соң-Көлгө көчүп жатыптыр дейт. Анан учурашып жатса “ой манасчы, келипсиң”, - десе, “жумуш менен келдим”, - дептир. “Ай эми сен жүрү биз менен тоого”, - деп, тоого ала кетишиптир. Ал тоодо үч ай жүрөт да, үч ай бою Манас айткан. Бул окуя XX кылымдын башында болгон.

Мамаканова Урматгул, 1967-жылкы, Бирлик айылы

Байгана элге кам көргөн киши болуптур

Байгана деген биздин атабыз экен. Ал аябай элге кам көргөн киши болуптур. Элди багып, бири-бирине каралашып жүргөн. Илгери ал

Анжианга барыптыр. Ал жерден чоң-чоң мешок алып келет. Элдин баары бул эмне десе, бул картошка деген болот дептир. Муну Асан деген кудабыз мага жомок кылып айтып берген. Ошондон баштап элге картошка тарайт. Бул XIX кылымдын аягы XX кылымдын башында болгон окуя.

Ал багбан адам болгон. Кийин Меккеге барып, тал алып келип, биздин ата-бабалардын конушуна тигиптир. Ошол бактар өсүп чыгат. Кийинчерээк аны Жаанбай дегендин баласы отунга кыйган экен. Энеси биздин туугандардын кызы болуп калат. Бактарды кыйгандан кийин ал бала ооруп, бир аздан кийин эле каза болуп калыптыр. Андан соң, биздин кайнатабыздын балдары көчүп барып, суунун көзүн ачышкан. Ал жерде эки ыйык булак бар.

Мамбеталиев Турсунбек, 1927-жылкы, Терек-Суу айылы

Тилекмат - атбашылык черик

Саруудагы кызымдын кайненесинин атасы Акун деген киши 87 жашта. Ошол кишиден Чыныбай, Тилекмат жөнүндө укканмын. Анын айтуусу менен Жусуп Мамайдын айтуусу окшош келет. Уккандарымды айтып берейин. Көлдө Бийнасар деген атактуу, белгилүү бий болгон. Ошол бий кызын черик уруусундагы Боорсок бийдин баласы Кожокулга турмушка берет. Бирок анын бир нече аялдары болгон.

Илгери бийлер көп аял алчу. Бийнасар бийдин кызы эркек уул төрөйт. Эркек төрөгөндөн кийин күнүлөрү (мурунку аялдары) көралбастык кылып, жаман көрүшөт. Себеби, бул аялдан төрөлгөн бала мураскөр болуп калат. Бийлик буларга өтүп кетет деп, жаман көрө башташат.

Марал аман алып калган бала

Илгери элдер жайлоого алыс жакка, журт жаңырттып көчүшчү. Эгерде үйдө кожоюну болбосо, баарын байбичеси башкарган. Ошентип, көчүп жүргөн учурда Кожокул башка жакка жумуштап кетет. Анын жогун пайдаланып, байбиче аялы жылкычыларына айтат: “Көчкөндө тигинин баласынын бешигин алып бербе. Кулунду бээ токуп бергин” деп. Илгери байбичелер бээни жоош деп минишкен экен. Ошентип, тигиге кулуну бар бээни токушат. Шашылып жылкыны айдап, бешикти өңөртпөй коюшат. Бээ тегеренип, чыңырат. Ошондо келин бешикке келип, аны өңөрүп бастыргычакты көч кетип калат. Аларды таппай калган келин: “Кой, мен төркүнүмдү көздөй кетейин”, - деп, көлдү көздөй жөнөйт. Жүрүп отуруп, кеч кирет. Караңгыда эч нерсе көрбөй, чоң сууга кирет. Орголоп барган мезгилде бээ таштан мүдүрүлүп, өңөрүп бараткан бешик сууга агып кетет. Аялдын кыйкырыгын уккан мал кайтарып жүргөн жигиттер чуркап келишсе, аял “балам сууга түшүп кетти”, - дейт, “эми караңгыда балаңды таба албайбыз”, - дешип, баягы келинди тынымсейит уруусунун байынын үйүнө алып барышат. Баласын агызып жиберген келин буркурап, боздоп ыйлаганда, бай жигиттерин чакырып, “мунун баласы өлсө дагы сөөгүн таап келгиле”, - дейт.

Жигиттер таң атаары менен сууну бойлоп баратышса, ошол суудагы аралчада бир марал секирип өтөт. “Марал кайдан келип калды? Мурун жок эле”, - дешет. Жакын келип, акмалап карашса, бешик турат. Анын ичинде бала аман-эсен жаткан болот, оозунда сүттүн көбүгү чыгып калыптыр. Ошондо баланы алып, сүйүнчүлөп келишет. Келинден бай сурайт: “Балам, сен кайдан келатасың, кайда бара жатасың, эмне болдуң?”. Ошондо келин айтат: “Мен атбашылык Боорсок бийдин келинимин. Күйөөмдүн аты Кожогоул. Көчтүн кайда кеткенин таппай калдым. Жаштыгым менен тигилерге таарынып, төркүнүмө баратам”, - дейт. Тынымсейит бай Боорсок бийди да, Бийнасарды да билет. Анан ал “эми балам, балаң дагы эс алсын, өзүң дагы эс ал. Үч-төрт күн жат, анан сени же Ат-Башыга, же Көлгө жеткирип коём”, - дейт.

Тукумун жаманатты кылган Кожогоул

Анын максаты - аялынын артынан Кожогоул киши жиберсе кошуп жибермек. Бирок үч-төрт күн өтсө деле эч ким келбейт. Анан бай жигиттерине баягы келинди кошуп, Көлгө жиберет. “Бул келиндин бир тал чачы жерге түшпөсүн”, - деп атасына жеткиртип берет. Ал атасыныкында бир жыл жашайт. Эч ким келбейт. Анан Бийназар бий балаңдын бүлөсүн алып кет, же башын алып кет деп Ат-Башыга Кызыл чокту жиберип Кожогоулду алдыртат. Бий Кожогоулду жакшынакай төргө өткөрүп, коноктой берет. Ал беш-алты күн жатат. Анан Кожогоул бир жигитин кайнатасына жиберет, “эмнеге чакыртканын билип кел”, - деп. Бий “балам, бүлөңдүн келгенине бир жылдан ашып калды. Артынан келбеңдер. Алып кетейин десең, мына алып кет. Алып кетпейм десең, анда башын ачып кет. Анда өзүнчө турмуш курсун”, - дейт. “Муну алып барган менен кайрадан эле ушундай болот го. Бири-бирине батышпайт го. Эми бул жерде эле калсын”, - дейт. Анда атасы “анда кызымдын башын ачкын”, - деп, молдо чакыртып ажыраштырат. “Эркек бала сага таандык, баланы алып кет”, - дегенде, Кожогоул айтат “ушул бала үчүн ушул күн болуп жатпайбы. Эми баланы алып барганда жол алыс болсо, жолдон бала өлүп калабы, баргандан кийин муну ким багат? Андан көрө энеси менен эле калсын”, - дейт. Ошондо бий “ай балам, туура эмес кылып жатасың. Тукумуң жаман аттуу болуп калат”, - деп үч жолу айтат. Сен балам эл-бүлөңдү таштап кетип жатасың, мал алам десең мал ал, дүнүйө алам десең аны ал, каалаганыңды ал”, - дейт. Ошолор кирген боз үйдө жибекке бермет аралаштырып чырмалган чыкдан бар экен. “Атам каалаганыңды ал деп жаткандан кийин, куру кетпей ушул чыкданды алып кетейин”, - дейт. Ошондо ал: “Атаңдын тукумун жаман сөзгө калтырганы калдың, болуптур бергиле”, - дейт бий. Чыкдан чийден жасалат.

Кожогоул кеткенде кызынан сурайт: “Эми балаңды мен бала кылып багып алайын, сен жашсың турмушка чык. Баланын аты ким?”, - десе, “Балага ат коюла элек”, - дейт кызы. Анда ат коелу деп ак боз бээни союп, түлөө кылып, элин чакырып, “менин жылкымды айдаган Жылкайдар болсун”, - дейт. Ошентип, балага асан чакырып ат коюп,

“Жылкайдарымды бакма бала, тигинин баласы деген оңбосун”, - деп бата кылып, “менин өзүмдүн балам” деп багып алат.

Жылкычылар менен жылкы айдаган Жылкайдар

Ошентип, бала чоңоет. Жылкычылар менен кошо жылкы айдайт. Илгеркилер “балабыз кагылсын-согулсун” деп малчыларга беришкен. Жайдын бир күнү Жылкайдар жылкыларды айдап келбейт. Кеч болуп кетиптир. Бий капа боло баштайт. Бий атын бастырып тоо жакка барса, эки колун бириктирип, уктап жаткан болот. Бул түш көрүп жаткан экен деп ойготпойт. Бирок бала ойгонуп кетет. Анан атасы сурайт: “Эмне түш көрдүң?”, - деп. Бала айтат: “Көлдүн күңгөйү менен тескейинде эки чоң бийик дарак өсүптүр. Ошол эки даракка колумду сунуп, экөөнү бириктирейин деп, кошо албай, ойгонуп кеттим” дейт. “Ээ балам, бул жакшы түш экен”, - деп үйүнө келип, байбичесине айтат экен (анын аты Бөжөк): “Бул кара тумшук Жылкайдар ушундай түш көрүп жатыптыр, жакшы түш экен, ушул түшүңдү сатасыңбы десем унчукпай койду”, - дейт. “Андан көрө түлөө кылып, түшүн жакшыга жоруталы”, - деп боз бээни сойдурушуп, түлөө кылып, эл-журтту чакырып, түшүн жорутушат. “Көлдүн аяк-башын бүт сенин тукумуң бийлейт экен. Эгер эки бакты бириктиргенде, Көлдүн күңгөй-тескейин бүт сурамаксың, а мында бир жагына бийлик жетип, бир жагына бийлигин жетпей калды”, - деп жорушкан экен.

Ошондон кийин “кой, бул бала чоңоюп калды, эми үйлөнтүп коелу”, - деп, Жылкайдардын жанына жигит кошуп берип, кыз тандап келгиле дейт. Бирок балага бир да байдын кызы жакпайт. Орто жашаган карапайым кишинин кара-тору кызын жактырат. Анан “мейли, балага жакканын алып берели. Тектүү, чоң жерден куда күтөм го дедим эле”, - дейт бий. Анан баласынан сурайт: “Сен эмнеге бир да сулууну жактырбай, бул кызды тандадың?”, - деп, анда бала “Мага ушул нарк берет, тукум берет. Эркек уул төрөп берет. Мага ушул керек”, - дейт. Ошондон сегиз балалуу болот. Жылкайдардын колуктусунун боюнда болгондо, бийдин өзүнүн келининин да боюнда болот. Экөөнүн тең ай күнү жетип калганда, Бөжөк байбиче айтат: “Экөөң барып бешикке тал кыйып келгиле. Ошондо кимиң кандай тал алып келсең, ошондой кылып балаңарга бешик жасатам” дейт. Экөө эки жерге бөлүнүп, башка-башка талдан бешикке жарагыдай кылып, кыйып келип, боз үйдүн ичине кургасын деп коюп коюшат. Үйдө бир да эркек киши жок, Бөжөк байбиче өзүнүн келини экөө отурса, эшиктен бир аксакал салам айтып кирет. Келини кымыз берейин десе куюлбайт, ошондо Бөжөк байбиче тура калып, “балам, мындай кылып куйбайсыңбы” деп, сабаны бышып ийгенде, кымыз оозунан атып чыгат. Байбиче кымызды куюп, аксакалга өзү сунат. Ал кымызды ичип туруп, боз үйдө турган эки талды көрсөтөт. Таягы менен чаап “бул тал кимдики?” дейт. “Менин Жылкайдар деген баламдыкы” дейт. “Булбул уялаган тал экен, буга бөлөнгөн бала Көлдү үч чоң азаптан алып калат”, - деп чыгып кетет. Бешик жасалат. Жылкайдардын келинчеги төрөйт. Атын Тилекмат коет.

Тилекмат чоңойгондо чечен, сөзмөр, калыс, эң жакшы адам болуп чыгат. Бирок аны Бийназардын өзүнүн балдары өгөйлөп жакшы көрбөйт. Басынтат, бийликти бергиси келбейт.

Элчи Тилекмат

Тилекмат чоңоюп, аял алып үйлөнүп, жайланат. Анын аялы да көп бала төрөйт. Бир күнү Кокон хандыгынан элчи келет. Азыркы Тамга деген жерге ал үй тиктирип, ордосун куруп, Көлдүн ханын чакыртат. “Келип бизге баш ийип берсин. Болбосо согушка чыксын” дейт. “Ким барат?” дешет. Жиберген кишилер келбейт, тигилер өлтүрүп коет. Анан үчүнчү жолкусунда отуруп алып, кеңешишет, “ханы, билерманы келсин деп жатышат” дешет. Муратаалыны айтышат “Сен бар” деп, “мен барат элем, бирок атта жүрө албайм, белим ооруп жатат” деп шылтоолойт. Ошондо Сарт аке “Буга жараса, Тилекмат жарайт, ошону жиберели” дейт. Тилекмат “мен барганда жөн барбаймын. Мага жакшы кийим кийгизгиле, жакшы ат мингизгиле, жаныма жолдош кошкула. Мен Көлдүн ханымын деп барам”, - дейт. Ал барганда аны “Кимсиң?”, - десе, “Мен Көлдүн ханымын”, - дейт.

- Атың ким?

- Жылкайдар уулу Тилекмат.

Кабыл ала турган жерине кокондор килем салып коюшат. Тилекмат аттан түшпөй ошол килемди бастырып отуруп, хандык дөөлөтүн көрсөтүп барып түшөт. Анан сүйлөшүп отургандан кийин Кокон ханы айтат: “Силер эми бизге багынып бересиңер, биз кыргыздын көп жерин багынтып жатабыз. Макул болсоңор тынчтык жолу менен багынып бергиле. Болбосо согушка даярбыз, мына колубуз менен келдик”, - дейт. Анда Тилекмат “Багынганда силерге эмне деген салык төлөйбүз? Бизде акча деген жок. Биз мал менен гана жан сактайбыз. Малдын сүтүн ичебиз, этин жейбиз, терисин кийим кылып кийебиз”, - десе, “малыңардын терисин, жүнүн бергиле, мал бергиле”, - дейт. Ошентип, макулдашып келишим түзөт. Анан “салыктын баарын сен чогултуп келесиң”, - десе, “мага документ бербесеңер, мага баш ийбөт”, - дейт. Ошондо мөөр коюлган документке “Жылкайдар уулу Тилекмат, Ысык-Көлдүн ханы”, - деп ага тон кийгизип, жөнөтүшөт.

Ошентип, кокондуктар согушун жарыялабай кетишет. Тилекмат келип, болгонун айтып берет. Бирок мөөрдү көрсөтпөй катып алат. Тонун Муратаалы “бул мага жарашчу кийим экен”, - деп алып алат. Ошону менен Тилекмат өзүнүн оокатын кылып жүрө берет.

Кийин Кытайдан элчи келет. Кытай менен кыргыздын чек арасында калып калган калмактар, кыргыздарды жамандайт. “Булардын пейили тар, ханы жок. Ээнбаш, ынтымаксыз эл. Булар бизди талап, мал-мүлкүбүздү алып алышат. Чек араны чектебейт”, - дешет. Ошондо кытайлар келишет экен. Көлдүн ханын алар да чакыртышат. Кайра Тилекмат барсын деп чечим чыгарышат. Тилекмат “Кокондуктар берген тонду бергиле”, - деп, Кокон ханы берген мөөрдү алып жөнөйт. Кокондуктар араб, анан кытай тилинде жазышкан. Тилекмат барып

“Мен Көлдүн ханымын” деп баягы мөөрдү көрсөтөт. Анда кытайлар калмактарга “Булардын ханы жок дебедиңер беле? Булардын ханы, мөөрү, тону бар турбайбы”, - дейт. Чек ара деп Нарын суусун айтат. “Биз ошондон бери өзүбүзгө алыш керекпиз”, - дейт. Ошондо Тилекмат айтат: “Биягы силердики, ал эми биягы биздики”, - деп чек араны суу, тоо менен бөлгөн экен. Ошондо Тилекматтын табышкерлиги менен кыргыздын көп жери кытайларга өткөн эмес.

Ошентип, чек ара маселесин чечип, чыгып кетет. Анан бугу менен сарыбагыштын ортосунда чабыш болот. Сарыбагыштар казактын ханы Тезектөрөгө барып, жардам сурайт, бугулар “биздин Ормон ханыбызды өлтүрүп, бизди кыйнап жатат” деп 45 жылкы айдап барат. Анан кой деп дагы Тилекматты элчиликке жиберешет. “Тезектөрөгө кандай жолуксам болот?”, - десе, “ал эртең менен эрте туруп даарат алат. Эшикке чыгат, ошол мезгилде жолуксаң жолуктуң”, - дешет. Ал жолугуп айтат: “Мен кыргыздан келдим. Сарыбагыштар биздин жерибизди чаап, Ормонду өлтүрдүң деп бизди Кытайга сүрүп жатат. Бизде кыз төрөлдү эле, Сизге арнап атын Төрөтай койдук эле. Ошол аманатты Сизди алып калсын, ошону берип кетели деп айтып келдик”, - дейт. Тезектөрө “Сарыбагыштар ханыбызды өлтүрүп койду деп келишти, сен минтип келиптирсиң. Сенин аманатыңды кантип алабыз?” дейт экен. “Казак-кыргыз салты боюнча киши менен барып алат”, - дейт. “Сарыбагыштарга киргизсем сүйлөшө аласыңбы?”, - дейт. Киргенде эле сарыбагыштардын арасында Байтерек деген башчысы болуп келген экен, көрүп эле “ой бул кайдан келген?” дейт. Ал аттап-буттап Тезектөрөнүн жанына барып отуруп алат. Сарыбагышка сөз бергенде, баягы кара сөзүн сүйлөйт. Ошондо Тилекмат айтат: “Төрөм ханга кун барбы? Хандын куну болобу? Эгерде хандын куну болсо, сенин агаларың, түпкү аталарың Кененсары менен Ноорозбайларды Ормон баштап сарыбагыштар өлтүрүп салып, ушул убакка чейин кун бердиби?” дегенде, Тезектөрөнүн баласы “ой ата, ушулар менен не сүйлөшүп, кантип карап отурасыз?” дейт. Ошондон кийин сарыбагыштарды кубалап кетирет.

Мукашова Гулина, 1949-жылкы, Ат-Башы айылы

Апам көрөгөч болгон

Апам аябай көрөгөч, касиети күчтүү адам эле. Теспе тартпай, таш менен төлгө салбай эле жөн эле айта берчү. Анын айтканы айткандай, дегени дегендей келчү. Бир нерсени укса, анын аягы мындай болот, ал минтиптир деп айтып койсо, туура келип калчу. Себеби апамдын ата-бабалары олужа болгон. Чоң таятабыз бай, чоң молдо болгон экен. Ал Ача-Кайыңдыга чоң мечит салыптыр. Илгери Советтер Союзу курулардын астында бай-манаптарды кубалаганда, апамдын эне-атасы балдарын алысыраак туугандарына таштап, Кытайды көздөй качышкан (1916-жылы). Апам айтып калчу, чоң таятабызды орус солдаттар тегеректеп, беш атаар менен атаарда, ортодо турган аты менен көздөн кайым болуп кеткен деп. Солдаттар “шайтан кыргыз, шайтан кыргыз учту”

деп эле эстери ооп калышат. Аны биздин апабызга ошол солдаттарды ээрчитип барган Шыгай деген киши айтып берген экен. Апама жолугуп: “Сен жөнөкөй адамдын тукумунан эмессиң, сенин чоң атаң олуя болчу. Дубасын окуп, курчоодо калган кезде, көздөн кайым болгон”, - дептир.

Таятамдардын байлыгы дагы эле жер алдында

Чоң таятамдар байлыктарын, алтын, күмүш ж.б.у.с. жердин алдына катып кеткен. Жерди казып, катканын эки эле бир тууган билчү экен. Кайра келебиз деген ой менен, үстүнө жалпак ташты жаап, анан топо үйгөн экен. Ошол таштын үстүнө дуба жазылган дейт. Аны эч ким таппайт деп калчу апам. Кийин алысыраак туугандары укканда жер касышып, катып кеткен дүнүйөсүн табабыз деген ой менен издешкен, бирок эч ким тапкан эмес. Апама бир көзү ачык айткан: “Ата-бабаларың бай болгон экен, ушул кезде да жердин астында турат: алтындары, күмүштөрү, кумганы бар экенин көрүп жатам. Бирок анын үстүндө дубаланган таш бар экен. Ошондуктан анын урпактарынан башка эч ким ача албайт”.

Кытайдын кайсы жерине качып кеткенин билбейм, бирок Кытайга барып да өзүнө мечит салган экен. 100 жаштан ашып, сопсоо басып жүрүп, мечитинде намаз окуп жаткан жеринен кайтыш болгон. Ал өзү айтчу экен: “Мен саждага (намаз окуп жатканда, чекесин жайнамазка тийгизет) барган кезде, тиги дүйнөгө кетем”.

Мусаев Даирбек, 1968-жылкы, Куртка айылы

Муса Кожо - Тоймат бийдин тукуму

Бизде 20 ашык уруу жашайт. Муса Кожонун түпкү аталары Тоймат бий. Тоймат бийдин баласы Жанболот баатыр, Жанболот баатырдын баласы Ырыскул, Ырыскулдун баласы Тайлак баатыр. Тоймат бийдин балдарынын бир уруусу деп Муса Кожо эсептелинет. Муса Кожо азыркы тарыхта жазылбай калган, ал Ак-Тааланын элин Үркүндө 1916-жылы сактап калган. Муса Кожонун Ак-Таалага, элине жасаган эмгеги зор.

Анын биринчи эмгектерин айта кетсек, бул киши чарбачыл болгон. Тоголок Молдо айылынын өйдө тарабында Муса Кожонун чарбасы бар. Ошол жерди зоопарк кылып, канча километр жерди дубал менен тостурган. Кадимки кийиктерди, кайберендерди, канаттуу куштардан бери кармап келип, бактырган. Муса Кожо калыстыгы менен заманга жараша элдин көйгөйлөрүн чечип келген. Ал Муса Кожо болуш, Муса Кожо бий деген ат менен белгилүү болгон. Муса Кожо Соң-Көл жайлоосунда турган кезде, 1915-16-жылдары, орус баскынчылыгы, колониялык саясаты жакындап калган кез экен.

1916-жылы Ошто, Фергана өрөөнүндө кыргыздар көтөрүлүп чыккан. Ошолор менен кабардар болуп турган. Шабдан баатырдын татар тилмечин ал дайыма жанында котормочу кылып алып жүргөн. Эл кача баштаган кезде, ал өзүлөрүнүн кишилерин көл аймагына, Чүй өрөөнүнө, Бишкек аймактарга чейин жиберип, байкап, серепчи болуп турган.

1916-жылы Куропаткиндин армиясы жакындап келген Үч Кара-Суу деген жерге боз үй тиктирип, сулуу кыздардын колуна нан, туз коюп, тосуп алуу камын жеген. Эң башкысы, элин Айгыр-Жалдын артына жашынтып каткан экен. Эгерде ок чыгып кетсе, элимден ажырап калбайын деп, кадимки эле кызыл тоону белги кылган. “Эгерде тууну жыксам, качкыла, ок чыкса кырылып калбайлы. Туу жыгылбаса, качпай тургула” деген. Куропаткин чукулдап калган кезде, ал астынан жигиттери менен тосуп чыккан. Бирок эли ал жерде жок болгон. Даам таткандан кийин, “эмне үчүн качкан жоксуңар силер?” деп сурашат. “Мен силерге ок чыгарган жокмун, курал көтөргөн жокмун, элимди аман койгула. Эгерде ок чыгарам десеңер, мени алып кеткиле. Мен башымды элим үчүн курмандыкка чалам”, - деген. Жанындагы тилмеч которуп бергенден кийин, офицерлер таң калыптыр. Ушундай жапайы кыргыздардан дипломат чыгат экен деп. Муса Кожо зээндүү, заманга жараша саясатчы болгон. Боз үйгө орус солдаттарын жайгаштырып, өздөрү Тогуз-Торо тарапка ооп кеткен. Бир эле кишинин акылдуулугу менен Ак-Таала эли качпай калган. Ошондо Көл жагы эки тарап менен качкан, күңгөй бети болсо Кытай тарапка оогон, ал эми бул тескей бети Бедел-Арт ашуу менен качкан. Ал эми Чүйдөн Соң-Көлдү ашып качып келгендердин көбүнчөсү Торугарт, Нарын тарап менен качкан. Оштон качкандар Кытайга ооп түшкөн.

Муса Кожонун дагы эмгектерин айта кетсек, Үркүнгө чейин болуштардын жыйыны болуп турган. Ошол жыйынга Муса Кожо менен аталаш тууганы Батайдын баласы Касымбек кошо барган. Муса Кожо өзү жоош киши болгон, Касымбек болсо өктөм жана өкүм болгон. Болуштардын жыйынында Касымбек сөз талашып, көп маселелерди чечкен, агасы көп сүйлөгөн эмес. Эки тууганды уруштурабыз деп айрым болуштар Ат-Башыга курултай чакырышып, экөөнү бири бирине тукурушат. Ошондо Касымбек айтат: “Ай, мен миң сүйлөсөм, ал бир эле сүйлөйт”. Андан кийин Муса Кожого келет. “Ай, Муса Кожо, иңиз Касымбек сага такыр сөз бербейт, сени деле сүйлөтүп койбойбу?” дешсе, “Касымбек бир эле Кудайдан коркпосо, эч кимден коркпойт. Ал сүйлөсө, мен бир эле сүйлөйм”, - деп коет. Ошентип, экөөнүн сөзү бир болуп калат. Көрсө, бири бирин аябай колдогон экен.

Муса Кожонун Калпа деген өтө тентек, зулум иниси болгон. Ал агасына таянып, элдин минип жүргөн атын тартып алып бейбаштыктарды жасаган. Калпаны ыймандыкка түшөр бекен деп ажылыкка жиберет.

Үркүндө качып кеткендер кайра Мекенине Торугарт аркылуу ашып келаткан ач жыңалач качкындардын баарын жолдон тосуп, курсагын тойгузуп, бир сыйра кийинтип, тыңытып, анан кайра Соң-Көл ашыртып, жерине жеткирип турган дешет. Муса Кожонун эмгеги абдан зор. Эгер Муса Кожо болбогондо Ак-Талаада элдин саны ушунчалык болмок эмес.

Сатыналиев Айылчы, 1939-жылкы, Кара-Суу айылы
Куйручуктан жыгылган Касымалы

Касымалы - Куланактан чыккан болуш. Болуш эриккенден ары өткөн, бери өткөндөрдү эрмектей берген экен. Ал өтө кыяматчыл киши болгон. Бир жолу Куйручук өтүп баратса бирөөнү сабап жаткан экен. “Ой эмне болду? Күнөөсү эмнеде?” десе айтат дейт, “Челектин ичин көргөзүп, эмне бар десем, эч нерсе жок дейт”, - деп сабай берет экен. Куйручук тиги кишинин акысын алып берип Касымалыга челекти көргөзүп, “Бул эмне?”, - дейт, тиги “Челек” деп жооп берет, “Ичинде эмне бар?”, - десе, “Эч нерсе жок”, - дейт. “Анда жок болсо, муну да жок кылып сабагыла”, - деп жигитерине буйрук берет. Анан сабай турган болгондо “Кой, кой, Куйручук, сен жеңдиң”, - деп Касымалы бир жыгылган экен.

Бир жолу Куйручукту чакырып алып, “Кел, Куйручук” деп, эшикке кара көлдөлөңдү калың салдырып, журат (койдун сүтүнөн жасалган айран) алдырып келип, биринчи Касымалы ичип туруп, эмне дээр экен Куйручук дегенсип, “ыр” деп ыркырайт. Ошентсе тиги Куйручук болсо айранды ичип, Касымалы көздөй бүркөт. Касымалы качкан сайын бети-башын айран кылат. “Кой Куйручук, жеңилдим”, - деп, ат миңгизген экен. Илгери сөзгө жыгылып калса, өмүр бою балдарына чейин лакап болот деп ат миңгизип, тонун жаап, “кой эми, кечирип кой” деп, кечирим сурашкан экен. Кыргыздар ошону үчүн сөзгө маани көп берген экен.

Ак-Талаадан Тоголок Молдо, Музоке дегендер манасчы болгон. Музоке - бул Муса Баетовдун эле замандашы болгон. Муса Баетов деген комузду ушундан үйрөнгөн дешет. Ошол эле шакирттери Абдыкалы Чоробаев дагы манасчы болгон. Молдобасан да манасчы. Булар бизден чыккан залкар манасчылар болуп эсептелинет.

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары
Куйручук олуянын окуяларынан

Эки Бел Конуш бар. Биринчиси - Шилбилүүнү өрдөп келип, Чоң ашуунун чыга беришинде. Экинчиси - биринчисинин күн чыгыш тарабындагы кара тоону капталдай жүрүп, олтуруп сол жакка бурулганда, кичинекей кайкаңдагы Бел Конуш.

Биз кай жерде болбосун айылдын башына кончубуз. Үйүбүздөн жогору кичинекей кайкаңда бир топ балдар ойноп жүргөн экенбиз, ары кырдан бизди көздөй, бир карегер ат минген киши келип калды. Арабызда аны тааныган эле зирээк бала бар экен. “Куйручук келатат” деп эле дүргүп качып жөнөштү. Мен эмнегедир буйдалып, кача албай калдым. Анда майда балдар Куйручуктан кашчубуз. Куйручук кара көрпө тебетей кийген, кара мурут, кара сакал, белинде билинер-билинбес чаары бар, адырайган тик көз кара киши экен. Кара чийбаркыт жыллуу кемсел кийген, аягында маасы, көлөч. Жаныман өтүп кетти.

Куйручук (өз аты Кудайберген) олуя адам болуптур. Калыгул Бай уулу сыяктуу кара кылды как жарган калыс, адилет, чукугандай сөз тапкан чечен болгон экен. Мурунку өткөн даанышмандардын, акылгөй олуялардын сөзүнө канык болгон даана адам эле дейт көргөндөр. Чындыкты түз айткан кемеңгер инсан. Эң күчтүү касиети келечекти билген, бир караганда адамдын ички сырын, пейилин, мүнөзүн, келечек тагдырын таап койгон киши болгон. Сенде кандай оокат кайсы жерде турат, айттырбай эле өзү көрүп тургандай айтып, керектүүсүн алып, жарды-жалчыларга бере турган.

“Ургаачы жолборс жок бекен?”

Айылда жарды жалчыдан, бир жетим кемпир дүйнөдөн кайтат. Ал адам өтө кары болгондуктан (80-90 жаш) анчалык деле көңүл бурулбайт. Айылдагы аксакалдар намыстанышып, үй тиктирип, майда балдардан “энекелетип” өкүртүп коет. Жердештеринин бул жоругу Куйручукка маалым болуп калса керек, тээ алыстан эле жалгыз, карагерге камчы уруп, Куйручук заңкылдаган үнүн бийик чыгарып, “айланайын жолборсум, кагылайын жолборсум, эсил кайдан көрөйүн”, - деп эле өкүрүп-бакырып келатат дейт. Аксакалдар дүрбөлөп, кокуй Куйручук экен, балдар өкүргүлөп деп тосуп калышат. Куйручук келаткан тарапта, ортодо чоң аң, кокту бар экен, ошого кирип кетип эле жок болот. Ана келет - жок, мына келет - жок, өкүргөн балдардын үнү каргылданат. Тынчсызданган аксакалдар, кокуй, Куйручук аттан жыгылып калды көрүнөт, чапкылачы деп бир баланы атка мингизип жөнөтсө, Куйручук атынан түшүп, жайма-жай даарат ушатып олтурган болот. Бала кайра чаап окуяны аксакалдарга жеткирсе, ачуулары келген карыялар этек-жеңин кагып, мыш болушуп, өкүргөн балдарды токтотот. Аңгыча карегерге камчы урган Куйручук, коктудан чыга “айланайын жолборсум, кагылайын жолборсум, эсил кайдан көрөйүн!”, - деп өкүрүп-бакырып турган элди аралата чаап, аттын оозун тарта албай өкүрүп жүрөт дейт. Куйручуктун кылыгына териккен карыялар, “өлөсөөлү кемпир болсо, аялды дагы “жолборсум” дейт бекен деп ачууланышат. Токтот “жолборсум” дегениңди дешип жаалашса: “О кокуй, ургаачы жолборс жок бекен”, - деп ээ жаа бербей жаалагандардын жаагын баскан экен.

Аския, мыскыл менен аялдарды өздөрүнө теңебеген, кемсинткен эркектердин бой көтөрүүсүнө камчы уруп, делөөрүүсүнө муздак суу сээп таштабадыбы. Аялды жолборско теңегендер Калыктын ырында, Куйручуктун жан куйкалаган мыскылында гана кездешет.

Байзак баатыр-ата

Жумгал жергесинин Кедей уругундагы Тоокенин тогузунун бири. Ал 1827-жылы Жумгалдын Кептешинде туулган. Байзактын атасы Тоокенин, энеси Каныштын ысымдарынан Көк-Ойдун этегирээк жагынын Тооке-Булак, Аралдан бир аз эле өтө бергенде Көкөмерен суусунун аркы өйүзүндө Каныш деген өрөөнү, Каныш кыя деген аттары ушул күнгө чейин сакталып келе жатат. Кылымдан кылымга кала берет. Байзак жаш кезинде чоң молдодон окуп, өз убактысында

сабаттуу адамдардан болгон. Байзак кербенчилерге кошулуп Үрүмчү, Үч-Турпан, Кашкар, Кулжа, баягы Бухара, Самаркент, Ташкентке чейин барып, Кокон хандыгынын тушундагы кыргыздын чек арасын толук тааныган.

Байзак узун бойлуу, кыңылдабыраак сүйлөгөн сакал-муруту жулмараак кара киши болгон. Ал ага-туугандарын, жалпы эле кыргыз элин ынтымакка чакырган. Чыр чыгарбоону каалаган касиеттүү, келечекти көрө билген. Элибизде кыргыз улуту үчүн өз ар-намысын арнаган, кара-кылды как жарган адилет, чынчыл, калыс, улуу, инсандар көп болгон. Шабдан баатыр ата, Алымбек датка, Курманжан датка сыяктуу койкашкалардын катарында Байзак баатыр болгон. Курманжан датка “Ажы катыным” деп Байзакты өтө кадырлаган. Байзак кыргыз, Кытайдын чегин ажыраткандыгы боюнча атайын орус падышачылыгынан чек алгандан кийин Шабдандын тапшыруусу боюнча казак, кыргыз, өзбек чектерин ажыратууга катышкан. Уруу манаптарынын Шабданга даттануусу боюнча, алардын жеринин чегин ажыратып берүүгө жумушту Байзакка тапшырган. Түз эле өзүнө кайрылгандар боюнча да уруу аралык жердин чектерин чың калыстык менен ажыраткан.

Каракол, Нарын, Жалал-Абад ойоздорунун чектерин ажыратканда, Нарын ойозунун Жалал-Абад жакты чегин Көк-Артын туу кырынан, ошол тону чек кылып келип, Чаар-Музоо, Оролмого чейин, андан Сары-Булак өйдө чыгып, Тер-Жайлакты бүт Нарын ойозуна калтырып, Ала-Бел, Өтмөккө чейинки Суусамыр кырка тоосунан Сокулук, Ала-Арча, Кегетиге чейин жүрүп отуруп, Шамшы, Түндүк, Байдам-Тал, Кубакыга чейин чек кылып таштаган.

Байзак баатыр атанын олуялыгы

Жакшы атанын аркасы менен болуштукка жеткен Зарбаттын жосунсуз жоругу Байзак баатырды көп кейитчү болду. Топ кишиге калп айтууну билбеген, беш убак намазын үзбөгөн Жумгал-Ата мазарынын шайыгы Мырзакматты тууган катары, анын атасын Байзак ата сыйлаган, кадырлаган. Ар кандай ноокас адамдар, таанып сыйынууга келгендер шайыктыкына көпкө отурушуп, болуш Зарбаттын адепсиздиги, элге катуулугу жөнүндө кеп козголуп, жүргөндөрдүн саны көбөйө берди. Мырзакул улуу агасы иретинде Зарбатка кемчиликтерин бетине айтып койду. “Бул датканы көрсөң, сен эле мендей акылдуу болуп кетипсиңби”, – деп Мырзакматты мазардын оропарасындагы чийге сакалынан бурап байлатып, колун аркасына таңып, төөчө тиздигин салып, Мырзакматты сакалынан ылдый жашын куюлтуп, каргап-шилеп тилин тарткан жок. Зарбаттын жоругу Жумгал-Ата мазарынын шайыгына кол көтөргөнү динден чыккан катары бааланды. Бул Зарбаттын мындай зөөкүрчүлүгү Байзак атага да жеткен.

Бир күнү эрте күздө Байзак ата: “Зарбат менин атымды токучу, өз атыңды да токуштур. Жигиттериңди жөн кой. Экөөбүз эле барып

келе турган бир иш бар”. Айылдан бир топ алыстап ээн жерде, бир кайткычакта экөө бастырып келе жатты.

- Мага катар бастыр, - деп Байзак Зарбатты жанына чакырды. - Ээн жерде жалгыз бастырып келатканыңда, үйүңө эртели кеч көзүңө элес-булас көк жал карышкырга чалдыга калып, кайра байкалбай калганын элес алган жоксуңбу?

Зарбат кичине кооптонду:

- Жок андайын деле байкай алган жокмун.

- Же түшүңө көк жал карышкыр кирип ойгонуп, өзүң шер байлап, кайра көзүңдү жумсаң, баягы карышкырдын элеси көрүнгөнсүп, сени шердеткенсип турган мезгилин байкай алдыңбы?

- Жок.

- Мындан мурун мени менен бастырып калганыңда, белеске, кайкыга чыга береринде, көзүңө элес-булас бирдеме элестеткенсип, бирок өзүңдүн зоболо жогору көтөрүлгөндөй сезилип калганын байкай алдыңбы? Чыныңды айт.

- Жок.

- Ошондой, сенин көзүңө чалдыкпаганы да чын.

- Сиз эмне деп жатасыз?! Эмне байкалмак эле?

- Ошондой жүдөңкү тартып калганыңдан байкадым эле, - деп Байзак ичинен күңгүрөнүп, катуу туталанып, кайра тартты. Бир топ жерге келгенде, “Сени тосуп ала турган, сага көрүнө турган жөнү бар эле. Сени жактырган эмес экен. Сенин жүрүмүңдү жактырган эмес экен”. Байзак капараак бастырып үйүнө келди.

Байзак ата Көкмөгө көчүп келгендин эртеси эле, бир топ аталган терекбайлар атанын үйүнө келип түшүп калышты. “Төргө өткүлө, чай-пай кайнатып жибергиле, кымыздан куйгула”, - деп ата шашып калды. Келгендердин бирөө, биз шашылыш элек, түнгө карагер айгыр үйүрдөн, он байтал менен жок, издери силер тарапка келген экен, ошолорду издеп жүрөбүз деп шашып калышты.

- Ии! Анда ууруңар мен турбаймынбы деп ата сурап калды эле. Тигилер шашып жок, катыгун башка жактан издейли деп ара жөнөштү. Алар аттанар замат эки жигит эки жагынан кармап тик тасмал менен бышкан бир байдын этин бүт төргө коюшту.

- Ой бул кайсы эт, - деп ата чочуйт. Байбичеси сарттар, Дордо бай тай союп өрлүктөп келгендигин, түндө кеч келип, жигиттер ашканага киргизип коюшкандыгын айтышат.

- Чакыргыла жанагы терекбайларды, капырай ушул ырыскыдан тигилерге ооз тийгизбей. Ат менен чапсаңар да жетип чакыргыла, - деп буйруйт. Жигит эшикке чыгып, ошончо кишиге этти жайлатып өзүлөрү кур ооз калгысы келбедиби, айтор, орточо үн менен кыйкырымыш болуп күңкүрөңдөйт.

- Тур, сен карачы деп аялын чыгарды эле.

- Оо!, кетип калышкан турбайбы, - деп тиги жигиттин сөзүн коштоп кайра кирет.

Байзак ата капалана: “Ата ушул ырыскыдан ушулар жешсе болбойт беле, берген элдин ырыскысы келген элге буйруш керек эле... Ниети бузулган жакшы болбойт, келерки ушул убакка чейин же сага, же мага көрүнөт. Буга Алла Таала өзү калыс”, - деген. Ажынын айтканы жаза кейитпей байбичеси ошол күзгө жеткен эмес экен. Акылман, олуялардын айткандары азыркы муундар үчүн таалим-тарбия.

Үстүнө кыл жугузбаган Солтонбек ата

Солтонбек беш убак намазын жазбаган, боюн дайыма таза, үстүнө кыл жугузбаган киши болгон. Ал тамырчы да, мал оорусун жакшы түшүнгөн жана айыктырган. Дайыма куш күтүп, ак туйгун салган. Бир жолу куш күтүп жүрсө, торуна бүркүт чалынып калат. Бүркүттүн кебетеси суук, көзү чекир, чалынып багалеге сары, буту кыска жоон, тармактары тарпайып өтө чоң. Ар тараптан караса, өтө эле жупуну, көңүлүнө толбойт. Томоголоп алып келип, турга отургузуп коет. Анда-санда шаңшыганы болбосо эч эле куник, кое бериш керек деген ойдо турат. Боз үйдөн эшикке чыгып отурса, алды ылдый жакта казактардын көзү өтүп аткан экен. Капилеттен бүркүт шаңшыйт. Аңгыча бир казак атына камчы уруп чапкан боюнча келатат. Солтонбекке чала-була салам берип, үйгө жүгүрүп кирип бүркүттүн томогосун алып, өзүнүн койнундагы томогосун кийгизип кучактап жалбарып жатып калат. “Бул бүркүттүңдү мага бер, мен сага бура-төө берейин”, - деп асылып калат. Бир бутунан аксаган килейген бууранын буйласын Солтонбектин колуна карматат да, шашылыш аттанып жөнөмөк болот. Ал казактын бүркүт жайган, ышкыбос мүнүшкөрү экен жана бүркүт шаңшыганда үнүнөн таанып, чаап келе калган тура. Атына миңгенден кийин, бул “Сары баалек көк чагыр деген буудайыктан кем эмес, бүркүттүн кырааны, буга бүркүт баласынан эч кимиси тең келбейт”, - деп жолуна түшөт. Солтонбек төөнү чөгөрүп тистеп, текшерип көрсө, бир тапканына чөңөр кирип, сыныгы тапанда калыптыр, ал буту шишип кеткен. Макисин курчутуп, отко мизин кактап чөңөрдүн эки жагынан тилип, кирип калган каскакты сууруп салат, кара кочкул кан жайыла берет. Шар аккан сууга үч күн байлап койсо, тапаны тазаланып шишик жанып куландан соо айыгат.

Солтонбек дубанга белгилүү санжырачы да болгон, баралына келгенде Ат-Башы, Нарындан аңыз кыла келишип, күндүр-түндүр санжыра угушуп, алты-жети күнгө чейин санжыраны, кыргыздын эски тарыхын угуп кетишчү экен. Санжыраны Тагай бийден тарта бүгүнкү күнгө жеткире айтчу экен.

“Мен илгери 16 жаш курагымда”, - деп сөз баштады көптү көргөн, көптү билген, согушка катышып, сол колунан ажыраган улгайып калган карыя. “Кыштын күнү кар калың, Жумгалдын этегинен үч аксакал, аларды эрчиген мен, Солтонбек деген чоң санжырачы бар дейт, ошонун санжырасын угуп келебиз деп аттандык. Солтонбек кыштоосу Түлкү кышты деген далдоо жерде экен. Солтонбектин сыртынан эки кабатталып жабылган чоң өргөөсү, ичинен ала кийиз, шырдактар менен

жылууланган, ортодо чоң тулгада тай казанда согумдун апапак майлуу эти кайнап турат. Бейчеки киши ал үйгө кире бербейт экен.

Солтонбек меймандос, казанаштуу кең пейил киши болуп чыкты. Сүйлөсө үнү жагымдуу, ал киши сүйлөгөндө эч ким анын сөзүнө аралжы болбойт, сырттан бирөөлөр үн катпайт. Чындыгында кыргыздын сүйлөмө тарыхын ийнесинен жибине чейин чечмелеген укмуш чечен киши экен. Сүйлөгөндөн, чарчабаган чаалыкпаган сөзгө балбан. Узун түндө үргүлөп кеткен кишини көп жактыра бербеген мүнөзү бар, майлуу этти көп жебеген кишини, эртеси кымыздан бергиле деп коет.

Упай ойнун айтышат, коноктордон уттуруп койсо, ырдап бер деп кыйнайт, ырдабасаң “Ээй!.. келгиле”, – деп койсо эле, эки шайтандай болгон келиндери кирип келип экиден “төөматек” алышат. Алардын аяп коер түрү жок, башың ысып-күйүп чыгат, келиндер кайра шып этип чыгып кетишет. Өзү уттурса ырдап берет. Солтонбектикинде эки үч күн конуп санжыра, сөзгө канып кайтканыбыз эсимде”, – деп карыя сөзүн тамамдады.

“Каракулак баатыр” атагын алган Эсенаман

Эсенаман балакай чагынан эле башка өзү курактуу балдардан айырмаланып, алп денелүү, кару-күчтүү, булчуң билектүү балбан болуп өсөт. Бир күндөй аксакалдар жаш балдарды чогултуп “Эр күрөш” уюштурат. Эсенаман күрөшкөн балдардын баардыгын жыгат. Өзү теңдүү, өзүнөн чоң балдардан он бешин катар менен тыным албастан көтөрүп урат. Мурдунан кан кетет, аксакалдар күрөштү токтотот.

Кийин жолборс алып, “Каракулак баатыр” атагында жүргөндө, үрүл-барал кечкурун көктүзга бир жактан, күңкүрөнүп өз оюнан ажырай албай келатса, килейген токол күрөң уй аркасынан эрчип алат. Каракулак улам артынан кайрылып, адашып калган уй экен го деп. “Өш!..” деп улам артка бурулат, бирок артынан калбай ээрчий берет. Жадаганда такымдап калган күрөң уйду, бөрү тил өрүлгөн камчы менен өш!.. деп мурунга тартып жиберет. Уй келип бурулуп барып жыгылгандай болот. Үйгө келип окуяны айтып берсе, о кокуй десе! Бул өрдөштүн башында айыл жок, туюк жер, болду-болбоду жыга чапканың аюу болсо керек”, – деп эртеси барышса, чын эле аюу болуп чыгат. Аюунун терин сыйрып алышат.

Каракулактын чыңырык менен кармашканы.

Соң-Көлдө, Ала-мышык тоосунда аң уулап жүрсө, жергиликтүү эл тээ-тетиги чын тоонун бетинен чыңырык өтөт, ал чыңырганда ошончо жерден ушул жердеги короодогу койлор үркүйт, уйлар мөөрөйт, жылкылар кишенейт, төөлөр бышкырышат. Айына бир жолу чыңырат. Эмесе мен ошол чыңырык менен кармашам деп, тайганын жетелеп, мылтыгын асынып жөнөп кетет. Барса тоонун бетинен капталдай бир аяк, кийин чубама жолдун астында боз үйдөн борчук таш, анын айынан тиги улуу тоо башындагы кар-мөңгүдөн эрип шылдырап аккан суу бар жай экен. Мына ушул бурчун ташты пааналайт. Атын жайдактап, суу боюна тушап койот. Тайганды агытып, ээр токумду жазданып, тердикин

алдына салып, мылтыкты октоп чыңырыкты күтүп калышат. Дыбырап өткүн жаап өтөт. Түн ортосу болгондо аты кошкуруп сийип жиберет. Тайганы кыңшылдап койнуна кирип келет, аңгыча дөөдөй үксүйгөн жүндүү, киши сөлөкөттөрүндөгү неме борчук таштан өтүп шыпылдап кетип атат, эмне болсоң ошол бол деп көп узатпай аркасынан мээлеп туруп тарс бир коёт. Саксайган неме, жан укпаган үн менен чыңырат дейсиң, эки тоо кабышып калгандай эле болду. Аскаларга урунган жаңырыктар кошул-ташыл. Коркконунан кирпич какпаган Эсенаман мылтыгын октоп жана из кууп кетти. Изи буту чоң адамдын жылаңайлак таманындай дардайган. Экинчи буту жаш баланын таманындай кичине. Ок тийген жерге барса, каны чууруп кеткен. Кандын изин кууп жүрүп отурса, чаңырык жолдон бурулуп, өйдөлөп тиги аска-зоого көтөрүлүп кеткен. Эсенаман кандын изи менен тоо-ташка жармашып жөрмөлөп, жедеп чыга албай турган жерден кайра түшүп келген экен.

Бир жолу губернатор Караколго келиптир деген кабарды угуп, кыргыз элинин кыйналып жаткандыгын баяндап, көйгөйлүү маселелерди козгоп, орусча арыз жаздырып Каракулак баатыр Боомдун ичинен жол тосот. Ал тоонун башына чыгып кетет. Балыкчы тараптан төрт жуп кардай аппак алты жулкунган кошулган карета катуу калай таш, тушма-туш келгенде тоо ылдый жүгүрүп түшүп, алдыңкы эки атты суулуктап алат, жанжыгачтын алдынан эки колдоп тиреп токтотот. Күч менен келаткан алты ат итче чочоюп отуруп калат. Бийик алдынкы жерде отурган айдоочу узун жазы шапалак менен кое бергин деп Каракулактын эки билегин чыпылдатып чаап турат. Ага да болбой Каракулак көптө барып карета ичиндегилер бир нерсе дегенде гана айдоочу шапалактаганын токтотот. Каракулактын эки колу билегине чейин кыпкызыл чыңалып чыкты. Каретанын эшиги ачылып, губернатор жерге түшөт. Каракулак колун бооруна алып, койнундагы арызды губернаторго сунат. Губернатор түрмөктү жазып окуп, анан беркени далыга чаап күлүмсүрөп башын ийкейт. Каретанын ичиндегилер менен орусча сүйлөшөт. Арыздын ичиндегилердин бардыгы аткарылат дегенди кол жаңсап түшүндүрөт. Жайма-жай унаасына отуруп жүрүп кетет. Кийин Каракулак баатырга эч кандай жооп келген жок.

Каракулак баатыр чоң энебиз Бурул эки балалуу болгондо дүйнөдөн кайткан. Шамшы, Кегети эли баатырын, шаан-шөкөт менен ат чаптырып Талды-Булак көрүстөнүнө коюшту. Жыл өткөндө ат чаптырып, ашын беришти. Бизди Байыт уулу, Каракулак тукуму дешет. Эсенаман-Каракулак баатыр жөнүндө баян үзүк-үзүк, айрым эпизоддор түрүндө бизге жетти.

Султанбекова Акбермет, 1948-жылкы, Ак-Кыя айылы

Чоң атам мүрөктүн суусун ичкен

Чоң атам касиеттүү адам эле. 96 жашка чыгып каза болгон. Чоң комузчу болчу. Менин атам директор болуп турганда радиодон келип, чоң атамдын комуз күүлөрүн тарталы, архивке калсын деп келише

тарттыртпай койгон. Динге туура келбеген нерсе экен деп. Кашкардан чоң атам келатканда, жанында от жалбырттап, шам сыяктуу, ээрчиген экен. Ал келме келтирип бастырып олтуруп, чарчап-чаалыкканда бир жерге токтоп, атын откоруп, өзү отуруп калат. Отурган жеринде эки таш тийишип калган экен, аларды алса оргуштап туптунук суу чыгат. Ошол сууну үч жолу катуштап ичкенден кийин эле суу жоголуп кетет. Тобо кылып, мен мүрөктүн суусун ичтим окшойт деп келме келтирип, атка минип бастырса, баягы ээрчип келаткан шамы да жоголот. Ошондон улам айтып калчу экен чоң атам “мен мүрөктүн суусун ичтим” деп.

Тайлаков Кароолбек, 1949-жылкы, Терек-Суу айылы
Сары Чечен

Чыбылдыый жөнүндө аксакалдар айтып калышаар эле. Чыбылдыый Тойготор экөө тең Тайлакка кытай кол салганда жардам беришкен экен. Анан Чырпыктыга Чыбылдыыйдын бейитине Тайлактын сөөгү коюлган. Бизде Сары Чечен деген болуптур, ал кыйын киши болгон экен. Кокустан Тайлактын сөөгү жатып калса, саяктар жерди ээлеп калат деп манаптарына айттырып, “биздин келиндерибиздин, аялдарыбыздын боюнан түшүп жатат” деп сөөктү ал жерден алдырып, башка өйүзгө койдурган дейт.

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы
Байгөнчөктөн чыккан балбандар

Байгөнчөктөн Маанакан деген чыккан. Аялдардан эч ким теңдеш албай койгон. Нарын облусунан республикага барганда, аялдардан эч ким чыгалбай коюп, эки орусту көтөрүп чаап, бир орустан жеңилип калыптыр. Ошондо Кожомкул айткан экен, “ап балам, ошо менен күрөшпөй койсоң болмок. Анын эркек экенин байкаган жоксуңбу? Чык десе эле чыгып жатасың, кой десе болбой. Ал эркек киши турбайбы, назарың сынып калбадыбы, мындан кийин күрөшпөгүн”, - дептир.

Андан кийин Байгөнчөктөн Тасмабай деген балбан чыккан, ал дагы аябай чоң балбан болгон. Өзү чоң киши болгон экен, көп балбандар менен күрөшүп жеңген экен, бирок анын Кожомкулдай аты чыккан эмес. Ак балбан деген өзбектен чыккан чоң балбан менен Бишкекте күрөшкөндө Тасмабай аны ийинге салып көтөрүп чапса, Ак балбандын колу сынып калыптыр. Анан тигинин колун сындырды деп байгени Ак балбанга берип коюшуптур.

Тасмабай 1970-жылы кайтыш болгон.

Түрмөнбай уулу Сапар, 1933-жылкы, Миң-Булак айылы
Көкөтай ата

Миң-Булак айылынан Көкөтай Өмүрбек уулу деген чыккан экен. Ал киши үч уулдун эң кенжеси экен. Ал жаш кезинен тартып эле сөзү курч, уйкаштырып сөз сүйлөгөн, элди аралаган өтө кайраттуу киши экен. Көкөтай ата бий да болбоптур, болуш да болбоптур - болгону

нарындыктарга аябай жаккан киши экен. Чечен адам болгон. Ошондуктан эл ыйбаа кылып, кокустан бул кишинин каарына калсак, жаман сөздөрдү айтып коет деп. Кудайдын эркесиндей эле элдин баары сыйлачу экен. Үркүндө 1916-жылы каза болгон экен.

Арстанбек Буйлаш уулу

Брчы киши болгон. Ал кишинин ырындай ыр болгон эмес. Брчылык өнөрү аябай кыйын экен. Атасы Буйлаш түштүк жакка барымтага түшүп калат. Кокон хандын убагында бизден салык алышчу да. Салык убагында төлөнбөй калса, болуштарды “2-3 жыл ушул жерде болосуң” деп алып кетишчү. Арстанбек эң кенжеси экен. “Атамды издеп алып келиш керекмин деп, жүрүп отуруп атасын таап, анан ырдап элге жагып, комузду катуу чертчү экен. Бутуна бычакты илип алып, ошону менен чертчи деп жүрүшөт. Ошол жерден атасын бошотуп келген экен.

Киши кийик

Бизди Бугу эненин тукуму деп коет. Мынтип айтып калгындын себеби Арыкмырза, Карамырза, Мырзакул, Асанмырза деген төрт бир тууган болот. Эми ошол Мырзакул, Асанмырза менен Карамырза Ала-Мышыктан киши кийикти - Бугу Энебизди - таап барышат. Кадимкидей эле аял киши, бирок кайып ээлеп жүргөн киши экен. Жапайы малдардын кусуру, ошолордун каисети экен Бугу Энебиз. Мырзакулдун биринчи аялы начар чыгып, “Итим жүз болсо экен” деп жалаң ит бактырган экен. “Мырзакулдун аялы жакшы чыкпай калды, киши кийик касиеттүү аял экен” деп, Бугу Энебизди Мырзакулга алып берген экен. Мырзакул менен бугу энеден Алсейит, Тынымсейит деп эки бала төрөлөт. Тынымсейит башында көлдө эле турчу экен, анан таарыныпбы же жөн эле Нарындын жери жагып калыпбы, бул жерге көчүп келип калат. Тынымсейиттин Кабели, Шалтак, Мортук деген үч баласы бар экен. Мортуктун балдары бизбиз.

Жан салуу

Мортуктун Жаманак жана Токтогул деген балдары болгон. Эки баласы тең Мортук атабыз жанын салып жаткан убакта төрөлүп, аларга ушундай ат коюлганы мындай болуптур. Негизи “жан салуу” өзүнүн актыгын далилдеш үчүн колдонулат. Жан салуу деген ишенчилик алууну билдирет. Мисалы, бирөөлөр малын урдатып, сен же сенин иниц, же тууганың алды десе, күнөөлөнүп жаткандар болсо “ууру кылган эмесбиз”, - десе, жан салышчу. Жан салганда айылдын мыктылардын, көзгө көрүнөөрлөрдүн жанын салат, жөнөкөй кишинин жаны салынбайт.

Жан салып жатканды мүрзөгө алып барып, кадимкидей жаназасын окутуп, табыпка салып коюп, жанын салдырчу экен. Эгерде киши күнөөлү болсо, жан салгандан кийин ал киши өлчү же болбосо оорулуу болуп калчу экен, ошондуктан чын эле ууру болсо, жан салчу эмес.

Ошентип Мортук атабыз бир нерсе болуп жанын салып жаткан убакта Мортук атабызга сүйүнчү барат экен, “аялыңыз эркек төрөдү”, - деп. “Жаман иштен ак болдум”, - деп төрөлгөн баласынын атын Жаманак коет. Антип-минтип эл тарагыча кайра бир сүйүнчү барат экен, “дагы

бир эркек балалуу болдоңуз”, - деп. Мындай иштен токтолдум деп атын Токтогул коет. Ошентип Мортуктун эки баласына Жаманак, Токтогул болуп ат коюлуп калат. Эмгекчилдиктер Токтогул, биздин айыл Жаманак болот.

Тынымсейит бул жакка таарынып көчүп келген дешет, анан Алсейит ата кайра көлгө көчүрүп кетем деп келиптир. Көчкөнгө макул болушуп, бул жерде айылды баштаган Табылды деген киши болуптур, ошол жаз менен көчүп баралы дейт. Жазында кокусунан баралбай калсаңар эмне деп жообун бересиң деп ага айтса, “эми көчпөгөндү көчкү алсын”, - дептир. Ошол жылы көчпөй калып, Табылдыны көчкү алып кетет. Илгерки элдин кандай касиети бар болчу, ооздон чыккан сөз дароо аткарылып жатат. Ошентип көчпөй калып, Тынымсейит ушул жерде калган.

Апамдын көзү ачык болчу

Апамды эл Айша эже деп аябай сыйлачу. Боюнда бар аялдарды алып келип, курсагын эмдеп, буюрса аман-эсен төрөйсүң деп, балдардын жүрөгү түшүп калса, эмдечү. Учуктачу. Темирди ысытып алып, баш ооруганда жылдыз чыга электе учуктайт. Кычкачты ысытып, муздак суу менен оозуна ууртап алып, ысык кычкачка сууну бүркөт, анан жаткырып коюп үстүнө жүгөн менен үч жерине тийгизип коет.

Апамдын колдоочусу кайып (кийик) дечү. “Коркпо балам, мага жолдошторум келип жатат. Ак кайып келип жатат. Кудай колдосун, ишибиз жакшы болот” деп айтып калчу. Бейшембиден жумага өткөндө түнү кыйкырып, чаңырып чыкчу. “ Мен такыр үйдөн чыкпайм, мага асылбагыла. Эптеп эле жаным турат. Мен эшикке да чыга албай калдым” дечү. Кызыл-Жылдыз деген айылдын түбүндө Жалгыз-Бак мазар бар эле, ошого сыйынып барчу.

1942-43-жылдары тамак жок, ошондо ит жешиптир. Ал билинбей деле калмак экен. Түнүчүндө бышырып жатканда, малы жоголгон эмелер уурдаган турбайбы деп келип кармап алса, “ай айланайындар , мен алган жокмун, балдарды бакканга оокатымды кылып жатам”, - десе болбой, казанды ачса, иттин эти экен. Ошондон кийин ит жегирлер деген сөз калыптыр.

Чодолдоев Алтынбек, 1978-жылкы, Баетов айылы

Отор ата – күчтүү дубакер

Отор ата Кашкардан билим алып келген экен. Диний жагынан чоң сабаттуу адам болгон. Арабча жазып, окуй билген. Дубакерлиги абдан күчтүү болгон экен. Марима эже деген бар болчу. Ошол айтып берген, бир жеңеси төрөгөндө кара басып калыптыр. Ошондо Отор атаны чакырышып, “ал боз үйдү тегеренип, бир жерге тийбей учуп жүргөнүн өз көзүм менен көргөм”, - деген эжем.

Залкар Муса

Муса Баетов 1950-жылы Москвага декадага барып, “Эсимде” деген ырды ырдаган. Ошол кездерде Ак-Талаадан көп тарыхый инсандар

барышкан. Ак-Кыядан Калмурат деген барыштыр, негизи анын аты Мурат. Муса атам “Эсимде” дегенди ырдаганда, Мурат ырдай албай калган экен. “Кал, Мурат, мен сенин ордуңа ырдап коеюн”, - деп Муса атам ырдап, ошондон кийин аты Калмурат болуп калган экен. Муса ата өзүнө алган даражаны, тиги Калмуратка дагы алып берген экен.

Сталин Муса атанын ырына эрип, баа берип, анан “Тогулгулов кыргыздан чыккан Тогулгул экенсиң”, - деп, колундагы шарабын сунган. Ал шарап колдон колго өтүп баратып, жолдон бирөө ичип салыптыр, “хандын ырыскысы мага жетпей калды” деп ичи ачышып калыптыр. Бүгүнкү күндө райондун борбору Баетов айылы болуп жатат. Үгүт айылындагы мектептин аты Баетов, биздин Байгөнчөктө Баетов клубу бар, Нарында болсо маданият үйү Муса Баетов атындагы, Бишкекте бир көчөнүн аты берилген, дагы кудай буюрса, быйылкы жылы 110 жылдыгын белгилейли деп отурабыз. Эстелиги Ак- Талаага коюлат.

Мусулманкулдун арыгы

Мусулманкул деген моңолдор уруусунан чыккан кыйын киши болгон экен. Кара Өргөн айылында турат. Мусулманкул менен Сулайман бай Кара-Талааны мен алам, сен алам деп талашып калышат. Калыска келсе ал айткан экен: “Кара-Талаага биринчи кимиң суу жеткирсеңер ошол жерди ээлейт”, - деп айтыптыр. Мусулманкул илгери түштүктөн ооп келишкен. Ошон үчүн булар арык чапкандын сырын жакшы билгендиктен, жерди капталдай арык чапкан. Сулайман болсо, “булар арык чаап бүткүчөктө, биз кескемелди кесебиз да, чапты кесип, сууну салганда кокту менен Кара-Талаага биздин суу эрте жетет деген экен. Ошентип, Сулайман кесип бүтүп туруп, сууну салдырганда, суу чапка сынып жетпей калган. Мусулманкул чапкан арыгынан суу барып, азыр Кара-Талааны ээлеп, бүгүнкү күндө анын тукумдары жашайт. Сулаймандын тукумдары Жеңиште турушат.

Шабданов Асан, 1956-жылкы, Большевик айылы

Чоң атамдын атын думана койгон

Шабдан чоң атамдын атасы Иманкул бала көрбөптүр. Бир күнү үйгө думана келет. “Бала көрбөй жүргөн экенсиң” дегенде эле, чоң атабыз “кокуй жөн адам эмес экен” деп кой союп, коноктойт. Думана айтат, “Сен үзүккө кол салсаң, чымчык жатат, ошону мага алып кел” дейт, чын эле тиги киши айткандай, колун үзүккө салса чымчык жатыптыр. Аны думанага алып келгенде чымчыкты дубалап, “балаңдын атын Кайышберди кой”, - деген экен. Думана айткандай балалуу болот, бирок чоң атам ал айткан атты унутуп калып, Шабдан коюптур. “Думананын атын койгондо мыкты, эл сураган адам болмок экен”, - деп кийин өкүнүп калыптыр.

Шабдан атам узун бойлуу эле, 1 м. 90 см. болчу. Ал кишинин бутунун манжалары алтоо болчу. Молдолукту окубаптыр, бирок кандайдыр бир касиет менен куранды үйрөнгөн. Уста болчу, ээр жасап, каптачу. Молдолукту өмүр бою кармап өтүп, бир калыпта жүргөн киши эле.

Атам дуба менен сууну айранга айлантчу

Үркүндө аталарыбыз Кытайга өтүп кетип, кайра Советтер Союзу уруксат бергенден кийин 1949-жылы атам Кочкорго өтүп келет. Анткени Кочкордун климаты менен Кытайда жашаган жердин аба-ырайы окшош экен. Кытайда Шабдан чоң атам качып кеткендерди уюштуруп, эл жерибизге кетели деп үгүттөйт. СССР учурунда тартип катуу эле, ошондуктан эл-жерге өтөөрдөн мурда, чоң атам бийлик башчыларына чыгып, “бизди кабыл аласыңарбы же албайсыңарбы?” деп тактап туруп, көчүп келишкен. Аталарыбыз мамлекетке чоң салым кошкон адамдар. Анткени Кытайдан 10 миң кой, 70 миң жылкы, 10 миң топозу менен келишкен. Баягы малдарды колхозго өткөргөндөн кийин, аларды Союз эркине койгон, ошондо 1960-жылы Ат-Башынын Большевигоине көчүп келиптирбиз.

Атам Чекмат 1928-жылы төрөлгөн. Мындан төрт жыл мурда каза болду. Кашкарда атам каарды көтөргөн, бул 32 куранды жатка билген дегенди билдирет. Касыйда окуган чоң молдо эле. Эл арасында Чекмат деген аты менен калды, чын аты Мамбетэмил. Дуба менен сууну айранга айланткан адам болгон. Өз көзүм менен көргөн жокмун, кишиге көрсөтпөй окучу, анткени ал ант берген. Жин менен ооруган кишилерди айыктырган, тиши ооругандардын тишин дубалап койсо, күбүлүп түшүп калчу. Кыргызстандын төрт бурчунан келип, ооруларынан шыпаа таап кеткендер абдан көп болчу. Бизге дубаларын үйрөткөн жок.

Бир дем алышта байлатма жин ооруларды айыктырган

Төш-Булактан жин оорусу менен бир кызды байлап алып келишти. Атасы мугалим экен. Кыйкырып-өкүрүп аткан кызды атам 3-4 саат дубасын тынбай окугандан кийин тиги кыз унчукпай калды. Эртеси дагы окуду. Бир дем алыш дуба окугандан кийин баягы жаш кыз эс-акылына келди. Ата-энеси үйүнө эс алдырганы алып кетип, кайра бир кайрылып окутуп кетишти. Ошондон бир жыл өткөндөн кийин ыраазычылыктарын билдирип келишкен. Кыз таптаза айыгып кетиптир.

Атам алыстан киши келээрде билчү. Үйдүн айланасын тазалап койгула дээр эле. Атамдын эки жашаар колдоочу баласы бар деп айтышчу. Үйдө ойноп жүргөнүн инимдин аялы көрүптүр. Апам да айтып калчу, “форточкадан секирип түшөт” деп.

Иманкул чоң атабыздын да касиети болгон. Ал аба-ырайын билчү экен. Коюңарды айдап киргизгиле, уюңарды байлагыла, азыр жаан жайт же катуу шамал болот дечү экен.

Атам санжырачы эле. Кыргызстанда кайсы уруу кайдан чыкканын айтчу.

Кепчикайып деген атабыз, мисалы, сиздин атаңыздын атын сурап туруп эле, кайсы уруудан экениңизди айтып койгон. Ал 1961-жылдары кайтыш болуптур.

Шекембаев Өмүрзак, 1947-жылкы, 1-Май колхозу
Абдылдабек олуя

Абдылдабек олуя Чеч-Дөбө мазарынын касиетин билип, каралап келген экен. 1911-жылдары атбашылык бай уйгурлар мечит салдырыптыр. Мечиттин ачылыш мааракесине Абдылдабек олуяны чакырып, “Бегим, мечит кандай болуптур?”, - деп сураганда, ал мечиттин бир булуңуна заара ушатып, “шайтандардын үйү болот”, - деп чыгып кетиптир. 1917-жылдан кийин ал мечит чын эле Маданият үйү болгон экен. Кийин бийликтегилер буздурган, бирок азыркыга чейин эл коркуп эч нерсе салбай жүрүшөт.

Абдылдабек 1913-14-жылдары өлгөн, сөөгү Ат-Башынын кыясына коюлган. Койгон күндүн эртеси куран окуганы барышса, мүрзөсүндө чоң чындай болгон жер казылып калган экен. Молдорлор укурук салып, кут куйганда таяк менен кошо кепин кошо чыгыптыр. Эки-үч күндөн кийин Пишпек жактан ат менен келаткан жигит, олуя атага жолугуптур. “Ак тайлак минип алып, катуу кетип баратыптыр, учурашсам, алик албай кетти” деп айткан экен.

Атам Абдылдабек менен төрт ай чогуу жашаган. Мечит салганда тестиер бала жардам берсин деп алыптыр. Балдар дааратына суу жылытып, ташып берип, тоголоктоп ылай жасап беришкен.

Эл менен орозонун шектик тамагын ичкенден кийин, 30 күн тамак ичпей, тескери карап, зикир чалып отура берчү экен. Кээде ыйлап, кээде күңгүрөнүп, жылаңач бутуна көлөч салып, топчусу жок, кашкар жука чепкен кийип алып, кымтыланып жүрчү дейт. Абдылдабектин көлөчүн атам кийип кетип, 60 жашында баспай калды.

Камалган Казыбек

Казыбек азыркы “Пограничник” колхозунан чыккан. Большевиктерди жамандап чыгып, соттолуп кеткен. Байдын баласы болгон, азыр китептери чыгып жүрөт, кайталанып кеткен жерлери бар. Казыбек совет өкмөтүн эскерип кеткен жери бар. Камалганынын себеби да ошондо: “Түлкү ордуна сойдурдуң, түрө келип тайганды, түтүн келиш батекти, бергенибиз жалганбы? Пейилиң курган большевик, көргөн эмеспиз сендей айбанды, катыны кетип калабы, эри кармап казанды. Ээликкен аял болобу, ээрчитип жүрөт чалдарды. Арак, бозо ичирип, баарын ачып салдыбы, шайтан кылып, совети шариятты кармады”.

Шыгаев Саламат, 1941-жылкы, Ача-Кайыңды
Санжыраны катын айтса, калыс айтат

Менин чоң апам Молдоке кызы Алмакан, элдин баары апамды Айдай дейт. 1980-жылы 104 жашында өлдү. Моңолдор уруусунан эле. Ал айтып калчу “санжыраны эркектер айтса, өз атасын мактап айтат, катын айтса, калыс айтат” деп. Себеби аял бир уруудан башка урууга өтөт, а эркектер өзүнүн атасын кыйын деп айтат. Ал киши көп нерсе билчү эле. Мен ал киши айтып кеткен анча-мынчасын айтайын.

Илгери, 1916-жылдан мурун, менин чоң атамды багып алган адам нарындык болгон. Чоң энебиз 16 жашында турмушка чыккандан кийин, Көк-Торпокко конуп, анан Кундуз-Көл деген жерге барышыптыр. Ал Үзөңгү-Кууштан нары жакта, ал жердеги өтөктө мүрзө, күмбөз бар экен. Жанындагы булактан такай суу алышчу экен. Бир жолу жер ченеген адамдар келип, арасында нарындык Аламан деген молдо бар экен. Ошол молдодон сурашыптыр, баягы күмбөздү ачып көрөлү дешиптир. Ал күмбөз жумурткадай болгон, эч жеринде эч тешиги жок, тоголок экен. Кимдин күмбөзү экени да белгисиз. Балка менен койгулап жатып, ачышыптыр. Ачканда көк туман өңдөнгөн бир нерсе чыкканда, бир бала тура калып чочуп, карап турган абышкалар отуруп калды дейт. Баягы жерден көрүп отургандар элди, Аламан молдону чакырып, куран окуп, ичине киришет.

Баягы боз үйдөй болгон жерге киришсе, эр жак (кире бериштин сол жагы) жакта көшөгө тартылып туруптур, анын ичинде бир жаш жигит, жаш келин жатыптыр. Көшөгөсү кызыл дуудундан⁷ экен. Кадимки жаңыдай кулпунуп турат, бир эле жери оюлуп калыптыр. Берки тарапта төшөктө төө чапан жамынган бир абышка жатат дейт. Абышканын бети чуңкурайып калыптыр. Сакалы кадимкидей экен. Баягы киргендер кармап көрүшүптүр, анан алардын колу тийген жерлери күбүлүп калыптыр. Көрсө, отту арча менен аябай жагып, өздөрүн сыртынан бүтөтүп, арчанын түтүнү менен калышкан экен.

Ошол жерде көмүркөйдө кат бар экен. Илгери торпоктуң терисин тартып туруп, кат жазчу. Ошол жерге жазыптыр: “Менин атым Көкүм, артымдагы урпактарга айта турган керээзим, жай чилдеси болуп калды деп, малыңарды жаппай койбогула, жай чилдесинде тоңуп өлгөн торпоктуң терисинин астында көң”, илгери кол кайышты көң деп коюшчу. “Кыш чилдеси деп эгин экпей койбогула, кыш чилдесинде бышкан арпанын майасы” деп, саман бар экен дейт апам.

Анан аялы жазыптыр. Алардын беш баласы бар экен, беш баласы тең кара кейиктен кайтыш болуптур. Кара кейикти менин энем чуманын бир түрү болуш керек деп айтып калчу. Ошондо эсептесек 150 жыл, нары бери, Теке айы, анан жылын жазыптыр. Жылын деле апам ыраматылык айткан, мен унутуп калдым. Ошондо чоң энем 15-16 жашаар эле, өзү көргөн экен.

Ошол оору башка бирөөгө жукпасын деп (өрөөндөгү элдин баары кырылыптыр), үйүн боз үйдөй кылып шыбатып койгон экен. Сырты да ак экен. Чоңдугу боз үйдөй. Башка элге жукпасын деп сыртка чыкпай, ошол жаткан бойдон өлүп калышкан экен.

Тагай бийдин баласыбыз

Тагай бийдин баласы болобуз. Азыктагы Тагай, саяктагы Тагай, сарыбагыш дагы Тагайдын баласы болот. Кылжыр дегени да бар, бирок

7 Дуудун эмне экенин малыматчы айта алган жок

сарыбагышты ошо кылжыр деп коёт. Муну кээ бирөөлөр башкача айтат экен го. Менин энемдин айтышы боюнча, илгери Тагай бий Кашкарга кетиптир, биз Кашкарга карачу экенбиз.

Тагай бийди ак үйлүгө⁸ алып кетиптир, ал эмне экенин билбейм. Ошо жерде ал кызмат кылган экен. Эки-үч жыл жүрүп, кайра келе жатканда, бул жакта жашыраак үч токолу, анан улуураак кемпири бар экен. Тагай бий өтүп бара жатса, улуураагы жаш баласын атайын чаап-чаап алат экен, бакырсын деп. Акылдуулугун карабайсыңбы! Токолуна кетип бара жаткан киши, баласынын чырылдаганын угуп, кемпирине барат. Анан үйүнө кирип “Ай бул ким?” деп сурайт, “Бул сиздин балдарыңыз” дейт байбичеси. Илгери балдардын маңдайынан сылачу экен. Бул Азыгым, бул Черигим, бул Саягым дейт маңдайларынан сылап, анан байбичеси Сарыбагышты эң аягына коюп коюптур. “Эй, бул кылжырайган эме кайсы?” десе, “Сиз ак үйүлгө кеткенде боюмда күён калган бала” дептир. Илгери атасы жок төрөлсө, жаман көрчү экен. Арыгыраак бала экен, кылжырайган. Көлдө кылжыр деген уруу бар, негизи сарыбагыштар. Ошентип, айтканын уккам.

Мамеке, Шопок деген бар, экөө бир тууган, тынымсеит. Тынымсеит экиге бөлүнөт: Токтогул, Жаманак деп. Шопок уулу бул жакта турат азыр. Төлөмүш кичи катындын баласы, үчөө бир тууган. Илгери бөлөк катындын балдары бири-бирин жаман көрчү экен. Эки-Нарынды кечип бара жатканда, Мамеке Шопокторду жумшаганбы, бирөө келип, Төлөмүштү Нарындын чоң суусуна түртүп жибериптир. Ошондон агып, азыркы Чет- Нурага келгенде кир жууп жаткан келиндер көрүп калып, 3-4 шейшепти кошуп, тартып алып, суудан чыгарып, оозуна жибек жипти салып бир нерсе кылганда, ичиндеги суусунун баары чыгып, Төлөмүш аман калган экен.

Мамеке менен Шопокту ак үйүлгө жиберип салышыптыр. Ошол жакта жүргөндө (Кашкарда) Канкожо бийлечү экен. Канкожо Кытайга кетип бара жатканда кездигин үйүндө унутуп калат. Кездик деген бычак же макисин айткан. Канкожо Мамакеге “барып, алып келе кал” дейт. Канкожонун жаңы жаш аялы бар экен. Мамаке ага айтып “алып чык үйдөн кездикти” десе тиги жаш аялы көпкө издеп калган окшойт, Мамаке аны камчы менен чаап жибериптир “эмне тез алып чыкпайсың, бекти күттүрөсүң” деп.

Илгери жигит дегенди мурут дечү окшойт, “Эй мурут, тура тур, ме муну берип кой” деп кат бериптир Канкожого аялы. “Мени чапты” деп жазган окшойт. Тигини айыпка жыгылтыш үчүн Мамакени чалгынга жөнөтүптүр. Ал беш өзбек менен кошо барыптыр. “Силер бул жерде туруп тургула” деп, Мамаке чек арага чейин барат. Барса бир боз ат менен ак кийим кийинген кытай келатыптыр. Чукулдап келгенде, Мамаке баягыны найза менен сайып, атын кармап, көкүлүнүн астынан

8 Ак үйлүк эмне экенин малыматчы айта алган жок

бир кесип алып, өлгөн кытайдын өрүп койгон чачынын ортосунан кесип алып, чөнтөгүнөн бет арчысын алып, аны канга малып, таманына салып кийип, кайра келиптир. Тигилер “эмне болду?” десе, “ай мына өлтүрдүм” деп кытайдын атын ээрчитип, башын да сала келет экен.

“Мен уктап алайын эми” деп, камчыны таянып уктаган экен. Тигилер кетип калыптыр, “бул жаман кыргызды өлтүрөт бирөө” деп. Алар жамандап барыптыр “кыргыз калды, биз мындай кылып өлтүрүп келдик” деп.

Мамакенин камчысы өтүп, башында тегерек так болуп калыптыр, ошого чейин уктаган экен. Качан гана сөөккө жеткенде ойгоногон экен. Турса эч ким жок, күн эбак өчкөн, баягылардын артынан барат. Барса, эбак аны асыш үчүн дарга даярдап коюптур. Келсе эле “дарга асқыла” дептир. “Бегим бир соолум бар” дептир, соол собол деген сөз экен да “ий, берейин” дептир. “Мен айтсам калп болуп калат, аттын көкүлүн карап көргүлө, мына мен ошол көкүлдөн бир кесим алгам, кытайдын чачын карап көргүлө, арасынан мен бир кесим алгам, мен өлтүргөм, чөнтөгүндөгү бет аарчысы мына, каны менен” дегенде, Мамакени калтырып, бата берейин дегенде, Шопоктор калбай кошо келе калыптыр. Анан Кашкардагы жалпы элдин баары бата бериптир. Бата бергенде айткан экен “наркы эмнеге келет, ал бир тууган иниц да. Эми сенин тукумуң аз болуп калды, болбой калды” дептир. Азыр мамаке деген урук жок, шопок уруусу азыр бар. Көрдүңөрбү илгеркилердин батасы кандай! Азыр бата бере албай калбадыкбы, илгери энем айтып калчу “адал менен арам аралашып, бата тийбей калды” деп.

Алтынды чөнтөккө салып алып, суу таппаган заман келет

Энеме китептен Аламан молдо окуп берчү экен. Ошол киши айтыптыр, “бул заман ушу боюнча болбойт, өзгөрөт. Бир заманда кой үстүнө торгойдун жумурткадай заман болот” деп, мына өтпөдүбү Союз доору. Ар бир айылда 45-50 миң кой бар эле. “Андан кийин ачкачылык заман болот” деп, азыр ушу кезде “сом, сом” деген заман болуп жатат, “андан кийин суу-суу деген заман келет” дейт, акча деп кыйкырып жаттыкбы, эми “таза суу” деп кыйкырып баштадыкбы, анан “суу” деген заман болот, алтынды чөнтөккө салып алып, суу таппай калган заман болот деген экен. Китепте бар, ушуну окуп берген деп энем айтып калчу.

Азыр “акча” деген замандын үстүндө турабыз. Энем ашканада иштешчү, жуугунду алып келип коет. Ошондо айтчы “ай айланайын, ушундай заман ошо бойдон турабы? Карачы жуугундунун үстү бүт май, бөлкөлөр бүтүн, бүтүн, ошонун каарын тартасыңар, бир күнү болот” деген. Тартыкко 1990-жылдары. Азыр пейилдин кыйрашында турабыз, мисалы, 100 сом карызга сурасам “ой акчам жок” деп басып кеткен заман келди. Андан кийин тоо-таштын кыйрашы болот, анан кийин жалпы ааламдын кыйрашы болот деп айткан эле. Ошол үч нерседен кийин акыр заман болот деп калчу апам.

Мүнүшкөр менен молдонун өнөрү

Нарындан кире бара жатканда Уу-Терек деген сай бар, ошол жерде мурун үлүш болчу дейт. Үлүш дегени жазында мал союп, отурушчу. Азыркы коннезавод деген жерде Мөмөш деген, Эмгекчилде Аламан деген молдо болгон экен. Бекер кымыз ичип отурган кезде, “кана өнөрүңөрдү көрсөткүлө” дешет. Мейли деп Мөмөш үйкөсүн алып чыгат. Анын бир боз үй толтура куш болгон экен. Үйкөдөн баштап бүркүткө чейин. Тайгандары да бар экен, тайгандары кадимкидей суудан секирип, артына учкашып алчу деп апам айтып берген. Биринчи ителгини учурат, анын көзү жабык болот да, бир нечеден кийин артынан үйкөнү учуруп жиберет.

Анан Аламанды өнөрүңдү көрсөт дешет. Аламан “жүрөктүү жигит болсо, алып чыккыла” дептир. “Мен кыйынмын” деп үч жигит чыккан го. Артыңарды карасаңар өлөсүңөр деп, бир талпакты берип, жакшы атты мингизип жиберет. Талпакты таштап, кайра кайтып келип, өзүнчө четке отуруп алып, дуба окуй баштайт. Анан тиги таштап кайра жөнөгөндө, “эшик төр” деп коет, 5-6 метр го, ошондон чыкканда эле талпак жерден көтөрүлүп, чапкан аттын артынан жөнөптүр. Аттын куйругуна тийер-тийбес болуп келиптир. Аттын үстүндөгү бала артын караса, оозу тартылып калып, жыгылып кетип, анан жүрөгү түшүп калыптыр. Көрсө, касыйданы окуган экен. Касыйданын түрү бар: түн ичинде окуйт экен, мүрзөнү казып ичине отуруп, арканы тегеретип коюп окуйт экен. Ошондо айтып калчу экен, “мен эч нерседен коркконум жок, бир гана кускундан көзүмдү ирмедим” деп. Кускун ийинине коно калып, көзүн чокуй турган болгондо, ошондо көзү ирмелиптир. “Калган жаныбарлардан, жылан, жолборстордон эч кимисинен корккон эмесмин, бир гана кускундан коркком” деп айткан дейт. Анан эт бышканы калганда үйкө келди дейт ителгинин тобогосун тиштеп. Андан кийин ителгиси толтура карга алып келиптир.

Сооронбаев Жолдошбек, 1951-жылкы туулган, Чаек айылы

Эки касиеттүү адам Жумгалда

Жумгал эли эки касиеттүү кишини аябай сыйлайбыз. Байзак менен Куйручукту. Экөөнүн тең күмбөзү жолдун жээгинде турат. Байзактын күмбөзүн 150 жылдыгында карата салдырып коюшту. Негизи Байзак баатырдын өзүнө күмбөз курулбай калган. Эски күмбөзү маңдайында турат, ал - баласыныкы. Байзак баатыр 1914-жылы өлгөн. 1916-жылы көтөрүлүш чыгып кетип, Байзактын күмбөзү курулбай калыптыр. Каза болуп, койгондон кийин коргондолгон. Азыр коргону кайра түзөлүп калган. Куйручуктун олуя болгонуна Байзактын таасири көп. Жаш кезинде өз жанына ала жүрүп, эки жакты көргөзүп жүргөн.

Шейшекеева Аня, 1955-жылкы, Жумгал совхозу

Улуу аталар

Жумгал-Атадан кыргызчылык боюнча чыккан адамдардан он эки ата чыккан. Көч ата – бул кара жинди байлап турган Кызартта. Бул ата сууну окуганда, уюп калаар эле дейт. Мен көрбөй калдым. Бирок Көч атанын балдары келип жүрдү.

Сопу ата жайдын күнү боз үйгө отуруп алып, дем салганда, боз үй жерден көтөрүлүп тураар эле дешет. Сопу атанын окуучулары Молдал ата. Бу киши аруу, талма, эпкин, элирмени окуган. Чолук ата дуба жасап турчу. Байлагысы келген кишини байлап койчу экен. Ымаш ата, Арике чаар молдо ата жана башкалар - булар бүт Сопу атанын окуучулары болгон.

АТ ТАПТАСАҢ, АТЫҢ ТААНЫЛАТ

Аширалиев Кемел, 1941-жылкы, Миң-Булак айылы

Кыргызды кыргыз кылган жылкы

Саяпкерлик менде кандайдыр бир тубаса болуш керек. Кенедей кезимен баштап эле атты сүйүп, аны тушаганды, токуганды, ат минип көчкөндү ушунчалык жакшы көрөөр элем. Эртең көчөбүз дегенде, такыр уктабай чыкчумун.

Ар бир эл атты ар кандай таптайт. Кыргыздар атка мамилеси катуураак. Маселен, атты таң ашырабыз, 7-8 саат кармайбыз. Негизинен 4-5 саат эле жетет. Орустар болсо тердетип, анан бир сааттан кийин эле минишет. Бизде эртең чабабыз дегенде, аса байлап салышат. Аса байлаган деген, жатпасын деп, башын өйдө каратып коет. А эртеси чаба турган аттын буту сергиш керек, ошондуктан негизи атты бош коюу керек.

Жылкы деген эмне? Минсең – ат, саасаң – сүт, жесең – эт. Жылкынын туягынан тай туяк кылса болот. Илгери кийиз чокой болчу, ошого суу өтпөсүн деп, алдына тактай жасап, тактайга жылкынын эки туягын жабыштырып тагып алчубуз. Ошону менен такылдатып кете берчү элек. Жылкынын куйругунан аркан, териси болсо талпак болчу. Илгери килем катары үйгө жылкынын, уйдун, койдун талпагы көлдөлөң болуп жатчы.

Анан кулун тон деп койчу. Аны кыздарга кийгизгенде жалтылдап турчу, балдарга ийлеп туруп, кулундан чапан, фуфайка кийгизип коюшчу. Мисалы, илгери Кытайдан он чакты уйгур, кырктай эшекке шайыларды, кездемелерди, чай, жер-жемиш, өрүктүн кагын, мейиз, нан алып келчү. Нан келгенче катып калчу. Аны кыргыздар чайга эзип туруп, тим эле жакшы тамак кылып ичишет эле. Уйгур соодагерлер бизден жүн, тери, көрпө, курут, сары май жүктөп кетчү.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы

Мааникер тулпар

Айтылуу Көкөтөйдү койгондо, кара ашын Кан Кошой башкарган. Кара аш деген 40 күнгө созулуп, 40 күндүн ичинде күрөш болгон, кыргыздын оюндарынын баары ойнолгон жана эң акырында ат чабылган. Ат чаап туруп, байгени бөлүп бүткөндөн кийин гана өлүк коюлган. Койгондон кийин гана тараган эл. Ошентип, өлүк 40 күн сакталган. Азыр бир күн сактасаң өлүк сасып, жанына бара албайсың. Ал кезде кыргыз ар түрдүү чөптүн баарын билип, өлүктүн булчуңдарына, ичине, жалына, үстүнө дары чөптөрдү жаап, кадимкидей катытып, сактаган. Кошокторду коштурган. Ушунчалык кастарлап, сыйлап койгон.

Көкөтөйдүн кара ашына атты чапканда, аттарды Ташкентке жиберип, 150-600дөй ат чаптырган. Мааникерди Кошой Көкөтөйдүн баласы Бокмурунга байгеге кошуп берген. “Эгер сенин атың чыгып кеткен

болсо, сен атаңа чоң ашты бере аласың, чыгып кете албай калса, аш бере албайсың” деп. Анан Бокмурун атты чаптырып, Мааникер чыгып келген.

Мааникер абдан кыйын тулпар болгон. Мааникерден кийин Кошойдун 3-4 аты болгон: Чоңтору, Быштытору, Кунантору, Тайтору деген. Сагымбай какшаган Тайтору - Кошойдун аты. Манас өлгөндө ошону асабап алып барып берген. Асабап деген куран окутканда илгери мал алып барчу. Ошол аттар чыгып келгенде байгеге сайылган миңдеген койлор, жүздөгөн жылкылар камалып турган жерди ачып жибергенде, Мааникердин байгеси Бокмурундун өзүнүн малына барып кошулган. Андан кийин Кошойдун төрт аты удаа чыгып келип, алардын байгесинин баарын Көкөтөйдүн чоң ашына кошумча деп Кошой берип жиберген. Демек, Кошой берип жибергенден кийин калган хандын баары 50-60 ат байге койгон. Азыр 2-3 ат эле коюп жатпайбы. Баардык байгенин баарын Көкөтөйдүн уулу Бокмурунга берген “сен ашыңа кош” деп. “Көкөтөйдүн ашын качан беребиз?” деп баары күтүшөт, ал кезде куран окуу деген болгон эмес, анткени ислам дини кире элек болчу.

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы

Матайдын саяпкерлиги

Бул окуяны Казыбек айылынын тургуну Жусупов Өмөр аксакалдан эшиттим эле. Аксакалдардын айтуусу боюнча, Ак-Сайда Ажыбектин ашы берилгенде айтылуу Байтик баатыр да келип, атактуу Керкашка күлүгүн ат чабышка кошот. Ат чабышта Керкашканын чыгып келгени талаш болуп, байге албай калат. Ат-Башыны карай келе жатканда күлүгү байгеге илинбей калганына ыза болуп калган Байтик Матайга калыстык кылбай койгонун айтат. Матай Ат-Башынын ар бир аты күлүк, Керкашкадай күлүктөр четтен чыгат дейт. Экөө мелдеше кетип, Токтоболот деген жерге беш-алты күн өргүп, күлүктөрүн суутушат да, Байтиктин Керкашкасы менен Матайдын Карагерин жарыштырмай болушат. Байгеге ошол күлүктөрдүн өздөрү сайылат. Күлүктөрдү Дыйкандын көпүрөсүнөн коё берип, Көк-Күмбөздөн тозушат. Матай тозотко өзү барып, аттар келгиче кыңкая жатып уктап кетет. Түшүндө аян бергенби, айтор тура калып, тууну кырга сайдырат. Керкашка түз жерде өскөн чалыш, тукур, олбурлуу көркөм жылкы болгон. Матайдын Карагери кадимки эле тоолук жылкы. Дыйкандан Көк-Күмбөзгө чейин эки күлүк куйрук улаш келип, тозотко жакындап өргө келгенде Матайдын Карагери моюнунча чыгып келет. Мелдеш деген мелдеш. Байге деген байге. Жеңиш Матайдыкы болот. Бирок конокту сыйлап, Ат-Башыдан силерди кур кетирмек белек, мингизген атыбыз ушул болсун деп Байтиктин Керкашкасын өзүнө берет.

Матайдын сүт күлүгү

Көлгө тууганчылап барышып, бир тойго катышып калышат. Тойдо ат чабыш болот. Ат чабышка Матай көк быштысын кошот. Көк бышты чыгып келип, баш байгени алат. Көлдүктөр Көк быштыга кызыгып, сат

деп асылса, Матай аны жүз койго сатып жиберет. Кайра Ат-Башыга келе жатканда жолдоштору Матайга нааразы болушуп, Жарыктык, ушундай мыкты күлүктү биз деле сатып алат элек го!? Мыкты атты колдон чыгардыңыз, бий! – дешет. Анда Матай: Силер эмнени билмек элеңер, Көк бышты сүт күлүк болучу. Энесинин сүтүн кулун кезинде эмген, тай кезинде эмген, азыр бышты кезинде да чака менен сүт берчүмүн. Ал бир эле чуркамак, ошол озуйпасын аткарды. Эми мындан ары ал чуркай албайт, – дептир. Чын эле илгери-кийин Көк бышты атактуу күлүк болуптур дегенди эч ким укпаптыр.

Муратаалы уулу Нурдин, 1924-жылкы, Баш-Кайыңды айылы
Сүт күлүк

Жаздын бир күнү Матай жылкыларын карап жүргөндө, бир бышты байталы кулун тууйт. Байтал бээсин айгырга кошпой, жайы бою саабай, кулунунун сүтүн эмизип бактырат. Кышында кашка байталды кулуну менен чөптүн түбүнө байлап, суу ордуна арпадан жарма ачытып берип, жайында болсо жалаң сүт берип, бышты болгон кезине чейин ушинтип бактырат. Бул атты эл Тайкашка деп атап койот жана Матай аны эмнеге ушунчалык кадырлап багып жатканын эч ким билбейт. Матай болсо “Өз убагы келгенде Тайкашкам бир керекке жарайт, эч шашпагыла” деп элди жоошутат. Көл тарапта бир байдын ашы болмок болуп, ат чабыштын байгесине 300 жылкы сайылат, ошого Тайкашканы Матай даярдаттырып, таптаттырат. Ат чабыштан Тайкашка биринчи чыгып келет. Ошол ашка Матай менен кудалашып койгон Өмүрзак да келип, “Тайкашканы же аттын байгеси болгон 300 жылкыны кызымдын калыңына бериңиз” дейт. Матай калыңга Тайкашканы берет, анда эл ичинен жакындары “Матай, сен биринчи чыгып 300 жылкы алып берген Тайкашканы неге бердиң? Анын ордуна жылкыларды берсең болмок, бу Тайкашка андай байгенин далайын тапмак эле” деп кеп кылышат. Матай ичинен күлүп, “Сүт күлүк деген ушу да, мен Тайкашканы кулун кезинен сүт, жарма берип бактыргам. Узак жерге чабылган сүт күлүк экинчи тогузга да илинбейт” дептир Матай олуя.

БАБАЛАРДЫН БААЛУУ БИЛИМИ

Апилов Мыктыбек, 1955-жылкы, Баетов айылы

Чачучтук бетке бырыш түшүрбөйт

Илгери кыргыз байбичелери чачучтук тагынган. Чачтардын аркасына тагынганынын себеби, чачты аркасынан дайыма тартып тургандан, өздөрү боюн түздөп жүргөн, анан бетине бырыш түшкөн эмес. Бул дагы кыргыздын улуу касиети.

Ошондой эле элечек. Элечек дагы жөн жасалбайт. Илгери кырк матадан жасаган, анткени кыргыз көчмөн эл болгондуктан, көчүп-конуп жүрүүдө бала төрөлүп калса, ал даяр ороолчу болгон. Кокус жоокерчилик заманда кайтыш болуп калса, ал даяр кепин болгон. Бирөө жарадар болсо, таңганга даяр таңуу болгон.

Аширалиев Кемел, 1941-жылкы, Миң-Булак айылы

Нарында балдар суукка чыдамкай болушат

Нарындыктар бийик жерде жакшы жайгашып, балдары өтө чыйрак келип, үшүккө ушунчалык бышык болушат. Ак-Сайда 40 градус суук болуп жатса дагы, балдары жылаңач жүрөт. Нарындыктар илгери жаанда (мен дагы ошентип калдым) жылаңайлак гана кой кайтарышчу. Анткени бут кийим деген жок, булгаары а кезде жок болчу. Кээде капты үч бурчтук кылып бүктөп алып, кийип алат. Кичинекей балдары жылаңач, эч нерсеси жок эле чуркап жүрүшчү. Азыр балдарга “памперс” кийгизип жатабыз, анда памперси жок эле шымынын ортосун тешип койчу, балдар баскан-турган жерине эле “кой берип” коюшчу. Азыр кичинекей балдарга келиндер жалкоолонуп памперстерди кийгизип, 30 жашында эркек балдар импотент болуп калып жатышат. Памперс баарын кысып, аба киргизбей, баланы оорукчан кылып жатат.

Нарындыктар суукка чыдамкай болсо дагы, жылуу жүргөндү да билчү. Кышында боз үйдө турганда, энем боз үйдүн түбүнөн шамал кирбесин деп, кырына койдун кыгын тегерете үйүп ташташ керек деп айтчу. Элдер терини ийлеп туруп шымды да, чапанды да териден кийишчү. Согуштан кийин тери шымды кийген аксакалдарды көрдүк, ошондо, бир жерге мал союлса, “майларын менин шымыма аарчы, тери кургап кетпесин” деп тозуп беришчү. Тери шым кээде биттеп кетчү. Кыштын чилдесинде битин өлтүрөбүз деп, шымдарын жипке асып койуп, эртеси сабап кайра кийип алышчу.

Гүлазык

Гүлазык жасаш үчүн кара кесек этти бышырып же сары майга кууруп туруп, талкандай майда туурап, көлөкө жерге купкуркак кылып кургатып, карынга салып, жел кирбегендей кылып, бууп коюу керек. Ошондо ал бир, эки жыл бою сакталып, сасыбай, бузулбай жүрө берет. Аба кирбесе эле эч нерсе бузулбайт.

Сөөктөн чыккан кымыз

Кымыздын болуп турган кези күз болот. Чөп баш алганда кымыз күчүнө келет, ошону сөөктөн чыккан кымыз деп коет. Күзүндө кымыздын майлуулугу көбөйөт дагы, эң башкысы, спирт курамы көбөйүп кетет. Жазгы кымызда кыйын болсо 2-2,5% спирт болсо, күзгү кымызда 5% жетет. Кымызды жасоодо кенедей жеринен кетсе эле кымыз болбой калат. Кымыз ачиткан идишти дайыма жууп, майлап тургандандан сырткары, сүттү өтө ысык, өтө муздап кала элек кезде куюш керек. Анын түбүндөгү ачыткысы көп болуп, сүт аз болуп калса да жакшы болбой калат. Эң башкысы, аны бышыш керек. Бышкандан кийин кечинде кандай абалда кымыз турат, аны үшүтпөш да, ысытпаш да керек. Эшикте аба кандай болсо, ошого карап жабылат.

Исаева Нурайым, 1966-жылкы, Баетов айылы

Комузду жасоо ыкмасы

Карагайды жука тилдирип, аны комуздун чарасынан бир аз чоңураак кылып кесип алышат. 1,5-2мм жукалыкка чейин сүрүп, жукартып туруп, комуздун чарасына желимделет. Желимди тактайдын структурасына жакындашып каткандай кылып тандоо керек. Кээ бир усталар резина, кездеме чаптай турган желимдер менен чаптай беришет. Бул болбойт, анткени комуз менен капкактын ортосунда боштук калгансып комуздун добушун думуктурат. Комуздун өзү, капкагы таза болбосо керектүү добуш угулбайт. Андыктан комуздун капкагындагы кирлерди айнектин сыныгы же бычак менен кырып тазалашат. Кырып бүткөндөн кийин, кумкагаз менен сүртүп коюу керек. Комуздун добушу тепкегине, кылдарына байланыштуу. Комуздун капкагы кыргыз карагайынан даярдалганы талапка ылайыктуу, анткени ушул гана карагай комузга керектүү добушту берет. Комуздун материалы болушунча катуу жыгачтардан алынат. Мисалы, ак чечек, өрүк, жаңгак, акация, арча, айла кетсе кыргыз карагайынан. Чайырлуу катуу жыгачтар болуп калса чайырын кетирүү керек. Чайырдан арылтуунун да ар кандай сырлары бар.

Касымова Залина, 1986-жылкы, Бишкек шаары

Кыл кыяктын кылы айгырдын же күлүктүн куйругунан жасалат

Кыл кыяк илгертен келе жаткан, скрипкадан мурун чыгарылган аспап деп айтылат. Илгери кыл кыяктын көлөмү бир аз чоңураак келип шамандардын аспабы болуп саналчу экен. Шамандар кыл кыякты элдерди дарылаганга колдончу дешет. Үнү жакшы чыгат деп кыл кыякты көбүнчө өрүктөн жасашат. Кылын болсо күлүк аттын же айгырдын куйругунан жулуш керек. Союлган аттыкы жарабайт. Кылдын өзүнүн касиети бар, жулганда ыгы менен жулуп, тирүүлөй такса, ошондо кыяктын үнү жакшы чыгат дейт.

Мамбетова Мирзат, 1979-жылкы, Өрнөк айылы
Кыргыз тамак-ашынын сакталышы

Апамдын тамак-аш сактаганы бир бөлөкчө эле. Карчыгага эттерди салып, бир күн коюп, баягы каны-жини кеткичекти көлөкөгө койчу. Жөргөмүштү, уйгактын жалбырагын, дагы бир топ чөп-чар кошчу. Мак терип келчү элек. Ошону менен туздап туруп, этти бири-бирине беттештирип, эки башын тигип, анан кургап калганда талканга, унга салып сактачу. Кышында сактаган этин жайга чейин жечү элек. Ден соолукка пайдалуу деп жегенде уйгактын, жөргөмүштүн, мактын даамы бир укмуш болчу. Кээде эттерди көлөкөгө, тобурчакка бир күн кечке ыштачу. Аябай капкатуу болуп кургаганда, майда-майда кесип, жаргылчакка тартчы. Гүлазык жасачу го деп азыр ойлоп калам.

Курутту да бир бөлөкчө жасачу эле. Кышында суук тийбейт деп, нак сүттү бышырып, сүзмө кылып. Сүзмөнү кайра казанга салып, сары май, талкандын майдасынан кошуп, казанга жай отко аябай көпкө кайнатып, анан чийге жайчу. Өтө кургай элек кезинде колу менен ушалап, ундай кылып майдалап, нават менен аралаштырып, аны шекердей кылып идишке салып койчу.

Мусабеков Аскат, 1985-жылкы, Ак-Муюн айылы
Кыл жасоону устат кишиден үйрөнгөм

Кыл-кыяк кылын жасоонун байыркы ыкмасын бир устат байкеден үйрөнгөм. Ал куйрук топ-топ болуп, тараң-тараң болуп турган жеринен ыгы менен тартса, аттын куйругу оорубайт, тура берет деген. Болгондо да куйрук айгырдыкы болуш керек экен, бычылган аттыкы, бээники болбойт. Анткени, бээ деген арт жагы менен зара кылганда, куйругу булганып, андагы тирүү клеткалар өлөт экен. Ал эми жакшы үн бериш үчүн таза куйрук керек. Дегеле кыл кыяк адамды арбап алат. Ошондуктан шамандар жиндерди чакырып, өзүнчө бир транска кирип кетип ойношот эмеспи.

Көбөков Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы
Самын жасоо

Менин апам самынды кыйын жасачу. Самынды апам койдун этинен жасачу. Акыркы жолу өлүп калган эки койдун этинен үч чоң баштык самынды жасап, ал 2005-жылдары гана түгөндү. Апамда койдун этин ээриткен нафталинге окшошкон сары дары бар болчу, аны апам балдарым жеп албасын деп сандыгына катып жүрчү. Ошол самын менен суунун ортосуна жалпак таштын үстүнө кирлерди сууга малып туруп, самынды сыйпап, кайра-кайра ушалап туруп, жууп, жайып койчу. Азыркынын айнасынан да таптаза жуучу.

Самынды жасаганы бир күндүк, бир түндүктүк жумуш. Бир жасаганда чыныдай болгон 40-50 тоголок жасалат. Аны жасоонун ыгы мындай болчу: Биссмила деп “Ак-Була энеге, Улукман-Атага, Бүбү Батма Зуурага” деп тоголоктоп, анан кийин калайык калк-журтка деп

тоголоктолот, андан кийин көргөн-билгенге деп тоголоктолот, эң аягында казандын жук-жубурун кырганда, урутунган, сурап келгендерге деп тоголоктолот. Мунун башка да ырым-жырымы көп, апам кыйын билчү, кемпир экөөбүздүн өкүнгөнүбүз ошолорду энем бар кезде сурап калбаптырбыз.

Өзүм дагы үч жылдан бери кычыткы (аллергия) кетирген шакар самынды жасай албай калдым. Ат кулак, алабатаны чогултуп, жасаганга убакытым жок болуп жатат. Аларды күчтүү кезинде өрттөп, убагында кургатып, гүлүн өчүрүп, анан кайнатыш керек. Кайнатып жатканда жан киши көрбөй, суктанбаш керек. Анан гана самын болуп чыгат. Жуусаң кычыткынын баары кетет, чачты жакшы өстүрөт, денени жумшак кармайт.

ЖАДЫРАГАН ЖЫЛДЫЗДАРДЫН ЖАРЫ

Жумалы уулу Өмөр, 1928-жылкы, Казыбек айылы

Байсеркенин касиети

Байсерке жылдыздарды карап, келаткан айдын жаанчыл же кургакчыл болоорун так айтып койчу экен. Байсеркенин “эшек кыркаары” деген сары жылдызы, күн баткандан кийин тоонун башынан жаркырап, эрте чыгат, азыр деле байкаса болот. Ошол жылдыз өйдө болсо – жыл начар болот, ылдый болсо – жыл жакшы болот деп айтып турчу экен.

Байсерке жашап турган жер “Байсеркенин токою” деп аталып калган. Жылдардын биринде, ушул жактан үч бала Байсеркенин жылкысынан уурдап келели деп үч түн барып алалбай коюшуптур. Көкала аты бар экен, ошону минип алып, “эй балдар, койгула, эй балдар, койгула” деп жылкынын чекесинен кайтарып, балдарды жолотпой коюптур. Анан алалбай койгондо “кой, бул алдырбайт экен, эртең менен барып кымыз ичели, курсагыбызды тойгузуп алып, кетели” деп барышса, Байсерке ордуна туруп, “Эй айланайындар, үч түндөн бери менин жылкыма ууру кылабыз, алабыз деп жүргөн үчөөңөр болуп жүрбөгүлө. Ата кокуй ай, убара болбодуңарбы, жылкыман алалбайсыңар, айланайындар. Курсагын тойгузгула. Бул үчөөнүн эмгеги өтүп кетти, үчөөнө үч байтал кармап бергиле” деп жылкычыларына буйрук берет. Тигил үчөөнө үч байтал карматып, “колуңарда жок болсо, кайра келгиле, кыйналып жатабыз ата десеңер, жөн эле берем, анан менин жылкымды мындай алалбайсыңар” деген экен. Алар экинчи Байсеркеге ууруга барышкан эмес экен. Ата кыйналып жатабыз десе эле, бирден экиден жылкы берип койчу экен.

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы

Ата-бабаларыбыздын жыл санагы - Ай жылнаамасы

Кыргыздар Үркөрдүн жердеги тиричиликке таасир этээрин байыртадан эле билишкен. Үркөр батышта жерге жакындаганда жаз келет. Үркөр батмайын жерге жылуулук кирбейт, таң алдында чыкканда жай бүтөт, шүүдүрүм түшөт. Үркөр көтөрүлгөндө күз келип, так төбөгө келгенде кыш ортолоп калат (токсон түшөт, ушул учурда жерде тоң кармалып турат). Үркөр кышында даана көрүнүп, апрелдин орто ченинен баштап көрүнбөй калат (батат). Кыргыздар малдын куутун да Үркөргө карап аныкташкан. Ай сөзсүз түрдө Үркөр топ жылдызына жакындап, тогошкон учурда жаңырат. Ай сайын айдын Үркөр топ жылдызына жакындашуусу “Тогол” деп аталат. “Тогол” – бул кыргыз элинин көп жылдык байкоолоруна негизделген өзүнчө бир астрономиялык билими – Ай календары болуп эсептелет. Тогол жыл сайын бир күнгө туура келбейт, өзгөрүп турат. Тогол күндөр адамга гана эмес, жан-жаныбарларга да жагымсыз, ал түгүл алар үңкүрлөрүнөн чыгышпайт. Оорулуу адамдар шалдырап, эч нерсеге

көңүлү чапшай калганын баамдашат. Айлардын атын “тогол” аты менен атоо кыргыздарга гана таандык.

Ал эми кыргыз элинин түшүнүгү боюнча Жалган куран келгенде - жети тогол айы жаңырганда Жаңы жыл башталат. 8-январдан 18-февралга чейин 40 күнгө созулган кыш чилде (бул айды кыргыздар күн кыскалыгынан “токту тойбос, чөмчүл кургабас ай” деп лакап кылышкан). 8-июлдан 18-августка чейин 40 күнгө созулган жай чилде болот. 28-январдан 11-февралга чейинки 15 күн “үт” деп аталып, кар ошол мезгилде өзгөчө калың жаайт.

Айдын түрпөйүнө, башкача айтканда ай чалкалап же иймейип жаңырганына жараша ошол айдын жаанчыл же кургакчыл болоорун, кайсыл күнү эгин сепсе өнүмдүү болоорун, күндүн чыгышы менен батышына карата эртеси күн кандай болоорун айтышкан. Айдын чалкак жаңырганы – элге тынчы жок, иймейип жаңырганы өзүнө тынч жок болот дешкен. Келгин куштардын келишине, асмандагы жылдыздардын жайгашуусуна ж.б. дыкат көзөмөл салып турушкан. Айдын, жылдыздардын дыйканчылыкка – айыл чарба өсүмдүктөрүнө таасирин жакшы билишкен. Элдик тажрыйбада тал-теректи ай толгуча отургузган жакшы. Ошондой эле сабагы түшүм берүүчү өсүмдүктөрдү (коон, дарбыз, ашкабак ж.б.) ай жаңыргандан кийин айдаса түшүм мол болоорун билишкен. Анткени биоэнергия жогору карай кетет. Ал эми тамыры түшүм берүүчү өсүмдүктөрдү (сабиз, пияз, картөшкө, жер жаңгак ж.б.) ай кемий баштаганда айдаса, түшүм жакшы болот. Биоэнергия төмөн жакка топтолот. Үркөр чыгыш тараптан көрүнгөндөн кийин өсүмдүктөр тез өсө баштаганы байкалат. Элдик табыптар ушул убактан баштап бейтаптарга кымыз ичиришкен эмес.

Дан эгиндердин (арпа, буудай, сулу) Үркөр батканга чейин себишкен. Андан кийин себилген эгин бышпай, кар астында калат. Үркөр баткандан кийин жүгөрү, тару, конок, күрүч ж.б. себилет. Ай жаңырган, толгон учурларда 2-3 күн мурда жана 2-3 күн кийин эч нерсе айдоого болбойт. Анткени бул учурда Ай фазасы алмаша турган күндөр болгондуктан, себилген үрөн чыкпай калаарын, же чыкса да аз гана түшүм берерин билишкен. Ай арасы кандай болгонуна жараша кийинки ай, жыл кандай болоору баамдалган.

Энесайда турганда эле кыргыздардын туруктуу жылнаамасы бар болчу экен. Алар жыл башын “баш ай” деп атаган жана үч айды бир мезгил деп эсептеп, ар бир мезгилди жаз, жай, күз, кыш деген наамдар менен атаган. Бир жылды 12 айга айрып, аларды 1-баш ай, 2-корук ай, 3-күкүк ай, 4-чилде ай, 5-сарыча ай, 6-кыркүйөк ай, 7-мизам ай, 8-карача ай, 9-казан (согуш) ай, 10-каңжар ай, 11-акпаң ай (кара ай), 12-чил ай (соң ай) деп аталган. Кийинчерээк айлар азыркыча, б.а. Бирдин айы (январь), Жалган куран (февраль), Чын куран (март), Бугу (апрель), Кулжа (май), Теке (июнь), Баш оона (июль), Аяк оона (август), Тогуздун айы (сентябрь), Жетинин айы (октябрь), Бештин айы (ноябрь), Үчтүн айы (декабрь) деп аталып калган.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы
Аба-ырайды билген эсепчилер

Жылдардын биринде Арпанын үстү жагындагы Чойжап деген жерге Куланактыктар көчөлү деп даярданып жатышкан болот. Көчөөрдүн алдында жерди байкап келели деп, эки киши Чойжапка келип, ал жерде боз үй тигип отурган кишиникине токтоп калышат. Ал киши мал менен отурчу экен, бирок жыл оор болот деп малын Кытайга айдатып жибериптир. “Кайда баратасыңар?” деп тиги киши Куланактыктардан сураса, “ой, ошентип малды көчүрөлү” дедик деп жооп беришет. “А, кокуй, эртең тизеден кар түшөт” десе, беркилердин да астрономиялык түшүнүгү бар кишилер болуп чыгып, “жок, кар жаабайт, жылдыздар жакшы эле го” деп жооп берип коюшат. “Анда тамак жеп, тынч отургула” деп ал киши этти салдыртып коюп, түн ортосу болгондо конокторун эшке алып чыгат. Асман ачык, булут жок экен. “Тетиги жылдызды көрдүңөрбү, бул жылдызды көрдүңөрбү?” деп бардык жылдыздарды көрсөтүп, “бул жылдызды караңыздар, жаанды ошо алып келет” десе, “э, атаңды көрү, биз ошондон жаңылган турбайбызбы” деп, тиги экөө санын чапкан экен. Коноктордун бирөөсү элди көчпөсүн деп айтканы атын чаап кетиптир. Эртең менен турса кар жаап салыптыр.

Муратаалы эсепчи

Илгери Муратаалы деген кыйын эсепчи киши болгон, менин чоң атам Сабат экөө дос экен. Муратаалынын үйлөнүп, жайланып калган баласы өлүп калып, андан башка бала-чакасы жок экен. Ошондо чоң атам Муратаалыга менин атамды бала кылып ал деп бериптир. Бир күнү Муратаалы келип, “Сен шашкеге калбай көч, үйүңдү көчүр, кырдын так чокусуна үйүңдү тигип, мал-салыңды ошол жерге алып бар. Оокаттарың калбасын, сел жүрөт, бул кар ээрийт”, - дептир. Сабат Муратаалынын сөзүн эки кылбай шак эле көчүп баягы кырга барышыптыр. Кошуна элдерге айтышса, кээ бирөөсү болбой коюптур. Анан түш кыйгач ооганда кар ээрип, тоодогу кар агып, коктудагы үйлөрдү малы менен кошо суу алып кетиптир.

Төлөнбаев Ыдырыс, 1945-жылкы, Ат-Башы айылы,
Шекембаев Өмүрзак, 1947-жылкы, 1-Май колхозу
Байсеркенин жылдызы

Байсерке деген чоң аталарыбыз болгон экен. Ошол киши жаратылыш, жылдыз менен байланышта болуп, жылдызды санап, жылдыз менен сүйлөшчү экен. Байсерке ата жылдыздарды карап туруп, жыл кандай болоорун айтып койчу экен. Жыл катуу болот дегенде, элге “Кара жерге малыңарды айдагыла, Тоюн тарапка өтүп, кыштап келгиле” деп айтчу экен.

Байсерке ата түндүктү тартып коюп, кыштын күнү боз үйдө жашачу экен. Бир жолу тамак ичип отуруп, тамак ичип бүткөндө жанындагы теңтушуна айткан экен “сен бирдеменин жыгың билдиңби?” деп. “Жок,

биле албадым” дегенде, “эшикке чыкчы бир карыш кар жаады” деп. Эшикке чыкса чын эле карыш кар түшүп калыптыр дейт.

Жылдардын биринде Байсерке “быйыл шашпай көчөбүз, эрте көчпөйбүз” деп айтат. Жылда майдын башында Ак-Сайга көчүп кеткенге көнүп калган эл, май айы өтүп, июнь ортолоп калган кезге чейин көчпөй туруп калат. Жылкылар ылаанып, мал чымындан жүдөп кеткенде Байсеркенин малчысына эл чогулуп “элдин баары көчүп кетти, ажы эмнеге мындай кылып жатат? Биз деле көчүп барсак болбойбу, бул жактын күнүнүн ысыгына мал токтобой, чымын-чиркейге таланып жатат” деп айткан экен. Байсеркенин малчысы ага келип “Ажым, ажым, жалпы элдин сөзү болуп жатат, көчпөйлүбү, беттин баары чиркейге таланып жатат” деген экен. Ошондо Байсерке “колуңа бир тутам шыпыргыны чогултуп, бетиңе чымын жолотпой чаап турбайсыңбы, көчөөр маал боло элек” деп койгон экен. Ошондон кийин беш-алты күн өтпөй жайлоолорго кар түшүп, мал кырылган экен. Ошондо төөгө айран, арпа арттырып алып Ак-Сайды көздөй 50дөн ашык Байсеркенин кишилери барганда “үч-төрт күн болду тамак жебей жүргөнүбүзгө, ачкадан өлө турган болдук” деп жайлоодогулар арманын айтышыптыр. Малдары кырылгандарга жардам берип, Байсерке жалпы элди сактап, жуттан аман алып калган экен.

Байсеркенин “эшек кыркаары” деген чоң сары жылдызы бар, ошого карап, ошондон маалымат алып, ошондон билчү экен. Байсерке ажы аба-ырай кандай болоорун үч ай мурун билчү экен. Ал 1840-1870 - жылдары жашаган, Ниязалы, Ниязакун деген неберелеринен тараган тукумдары азыр Ак-Моюнда бар.

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы

Шайык эсепчи

Үгүттөн Шайык деген киши жут, шамал болоорун, күн жаарын эки-үч ай мурун айтчу экен. Илгери кырман бастырып, анан сапырган. Ошондо ал жыйдырып коюп, “баланча күнү шамал болот, ошондо сапырасыңар, азыр коюп койгула убара болбой” дечү экен. Айткандай эле, ошол убакта шамал болчу экен. Ак-Талаада Шайыктан кыйын киши жок экен. Ал жылдызды, айды карап аба-ырайы кандай болоорун эки-үч ай мурун айтып койчу экен. Шайык 1936-жылы дүйнөдөн өтүп кетти. Бир тору аты бар болчу дешет, Анжиандан чыкканда Үгүткө бат эле жете келчү экен. Ал эмне ат экенин эч ким билчү эмес, киши ээрчитпей, жалгыз барып жалгыз келчү экен.

Шыгаев Саламат, 1941-жылкы, Ача-Кайыңды

Чолок сары

Менин энем ай кандай жаңырганын байкап турчу. Жазда ай жаңырганда, “чолок сары, айлан түгүл” деп койчу. Ошондо жут болот, чолок сары ай ошондон сактасын деп калчу. 1980-жылдары ошондой болду, теректерден баары күбүлүп түшүп, күн жаап, зыян көп болгон.

ЖАРАТЫЛЫШКА ЖУУРУЛГАН ЖАЙЧЫЛЫК

Бердалиев Замир, 1957-жылкы, Кош-Дөбө айылы

Эшберди жайчынын сайы

Кош-Дөбөнүн четинде, мурун Шырдакбектин коргону турган жерде чоң сай бар. Ал сайдын тереңдиги 15 метрдей болот жана аны Эшбердинин сайы деп коет. Бул сай илгерки калмактын Эшберди деген кыйын жайычысынын аталып калган жана таржымалы мындай: Кокон хандыгы бул Коргонду эч ала албай коюп, Эшберди деген жайчысын жашыруун жиберет, коргонду, жерин, элин басып ал деп. Ошентип Эшберди коргонго келип, эч кимге сыр бербей, элге аралашып жашап калат. Эшберди ошол жылы кыш келгенде жайчылык касиети менен карды аябай жаадырып, жай мезгилге чейин суук болуп, кар ээрибей, жаай берет. Ошондо коргондо жашаган калк бир балакет болуп жатат, бул жерде бир жайчы бар болуш керек, ошол баарын кылып жатат деп калышат. Эшбердинин бир касиеттери бар окшойт, сайдан таштарды алып жүргөнүн көрүп, жайчылыкты Эшберди кылбай элеби деп, шекшип калышат. Коргондун акылдуулары кеңешип, Эшбердиге аял алып берип, сырын билели дешет. Аялы бир күнү Эшберди “Көк карга келбей жаз болбойт, Кең кокондон кат келбейт...” деп акырындан ырдап жатканын угуп калат. Ошондо эл Эшбердини кармайлы, суракка алалы деп турганда, Эшберди угуп калып качкан экен. Качканына болбой колго тушөт, кимдир бирөө Эшбердини өлтүрүш керек, өлтүрмөйүнчө күн ачылбайт дейт. Эшбердини эл өрттөгөндө, кара түтүн асмандын баарын каптайт. Андан кийин күн ачылып кетип, чогулган каардын баары дароо ээрип, мурун кичирээк эле болгон сай менен ошол суунун баары агып, сай оюлуп азыркыдай чоң жана терең болуп калат.

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы

Матай бийдин айтканын кыя албаган Көбөн жайчы

Чоң аталарынан жылдыздарга карата жылдын кандай болоорун билүү касиети өткөн Матай бий “бийыл жыл катаал болот, кар калың түшөт, союшуңарды, мине турган бирин-экин малыңарды алып калып, калган малыңарды бүт Тоюнга айдаткыла, эгин-чөбүңөрдү, отун-сууңарды арбын камдагыла, бөөдө малыңар кырылып калбасын”, - деп бүт элге жарыя кылды. Мындай кабарды көлдөн көчүп келген Өмүрзакка да айттырды. Бирок Өмүрзак бул кабарды туура кабыл албады.

- Мен эмне мал көрбөгөн киши белем, мал-жанды күздөн-кыштан кандай алып чыгышты билген малчы жигиттерим бар, - деп койду. Жерин берип, элин батырганы аз келгенсип, Ат-Башыга кыш эрте келип, кеч кетээрин, Ак-Сай, Арпа мал багууга ыңгайлуу экенин чын дили менен айтып турса да өзүн жогору сезип, кыр көрсөтүп турган Өмүрзакка Матай бий чындап нааразы болду.

Чынында эле ошол жылы кыш эрте түшүп, ат бура тарткыс кар жаады, мындай кышты көрбөгөн бугу эли аябай жүдөдү. Ошентсе да Өмүрзак баш бербей, жакшы кыштоолорду талашып, үстөмдүк көрсөткөнүн уланта берди. Анын кылыгы жанына батты, ошол жут болгон жылы Өмүрзак жылкысын эрте жазда Арпага алып түштү деген кабарды уккан Матай бий Көбөн аттуу жайчыны чакыртты.

- Сага эми иш табылды, өнөрүңдү бир көрсөт жайчым! – деди Матай бий.

Көбөн жайчы жайдын саратан чилдесинде кар жаадырып, жайчылык өнөрүн эли-жерин коргоо үчүн гана жумшап, башкаларга жамандык жасабаган, олуя чалыш адам эле дешет. Ошентсе да Өмүрзактын кордугун өз көзү менен көргөн Көбөн жайчы, анын үстүнө Матай бийдин айтканын кыя албай Арпа өрөөнүнө жайчылык өнөрүн көрсөттү. Адегенде жамгыр жаап келип, анан мөндүр аралаш шыбыргак сабай баштады, ал карга айланды. Кар калың түшүп, бурганак басылбады. Өмүрзактын жылкылары кокту-коктуда титиреп айласы кетти, чекесинен кырыла баштады. Ошол Өмүрзактын жылкысы кырылган жер азыр Сөөк деп аталат. Арпа өрөөнү менен Ак-Сай өрөөнү бириккен жерге жакын, Түз-Белдин түндүгүндө. Арпада ушундай алаамат болуп, мал кырылып жатканын айтып келген кабарчыдан Өмүрзак:

- Камбарбоздун үйүрү аманбы? – деп сурады. Келген киши Камбарбоздун үйүрү Коргон-Ташка келип кырылды дегенде Өмүрзак абдан катуу кейиди. Мына ушул окуядан кийин Өмүрзак Ат-Башыңа тойдум, бул жерди кара куйрук чакчыгай жердесин деп кайра Көлгө көчө качканы ушул кезге чейин эл оозунда айтылып келет.

Күчүков Кубанычбек, 1973-жылкы, Тегерек-Булак

Күчүк жайчы

Биздин бабабыз Көбөн жайчы, чоң атабыз Күчүк жайчы болгон. Көбөн атабыз ат бастырып баратканда, астына күн тийгизип, артына кар, жаан жаадырып кое алчу экен. Көбөн жайчы 37 жашта кезинде 11 деги Күчүк баласына жайчылыкты үйрөтүптүр. Кийинки муундагылар Күчүктү жайчылыкты үйрөтүп кет десе: “Жайчылык силердин заманга жарашпайт” деп, Күчүк чоң атам балдарына жайчылыкты үйрөткөн эмес. Жайчылардын тукуму көбөйбөйт экен. Мисалы, Көбөн атам да жалгыз, андан Күчүк да жалгыз болгон. Биз Күчүктүн неберелери болобуз, бизде эч кимибизде андай касиет жок.

Күчүк чоң атам жай таштарын Чоң-Ачага катып кетиптир. Катканда таштар эки жолу чыгып калып, үчүнчүсүндө Чоң-Ачадан орун алган экен. Дуба окуган үч жай ташты чоң атам аркардын жумурунан алыптыр. Тоголок бармактай болгон, чаар таштар болчу. Ал таштарга атайын жети күндө бир мал союп, ырымдап, малдын канына салганда, кадимки өрдөктөй сүзүп турчу экен.

Күчүк чоң атабыздын окуяларынан айтып берсек, илгери Кытайдын Какшаалына жаан жадыртып бер деп Күчүк чоң атабызды чакырышкан

экен. Ал жердин тоолору жапыз болгондуктан, булут байлай албай коюп, аз эле өткүн сыяктуу жаан жаадырыштыр.

Бир жолу болсо чоң атам бир жактан келатып, бир байдын үйүнө түшөт. Желесинде бээ байланып туруптур. Эшикте бир топ шарактаган келиндер кийиз жасап жаткан экен. Анан атама жакшы көңүл бурушпай, бул кайдагы жүдөгөн абышка деп тирелип турган сабадан кымыз куйбай, айран берген экен. Үйдөн чыгып, ары барып дубасын окуганда чагылган чартылдап, баягы жасап жаткан кийиздеринин жүндөрү асманга учуп, укмуш болуптур. Шарактаган келиндердин эсин оодарган экен.

Үй эси келип, “ой үйгө ким келди эле?” деп сураганда, чоң атамды сүрөттөп беришет. Ошондо ал: “Ээ, кокуй, ал жөн киши эмес, касиеттүү адам, чакыргыла” дептир. Баягы бай чоң атамдын алдына түшүп, ат тартып, чапан жаап, “жаш балдар билбестик кылыптыр” деп кечирим сурап, узаткан экен. Эми илгеркилердин ынсабы, адамгерчилиги абдан бийик экен. Азыркы байлар антпей калсын.

Мадемиллов Дүйшөбай, 1953-жылкы, Терек-Суу айылы

Көбөн жайчы жайында кар жаадырган

Ысык-Көлдөгү Боромбайдын Өмүрзак деген бийи Ат-Башыны бийлеймин деп келген экен. Өмүрзак көчүп келгенде Матай барып учурашып коелу деп, бир бээ жетелеп барышса, Өмүрзак жаткан ордуна өйдө болбой коюптур. Матай: “Бул эмне кеселдеп атканбы? Кой кетели”, - деп малын кайра жетелетип кеткен экен. Өмүрзактын кемпири кыйын, кыраан киши экен. “Сен жакшы болбой калдың. Тиги тегин киши эмес экен” дептир. Чын эле тиги кемпир айткандай, Матай олуя атбашылык черик уруусунан Көбөн жайчыны чакыртып, акылдашып туруп, июнь айынын аягында дуба менен кар жаадыртат. Ага чейин Матай бий элине жыл катаал болоорун, бир жылдык тамак-ашын, отун-суусун даярдап, болгону бирден гана мал алып калсын деп айттырып, бүт малдарын Тоюнга айдаттырат. Ошол жылы иттер карагайдын башына чыгып калган экен. Өлгөн адамдардын сөөктөрүн кийизге ороп, өлүктөрүн карагайдын чокусунан коюшуптур, жаз келгенде жерге коелу деп. Ошондо жаз келээри менен Өмүрзак бий “кой, катаал жер экен” деп кайра эли менен жерине кайтыштыр. Алар көчүп жатканда, Матай бий адамгерчилигин көрсөтүп, бир айгырын союп, узаткан экен.

Муратаалы уулу Нурдин, 1924-жылкы, Баш-Кайыңды айылы

Матай олуя, Көбөн жайчы жана Өмүрзак бий

Бугулардын Өмүрзак бийи Ат-Башынын күңгөйү кургак, тескейи карагай-зоолуу, суусу кенен экенин угуп, мен жайлачу жер экен деп, Орток деген жерге көчүп келип конот. Ат-Башыны жердеген черик уруусунан Матай олуя “Бу Өмүрзак бизди эл экендеп келип отурат” деп, бир бээни жетелетип барып таанышмак болот. Баягы Өмүрзак Матай олуя келгенин эч байкабастан “Үйгө бара бергиле, менин чукул

жумуштарым бар, ананыраак келем” деп атын бастырып кетет. Матай олуя сөзгө катуу таарынып, кайра жолго салат. Кыш жакындап калганда, Матай элге быйыл кыш катуу болот, камыңарды көргүлө, муну Өмүрзак укпасын, деп айтат. Кыш келгенде Матай Көбөн деген жайчыны чакырып, карды атын кар жилигинен келтирип жаадырып, аяз жүргүздүрөт. Арадан 10-15 күн өткөндө Көбөн Матайдын айтуусу менен баягы карды атын тушоосунан кылып эритип басат, анан кайра он күндөн кийин карды үзүктүн этегинен кылып жаадырып салат. Өмүрзактын эли эртең менен турушса боз үйлөрүнүн ууктары кычырап, эшикке чыгайын десе эшиктери ачылбайт калат. Малдар кардын үстү менен басып карагайдын башына чыгып калганга жетиптир дешет.

Жаз келип, көк чыгып калганда, Өмүрзак Матайга келип “Көк деги чыгып, жаз келип калды окшойт, мен малдарымды кыштоодон ичке айдасам кандай болот?” деп сураганда, Матай “Эми бул жерди Кудай билет, айдасаң айда малыңды” дейт. Өмүрзак ошо менен малын айдай баштайт. Башка элдер Матайдан “Кайтсак кантет, малды айдап түшө берелиби?” деп калышат. Анда Матай: “Кыш эми келе жатат эч шашылбагыла коё тургула дейт”. Матай Өмүрзактын малы кайсы жерге келген байкап туруу үчүн эки-үч жигиттерин дайындап коет. Өмүрзактын малы Сөөк деген жерге келди дегенде, Матай Көбөн жайчыны чакырат. Көбөн жайчы карды үч күн аттын жонунан кылып жаадырып, туман салып, аяз жүргүзүп эч нерсе көрүнбөгүдөй кылып коет. Өмүрзактын үйүр-үйүр жылкысы, койлору кардын алдында калып, бир кызыл айгыры жана тору бээси гана бөлүнүп чыгып келе жаткан болот. Аны уккан Матай: “Аа ал жылкысынын Камбар атасы турбайбы, Кызыл белди ашырбай жайлап салгыла” деп жигиттерине тапшырма берип, Өмүрзакты такыр малсыз калтырат. Малы кырылып калган Өмүрзак “Бу Ат-Башы мага жер болбойт экен, андан көрө мен Көлгө кетейин” деп камданып калат. Матай Өмүрзакты жөн кетпей, кудалашып кет деп, экөө кудалашат. Матай Өмүрзакка көчүп жетип алсын деп жырык мурун уй, жору ат, сокур, котур төө берип узатат.

Түркүөв Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы

Бүргө жайчы

Байгөнчөк айылынан Бүргө деген жайчы чыккан. Бүргөнүн атасы, Кожобек, чоң атасы Сейитбек деген болгон. Бүргөнүн күмбөзү Бөрүлүү деген жерде, жай ташын болсо Көк-Торпок жайлоосуна чоң бир таштын астына каткан деген кеп бар.

Бүргө өзү баатыр киши дагы болгон. Ал калмактар менен чабышып, аларды сүрүп баратып, бир буту сынып калмактардын колуна түшүп калат. Калмактар Бүргөнү зынданга камап коюшканда, аны калмактын бир кызы көрүп, бири-бирин сүйүп калышат. Калмактын кызы зынданды кайтарган кишилерди алдап, Бүргө баатырдын ордуна башка кишини киргизип жиберип, Бүргөнү куткарып чыгат. Ошол кыз

баатырдын бутун айыктырып, жайчылыкты үйрөтөт. Экөө кача турган болот, бирок кайсы бир себептерден улам качканда тиги кызды Бүргө алып чыгалбай, өзү эле качып келип калат.

Качып келип, биздин Сарт чоң атабыздын колуна келген экен. Жазында Сарт атабыздын эгинине Касымбек деген кишиден үрөн алып кошуп, жер айдашат. Күн жаабай кургакчылык болот, Бүргө жайчы экенин эч ким билбейт. Бир күнү талдын түбүндө Сарт ата экөө сүйлөшүп отурганда Бүргө: “Ата, мен жайчымын. Сиз эч кимге айтпаңыз, мен алты күндө күндү жайлайм” дейт.

Бир күнү Бүргө мен эшикке жатам деп калат. Таңга маал баары уктап калганда, Бүргө жайчылыгын кылып күндү күркүрөтүп, күндү жаадырып баштайт. Бүргө баатыр эки көзүнөн жашын куюлтуп, эки жоолукту сууга салып коюп, кара чөйчөктү сууга көмкөрүп коюп, ыйлап отурганын Сарт атанын токолу көрүп калып, чочуп кетип чөйчөгүн ала койсо, анын астынан кара таш чыгат. Көрсө, ошол жайчынын кара ташы экен. Көргөнүңүздү эч кимге айтпаңыз деп Бүргө Сарт атанын токолуна эскертет, тиги аял болсо макул деп коюп, баарына көргөнүн жайып жиберет. Касымбек Бүргөнүн жайчы экенин билип калып эгинди бөлүшкөндө чырдай баштайт. Ошондо Бүргө Касымбектин айылына кар жаадырып, ал эми Байгөнчөктү ачык калтырыптыр. Касымбектин айласы кетип, эгини чирий баштаганда “албайм эч нерсе, күндү эле ачып кой” деп карызга берген үрөнүн кечкенде, Бүргө “Кой, Касымбек кечкенде мен Кудайга бересе болуп калам, буудайыңдын тиешелүүсүн ал” деп берген экен. Ошондон баштап Бүргө баатыр жайчы экени билинип калыптыр.

Шекембаев Өмүрзак, 1947-жылкы, 1-Май колхозу

Элдин сообун алган Күчүк жайчы

Ат-Башыда Күчүк деген жайчы болгон. Согушка чейин нарындыктар чогулуп келип, Теке-Секирик каналын казып, Нарын суусунан каналга суу бурмак болушат. Ал кезде унаа, трактор деген жок, колдун күчү менен ачакей жыгачтарды, талдарды, таштарды коюп, сууну бөгөттөп, эптеп каналга сууну жыкканга аракеттенишет. Июндун аягы болуп калган экен, суу терең кирип, узун бойлуу кишилердин жоон санынан ашып туруптур. Кыйналышканда сакалдуулар Күчүккө кайрылып, “элдин сообуна кал, кар жаадыр” дешиптир. Ал кезде мыйзам күчтүү, “соттолуп кетпейин, эгерде эч кимге айтпасаңар, кар жаадырып берейин” деп Күчүк жооп берет. Күчүк “Жай ташым үйдө калды эле. Адырда кескелдирикти тирүү кармап келгиле, кудай берсе табылып калаар” деп жаш жигиттерди жиберет. Атчан жигиттерди жана карагайларды жээкке чыгартып, даярдап коюп, Күчүк өзү кескелдирикти ак чүпүрөккө салып алып, үңкүргө кетиптир. Эл уктагандан кийин бир карыш кар жааптыр. Таң атканда зыркаар шамал жүрүп, саат 11де шамал басылат. Суу ычкыр кашаттан тизеге

келип, тартылып, аны баягы даяр турган жигиттер байлап, сууну каналга салып берип кетишиптир.

Ошондон эки-үч күндөн кийин согуш башталып калыптыр. Ал согуштан аман-эсен кайтып келип, 1959-жылы март айларында көз жумган (1892-93-жылы туулган). Жай ташын Ачанын башына катып койгон деп айтылат. Жайчынын ташы жылан менен арбашкан кара койдун, жапайы каздын жемсоосунан алынат деп айтылат. Күчүктүн жайчылыгы атасынан калган.

ЖЕР-ЖАЙЛАРДЫН ЖАЗМЫШЫ

Абдесов Нуркалый, 1939-жылкы, Кызарт айылы

Кызарт бели деп коет

Кызарт - Кочкор менен Жумгалдын чегиндеги бел. Ошол белден илгери бир заманда, балким, курман айттыр же орозо айттыр, айтор, ошол айтта Жумгалдан Кочкор тарапка бир топ кыздар айттап келиптир. Кыштын күнү шарактап келаткан кыздар катуу бороонго кабылып, Кызарт белинен Кочкор жакка өтөөрдө адашып, бардыгы ошол жерде тоңуп кырылып калган экен. Келаткан 40 кыздын ичинде бир кемпир бар экен. Ошол кемпир менен бир эле кыз тирүү калган экен. Анткени кемпир амалданып, “сен үшүсөң бул жагыма жат, сен үшүсөң бул жагыма жат” деп өзү кыздардын алдында калып, алардын деми менен бороон басылганча аман калыптыр. Ал эми берки кызды козунун көрпөсүнөн жасалган тону сактап калган экен. Эртеси баягы экөө турушуп, кыз: “Тогуз катар торкодон, Токто атамдын териси өттү” деп ырдаптыр. Кызарт – кырк кыз өлгөн бел. Абдан катаал. Ал жерде ДЭУда иштеген адамдар гана жашайт, башка айыл жок.

Абдрахманов Аман, 1973-жылкы, Кызарт айылы

Кызарттагы тарыхый табылгалар

Кызарт айылы Жумгал районунда калкынын саны жагынан дагы, жери жагынан дагы чоң. Өзүм мугалим болгондуктан, тарыхка кызыгып, тарыхый эстеликтерди изилдеп, сактап, кийинки балдарга эмне эстелик экени, эмне болгон таш экени жетсин деп келатам. Чындыгында бул жерде тарыхый эстеликтер аябай көп. Талаалардан, тоолордон тапкан он чакты эстелик бар.

Балбал таштардан тышкары идиш аяктар дагы табылган. Анткени X-XII кылымдарга таандык шаарлардын чалдыбарларынын ордуларынан буюмдар, идиш-аяктар табылган. Маселен, илгерки казан, алсак, усун дооруна туура келет. Мурунку ата-бабалар деле ушундай идиштерди колдонушкан экен. Карападан жасалган идиштер, аяк каптар бар.

Кокусунан табылган жебенин учу XVI-XVII кылымга таандык. Анын учу колодон жасалган. Бул дагы сак, усун дооруна таандык. Бул мүрзө казылып атканда табылган.

Зоот кийимдин калдыгы. Бул ата-бабалардын үйүндө сакталып калган. Илгеркилердин устачылык өнөрүнө таң каласың. Кадимкидей чынжырчаларды бири-бирине кийгизип, ширеткен.

Жаргылчактын эң алгачкы түрүн тапканбыз, XIX кылымдагы орок бар, курулушка кирпич куюп жатып, таап алышкан. Кишинин сөөгүнүн жанынан табылган.

Дагы бир кызык экспонат, Ташкенттен чыккан география китебинин бир бети. Отузунчу жылдары совет өкмөтү кулакка тартканда, көп динчил адамдар качкан. Атеизм өкүм сүргөндө, Курандар менен кошо

ушул китептер ташталган экен. Ушуну издеп жүрүп таап келгем. Китептин сакталып калган барактары. Табият таануу китеби бар. Араб тилинде жазылган адабияттар. Араб тилин окуш өтө кыйын. Муну эски чагатай тили менен ыр түрүндө жазылган деп айтышты. 1898-жылы чыккан Курандын бир бети дагы бар.

Ушул табылгалар бүт менин үйүмдө сакталган. Жыйырма жылдан бери изилдеп, таап келатам.

Ат-Башынын аты Сарт Кечүү болчу

Мен муну билип калганым, Казыбектин ырында жүрбөйбү “Санаганды алчу Сарт Кечүү болуп” деп. Көктиш Мүсөраалы деген бар экен. Ошо киши эсимде, 80ден ашып калганда аял алды. 80ден ашкандан кийин балалуу болду. Ал 117 жашка чыгып өлдү. Ал айтып калчу “мен Бээдөөлөт падышасына жигит элем” деп. Бээдөөлөт падышасы кайсы жактагы падыша экенин мен да билбейм. Кайда болгон, эмне киши болгон, аны да сурабаптырмын. Ошондо Ат-Башы токой болгон экен. Суунун жээгинде эки там бар экен. Ошол эки жер тамга жүргүнчүлөр, жанагы киреекечтер, Кытайдан азыр буюм-тайым алып келип жатпайбы, аны мен өзүм дагы көрүп калдым, килтейген чоң коңгуроону төөнүн мойнуна байлап коюп, анан эшекке, төөгө кант, нават, күрүч, кийим-кече, мата дегендерди жүктөп келишчү. Басканда төөнүн мойнундагы коңгуроо бул жакка бир тийип, тигил жакка бир тийип, шаң-шаң-шаң этип турчу. Ошо киреекечтер Ат-Башынын суусун тайыздап кечип өтүп, ошол жаман эки тамга конуп-түнөп, анан Нарынды көздөй кетчү экен.

Ат-Башы бүт эле токой болчу экен, кийин токойду кыркып олтуруп, эл отурукташып калган экен. Кантип Ат-Башы болуп калды десем, көрсө, Камандыдан ары Балыкчыда алтын чайкайт, ошол жерде аттын башына тете, аттын сүрөтү бар алтын табылыптыр. Анан кайсы жер десе, аттын башындай табылган жер бар эмес беле деп, ошону менен Ат-Башы болуп калган экен. Кийин-кийин бир адам жер-суунун баарысын кыдырып ат коюп келатыптыр. Арпага келип, кечинде атын жайдактап кое бериптир, бош агытып койчу экен. Таң аткыча баягы аты оттоп, эртең менен эрте келчү экен. Арпага келгенде баягы аты өзүнө отургузбай, секирип, куйругун тепкилеп ным карматпай дардактаптыр. Анан “ээ, бул жердин чөбү арпа турбайбы жөн эле” деп ал жерге Арпа деген ат коюп кеткен экен. Баягы аты карматпай, тиги киши эр токумун көтөрүп алып, жөө атты улам тосмолоп отуруп Ат-Башы бетине түшүрөт. “Бооруң ооруса төшүңө минээрмин, төшүң ооруса бооруңа минээрмин” деп ыйлап жөө жүрүп отуруп, Ат-Башыга келгенде аттын башын кесип туруп, ыргытып жиберген экен. А баягы аттын башы калган жерчи деп, Ат-Башы үч варианты менен айтылып калган экен.

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы

Талкаланган табигый музей

Ак-Талаага бараткан жолдо эки асканын кысылган жеринде табигый музей бар эле. Ошол жерде кишилердин буюмдары, күлүк аттардын

баштары, усталардын жасаган буюм-тайымдары, молдолордун китеби, атактуу күлүктөрдүн баштары, Муса аткан аркардын мүйүзү деп жазылчу эле. Ошонун баары жоголду. Ошол кезде Нарын суусуна көпүрө салабыз деп орустар аманаалы коюп аттырып, ошол жердеги таштарды көпүрөгө ташып, көпүрө курган.

Акматалиев Эмилбек, 1936-жылкы, Миң-Куш айылы

Миң-Куштан тонналап уран алынган

Адегенде Миң-Куш Туура-Кабак деп аталчу. 1946-жылы Сталин, Трумен, Черчилл конференция өткөргөн. Японияны Хиросима менен Нагасаки шаарын бомбалап атат деп Трумен Сталинди коркуткан. Сталин Берияга телефон чалып, “атомдук өнөр жайды ишке ашыруу жөнүндө” сүйлөшкөн. Ошол боюнча Миң-Куш ишке кирди.

СССРдин тарыхында биринчи жолу уран чыгарган завод курулду. 1953-жылдан 1969-жылга чейин Россия Миң-Куштан 35 миң тонна уран алды. Ошол 35 тонна уранын алууда СССРдин туш тарабынан келип иштешти. Ага кошумча Румыния, Германия, Африка өлкөлөрүндө иштеген адистердин бардыгы ушул жерде иштеди. КГБнын тогуз кызматкери бар болчу.

КГБнын подполковниги Экстратов карта менен жогорку жакка “Кара-Кеченин көмүрүнүн запасы 2 миллиард тонна бар” деп билдирген. Ошондо Маков деген жетекчи жалгыз кыргыз мага колун коюп: “Эмиль, ушул запасты кантип пайдаланабыз? Ойлон” деди. Ал 1959-жыл болчу.

1960-жылы атом министри Славский деген келди. Орустар мага сыр кылып айтышты: “Еврей улутундагы Славский учуп келип, Миң-Куштун коюнун этин зыян деп жебей коюп, Өзбекстандан эки койдун этин алдыртып, сойдуруп жеп кетти” деп. Эми элестеткиле, кандай зыян ушул жер.

Уран чыгараарда тил кат берчүбүз

Уран чыгаруу үчүн эмне пайдаланчу элек мен айтып берейин: биринчи солярдык, сера, фосфор, азот кислоталарын, нашатырдык спирт, дагы толуп жаткан химикаттарды чыгарчубуз. Анын баарын эч ким билбейт. Биз ай сайын тил кат берип турчубуз. Иштеген дарегибизди, тамак ичкенибизди, айлыгыбызды, каяктан келгенибизди, билимибизди айтпайбыз деп тил кат бергенбиз. “Эгер айтчу болсоң үч жылдан беш жылга чейин кесилесиң” деп КГБ текшерип турчу.

Ошол жерде эчен миңдеген шахтерлор иштетчү. Ал жакта кыргыздар көп болчу. Бирок уран чыккан жеринде беш гана кыргыз иштетчүбүз. Ошолордун бири мен болчумун. Бул убакка чейин төртөө каза болуп кетти. Азырынча мен эле калдым.

Мен гуманитардык жардам бергиле деп Путинге кат жаздым. Уран чыгарган элдин жаш муундары калды. Аталардын баарынын көзү өтүп кетти. Миң-Кушта салынган үйлөрдүн мөөнөтү 25 эле жыл. Мына үчүнчү мөөнөт кетти. Ким кепил болуп берет ушундай коркунучтуу үйдө жашайт деп. Бүгүнкү күндө ушул жерде 3200 киши жашайт. Эл эң көп

жашаган учур 1963-жылдан 1968-жылга чейин 13 жарым миң киши жашады.

Суткасына үч тоннадан беш тоннага чейин уран чыгарып жүрдүк. Биз Гагаринди, Терешкованы, Титовду спутникке учурдук. Толуп жаткан атом электростанцияларын курдук. Ал убакта СССР боюнча уран эч жерде чыкчу эмес. Биринчи жолу Тажикстанда Чкаловдо чыкты.

Академик Курчатов менен Бериянын көзөмөлү менен термоядердик бомбага ээ болдук. Калем саптын сыясын чыгардык. СССРде үч эле жерде чыкчу. Ленинградда, Москвада жана Миң-Кушта. 1969-жылы актив көмүр чыгардык. Ошол убакта СССР актив көмүрдү Венгриядан 300дөн ашык сомго сатып алчу экен. А бизде 150 сом. Ал да кийин чыгарылбай калды. Ушуну колго алып иштетсек жакшы болмок. Уран чыккан жерден көмүрдү вагонго жүктөгөндө, суткасына 600дөн 1000 тоннага чейин кайра иштетип чыкчубуз.

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы

Ат-Башыда аталарынын жаткан жайын издеген дуңгандар

1875-жылы дуңгандарды кытайлар кытай динине өтөсүңөр деп кыстаганда, ал динге өтпөстөн, кыштын күнү качкан экен. Кээ бирөөлөрү Ак-Сай аркылуу өтсө, айрымдары Ат-Башы аркылуу, теңи Арпа менен өтүшкөн. Кыштын күнү болгондуктан теңинин көбү өлүптүр. Кээ бирөөлөрү Ат-Башыда жайгашып, отурукташып калган экен. Азыр деле алар бар.

Чүйдөгү дуңгандар Шабдан баатырга кайрылганда, ал азыр Казакстанга өтүп кеткен жерди берген экен. Ал жерде жалаң эле камыштар өскөн экен, “бергиле ошо жерди, эмне кыла алмак эле?” деп берип коюшат. Казакстанда Масанчи деген айыл бар.

15 жыл мурун ошол айылдан биздин айылга бир абышка келиптир. Нарында Ырбыды деген сүрөт чыгарган дуңган бар эле. Кийин СССР менен Кытай чатакташканда, Нарындагы бир айылдагы дуңгандарды түн бою көчүрүшкөн. Көрсө, ошондо КГБлар көчүрүптүр, Кытай менен байланышат булар, тили бир деп. Биз кандай көчкөнүн билбей калдык. Сурасак, Чүйдө жашоо жакшы экен деп калышты. Ошо Нарындагы Ырбыды деген сүрөтчү биздикине туруп калды. Анткени Ат-Башы погранзонага кошулуп, жабык зона болуп калды. Бүт Ат-Башынын элин паспортташтырды. Колхоздун башкармачылыгы паспорттун баарын мага тапшырган. “Паспорттарды сен ал, башкалардын кудурети такыр эле жете албайт” деп. Элдин баарын сүрөткө тартып, паспорт бергенбиз элдерге. Ырбыды биздин үйдө бир ай жатып калды, паспортко элди сүрөткө тартып. Бир күнү эле ал үйгө кирди “ай дос кандай?” деп.

- Жакшы, эмне болду? – дедим.
- Ай эшикте он абышка күтүп жатат, - дейт ал.
- Эмнеге күтүп жатат? – десем.
- Ай, келдик бир сөз чыгып, - деди.

Эшикке чыксам, микроавтобустун олтургучтарын алып, ичине төшөк салып он абышка отурат. Масанчиден, анан Ивановкадагы дуңгандардын айылынан келген абышкалар экен. “Бизге эки козу бер” дешти. “Эмнеге?” десем, “Босогого барып, куран окутуш керек. Биздин аталарыбыз 1870-жылы кытайлардан качып, ошо Босого аркылуу өткөн экен. Ошолордун арбагына куран окутуп койбосок болбойт, эки козу бер, акчасын беребиз” дешти. Мен “акчаңарды албайм, ушунча абышка келсеңер, силер да бизге окшоп мусулман болсоңор, мен да куран окушум керек” деп баягы эки козуну салып алып барып, чогуу куран окудук. Андан кийин, кайра экинчи жылы жыйырма абышка барыптыр. “Жок, биз туура эмес жерде куран окуптурбуз, Босогодо эмес экен, Сөөктү деген жер бар экен” деп. “Сөөктү Ак-Сайда. Ал жерге эч кимди өткөрбөйт. Застава бар” десем, болушпайт. Баламды кошуп берип, жибердим. Машиналери жакшы болбой, жетпей калып, кайра келишти, байкуштар.

Асаналиев Нааматбек, 1942-жылкы, Ача-Кайыңды айылы
Аттары жеткирбей кетиптир

Алыскы бир тараптан уйгурлар келе жатып Арпа жайлоосуна келишет. Атыбыз эс алып, чөп жесин деп койо беришет. Кетээрге келгенде, аттары жеткирбей, качып жөнөйт. Артынан калбай, үч-төрт күн кууп барышат. Жеткенде жиндери келген жүргүнчүлөр аттарынын башын кесип таштап кетишет. Ошондуктан ал аймак Ат-Башы деп аталып калган.

Бейшеналиев Зарылбек, 1939-жылкы, Куртка айылы
Ак-Талаа майлуу, жайлуу жер

Ак-Талаанын өзгөчөлүгү – эч ким акча сурабайт. Ырыс кешиги, баркы, даңкы жеринде, элинде. Эл ушундай ыйман дос, ырыскылуу, барктуу, данктуу кишилер болгон. Жерибиз ак чополуу, ак топурактуу болгону менен майлуу, жайлуу жер. Баягы “Ак-Талаа деген атын уксаң күлбөгүн, аты ак топурак деп жүрбөгүн” деген бар эмеспи. Ак-Талаа - кереметтүү жер.

Гөнчөккө окшогон жер гөнчөктөй, чоң кулактай. Анан ал байып кетип, Байгөнчөк деп аталып калган.

Орто Токой суу сактагыч мурун чытырман токой болчу экен. Ошол калмактардын турган турак-жайы болгон. Тайлак баатырдын чоң атасы Жанболот баатыр көп аскер менен калмактарды сүрүп бараткан кезде, ошол Орто Токойдо кичинекей Эрбен деген 5-6 жашаар бала жүрөт дейт. Калмактар талаага таштап кетиптир, көрсө, котур болуп, ал жугат деп атасы таштап кетиптир. Балага Орто-Токойдон каман, чочконун жапайысын, атып, терисине ороп, анын этин берип, баланы багат экен. Көрсө, камандын териси денедеги жаман нерсени соруп алып, айыктырат экен. Кыргыздын кыйындыгын карабайсыңбы? “Биз калмактарды кубалап, тетиги кулжага чейин барабыз. Биз келгиче

ушул жерде жашап тур” деп таштан тизип, кичинекей кепе тургузуп кетиптир. Эгерде айыгып, бизди күтпөйм десең, бул таш короону бузуп кет. Биз амандыгыңды билели” деп. Калмактарды сүрүп, кайра келатканда карашса баягы таш короо бузулбай турат. “А кокуй, калмак өлүп калган турайбы” дешсе, тирүү отурат дейт. “Сен эмне кыласың? Биз менен кетесиңби?” дешсе, “Мени ата-энем өлөт деп таштап кетти эле. Силер душман болсоңор дагы, айыктырдыңар” дегенде, баланы кошо ала кетишет. Калмакча аты башка экен, анын атын өзгөртүп, менин атам Жолдубайга эмчектеш кылышыптыр. Коңур энесинин эмчегин эмизген экен. Манас менен Алмамбет Чыйырдын эмчегин эмет го... Ал баланын төшүндө боркогу бар экен, ошондон улам Боркок баатыр болуп аталып калат. Бала чоңойгон кезде Жанболот баатырдын намысын коргоп, далай калмактарды аттан ыргыта сайып баатыр чыккан экен. Боркоктуң баласы Адыл, Адылдын кызы Акмөөр эжебиз болот. Бул насили калмак болгон, мындайча айтканда метис деп коет эмеспи. Ошон үчүн Акмөөр жөн сулуу болуп чыккан эмес. Бул да калмактын каны бар анан кыргыздыкы дагы бар.

Бүбү Мариям Муса кызы, 1950-жылкы, Чаек айылы

Нылды - уйкукана

Атабыздын тушунда Ай-Көл деген көл болчу экен. Айдын аты менен аталган тегерек көл бар экен. Азыр кичинекей көл. Бирок күзүндө соолуп калат. Ары жагында түзөңчө бар. Түзөңдүн бир аз жери калган. Учурунда ал абдан түз, анан чоң жер болгон.

Ушу жерге Каныкей апа үйдү тиктирип, Манас атаны дарылаган. Болбосо ысыкта жарааты балалап кетмек.

“Нылды” деген аттын өзү уйку дегенди билдирет. Көзүңдү ныл басып атат деп коет. Нылды деген уйкукана, уктап турган жай деген сөз. Муну кийинки окумуштуулар жокко чыгара алышпайт. Жакшы окумуштуу чыкса, атабыз алты уйкуда экенин жокко чыгарбайт. Анткени ыйык жер Нылды-Ата деп аталып, анын аты өчпөй келатат.

Дөөлөтов Асек, 1927-жылкы, Ача-Кайыңды айылы⁹

Ача-Кайыңды пайда болду

Айылдын кире беришинен тоону караса кайыңдылар ача болуп ылдый түшөт. Ошондуктан Ача-Кайыңды болуп аталган. Кыштак 1933-34-жылы пайда болгон.

Аты эле айтып тургандай теректери көп, сууга бай аймак. Ошол себептен Терек-Суу аталып калган.

Марал кечүү суусу

Бул кечүү Ат-Башынын түндүк-чыгыш жагындагы Эки-Босогонун чыгыш жагында кулаган Ак-Таштагы Каманды суусу менен Ат-Башы

9 Жазып алган Асекова Касиет

суусу кошулган жерде орун алган. Илгери мергенчилер кийиктин, маралдын изин кууп жүрүшөт. Ошентип көп убакыт маралдын артынан кууп жүрүшүп, ал маралдын терең сууну кечип өткөнүн көрүшөт. Ошондон улам: “Ат кечпеген жерден марал кечип кетти” деп сөз болуп, ошондо Марал кечүү деп аташкан

Келин тайгак ашуусу

Ат-Башы районунун күн-чыгыш жагындагы Жаңы-Жер жайлоосу менен Үсөңгү-Кууш жайлоосун бириктирип турган ашуу. Илгери ушул жерде Тар жолдо бир келин ат менен келе жаткан болот. Ал келиндин алдынан кокусунан кайын атасы чыгып калат. Келини кайын атасынан уялып, аттан түшө калып, качып бара жатып, таштан тайгаланып сууга түшүп кетип, көз жумат. Ошондон улам бул ашуу “Келин тайгак” аталып калган.

Дөөлөтов Жоломан, Ача-Кайыңды айылынын тургуну¹⁰

Каманды-Суу жайлоосу

Илгери бул жайлоодо эч ким жайлаган эмес. Сууга мол жайлоо. Бул жайлоодо үч каман жашачу экен: орто каман, чоң каман жана кичи каман. Кийин элдер ал жайлоого акырындап жайлай баштап, ал камандарды көрүшөт. Бирок ал үчүн каман элдерден коркуп жер которуп кетишет. Ошондон улам бул жайлоо Каманды-Суу деп аталып калган. Ал жайлоо азыр да үчкө бөлүнөт: Чоң-Каманды, Орто-Каманды жана Кичи-Каманды болуп.

Жапаров Автандил, 1963-жылкы, Көк-Ой айылы

Эмел аты Манас доору менен байланыштуу

Көк-Ойдун тескей тарабын Эмел дейт. Эмелдин атынын аталышынын тарыхы тээ хан Манастын дооруна байланыштуу. Манаста айтылат: “Жайма көкүл жаш Айдарды, Көкөтөйдүн ашы Каркырага чакырттырганда, Таздын уулу Үрбү ушул Эмелди жайлаган. Эмелдин жолун жайлаган, эки кара ат байлаган, Таздын уулу Үрбүгө айт” деп айтылат.

Эмел деген аталыш менен азыр жаңы завод салынып жатат. Мурун Эмел деген минерал суу чыккан. Минерал сууну ачып, сууга атты жердин аталышынан коет экен. Жерди изилдеген окумуштуу Белек деген аксакал (өзү сылтып баскан, Кызарт айылынан болот) келген. Кыргызда салт бар, сырттан келген адамга мал союп, коноктоо. Ошол вазийпаны мен аткарып, жетекчилерди чакырып коноктогом. Ошондо менин үйүмдө отуруп, сууга атты Эмел деп коюшкан. Кийин уксам Белек аксакал кайтыш болуп кетиптир. Эмел деген түрк тилинде “эгиз” дегенди билдирет экен.

¹⁰ Жазып алган Асекова Касиет

Жумадин Кожожеев, Өзгөрүш айылы
Өзгөрүш жаңы айыл болсун

Өзгөрүштүн мурунку аты – үйүрмө. Үйүрмө – ашуу дегенди билдирет. Үйүрмө аттуу ашуу болгон, ашуунун атынан коюлган. Өзгөрүш деп Октябрь революциясынан, т.а. 1917-жылдан кийин коюлган. Өзгөрүш жаңы айыл болсун деп, ушул ысымды беришкен. Өзгөрүш айылы чакан айыл.

Карабаев Керимкул, 1939-жылкы, Кызыл-Жылдыз айылы
Жообасар деп койгон

Чоң атамдан укканымды айтып берейин. Манас менен Коңурбай урушуптур. Алардын чатагы Кочкордун талаасында башталган. Бул жерде Манастын ордосу бар, азыр кичинекей эле билинээр-билинбес болуп калыптыр. Биз бала кезибизде Манастын ордосу деп чыкчу элек.

Манастын жылкыларына жоо тийгенде, анын жылкычысы айтыптыр “байкелер, мен чоорумду силерге тартып берейин, анан мени айдай бергиле” дептир. Макул дешет, анан чоорун тарканда “эки көзүм жайлоодо, эки колум байлоодо, мен жоого кетип бара жатам” дегенде, бул жактагы аялы жоо тийгенин билиптир. Ошондо жылкычылардын баарын артынан чогултуп, бел ашып барып чабышып, жылкыларын ажыратып келишкен экен. Ошентип, белдин ары жагын Жообасар деп койгон экен. Сөөктүн суусунан Манас ашканда, анын изи ташка туруп калган деп жүрүшөт.

Чайды эк

Чаек деп аталып калган себеби илгери бул жерге чай эгиптир. Ошентип чай эккен деген мааниде Чаек болуп калыптыр.

Койлубаева Шарипа, 1955-жылы, Учкун айылы
Сорпо-Тоңбос

Ат-Башы, Арпа багыты суук жердин ичинде болуп, бирок ал жер ыктоо, жылуу келип, сорпо тоңбогондуктан, ушинтип аталып калган.

Көбөков Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы
Ит өлгөндүн капчыгайы

Сары-Көлдөн түшкөндөн кийин, кан салык салган зоо бар. Ошол жерди Ит өлгөндүн капчыгайы деп коёт. Биз карагайга барганда, ошо жерде кан салык бар деп уккам, бирок көргөн эмесмин.

Илгеркилер калмактардан, кытайлардан качып бара жатканда, байлыктарын, оор жүктөрдү жүктөп кача албай, анан ошол жерге катып коюшкан. Кышында эт муздайт да, ошондо тоңгон жиликтерди чаап туруп, тепкич кылып коёт. Үңкүрдүн төбөсүнөн аркан салып, анан оюна тээп отуруп, оокаттарын кийирген. Ал жер бут токтобогон зоо.

Ит өлгөндүн капчыгайы дегендин себеби, биз 1960-жылдары колхоздорго лесхоздон карагай топтоп калдык. Тосколук деген коктуга карагай топтогону бара жатканда, биз кайыгып (үшүп) өлүп кала

жаздадык. Өзүнчө ошо капчыгайдын оозунан катуу шамал уруп турат экен. Ит өлгөндүн капчыгайына Сары-Бел тоосунан ашып түшөт.

Мамытов Касымбек, 1962-жылкы, Нарын шаары

Тоонун асты өзүнчө бир аймак болуп турат

Ак-Талаа району мурда Куртка өрөөнү деп аталчу экен. Себеби Куртка деген суусу бар. Бизде Айгыр-Жал деген дөңсөө тообуз бар. Ошол тоонун асты бир агарып, өзүнчө аймак болуп турат. Ошонун негизинде Ак-Талаа деп коюлган экен. Жалпы ошол ат колхоздоштуруу башталганда районго берилип калган.

Куртка – касиеттүү жер

Куртка айылынын эли Куртка суусун колдонуп, тиричилик кылат. Куртка суубуз Молдо тоо, Жакаш деген касиеттүү тоолордун чокусундагы мөңгүлөрдөн келип, Нарын сууга кошулат. Биздин жер бышыкчылыктуу, айылда помидор, бадыраң, картөшкө, пияз, сарымсак, жашылча-жемиштер өсөт, базардан сатып албай, эл өзүн өзү камсыз кылат. Ар бир үйдө алма бактар бар, айылда таза алмалар бышат.

Куртка суусунан сырткары Көл-Кайыңдын деген тоонун суусу кошумча агат. Ал жерде жергиликтүү калк дыйканчылык кылып, буудай айдап, гектарынан 40-50 центнерден түшүм алышат. Малга тоют болгон өсүмдүктөр дагы жакшы өсөт, жылына 2-3 жолу чаап алышат. Башка айылдарга дагы, башка райондорго дагы жашыл-жемишти Куртка эли сатат.

Сапарбекова Айгерим, 1996-жылкы, 8-март айылы

Марттын сегизи

8-март айылы бир кезде ээн талаа болгон. Кийин өзүнчө кыштак айланып, айылга ат коюу жөнүндө элдердин арасында өз ара талаш жаралат. Ошол кезде айылда бир эле Иван деген орус адам болот. Ал талашып жаткан элдерди карап: “Бүгүн канчанчы күн?” дегенде, “Марттын сегизи” дешет. Анда: “Айылдын аты 8-март деп аталсын” деген экен. Бул айыл мурда Ала-Кулун деп аталган. Биз жашап жаткан доордон көп жыл мурун бул айылда жашаган элге жоо тийип, эли аман калышып, максатын көздөп, үркүп качууга аргасыз болушат. Арадан көп убакыт өткөн соң өз айылынын эли-журту кайтып келишет. Талаада жалгыз гана бир ала кулундун оттоп жүргөнүн көрүшүп, ушундан улам айылдын атын Ала-Кулун деп коюшкан экен.

Тоонун боору жык толо кара туз

Чоң-Туз деп аталып калышы, ал айылдагы тоонун ичинде туз бар. Ал бронхитке миңдин бири. Ал тоону кезегинде шахта кылып казышкан. Тоонун боору жык толо кара туз. Чет мамлекеттерден элдер келип, дарыланып кетишет. Кочкор району өтө касиеттүү жер. “Көк кетпес Кара Кочкор” деп бекеринен аталган эмес.

**Сатыналиев Айылчы, 1939-жылкы, Кара-Суу айылы
Калпак буудай**

Бизде Курткада Бир-Калпак деген жер бар. Илгери бир киши бир эле калпак буудай таап алып, ошол жерге сокоуз эле айдаган экен. Айдалган эгин жакшы чыгып, бир айыл элди баккан экен.

Ак-Талаанын өзгөчөлүгү, менин түшүнүгүм боюнча, элдин көзүнө чап көрүнүп турат. Анан сырттан келген кишилер таң калышат, чапка булардын малы кандай багылат деп. Үгүттө малды токойго айдап койсо багыла берет. Менин байкашымча, бул жерде жалаң шыбак өсөт экен. Шыбак күчтүү келет экен малга. Биздин малдар аябай семиз келет, куйругунан бир кесим жегенде эле жей албай каласың, күчтүү келет. Жер кургак келгени менен, ошол шартка байланыштуу өскөн өсүмдүктөрдүн чөбү күчтүү келет окшойт. Малга аябай ылайыктуу жер.

Ак-Талаанын эң эле өзгөчөлүгү – кыздары сулуу келет, аттары күлүк, бозосу күчтүү болот. Башка жерден айырмасы ак чаптуу келет. Калык айткандай: “Чап болгон Ак-Талаа, Чалкайып жаткан береке, Эч кимден эгин сурабайт, Өзү эле жарайт керекке” деп. Бышыкчылуу жер, ысык жер болот. Таланттардын мекени деп коет. Экинчиден, акталаалыктар оозун ачса эле ыр чыгат, комуз кармаса күү чыгат деп коет.

Башка жерде эки сугарат эгиндерин, бизде бир эле сугарганы менен бышып калат.

**Төлөнбаев Ыдырыс, 1945-жылкы, Ат-Башы айылы
Ат-Башынын ичи толтура көл болгон**

Ат-Башынын ичи толтура көл экен. Мындан 55-60 км. жерде Босогодо Койжол деген бар. Койжолго илгери Казыбек казалчы деген түрмөдөн чыгып, Кытайга барган экен. Бул жактан камап, куулуп, сүргүн болгонун казалында айтылат “1929-жылында, манаптар деп айдалып, маалым болдук кылымга” деп. 1930-жылдары жаш экен, менин атам менен Казыбек ата экөө тең экен, бир жылкы балдар. “Сен болуштун баласы болуп, акча, мал табайын деп жатасыңбы?” деп, жаман көрүп, ырдаттырчы эмес экен. Анан ал кагазга жазып туруп ар кимге берип, алар окуп, анан ырдачы экен. Атасы черик элинин болушу болгон.

1931-жылдары Кытай, Монголия тараптан туугандары Казыбек келип ырдап кетсин дептир. Алар ат мингизип, чапан жааптыр. Ошолорго бара жатып, жолдон токтоп бир үйдөн суу ичейин деп кирсе кара боз үй экен, ичинде кара сакал абышка, андан ылдыйраак көкала сакал абышка, андан ылдыйраак ак сакал абышка отуруп алыптыр дейт. Үчөө отуруп ортого бир чара буудайды коюп, чоң колот кашык менен буудайды үчөө жеп жатат дейт. Буудайды майлап коюптур. Баягыларга салам айтат, тигилер баш ийкеп эле коет. Бир чара буудайды жеп бүтүп, “ий, кайдан келдиңер, балдар?” деп кара сакал абышка сураптыр. Ошондо айтыптыр “Ат-Башы деген жерден келдик, Казыбек казалчы деген менмин. Мени туугандарым чакырыптыр, ошого бара

жатам учурашканы. Эми силер ким болосуңар?” дегенде, кара сакал айтыптыр “Мен бул экөөнүн атасымын, менин балам Көкала сакал”, а төрдөгү чал капкара сакал экен “эң начар болуп калды менин неберем мобул” деп ак сакалды көрсөтүптүр. Ал эң аягында отуруптур, ошондо ак сакал небереси 115 чыгыптыр, көкала сакал (баласы) 180 чыкты дейт, мен өзүм 230 жаштамын дептир. Ошондо кара сакал абышка кеп салыптыр “Ат-Башы, Ат-Башы дейсиңер, Ат-Башынын көлү соолудубу?” деп. “Ат-Башыда көл жок” дедик дейт. “Мен бала кезде Койжолдо кичинекей өтөк бар, ошо өтөктө коон бышырчу элек, ошонун коону ушунчалык таттуу болор эле. Ал кезде Ат-Башынын баары көл эле” деген экен. Көрсө, Ат-Башы ГЭСи жактан көл жырып чыгып, Нарынга куйган экен. Ат-Башыдагы көл соолуп, жери кургап, эл отурукташып, жашоо башталыптыр.

Ат-Башы деп аталып калыптыр

Бир замандарда Кытайдан бир адам келе жатып, Арпа деген жерге келип, аты баспай калганда аны отко коюп, өзү уктап кеткен экен. Ойгонсо ат тоюп алыптыр, атты кармап десе, ал карматпай качып отуруп 110 км. жөө басыптыр. Алдынан тоссо да карматпай коюптур. Ошентип отуруп Ат-Башыга келиптир. Ат ошол жерге токтойт. Ачуусу келген адам аттын башын кесип салат экен. “Баягычы, баягы суунун жээгинде аттын башы калган жер” деп, Ат-Башы деп аталып калыптыр.

Ат-Башы эли үчкө бөлүнөт

1890-1891-жылдары Ат-Башы эли үчкө бөлүнгөн экен. Матай деген чериктин болушу, сарыбагыштын болушу Чоко, моңолдордун болушу Тазабек кеңшип туруп, “уруу уруу болуп жашайлы, аралаш жашаганда, бирибиздин малыбызды бирибиз уурдап, союп жашасак туура эмес болот, анын чечилиши да чыр-чатак менен болот экен. Уруу уруу болуп жашап, ар кимибиз өз даргыбызды өзүбүз чечелик” деп ошо жерден бөлүнгөн экен.

Бөлүшкөндө, сегиз бектин бир беги Чоко болот, ошол сегиз бектер Матай бийге айткан экен “бул жерди черик эли жайлап турган” деп. Ошентип, черик эли ээлеп турса, сарыбагыштар көчүп келип, биринин малын бири уурдап чырдашып, анан бөлүнүшкөн экен. Бөлүшкөндө тигилер “Матай кайсы жерди алам десе, ошо жерди биз алып алалы” деп макулдашышат. “Кана Матай, сен жайлап жүрөсүң, кайсы жерди аласың?” деген экен. Кенедей черик элине күн-батыш жактагы күңгөйдү алам. Азыраак болсо да дыйкандарым эгин-тегин айдаса бышат, бышыктуу жер. Малдын өсө турган жайы да жакшы, күңгөй, бетегенин түбүндө козунун улактары ойноп турат” деп айткан экен.

Сарыбагыштар көпүрөдөн көздөй нары күңгөйдү алып, “эми каалаган жеринди ал” десе, “силер үстөмдүк кылып алып алдыңар, мен кардын алдында калдым” деп тескейди алып алган экен. А көрсө, тескей бышыктуу, жакшы жер болот экен. Тескейдин чөбү жакшы өсүп жаанчыл болуп, суу шар агып түшүп, анан бышык болгон экен. Аны тигилерге айтса алып алмак, аларды алдап күңгөйдү берип, тескейди

өзү алыптыр. Ошондо 1880-жылдары жер бөлүшүү болгон экен. Чоң аталарыбыз Ак-Муздун жеринде турчу экен.

Матайдын энеси биздин чоң атабыздын кызы экен. Матай тескейге чыгабыз, бизге тескей тийген деп тескейге алып келген экен. Ошондо менин чоң атам Берикбай баласы Конокбай, атка минип калган кезим эле деп мага чоң атам айтып калчу. Ошентип, санжырада Ат-Башыны үчкө бөлүп алышып, бул эл ошондой жашаган экен. Биринин малын бири уурдаса өз болушу өзү чеччү экен күнөөсүн. Ошондон кийин ынтымакта жашап калышыптыр.

Азык уруусу кийин келген. Ниязбектен сегизбек тарап, ошол сегизбектин азыктарын көтөрүп жүргөн бир жетим бала бар экен. “Азык көтөргөн баланы чакыр ай” деп жүрүп, “азык” атка конуп калган экен. Ошондон азык уруусу пайда болгон.

Турдумамбетов Осмон, 1938-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Эки мөңгүдөн эки ача суу түшөт

Ак кардан ылдый кеткенде эки болуп бөлүнөт, ошондон Ача-Кайыңды деген ат коюлуп калган. Эки мөңгүдөн эки ача суу түшөт. Ача-Кайыңды деп аталып калышынын себеби, суу эки жагынан ылдый түшүп, анан кошулат экөө. Эки ачекей, ылдый түшкөндө эки суу кошулуп, анан сайга куят. Суу түшкөн жерлерди Кайыңды деп атап коюшкан. Баш-Кайыңды эң башында, ортосунда Орто-Кайыңды, анан Ача-Кайыңды келет.

Түркүев Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы

Өгөнчөктөй эле жер

Байгөнчөктүн ушинтип аталып калганы мындай дешет. Бүргө баатыр Касымбек деген кишиден ушу жерди ижарага сурап алыптыр. Жерди алып Бүргө кулагын көрсөтүп “мына өгөнчөктөй эле жер экен” дептир. Ошол жерди иштетип байып кеткенден кийин, Байгөнчөк болуп калыптыр.

Шекембаев Өмүрзак, 1947-жылкы, 1-Май колхозу

Сөздөрдүн чечмелениши

Мисалы, ар бир аттын аталышын чечмелесек, Өмүрзак - өмүрү сак болсун, Мээрим – жайдары, боорукерлик. Тагай – өзгөртө албайт, так айт. Тагай деген XV кылымдагы инсан, бирок чоң тарыхта анын аты жок, Мухамбет Кайдар же Мухамбет кыргыз деп жүрөбүз. Сайкалды чечмелесе, кыргыз балдар билет, жай казганда аксакалдардын бирөө сайкалдадыңбы деп сурайт. Кыргыздын мүрзөсү боз үйдүн жарымындай, кертте чапкандай болуп калат. Асты жупжумшак болот, бир да топурак калбайт, жаздык коет. Сайкал деген сөз - кенен, сулуу, боорукерлик дегенди билдирет. Кыргыздын сөздөрү кыска, сулуу, күчтүү, чечмелеп келсе мааниси терең, алыста турат. Кубатбек Жусубалиев айтат, “кыргыздын бир гана макалы дептердин бир бетине түшүндүрүлөт”.

Шоңкоев Т., Ача-Кайыңды айылы

Уламыштын бири

Айылыбыздын Ат-Башы деп аталып калышы туурасында эл арасында ар кандай уламыштар айтылып келе жатат. Алардын бири төмөнкүчө.

Илгери бир адам алыстан жолоочулап келе жатып, узак жол жүрүп, акырында өзү чарчап, аты баспай калганда азыркы Арпа жайлоосунун тушуна эс алып, атын отко коет. Кыңайып жатып, уктап кетип ойгонуп, көргөн көзүнө ишенбейт. Анткени узак жол жүрүп, кыйналып баспай калган аты бат эле тоюнуп, ал турсун семирп, кошкуруп, үркүп калат. Жолоочу атына барып кармайын десе, ал оюн салып качып жөнөйт. Жолоочу жөө кууп олтуруп Чеч-Дөбөдөн өтүп, суунун кечкенден кийин гана кармап, жээкке келип, ачуусуна чыдабай: “Ушунча жолду жөө бастырып, убара кылган сенсиңби?” деп, атын мууздап, башын кесип ыргытып жиберип, басып кеткен дешет. Ошондон улам бул жердин чөбү арпадай күчтүү экен деп, Арпа жайлоосу жана аттын башы кесилген жер Ат-Башы деп аталып калган имиш. Ат-Башы айылы Ат-Башы жана Кара-Коюн суусунун кошулган жеринен орун алган. Жергиликтүү эл 1918-жылы 8-апрелде совет бийлиги орногондугун билишет. Ал эми 1930-жылдын 23-июнунда Ат-Башы району түзүлүп, райондун борбору Ат-Башы мал чарба совхозу деп аталат. Ошол кезде партиянын Ат-Башы райондук комитетинин катчысы Акматбек Жумабаев, аткаруу комитетинин төрагасы Кары Жанузаков болгон. Ошондон баштап эл отурукташып, коллективдештирүү иштери кулач жайып, Ат-Башы айылы өсүп-өнүгө баштайт.

Ырсалиев Молдобек, 1940-жылкы, Кочкор айылы

Аракөл айылы

Аракөл - орто жолдогу көл деген сөз. Же нары эмес, же бери эмес, ара калган. Кичинекей дөбөлөрдөн агып келип түшкөн көл. Аны эл буруп алып жер сугарышат. 30-жылдарда там кура башташат. Ошол Аракөлдүн аягында калмактардын күмбөздөрү деп коёбуз, ошондой дөбөлөр көп. Теңдик менен Большевиктин аралыгындагы Көк-Сай деген жерде 32 ташта VII кылымга таандык жазуу бар. Ошондогу бир ташта бүркүт кармап, аттын үстүндө турган кишинин алдындагы жазууну Адык деп окушкан. Менин ички дүйнөм азык деп айтат. Ошону жазалбай атышат. Азыркы биздин жаштар ошол кездеги тамга менен окуганды үйрөнүшүптүр. Алар азык деп окушуптур. Анын белгиси бар. Эң тамга азыкка тиешелүү тамга болот. Окумуштуу К. Табалдиевдин айтымына караганда, Нарын облусундагы археологиялык табылгалардын 70% Кочкордо.

Азык деген уруу жөнүндө изилдөө жүргүздүм. Санжырачылар бул уруу жөнүндө учкай эле айтышкан. Изилдеп көрсөм, бул уруу байыркы урууларга кирген экен. Кыргызстандагы 40 уруу деген бул кичинекей эле сөз экен. Ошол 40 уруунун ичинен 5-6 гана уруу байыркы уруу. Алар: саяк, азык, кушчу, багыш. Азык - VII кылымдан келаткан уруу.

КААДА КАЛКТЫ КАЛКАЛАЙТ

Абдесов Нуркалый, 1939-жылкы, Бишкек шаары

Эч бир элде жок салт

Бала кезде уй тууганда уйдун музоосун кылоолоп “кылоо-кылоо торпогум” деген салт бар эле. Торпоктун аман-эсен чоңоюп, мал болуп кетиши үчүн үйдүн ээси, чоң энелер ырымдашчу. Уйдун уузуна торпоктун оозуна салышчу. Башка элдерде мындай салт жок.

Жапаров Акылбек, 1964-жылкы, Бишкек шаары

Кыргыздын кыртышына сиңбеген мыйзамдар

Азыр интернеттен кыргыздардын салтын, т.а. ала качууну бөдөнө, жаман көрүнүш деп көрсөтүп жатышат. Эгерде биздин үрп-адаттарды, каада-салттарды карасак, ала качуунун астында жеңелерин жиберип, жуучу жиберип, сүйлөшүүлөрдүн баары бүтүп, салт катары алып кетчү. Мунун баарын жаман деген туура эмес деп ойлойм.

Биз 2300гө жакын мыйзам кабыл алдык. Конституциябыз канча жолу өзгөрүлдү, демек, бөлөк жактан келген мыйзамдар башка бирөөнүн кийимин кийгендей эле же өтө чоң, же өтө тар болуп жатат. Кыргызстанда салттар менен мыйзам ортосундагы салгылаш элди кыйнап бүттү. Же биздин салттарыбыз мыйзам катары каралбайт. Мыйзамдар башка жактан, айрыкча, Батыштын, Европанын же Американын мыйзамдары кабыл алынып, орто жолдо эл чайналып жатат. Ал кыргыздын кыртышына сиңбей жатат. Жанагы мөмө-жемиш бактар мөмө байлабагандай эле кеп.

“Кечээ, бүгүн, эртең”

Бала кезимде айылга барганда таенем кийиз жасачы, аны биз тепкилеп, тегерек четинде жүрчүбүз. Чет мамлекетке барганда боз үйдүн түндүгү жөнүндө айтып берем. Тегерек болсо түбөлүк, башы бар аягы жок, бирок үч уукту көп эле түшүнө беришпейт. Үч ууктун философиясы өтө эле жөнөкөй. Илгери аталарыбыз, таенелерибиз айтып калышчу ошо “кечээ, бүгүн, эртең” дегенди белгилейт деп. Боз үйдүн ичинде үч муун жашачу. Боз үй тегерек, ал жерде жатакана, ашкана деген болгон эмес. Бир жерден чогуу тамак ичип, таза, көп балалуу болгон. Боз үйдүн ичинде эмне деген маданият керек эле. Көп нерсени биз айттырбай жасап, үйрөнгөн калкпыз. 2000 жыл бою бир да мыйзам жок жашаган эл экенбиз. Ар биринин өзүнүн орду бар. Ар бир салттын кыргызды сактап калуу жактары бар экен. Биздин Конституцияда салтты колдош керек деген берене бар, а мыйзам аны чечмелеген эмес.

Үрп-адатка кайрылбасак, калк жоюлуп кетет

Мен Японияны изилдедим. Жакында “Өзүбүздүн өнүгүү жолубуз” деген китепти жаздым. Ошондо да айткам, “биз өзүбүздүн салтка, үрп-адаттарга кайрылбасак, калк катары жоюлабыз” деп. Сырт жактан келген 2300 мыйзам, сырт жактан келип жаткан акчалар, сырт жактын

акчасына иштеген бейөкмөттөр, булар биздин маданиятты, салттарды жок кылабыз дегендер. 20 жыл тамтаңдап жүрүп, эми түшүнүк келип жатат.

Бизде качан атасы апасын сотко берүү деген бар эле? Саясат деп коет, күйөң кыйкырса эле сотко бар, адвокат ал дешет. Балдарга кой кайтарсын десе, бир укук коргоочуга айтчы, алар келип “сени коргойбуз, укугунду тебелеп жатат” дейт. Булар үй-бүлөнүн ичиндеги наркты бузушту.

Мына шайлоону алалы. Илгери бир боз үйдөн түтүн чыкканда бир киши эле добуш берчү экен. Бир боз үйдүн ичинде мыктысынын мыктысын тандап, атасы болсо баласына, энеси кыйын болсо энесине, көбүнчөсү эркекке берилчү, үйдү кайтаргандан кийин, кожоюн болуп, “мына ушу киши барат шайлоого” деп. Анан мыктылар чогулуп алып бийлерди, хандарды шайлачы. Бир мыйзам жок эле. Анткени үй-бүлөнүн ичинде уят болуп калбайын деген нерсе болчу. Маселен, Америкада бизге окшоп турукталып калган салттары жок, ар кайсы калк, эл чогулган да, бирөө Бразилиядан болсо, бирөө Европадан болгон. Маданияттары эки башка, ошон үчүн алар экөөнү эки башка караган. Керек болсо, бир үй-бүлөнү экиге бөлүп караган, аялын өзүнчө, эркегин өзүнчө. Ошонун баарын бизге киргизип, маданияттуу генофонду талкалап жатышат. Шайлоодо ар бир кишинин укугу өзүнчө деп бөлүп коюшту. Өз башыман өтгү го. Кочкордо чоң атам менен чыкканда, улуу муундагылар “ким?” десе, “Турдакун Усубалиевич” десе, мен курактуу жаштардын баары “Акылбек” деп коюп жатышты. Үйдүн ичинде ырк кетип жатат. Муну мисал катары айтып жатам. Жаңы эле алган келини бир ай боло электе шайлоого барып, мен өзүнчө добуш берем дейт. Мына ошентип үй-бүлөнүн ыркын бузуп жатат. Кыргыздын салтында бир боз үйдөн түтүн чыгып жатабы, бир добуш берилчү. Ал эми америкалыктар ошо биздин ыкманы алган. “Кыйыр шайлоо” деп коет. Шайлоочулар чогулуп, Американын президентин 1300 шайлоочу эле шайлашат. Бизде болсо, “жок, элдин баары шайласын” дейт. Анан аракка сатылгандар, жумушу жоктор, айласы жок бир кичинекей тамакка сатылгандардын баары чогулуп шайлоого барат, а мүмкүнчүлүгү барлар барбай коюшат. Колунан келбегендердин баары чогулуп, өзүнө окшошторду аракка, акчага сатыла тургандарды шайлап коюшат. Алар Парламентке жеткенден кийин же Президент болгондон кийин, тигилердин талабын аткарыш керек да, аларга окшоп сатылыш керек, аларга окшоп ажылдаш керек, аларга окшоп бири-биринин бетин тытпаса, экинчи жолу кайра шайлабай коет. Ошентип, Кыргызстандын каймактарынын баары чечимге катышпай калыптыр.

Уруулардын манжалары кесилчү же чачынын теңи алынчу

Мисалы, кыргыздарда өмүр бою “зордуктоо” деген сөз болбоптур. Керек болсо, басмачылар кыздарга, аялдарга тийчү эмес. Кичинекей кыздардын чачын майда кылып өрүп койсо кичинекей кыз экен, эки чач кылып өрсө, бойго жеткен кыз, куда түшсөң болот, чачы бир

өрүлгөн болсо, анын күйөөсү бар, ага көп тийишпеш керек деп, элечек кийгизишчү. Сырттан караганда эле баары көрүнүп турган. Ал эми жанагындай жат көрүнүштөргө баргандардын чыпалагын, чоң бармагын кесип салган, чачынын теңин алып койгон, кулагын кесип койгон, эмдеп койгон. Ошол үчүн думаналардын баары калпактарын ылдый кийип жүргөн. Бирөөлөр жакшынакай кылып калпакты кийип жүрөт, а бирөө түшүрүп алат. Демек, алардын чачынын теңин алып койгон, элдин баарынын көзүнө түшөт, “бул ууру” деп. Согтобой эле ошентип коюшчу. Анын баласы аял ала алалбай, кызы күйөөгө чыгалбай, “баланчанын баланчасынын атасы ошондой болгон” десе эле болду. Жети атасынын ар жагына чейин чыгып барат. Ошентип ал эл бузарлык, ууру, бандиттердин баары өзгөчөлөнүп турчу. Алардын шайлоого барууга укугу жок болчу. Шайлоого, чоң тойго, ашка бара алчу эмес. Уурулар түндө жамынып жүрчү. 2000 жыл бою ошентип жашап келгенбиз.

Жылдын ар бир мезгили – адам баласынын турмушунун философиясы

Табияттын төрт сезону тең кыргыздарда бар. Боз үйдө турбайбы “кечээ, бүгүн, эртең” деп. Ошо боз үйдү, түндүктү карап, “мен да кетем” дегендин белгиси. Буга да баш ий, анткени сенин жаныңда балаң турат, неберең үйлөндү деп булар өлүмдөн коркчу эмес. Андан көрө уяттан коркушчу. Балдарым мени сындырып коюшпаса экен, же мен буларды уят кылып койбоюн деп, бул түбөлүккө жашай турган философиялардын бири.

Ошо сыяктуу эле, жаз, жай, күз, кыш – адам баласынын турмушунун философиясы. Ар бир маалдын өзүнүн жакшы жагы бар. Бир сезон жаман, бирөө жакшы деп айта албайм. Мисалы, жаз – балалык, жай болсо 40 чыгып, таш чайнар деп коет го, 40-50 тегерегиндеги нерсе да. Күз болсо, 50-60 чыгып, ошонун үзүрүн көрүп, “кыркта жигит кылыч чабат” дегендей, 50 элин багат. Жыл мезгилдерин адам баласынын өскөнүнө, бутуна турганына салыштыра берем. Кыш болсо, “сен дагы куурайсың бактарга окшоп, сенин дагы жалбырагың түшөт, бирок сен да кышка даяр болушуң керек, кыштын дагы чана тебе турган мезгили болот, согум союп алып, жазында, күзүндө, малыңды семиртип алып, кышында ошонун үзүрүн көрө турган убакыт болот” дегендей. Ошондой нерселерди карай турган болсок, биздин Кыргызстан бейиштин багы дегенге туура келет. Менин бир араб шейх досум баласын жибериптир. Эки жума Кыргызстанда жүрдү. Нарынга, Көлгө барып келди, Бишкекке келип, скайп-интернет аркылуу сүйлөшүп жатсак шейх менен, котормочу аркылуу айтып жатат: “Кудайдын эс алуу жайы (дачасы) бар экенине мен ишендим” дейт. “Биз Эмиратка, чөлгө канча суу ташып келип, туристтерди чакырып жатсак, Алла Таалам эчак эле кыргыздарга миллиард, миллиард доллар берген турбайбы!” дейт.

Кудай берген куда конок

2011-жылы депутат болгонумда “Андаш” кен иштетүүчү жерге барсам, биздин мүрзөлөрдүн астында кен экен. Жездин кени, ылдый жагында айыл турат, ортосунда чоң суу, Талас өрөөнүнө кошулуп келген,

булактардан чыккан чоң-чоң суу чыгат экен. Анча-мынча мыкты кыргыз жерлерин 300 сомго сатып, бизнес кылабыз деп жатат. Аны кылбаш керек, жез бар экенин аныктап, тийбей коюш керек. Биз кенди изилдеп эле коюп, бирок туризм тармагын өндүрүшүбүз зарыл. Туризм болсо, биздин бүт болгон жашылча-жемишибиз, тамак-ашыбыз чоң баада өтүп турат. Анан биз салт-адаттарыбызды да сактап калабыз. Ошол эле боз үйдү өркүндөтөбүз. Аны жасаганды, тиккенди, кийиз жасаганды, баарын өркүндөтүп, т.а. айылдагы биздин кыз-келиндер жумуш менен камсыз болушат.

Кыргыздар конокту Кудайдын жиберген кишиси катары карайт. Маселен, Чыңгыз Айтматовдун “Эрте жаздагы турналар” тасмасында балдардын баары ачка болуп жатса дагы, эне келип, кичинекей талканын катып коюп жатат. “Үйгө бирөө келип калса уят эмеспи бирдеме ооз тийгизбей” деп, балдарынан катып коет. “Кой, конок келип калат” деп кыргыздар эң жакшыларын катып койгон. Жууркан-төшөк, көлдөлөң, жылына конок эки жолу келсе дагы, бүт баары ошол жакта катылып турат. Булар конок үчүн арналган. Демек, биздин салт, үрп-адаттарыбызды, турист катары келген конокторубузду, кудадан да артык кылып тосуп алабыз. “Кудай берген куда конок” деп куданы кандай тозок, конокту да ошондой тозобуз. Кыргыздардай конокту тозгон хакас эли болсо керек. Бизде бүт ошондой болгон. Кочкордо биздин аталарыбыз айтып калган, тээ алыстан мал айдап келе жаткандар болсо, ат чаптырып жиберип (баланчанын боз үйү турса, чакырып нан ооз тий дегенге жараган жок деген сөз тарайт деп), чакырып, кымызын, бир кичинекей каттамасын берип узатчу.

Менин апам 70 ден өтүп калды, такай ырымдарды аткарат. Алыстан келгенде башыман суу тегеретип төгөт. Үйдө боорсок бышырып, жыт чыгарышат, куран окутушат.

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы

Матай бийдин конок күтүү ыкмасы

XIX-кылымдын ортосунда азыркы Балыкчы шаарынын күңгөй тарабы ченде Чоко манап баштаган сарбагыштар, азыктар ж.б. кыргыз урууларынан турган бир болуш эл түзүлдү. Алар ижарага алган жердин мөөнөтү аяктаганда жер которууга аргасыз болушту. Натыйжада XIX кылымдын экинчи жарымында кеч күздө Чоко манап жана иниси Осмон баштаган ошол бир болуш эл эңирээк жер издеп Ат-Башыга көчүп келип, Чеч-Дөбөнүн айланасына жана тескей тоонун этегине черик эли менен аралаш кыштап калышты.

Жаз келгенде Чоко элин жыйып, тымызын жыйын курду. Матайга кадыр салып жердин жакшысын сурайлы, ал өзү кайсыл жерди каалап, алам десе конок эмеспииз деп догубузду арткандай болуп, ошол жерди алганга аракеттенели, анткени ким болбосун жердин жакшысын өзү алгысы келет эмеспи!?

Кыргыз коногунан эч нерсени аяган эмес, бизге ошол жерди берээр деп акылдашты. Матай бийди конокко чакырып, абдан сыйлашты. Санжыра айтылып, бабалардын тарыхынан кеп салынып санжыргалуу манаптар байыртадан келаткан улуу сөзгө карк болушту. Сый бүтүп, бата кылынгандан кийин Чоко бий:

- Матай баатыр, Сизге ыраазыбыз, күздө келдик эле бөлөк-бөтөн дебей кабыл алдыңыздар, Ат-Башыны өз үйүбүздөй эркин кыштап чыктык. Эми жаз эртелеп келе жатат, жакында малды төлдөтүү, эгин айдоо жумуштары башталат, Сизге ылайык келсе, бизге жер бөлүп берсеңиз жакшы болот эле !? - деп маселени кабыргасынан койду.

Муну күтпөгөн Матай бий ойго чумуп отуруп калды. Бирок абдаарып калган жок. Көкүрөгү зирек киши Чоконун эмнени каалап турганын туйду.

- Чоко баатыр, “Элге эл кошулса кут”, - деп байыркы бабаларыбыз айткандай элге эл кошулганга не жетсин, жер баарыбызга эле жетет, жер кара-калмак Коңтаажыдан деле калган, антсе да черик эли илгертеден Нарын-Ат-Башыны жердеп келгени жалпы журтка маалым. Биздин элге күңгөй жагы ылайыктуу, жаз эрте келип, шыбак эрте чыгат, малга жайлуу, тескейге кар оор түшүп, жаз кеч келет. Сизге Ат-Башынын тескей жагын берели!? - деп атайылап күңгөйдүн жакшы жагын баса белгилеп Чокону карап калды. Анда Чоко баатыр:

- Матай баатыр, кыргыз эли эзелтеден эле коногун сыйлап келген, биз силерге конокпуз, баамдасак Кошой тоонун аркы бетинде Шатендер бар экен (Куланак жакты айтканы), алар менен биз тууган эмеспизби, катышып турганыбызга чукулдураак болоор. Ошол жерди бизге бериңиз!? - деди шак эле. Матай ичинен жымылдап, ойлогону ордунан чыкканга сүйүнүп кетти, бирок сыртынан кейиген сыяктуу түр көрсөтүп, бир аз ыргылжың болгонсуду да:

- Эзелтеден эле черик, сарыбагыш бир тууган элбиз. Ошентсе да Ат-Башыны биздин эл жердеп келатканыбыз ырас. Бул жагынан алганда, бизге меймансыңар. Мейман келгенге чейин, мени кандай кабыл алаар экен деп санааркаса, келгенден кийин мейманымды кандайча ыраазы кылаар экемин деп үй ээси санааркайт эмеспи. Демек, меймандын талабы күчтүү болот. Кыргыз эли дайыма коногунун каалаганын аткарып келген. Ата-баба салтын бузмак белек. Анын үстүнө жүйөөсүн таап кеттиңиз. Сиз каалагандай болсун! - дегенде, жүзүн күлкү чайып ыраазы болгон Чоко карт-карт күлүп:

- Ыраазымын, баатыр кең пейилдигиңизге. Сизди дагы ата-бабалардын арбагы колдосун! - деп алкап жиберди. Ат-Башы жергесинин табиятын анча билбеген Чоко баатыр иштин өзү ойлогондой бүткөнүнө кубанды. Ошентип Кара-Коюндун суусу чек болуп, Чоко манаптын эли Ат-Башынын күн - батыш тарабынын күңгөйүн биротоло жердеп калды.

Мамбетова Өлбөс, 1963-жылкы, Кызыл-Туу айылы

Кыздын кырк чачы улуу

“Чач адамдын көркү” деген сыяктуу иштерди жүргүзүп, мен кыздарды келечектеги эне болууга багытталган тарбия иштерин жүргүзөм. Мугалим катары келечектеги муундарды тарбиялоодо түпкү маданиятыбызга кайрылуу зарыл деп ойлойм. Кыргыз кыздары эч качан чачына кайчы тийгизген эмес, мисалы:

“Тал-талдап өргөн чачыңар,

Таалайлуу кыздар багыңар.

Таңдагы булбул өңдөнүп

Таңшып бир турган чагыңар,” - деген ыр саптары бар.

Кыз баланы урматтап сыйлоо бардык эле элде бар болгону менен кыргыз элинин салтындай ардактап ызаат көрсөтүү ыкласы эч жерде жоктур. Ошондуктан “Кыздын кырк чачы улуу” дешип, кылымдар мурун айтылса да али бул салт унутулбай канга сиңген каадасын жогото элек. Дегинкиси эмне үчүн жолу улук деп койбостон, кырк чачы улук делинип калган. Көрсө, ушул салттын өзүндө эле тарыхый маани бар экен. Кыз бала тогуз жаштан өтүп балакатка жеткен мезгилден тартып бой жеткен мезгилге чейин анын чачын кырк өрүм кылып өрүшкөнү бул кыз жалпы кырк уруу кыргыздын кызы деген маанини түшүндүрүп, кайсы гана уруунун урпагы болбосун ал кызды сыйлап, сылык мамиле жасоого, урматтоого милдеттүү болгон. Арийне, узун чач ургаачыга көрк берген. Атайын коюу, кайраттуу өсүшү үчүн эне кызынын чачын устара менен кырган. Төбөсүнө чач калтырып, узун өсүшкө өбөлгө түзгөн. Эне кызынын чачын ырахат алып өргөн. Чачты өстүрүү, аны өрүү өнөр жана сарамжал. Дайыма эртең менен чачты суулап, бош таштап, кынаптай өрүүнүн өзү эмне деген сулуулук!

Айрымдар чачтын үч талын бирдей тартып өрө алышпай тоголоктоштуруп таштайт. Чачты мыктылап асыроодон келишкен узун өлөң чач пайда болот.

“Аркаңда чачың эки өрүм,

Маңдайдан тептең бөлүнгөн.

Ай чырайлуу, ак жүздү,

Адамдан артык көрүнгөн”

Чырайлуу ургаачыны узун чач ого бетер ажарланып жиберет эмеспи, элибизде сулуу, ажарлуу кыздар көп. Алардын кийим-кечелери таза, келбеттери келишип турат. Бирок кыска кесилген кирпич чач, тармалдашкан (химия) чач бир жагынан кемитип тургансыйт. Эмне үчүн “Самай чачы төрт өрүм, арка чачы алты өрүм” – деп айтышкан. “Кара далы кыз десе” айрымдар жашы өтүп, кечигип бара жаткандарды элестетет. Жок, андай эмес. Алар арка чачы алты өрүмдөр.

Окуучу кыздарымды мүмкүн болушунча чачтарын кыркпоого чакырам, чач кыркуу - ырыскы кыркуу, капыр болуу, мусулманчылыктын улуу жолунан чыгуу экендигин түшүндүрү үчүн ар түрдү тарбиялык

иштерди жүргүзүп келем. Айрым учурда чачы узун окуучу кызымдын чачын ырахаттануу менен өрүп берем.

Саламдашуу салты

Эң эле жөнөкөй сезилгени менен саламдашуунун да салты бар. Салт - бул элдин турмуш тарбиясынан терең орун алган, укумдан-тукумга өткөрүлүп берүүчү тарыхый жыйылган эреже, тартип, жүрүш-туруш, кылык-жорук эрежелери. Мен өз тажрыйбамда дайыма үйрөтүп, пайдаланып келем. Маданияттуулук саламдашуудан башталат эмеспи.

1. Жогортон келе жаткан төмөндөн келе жатканга.
2. Атчан жөөгө.
3. Эркек аялга.
4. Өтүп бара жаткан отурганга.
5. Кичүү улууга.
6. Көп кишиге аз киши.
7. Эшиктен кирген үйдөгүлөргө учурашат.

Элибиздин улуттук каада-салттарын окуп-үйрөнүп, ошондой эле өзүм аралашып жүргөндөн улам мен бир нерсени байкадым. Эгерде мурдатан отурукташып шаарда же шаар тибиндеги айылдарда, же райондун борборунда жашап келгендердин каада-салттары эбак калыптанып бир нукка түшүп калган болсо, биздин көчмөндү, чачкын жашообуздун айынан айыл-кыштактардагы расмийлерибиз алиге чейин ырааттуу тартипке түшө элек экен. Ошонун кесепетинен ар бир салтка жаңы толуктоолор кошулуп, ошол салт жалпы улуттук үрп-адатка айлана албай калууда.

КАСИЕТТИН КААДАСЫ, ДАРЫГЕРЛИКТИН ДАБААСЫ

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы **Дартка дабаа чыпалак**

Ак-Теректеги Бакайдын тереги деген мазардын жанынан атам өтүп бара жаткан экен, аркасынан Нураалы деген жездем келе жатыптыр. “Келе жатсам эле атым жалт берип үркүп калды” дейт атам. Карасам, тизе боюндай жыландар дөбө болуп уюлуп алыптыр. Анан токтоп эле, “эй жезде, жезде, тезирээк басыңыз, муну караңыз” дейт. Жездем басып келип “ааа, сага көрүнүп жаткан чоң белги турбайбы, атыңдан түшүп, келме келтир” дептир. Анан атам атынан түшүп, келме келтирсе эле жыландар шарт жок болуп кетет. “Жылан жаткан жердин ортосуна сол колуңдун чыпалагын тийгизип, кулагы угуп, көзү көргөнө дары бол деп айт” деп жездем үйрөтөт. Анан тиги киши айткандай, жыландын жаткан ордосунун ортосуна чыпалагын тийгизет. “Сенде чоң белги болду, мага убакыт таап кел, тоодогу дары чөптүн баарын көрсөтөйүн. Элдин сообуна кала турган адам болосуң” дейт жездебиз.

Нураалы жезде өзү көп ооруларды айыктырган экен. Бир окуясында Тогуз-Торонун райкомунун аялын бейтапканадан чыгарып бергенде, Нураалы жездебизге ат чаптырган экен. Ал чөп дарылары менен 15 күндө аны айыктырыптыр. Ошентип, райкомдун атын минип келген. Чөп менен дарылаганды атама жакшы эле үйрөтөйүн деген экен, атам болсо “ансыз деле сен тоодо жүрөсүң, жөн келбей, чөптөрдү чогултуп кел” дейт. Жезде болсо эртең, бүрсүгүнү деп жатып, бир күнү өлүп калыптыр. Бирок айылыбыздагы көкүрөгү чочуган келиндердин баары “Абдырахман атабызга барабыз” деп үйдү тегеректеп жүрүшчү. Атам жездем үйрөткөн дубаны айтып, колоңтого, от күйгөн жерге, чыпалагын көкүрөгүнө тийгизип, дубасын салып койсо айыгып кетишчү. Анда ал убакта мугалимдер айтышчу “молдолорго, дубаларга ишенбегиле” деп. Ишенгенден айыгып жатат, ишенич ошондой чоң нерсе деп ойлочумун. Соң-Көлгө барганда, бээнин эмчеги кол тийгизбей чочуп калганда, атам бир-эки жолу эмдеп койсо, бээнин эмчеги да айыгып калат. Бүгүнкүгө чейин мээм жетпейт кантип айыктырганына. Касиеттүү нерселердин негиздүү жагы бар экен. Муну эми мойнума алып жатам, же болбосо мен атеист болуп эле Кудай жок деп койчумун.

Адыраçова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы **Өзгөрүүлөргө көп туш болдум**

33 жылдан бери мектепте математикадан сабак берем. Мен 1990-жылдан баштап өзгөрүүлөргө, адаттан тышкары окуяларга көп туш болдум. 1991-жылы жазында сабакты окуучуларга түшүндүрөйүн десем, кекиртегиме бир нерсе туруп эле сүйлөй албай калам, доскага жазсам, жаза берем. Анан эшикке чыгып ары-бери басып келем. Эшикке чыккан адат болуп калды. Өзүм уялам. Ар кимге айтсам, кыргызча

болуп жатат, дем салдыр дешет. Ал кезде көзү ачык деген жаңы пайда болгон.

Ат-Башыда тааныш эже бар болчу, мага окшоп кызматта иштеп (бухгалтер эле), анан барсам эле киши көрүп жатыптыр. Жакшы кабыл алып, дем салды. Биринчи күнү дем салып жатканда корктум, карышкыр келип эле колумду тиштегендей болду. Көрсө, дем салып жатканда чочуп, сүйлөп баштаптырмын, тиги аял менин колумду кармап алса, карышкыр кармагандай болду. Ошентип жүрүп эле башкача бир нерселерди туя баштадым. Эже айтты, “сен киши карабасаң болбойт” деп. Арыктап, капкара болуп кеткем. Ал эженин колунда камчысы бар, дем салат, молдо да эмес. “Киши көрбөсөң энергияң башыңа чыгып жатыптыр, кара болуп күйүп бара жатыпсың” деди. “Ой мен эч нерсе билбейм” десем, “жок, кармалап койсоң өзү эле келет” деди. Анан майда балдарды эмдеп, өпкөлөрүнө суук тийгендерди кармасам, чын эле колдон тап чыга баштады.

Ат-Башынын Кара-Булуң деген айылында Мантиш деген киши бар болчу. Ошол киши аябай күчтүү чыккан. Ошо кишиге кызымды алып барып калдык. Ага барсак “балам, кенемтең бар экен, кенемтең толсо жакшы болот эле” дейт. Кенемте дегенге түшүнгөн жокмун. Жолдошума айтсам “жаман нерселериң бар го” деп койду. Түшүнбөй эле жаман болуп калгам. Көрсө, толук жетиле элексиң, кемчиликтериң бар экен деп, ачык айтпай коюптур ал киши.

Мантиш ата дем салып жатканда “көзүңөрдү жуумп, эмне көрүп жатасыңар ошону айткыла” деп калды. Айткандай эле көзүмдү жумсам, алп кара-куштар учуп жатты, Манас ата 40 чоросу менен тегеректеп келе жатканы көзгө көрүнө баштады. Мен өзүм педагог болгондуктан сөзгө баймын, сүйлөп баштадым “мындай болуп жатат” деп, дем салып бүткөндөн кийин “барагой, кызым” деди. Ал кезде ал эки келинди, төрт-беш эркек баланы шакирт кылып даярдап жүргөн экен. Чыгып кетип бара жатканда “карачы силер алты ай, бир жыл жүрөсүңөр, бул келин биринчи келип алып эле сүйлөп жатат, силер туюу сезимиңерди өнүктүрбөйсүңөрбү” деп, баягыларды урушуп калды. Менде да бир нерсе бар го деп ойлоп калдым.

Нарындагы табып бир байбичеге төрөбөгөн аялдарды төрөтөт деп айылдан бир келин кайненеси менен барса, ал айтыптыр “менин колуман келбейт, Курманжан деген жаңы чыгып жатат, касиети күчтүү, ошого бар” деп мактап-жактап жибериптир. Ал мага келсе, мен эч нерсе билбейм. Элге окшоп намаз окубасам, же дуба билбесем, “ай мен эмне кылам, билбейм эч нерсени” десем “жок, сенин колуңан келет, аракет кылсаң болот” деп догурунуп отуруп алышты. Кичине тамыр кармаганды үйрөнүп калгам, тамырын кармап, көзүмдү жумсам эле телевизордо кино көрүнгөндөй эле болду. Кээде киши кызгылт эмне ичсе, ошонун түсү да көрүнүп баштаган. Мен “сен бүгүн кызгылт бир нерсе ичипсиң, майлуу тамак жептирсиң” деп айтып калганга жарап калгам. Баякыны кармасам жатыны ийрейип калыптыр. Анан эле көзүмө

көрсөтө баштады, вазелин, самын алып кел, анан массаж кыл деп. Ошондо айттым “сен бала төрөгөнгө даяр экенсиң, этек кириң бүткөндө мага кел” дедим. Анда өзүмдүн да боюмда бар болчу. Ал келинди төрт жолу массаж кылгандан кийин эле боюман козголду. Көрсө, энергия аябай көп кетет экен. Көзү ачык, табыптар ооруну айыктырууда колдун учу менен жасабайт, буга да эмгек керек экен. 20 күн ооруканага жатып калдым.

Баягы келинди кармагандан кийин эки ай өткөндө, ал келиптир “эже, эки айдан бери этек кирип жок” деп. “Ай Кудай берди, эч кимге айтпа, бала кыймылдаганча доктурга барба, медиктерге ишенич жок, мен дагы далайды көрдүм” деп эле кетирип жибердим. Айткандай эле 1992-жылы ал төрөдү. Анан көп өтпөй бир фельдшер сиңдисин алып келди. “Кайненем кетирем деп жатат эркек төрөбөсөң” дейт. “Ай, сен азыр эркек төрөбөйсүң, эки кыз төрөйсүң, андан кийин эркек төрөшүң мүмкүн” деп койгом карап жатып эле. Айткандай эле эки кыз төрөп, анан эркек төрөптүр.

40 күн уктабай калган абышканы уктаткам

Баш-Кайыңды деген айылдан бир абышка келди, өңү сапсары, 40 күн уктабаптыр, уктатып бере аласыңбы деп. Колуман келбейт, эмне болдуңуз эле деп сурап, тамырын кармасам, телевизордо көрүнгөндөй болду, кадимкидей темир дөңгөлөк башына тийип, сөөгү сынып, ичин көздөй аңтарылып, тамырларын кыскан, башынан жаракка кеткен:

- Ата, сиз сотресение алгансыз го
- Жок, эч нерсе алган эмесмин.
- Анда эстеп келиңиз, ата. - деп кетирип жибердим.

Эртеси кайра келди “сиз эстемейинче, мен кармап албайм” дедим. Менин кулагыма эч ким шыбырабайт, айтып бербейт, өзүмө өзүм ишене албайм. Үчүнчү күнү келгенде “эртең эстебесеңиз, жардам бере албайм, ата” десем, анын балдары айтыптыр “сотресение деген эмне деп сурабайсыңбы”. Эртеси келиптир:

- Балам, сотресение деген эмне?
- Башыңыздан жаракат алган жок белеңиз? Башыңызга катуу темир тийип, сөөгүңүз каңтарылыптыр, ошол кысып, алган жаракка козголуп, уктатпай жатыптыр.

- Алда, балам-ай, ушуну айтпайсыңбы мурун эле. Ооба, 35 жашымда Балыкчыда кетип бара жатсам, трактор сүзүп кеткен. Башым жарылып, кан аябай агып, ээси-учумду билбей, доктурдан башымды тиккен, мас болчумун. Түн киргенде эсиме келгенде, бирөөлөр айтышты “эми сени соттойт” деп. Даарыланбай качып кетип калыптыр. Качып кетип, башым шишип ооруп, Кочкордо башынан кан алган киши бар болчу дегенинен, ошого барып, кан алдырып айыккам.

Ошондон бери доктурга көрүнбөй жүрүп, 40 күндөн бери уктабай калыптыр. Байкуш кишини биоток менен кармадым, кармасам чекендини көрсөттү. Ошону 45 мүнөттөн жети күн була деп көрсөттү. 15 мүнөттөн 45 мүнөткө чейин жети күн булап кел деп айттым. Чекендини

10-15 минут кайнаткандан кийин, суусу жашыл суюктук болот, ата ошону астына коюп, үстүнөн чүмкөнүп алып, башын булайт. Көрсө, ал кан тамырды кеңейтет тура. Ошентип ал кишини жети күн карадым, ошондо да уктап калдым деген эмес. Эс алыңыз 40 күн, андан кийин келип көрүнүңүз деп айттым. 40 күн эмес, эки ай өтүп кетти. Бир күнү сабактан келе жатсам, балам колунда 10 сомдуктан онду көтөрүп алып, ойноп жүрөт. Ким берди десем, ата дейт. Үйгө кирсем, баягы ата отурат. Өңү жакшы, беттерине кызыл жүгүрүп: "Алдыңа кетейин, батамды берейин деп келдим. Ак-Сайда жүрдүм. Жакшы уктадым, рахмат," - деп бетимен өптү. Мага ошону окуткан киши жок, ички туюм, сезимим менен жасагам.

Мен ара жолдо калдым

Колдоочу деген транс абалга түшсөң көрүнөт, бирок алар колдоочулар эмес, параллель дүйнөдө жашагандар. Андайлар менен иштегендер болот экен. Мени да ошондойлор менен иштейт деп элдер ойлошчу экен. Менде андай жок. Алар менен иштегендер кара жак, дуба жагынан күчтүү болушат. Ошентип ара жолдо калдым. Бирок сезип турам, түшүмөн аян берет, аркасынан түшпөйм.

Мен колдоочумду көрбөйм, бирок туям, сезем. Жамандык болоордо тамды айландырып, табырандап атчандар басып калат. Бул там эски мүрзөнүн ордуна салынган деп маани берчи эмеспиз. Көрсө, колдоочулар келгенде ошондой дабыш берет экен.

Нур жакшылыкка түшөт

Мен эмес, кээде жолдошум сезет, үйгө нур түшүп, ар кандай нерселер болгондо. 1-2 жолу көрдү. Эми ал чанда болот, такай эмес. Түнкүсүн эле көгүш сонун нур түшүп калат. "Көрүп жатасыңбы, тигине түштү," - деп калат жолдошум. Мен келме келтирип, унчукпай жата берем.

Нур балдарыма же мага жакшы бир нерсе келээрде түшөт экен деп ойлойм. Мен буларды терең изилдеген эмесмин. Өзгөчө айылда жамандык болоордо кулагым чурулдайт. Кыска чурулдаса бирден киши зыян болот, узакка чурулдаса көп киши зыян тартат. Азыр анын баары калды, киши караганда баары көрүнчү. Керек болсо, жүрөгүм менен сезип, мээме маалыматтар келе баштачы.

Өзүмдү күнөөлөп калгам

Биздин айылыбыздан Сыргабайдын тегирмени бар болчу. Ал жакта арак ичилип, туура эмес окуялар болуп турчу. Барып айтайын дейм, дагы тартынам. Анан 4-5 жаштагы эркек баласы ойноп жатып эле каза болду. "Кап, баягында барсам болмок" деп өзүмдү күнөөлөп калдым. Анан кийин бир ай өтүбү, билбейм, кызы катуу ооруп жатат, операция болот деп калышты. Мектептеги келиндерге айттым: "Ай, айтып баргылачы кыргызча ырым жазашсын, мага сезилип жатат. Өткөндө айтпай койгондо, эркек баласы чарчап калды эле, өзүмдү күнөөлөп жатам, эми ырымдашсын," - десем, айтышыптыр. Түн ортосунда байбичеси экөө келиптир: "Өтүп кеткен апаңарга куран окутуп, койду союп, элди

чакырып, бирок этти чыгарбай, тери-пери, арткандардын баарын бактын түбүнө көөмүп койгула, ошондой жасап көргүлөчү,”- десем, жасашты. Ошондон кийин тынчып жакшы болуп калышты окшойт.

Ырым-жырымдарды эл оозунан көп угам. Атайын ордого барып оку дешти, Нарында Салкын-Төргө келип он күн окутат экен, ал жерден күбөлүк да беришет экен. Мойнум жар бербей койду. Себеби бир оорукчан кызым болсо, балдарым көп болсо, мугалим болсом, анын баары мага эмне кереги бар деп эле келе жатам. А бирок ошол эле саздан чыга албай койдум.

Оорукчан кызым үчүн көп мазарды бастым. Биздин айылда Мазар-Тал деген бар болчу, көп жыл болду кыйып салышты. Иним молдо, мындайды айттырбайт. Бир чети иним дагы аябай тоскоол болду. “Көзү ачыктык болбойт. Жин көздү ачып жумганча каалаган жерге алып жетет. Сизди жин алып жүрөт, күнөө кылып жатасыз, шариятта болбойт” деген үчүн да токтотуп койдум

Атамдын окуясы

Менин атам үчкө толгондо өзүнүн энеси өлүп калып, Эсенбек чоң энебиз багып, өзүнө түшкөн кутту кийизге ороп, бөз баштыкка салып, өлөөрдө атама мурас кылып таштаган экен. Ал кишинин көзү өтүп кеткенде, атам 15 жашта болгон. Атам өзү мектепте мыкты окуптур, көз тийген окшойт. Жайында жалгыз күлүк кунанын откорчу экен. Таңга жуук уйкусу келип, уктап бара жатса, ак шоола келип, атамды тегеректеп кеткендей болуптур. Үйгө келип жатып, үч күн, үч түн уктап калыштыр. Анан чочуп тура калып эле, Манас айтып кириптир. Мен аны айылдагы кары байбичеден уккам: “Баарыбыз келдик, Манас айтып бакылдап, үнү да аябай жакшы экен. Манас айтып жатканда, короонун ичи кишиге толуп кетти. Аялдар “алдыңа кетейин, айта түш” дешсе, эркектер “айт, сок” деп кыйкырып жатса эле, тура калып, баарыбызды таш менен кубалап, эмне чурулдап жатасыңар, кеткиле деди”. Анан атам эч кимге карматпай, Ат-Башыны көздөй качат. Жолунда эки орус араба менен келе жатыштыр, ал эки аттын ортосуна кирип, аттарды кармайт. Араба келип, атка урунуп, үстүндөгү эки орус кулап түшөт. Анан эки орус түшө калып, атамды зымкарагайга байлап, аябай сабаптыр. Ошондон кийин ал жин ооруга кабылган экен.

Эгерде атам өзү ойгонгондо, кыйын Манасчы болмок экен. Менин балам да Манас айтып жүрдү, бирок тык токтотуп салды. Менин жүрөгүм куйду, кармаана албай, кыйналып жатпасын деп. Бирок өзү Манасты изилдебесе деле, Манасты күчтүү айтат. Себеби ал укумдан тукумга, кандан канга берилет эмеспи.

Менин атым Курманжан болуп калышы да бекер эмес. Атамды Ат-Башынын молдолоруна окутса айыкпайт, анан Алайдан бир кара бакшыны алып келишкен экен. Ошол кара бакшы атамды окуганда, экөө уктап калыштыр. Түн ортосунда бакшы бакырганда, атам да бакырып, экөө бири-бирин кучактап, ажыраталы десе, ажырабайт экен. Ошондо бакшы эсине келе калып, “бир чака муздак суу куйгула” дептир.

Куйгандан кийин экөө эки жакка чалкасынан кетиптир. Ошондо бакшы айтыптыр, “муну байлаган жин менден да күчтүү экен. Мен байлаган дубаны чечип алып, колтукка сайбадыбы. Эми бул башы менен жатат, муну эч ким айыктыра албайт, бул оорудан өлбөйт, башка оорудан өлөт” деген экен. Ошондо мен апамдын боюнда 1-2 айлык экенмин. Апам өзү биле элек экен. “Айланайын, сенин күмөнүңдө кыз бар экен, атын менин таенемдин атынан Курманжан кой” дептир. Ошентип, Курманжан Датканын жээн небереси койгон ат экен.

Карышкырдын боору менен дарылачу

Жолдошум Замирдин таенеси бакшы, өлөт деп доктурлар айткан кичинекей балдарды дарылаган байбиче болчу. Итийлерди айыктырчы. Мен ошондо жаш келинмин, карап отуруп жиркенээр элем. Карышкырдын боорун эзип алып, балдардын таңдайына, денесине сүйкөп, мыжып эзип жатчы. Анан ал нерсе менин башыма түштү, ал кишинин касиеттери буларда да бар. Анан кээ бирлер таш менен, карта менен жогологон нерселерди табат эмеспи, мен көздү жуумп эле айтам.

Ажыгулова Кенже, 1951-жылкы, Жумгал совхозу

Кыргызчылыкка моюн сунгандан кийин, оорумдан айыктым

Алтынчы класстан баштап көзүмө көрүнө баштады. Жыгылып жатып калып жүрдүм. Бирок кыргызчылыкты кармаган жокмун. Качан гана өзүмө тиешелүү кыргызчылыкты кармадым, ал оорудан айыктым. Уктабай эле ойгоо турганда, түш көргөндөй эле көзүмө көрүнүп, өтүп кетет. Жамандыкка келсе жамандык, жакшылыкка келсе жакшылык болот. Төлгө салып калчумун, аны таштадым.

Касиетим укумдан тукумга келатат. Чоң энем касиеттүү адам экен. Мен болгону бала ырымдап көрөм. Боюнда бар келиндердин ичин оңдойм. Кыз-эркегин айтып берем. УЗИдей эле билинет. Балдардын жүрөгү түшкөнүн, кирне киргендерди, көзүккөндөрдү ырымдайм. Эч нерсе колдонбойм. Кол менен гана кармаганда билинет. Ичти оңдогондо бир жери майып балдар да билинет. Колдоочум бар. Элес-булас көрүнүп келет. Мен ооруган кезде, жүдөп калат. Мен оорубай жакшы жүрсөм, жылтылдап секирип, ойноп калат. Бир туруп аккула ат болот, бир туруп коен сыяктуу болуп калат.

Айдарбеков Дайырбек, 1966-жылкы, Ак-Учук айылы

Чоң атам төлгөчү эле

Биздин чоң аталарыбыздан Ашыр деген киши төлгөчү болгон. Ал киши таш менен төлгө тартып, болгонун болгондой айтып берип койчу. Убагында чоң аталарыбыз малдуу экен. Ошондо мал кайтарып жүрүп, жайлоодон ал киши жоголуп кетет. Кайсы жылдары экенин так айта албаймын, эсимде жок. Ал киши 84 жашында каза болду. Балалык чагы экен, кийинки шакирттеринин айтуусу боюнча, ал жоголуп кеткенде, таятасынын үйүнө барат, ар түрлүү жерлерде жүрүп, касиеттүү мазарларга сыйынып барат экен. Ошол жерден бирөө таш бериптир.

Ошол мазарга барып сыйынганда, түшүнөн аян бериптир, ошол ташты ал деген, ошол жерден 41 таш чогултуптур. Мен атама төлгө ачтыргамын. Айтканы келди, окууга өтөсүң, жолуң ачык деген. Дагы бир классташым бар эле ага: “Сен окууга отпөйсүң, сен мындай эле иштейсиң, сени иш күтүп жатат,”- деп айткан. Дагы бир туугандарыма: “Сен чоң окуу жайга отпөйсүң, кичирегине өтөсүң, сен жакшылап иштесең кеткени жатасың, көп көңүл бөлбөйсүң го,”- деген.

Касиети аталаш иниме өттү

Ашыр атага тишим ооруп жатат деп барсам, оозду ачтырып атайын өзүнүн ыкмалары менен дарылап койчу. Ал кишиге төрөбөгөн аялдар барчу экен. Кочкор-Ата мазарына алып келип сыйындырчу. Ошонун касиеттери аталаш иним Мирланга өткөн. Мирлан 1970-жылкы жигит. Ал киши азыр кармап жүрөт, көп кишилер барып жатышат. Булар да ак, кара болуп бөлүнө берет экен. Анын айтканы боюнча, мага төлгө салганда Ашыр атанын кишиси бар, ошол айтып берет деген. Ашыр ата таштарын ошол балага берип кеткен.

Төлгөчү Мирлан

Кудайдын кудурети менен актыкка баш ийип, эл жүгүн аркалап, кыргызчылык менен соопчулук кылып, дартка даба кылып келген адамдар арабызда аз кездешет. Мындай касиетке ээ болуп, эл оозунан түшпөгөн жогоруда мен кеп кылган төлгөчү, табыпчы Мирлан. Анын эне-атасы өмүр бою мектепте иштеп, бул дүйнө менен кош айтышкан. Энеси Шарипа башталгыч класста, атасы Ормуш физик мугалими эле. Мирлан Токмоктогу айыл чарба техникумду бүтүп келип, Чолпон интернатында электрик болуп иштеп калат. Өзүн бирде салмактуу сезип, бирде алып-учуп жүргөнүн деле байкабайт. Күндөрдүн биринде карындашы Айчүрөк бейтапканада ооруп жатып калганда, ал тамак киргизип, акыбалын суроо үчүн барат. Бөлмөлөргө кирүүгө уруксат жок болгондуктан, алып барган тамагын берип, өзү сыртта олтурса, кичинекей бир сары кыз келип: “Байке, сиз Кочкор-Ата мазарына барышыңыз керек экен, Сиздин кыргызчылыгыңыз бар турбайбы, Сизди мазарга келсин дейт,”- деп, кайра чуркап кетет. Мирлан эч нерсеге түшүнбөй, олтуруп калат. Алып барган тамактардын идиштерин бошотуп, карындашы сыртка баягы кыз менен чогуу чыгат. Көрсө, бул экөө бир бөлмөдө жатышат экен. Ал жерден сүйлөшүп, себептерин айтып, түшүндүрүп, мазарга барууга макулдашышат. Эки-үч күн өткөндөн кийин үчөө мазарга барып, зыярат кылып келишет. Кийин Мирлан жума сайын барып калат. Мирланды мазарга алып барып, жол көрсөткөн кыз Токтоналиева Нурзада эле. Нурзада ал кезде мектепте окуп жүргөн, колунда биотогу бар, бир нерсени алдын-ала сезген, ооруган жерлерди колунун биотогу менен айыктырып жүргөн. Кийин турмушка чыкканы көп алектенбей калды. Кыскасы, өзүнүн табыпчылыгын кармабай койгон.

Мирлан мазарга жумасына эки-үч жолу барбай койсо эле ооруп, өзүн башкача сезе берет. Мазарга зыярат кылып өзү жалгыз да түнөгөн күндөрү болот. Мирлан негедир өзүнө жакын чоң аталары болгон

айтылуу Ашыр төлгөчүгө келгиси келет. Күндөрдүн биринде чоң атасы Ашыр төлгөчүгө келсе, ал Мирланды 20 жылдан бери күтүп жүргөнүн айтат. Ошол кезде Мирлан 20 жашта болгон. Ашыр Мирланга ар кандай сырларын айтып, дубанын сырларын айтып, төлгөнүн сырын үйрөтөт. Көзү өтөөргө жакын калганда, Ашыр ата өзүнүн дубасын, аса-муса таягын, төлгө ташын Мирланга берген экен.

Мирлан азыркы күндө Ашыр атасынан алган таяк-ташы, Кудай Таала берген касиеттери менен эл көрүп, төлгө ачып келет. Мирлан тагдырга, келечекте болуучу нерселерге, жоголгондорго төлгө ачат, тумар чиет. Соода жана иш жолдорун ачат, кара дубаларды жандырат. Шам жагат, жаш балдарга, чоң адамдарга дем салат. Оорунун көп түрүн айыктырат, касыйданын сүрөөлөрүн окуйт.

Акжолтоев Алиаскар, 1950-жылкы, Кызарт айылы

Сынык таңанды кайнатамдан үйрөнгөм

Менин кайнатам Кочкор, Жумгал, Нарынга бүт таанымал болчу. Догдурдан айыкпагандардын баарын айыктырчу. Мен барганда, сынык таңып жатканда кармап берип, карап турчумун. Ал киши колдун учтарын гана кармап, кайсы жери сынганын билип, анан таңчу.

Кармасаң эле кантип сынганы билинет. Түз болуп турган сөөк сынганда кайрылып, булчуң эттери тартылып кетет. Анан чойдуруп коюп, кармап туруп, ордуна келтиресиң. Кайсы жерден кайсы жерге чейин сынганын карап туруп, анан ичке жыгачтан шакшак жасап, таңылат. Негизи жумшагыраак талдан кесип алып, жасаса жакшы бүтөт экен. Анткени жумшак жыгач ийилип турат да. Анан жумшак чүпүрөк менен бир кат кылып ороп, шакшак өтүп кетпес үчүн кийизге оролот. Шакшак жыгач төртөө болот. Жипке тизип, байлап, анан кийиздин тышынан шакшакты ылайыктап тартып туруп, этин чойгон бойдон таңып коюу керек. Сөөктөр ордуна келгени дароо эле сезилет. Сынган кишинин жаны жай ала түшөт. Үч күндө бир байкап туруу зарыл. Сынган жер шишип, кысылып калат, андыктан шакшакты кыспагандай кылып, бошотуп коюу керек. Бир жумадан кийин шишик тарай баштайт, ошондо кайра шакшакты кысып, байлаш керек.

Мен сөөк таңганыма он жылдан ашык убакыт болду. Муундар чыгып кетсе, кармасаң эле билинет. Ийни чыгып кеткендер көп келет. Анткени бирдемеден жыгылганда ийин менен тийет, ошондо ийин түшүп калат. Турникке акырын чыгарып, бутундагыны тартып алганда, асылып калат да, ошондо ийнин акырын кармап, киргизсе кирип кетет. Өзү да кирди деп бакырып жиберет. Кырк муун да чыгат. Түз кирпич коюп, ушалап туруп согончок менен сыдыра басып койсоң, томпоюп турган жер кирип кетет.

Кайнатам да уста, өзүмдүн атам да уста, өзүм да жыгач устамын. Кесибим айдоочу болчу. Жылкынын сөөгү бүтпөйт деп айтышчу. Бирок мен эки-үч жолу таңдым, бүтүп кетти. Шакиртим деле жок. Буга да кызыккан талант керек го. Сынып келгендер боздоп ыйлап келет, анан

балдарым кармагандан качып кетишет. Кызыккан адам эле байланып кармап калат экен.

Акматаева Нурбүбү (Ак апа), 1931-жылкы, Бишкек шаары
Оорудан кийин ак жолго түштүм

“Кагылайын Аллам, жаратканым Аллам, жасаганым Аллам. Кагылайын Кудайым, айланайын Кудайым. Аллам, ата-бабаларым, айланайындарым, кагылайындарым уруксатпы, айтсам болобу?”- деп уруксат сурап алгандан кийин гана бизге маалымат бере баштады.

Адеп баштаганда “элди кантип айыктырам?” деп беймаза болдум. Мага келгендерди колум менен тазалачумун. Адегенде киши көрө баштаганда коркчумун, кийин “туура айтгыңыз” дегенде, “өх” деп калчумун. Колум менен адамдын башынан аягына чейин сылаганда, оорулуунун кайсы жери ооруп жатканын айттырышчы. Алардан сурасам, “ооба” дешет. Демек, Алла Таалам айттырып жаткан турбайбы деп калдым. Өзүм ишенип, ишенчү эмесмин. Айткандардын баары туура келип жатты. “Мазарга бар” дешти, аны аткардым. Ошондо 1996-жылы 58 жашта элем.

Уулум кара дубадан кайтыш болду

1931-жылы туулгамын деп жүрөмүн, кесибим башталгыч класстын мугалиминин. 6 кыз, 1 уулум бар болчу. Уулум кара дубадан кийин кайтыш болуп калды. Ар кайсы жерге барып, анын сүрөтүн берип коюп жүрдүм, бирок эч ким анын дубасын чече алган жок. Дуба сөөгүнө жетип калыптыр. Ким жасаганын баарын билем, ал деле пенде, аны аяйм. Жини менен жасады болуш керек деп ойлойм. Дуба жасатпагыла деп келген адамдардын баарынан суранамын. Дуба менен кыйналбаса экен дейм, окушпаса экен деп тилеймин. Балам катуу ооруп, кыйналып жүргөндө жол алып калдым. Мазарга дагы алып бардым, бирок кеч болуп калган экен.

Мен болгону өткөргүчмүн

Азыр мен дубалангандарды чечип коем. “Сүф” деп олтуруп эле чечем. “Сүф” дегенде аппак, аппак нерселер чыгат. “Сүф” дегенде нур чыгат. “Сүф” деген менен айыгат экен. Куран китепти деле окуган жокмун. Башка эч нерсе окубай эле, “аталар” эмне айтышса ошону айтамын. Балалуу болбогондор балалуу болду деп, оорулуулар айыкты деп мактанбаймын. Мен болгону өткөргүчмүн. Адамга байланыштуу болот, канчалык ишеним менен келсе, шыпаа табат. Мисалы, мазарга баргандагы ишенген адам жөнүндө айткым келет. Чаткалдагы Ыдырыс пайгамбар мазарына баратабыз. Мазарга жетпей Улан деген баланын атасыныкына конуп калдык. Чаткалга чыкканы атканда: “Биз менен барыңыздар” десек, байбичесин жиберди. А көрсө, байбичеси мурун турмушка чыгып, балалуу болбой ажырашып кеткен экен. Уландын атасына турмушка чыгып, андан дагы балалуу болбойт. Анан кайненеси өзүнүн балалуу болбой жүргөн бир кызын, келинин ээрчитип алып

мазарга алып барат. “Чын ниетиңер менен суранып чыксаңар, мазар тилегиңерди берет” деген экен. Уландын энеси чыгып баратканда эле бакырыш-өкүрүп, ыйлап сураныптыр. Ал балалуу болуп, атын Улан коюшуптур. Кайын сиңдиси унчукпай барып, кайра келиптир. Ошо бойдон ал төрөбөй калыптыр. Ишенич жок болгон үчүн. Ишенич эмне үчүн жок? Келаткан нерсеге өзү бөгөт койду. Анткени азыткы тоскоол кылды, унчуктурбай, тилин бууп койду.

Өзүмдүн жана баккан апамдарым балдарды эмдешчү экен

Өзүмдү тууган апам дагы, баккан апам дагы балдарды кармалап, эмдешчү. Көрсө, алар толук ала албай жүрүшкөн экен. Өзүм кичинекей кезимде уктап жатканда, бурчтан күрөң, ак аюу, ак тайлактар шооладан келишчү, андан кийин гана уктап калчумун. Үйүбүздөн жайында азис үзүлчү эмес. Ошол үйдө деле азыркыга чейин бар дешет. Карнизге туруп калышат экен. Өтөгөн атанын колдоочулары деп айтылат. Көрсө, мени Өтөгөн ата колдоп жүрүптүр. Ошол жерде XIX кылымда Көлбай уулу Өтөгөн деген олуя киши болгон экен. Эстелик коюлган. Менин таякем ал кишиден бата алган.

Мен жол алгандан кийин, колдоочуларым бүт эле ак кийгизип койду. Кийимдин баарын берип таштадым. Ата-бабаларыман суранып, кошок айткандай үн чыгарып, анан айта баштадым.

Аллам, Аллаам, Аллаам

Алла Таала буюруп ушул ишке келгенге,

Алла айтты балам ай,

Кагылайын балам ай, айланайын балам ай,

“Ак, ак, ак кийингин”, деди го.

Алла айтканды жасадым,

Кудай буйруп бул жолго бергенине, сүф, сүф,

Алла Таала буюруп ушул жолго келгенде,

Ак кийин деп койгону.

Кийдим, кийдим кийимин, кийип жүрөм дагы эле,

Башка кийим кие албайм.

Айланайын Аллама, кагылайын Аллама,

Бул эмне? - деп сурам,

Балам, балам, балам ай,

Ак кепинди билесиң.

Элди койгондо, оо дүйнөгө пендени,

Ак кепиндеп коет го.

“Алла, Алла, Алла ыраазымын”, дедим мен.

Эч нерсе сурабай, Алла айтканды аткарып,

Ак кийинип жүрөмүн, Кудайымдын бергенин,

Кудайымдын айткан сөзүн элге жеткиремин.

Эгер пенде уккусу келсе,

Эгер пенде ниетин койсо, пейилин койсо.

Алла айткан сөзүн жеткиргенге мен дайыма даярмын.

Ээ пенде, пенде *(деп үшкүрүнүп койду)*.

Эгер биздин айткан туура келбей калса,
Сен бизден кайрылып сурап капа болбо деди.
Анын маанисин өзүңө түшүндүрөбүз, - деген.

“Олтурган жерин ак болсун, сүйлөгөн сөзүн ак болсун, иштеген ишиң ак болсун. Актыкты гана элге айтасың. Кара жолду баспайсың, кара дуба жасабайсың, кайрылып элге капа болчу сөздү сүйлөбөйсүң. Ушактабайсын, ушак айтпайсың, Алланын гана сөзүн баарына бирдей сүйлөйсүң. Баарын алып таштадык” дешти. Мен ошого ыраазы болдум. Анткени өзүмө бир нерсе жетишпей жүрчү эле. Балдарды окутуп, үйгө таратып коюп, үйгө жол тартканда, “аттиң ай, мен балдарга эмне бердим, эмне үйрөттүм, эч нерсе үйрөтө алган жокмун, мен өзүм кандай жашап жатамын, мен өзүм эмне билемин, эч теке билбеймин, менин бараар жерим оо дүйнөгө барганда тозок” дечүмүн.

Устатымдын үйүнөн алган ата-бабалардын жолуна толук түштүм деп айта албаймын. Мазарын бастым, келген элин кабыл алдым, айт дегенин айттым. Айтпа дегенин айткан жокмун. Ушундай маанайда жашап келатамын. Ушинтип актан башка нерсеге колум дагы, денем дагы барбайт. Уккусу келбеген жерде дудукмун, турган элге айтып берүүчүмүн. Алла айтты: “Ар бир адамды жаратканда молдочулук, табыпчылык, дарыгерчилик касиеттер менен жаралган. Ушунун баары адамда бар, аны албагандыктан, алар байкабай келатышат. Демек, бизди байкабаган элге дагы жакшы мамиле кыласың, сенин жүрөгүң кубанычта, сүйүнүчтө болсун. Эч бир адамды жаман көрбөйсүң, боорун эзилеп турсун, биз кандай маанайды берсек, сен ошону аткарасың” деген. Ар дайым ынтызарлык менен аткарамын, “жаз десе” жазамын, “бар десе” барамын.

Өзүмдүн армандарым толтура. Сеанс учурунда айта берем, айта берем. Транстан чыккандан кийин, келгендер “абдан ыйлаттыңыз” дешет. Жашоомдогу бүт нерсе элдерге көрсөтмө курал. Ичине ыйман кирсин деп, бешинчи күндү эс алдырып койгон. Кээ бир күндөрү саат түнкү 12 чейин узарып кетет. Бир молдо мени сынаганы келиптир. “Баланчанчы сүрөөнү айтыңызчы?” дегенде, бүт баарын айтып бергемин. Ошондо ал: “Аяттын баарын айтып атат” деди.

Бата

Кагылайын Аллам, айланайын Аллам,
Айгине коомуна ыраазымын,
китеп катары чыгарып, түшүндүрүп берип жаткан үчүн,
жолуңар ачык болсун!

Алымбаева Зууракан, 1937-жылкы, Пограничник айылы

Балдарды гана эмдейм

Балдарды эмдөө касиети энемде, таекелеримде бар экен. Атам куучу болгон. Атамдын аты Мамбетакун. 14 жашымда балдарды эмдей баштадым. Чычаң, жүрөгү түшкөндөрдү көтөрөм, башы ооругандарды кур менен теңдейм. Боюнда бар аялдардын ичин оңдойм. Тамыр

кармайм, эгер тамыры жакшы болсо жүрөк жакшы согот, тамыры туура эмес болсо пульсы жакшы чыкпайт.

Асанбаева Жамила, 1960-жылкы, Ат-Башы айылы
Азиз колдоочу

Менин колдоочум азиз экен. Мен элди даарылай баштаганда, сеанстын астында, азиз мени башыман бутума чейин тазалап, андан кийин жыландын ышкырык үнү угулчу. Элди дарылап бүтүп, жүгүнткөндөн кийин азиз жоголуп кетет. Элди дарылай баштаганда эле “ыш” деп ышкырып турат. Сеанс бүткөндөн кийин элдер “бизди азиз келип дарылап кетти” дешчү. Тогуз-Булак мазарынан таш алдым эле, бир карасаң балыктын, бир карасаң азистин башы экен. Азыр оң капталымда тургандай болот. Негизинен кыргызчылыкты карманбай калгандан бери азиз жоголуп кетти. Бирок артымда бир киши тургандай болуп, жерди дүңкүлдөткөндөй сезилет. Ичиме бирөө салып койгондой тигини айт, муну айт дей берет.

Аширалиев Кемел, 1941-жылкы, Миң-Булак айылы
Кызыл боор бака кырылып кетти

Биздин айылда кызыл боор бака көп эле. Бака чардаганда эч нерсе угулчу эмес. Кийин 1990-жылдарды, т.а. 5-6 жылдын ичинде эл баягы кызыл боор баканын дарычылык касиети бар экенин билгенден кийин, эл аны кармап, сатып, кырып ташташты.

Бул бакалар бети жалпак, кургак жерде жүргөн бака эмес. Алар болтойгон, курсагы чоң болот. Көзү жайнап турат. Мен инилериме айткам: “Ай, ушу бакаларга көлмө кылып, сетка менен тосуп көбөйткүлө. Бат эле көбөйт, анткени бака чымын-чиркей жейт, анан бул белок жеген эме, кичине эттен ыргытып коюп” дегем, аткарбай коюшту. Ошондо баканын ар бирин 500 сомдон алып кетишчү. Эки-үч жыл мурун Ош базарына барсам, жарнама илинип турат “кызыл боор бакалар сатылат” деп. Миңбулактыктар анын уругун түгөтүп ташташты. Миң-Булакка азыр бака жок калды.

Бабатаева Саламат, 1965-жылкы, Кызарт айылы
Кыргызчылыкты 13 жашымда кабыл алгамын

Мен кыргызчылыкты 13 жашымда кабыл алгам. Ошол секелек кезимде тил ооз жок жатып калганда, жомоктогудай ат минген үч киши көрүнгөн. Биринчиси, кара жолго багыштады. Экинчиси, ортого, эң акыркысы ак жолго багыштады. Ошол үчөө келип, жыйырмага толгондо оозума кум куюп, ишаарат берди.

Кыргызчылыкты кармаганга деле ынтызар эмес болчумун. Жаш аялмет болуп, беш баланы удаа төрөп калдым. Анан алтынчы балам алты айында кыргызча ооруп калды, бир табыпка барсам, ал айтты: “Сенин кыргызчылыгың аябай күчтүү экен, кабыл алышың керек. Же

болбосо колунду же бутунду алат” деп айтты. Анан ошол аркылуу Жумгал- Атаны, Тастар-Атаны, Түгөл-Атаны бастым.

Менин апам да кыргызчылыкты кармайт. Жашы токсон экиге чыкты. Касиетибиз укумдан-тукумга өтүп келатат. Мен табыпчылык кылам. Тамыр кармайм, дем салам, ишаараты келип калса, төлгө ачып берем. Мага биринчи Алла Таалам Соң-Көл атанын ташын берген. Аны кабыл албай, анан карта менен ачып жүрөм. Адамдын оорусу көбүнчө эртең менен тамыры жана алаканы аркылуу билинет. Көз алдыма көрүнөт. Менин колдоочум көк жал. Колдоочу түн ичинде жалгыз отурганда бир келет, же үйдө бир жакшылык болсо келет.

Базарбаев Дарыбек, 1933-жылкы, Ак-Кыя айылы

Чөп дарылар менен дарылайм

Миңдумана чөптүн касиетин бир көзү ачык кемпир айтып берген. Менин тишим ооручу, ал: “Ээ балам, миңдумана деген чөп бар, аны таза терип, баштыкка же бөтөлкөгө салып ал. Аны көңдүн чогуна салсаң түтөйт, түтөгөндө эле чыны көмкөрүп кой. Түтөп бүткөндө, үстүңө чапан жамынып, чүмкөнүп жат. Карасаң иймеген эле сарыбашыл курт түшөт” деген. Чын эле тишимен бир топ курттар түшүп, айыккамын. Ошол ыкма менен бир топторун дарылап жүрдүм. Чөп дарыларды июнь айларында тоого барып, терип келем.

Балдардын бет терисине жара чыгат. Гезиттин тышын чыныга күйгүзүп, кармаш керек. Бир аз ыш болуп калат, саргарганда эле аны алып жараларга сыйпап койсом, айыгып калат.

Кайрак ташка табылгыны күйгүзүп турсаң, бырылдап суу чыгат. Ошонун дагы ышы ташка түшөт. Аны алып сыйпап койсоң, темир өткөз жараларды айыктырат. Ал эми индуктун же тооктун богун эзип, жара болгон жерлерге шыбап койсом, ал дагы дары болот.

Бала-бакыранын башына саргарт деген жара чыгат. Ал саргатты кетириш үчүн чачын бритва менен канаганча кырыш керек. Көк таш деген кең байлык, ошону сүткө эзип, анан жарага сүйкөп, айыктырып жүрдүм.

Илгери сакмалга барганда Акматов Абай деген кишини айыктырдым. Босолаев Шаршен дегендин Темиркул деген баласы: “Аяш ата, тишим ооруп жатат, ылдый барып келейин, тишимди жулдуртуп” дейт, анан: “Тишиңди жулдуруп эмне кыласын? Кел мен айыктырам” деп, жанакыдай ыкма менен тишин айыктырдым.

Айчөп деген бар. Сөөмөйдөй, тамырдай чөп болот. Аны буту, колу сынгандарга жөн эле жегенге берем. Бул чөп сөөктөрдү бириктирет.

Четин деген чөп бар. Анын эркек, ургаачысы бар. Арима деген эжемдин кан басымы жогору болуп, бул үйдөн тиги үйгө кире албай, басалбай калыптыр. Четиндин бутагынан кыркып, бир топ майдалап кестим. Анан чөйчөккө буу чыгарбай кайнаттым, аны бердим. Эртеси эле басып калыптыр. Андан кийин эки-үч күн бердим, анан жеңилдеп калды. Эркек четин тарбайып чыгат, ал четин аялга берилет. Ургаачы четин

суучырмал болуп узун өсөт, бутагы болбойт, сулуу чыгат. Итмурундун тамырын кессең, ал дагы кан басымга дары. Аны дагы кайнатып бериш керек. Суусун ичиш керек, суусу сиңет

Мен ооруканаларга көп жаттым, анан тиги абышка, бул абышка менен отурганда көп нерселерди уккам. Маселен, бир абышка мындай деп айтты эле: “Ай балдарым, уга жүрсөңөр, бул келиндер, жаштар ооздорун таңбайт. Мурунку байбичелер төрөгөндө ооздорун таңчу, азыр жоолукту чекчейтип чекесине салып алат, анан тиштери ооруп, жаш чагында эле тиши жок калат. Койдун сийдиги менен үч жолу чайкап, түкүрүп койсо, тиши такыр түшпөйт. Мына менин тишим ошол бойдон” деп тишин көрсөткөн. Мен ошону айтып келатам, эч ким тил албайт.

Бараканова Турсунбүбү, 1946-жылкы, Ат-Башы айылы

Чоң энемдин касиети мага оогон

Менин эң чоң энемдин касиети бар эле. Мен бала кезде доктур жок болчу, энемди толготуп жаткан аялдарга салып кетчү. Азыркынын парчасы сыяктуу чапандын бир капталы, өңүрү эле жатчы да тезекке жабылып. Анан өзү кеп калаар эле: “Бир байдын келинин айыктырганда, мага жапкан чепкен эле, карачы азыр тезекке кор болду”. Жылтылдак издери бар эле.

Энем 13,14 жашымда мени молдого барба деп, молдо деп мектепти айтчу. Молдо деген сөз илим дегенди билдирчү. Бардырбаганын себеби, энем түшүмдө өзүнүн касиети мага ооганын көрүптүр: “Үстүңдө көк жашыл болуп түштү, кармагының. Мындай, мындай болосуң, сен билесиң. Мен такыр эле баш ийбей койдум, мен билбейм эч нерсени деп. Ал кезде билмек түгүл, таптакыр ойлогон да эмесмин. Энем болбой, жүрөгү түшкөн, кирне кирген балдар билинет, боюнда козгогон аялдарды кармап койсоң, оңолот, андай кыл, мындай кыл дечү. Энем ошондой бир нерселерин айтса, жаман көрүп, такыр кулак салчу эмесмин.

Атам бир серкеге эчкини алдырып калыптыр, кечинде түлөө жасайбыз деп. Күүгүм киргенде эчки союп, элди чакырды, “балама бата берип койгула” деп мени алып чыкты. Бата берип коюп эл кетип калды, мен аны түшүнгөн да жокмун. Кийин-кийин өзүм ооруй баштадым.

Мен өзүм жылкычынын кызы болчумун. Нарындын ипподромунан ат чабыш болду. Ошондо башкарма мени кыз куумайга салды, башымда шуру басылган үкү топум бар болчу, ак көйнөк алып келип, анан салышты. Ат жеткизбей кетти да, өзүбүздүн ат эле, анан ала качты. Ат ала качып Ак-Коргонду көздөй кетти, мен үстүндө кетип бара жатам. Топум түшүп бара жатканда, аны башыма кийгем. Элдер: “Ай, кыйын кыз экен, башындагы топосу түшүп бара жатса, топосун кийип жатат”, - дешти. Бир туугандарыбыз отуруптур, ошолор кызганыптыр “өлүгүндү көрөйүн” десе, ошондо көзгө чалдыгып калып, ооруп калдым. Энем “өзүмдөн дем түшпөй жатат, муну кыргызчага алып баргыла” деди эле, ата-энем болбой, доктурга алып келди. Бейшеналиев деген жаңы эле врач болуп келген, ал киши өтүндө бар экен деди, андан башка бөлөк

эч нерсе чыккан жок, анализи таптаза деп эле. Чүмкөнүп эле жаткым келет, кишинин үнүн уккум келбейт такыр эле. Ошондо Нарындан таежем келип, тааныган бир байбиче тууралуу айтып, ошого алып баралы деп, мени ошол жакка алып кетишти. Алып барса, тиги байбиче “буга тилтиш кыйыш керек” дептир.

Тилтиш кыюу

Тилтиш дегенди башынан аягына чейин чуудадан, карала жиптен кыят экен. Ошону тиги киши мага жасап: “Таманыңа салып жүргүн дагы, жети күндөн кийин өрттөп жибер,”- деди. Анан мант түйүп берди, дуба менен шоона түйүп, белге курчап коет экен. Үчүнчү жолу мантты мен балалык кылып, ошондо 8-класста окуп жүргөнүмүн, сууга түшөбүз деп, шайтан кайдан уурдамак эле муну деп, ич-көйнөгүмдүн ичине салып, түйүп койгом да байлап. Чыксам эле жок. Апам отко салдыңбы деп сураганда, салдым деп койдум. Ал бойдон эле турмушка чыктым. Биринчи балабыз боюман түшүп калды, 3-4 ай болгондо. Андан кийин дагы бирөө түштү, анан молдого дем салдырып жүрүп бир кыздуу болдум. Андан кийин үчөө-төртөө жан кирип, ыйлап түшүп 7-8 айлык болуп түшүп жатты.

Ошенткенде апам байкуш баягы байбичени иликтептир, кайра алып барайын деп. Ал киши тирүү экен деп мени дагы алып барды. Боюмда бар бир кызым, барсак “о кудай урган” деди. Атамдын эмгегинин убалынан корктум. Мен айыкканда, атам килейген козу, эки чанач кымыз алып барып берген, анан көйнөк, жоолук, акча бирдеме эле берип жүрүшкөн. Мен баламын, маани деле берген эмесмин аларга. “Шайтан менен жети күн алышып жатып, мантты уурдатып жиберген турбайсыңбы,”- деди тиги кемпир. Апам отко салдым дебедиң беле деп таңгалып калды. Уурдатып жибергем дедим.

- Ойноп жүрүп уурдатыптырсың, э?

- Кыздар менен сууга түшкөнү кеткем, түйүп койгом аны, анан кийин келсем, жок экен.

- Сен жаңы эле койгондо алып кетем деп, дуба чакырып жатып, жети күн илешип жатып мантты алыптыр. Ошондон улам сенин боюңа токтобой түшүп жүргөн. Эми сен мындан ары төрөйсүң.

Баягы апа жети күн илешип туруп, ошо мантты чечиптир. Ал мантты чечип, кайра өзү бирдеме кылган го. Ошенткенден кийин мага бир мант берди, мындан ары балдарың токтойт деп бир жипти түйүп берди, балаңдын тоңуна коюп кой деп. Ошондон кийин жети балалуу болдум.

Андан кийин мен ооруп жүрдүм, эмне болуп ооруганымды да көп билбейм. Көрсө, кыргызчылык менен ооруп жүрүптүрүмүн. Бейтапканага жаз, күз жатам, ошентип айлам кетип жүрдү. Өңүм капкара, жаман болуп калгам. Жер тартып эле жаткым келип калчу. Анан ылдый жакка Ак-Талаадан Света деген көчүп келиптир. Ошого көрүнүп көрсөңчү дегенден көрүнсөм эле, болгонду бүт айтып берди. Мындай болуп ооруптурсуз, кыргызчылыгыңыз бар экен, сиздин карыган энеңиз бар экен, ошол башыңдан сылап турат, “ушуну карап кой” деп. Ошол

жанагы касиеттүү чоң энем экен. Ошондон кийин айыга баштадым, жакшы болдум, мазарларга бардым. Оорунун айынан көп мазарларды бастым.

Бир жолу Чеч-Дөбөгө түнөгөндө Кочкордон Улан деген бала келди, “жер жүзүн төөчөн эмелер кыдырат, алар Чеч-Дөбөгө түнөйт, ошол жерден бата алабыз” деп. Жүк менен элдин тынчтыгын каалап, пайгамбарлар кыдырат экен. Күн баткандан кийин дөбөгө чыгабыз деп, Чеч-Дөбөнүн үстүнө чыктык. Чыгып, куран окуп жаткан кезде эмнегедир эле бир атчан ата бул жактан чыгып жаныбызга тургандай болуп, анан зоолорду көздөй кетти. Анан келме келтирип отурдум, аңгычакты эле бир топ аялдар болгондой, кишилер болгондой кужу-кужу болду, көзүмдү ачсам, эч нерсе жок, кайра көзүмдү жуумуп отурдум: “Силердин түп атаңар бул тоонун арасында ” деген кабар айтылды.

Энем куучу да болгон

Энемдин чапаны тууралуу айтып берейин. Бир жолу акмоюндук бирөө энемди алып 1-Май колхозуна жөнөштү. Ал жерде бир байдын келини толготуп жатыптыр, кара басты деп койчу илгери. “Байдын келинине кетип бара жатсам, бир жолугун коштоп алып кичинекей ит, сайда бир түлкү өпкө менен жүрөктү сууруп алып келе жатыптыр. Көрсө, ал келиндин өпкө-жүрөгүн алып келе жатыптыр. Шерменде эле шерменде, сал эле сал деп кубалап, күчтүү ат менен кубалап баратсам, туугандары боз үй тигип, жаңыдан өкүрөлү деп жаткан экен келинге. Качкыла, качкыла десем, эл боз үйдөн чыга берди. Эшикти түр деп кыйкырыптырмын, боз үйдү үч айланыптыр түлкү кире албай, анан качты дейт. Ошондон кубалап отуруп бир топ жерге алып баргам го түлкүнү. Ал шайтан да, бир малда жок болуп кеткенде, келип чарчап жатып калыптырмын. Анан келинди тургузуп, киринткиле деп аны киринтип, келин “уфф” деп тура калган. Көрсө, түлкү келиндин өпкө-жүрөгүн ордуна коюп койгондо, келин тирилип “уфф” деп тура калыптыр. Ошондон кийин бүткөн боюмду көтөрө албай, үч күн жатып калдым. Анан тургандан кийин бир жорго мингизип, ушул чапанды кийгизген,”- деп энем айтып берген эле. Ал келиндин да атасы бай, баланын да атасы бай экен, эки байдын балдары үйлөнгөн экен. Ал чапандын бир капталы калган эле. Энем 98 толуп кайтты.

Азыр мага жүрөгү түшкөн балдарды, боюнда болгон аялдарды, кирне кирген, итий менен ооругандарды алып келет. Кудай астында жакшы болуп кетишет. Соопчулук да бул.

Бектемиров Сабырбек, 1949-жылкы, Кызарт айылы Чыкканды босогого салбай салам

1966-жылдан баштап кой бактым. Буту сынган койлорду таңып жүрдүм. Өзүмдүн бир жолу колум, бир жолу ийним чыгып кеткенде 97 жаштагы Мукамбет атага салдыргам. Ал киши сынык таңып, колдун

учун кармап, ооруну билип койчу. Чыгып кеткен жамбашты салган киши болгон, бир жолу менин белим чыгып кетип, белимди ушул атага салдырдым. Догдур экөөлөп жатып, айыктырышкан. Ата колумдун учун кармаса, догдур тамыр кармап көрүп жатып айыктым. Мына ушуларды көрүп жүрүп, өзүм үйрөнүп алдым.

Мага келгендерди мен кыргызча колумдан келгенин кылып атам, баргыла, баары бир рентгенге тарттырып, сүрөтүн ала келгиле дейм. Кайсы жер сынып, кайсы жер чыкканын колдун учун кармап билем. Тарткандын болсо өзүнүн ыгы бар. Мукамбет ата босогого салып, турникке салып туруп тартчу. Мен жөн гана салам. Босогого салбаганымдын себеби, киши оорураак болсо же сөөктөрү борпоңураак болсо, босогого же турникке салганда сөөгү сынып кетиши мүмкүн. Салгандан кийин он беш мүнөттө кайра кармасаң, кирген кирбегени билинет. Кээ бирөөнө мен тарткан кезде гана убактылуу билбей калыш үчүн аракты ичирем.

Бектемиров Уланбек, 1974-жылкы, Кызарт айылы

Мумияны аракка ачытат

Бир жери сынып же чыгып кетип келгендерди, атам колдорунун баштары менен сезип көрөт. Кайсы сөөк чыкканын, сынганын же жараңка болгонун ошентип билет. Мурун кой багып жүргөндө он килограмм мумия алып келген. Атам мумияны арак менен ачытып, тартат. Даарылык касиетин сакташ үчүн, аны да өз убагы менен тартыш керек. 40 жаштан өткөндөргө канын суюлтуш үчүн атам арак ичирет.

Жапаркулова Гулина, 1956-жылкы, 1-Май айылы

Төлгөчүлүк таенемден өткөн касиет

Физика мугалими болуп иштеймин. Учурда эс алууга чыккамын, бирок мугалимдердин жетишпегенинен дагы эле мектепте иштеп жүрөм. Таенемдин төлгөчүлүк касиети мага өткөн. Ал киши төлгө салып, түш аян көрүп, айтканы айткандай келчү. Азыр мен деле түш көрсөм, ошол түшүм аткарылат. Аны кээде кармайм, кээде кармай албайм. Бирөөлөр жөнүндө түш көрсөм, аларга айтам жакшылык келатат же сак болгула деп. Кээде түшүмдүн, төлгөмдүн 100% чын болуп калаарына ишенбей да кетем. Жолдошум төлгө салганымды жактырбайт, ошондуктан көп деле салбайм. Азыр кан басымым жогорулап, кант диабети болуп ооруп жүрөм.

Устатым бар

Боюнда барларды көрбөйм, анткени кандайдыр бир биоток болуп кетип, залакасы тийип калбасын деп чочулайм. Төлгө салдыргандар окууга өтөмбү, турмушка чыгамбы, баланчанын кызым алса кандай болот, бизнесим өркүндөйбү, текшерүү келеби же келбейби, келсе аман-эсен чыгып кетемби ж.б.у.с. майда-чүйдө турмуштук нерселерге салдырышат. Менин айткан төлгөм кээде 3-5 жылда аткарылат. Ал айтканымды деле эстеп жүрбөйм, аны ошол төлгө салдыргандар

айтканың айткандай келди деп калышат. Турмушта болгон түйшүктөрдү айта алам, элестетип көзүмө көрүнөт. Мисалы, төлгө салдырып келген кишилердин касиети, колдоочусу болсо, ал мага көрүнөт. Көзү ачыктар менен мазарда отурганда, аларга кандай көрүнсө, мага да ошондой эле көрүнөт, бирок кийинчерээк көп көрүнбөй калды. Анткени мазарга көп барбай калдым. Экинчиден, балам динчил болуп, менин төлгө салганыма аябай каршы. Үчүнчүдөн, жолдошум жаман көрөт, ал жокто эле салам. Салбай таштап салайын десем, эл болбой эле келе берет. Анан да салбай калганда кадимкидей кысылам.

Төлгө салганда 21 ташты көп колдоном. Карта менен да, теспе менен да салам, ошондой эле жөн эле көзүмдү жуумп айта алам. Таштарды бардык мазарлардан терип алам. Катуу ишенгендерге туура түшөт. Телевизордон көргөндөй, жаныбызда жүргөндөй айтасыз деп калышат. Сынап келгендерге дегеле төлгө түшпөйт. Эл дарылабайм, бирок кайсы жери ооруун айта алам. Төлгө салганда жамандыкты айтпайм, ал даана деле көрүнбөйт. Ошондо арты тумандап калды деп коём.

Шам чөйрөнү тазалайт

Шам жагам. Кебезди күйө турган майга ороп, чогултуп туруп, отту жакканда жалындап күйөт. Улам-улам малдары өлгөн бирөөнүн короосуна шам жагып, тазалап бергем. Ошондон кийин өлбөй калды деп айтышкан. Кээ бир үйлөрдүн ичин тазалап берем. Шам менен үй тазалап берем, анткени шам жаккандан кийин жакшы энергия пайда болот. Шам катуу күйүп атса, тазаланганды билдирет.

Жумалиева Болду, 1964-жылкы, Большевик айылы

Атамдын табыпчылыгы мага өттү

Атам өрмөк камчы өрчү. Жин-шайтанды айдаган камчы өргөндө, дуба окуп туруп өрчү, болгондо да кийиктин терисинен жасап берчү. Ошол камчы менен куучулар пайдаланышчу.

Атам балдардын жүрөгү түшсө жүрөк көтөрчү, көз үйлөчү, итийдү ырымдап берчү. Баланын колу сынып кетсе, сасыктымоолосо да эл күн-түн дебей келчү.

1990-жылдан бери мен дагы балдарды эмдеп жүрөм. Түпкүлүгүмдө бар экен. Атам кол чыкканда шакшак коюп, таңчу, конок конгондо кызыл болду деп 3 же 7 жолу кыргыз оймокту көзгө такап туруп, үйлөчү. Ошолорду көп көрчүмүн. Ошондонбу, айтор, атамдын касиети мага оогон окшойт. Атамдай балдардын жүрөгүн көтөрөм. Жүрөк мончок коргошундан куям.

Коргошонду ысытып, жүрөгү түшкөн баланын маңдайына коюп, куям. Эмнеден жүрөгү түшсө, ошонун сүрөтү түшүп калат. Итийдү түлкүнүн, карышкырдын өтү менен дарылайм. Итий менен ооругандардын заңы сасык, алы кетип, шайы кетет.

Түлкүнүн өтүн баланын жашына жараша алып, аны сууга эзип, мала кылып, таңдайына көтөрөм, башына, мүчөлөрүнө сыйпайм. Алты айлык баланы 3-7 күнгө чейин эмдейм. Айыккандар тердебей калышат.

Түлкүнүн өтүн атамдан алып келчүмүн, жайлоодон түшкөн малчылардан алчымын. Азыр өзүңөр таап келгиле дейм.

Эмчектери ооруган келиндерди гөлөштүн согончок жагы менен тээп коём же ээрге тескери отургузуп, бут менен эмчекке тебем.

Кирне киргендерди күл менен ырымдайм. Күлдү чыныга салып, чүпүрөккө ороп алып, ар бир мүчөсүнө тийгизем. Эгерде дем жакшы түшсө бала кусуп же ичип өтүп кетет. Ошондой эле боюнда бар келиндердин ичин түстөп, көлдөтүп, чайкап коём.

Тамагынын бези чочуп калгандарды, сары майды тузга тийгизип, колум менен көтөрөм. Эгерде бези чоңураак болсо, тамакты сыртынан көтөрөм.

Исабекова Гүлжамия, 1967-жылкы, Тоголок-Молдо айылы **Табыпчылык тукум кууйт**

Чоң апам дарыгер, эмчил киши болчу. Өзүмдүн дагы атам баш теңдеп, жүрөк көтөрүп, эмчи-домчу, табып эле. Турмушка чыккандан кийин 24 жашымда катуу оорудум. Түшүмдө бычак менен бирөө сайып кетип, өлбөй тирүү калдым. Көрсө, тамагымдан операция болмок экенмин. Анан түшүмө чоң апам келип, “карман” деп таш, кийиз берип кетти. Кыргызчылыкты карманбай, көп оорудум. Операция болгондон кийин кыргызчылыкты карманьш керек деп сиңдимди карман дедим. Сиңдим: “Эже, табыпчылык сиздики. Меники болсо ою-чийме. Сиздики тубаса экен, өзүңүз карманыңыз,” - деп бир көйнөгүн берип кетти. Жолборско окшогон көйнөк экен. Ал сиңдим иштүү, шырдак ойот, жер-төшөк жасайт. Ошентип, сиңдим келип кеткенден кийин, бир ыптам кыймылдабай, сүйлөбөй калдым. Күйүп турган лампочканы жалап ийгенге чейин барып, токтоно албай калдым.

Акыйкан эжеге барып, ал мени камчы менен сабап, окуду. Денелерим жарылып кетчү, эшикке чыгаргандан кийин жылан периште келчү. Ошентип жүрүп, Кудай Таалам аян берип, “мындай сүйлөйсүң, тигиндей сүйлөйсүң” деп кыргызчылык жолго чыктым. Ошондо үчүнчү балам төрөлүп, анын көтөнү туюк болуп түштү. Бишкекке чейин баламды алып бардым. Эртең операция жасайбыз дегенде түшүмдөн аян берип, чоң атам келип, “балам, операцияга киргизбе, киргизсең, ичиңен айрыласың же балаңдан айрыласың” деди. Анан бейтапканадан качып чыктык. Айылдагы Разия деген апага алып барсам, “сенин да, балаңдын да кыргызчылыгы күчтүү экен. Сен жолго чыгасың” деди. Балам эки жарым жашка чыкканда киши көрүп баштадым, ошондон кийин баламдын көтөнүнүн тешиги улам чоңоюп жатып, калыбына келди. Ал мени менен кошо айтып турчу. Быйыл 22 жыл болду киши көрүп келатканым. Киши көрөөрдө аян берилип “балам, жаткырып алып массаж аркылуу ооруларды чыгарасың” деген. Ошентип массаж аркылуу киши көрөм.

Колдоочуларым айтып берет

Бардык оорулар менен кайрыла беришет. Эмдегенин эмдеп, кирнелегенин кирнелеп берем. Денеси жара болуп кеткендер да келишет. Төлгө да салдырып келишет. Мага келгендердин суроосуна жараша карап берем. Бул жолго чыкканда мага кайындарым ишенбей коюшту. Эне-атам дем салдырып, ушул жолго чыгарышты. Же болбосо ажырашканга чейин бардык. Турмуш оор экен, көп нерсени көтөрдүк. Азыр тобо кылам, беш балам бар.

Келген адамдын ичи ооруп жатса, менин да ичим ооруй баштайт. Башы ооруса, башым ооруйт. Кудай Таалам кандай берсе, ошондой кармалап, айт десе айтам, эмде десе эмдейм.

Оорулуу келгенде эле колум өзү магниттей ооруган жерди табат, кармалап олтуруп, кекиртектен чыгартып, анан айттырат. Ийиндеги периште айтса айтып бересиң, айтпаса айтпайсың. Менин колдоочум жылан периште, кичинекей бала. Киши келатат деп дабыш берип, шыбырай беришет. Бир жакка барсаң, кет үйүңө дешет.

Биринчи карманганда киши көп болду. Ошондо жолдошум эшикке кабыл алган күндөрүмдү, саатты жазып койду. Чоң атам түшүмө келип, “балам, күн, саат болжогондой дарыгер белең? Келчү киши Меккеден дагы келет. Оңдон солду көздөй сүйлөйсүң, далы менен сүйлөтсө, далы менен сүйлөйсүң” деди. Туруп барып эле баягы кагаздарды тыгып салдым.

Төлгө таштарды мазардан алгам

Жылуу-Суудан алган таштарды санай албайм, санагы жок. Канча таш экенин дагы билбейм, ар бир таш өздөрүнчө сүйлөйт. Кээ бир кишиге далы менен сүйлөтөт анын периштеси. Түшүмдөн алган аян боюнча, кой сойгондо, ошонун далысын алганмын. 22 жылдан бери жүрөт.

Жылуу-Суу мазарына баламды алып барып, ошол жерде таштарды көрсөтүп, “үч ууштап ал” деди колдоочуларым. Ошол таштар менен 20 жылдан бери сүйлөп келатам. Мисалы үчүн, ар бир адамдын эки ийининде периштеси бар. Адамдын жүзүн, сезимин ойготуп койсо, ар бир адам өзүнүн касиети менен оокат кылат.

Адамдарды тазалаганда кийин терс энергияларды өзүмдөн шам жагып же өзүмдү кармалап, жел менен же кекирип чыгарам. Шам жети, сегиз же тогуз чий менен жагылат. Шамдан да сүйлөйп, ооруларын айтам. Шам менен тазаланса болот. Тамыр да кармайм.

Чоң атамдын мечити

Чоң атамдын айылда мечити бар. Түшүмдө ал киши аян берет, эки капка толгура боорсок салып коюптур, “ошону ачып боорсоктон ооз тийгин да, ылдый түшсөң терезеден китеп берет, ошол китепти ачсаң, анан киши көрүп кетесиң” деди. Ошол түшүмөн кийин Тоголок Молдого бардым. Түшүм боюнча, мечитке барып, үйдөгүлөр боорсок жасап, кой союп, устатым Канышай эже менен мечитке тайыдык. Ошол мечиттен чын эле куран китеп алдым.

Алган китепте илгерки бүт оорулардын баары кол менен жазылган, бирок мен аны окуй албайм, аны ачканда эле сүйлөтө берет. Чоң атамдын бир баласы молдо болуп жүрөт, анын аялы дагы киши көрөт. Мага кайра түшүмө аян берип, баягы китепти ошол келинге бер деп жатат.

Исаева Койсун, 1971-жылкы, Алыш айылы
Сүйгөн пендесин сынайт

Мен 20 жаш курагымда Жумгал районунун Көк-Ой деген айылына турмушка чыккам. 1991-жылы уктап жатсам сырттан дабырт-дүбүрт үндөр угулду. Жолдошум экөөбүз тең чочуп ойгондук, караңгы үй жарык болуп эле жети киши кирип келди да, мени көрсөтүп эле “мына, бул жакта жатпайбы Мукаш кызы Койсун” деп калышты. Мен ошондон кийин эле тил-ооздон калдым, эмне болгону эсимде жок, жети күн эс-учумду жоготуп жата бериптирмин. Үйдөгүлөр мени көз жуумуп кетет го деп боз үй даярдап, эшиктин алдын тазалап, ата-энеме, туугандарга кабар берип башташкан экен. А мен болсо жети күн дегенде анан көзүмдү ачкан экенмин. Ошол жети күн мага уктап жатып түш көргөндөй болду. Түшүмдө бейиштегидей көк шибер, булуттун үстүнөн басып жүргөндөймүн, анан же илип койгон нерсеси жок, же алдынан көтөрүп турган нерсе жок көкөлөп турган ташты көрдүм, азыр ойлонуп көрсөм Кааба таш окшойт.

Жетинчи күн дегенде деле толугу менен өзүмө келе албай, бирин таанысам, бирин тааныбай, бир башкача болуп жаттым. Ошентип, эбептен-себеп болуп, Жумгал районундагы Кызыл-Жылдыз айылындагы Орозаалы атага дем салдырып, анан жакшы болдум. Орозаалы атанын оң жак ийининде дагы бир абышка отурганы көзүмө көрүндү, ал дагы бир нерселерди сүйлөп жатты. Ошондо мага ата айтып калды: “Мени көрүп жатасыңбы, балам?” деди. “Ата, сиздин оң ийиниңизде узун сакалдуу ата отурат” десем, “эми буюрса, сен элдин керегине жараган, эл сураган келиндерден болосун. Ошол себептен ушул убактан тарта өзүңдүн төркүндөрүң да, кайын-журтуң да арак-шарап дегенден баш тартыш керек. Аллах өзүнчө ишаарат берет,”- деди мага.

Аллах өзүнүн сүйгөн пендесине алгач оору берип, андан кийин гана жышаан берет экен. Орозалы ата чоң молдо болгон, анын башында чоң шишик бар эле. Ошентип, мен дагы жети жыл бирде ооруп, бирде айыгып, сүйлөбөй да калдым. Кез-кезде эки бутум баспай, эки колум иштебей калчу, баарын көрүп алып эле ыйлай берчүмүн. Ал кезде чачым абдан узун эле, анан бир күнү колум ишке келип калып эле кайчыны алып чачымды кыркып салдым. Орозаалы атанын айтуусу боюнча, ушундай маалдарда шайтан кирип алып, шайтан иштетет экен, “анан же өзүңдү өзүң муунтуп өлтүрүшүң мүмкүн, же тескери жолго түшүп кетишиң мүмкүн” деген. Мени келип кайнатамдар кайтарып эле калышты. Ошондон кийин эле балдарды ырымдап, антип-минтсем эле балдар айыгып калчу.

Мен ооруп калган убакта кайненем Бүбүалиса деген апа келип шам жагып, Аллахтан тиленип турчу. Менин жолдошум мага чейин үйлөнбөй жүрүп 42 жашында үйлөндү. “Ушунча жыл үйлөнбөй жүрүп, анан үйлөнсө келинчеги кайтыш болуп кетеби?” деп абдан кейишип, ал апа келип тилек кылып, күндө шам жагып турчу. Ал апа 1991-жылдан тартып 1997-жылга чейин мага шам жагып берип жатты. Андан сырткары, Орозалы ата, Дүйшөнөлы ата, Үсөн ата дегендер дем салып турушту. “Аллахтын берген жышаанын карманыш керек, же болбосо бир жериң майып болуп калат” деп түшүндүрүштү. Аллах өзү сүйгөн пендесин сынайт, аябай оорутуп, анан касиетти токтотот экен. А биз Аллахка күнөөкөр болуп жатпайбызбы, Алланын берген ырыскысы менен жашаш керек экен.

Жети молдо дем салган

Мен баспай калган убактарда энем түлөө өткөрөм деп мени Жумгалдан Альшка алып кетти. Ал кезде атам тирүү эле, Салкын-Төрдө турушчу. Азыретаалы мечити ошол кезде жаңы ачылган кези экен, жети молдо отуруп, мени ортого коюп алып дем салып, окушчу. “Окуп жатканда аябай көл-шал болуп тердеп, шайлары ооп калчу” дешет, дем салганда абдан көп күч кетчү окшобойбу. Дем салган молдолордун бирөөсү айтып калды мага, “эми сен Жумгалга барганда, сага бир кемпир мени дарыла, мен сенден гана сакаям деп сага келет” деп. Чындыгында эле мен Көк-Ойго баргандан кийин, 1992-жылы көп өтпөй эле мага бир кемпир келип, “менин башымды кармап берчи, мени сен эле дарылай алаарыңа ишенип жатам” деп калды. Менин айтканыма болбой “сенден айыгам” деп жатып, айыгып кетти. Ошондон тарта бала-бакыра көрө баштадым, биринен бири угуп четинен элдер да келе баштады.

Суу кирген убакта, анан күзүндө буттарымы баспай калат. Жакшынакай отуруп эле, талма сыяктуу кармап калчу. Кудайга шүгүр, азыр бардыгы жакшы. Үсөн деген молдо “жер которсоң, ооруң калат, бирок сен элдик адам болосуң” деп айткан эле. Ал ата мени келиним деп айтчу эмес, шүмшүк кыз деп койчу. Жолдошума болсо, “сен буга өйдө карап сүйлөбө, ырыскынын баары ушунда” дечү. Негизи абдан касиеттүү киши эле, бирок колдонгон жокпуз.

Күнч - тери оорусу

Күнч түн ортосунда тынчты алат, курт сымал, дененин ичинде болот. Тери оорусу. Орусча айтканда – экзема. Ал жара дененин бир жерине чыгып, ошол жарылып, анан жайылып кетет. Кээ бирөөлөр жара денесине чейин жайылып кеткичекти жүрө берип, анан кайрылышат. Мен мындай учурларда даары жасап берип, аны ал жерге сүйкөп, таңып койгондон кийин тез эле жара жок болот.

Жүрөк мончок куям

Жүрөк мончокту жүрөгү түшүп калган, катуу чочуп кеткен, бир нерседен коркуп калган адамдарга куят. Ал үчүн кытты алып калай же темир идишке салып, отко коюп эритет. Андан соң, жүрөгү түшүп, чочуп калган кишинин башына сүлгү жаап алып, ал кишинин жогору

жагына же башкача айтканда, төбөсүнө суу куюлган табакты кармап, жанагы эритип койгон кытты сууга тамызабыз. Эреже боюнча, адам эмнеден чочуса сууга түшкөн кыт ошонун таризин алат, ошону көргөзөт. Мисалы, кишинин жүрөгү түштү, аябай катуу коркуп кеткен убакытта, биринчи жардам муздак суу ичип жиберешиниз керек, жүрөк токтоп калбаш үчүн. Жүрөк түшкөндө жүрөгү кемтик (порок сердца) болуп калат. “Жүрөгүм ооруп, жүрөгүм кысылып жатат” деп жатышпайбы, ошол дарт жүрөк түшкөндөн пайда болот. Чел кабык ылдый түшүп кетет. Ашказандын өйдө жагы, кемирчек, аябай катуу корккондон кемирчек ичине кирип кетет. Тамак ичпей, уйку келбей жатканы ошондон болот. Ошого жүрөк мончок куйган жакшы. Негизи мага келген адамдар мындайды мурда көрүшпөптүр да, угушпаптыр. Мен да бул жактан эч кимдин мындай кылганын байкабадым. Мен жүрөк мончок куйганды жогоруда эскерип кеткен Бүбүалиса деген апабыздан үйрөнгөм, ошол адам учурунда куюп жүрчү. Кытты ооруган адамга улам эле кую берет. Биринчи куйганда, мисалы, чачырап ар кандай көрүнөт. Ит, киши же жылан көрүнөт, же кандайдыр бир чаар-ала балакеттер көрүнөт. Анан “ий, мындан түшүптүр” деп эле айта баштайм. Андан кийин, ошол эле кытты башка жаздап жатуу керек. Уюган кытты ак чүпүрөккө ороп, уктаарда башка жаздап жатаса, тынч уктайт. Эртеси ошо кытты кайра куюш керек. Качан ошол кыт чогулуп, жүрөк сыяктуу куюлганда ошондо оорулуу айыгат. Эшикке чыккандан коркпой калдык деп калышат.

Айыккандан кийин кытты сактап коюу керек. Анткени азыр жиншайтандар көбөйбөдүбү, көзүңө көрүнөт, же артыңан бир нерсе ээрчийт, жолуң тосулат. Кырсыктын баары эмнеден болуп жатат? Аллахты тааныбагандан болуп жатат. Шайтан минип алып, жолуңду бууп коёт. Ар бир нерсени “Бисмилла рахман рахим” менен башташ керек. Бисмилла дегенде шайтан моюнга отурат экен, “рахман рахимди айтпаса” экен дейт экен. Бисмилла рахман рахимди чогуу айтканда, шайтан эч качан сизге шабырда келбейт. Жолуңар ачылат.

Шам жагуу ыкмасы

Ооба, мен да шам жагам. Ал үчүн чыныга атайын буудай, ун, кум же күл салынат, андан соң жети чийди алып текши кесип алабыз да Аллахтын жолу деп сегизинчисин узунураак кылабыз. Шамдын кебезин майга малып алып, “ниет кылдым Алланын ыраазычылыгы менен, билип-билбей, көрүп-көрбөй жасаган күнөөбүздү кечир” деп чийге оройбуз. Шам жакканда кээ бирөөнүкү күйбөй калат, кээ бирөөнүкү жакшы дүркүрөп күйөт, дүркүрөп күйгөндүн иши алдыга жылат. Шам кадимкидей ийилип, салам берет, күйүп жатканда, ийилип турат. Шам бейшемби күнү шамдын убагында жагылат. А бирок кыйналып жаткандар үчүн шам жагуу мажбур болсо, башка күндөрү деле жагыла берет. Мисалы, адам катуу ооруп жатса, шамга кирип чыккандан кийин, ал бир топ жеңилдеп калат. Мындан сырткары, мисалы, балдар көзүкөндөн катуу ооруп калат. Көз өтүп, көз тийгенде кичинекей балдар, наристелер көтөрө албай айрымдары чарчап да калышат.

Адамдын көзү ташты жарып аткандан кийин, кичинекей наристеге көз тийген жаман. Ошондуктан мындай учурда эң биринчи жана жөнөкөй аракет бул эшиктин туткасынын ичкисин да, тышкысын да жылуу суу менен жууп, балага берип ийиш керек. Бул биринчи жардам болуп эсептелинет. Ал эми, экинчиден, балага кирне киргенде, анын ичегилери түйүлүп калат. Бейтапканага алып кетип жатпайбы, ал жерден ийне сайганда, бала чарчап калат. Мындай учурда нанды жетиге бөлүп, сук-суктап итке берип ийсе, түйүлгөнүн кое берет. Же оттон чыккан күлгө эле баланын жети жерине тийгизип жиберип керек, ошондо күл бөксөрө түшөт. Кирне ошондон да чыгат.

Бул ырымдарды кийин эбептен-себеп болуп эле үйрөнүп кеттим. Негизи өзүмдүн энемдин да кыргызчылыгы бар болчу. Энем 24 бир туугандын ичинен жалгыз эле аман калыптыр, мүмкүн ошол себептен ырым-жырымдарды жакшы билет.

Ар бир ырым-жырымдын өзүнүн күчү бар

Мен кылгандын баардыгы кыргызчылыкка кирет. Кыргыз эли ырым-жырымга бай эл. Ал эми ар бир ырым-жырымдын өзүнүн күчү бар. Азыр бүт эле доктурга кайрылып жатпайбызбы. Доктурдан айланайын дечи, бирок азыр көбүнчөсү маститти (эмчек оорусу) кесип салганда, ракка айланып жатат. Бычак тийген нерсе эч убакта айыкпайт, ракка эле айланат. Анткени тамырдын баары кесилип жатпайбы. А жаман оорулардын, рактын ириң канын алып чыгыш керек.

Мисалы, кош бойлуу аялдын боюндагы бала туура эмес жатып алганда, аны биз көлкүлдөтүп оңуна келтиребиз. Туура эмес дегенибиз бала капталынан жатып алганы, ал эми көлкүлдөтүп деген аялды ары-бери терметип бала башы менен келгиче кыймылдатабыз. Же бала козголгондо, аны мен элек менен ырымдайм. Электи көмкөрөсүнөн коюп, оңго-солго ургулаганда эле бала кайсыл жерде жатканы билинет. Бала козголо баштаганда, бала ылдый түшүп калат. Чала төрөлүп калды деп жатпайбы, ошондон өйдөлөтүп, бутту өйдө көтөрөбүз. Колго кармаганда эле бала кайсы жерде жатат, кандай жатат билинип турат. Табарсыкка тыгылган баланы өйдө кылыш кыйын. Өйдөлөп туруп, кызыл жип алып, аял дайыма кийип жүргөн кийимин көктөп койсо бул да чоң ырым. Мына ушунун баары кыргызчылыкка кирет.

Жети жыл баспай калгандын ордуна, элди кыдырганыма шүгүр кылам. Жогоруда айткан жети киши кимдер экенин биле алган жокмун, бирок алар дагы деле менин жанымда жүрүшөт. Кээде айрымдар мага ишенбей же мени шылдыңдап кеткенде, баштарын чайкап калышат. Мага баягы күнү эки келин келди. Мен негизи акча албайм адамдардан, пенделерим айыкса эле болду. Уулум угуп калыптыр, келиндер шылдыңдап кеткенин, акчасы жок эле көрүнүп алдык деп. Мага акча деле кереги жок, айыгып кетсе мага жакшы. Тариф койгон болбойт негизи, Алла Таала мага жышаан бердиби, жети жыл баспай калгандын ордуна, элди кыдырганыма шүгүр кылам. 1000 күн кечке жаткандан бир күн жарыкчылыкты көргөн жакшы. Колунан келгенин беришет,

ага рахмат дейм. Ошо жети киши кээ бирөөлөрдү кабыл албай эле кой дегендей белги берип, кабыл алдырбайт. Колдоочуларым селде кийген кишилер, анан көздөрү күйүп турат. Дайыма эле көрүнүп турат, ким экенин сураган эмесмин.

Эмне үчүн жети?

Менин оюм боюнча, жетөөнүн бирөө Кыдыр болуш керек. Эсимде 1995-жылы Жумгалдан Бишкекке кетип бара жатканда, автобекеттен кийимдери тытылган бир байкуш абышка менден акча сураган, бирок автобустан акча алып чыккыча заматта көздөн кайым болгон. Кийин кайнатама айтсам: “Балам, сен Кыдыр атаны көргөн турбайсыңбы” деген. Элдерден сурасам, жок билбейбиз деп койгон. Белгилерди ошентип берет экен. Мага аян берилген эмес. Бирок, мисалы, дарыларды жасап жатканда өзүмдөн өзүм эле жасай берем, кандай экенин өзүм деле түшүнбөйм. Ушул дартка дабаа болсун деп эле жасап койсом, чындыгында жардам берет.

Түштү жакшылыкка жоруйм

Мен түштөрүмдү ойлогондой эле жакшылыкка жоруп коём. Пенденин оозунда, Аллахтын кулагында деп коет эмеспи, түштү жакшылыкка жоруса эле баары жакшы болот. Арбактарга куран окуп, тооч жасай калам. Суунуку негизи түз тиет деп калат да, анан куран окуп, сууну ичип алабыз, артып калган сууну гүлгө куюп коёбуз. Суунуку түз тиет дегеним, суу таза. Мисалы, тамакты кээ бирөө даараты жок жасашат, кээ бирөө даараты менен жасайт. Ар нерсе даараты менен болушу керек.

Исаева Нурайым, 1966-жылкы, Баетов айылы

Касиеттүү эже-апалар

Жанпейишева Шейшекан апа Ак-Талаа районунун Баетов айылында жашаган касиеттүү эмчи. Ал 1952-жылы Ак-Суу районунун Шапак айылында төрөлгөн, Ак-Талаанын келини. Шейшекан апаны районубуздун жашоочулары баары билишет. Ооруп калган адамдар, жаш балдар көп кайрылышат. Бир жолу менин беш айлык кызым ооруп калды. Ичи өтүп, кусуп, температурасы түшпөй. Догдурга алпарып көрсөтсөк “суук тийиптир кызыңарга, больницага жаткыла” деди. Биз үйдө дарылаталы деп ийне, дары-дармектерин жаздырып алып, үйдөн дарылай баштадык. Берген дарыбызды кусуп, температурасы түшпөй жатты. Анан айтып калышты, Шейшекан апага көрсөт деп. Чакырсак тез эле келди. Апа эшиктен кирип келип эле, аябай жаман болуп эстеп, кыйнала баштады. Баланы колуна алып, кыйналып, температурасын көрүп, “балага дары берип, ийне сайып кыйнабагыла. Токтоткула, балага суук тийген эмес, көзүгүп, кирне кирген” деди. Апа арчалап, суу, нан, бөрүнүн өтү менен дарылап, өзүнүн ырымын жасап кетти. Бала ойгонбой, жакшы уктады. Турганда өзүн жакшы сезип, көңүлү ачылып калыптыр. Үч күн эмдегенде эле температурасы түшүп куспай, ичи өтпөй, тамакты жакшы жеп оңолуп калды. Кирне жакшы чыксын деп беш күн эмдеди. Биз абдан сүйүнүп касиеттүү апабызга ыраазы

болдук. Өз көзүм менен көрүп, ишенип калдым. Апа көбүнчө жүрөгү түшкөн, итий болгон, кирне кирген балдарды мумия, бөрүнүн өтү менен дарылайт.

Апанын касиети жаш кезинде эле бар экен. Ал жаштыкка салып, билбей кыйналып жүрө бериптир. Ооруп, өзүн токто албай, учуп-күйүп жүрчү экен. Акырында апасынын касиети оогонун сезет. 1989-жылдан бери жаш балдарды, чоңдорду көрөт.

Адамды көргөндө кайсы жери ооруп жатса, өзүнө тартып алып, кыйналат. Түшүндө аян алып, бара турчу кишилерге белги алат. Ошентип баш ийип, көптөгөн адамдарга жардам берип, улуу касиеттин күчү менен айыктырып келе жатат. Бул касиет апасы Шайылдаева Сайрадан өткөн.

Апасы көзү өткөнчө барскондуктарды дарылап, колундагы биотогу менен адамды сакайтып койчу. Бир жолу апасына баспай калган жигитти алып келишет. Ал жигит Бишкектеги бейтапканада тогуз ай жатып, айыкпаганынан чыгарып беришкен экен. Апасы үч күн колунун биотогу менен кактагандан кийин, бутунун ичинен ириң жарылып чыккан. Сегиз күн дарылагандан кийин, кадимкидей басып, сакайып кеткен экен. Токмоктон дагы бир байбиче көзү көрбөй барат. Аны үйлөп айыктырган. Шейшекан апа боорукер, колу жеңил, кайсы учур болсо да, өз ишин таштап, убакыт таап күн-түн болсо да кыйналган адамдарга жардам берет.

Кадыров Ысмайыл, 1951-жылкы, Жаңы-Күч айылы

Дарымдар

Адам ооруп калганда, кишини (малды дагы) жылан же каракурт чакканда, же кеселдегенде, ошол ооруну айыктыруу, же денеден ууну, дартты чыгаруу үчүн дарымчылар дарым айтып, эмдеп-домдошкон. Элдин түшүнүгүндө жыландын же каракурттун пирине кайрылып, ошол чаккан жыландын же каракурттун корккон нерселердин атын айтса, же алардын ысымын атаса жабыркаган киши айыгып кетет деген ишенимдер бар. Дарым айтымы дарымчынын дараметине жараша чакан да, узун да болот, бул жерде мен элден угуп жүргөн дарымдар келтирилди:

Жылан менен арбашканда:

Кереч, кереч, кер жылан,
Керегидей бир жылан.
Майрың-туйруң бир жылан,
Мама желим кыз кылан.
Убай жылан, чубай жылан,
Ок жылан, чок жылан.
Кара тоонун боорунан,
Илек илек келет,
Кайт жылан.

Сүрө, сүрө, сүрө чык,
Сүйлөшөйүн бери чык.
Таятаңда сөзүм бар,
Айтышайын бери чык!
Ажыдаар ак жылан,
Арбашайын бери чык!
Алтымыш баштуу, жүз көздүү,
Боору кызыл келеңкер,
Сырты чаар келеңкер,
Шыбыратпай шыдыр чык.

Быжы, быжы, быжымын,
Быжылардын кенимин.
Долононун чогу мун,
Табылганын огу мун,
Такыр сени койбой мун.

Уулуу шишиктер дарымы
(Жылан, каракурт чакканда)

Талмакир, салмакир,
Сенден малмакир,
Ала быжы, кала быжы,
Быжы-быжы-быжы чык!
Быжырабай бери чык!
Курту болсо куруп чык,
Дарты болсо сууруп чык,
Сүф! Сүф! Сүф!
Быжы-быжы-быжы чык,
Тула бойдон калбай чык!
Заарыңды жайбай чык!
Турумтайдай түлөп чык,
Жабыр көрүп жүдөп чык!
Ууңду жайбай чык!
Сүф! Сүф! Сүф!
(Бул дарымды айткан сайын
жипти түйүп турса, шишик
тарайт.)

Мант байлоо
(Тиш ооруганда)

Айдан түшкөн алтын курт,
Күндөн түшкөн күмүш курт,
Күүлүү болсоң куруш,
Кааба болсоң тырыш!
Кабабара мен болсом,
Эрте түкүргөнүм кечке жетпес,
Кеч түкүргөнүм эртеңге жетпес!
Сүф! Сүф! Сүф!
Түйдүм-түйдүм мант,
Түтө албасам мага мант.
Жараны жарган мант,
Куртту куруткан мант,
Илдетке шыпаа берген мант.
Сүф! Сүф! Сүф!

Күрдү

(Суук өткөндө, көз тийгенде,
кирне киргенде)

Адамга адамдын көзү тиет,
сугу өтөт, кээде ачка жаныбарды
каратып туруп тамактанганда
адамга ошол жаныбардын дагы
сугу (кирнеси) кирет.

Чык күрдү, чык күрдү!
Сапаң-сапаң, сапаңга бар,
Жаман чапанга бар,
Күркүрөгөн тегирменге бар.
Отгон корксоң отко бар,
Суудан корксоң сууга бар.
Азынаган айгырга бар,
Аңгыраган эшекке бар.
Араң жүргөн ноокаста эмнең бар!?
Чык күрдү, чык күрдү!
Күрдү-күрдү-күрдү, чык!
Атаңдын көзү, энеңдин көзү.
Агаңдын көзү, эжеңдин көзү
Тийген болсо тилип чык!
Аруудан болсоң чык.
Аштан болсоң чык.
Отгон болсоң чык.
Кайыптан болсоң чык.
Көзү жамандын көзү менен кет.
Сөзү жамандын сөзү менен кет.
Тили арамдын тили менен кет.
Дили арамдын дили менен кет.
Караңгы түн менен кет.
Агарган таң менен кет.
Эски тегирменди айланба да,
Жаңы конушту байырлаба!
Кайдан бүткөн жаман сук,
Күрдүмдүн күчү сууруп чык.
Айламдын күчү айдап чык!
Бузук десең бучкакка бар,
Буюккан бул байкушта эмне акың
бар.
Бузулган эски тамга тий.
Өңү кара, көзү көк, орою суук
жанга тий.
Айылына батпаган
Арамза чуут байга түш.
Үзүлбөй куюн ойногон

Тетигил кызыл жарга түш.
Сары сууну каймактай,
Сасып жаткан сазга түш!

Кээде нанды майдалап
сындырып, баланын ар мүчөсүнө
тийгизип итке беришкен.

Учуктоо

(тамак ооруганда, жүрөк түшкөндө)

Эмчилер өткөн,
Эми бизге калган.
Домчулар өткөн,
Дому бизге калган.
Менин колум эмес,
Умай эненин колу.
Ооруңду көтөрө албайт,
Кара жер өзүң көтөр,
Кайт! Кара жерге кайт!
Учук болсоң учуп чык,
Кагын болсоң качып чык.
Түн учук болсоң түн менен чык,
Таң учук болсоң таң менен чык.
Учукул десең уларга бар,
Уңшуйган менде эмнең бар?
Кызыл десең табылганын учуна бар,
Кыйшайган менде эмнең бар?
Сулуу десең суусардын кызына бар,
Сумсайган менде эмнең бар?
Кайт, учук, кайт - кайта кайрылба!
Көч, учук, көч - көчкө жармашпа!
Көзгө конок конгондо
Кара көздө ак болсун,
Ак болсо туруп болбосун.
Жуурканда жең болбос,
Жең болсо кийип болбос,
Көлдө көпүрө болбос,
Көпүрө болсо өтүп болбос,

Быжы

Ымыркай баланын кежигесиндеги чачынын түшүп калганын бала “быжы” болду дешкен. Мындай учурда баланын баш кийимине жүгөрү, арпа, тару, күрүч сыяктуу эгин салып, эшекке жедирген. Ал жеп бүткөндөн кийин баш кийимди балага кийгизишкен. Бул ыкманы үч жолу кайталашкан. Баланын башы баткыдай ортосу көзөнөк нан жасап, аны жылуулай баланын башына кийгизсе да жакшы натыйжа берген.

Ара көздө ак болбос,
Ак болсо туруп болбос,
Сүф! Сүф! Сүф!

Көзгө конок конгондо

Кара көздө ак болсун,
Ак болсо туруп болбосун.
Жуурканда жең болбос,
Жең болсо кийип болбос,
Көлдө көпүрө болбос,
Көпүрө болсо өтүп болбос,
Ара көздө ак болбос,
Ак болсо туруп болбос,
Сүф! Сүф! Сүф!

Бадик

(Ээси бар ооруну дарымдоо)

Көч бадик, көч бадик,
Бурулуп калба бадик.
Омурткага оролуп алба бадик,
Кабыргага кадалып калба барик.
Көч бадик, көч бадик, ойлорго көч.
Ойдун отун оттогон койлорго көч.
Бийик отун оттогон кийикке көч.
Көч бадик, көч бадик айбанга көч.
Өз алдынча ойногон шайтанга көч...
Көч бадик, көч бадик көчүрөмүн,
Бадик болгон атыңды өчүрөмүн.
Сасыктумоологондо
Караңгы түн менен кет,
Кара суу менен кет.
Күн күркүрөгөнгө кет,
Түн түбүрөгөнгө кет.
Ичейин дегенге көрүн,
Жейин дегенге көрүн.
Көзү жаманга көрүн,
Туф-ай, Туф-ай балакет,
Балакети болсо ала кет.

Кирнелөө

Чай чыныга же чөйчөккө толтура күл салып, аны ак кездемеге ороп, ооруган адамдын башына, аркасына, ичине, жонуна басат. Баскан сайын:

*“Кайдан келдиң эле, чык кирне,
Келген жагыңа кайтып кет, кирне,*

Мында эмнең бар, кет кирне!” - деген сөздөрдү сүйлөйт. Бүткөндө кездемени ачса күлдүн бир чети оюлгансып калат. Аны сырскоологонго көрсөтүп, “мына кирнең чыкты”, - деп күлдү киши баспаган жерге төгөт.

Түтөгү албын деп аталат. Түтөккөндө күлдүрүү керек. Алтын жалын, талкан жыттоо да жакшы натыйжа берет.

Шакый. Шакый кармаганда башты укалатып, сыдырып, чекесине чогултуп туруп, чекесин “үздүрүшкөн”. “Үзгөндө” карс деген добуш чыккан. Мында адам кадимкидей оңоло түшкөн. Мына ушундай ыкма менен белди үзгөн учурлар да болгон.

Садага чабуу. Адам капасынан катуу ооруп калса, жүрөгү түшсө садага чабуу ырымы колдонулган. Апаптоо, учуктоо, сары улак, козу, торпок, кулун, тайлак садага чабуу, өпкө чабуу, жети нан бабээдин деген сыяктуу да ырымдар колдонулган.

Сөөл. Сөөлдү кетириш үчүн айды карап туруп, жаңы шыпыргыны үч жолу сөөлгө тийгизип, ылдый көздөй шыпырып ырымдашкан.

Тибиртке. Тилине тибиртке чыккан адам “Тилиме тибиртке чыкты!?” - деп айткан. Аны уккан адам “Козунун куйругуна кат” - деген. Ушул суроо-жоопту үч адал, үч арамды айтып улантышкан. Акырында тилине тибиртке чыккан адам “Кайран тилим бок болду, тибирткеси жок болду”, - деп үч жолу түкүрүп койгон.

Тирсек. Көзгө тирсек чыкса, ошол жагындагы бир-эки манжасына көк жип байлашкан.

Кооз болуу. Адамдын мойну ооруп, кооз болуп калса, аял болсо эркектин, эркек болсо аялдын аркасынан байкатпай үч жолу жүгүнүп койгон.

Буттун уктап калышы. Көп отурганда бут уктап калып чымыраса, үч жолу карыштап, муш менен уруп эмдеп койгон.

Без чочуу. Моюнга, колтукка ж.б. без чочуса эгиз төрөгөн келинге же эгиздин түгөйүнө безге бутунун учун тийгизип эмдетишкен.

Кутурма оорусу жаңы башталганда бүркүттүн тирүүлөй ичин жарып, өтүн ысуулай оору адамга жуткурса даба болот.

Колоңсо. 1 чоң кашык хлорду 1 литр сууга аралаштырып, колоңсону самындап жууп, анан хлорлуу суу менен чайкап койсо колоңсо кетип калат. Кетпесе дагы кайталаш керек.

Гангрена. Эгер бут же кол гангрена болуп, дарыгерлер кесебиз десе, жаңы союлган койдун боорун жылуулай эки саат тартыш керек. Дароо эле иринди соруп алат.

- Элден камандын майын сүткө кайнатып ичсе сөөктүн кургак учугуна даба (*Баатыркан Шамеев*).

- Ак кажыр эти көтөн жарага, жорунун богу ашказан жарага, көгүчкөн эти көк жөтөлгө дары. Куркулдайдын уясын сууга кайнатып ичсе, заара токтоп туттукканга миңдин бири (*Чоюн Өмүраалы уулу*).
- Төөнүн өркөч майы тамак ооруга (ангина) дары. Майды ысытып уурташ керек (*К. Момункулов*).
- Эшектин сүтүнөн эки чыны ичип алса көк жөтөл сен көр, мен көр жоголот (*Жаанбай Өмүраков*).
- Талдан кесип, кабыгын таза аарчып, кумурсканын уюгуна таштап коюш керек (1 күн). Алар кара комок болуп үймөлөктөшөт. Кечинде ал көк чыбыкты алып жаласа, сөөл өзүнөн өзү күбүлүп түшөт (*Абдиламит Матисаков*).
- Илгери элдик дарыгерлер талаа боз чычкандарынын терисин сыйрып алып, чыйкан, сыздоок, көбүргөн чыккан жерге тартышып, ооруну тез айыктырышкан (*Н.Субанкулов*).
- Көз тийген адамга аялдын 7 тал чачын кесип алып жытатса жакшы болуп калат.
- Аксакалдар кытай Шооша табыптын кырма кызыл дарысы ушул бугу айындагы бугунун мүйүзүнүн үлүгүндөгү кандан алынат экен деп кылышчу (*М.Аманкулов*).
- Сыныкчы-табыштар кол-буттун сыныгына шакшак койгондо, эгер мүмкүнчүлүк болсо жаш тери менен, өзгөчө майлуу кашкулак, суурдун жаңы союлган териси менен каптап, шакшак койгондо алданемедей бат айыккан (*Мелис Абакиров*).

Калчекеева Гүлмира, 1966-жылкы, Ат-Башы айылы

Капкактуу төрөлгөмүн

Мен эгиздин түйгөйүмүн. Капкактуу төрөлүптүрмүн, күмүш шакек менен ачып алышыптыр. Чоң таенебиз дагы төлгөчү болгон. Алар Чеч-Дөбөнүн кашатында жылкы багып, ошол жерде жайлашкан. Бир күнү түшүнөн аян берилет, “41 таш терип ал. Таш-Рабатта жайлаганда, бир боз кулун туулат, анын төрт аягы жерге түшкөндө, 41 ташты көөмп сал” делген экен. Ошондон кийин, таенем төлгө салбай эле, карап айтып калыштыр.

Көзү ачыктар бир топ тармакка бөлүнөт. Мисалы, арбактар менен, аалам менен, периштелер менен байланышкандар бар. Айрымдар арбак көрдүм дешет, менде андай нерселер чанда көрүнөт.

Сабактан бир жумалап калчымын. Бирок сабакты отургандай эле түшүнүп, айтып берип, кээ бирде 4-5 деген бааны алчымын. Кээ бирөөлөр ооруп, анан кыргызчылыкка моюн сундум дешет го. Мен ооруган жокмун, касиет меники тубаса. Мугалимдердин да, ата-энемди да тилин уккан жокмун.

Эң алгачкы төлгөмдү өзүмө ачтым. 8-класста кийин окууга өтөмбү деп. Ал кезде окууга 500 сом, бир козу, бир фляга кымыз менен өтчү.

Төлгө картамды салсам, өтүп кеттим. Анан чын эле педучилищанын дене тарбия бөлүмүнө өттүм.

Союз чачырады. Бир күнү атам “байлар көп болуп, кул болот экен. Апышка барып малай бололук” деди. Анан эле түш аян берилди. “Бул заманда нанды кандай тебелешти, ошонун кесирин тартышат. Баары ченелүү болот, ашпайт, кемибейт. Илгеркидей жугунду, нандар ыргытылбайт” деди. Чын эле азыр баарынын чеги бар го. Илгеркидей таштандыда нан жатпайт.

Атам коендун далысын берген

Атам “далы ачасың” деп коендун далысын алып келген. Андан-санда гана ачам. Негизи төлгөнү карта, 41 таш менен ача берем. Кыйналып турган учурда алаканын ачып, айтып берем. Далы менен ачканда бир гана адамга ачылат. Карта алдайт, бүгүнкүнү, эртеңкини айтат, жуманын жети күнүн айтат. Далы ачканда далы танбайт, бир эле ачылат, болгондо да туура айтат. Тирилгениңди, өлгөнүңдү айтат. Далы так сүйлөйт.

Дем салганда, адамдын аурасын тесме менен тазалайсың. Адамдын денеси таза болот, ооруба йт, тилектери аткарылат. Мага ак дуба берилген – тазалайсың, кыйынчылыктардан чыгарасың, жолун ачасың деп милдет берилген. Тесме менен көргөндө да көрүнөт.

Бардык нерсе бабаларына байланыштуу болот, тукумдан тукумга кетет. “Алма сабагынан алыс түшпөйт” дегендей. Кээ бир каргышка калгандардын каргышы да тукумдан тукумга кетет. Жанагы жети атаңдан бери келаткан нерсе экен деп бекеринен айтылбайт. Кылмыш кылып, каргышта калса кандан канга кетет.

Унутуп калышат

Биз тарапта мазарды даңктабайт. Депутаттыкка койгондор шайлоодон өтүп кетейин деп курмандык чалып, сыйынып кетишет. Өткөндөн кийин унутуп калышат. Түштүк тарапта мазарды, көзү ачыктарды сыйлашат, баркташат, даңкташат. Нарындыктар көп ишенишпейт.

Союз бар кезде дүкөнчүлөр гана төлгөчү салдырышчу. Илгери почтадан он миң сом акча уурдалды. Төлгө салдырышты, карасам ошол ууру үйүндө жүрөт. “Ой, аныңар үйүңөрдө жүрөт” десем, ишенбей коюшту. Көрсө, уурдаткан кыздын досу экен, ошолордун үйүндө жүрчү. Ал болгондо да райкомдун баласы менен сүйлөшүп жүргөн. Баарын чыгарып жиберип, тиги кызга айттым: “Бул 10 миң сом сага сиңбей калды, мурункулар сиңбей кеткен экен. Түнкү саат төрттө үйдүн кире беришине таштап кет, билинбей калат” десем, “мен алган эмесмин” деп моюн бербей койдү. “Мейли, анда азабыңды өзүң жейсиң” деп кетип калдым. Бир жума өткөндөн кийин, милициялар чарчап, дагы бир сыйра суракка алганда, үйдөгүлөр “бир төлгөчү айтты эле” деп мен айтканды айтышыптыр. Укук коргоо органы бир суракка алганда эле баягы кыз айтып бериптир. Ал тоң майды эритип, 10 миң сомду целлофанга салып туруп, майдын ортосуна тоңдуруп койгон экен. Ошол

төлгөдөн кийин Ат-Башыга дүң болгом. Почтадан акча көп жоголот. Дагы бир жолу 7 миң сом жоготушуп, аны дагы таап бергем.

Ээрчитип жүрүп, көзүн ачты дегенге ишенбейм. Анан ак кийинип алгандарга да түшүнбөйм. Жөнөкөй эле кийинип, көкүрөк Кудай деп турса болду.

Тиги дүйнө бар деген - чындык. Класс жетекчим келип, шам жагып бер деди. Шам жагып олтурсам, оозума топо, чаң келди. Кудай дедим, “ата-энем, бир туугандарым аман-болсо экен” дедим. Үйдө жалгызмын, куран китепти башыма жаздадым, бычак менен айлана-чөйрөмдү чийип чыктым. Адамдын жанын 40 күн мурда алып кетет экен. Түнкү саат 3-4 элдер кирип, “и, сактанам дедиңби?” дешти. “Кой, муну алып кеттик.” Кетип баратып эле, төрт чарчы эшик сыяктуу тешикке кирип кеттик. Бир кишини төөгө тетир мингизип алып, кыйнап атышат. Алып кетери менен суракка кетет экенбиз. Суракчылар: “Кудай деген киши турбайбы, эмне алып келдиңер? Кайра жеткирели.”- деди. Көрсө, алар деле жаңылышат экен. Бул дүйнөнүн жакшысы аба экен. Тешиктен чыгып кетип, кайра “өх” десем, аба кирди. “Намазга жыгылсам болобу?” дедим, “жок” деген жооп алдым.

Касиет да нааразы болот, адамдан кандай качса, жерден деле качат. Касиет чатакты сүйбөйт. Сыйынып, ата-бабадан кечирим сурап, түз жолго түшкөндө гана ал кайтып келет. Касиеттүү адамдар арак ичкендерге тоскоол болот. А бирок кээ бир адамдардын касиети арак ичкенде ачылат.

Канышай апа

Мага бул кереги жок, байлап салыңыз

Мен ал кезде 24-25 курак кезим. Күйөөм органда иштегендиктен ар кайсы жерде көп көчүп иштетчүбүз. Күйөөмдүн жумушуна байланыштуу Нарында иштеп жүргөнбүз. Менин боюман түшүп, ооруканадан чыгып, үйдө жалгыз калгам. Кичирээк эки бөлмөлүү үйдө жашачыбыз. Күйөөм жумушта эле, мен төшөктө ойгоо эле жаткам, бир убакта эшиктен үч киши кирип келди. Зыңгыраган сулуу, колдорунда жаркылдаган кылычтары бар, галифе шым кийген. Мен аябай коркуп кеттим. Алар түз эле төркү үйгө кирип кетишти. Менин оозума корккон бойдон келме келди. Бирөөсү чыгып баратып, “бул жаштык кылат экен” деп чыгып кетишти. Мен ордумдан коркуп, калчылдап кирдим. Халатчан эшикке чуркап чыгып, вокзал жактагы эжемдикине барып эле, үч киши деп жыгылып, катуу ооруптурмун. Молдого дем салдырып, мазарларга алып барышты. Чоң касиеттүү молдолор “сен башкача касиеттүү адамсың” деп, дем салат. Тогуз-Торого которулдук, ал жактан да абдан ооруп кыйналдым, кыргызчылыкка моюн сунган жокмун.

Молдаалы олуя

Мени көрүнгөн табыпка алып барышат. Жумгалга көчүп барганда Кайырмадагы Молдаалы олуя атага алып барышты. Ата 106 жашта эле, мени эшиктен киргизишкенде эле, “келдиңби, кызым, сени күткөм”

деди. “Ата, мага бул кереги жок, байлап салыңыз” деп ыйлады. “Сен эч кайда барбайсың, кайда бармак элең, моюн сунгунуң, балам, сен күчтүү касиетин бар адамсың” деп жошутуп, “сен кармаңбасаң, майып болуп каласың” дейт. Үч жолу дем салып, “эми киши көрө берсин” деп, Замир деген баланы жибериптир. Ал баланы көрдүм, жакшы болуп кетти. Молдаалы олуя “сеники эки тараптан берилген, тай жагыңдан, өз жагыңдан берилген касиет” деп түшүндүрдү. Ата күчтүү, кыйын олуя болчу.

Мен 1988-жылдары 37-38 жашыман баштап киши көрө баштадым. Түшүмдө аян берет. Оорулуу адам кандай жол менен келе жатканын билчүмүн. Кудайдын берген касиети менен болгон ооруну дарылайм. Илешкек, туура эмес дуба болгон адамдарды даана көрөм, аларды тазалап, жолун ачам. Кайыптан келген колдоочу касиеттерим ар кандай болуп берилет. Тебетейчен абышка, мурутчан киши, коён, кайберен болуп.

Алтын тамыр, аркар-оту, мумия менен дары жасайм. Ар бир оорунун аяты болот экен. Аят окуйм, шам жагам. Бир Каным деген келин түшүндө, өтүп кеткен молдо атасы китебин “Канышай апага бер” дептир. Ал аят жазылган арабча китеп болот. Арабча окуганды билчү эмесмин. Тиги келин китепти алып келди. Китептин бетин ачып көрүп, аятты арабча улуу касиеттин күчү менен окуп кеткениме өзүм таң калдым.

Бир аяшымдын келинин онкологиялык оору деп чыгарып беришиптир. Мага алып келишти, “сен дарылап көрчү” деп. Мен бир туугандарынын уруксаты менен үйгө алып келип, дарыладым. Буту баспай, тили жакшы сүйлөбөйт экен. Кыдыр ата, Байбиче апа мазарларына алып бар деп аян берилди. Барып келгиче аябай катуу дубаларды, аят окуптурмун, дарыладым. “Бир мүчөңдү алып салам, кыргызчылыкка берил” деп келинге айтылды. Берген касиеттин күчү менен, мага айткандай кылып дарыладым, окудум, келин жакшы болуп кеткен. Аман-эсен жакшынакай жашап жүрөт.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы

Кыргызда көзү ачыктар көп болгон

Көзү ачык кыргыздарда көп болгон. Илгери көзү ачык Бетеге табыш деген бар экен көлдө. Ошонун Саса деген Кочкордо Ормондун жигити болгон. Ошол ооруп калып, Бетеге табышты алып келип, ал кармап көрүп айтыптыр: “Оору - ичинде, муну союп алып таштамайынча болбойт, айыкпайсыз, макул болсоңуз ошентип айыктырам” дептир. Анан кадимки эле бычак менен ичин жарып, оорусун алып таштап, кайра тигип койгон экен. “Мынча күн суу ич, мынча күн чалап ич, дары ич” деп айтканына чыдай албай, эт жеп алып, өлүп калыптыр. Өлүп калганда, анын балдары атайын өлтүрдү деп Бетеге табыптан кун алган экен.

Өлүп тирилген чоң атам

Менин чоң атам өлүп тирилген киши. Кызалак деген атам тиги дүйнөгө барып келген. Өзүнүн табигый иммунитетти күчтүү болгондуктан, жугуштуу оору такыр жукпайт экен: кара тумоо, чечек. Ошондо чечек бүт айылды каптаган, көбү өлүп калган. Чечек бүт денени, сөөктү оорутат, анан жаралар чыгат, ириңдейт. Чечек ич-карын, өпкө, боорго да чыгат экен. Аны жакшылап айыктырбаса көбү өлүп калат, айрыкча, жаш балдар.

Бир айылда бир эле киши ооруп калса, калган адамдар бүт качат экен. Менин атам Кошойдун Кара-Тоосунда болгон. Ошо кишиге кабар жиберип коет экен "баланча киши ооруп калды" деп. Ал кишиге келип, тамырын кармап, "мынча күн суу ичесиң, мынча күн тамак ичесиң" деп көрсөтмө берип кетчү экен.

Чечек чыгып, кайра кайтканда жаралардын баары катып, качач болуп түшөт. Оорулууну төшөгүнө жаткырып, качачты тырмап, чогултуп, жанчып, талканга, тамак-ашка кошуп ичкиле дейт калган соосуна. Бул иммунитет пайда кылат да. Ошентип далай кишини сактап калыптыр. А бирок өзү 85 өткөндөн кийин чечек оорусу менен ооруп өлгөн.

Ара табыш

Менин атамдын ашказаны ооруп калыптыр, ал чоң соодагер киши экен. Кулжа, Үрүмчү, Кашкар, Анжиян, Өзгөн, Самарканд, Ташкент, Алматыга чейин жүргөн. 10-20 төө жүк, миңдеген кой, жылкы айдатып, кишилер менен жылкычылар менен барчу экен. Жолдон койлорду союп, жеп, анан суусаганынан муздак суу ичип, ошондон ашказаны ооруп калыптыр. Ат-Башынын маңдайында Ой-Терскен деген жерде Ара табыш деген бар экен. Ал келип тамырын кармап, сенин ашказаныңда май тоңуп отуруп, ашказандын үстүн тиреп, кээде тийип, кээде тийбей жатыптыр дептир. Рентгендей көргөн.

"Тийгенде чыдатпай ооруйт, тийбегенде соо жүргөнүң ошо. Эми көнсөң мен дарылайын" дептир. Атам макул болгондо, төшкө туура келген казанды кыпкызыл кылып ысыткыла дептир. Кийиз, төшөктөрдү дайындап, төшөк салдырып, чечинтип, жылаңачтандыртып, урумшуну муздак сууга салып, чылап анан жаап туруп, ысык казанды көмкөрүптүр төшүнө. Кийиздерди, анын үстүнөн жууркан-төшөктөрдү жаап, анан эки жигитти эки жагына отуругузуп коюптур. "Мына анан туйлаганды көрсөң дейт. Табыш тамырды кармап отурду дейт өзү. Кетпеген жерден тер кетип жатат, өзү кармап отурат, бир убакытта "аа, болду, эми кусасың" деди. Жат деп, баягынын баарын алдырып, төшөккө жаткырып, анан кустурду. Адегенде бөлүнгөн ак майлар түшүп жатты, андан кийин кан түштү. Бир чоң чылапчын менен кустум,"- деп атам айтып берген. "Эми болду жат, чалап ичесиң, тиги ичесиң, бу ичесиң" деп, ошону менен "сен көр, мен көр айыгып кеттим" деген.

Экинчи дагы бир Кочкордогу окуя. "Кочкордо эки жаат болуп чабышып, ат талашып, ошондо бирөөнүн атын тартып алып, кетип бара жатсам, 3-4 ага-ини, капыстан бирөө чыга калып жанагы түндүк

көтөргөн килейген бакан менен басып калды.”- дейт атам. Көзү-башы айланып, жыгылып калыптыр, андан кийин билбейм дейт.

Чыр чыкканда, чапкан кишилер муну өлтүрүп салдык деп жүрөгү түшөт. Атам көзүн жуумп өйдө карай албай калат, караса эле жер тегеренип баштайт. Көлдүн күңгөйүндө Ормондун уулу Үмөтаалынын Бекташ, Көкташ, Шамгырташ деген балдарынын баары дарыгер, табып, уста болушат экен. Анан ошол табыптардын бирин алып келгиле деп, алдырып келишет. Алардын бирөөсү келип, тамырды кармап “ааа, төө сөөк сыныптыр, ошо мээнин кабыгына кичине чукулдап калыптыр. Муну жөн койсок, мээнди сары суу ириңдетип жиберет, өлүп каласың. Сени дарылаш керек” дептир. Табыптын жанында кестиги бар экен, аны курчутуп туруп, атамдын чачын таптакыр кырып алып салат. Анан килейген баклажканын оозундагындай жесоңқосу бар экен, ошону мээге туштап туруп, лукулдатып сары сууну сордуруп, бир далайга келгенде “ааа, эми болду” дептир. Сары сууну сордуруп жатканда, табып оозуна кадимки эле малдын тарамышын чайнап, мээни бүтүн алып кеткендей кылыптыр, себеби чайналган тарамыш жел чыгарбайт экен. “Эми, тамак эмес, бир кичинекей тарууну аралаштырбай, эмки жылдын ушу убактына чейин бир жыл суу ичесиң. Кичине сары суу калды, ошону жок кылыш керек. Бир жыл накта суу ичсең, ошондо сары суу жоголот. Мен эмки жылы так ушул маалда келем” дептир атама.

Бир жыл болгондо баягы табып келип, тамырды кармап, “ай баракелде, бектигиңе рахмат, бек экенсиң, эч нерсе ичпептирсиң, сары суу кетиптир. Эми айыктың, сынган сөөк бүтүп калыптыр. Эми алты айда араң элге аралашасың” дептир. Ал такай төшөктө жатчу экен, кичине эле карап койсо жер айланып кетчу экен. Көчкөндө эптеп атка бирөө мингизип, жетелеп алып Арпа, Ак-Сайга алып барышчу экен. Арпага баргандан кийин 3-4 ай өткөндө эшикке чыкканга араң жараптыр. Кырчоону кармап эшикке чыгып жүрүп, айыгып кеткен экен. Менин атам 1965-жылы өлдү.

Молдолордун болмушу

Молтой табыпты казан буу деп койчу. Анткени ал жерди казып алып, сууну кайнатып, парга түшкөн оорулууну бүтүн думбалап айыктырчу экен. Молдолор окуп айыктырганы болгон.

Бизде эки Максүт молдо деген бар эле, алар көбүнчө нерв ооруларын айыктырчу. Ошолор камчыны алып алып “уу, кел баланча кел, төкөнчө кел, ажыдаар, жолборс кел” деп кыйкырып окучу. Анан ошентип, окуп жатып айыктыргандарын көзүм менен көрдүм. Менин оюума келди, нерв ооруган кишилерди алаксытып, айыгууга жол салганбы деп.

Максүт молдо илгери советтен Кытайга качып кеткен. Бир күнү бирөөдөн угуптур, жалгыз баласы Дыйкандагы Чокону НКВД кармап кеткенин. Баласын камап кетти дегенде өкүрүп-бакырып ыйлап жөнөдү дейт жөө: “Эми балам кеткенден кийин менин жашаган күнүм кара жерге кирсин, мени таап бер деп аны кыйнап жатат”. Жөө жүрүп келатканда

постто аскерлер турат да, ошондо ал дубасын окуп, өтүп келиптир. Дуба окуганда аскерлер көрбөй калчу экен. Анан чаптын арасы менен жүрүп отуруп, Дыйкандын бул жактагы чапка келгенде эле күн бүркөлүп, жаан жаап жер көрүнбөйт. Ошентип жатса Дыйкан тараптан дөңсөдөн электрдин жарыгы так алдына келип түшөт. Жарыкта утуру секирип дөңчөдөн дөңчөгө, сууга кулап кетпей бир жерге барганда баягы жарык өчүп калат. Өчүп калганда эмне болсо ошо болсун деп ошо жерге жатайын деп, кичине уктап, тура калса, ошо мүрзө экен. Өзүнүн Жакып деген инисинин мүрзөсүнүн жанында жатыптыр.

Ошол Жакып өлүп жаназа окуп жаткан кездерде тиги молдо агасы барбай коюптур. Ошо жерден башын койгулаптыр, инисинин арбагы колдоп, ушул жерге алып келгенин билип: “Кечирип кой, айланайын, мен иттик кылгам, кечире көр,”- деп ошо жерден куран окуп, эл тура электе тамына барып бекинип, баласынын аман экенин билди. Ошону менин атама айтып жатканын өз кулагым менен уккам.

Кожоев Токтомуш, 1969-жылкы, Терек айылы

Үрпүкан күзгүчү

Үрпүкан апам эгиздин түгөйү болчу. Апам күзгү аччу, кадимкидей эле бети жабылган күзгүнү ачып алып, өзүнүн дубалары окуп, так айтып берчү, кээде атайын сүрөтүн окшоштуруп четкерээк кыйытып, так айтпай айтып койчу. Себеби бир жолу милициянын кассиринин кассасынан акча жоголуп кетет. Кассир келип күзгү ачтырса чогуу иштеген бир аял, эки эркек алып коюптур. “Эми аларды жакшылап сыйлап, тамашалапсыңар, коюп койгула десеңер, коюп коёт” дебейби апам. Ал болсо барып, так эле айтат экен “силер алып коюптурсуңар, бергиле” деп. Анан ким айтты, ким айтты, Теректеги күзгүчү кемпир айтты болуп, милициялар түнкү саат 12-де келип, каматат. Анан милициянын начальниги “апа, мындан кийин байкап ачыңыз” деп, үйгө жеткирип коюптур. Андан кийин күзгүсүн ачпай жүрүп, кийинчерээк кайра ачып, жоготкон тиги буларды, толготкон келиндерди оңдоп, баланын жүрөгү түшкөндү көтөрүп койчу.

Үрпүкан апа өзү казак. Мен 4-класста ал кайтыш болду. Ал кичинекей кезинен ооручу экен, аны Оштогу молдолорго окутушса “сенин касиетиң бар” деп, күзгү окуп, дубалап берип, ошондон кийин күзгү ачып калды. “Колдоочум ак коён, анан сур коён” деп айттаар эле. Бешинчи күндөрү ак урчу (зикир чалуу). Шам жакканда таяк таянган адам кадимкидей басчу. Жерди чапкылап “баланча жерде авария болуп жатат, баланча кыйналып жатат, Кудай сактай көр” деп тиленчү. Бүт көрчү окшойт. Сынап келгендерди жактырбай, кабыл алчу. Кээде “баланча жактан кыйналып келе жатат, менин жардамым тиер бекен” деп жакшы тосуп алчу. Зикир чалганда “Таш-Рабат менин таш үйүм, Чеч- Дөбө менин чеч үйүм” дээр эле. Адамдар келгенде шам жагып эле “сага бешик түштү, сен төрөйсүң” деп. Кийинки жылы эле келип калчы, жоолуктары алып

келип. Кээ бирөөлөр кыргызча, илешип ооругандарга кош сөөктөн боёп, көчүрмө кылып айыктырчу.

Төлгө күзгүсүн тиги дүйнөгө кошо ала кеткен

Күзгүсүн өлөөр алдында Исмаил деген атага табыштап, “балдар жаш, кырсыктап калат, мени менен чогуу койгула” деп, жаткан жерине койдурган. Кийинчерээк аса-мусасы, анан үч чарчы, эки тумары бар болчу, мен армиядан келсем жок. Сураштырдым, эч ким билбейт.

Көбөков Султек, 1942-жылкы, Эмгекчил айылы

Оорунун айынан кыргызчылыкка моюн сундум

Мен 12 жашыман оорудум. Анын себеби мындай болду, өзүмдөн кийинки иним 2-класс окуп жатканда көз тийип, мурдунан кан токтобой, кайтыш болду. Ошо кезде бизге Жумгалдан көзү ачык, касиеттүү эне келген. Мен болсо күйүткө күйүп кетиптирмин. Инимди ойлоп жатып ой-сезимимди жоготуп, оюмдун баары ошондо болуп калган экен. Инимдин мүрзөсүнө түндө барып жатып ыйлачымын: “Эмне мени жалгыз калтырдың, үч кыздын ортосунда, мени ала жат эле, ала жат,”- деп. Айылыбызда Ажыгул деген чоң молдо бар болчу. Эртең менен туруп, ар бир жайга куран окучу. Ошол киши куран окуп келе жатканда кармалып калдым. “Эмне кылып жүрөсүң?” десе, анда атам араба айдачу, “атамдын атын издеп жүрөм” деп койгом. Анан экинчисинде да түнү менен ошо жерде жатып калыптырмын. Көзүмдү ачсам, энем менен молдоке экөө эки жагынан кармап алып, жайнамазга мени тоголотуп жатыштыр. Ошентип 6-классты бүткөндө биз Эмгекчилге келдик. 1955-жылы бул жерден дагы атама жардам берип жүргөндөн кийин, жашырынып намаз окучумун. Бир жолу кармалып калып, “сен намаз окуйсүң, орозо кармайсүң” деп кесиле турган болгондо, намазды таштап салдым. 1961-жылдан тартып 1990-жылга чейин оорудум. 1990-жылы кыргызчылык жолуна түштүм.

Баккан энемден аян келет

Энем (Жумгалдан келген көзү ачык, баккан энем) ырым-жырым жасаганда жанынан кетирчү эмес. Бул жолго түшкөндөн баштап, энемден аяндар келе баштады. Өзүмдүн энем дагы алдын ала көп нерсени көргөн-билгендей айтып койчу.

Мен бир окуяны айтып берейин. Сокулуктун кайсы бир жеринде Макен деген жигиттин аялы эки эркек, бир кызды үйгө калтырып, 18 жашаар бала менен Россияга соодага ээрчип кетет. Аялы кетип калса, үч баласы менен соксоюп бир тамда эмне кылат? Ошондо терексуулук 40 жашка чейин турмушка чыкпаган, карадалы кыз менен баш кошуп алат. Тиги кыздын боюна бүтөт. Төрөбөй жүрүп денеси тар да, анан бала чоңойгон сайын кыйналат. Доктурга барса, “жети ай болуптур, алдырып салбасаң, төрөй албайсың. Бала өтө чоңоё электе алдырып сал. Баары бир жети айлык бала болбойт” дешет. Тиги кыз ыйлап, “мен 40 чыккыча турмуш курбасам, Кудай араң бала берсе, эркекпи, кызбы,

мен дагы бир бүтүргү түп алышым керек, өзүм улгайган кишиге тийдим, анын үч баласы бар, мен өгөй балдарды бала деп айта албайм да” деп ыйлап, ошону менен үйүнө келет. Ошондо тийген күйөөсүнүн эжеси, абышкасы, баласы, келини бизге көрүнүп жаткан. Эжеси келип калса эле баягы келин ыйлайт, эмне кылам деп. “Биз Кызыл-Тууга бир айдан бери бирөөгө көрүнүп жатабыз, Кудай буюрса, келин да жакшы, бала да жакшы. Таажездең да айыгып бара жатат. Сенин ичиң күндөн-күнгө дардайып баратат, сен да көрүн” деп, инисине да айтат. Эми инисинин ичин көрсөң челек, сийдиги айдабай, эки бөйрөгү шишип кетиптир. Анан келди, биз көрдүк. Менин кайтыш болгон кызым тирүү анда, экөөбүз көрүп отуруп, айттык келинге “ай балам, аман-эсен эркек төрөйсүң. Бизге жети күн кел, жети күндүн ичинде ичиңди оңдойбуз, аман-эсен болосуң, бала өйдө бүтүп калыптыр” дедик. Өйдө бүтүп калыптыр дегени, көп төрөбөгөн аялдардын балдары өйдө болсо кыйналат, бала ылдый салмактап турса, көп кыйналбайт. Анан жети күн ичин оңдодук, күйөөсүн парга салдык, дары чөп менен буулап, тердеттик. Кийин күйөөсү да, өзү да оңолду. Баласын ылдый түшүрдүм, колум менен оңдоп. Кыргызча көлдөттүм, оң-тетир ырымдадым.

Макендин 17 күн ичи өттү. Эң аягында, капкара эле смола өттү. Баягы чадырайган курсагы жоқ, шыпыйган жигит болуп калды. Миң Даба ичти тазалайт, нервти калыбына келтирет, каныңды тазалайт, өзүңө күч-кубат берет, сөөктөрүңдү бекемдейт. Бир курс дарылаганга 1,5 л. кетет.

Кызыма эмим түшпөй койду

Кызымдын көзү ооруганда, менин эмим түшпөй койду. Эки көзүн алдырып салып, ошол замат комага түшүп калды. “Мал болбойт” деп доктурлар чыгарып салды. Үйгө алып келип, дарылап отуруп, бир ай кармадым. Кызым кадимкидей эле туруп, Миң-Даба долбоорун баштап берди. Оңолуп кетсе, көз салдырайын деп Бишкекке кемпирим экөөбүз түз эле көзүн операция кылган жерге бардык. Барсак баарынын оозу ачылып, туруп калышты. Аңгычакты жогоруда айткан Макен телефон чалып, эжесинин эгиз уулдуу, өзү да эркек балалуу болгонун сүйүнчүлөдү. Биз келген себебизди айтсак, бир заматта эле жетип келди. Көз салган жерде классташы бар экен, машинесине салып барып, кызыма айнек көз салып берди. Кызым оңолуп калды. Жакшынакай эле Жаңы жылды тосолу деп жатканда, ыктытып туруп, кусуп жиберип эле кызым кете берди. Ал мени менен дары чөп чогултуп, беш жылдан бери иштеп жүргөн. Ал менчилеп тамыр кармачу эмес, оорулууну карап туруп диагнозун койчу. Кудай Таалам өзүнө сүйдү, алды, кетти.

Жаны кейиген адамдын айыкканы мага там, доллар, дүнүйө болот. Менчилеп жаны кейибесин, ошолор оорубасын дейм. Жумгалдан келген энем, көрүнгөн оорулуу бир чыны ун алып келип, “эне, нан жасап жеп коюңуз бала бакыраңыз менен” десе, “ай балам, ушул бир чыны ун мага деле упая бербейт го, жөн эле койсоң болмок” дечү.

Молдонун беш аманаты

1988-жылы 99 жашында Дүйшөкул молдо өлдү. 1989-жылы 91 жашында менин атам өлдү. Дүйшөкул молдо чакырып алып, беш аманат тапшырып кеткен. “Балам, бисмилла дегенде, калайык калк бузулат, бузулганы калды” деди. Кудай сакта бул эмнени айтып жатат дедим. “Бул бир, экинчиси, дүкөн-соода жоголот, жолдун боюна өтөт, эркектер бош калат, аял соода кылат. Уй болот, уй пул болот, уургачы бий болот. Бул үч. Төртүнчүсү, эркек, уургачынын айырмасы жок болот, элден ызаат кетет, журттан токчулук качат, эл ачкачылыкка учурайт. Бешинчиси, өзүңө касиет конот, бул качан келет сага билбейм, касиеттин баары ыраактап туруп алды, көзүм тунарыктап калды, бирок тилиң сүйлөп жатат, мен сенин үнүңдөн таанып жатам, толук көргөнүм жок. Ушуну эч кимге айтпай жүрөгүңө түй” деди. 1989-жылы менин атам өлдү, 1990-жылы талаага чачырадык. Талаа жесир калмак түгүл, мал кырылып жок калды. Мына, ошо кишинин айтканы бүт толугу менен келди.

Жатында өлүп калган бала

Менин иним өлгөндө апамдын сегиз айлык боюнда бар болчу. Ыйлап-сыктап, санаа тартканда, бала катып калыптыр. Апам байкуш, жатында катып калган бала бар дебей, тынбай иштетчү. Кийин өлөөрдүн алдында шишик басты. Өлүп калган баланы албай эле, сөөк деп коёт экен, көп жыл зыяны тийген жок. Өлөөр жылы эле зыянын тийгизди апама.

Уу коргошундун күчү

Кочкордон рак менен ооруган келинди уу коргошун менен дарыладым. 18 күн-түн бою баягы келин менен отурдук, бир тырмагын ачкан жокпуз. Кызыл карындын этин берип, сүткө уу коргошун кайнатып коюп, күнү-түнү менен берип жаттык. Ошентип, келин баш көтөрүп, шишиги жок калды. Келин буттан туруп калганда, өзүмдүн жээн келинимдин атасы “эми тигини айыктырдың, эми менин ашказанымды айыктыр” дейт. Ашказанын айыктырайын десем, жарасы абдан чоң. Ал биринчи кайрылган табыбы, илгерки Союз убагындагы койдун котуруна киринткен кралин бериптир. Бир табып самолёттун майын бериптир. Андан кийинкиси дагы бир нерсе бериптир. Аны менен жара күйүп, ашказанга жабышып калыптыр. Ал мени айыктыр деп туруп алды. Түн ичинде таң аткыча абышкага уу коргошунду берем, күндүз кечке киши көрөм. Кочкордун борборунан башына чейин жөө барам. Ал абышка азыр даңкылдап айыгып жүрөт.

Уу коргошунду ириде кишинин дартын даана көрүп туруп берүү зарыл. Аны ысык-ысык бериш керек. Андан соң, күчтүү сорпо тамак берип туруш керек. Кээ бир табыптар сууга кайнатып берип жатышат, а уу коргошун чын эле уу, кызыл өңгөчтүн ичин күйгүзүп кетет. Илгертеден бери уу коргошунду эт, сүт менен кайнатып берет. Уу коргошундун суудагы биринчи кайнатмасын төгөт. Кадимкидей кара көбүк чыгат. Анан экинчи кайнатындысын сүт кошуп, анан гана берет.

Тердетип айыктырам

Муундары кыйшайгандар, төрөт желден шишигендер, бөйрөк-бели шишип кеткендерди ваннага салып, дары чөп менен тердетебиз. Тердетип, массаж жасап, анан үч күн сеанс жасап, кайра миң дабасын да берип, керектүү дары чөбүн да берип, чыгарабыз.

Кадимкидей эле дары чөптү сууга кайнатабыз, анан үч метр салафанды ваннанын ичинен жабабыз, бир жерин тешип коюп, сууну куюп турабыз, анан чөптүн буусу менен тер акканда, кадимки жаанда шыйпырдан суу агат го, так ошондой тамчылайт ваннага. Бир бутунан баса албай келгендер үч күндө такалат. Анан Кудайдын кулагы сүйүнсүн, элдин батасы, Алла Талаанын жумушу, ошону менен эле жүрүп жатам.

Чөптүн сыры көп

Устатым чөп менен иштеген билимди үйрөткөндө, ал 12 эле чөптүн түрүн үйрөткөн, калганын өзүм жанымды жан куруп, өнүктүрүп кеттим. Бир жолу Кегетиге 1995-жылы барып, белгилүү табып Жуманаалыга кезиккем. Жуманалы 100 жашында кайтыш болду. 99 жашында кишинин оору-сыркоосун, кадимкидей кишинин мүнөзүнөн билип койчу. Ал киши мага “Балам, сен күндүз тербе чөптү. Күндүз чөп жылуу, дарылыгын бербейт, андан көрө сен түн ичинде терсең, дары чөп өз касиетин оозуна камтыйт. Бир жыл койсоң дагы, түн ичинде чогулткан чөп касиетин жоготпойт, тура берет. Анан жолдун боюнан, элдин огородунан тербе, айылдын ичи чаң, түтүн болуп калат. Негизи дары чөп өзү аян берет, ошол чөптү тересиң. Сен бул ишти алып кетем десең балам, талыкпа, эмгегинди Алла Талаам бир күнү жандырат балам” деп, батасын берген эле. Ошол киши мени даана жолго салып кетти. Айткандай эле терчү чөптү аян менен билип, такай түн ичинде, айыл конуштардан алыс жерден терем. Айрым тамырларды болсо кышында алганга туура келет. Мисалы, ак кайыңдын, четиндин, бөрү карагаттын, тоо карагаттыкын, ит мурундун, чычырканактын тамырын декабрларда алабыз. Себеби ал кезде мөмөсүнүн баары куурап, жыгачтын баары кургап, бүт ширесинин баары тамырына түшкөн маал болот.

Миң Дабанын рецепти

Уулжан менен Миң Дабаны аяндан көрүп Кызыл-Белден табып, ошондон баштап колдонуп келе жатам. Миң Дабаны жасаш үчүн 100 грамм сүткө бир аз ачыткы куюп, тууралган миң дабанын тамырын кошуш керек. Биз Миң Дабаны жасаганда түн ичинде эшектерге сүттү артып алып, миң дабаны өскөн жерден таамырын казып алабыз. Келиндеримди кошо ала барам, алар жаңы казылып чыккан таамырларды туурайт, андан кийин дароо эле сүткө салабыз, ошону менен кемпирдин колуна тапшырабыз. Кемпир сабага куят, бышат, аны кайра бочкеге куят. Былтыр чөптү Эмгекчилден алдым. Быйыл ал жерден таба албайм. Бул чөп өзүнөн өзү жер алмашып турат. Жулганда да ченемдүү жулабыз.

Миң Дабанын бөтөлкөсүн жасадык. Бирөөгө берээрден мурда ооруну сүрөткө тартып алыш керек, анан бир ай ичкенден кийин дагы сүрөткө тартып, салыштырганда таптакыр башкача болуп калат.

2006-жылдан бери жасап келе жатам. Ошондон бери биз туюкта жүрүп, эми ачыкка чыгып жатабыз. Керек болсо, арпаны жакшы кууруп, күнгө кургатып, кайра илгеркидей бадырак кылып кууруп, кол жаргылчакка тартып, анан миң дабага сээп ичсе курсак ток жүрөт. Бул адамга энергия, күч-кубат берет. Ичтеги шлактын баарын айдап чыгат.

Көчөрөва Акылбүбү, 1959-жылы, Көк-Ой айылы

Молдолор жети күн окугандан кийин айыккамын

Алты-жети жашымда талма сыяктуу ооруп, эс учумду билбей жыгылчымын. Чоң энем табып, бирок ачыкка чыкчу эмес. Союз учурунда тыюу салынган. Апам молдолорду чакырып, жети күн окуткандан кийин эсиме келип, жакшы болуптурмун. Эс алгандан кийин деле “Тиги чакырып жатпайбы, бул минтип жатпайбы” деген сыяктуу сөздөрдү көп сүйлөптүрмүн. Апам дембе-дем молдолорго окутуп, койнуна алып жатып, жакшы болуп кеткем.

Кийин он төрт жашымда кышында бир абышка келип “ач оозунду” деп, оозума бир нерсе салып ийди, тура калып эле түкүрдүм. Эртеси күнү оозумда шурудай тизилип үч курт калып калыптыр. “Апа, апа ушинти” десем эле, “жутуп ий, жутуп ий” деп апам байкуш жалдырады. Баягы курттан жийиркенип, жутпай койдум. Ошол күнү эле этим ысып-күйүп, дароо эле эки кулагым укпай калыптыр. Аны билбей эле кыйкырып, өкүрүп эле сүйлөй бериптирмин. Анан апам байкуш молдосун алып келип, окутуп жатты. Үч күндөн кийин эле: “Апа, ошол куртту бир кебез бар дейт, ошого ороп кой деп айтып кетти кечээги оозума салган абышка,”- деп айтып, кайра жыгылыптырмын.

Көзүмө көрүнчүлөр көрүнөт

Өзүм өмүр бою бала бакчада иштедим. Беш жыл тарбиячы, андан кийин башчы болдум. Жай чарба тараган дайын иштебей калдым.

1983-жылы кыштын күнү соғум союп, элди чакырдык. Кыштын күнү кайдагы курт, жолдошум экөөбүз бышкан этти сүзсөк эле үч курт тизилип туруптур. Жолдошум “этиң курттап кетиптир” деди. Баягы эттин баарын карасак эч бир этте жок, жалгыз бир кабыргада эле бар. Эт менен майдын ортосунда турат. Аны эткээлдеп алып салып, бир кызыктай эле болуп калдым. Кечки саат ондордо эч нерсени сүйбөй, денем чымырап, колу-бутум карышып эле баштады. Жаткым келип жатып калдым. Таңга маал кадимкидей эшик кыйч-куйч деп ачылып, жабылып жатты. Баягы жетинчи класста көзүмө көрүнгөн ак сакал киши: “Качан болсо, балам, ушуну кыласың,”- деп эшикке чыгып кетти. (Азыр да ооруганда келип кымтып-сымтып кетет. Дайыма келип турат. Мен ооруганда ал келсе, эч нерсе көрбөгөндөй эле жакшы болуп кетем). Каалга катуу жабылып эле калды. Анан жолдошума айттым:

“Ай, тур, кечээги курт соо курт эмес турбайбы. Барып карачы. Курт бар бекен, жок бекен,”- десем, ал деле коркконсуду. Анан өзүм ич

кийимчен чыксам, кадимкидей эшиктердин баары ачык. Бир эшик ачылып-жабылып жатып, жабылып калды. Анан эшикке чыгып эки жакты карап коюп, үйгө киргенде эле уктадым. Эртеси күнү турсам, баягыдай кулагым укпай, этим жалындап, ысып калыптыр.

Апамдын кыргызчылыгы бар

Апам да кыргызча карманат. “Сенин ооруп калганыңды билип келдим” деп, Үсөнаалы атаны чакырып, дем салдырышты. Анан илгериден көзүмө көп көрүнгөн эркек догдур дагы деле көзүмө көрүнүп, кетпей туруп алды. “Мени догдурга алып барбасаңар, болбой калдым,”- дедим. Догдурга баргандан кийин, эки-үч күнгө жетпей кулагым угуп кетти. Догдурлар “суук тийген” дешти. Бирок менин өзүмө белги берилип жатпайбы. 2007-жылдан баштап чоң кишилерди көрүп баштадым. Мурун бирөөнүн ооруганын сезип алып, кусуп, башым ооруп кыйналчумун. Баш оорум киши-караларды карай баштаганда эле калды. Болбосо эки-үч күн тырпырап ооруп жатчымын. Даарыканага киргенде, бир эле дары өзгөчө көзүмө көрүнүп туруп алат. Ушул дарыдан айыгат дегендей сезилет. Анан ошол дарыны алып, дуба салып коём. Көбүнчөсү жакшы болуп кетишет.

Апам оор кеселдерден айыктырат

Апам кыргызчылыгын карманат, бирок ушул убакка чейин эч кимге такыр көрсөтпөйт. Апам Баатаева Макенге Кытайдан, Өзбекстандан, Казакстандан бери кишилер келип, газетага чейин чыгып, укмуш болду. Анткени рак менен ооруп, апамдан айыгып кеткен бир профессор келип: “Апа, барып иштеп бериңиз, там алып берейин. Жер там десеңиз жер там, кабат үйдөн десеңиз кабат үйдөн алып берем. Онкологиялык жактан иштеңиз. Бирок, бир догдур, эки кыз кошобуз. Ошолорго үйрөтүңүз” деди. Апам: “Бул үйрөтө турган иш эмес” деп болбой койду. Уу коргошунду берээрде чен-өлчөмү менен сезим берилет, ошого жараша берем.

Түшүмдөгү беш бала

Дагы бир жолу баш көтөрбөй жети күн ооруптурмун. Түшүмдө Жумгал-Ата мазарында беш бала турат. Мен ошол жакка намаз окуйт элем, даарат алам деп суу издеп баратыптырмын. Бирөөсү :“Муну өзүбүз бердик эле,”- дейт. “Ооба, бул бизге такыр баш ийбей калды,”- деди экинчиси. Кимди айтып жатат деп эки жакты карайм. Менден башка киши жок. Анан үчүнчүсү: “Муну алып кетип, өзүбүзгө кызмат кылдырабыз,” - деди. “Муну алып кетиш керек,”- деди төртүнчүсү. Бешинчиси жер карайт. Жапжаш балдар. Баягы жерден ойгонуп кетсем, таңга маал экен. Эптеп туруп, жуундум. Таң атпай бир эже акча сурап келиптир. Төрт эркектин ортосунда жалгыз кызым бар 1985-жылкы. Ушул кызды айтып эле ыйладым: “Ушул кызыма эле кыйын, окууга чачын өрүп берип кетир. Мени алып кетет баары бир. Бир кишинин колунан эмне келет эле” деп ушундай жаман ыйладым. Анан тиги эже: “Койчу, ботом, ошол бирөө деле колдойт, айыгып кетесиң” деп акча алып кетти.

Жолдошум келгенде башым, бетим көнөктөй болуп шишип кетиптир. Анан апага мени алып барды. Апа: “Кыйналбай баш ийсең боло” дегенде эле, ак жибек жип менен үч жеринен байлап кетти. Менин көзүмө анын баары көрүнүп атат. “Аа, ооз учу менен айтты, түбөлүктүү деле батасын ыйгарып берген жок” деп ойлоп калдым. Келип алып, илгерки кийимдерден парча чапан, жоолук алып барайын десем, жолдошума жылан жатып алып, куйругун чыгарып булгалайт. Кадимкидей көзүмө көрүнүп атат. Анан “Кой, болбойт экен” деп калып калдым. Мындайлар көп эле көрүнүп жүрдү. Ар бир адамдын колдогону бар. Биз деле догдурлар сыяктуу элебиз.

Кулукеева Гүлжайыр, 1974-жылкы, Бирлик айылы

Касиет кырс болот

Чоң таяталарым касыйда окуган молдо экен. Таятам Токтосунбек молдого малдарын же бир нерсесин уурдаткандар келгенде, карышкырдын тамырын окуп, ууруларды тырыштырып койчу. Уурулар таятама келип жалынчу экен, “бошотуп кой” деп. Ошондой эле дуба менен сууну айранга айланткан. Жин менен ооругандарга дем салчу.

Менде өзгөчө касиет 1990-жылы мектепте окуп жүргөндө, 17 жашымда пайда болгон. Башым ооруп, эч нерсеге көңүлүм келбей калган. Ат-Башынын Кара-Булуң айылында Мантыш деген касиеттүү абышка бар болчу. Ошол атага алып барышып, ал мага дем салып жатканда, ат байлаган мамынын жанында ак жоолукчан, ак кийинген кемпирдин сөлөкөтү көрүндү. “Сенде касиет бар экен” деди тиги ата. Он күн дем салгандан кийин, башкача боло баштадым, кишилердин жанынан ар кандай нерселерди көрө баштадым. Үйгө келгенде, жаныма кыркыраган үн пайда болду, жолборс жүргөндөй сезим келе баштады. Бутумдун аягына келип жатканда, жылуу болуп сезилет. Ошентип, 1991-жылдан баштап киши көрүп калдым.

Кишилердин ооруган жерлерин өзүмдөн сезем, башы ооруган адам келсе, менин башым ооруйт, буту ооруса, бутум ооруйт дегендей. Тамыр кармап, адамдын ысык-суугун билем, дем салам, баш теңдейм.

Баш теңдөө жана башка билгеним

Оорулуунун башына кур салып, эки жагынан бекем кармалат. Курду алгандан кийин, баштын бир жагы кичик же чоң болуп калат, айырма чыгат. 2-3 жолу ырымдагандан кийин, баш теңелип калат. Ошондой эле сезгентем, итий, кирнелерди ырымдап, жүрөк көтөрөм.

Жүрөк көтөрүү мындай болот. Үч күн жүрөгү көтөрүлөт, дем салынат, үчүнчү күнү жүрөк мончок куюлат. Коргошунду эртең менен түшкө чейин, ачкаарын куюш керек. Баланын аты-жөнү аталып, чопо идишти анын алдына коюп, коргошунду куйганда, эмнеден жүрөгү түшсө, ошонун сөлөкөтү түшүп калат. Үч жолу куйгандан кийин жүрөгү токтосо, коргошун мөлтүрөп түшүп калат.

Тилтиш кыюу ак, кара жип менен кыйылат. Кишинин башынан аягына чейин муундап, жипти тийгизип, үч жолу жип кесилет.

Адамга жакшы, жаман тил тийгенде, сөөктөтүп оорутат, шайы кетет. Тумар чийип берем, тамак ооруганда эмдейм. Эгерде тамак ириңдесе ысык болот, дары менен көтөрөм, стрептоцид, ампицилин ич дейм. Кызарып түшсө, туз майды ысытып, колум менен көтөрөм. Тамак ириңдеп ооруса, сөөктөтөт. Кызарып түшсө, шилекейди жуткурбай калат. Кээде кызарбай эле тамак түшөт, анда сыртынан да, ичинен да көтөрөм. Боюнда бар келиндердин ичин оңдойм. Алдын ала болчу иштерди түшүмөн аян берет.

Ошондой эле жараларга дем салып берем. Бир жолу аллергиядан айыкпаган балага эски мүрзөнүн топурагына дем салып бергем. Топурактын бирөөнү дагы жерге түшүрбөй, таза бойдон денесине тийгизип, анан кайсы жерден алса, кайра ошол мүрзөгө алып барып койгон. Ошол бала таза айыгып кетти.

Орто жолдо йог да болуп кеттим. Илгери мекемелер аралык ыр-кесе уюштурулчу. Оорукана менен райпо ыр-кесеге чыгып, мен анда ооруканада иштешчүмүн, “сенин касиетиң бар эмеспи, йог бол” дешти. Ошентип майдаланган айнекке секирдим, айнекке жатсам эки эркекти үстүмө чыгарышты, лампочканы майдалап жедим, эч нерсе болгон жокмун..

Көзү ачыктарды дарыгерлер текшерген

1992-жылы Ат-Башынын дарыгерлери көзү ачыктарды текшерген. Ириде оорулууларды дарыгерлер УЗИ менен көрүп, диагнозун коюп, анан бизге жиберилчү. Ошондо менин айтканым менен дарыгерлердики төп келип, мага атайын кабинет беришкен. Ошондо көп киши дарыладым.

41 таш менен төлгө ачам. Таштарды Манас-Атанын күмбөзүнөн терип келгем. Өзүмө берилгенден кийин төлгө ачып калдым. Мал жоголгондо, алыстагы балдарынын иши жүрүшпөй жаткандардын келечегин айтып берем, үйлөрүн арчалап, тазалап берем. Ошондон кийин иштери оңолуп кетет. Үй ээлерине жыт чыгартам, арбактарга куран окутамын, арча менен сууга дем салып, “аластагыла, ыйман жолуна түшкүлө” дейм. Негизи колдоочу апам алыстан карап турат, эгерде туура эмес иш жасасам, тескери бурулат.

Касиети күчтүүлөр туура эмес жолго түшсө, кармана албай калышат. Касиет кырс болот, “кармабасаң бир мүчөнөн ажыратам” дейт. 1999-жылдары жашоого байланыштуу кармабай калганда, эки балам чарчап калды. Кадимкидей түшүмдө аян берип, ажал келип алып кеткен. Киши көрбөй калган учурда энергия ашып-ташып, ооруп калам.

Курманалиева Мейли, 1960 жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Эпилепсия менен ооруган балам күчтүү молдолордон айыккан

Үйгө көп киши келгенде балам сүйчү эмес, эпилепсиясы кармап калчу. 1982-жылы Чекмат молдону чакырып келип, дем салдырдым. Молдо дуба окуп, ооруну токтуга көчүрүп жатканда жатканда балам сийип, чычып ийди, ошондо ал алты айлык бала болчу. Ошондон кийин мурдагыдай кармабай, кээде кармап калчу.

Оттуктан да бир күчтүү молдо абышка келип, улакка оорусун көчүрдү. Ал кишинин көзү азис болчу. “Жолдошуң мага ишенбей жатат”, деди. Баягы улакты сойдуруп, этин бышыртып, жедирбей, оозун бууп, алып кеткен. Баламдын эпилепсиясы ошондон кийин “сен көр, мен көр” жок болду. Ал абышканы үйүнө тааныштарыбыз жеткирип барган. “Баягы улактын этин үйүнө киргизбей, кошуналарына таратып берди” деп келген.

Мамбетова Мирзат, 1979-жылкы, Эмгекчил айылы

Апам көп оорунун дабасын билчү

Апам Курманбаева Жумагүл, 1948-жылкы. Ал аябай касиеттүү киши болгон экен. Келиндерди төрөтүп, аябай көп дарылачу. Өзү күлүп калчу “ аялы толготуп жатса, машина издебей, мени издеп жүрүптүр” деп. Көп балдардын киндик энеси болду. Балдарды да дарылачы. Төлгө салчы. Апамдын айткандары бүт туура чыкчу. Дыйкан чарба тараган учурда элдердин баары массалык түрдө арак ичип кетти. Ошол учурда көп элдин сообуна калды. Аябай аракка берилип кеткендерди дарылап айыктырды. Анын касиети эч кимибизде жок.

Негизи касиет чоң таенемде болгон экен. Апам Жети-Өгүздүн Чоң-Жаргылчак деген айылынан. Кайненеси да касиеттүү болгон экен. Менин чоң энем Жамакенин бетинде меңи бар болчу. “Калдуу киши кары болбойт” дегендей. Апам келин болуп барганда кайненеси баласына айтыптыр:”Малга да жарыйсың, жанга да жарыйсың. Кор кылбай карма” деп. Апам 15 баланы төрөдү. Бешоо чарчап калыптыр. Атам төрт бир тууган, үчөөнүн баласы жок, ошол үчөөнө үч баласын бериптир. Жетөөнү өзү багып, чоңойткон. Апам өзү жалгыз кыз экен. “Аялдын сырттаны жалгыз эле кыз төрөйт” деп айтчу экен чоң таенем. Апам 47 жашында каза болду. Аны элдер азыркыга чейин унутпайт.

Апам күйүктү дарылачы. Биздин жайлоодо эки коңшу отуруп, бирөөнү ак жерден каралап, жалган сөз айткан го. Анан эки аял уруша кетип, бирөө айтат дейт: “Ий мени ак жерден күйгүздүң, күйүп өл” деп. Ошентип, каргап, оозун жаба электе, казанда бышып жаткан шорпого тигинин баласы түшүп кетиптир. Ала калса бир капталы бүт күйүптүр. Тигилер апама ат чаптырып алдырып, баягы баланын күйгөнүн көрсөтүшөт. Апам келип, “Талаадагы малдын куураган жото жилик, жамбаш сөөгүн, ошондой эле куураган куу сөөк таап келгиле” деп, отту көңгө эмес, жыгачка алоолонтуп жактырат. Баягы таап келишкен сөөктү аябай күйгүзүп, боз сыяктуу кылып, аны алып чыгып аябай майда талкалап, марли менен элеп, анан күйүктүн үстүнө себелеп, таңбай, көлөкөгө коюп, ысыгын чыгарып ысык шорпого түшкөн үч жашаар кызды айыктырып чыккан.

Гайморитти койдун астыңкы шыйрагынан шыйбылчактын чучугун мурунга куюп, дарылачы. Андан сырткары, туз менен дарылаар эле. Сайдын кара ташынан жетини алып келип, кочкордун тузуна сайдын кара-ташын ысытып да дарылаар эле. Биринчи тузду жууп алып, кайнак

сууга куюп, анан муздайын деп калган кезде, көмөчтанга кара таштын үстүнө сепчү. Буу чыкканда оорулуунун үстүн тумчулап коюп, буулап, улам тузду сээп дарылачы. Ысыкчандарды туз менен, суукчандарды шыйбылчак менен дарылаар эле.

Дайыма минип жүргөн аттын тезегин ным кезинде алып келип, ошону түтөтүп, ышына дем алдырчу, бети башын жаап коюп. Баягы ыш киргенде мурдунан ириңдер куюлуп, оозунан шилекей кетип, какап-чакап жатканын көрчү элем.

Жыланды өзү кармачу. Эки ачакей шиши бар эле. Акырын аркасынан барып, жыландын мойнунан баса калып, кармап, сойчу. Ичиндеги майын ала коюп эле, дары болот, эскирип кете электе жегиле деп нанга кошуп бизге берчү. Андан кийин гана терисин сыйрып, көлөкө, салкын жерге кургатчу. Кургагандан кийин аябай майдалап, кээде жаргылчакка тартчу. Майдалагандан кийин эски сары кагаздарга ороп, тамекидей тарттырчу. Тартканда “түтүнүн сыртка үйлөбөй ичке үйлө” дечү. Ошентип, гайморитти дарылаган.

Кара сөөл чыкса “ийи жамандыкка чыгыптыр” деп калчу. Ак сөөл чыкса “жакшылыкка чыккан сөөл экен” дечү. Бир кыздын бети ак быжыраган сөөл экен. “Сенин сөөлүң жакшылыкка чыгыптыр” деп, козу сойдуруп, анын ичегисин беш сала кылып өрүп, бир сөздөрдү айтып, ичегинин былжырын кыздын бетине сүйкөп, анан керегеге илип койгон. “Качан ичеги куураганда, сөөлүң түшөт” деп айтчу. Ошол кыздын бети таптаза болуп айыккан.

Кара сөөлдү айга көргөзүп, итке жалатканын көрчүм. Ошону жакшы көп билбей калыпмын. Кулагынан ириң аккандарды да дарылады. “Булакка сууга барганда, заара кылбагыла. Кулагынан булак чыгып калсын деп, булактар каргайт” дечү. Кулагынан ириң чыккан балдардын энесин урушчу “Сен кандай немесиң? Булакка барып, заара кылдың ошон үчүн кулагынан булак чыгып жатат” деп. Ага болсо жаңы сойгон койдун бөйрөгүн суура калып эле кулактын түбүнө койчу. Улам алмаштырып басып, бөйрөккө 40 ширенке сайып, көлөкө жерге коюп койчу. “Баягы бөйрөк чирип, кургап калган кезде кулагыңдын ириңи басылат” деп айтчу. 10-15 күндө араң чирийт. Бөйрөктү куртатпай карап турчу.

Аттан же машинадан жыгылса, же бир кырсык болсо садага чабам деп кара же аппак улакты алып келип, аны союп, өпкөсүн сууруп алып, анан кырсык ушуну менен кетсин деп аркасынан жети мүчөсүнө чабат. Биринчи башка чабат, анан аркасына, эки колуна, эки бутуна чаап, этин үй-бүлөсүнө жедирбей, башка элге таратат.

Колун кесип алып, кан токтобогондо, кадимки эле салынып турган кийизди кесе калып, аны отко күйгүзүп (курумшу деп коет аны), ысык боюнча жерге басып, анан канап жаткан жерге басканда кан токтоп калчу. Же болбосо, кара казанды аябай ысытып туруп, таякка кийизди орой калып, анан басчу.

Кирне киргенде очоктон чыныга күл алып баланын ар бир мүчөсүнө тийгизип, күлдү төгүп, чыныны көмкөрүп койчу. Кичинекей балдардыкы көз тийгени көтөнүндө деп көтөнүнө тийгизип койчу. Балдардын мойну бышып кеткенде, көп жыл колдонгон очоктун бышкан топосун алып келип, аны аябай майдалап, бышкан жерге сепчү. Анан эски кебезди коюп койчу.

Колдун экземасын да дарылачы. Жылкыны сойгондон кийин, таз-карындын ичинде кызыл курт болот. Тамагын сиңирет, бузук кандарды соруп алат. Жылкынын табияттан эле сүлүк курту бар. Экзема болгон колду-бутту таз-карындагы куртка салдырып, убактысы менен карап турчу. Колдун-буттун бузук кандарын сүлүк курт соруп, экземаны айыктырганын көрүп жүрдүм. Бир эле жолу кылса жетиштүү болот. Уйгактын жалбырагы менен дарылачу. Сентябрь болуп калган учурда жыйнап, боз үйдүн ичиндеги тактанын астында кургатчу. Аны бири-бирине жабыштырып катытып, чүпүрөк баштыкка илип койчу. Кышында жөтөлгөндө горчичник кылып таманга, өпкөгө, далыга тартчу.

Койду сойгондон кийин карында ыйлаакчалар болот. Ичинде суу болот, сыртынан чел кабык каттап турат. Элдер апамды чакырышчу: “Келиним төрөйт эле, билип берип койчу” деп. Апам баягы ыйлаакчаны ары кармап, бери кармап туруп, кыз же эркек төрөөрүн айтчу.

Карышкырдын, түлкүнүн боорун кандай кургатчы билбейм, бирок таштай катуу кылып, чымынга талатпай кургатчу. Чекесинен кичинекей омуруп алып, итий болгон балдардын таңдайына салып, ырымдачу. Кургак боорду алып, сууга эзип таңдайына үч жолу эмдечү. Иттин сөөгүнө да балдарды оонатып, итий болгондорду дарылачы. Жылдыз толгон учурда баланы төшөккө ороп барып, ырымдачы.

Эмчеги чочуган келиндерди да ырымдаган. Келиндерди жүктү кулачтатып, чачын экиге бөлдүрүп, эмчекке түшүрүп койчу. Көрсө, разминка кылдырчу турбайбы. Сүт тарап кетсин деп. Анан көлөч менен эмчегин чочутуп, чапчу. Көө сүйкөчү. Азыр медицинада муздак басат эмеспи, көрсө ошо сүт жүгүрсүн деп кылат турбайбы. Келин чачын тараганда, колун өйдө-ылдый көтөрөт да.

Кызамык чыкканда жүгөрүдөн жумшак кылып бозо салдырып, атайын шорпонун майына унду кыпкызыл кылып куурутуп, сууну куйдуруп, жүгөрү салып, таруу салдырчу. Сары майды кыпкызыл кылып кружкага ысытып, сүзүлгөн бозого чар этип ысык бойдон куюп, бозону ичирип дарылачы. Бала 3 же 7 күндө жакшы болуп кетчү.

Өпкөсү кагылгандарды ысык, суук деп сары май менен дарылаганын көрүп калдым. Сайдан муздак бир чака суу алып келдирип, баягы сары майды аябай ысыттырып, кыз ооруп келсе, эркек май берчү, эркек ооруп келсе, кыз май берчү. Сары май экиге бөлүнөт. Кыз майы жылмакай болот, эркек майы жегенде бодуракай болот.

10 литр сууга бир литр сары майды куйчу, аны аябай аралаштырып, май кыпкызыл кызыган кезде аны сууга кошуп жиберчү. Ысыгын

чыгардым деп ысыкчан кишилерге ошону берчү. Май суудан тоңуп, өзүнчө бөлүнүп калат. Ошол бөлүнгөн майды ичирчү.

Беттерине, денесине көз жара чыгып, так болуп калгандарды койдун жото жилигинин чучугун чагып, ошону чийки боюнча сүйкөтчү. Кээде көрчүмүн көк таш кошуп жатканын, кээде күкүрт кошчу. Күкүрт менен көк ташты азыраак кошсо керек, болбосо экөө күйгүзүп жибербейби. Кээде кошпой өзүн эле сүйкөчү.

Чыйкан чыккандарды төгөрөк деп жыгачтан жасачы. Биринчи самын, анан бака жалбырак жапчы. Андан соң, жаранын үстүнө төгөрөктү коюп, өзөгү чыкканча сыгып турчу. Төгөрөктү оозуна коюп, анан бекем чаптап, жыгачты кыскан сайын өзөгү өйдө чыкчу. Жыгачка жумшак кылып, түлкүнүкү болобу, койдуку болобу терисин каптап чыкчу. Тери улам кургаган сайын, кысат да, чүрүшүп калат. Төгөрөктү коюп, анын үстүнө кир самын, анан бака жалбыракты коюп, анан ириңдин өзөгүн алып чыкчу. Ошентип, чыйканды дарылаганын көрдүм. “Чыйкан бети жоктун бетине чыгат, бети бардын көтүнө чыгат” деп калчу.

Жаңы төрөлгөн баланын киндигин кепишти коюп кесчү экен. Галошту тескерисинен коюп туруп, өзүнүн киндик кескен атайын бычагы бар болчу. Аны жууп, тазалап, ак жолтой болду деп майлап, ак чүпүрөккө ороп койчу.

Аял кишилер каза болгондо, сөөк жууганга кирчү. Ар ким ар кандай өлөт. Кээ бирөөнүн көзү ачылып өлөт, кээ бирөөнүн оозу-мурду кыйшайып калат. Ошолордун баарын түздөп, жаактарын таңып, кепин бычып берчү.

Малга карышкыр тийбесин деп койлор бөлүнүп кеткен кезде, кичинекей балдардын палтосун бууп койчу. Эртеси койлорду оңой эле таап алчыбыз, карышкыр да тийчү эмес. Койдун каржилигин таза мүлжүтүп туруп, кермеге илдирип койчу, жылкыга карышкыр тийбет, ууру албайт деп.

Койдун далысын мүлжүгөндөн кийин кээ бирөө айтып бериңизчи десе, айтып берчү. Далынын чуңкур жери аябай чуңкур болсо “ай-ий казан-аштуу, ырыс-кешиктүү болот экенсиң”, тайыз болсо “казаның кууш экен, ырыскыңар начар болот” деп айтчу. Кээде далыдан көзүнө жамандык көрүнчү беле дейм “тилим кес” деп айтып ийер эле. Далынын ортосун экиге бөлүп, жамандыкты сайрабасын деп коюшат.

Боюнан козголуп келген келиндерди көлбөтүп койчу. Боз үйдүн түндүгүнүн кийизин сыйрып алып, ошонун эки бурчун эки келинге, өзү бир бурчун кармап алып, баягы келинди түндүк жабуунун ичине салып коюп, “оңбу - оң, солбу – сол” деп келинди ары-бери тоголотчу, толгоосу жеңилдеп кетсин деп. Боюнда бар келиндер боюнан козголуп жатканда, этегинди тепчип берейин деп, көк жип менен этегин тепчип берээр эле. Согоңчогу канабаган келиндерди, мазарга алып барып түнөтчү. Эмгекчилдеги Кыз-Мазарга көп барчубуз. Аны кийин молдолор өрттөп салган.

Мамыт кызы Айнура, 1957-жылкы, Кочкор айылы
Анда кичинекейбиз, байкабайбыз

Бизди Кудай жок деп тарбиялашкан. Бирок менин чоң атам өзү олуя киши, казиданы¹¹ бүткөн. Чоң атам аялдар төрөй албаганда, албарсты аялдын жүрөгүн, өпкөсүн алып качканда, артынан куучу экен. Анда кичинекейбиз, байкабайбыз. Менин агам бар, оорукчан, кирне кирип, эки айлык кезинде тогуз айлыктай болчу. Чоң атам Чолпондо турчу, атам ага барып, дем салдыртчу экен. Дем салдырып келе жатса, астынан бир киши чыгат. Көрсө, байкем менен атама Кыдыр ата жолугуптур. Атамдын айтуусу боюнча, китеби бар, узун сакалы бар экен, “өмүр жашты ушу балага бердим” деп бата кылып эле жок болуп кетиптир. Атам чоң атама айтса “Кыдыр атага жолуккан турбайбы” дептир. Ырымын жасап мал союптур, ошондон кийин сүйлөбөгөн байкем сүйлөп калыптыр. Матак деп атамдын атынан коюлган. Менин колумда азыр, ден соолугу жакшы. Өзү динге берилген.

Жумамүдүн устам

Өзүм көп оорудум, бейтапканага жатсам, анализдерим таза чыгат. Жаңыл деген жеңем бар, ошол “киши чакырып келдим, ошого көрүнсөң боло, кыргызчылыгың бар го” деп калды. Мейли деп, мончого түшүп келдим. Сары-Камыш айылында Рыбачийден ары Жумамүдүн деген көзү ачык ата бар экен, ошол келди. Ал ата киргенде эле көзүмө бир короо ат келгендей көрүндү. Өзү аябай чоң, зор киши экен. “Мүрзө тайып келели” деп калды, мейли деп жеңемдин атасынын мүрзөсүн тайып келдик. Туугандар менен кеч курун барганбыз, жаткан жерин кичине казып туруп эле, малды ошо жерге сойду. “Бата бер” деп эле калды, бир кезде жер асты-үстү болуп, бир кезде сары кепинчен бир киши турат. Улуу кызымды карады, эжемди карады, анан “батаны сага берейин, байкеңди жакшы кара” деп эле мага бата берип калды. Анан айтты “бул жерде кереметтүү, касиеттүү кишиңер бар экен, ошону көргүлө”. Биз көрдүкпү, көргөн жокпузбу, өзүбүзгө ишенген жокпуз. Ак-Учуктун тоосунун боорунда Медет Датка деген кишинин күмбөзү бар, ошо жерге сыйынып калышты. Мен жөнүндө жеңемдин баласына тиги киши айтыптыр: “Касиети күчтүү экен, азыр билбей эле эки жакка урунуп жатыптыр. Акка мойнун сунсун, болбосо же өзү, же балдары майып болуп калат”.

Атага барсам “акка моюн сунасыңбы?” деди, “макул сунайын” дедим. “Анда менин шакиртим болосуң” деп калды. Үйгө келдик, жай намазын жайып, тесмелерин алып келди. “Кайсынысын аласың?” деди, бирөөнү тандап алдым. Актыгың жакшы бышыптыр деп калды. Тесменин жогору жагын сопу деп, үчөөнүн эсеби бар экен. Топчуга окшогон эме экен. “Кана көрчү, касиетиндин күчтүүлүгүн көрөйүн. Бул жерде эмне үч

11 Медресе, казынын окуусу

нерсе бар, ошону тап” деди. “Ата бар экен, анын артында тоо, астында жылан турат” дедим. “Туура таптың” деди ата.

Эл көп эле, бир убакта эт бышты деп калышты. Ата койдун далын алып, отургандарга “көргүлөчү” десе, эч ким көргөн жок. Ошо жерден жалгыз мен көрдүм. Сакалчан кишинин жанында терек, тигил жакта бөлтүрүк бар экен. Ал өлгөн бир тууганым экен, аны кырк чилтен деп коёт экен. “Эми менин шакиртим болосуңар, менин артыман жүрөсүңөр, мен силерге айтпайм каякка бара жатканымды, керек болгондо мен өзүм пайда болуп калам” деди.

Мидинова Калбурбү, 1955-жылкы, Ак-Муз айылы

Касиеттүү Гүлкан апа

Ич түйүлүп калса, апабыз шакек менен эмдечү. Шакек менен ичине оң-тетир бураганда эле, ооруган бала сийип, же ичи өтүп кетсе бала эс алып калчу. Жети менен сегиздин ортосунда күн батып келе жатканда тайлак боздойт. Бирок биздин кулагыбызга угулбайт. Мисалы, төрөй албай жаткан аялды мылтык атып, карасын кууду дешчү. Апам деле ошондой көп нерсени жасачу. Жанагы тон түшпөй жатканда аялдын чачын оозуна салып окшутканда, бала түшүп кетет. Кыйналып төрөлгөн аялды төрөп жаткан аялдын үстүнө киргизбейт. Кара басат, тигиники ооп кетет деп.

Зууракан эмчи

Зууракан апанын да касиети бар. Балдар итий болгондо эмдетчүбүз. Чачы түшкөндөрдү кашкулактын өтүн мүчөлөрүнө тийгизип, эмдечү. Жакшы өспөгөн балдарды жаңы союлган койдун карынынын ичине ысык боюнча баланы отургузуп ырымдачу. Карын баланын ысык-суугун тартып кетет деп. Азыр жүрөгү түшкөндөрдү ырымдап жүрсө керек.

Молдокадыров Нурланбек, 1968-жылкы, Миң-Булак айылы

Апам менен байкемди бака айыктырды

1985-жылы апам церроз болуп ооруду. Операция кылдырды, бирок андан деле айыккан жок. Бирөөлөр кызыл баканы кайнатып берип көргүлө деп айтканын угуп, баканын ичин жарбай эле муздап, сыр чайнекке салып кайнатып, биринчи кайнагандан кийин чайнектин оозу-мурдун тумчулап, 2-3 саат жай отко коюп, берип көрдүк. Кызыл бака Долондун аркы бетинде бар, аны жайында булактардын көзүнөн, түнкүсүн саздардан кармайт. Баканын кызыл-кызыл чекирттери болот. Кайнатканда чайнекке үч баканы салат. Бир чоң бака, экөө кичирээк болуш керек. Эгерде баары кичирээк болуп бара жатса 4-5 баканы салыш керек. Бир кайнаган бака бир ичкенге эле болот. Эртеси жаңы жасаш керек. Ошентип эки күн баканы кайнатып бергенден кийин, апамдын уйкусу тынч болуп, көөп турган ичи бөксөрүп, аппетити ачылып, оңоло баштады. Бир жума болгондо аябай эле жакшы болуп калган.

Ошону менен кыштата жакшы болуп эле жүрдү. Мурун төшөккө жатып калган, анан баканы ичкенден кийин өзү басып, дааратканага

кирип-чыгып жакшы болуп жүрдү. Жаз келгенде кайра ден-соолугу начарлап, жамбашым ооруп жатат деп калды. Ооруканага алып барсак, жамбашта ириң-кан бар экен, операция жасаш керек экен деди. Операция кылганда 300 грамм ириң чыкты. Хирург “Сиздин дартыңыз баканы ичкенден кийин, ушул жерге келиптир” деп айтыптыр. Ошондон кийин толугу менен айыгып, жакшы болуп кетти.

Ошол эле жылы күзүндө байкем эхинококк жуктуруп алып, ооруду. Ал операция жасатып, боорунун теңин алса да жакшы боло албай койду. “Апаң ичкен дарыдан ич” деп атам айттып, байкем дагы баканы ичип айыгып кетти. Байкем жазында больницага барганда жакшы деди. Ошондон кийин эле бизге ооруган кишилер келип, дарылайт экенсиз деп келип дарыланып жүрдү. Айыгып кеткендер көп эле болду. Кийин билгендер “Арак алып берсең, бака таап берем” деп бакаларды кырып ийди. Азыр баканын чардаганын да укпай, издеп таппай калдык.

Дооронбекова Айна, 1919-жылкы, Шамшы айылы Айтып берүүчүм бар

Эки кулагынан ириң аккандарды, коночок конгонду, оозу кыйшайып калса, бөйрөгү, жүрөгү ооруп келсе дарылап, айыктырам. Келгендерди кол менен ырымдайм. Биринчи эмнеси ооруйт экенин бир сааттай көрүп, аныктап алгандан кийин ооруган жерлерин айтып берем. Эмчеги рак болуп, сойдура электе айыктыра алам. Менин айтып берүүчүм бар. Эгер бирөө сынап келсе ал айтат: “Бул сынап келди, көрбөй эле кой”. Мен дагы айтам: “Сынап келиптирсиң, сеникин айтпай койду, кете бер”. Аябай катуу ооруп, чыдай албай келгендерди үч күн карайм. Үч күнгө чейин жакшы болуп калат. Үч күнгө чейин айыкпаса: “Доктурга бар, менин колуман келбейт экен” дейм.

22 жашымда табып болуп калдым. Ошондон бери Манжылы-Атаны, Бурананы, Жумгал-Атаны, Кыз-Мазарды кыдырдым, кыдырбаган жерим калган жок. Бир гана Таласка барган жокмун. Чын пейили менен келсе, кийинген кийиминен өйдө айтам: “Ай сен бирөөнүн кийимин кийип келиптирсиң”, - деп. Өз пейили менен келбегендерге айтпайм, унчукпайм.

22 жашымда жайлоодо болчубуз, түндө уктап жатсам эле бирөө келип айтты: “Ай, тетиги жаңы төрөлгөн бала таң аткыча уктаган жок, барып ырымдап койчу”. Биринчи кылганым ошо болду. Эртең менен түндүктү ачсам, тигилердин түндүгү ачык экен, чуркап барсам, атасы менен энеси кармап отуруптур баланы, түнү менен уктаган жок деп. “Бери берчи,” - деп колум менен ырымдап коюп эле кетип калдым. Мен кеткенден кийин, бала уктап калыптыр. Ал келин бир жылдан кийин кыз төрөдү, кызынын тамагынан суу өтпөй, шилекей токтобой калыптыр. Аны дагы көтөрүп келиптир “карап койчу” деп. Тамагын колум менен басып койсом айыгып калып, анан элдин баары ошондон угуп, балдарын алып келе берди.

Муратаалы уулу Нурдин, 1924-жылкы, Ача-Кайыңды айылы
Кайыңдынын суусу – дары суу

Өлбөстүн чөбү деген бар экен. Ал чөптү жеген өлбөй калат экенин билип, бир билимдүү молдо, өлбөстүн чөбүн издеп жөнөйт. Айлап-жылдап жөө болжолдоп Ача-Кайыңды тарапка келгенде, Кудай Таала көрүп калып, Жебрейилге айтат “өлбөстүн чөбүн тапканы калды, көпүрөдөн жолук” деп жиберет. Периште баягы билимдүүгө “китепти алып чыкчы” дейт. Баягы китебин алып чыкканда, периште колго чапса, китеби Кайыңдынын суусуна түшүп кетип, жоголот. Ошондон кийин Кайыңдынын суусу дары болуп калат экен.

Илгери биз жактагы тамырчылар суунун касиетин билип, ысык болуп ооругандарга он күн жалаң суу ичесиң дечү. Оору салмактуу болсо кырк күн ичирсе кадимкедей айыгып кетчү. Ал кезде тамырчылар ооруларды ысык жана суукка гана бөлүп, сууктагандарга кой союп, сорпосун, этин, бир сөз менен айтканда күчтөп тамак бердирчү.

Өмүралиев Арстанбек, 1966-жылкы, Сары-Булуң айылы
Жараатка кыл салчу

Илгерки ата-бабабыз чөптөрдүн дарылыгын билчү. Сезбей калчу чөптөрдү пайдаланышчу. Сезбей калчу чөп дарыны шыбап туруп, жара болгон жерди бычак менен тилип, жаранын оозун, дары чөптүн кайнаткан суусу менен тазалап, анан ичине кыл салып койчу экен. Себеби, кыл турган жер бүтпөйт, ириң ошол кыл турган жерден чыгып, бүткөн маалында гана кылды сууруп алышчу экен.

Азыр болсо йод, зеленка сүйкөсөк деле ичи ириңдеп кеткен учурлары болот.

Рак оорусуна уу коргошун дары

Рак оорусуна уу коргошунду колдонсо болот. Уу коргошун абдан күчтүү дары чөп. Уу коргошун үркүп өсөт. Мисалы, былтыр биз турган жерде өсүп турса, быйыл кийинки бир тоону ашып кетет. Суусамырда кенен өсөт. Рак оорусунан бир келинди ооруканадан чыгарып койгондо, бир табып уу коргошун менен рак оорусунан айыктырыптыр.

Күчтүү тамактын артынан уу коргошундун тамырын кайнатып, ооз күйбөгүдөй ыкчам ичиш керек. Мурун бир стакан сүткө бир тамчы кошуп ичишчү экен.

Өмүров Темир, 1930-жылкы, Коңорчок айылы
Тамыр кармап диагноз коем

Мен илгерки табыптардын, эски молдолордун айтканын угуп, эсиме тутуп алчумун. Мисалы үчүн, азыр доктурлар саатты карап, кан тамырын текшерешет. Мен тамырды кармаганда ысык жана суук экен деп билем. Эгерде тамыр акырын, жай соксо - ысык оору. Ал эми бат-бат соккону - суук оору. Ысык болгондо кан коюу болуп калат, азыркыча кан басымы жогору (давление). Канчалык ден соолук

таза болсо, ошончолук кыймыл дагы, тамыр дагы таза болот. Ал эми ооруганда адамды тамырлар кысат, салмактуу болот.

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары

Укум-тукумдан келаткан из

Көзгө көрүнбөгөн колдоочуларым мени бакшы деп эсептешет. Бул укум-тукумдан келаткан из. Чоң энем абдан касиеттүү адам болгон. Үйдөгүлөр конокко же өлгөнгө кеткенде, балдарын кошуна апага дайындап кетишээр эле. Атамдар үйдөн чыгаары менен босогого чоң азиат иттердей болгон чоң сокур мышык пайда болчу (көрсө, жолборс экен). Бизди эшикке чыгарбай, кайтарып олтурчу. Баягы бизди дайындаган апа келгенде, жок болуп кетчү.

Төртүнчү күндөрү келчү

Мен ал кезде төртүнчү күн экенин кайдан билдим, баламын да, ошол күнү “келет эле келет” деп ыйлай берем. Ата-энем башыма, аягыма бычак, балта коет, ортолоруна алып жатат. Ага карабастан, баягы алп киши, бери дегенде 270 кг.дык келип, жаныма жылмайып отурат, башымды ысытат, төшөктүн астына колун салып, эки таманымды ысытат, анан эле эртең менен турбай калам. “Башым, бутум ооруп атат” деп ыйлайм. Доктурга алып барышат, жаткырат, андан эч пайда жок, анализ берсең, таптага чыгат.

Бир күнү башымды ысыта баштаганда, көзүмдү ачып карасам, кийими жок, алп киши экен. Микроскоптон караганда клеткалар чоң көрүнөт го, клеткалары бадырайган, жол-жол болуп көрүнөт, денесин колум менен сайсам, былкылдап колум кирип кетет. Ошентип, чоң апам бакшы киши эле “ушул кыздын бирдемеси бар” деп дуба окуп, дем салгандан кийин баягы алп киши келбей да, көрүнбөй да калды.

Кайыптар адамды ээлеп алат экен

Мектепте сабакта олтурганда телевизор көрүп жаткандай, досканын четинен апам кайда баратканын, үй-бүлө эмне кылып атканын көрчү элем. Келип айтсам, атам “кызымдын беш өрдөгү учту” деп, менин айткандарымды жокко чыгарып, ишенчү эмес. Мен математикадан кыйын болчумун, атайын мектептен окуп, жалаң “5”ке бүткөм. Университетке өзүм өтөм деп кыйын болуп келип, бирок өтпөй калдым. Көрсө, адамды кайыптар ээлегенде ден- соолугун да, жашоосун да татаалдатып коет экен. Азыр таразalasам, Алла “мен бармын” деп эстетип туруш үчүн, аксатат экен. Эми ыйман тилеп калдым.

Мурда басып-туруп айтып, төлгө ачаар элем. 1985-жылы экинчи уулумду төрөдүм. Анан кайыптарбы, билбейм кимдир бирөө айтат: “Сен эмне Кудайсыңбы? Эмне айтасың адамдын төрөлүшүн, өлүшүн, азыр сенин балаңдын жанын алам”. Экинчи уулум алты жашта эле, сокур ичеги болуп, кадимкидей аны өлтүрүп, анан жан салышты. Ошондон кийин мен айтпай калдым, бирок кээ бир учурда оолугам, кайыптарга жолугам. Алдыма келген кишиге дем салам, көрөм. Айтпа дегенге болбой, көргөнүмдү, билгенимди айтып ийем.

1988-жылы 33 жашымда бел курчоомон ылдый иштетпей коюшту, жатып, баспай калдым, бир гана өлүмдү гана тилечүмүн. Синдиме ыйлайм: “Мен эми өлөм, эки баламды кара, жолдошум жаш болсо үйлөнүп кетет”. Андан башка эч нерсени айтпайм.

Ибрагим молдо

Ошол синдим алып барбаган жердин баарына алып барды. Таластан Ибрагим деген Кытайдан 1959-жылы келген молдо бар экен, ошол мага үч ай дем салды, анан айтты: “Балам, сен касиетинди көтөрө албай жүргөн турбайсыңбы, ошо бастырбай жүргөн турбайбы сени”, анан ушул кыргызчылык жолуна салып койду.

Укмуш касиеттүү киши экен, убагында колдонбой калдым. Дубаларды үйрөттү. 1990-1991-жылдары, молдо дем салгандан кийин, ар бейшемби күнү ыйык түн экенин билдим. Манас айткан адамдардай кээде оолугуп кетем. Канча бир миллиондогон периштелер бар экен, ошонун ичинен дарыгери да бар, акылдуусу да бар, профессор, илимдин кандидатындай болгон периштелердин түрү бар экен. Демек, биз бир эле жер менен эмес, бүт аалам менен байланышсак, сөзсүз түрдө жеңилдик бар. Ал жеңилдикти кантип жасаса болот, бир гана Аллага ибадат кылуу керек. Аллага жүрөгүң менен ачылышың керек.

Азыретаалы пайгамбардын касиетин көтөрө албаган Шүкүрбек

Кадырбай деген токойчу, балкачы абышка бар болчу, бир күнү ошол согумдун этине чакырды. Аркы өйүздө Шүкүрбек деген ак тон кийип, ак боз ат минген бакшы бар деп укчумун, бирок көргөн эмесмин. Чакырган үйгө барсак, бакылдаган эле бир сары киши отурат. Кийимин карасам чыйбаркуттан шырылган чапан кийип алыптыр. Бир маалда тигинин касиетин сезип, оолуга баштадым. Бул киши ичпеш керек экен дегендей сезим келди. Үй ээси бозо алып келсе, ал ичпей койду, кан басымы жогору экен. Сोगумдун этине сөзсүз арак берет. Арак бергенде тиги киши ичип ийсе эле кыйкырып туруптурмун, “эмне ичесиң?” деп, “эмне сен олуясыңбы, машаяксыңбы? Сенин кандай ишиң бар, мен ичемби, ичпеймби?” деп тиги оолукту. Кадырбай ага, “кой, кой бул баланын да бир жышанасы бар эле” деп эле басып койду. “Ии, сен андай кыйын экенсиң, айтчы мен ким экенмин?” деди.

Ошондо Алланын астында жүрөгүң калтырайт, калп айтып койсоң уят болосуң, карап турдум, көрсө, аны Азыретаалы пайгамбарым колдоп, пайгамбарымдын касиеттери бар экен. Шүкүрбек кыймылдап, кыймылдап туруп “ээ Алла” дегенде, керек болсо тоолорду да жарып кетет экен. Кичинекейинде ушундай касиетке ээ болуп, кийин аны аракка алдырып коюптур. “Сен кайдан билесиң?” дейт, “ой мен билбейм эч нерсени, Кудайдын каарына калып, анан өз балдарыңыз баспайт экен” деп айттым. Мен муну уккан эмесмин, көрсө, кыймылдабаган небереси, акылынан кем төрөлгөн бир баласы бар экен. Алланын берген касиетин атасы кармабай койгондо, балдары аркылуу көргөзүп койгон экен. Айтсам эле отуруп калды. Кетерге келгенде “ай, Орозбек, мобу кишини эшикке узатпагын сен” десем эле “ой сакалдуу киши болсо, бирдемени

эле айта бересиң, сүйлөй бересиң” деп эшикке чыгып кетти жолдошум. Тиги киши үйүнө барып оорумак, анткени экөөбүздүн “чымындарыбыз” согушту да. Анан үйгө келдик, түнкү саат 12де Орозбек мени ойготот, “ээ Галя, Галя, мобу башымдын теңи кар кеч деп атат, бул башымдын теңи тамды сүз деп атат, кайсынысын угайын?” дейт. Көзү таптакыр башка, температурасы 40ка жетип калыптыр. “Ой желмогуз, айтпадым беле, уккан жоксуң ” деп эле, анан Эки- Нарындын ары жагында Тал-Мазар бар эмеспи, кенедей баламды ээрчитип алып, түндүн бир жарымында Тал-Мазарга барып, булактан суу алып келип, дем салдым. Эртең менен больницага жөнөттүм. Больницада гриппсиң деп жаткырып коюптур. Февралдын 23 чукул чыгып келди. “Сен Кудай эле дейсиң, тигиндей дейсиң, мындай дейсиң, мен жөн эле грипп болуптурмун, жакшы болуп кеттим” деди. “Ай бекер кылдың, дагы бекер кылдың” дедим.

“Тайторуну” окубасам, мени басып кетишмек

Каныкейдин Тайторуну чапкан жерин көп окуйм. Балдарым ооруса окуп берем, өзүм кээде бир оолукканда окуйм. Анан жолдошум экөөбүз аябай катуу уруштук, бир чети капаланып, анан “Тайторуну” окуп атсам бир маалда эки бурчтан эки килейген киши дүк этип эле секирип түшүп, Ороздун эки бутун бирөө чоюп атат, бирөө болсо мобу көөдөнгө келип отурду. Ороз кыйкырып атат, өкүрүп атат, мындайча айтканда, албарсты басып атат. Ары карап, бери карап сооп болот деп, келмемди келтирип, куранымды окуп отура бердим. Бир маалда “Орозбек” десем, чакчаңдап-чукчаңдап тура калып, “Кудайыңан айланайын ” деп кечирип сурап өкүрүп, ыйлап ийди.

Эртеси келе жатсам баякы Шүкүрбек апапак тонду кийген, ак боз атты минген, астыма келип токтоду. “Ии карындашым, ким барды түндө?” деди, “ии жиберипсиз, кетирдим кайра конокторуңузду” дегенде эле, аттан ыргып түштү, “экинчи баскан изиңди баспайын алдыңа кетейин, астыңан кыя баспайын, ата-бала бололу экөөбүз, конокко чакырам сени” деди. Макул бир күнү барабыз деп койдум. Кийин барганда, астыма алты козуну салып: “Астыңа түшкөнүм, балам, менин чымындарым болчу сага жиберген, алым жеткен жок, жетпей калды алым, Орозбекке асылыптыр”. Мен ошондо “Тайторуну” окуп жатпаганда, мени басып кетишмек экен. Илгеркилердин “чымыны” укмуш болгон экен, азыр андай жок. Жаратылыштын сырлары ушундай. Айтып отурса касиеттүү адамдардын баары кетти. Илгеркилердей молдолор жок азыр. Мисалы, биз бала кездерде тишибиз ооруса Жумай деген молдоке бар болчу, атам ошого жетелеп барчу. Он бир чыныга суу куюп, дуба окуп, ошол суудан жуткузуп койсо эле айыгып калчубуз.

Раянын көз ачылышы

Азыркы Сокулуктун Спартак айылында Рая деген казак келин жашайт. Мурда Нарында жашачу, көчүп кеткен. Бир күнү эле мен мазарлап кетип үйгө келсем, бир келин куурдак кууруп атат. Үйдө молдо бар болчу. Аттап-буттап үйгө кирип кеттим. Келин: “Сиз куурдакты жакшы

көрөсүз, мен ошон үчүн жасап атам,”- деп койду. Молдо атага кирсем: “Жөн эле унчукпай койчу, чай даярдап атат сага,”- деди.

Чайга отургандан кийин, Рая ыйлады:

- Атаны 5-6 күнгө мага бериңиз

- Бул ата өзүн өзү билет, барам десе барат, дем салам десе салат.

Көрсө, Рая уктап жатса эле таңга маал, жанагы чайдын жылтырагындай болгон бир нерсе учуп келип, үйдүн жанына конуп, ошол жерден кишилер түшүп:

- Рая, биздин ааламда адамдын каны, заңы, анан кумурска жок, бергин сен

- Эмнеге берем? Каяктагы канды берем?-

Ошондо үч жаштагы кызын көрсөтсө эле, анын мурдунан кан агат, аны чөмүчкө тосуп алыптыр. Анан эшикке чыгып баратып ойлонуптур: “Канды эмнеге берем?”- деп, ага суу кошуптур. Ошол кезде Орозаалы деген күйөөсү чочуп ойгонсо, Рая өзүнчө эле жиндидей болуп сүйлөнүп атыптыр: “Эшикке чыгып баратып, мен силерге канды эмнеге берем, алып алгыла деп эле чачты. Көзү да бир башка, өзү да бир башка. Акыр-чикирден чайник алып келип, “мени даарат ал деп атат, мен даарат алам деди”. Аана мен апамды чакыртыптыр, Раяга жин тийиптир, эми кантип жиндиканага алып барабыз?” “Бир маалда, алты айлык кызын кучактап, газды күйгүздү. Баланы отко салып ийет го деп баарыбыз карап турабыз, жанына жакын киши жолотпойт. Газдын зымдары кызарганда, газга колун басты. Кызымды бербейм деп, үч жолу колун тартып, үч жолу күйүп турган газга басты. Анан шак колун катып алып, кишиге көрсөтпөйт. Илгери Эмгекчилде атасы менен баласы молдо чыгышкан, ошого алып баралы дедик. Окен деген бала менен сүйлөшүп, ал “Нивасын” айдап келди” деп Раянын күйөөсү айтып берип жатты. “Ии, сен мени каякка алып барган атасың деп эле баякы колун чыгарып, тамгаа бирдеме тартты. Тартып туруп мындай дели: “ай, Окен, сен азыр кетип баратып, көпүрөдөн авария болуп өлөсүң, мен эле тирүү калам, ал молдо мага жакпайт, алып барба”. Анан кайра колун катып алды. Алдай баштадык, “каякка алып баралы сени?” десек, “суу ылдый, көпүрөдөн өтөбүз, андан кийин бир кыштак келет экен, кыштакта кырка тамдар бар, ошол жерде бир аял бар, ал аялдын үйүндө бир молдо бар, мага ошол дем салат деп айтты,” – деген сөзүн күйөөсү улантты.

Элдерден сураштырып, анан биздин үйгө келиптир. Бүт болгонун атага айтып берип: Үй-бүлөм жинди болду деп айтып жатат, мен жинди болгон жокмун, колу күйдү деп атат, күйгөн жок колум, эл дарыла деп күйгүздү муну, мен элдин дартын алам, азыр бирөөнө көргөзө элекмин. Сиз барып мага дем салыңыз. Бул үйдүн ээси куурдак жегенди жакшы көрөт экен, мен куурдак куура берейин, азыр ал мазардан келе жатат”. Ошондон баштап жакшы жолго түшүп, кийин Сокулукка көчүп кетти, азыр деле бар болсо керек. Союз талкалангандан кийин ар кимибиз өз арбайыбызды согуп калбадыкпы. Ал эмес, мазарга келе албай калдык.

Исламга өткөн Тая

Тая деген немка аял: “Мени ислам динин кабыл ал деп жатат касиеттерим, жардам бер,”- деп келди. Ал кезде молдокелер да жок. Апам мага айтып калчу: ”Кандай динде болсоң дагы “бисмиллахи рахмоони рахиим, илаа илааха илалооху, Мухамед расулалооху” деп үч айтсаң, ислам динине киресиң”. Таяга: “Сени ислам динине киргизем,”- дедим. Таласка бардык. Таластыктар от жагып алып, шамандардай кыйкырып-өкүрүп, арбактарды чакырып, оттон аттай беришет экен.

Тая чалкасынан кетти:

- Менин касиетимди булар тартып кетет

- Тая, саат экиден кийин келет дөө-шаалар, кабыл алыш керек бизди

- Жок, кетем

Таңкы саат 5те Тая телефон чалат: “Галя, тез келип калчы”. Апам, өкүл балам, сиңдим болуп бардык. “Таластан келгенден кийин жатсак эле бир маалда эшикте даңка-дүк, дүпү-дүп болуп эле атчандар келди. Башкы кийимдери узун (Бакайды сүрөттөп берди), анан Чапаевдей накид кийип алыптыр үстүнө, аттан түшүп эле жаткан бөлмөгө кирип, саатты токтотту. Ошондо экиден жыйырма мүнөт өтүптүр,”- дейт Тая.

Күйөөсү экөө жаткан кошулган керебеттин бирөөнү түрткөндө, Сашанын керебети башка жакка бөлүнүп кетиптир. Таяга барып: “Эмне үчүн бизди күтпөй кетип калдың?”- деп, шак бурулуп кетип калыптыр. “Башка эч нерсе айткан жок,”- деди Тая. Келсек, алардын жаткан бөлмөсүндө жерде төшөктөрү жатат, сааты экиден 20 мүнөт өтүп, токтоп турат. Бир адамга айтсаң ишенет, бир адамга айтсаң ишенбейт, тим эле Тая калчылдайт. Анан кийинки жумада барганда, Тая ислам динин кабыл алып, намазга жыгылды, куран окуганды үйрөндү.

Кайыптар саат экиде күч алат. Дин боюнча төртүнчү күнү түнкү экиде тахажут намазы окулат. Ошол кезде Алла пардасын бүт ачат. Пардасын бүт ачса периштелер да, кайыптар да келет. Төөчөндөр, атчандар келет. Кайыптар келгенде, сөзсүз түрдө кишини желдей болуп аймалайт, бүткөн боюң “дүр” дей түшөт. Жел болуп кетет, ошондо келди деп сезесиң. Булардын сырлары укмуш.

Таяны Кара-Таш мазарына алып бардым. Ал жерден Тая шумдуктудай жыландай сойлоп ташка чыкты. Ошол жерден Бакен деген байке айтты, илгеркилердин айтуусу боюнча, Кара-Таштын үстүндө чанда шам күйөт деп. Тая барганда, Бакен байке шам күйгөнүн көрүптүр.

Чоң атамдын атасы албарстынын мөөрүн алган

Менин чоң апам чоң бакшы, чоң молдо болгон. Чоң атамдын атасы албарстынын мөөрүн алган адам экен. Албарсты - көзгө көрүнбөгөн жандык. Мөөрү - куран китеп экен. Ошондо көп дубалар бар. Көп дубаны билет, укмуш дубакерлер болушат экен.

Чоң атам Токмоктун Кегетисинде эгин кайтарып отурса, бир көч келип конот. Чоң атабыз ачуусу келип, “мен бул жакта эгин кайтарып

отурсам, тиги көч келип консо, тебелейт да эгинимди” деп барат. Барса заматта эле боз үй тигилген, дүйнө тамак жайнаган, ассалоом алейкум деп учурашып боз үйгө кирет. Кирсе “келиңиз, өтүңүз төргө” дешет. Төргө отурат, анан “алыңыз, алыңыз” дейт дүр дүйнө жайнаган тамак-аштан, “бисмиллахи рахмоони рахиим” деп алганда эле, уйдун богу дейт, боз үй да жок, тамак да жок дейт. Анан ачуусу келет, карасаң мунун мени шылдыңдаганын деп, анан артынан сая түшүп, албарстыны аңдып жүрүп, анан кармап алып, мөөрүн алыптыр.

Шам ниетти тазалайт

Шам - бул шайтандын иши деп жатышпайбы. Менимче, от аркылуу ниетинди Аллага айтып каласың. Кээ бир бакшылар чынында эле тооташым колдо, кара-таш колдо, тиги колдо, бул колдо деп эле айтпайбы. Албетте, ар кимдин жолу ар кандай, мен аны жокко да чыгара албайм. Бир кезде мен да ошентип жалынчумун. Кийин намаз менен токтотуп калгандан кийин кичине орун алып калдым.

Бир күнү түшүмдө узун бойлуу ата келет: “Ээ, балам, сенин үйүңө бир аял келет, бутунда байпагы жок, жардам берчи”. Анда Эки-Нарында завсклад болуп иштечүмүн. Бир күнү ат минип алып бир аял келди: “Мен Ленин колхозунун чабанымын, унубуз жок калды. Ун берип турсаңыз, айлыктан берем,”- дегенинен, ары карап, бери карап макул болдум. Ун, буудай, арпа бердим. “Самыныңыз барбы?” - деди, “самын үйдө эле” дедим. Үйгө ээрчитип келдим. Март айында эшик баткак болчу. Кир үйгө десем, сапожкасын чечсе, баягы келиндин байпагы жок. Ошондо эсиме түшүм тык дей түштү, аа баягы ата айткан аял ушул турбайбы деп, дүкөнгө ээрчитип келип, Марина эжеден байпак, колготки, баарын бул келинге берүүнү сурандым. Кайра складка келип, мешоктогу чайдан салып бердим, самынды бердим, “Алланын ыраазычылыгы үчүн ал, акчаң тийсе ундун акчасын бергин, андан башкасыныкын бербей,”- деп кетирип ийдим. Анан бир күнү козу жегиле деп чакырып келиптир. Барсак ал айтты: “Тердиктин бетине ата-бабалар жазып кетиптир, күз айга чукул заман өзгөрөт, каапырлар бири-бирин кырат деп”. Ошондо 1991-жыл болчу. Менин жолдошум Орозбек “Каяктан заман өзгөрмөк эле, каяктагыларды сүйлөп атат” деп койду. Чын эле ошондон кийин августта путч болду го.

Баягы келин дагы бир күнү келди: “Периштелер Барксызды операция жасап, боорундагы жараны алып, тарелкага салып кетти”. Барксызга айткан го: “Кыймылдабай эле кой, сени кадимкидей периштелер операция жасады,-” десе, “ой, энеңди урайын десе, өлгөн койдун боорун кесип коюп эле, менин боорум дейсиң” деп, чыгып кетиптир. Чөп чапканда, боору жагынан үч шовтой ачылып, үйгө жеткиче өтүгүнө кан толуп кетиптир. Барксыз айласы жок ишениптир.

Бакшынын канынан кутулуу

Анан бир күнү келди, тиги ата-бабалар айтып атат:

- Бакшынын канын алдык, канынан кутулгула. Бир уй берели алгыла.

- Ой Алла, менден кан алганда да сезген жокмун, мен эки дүйнөдө ыраазымын, алса макулмун, ыраазымын, бербей эле кой уюнду.

Анткени өздөрү начар жашашат экен. Уюн жетелеп алыптыр, албайбыз деп кетирип ийдик. Анан кайра алып келип байлаганда, Ороз чындап эле урушту:”кой кереги жок, көргөн жокмун, билген жокмун деп аялым айтып жатат, алып кеткин,”- деп лакылдап койсо эле, алып кетип калды байкуш. Кайра үчүнчү жолу биз тура электе короого байлап кетип калыптыр. Турсак эшиктин алдында бооз уй, мына тууым, ана тууым деп байланып турат. Түн ичинде периштелер менин канымды алып Барксызга куюптур да. Ошондон кутулгула деп айтышыптыр.

Сайрагүл совет мамлекетинин талкаланаарын астын ала айткан дебедимби, былтыр байкуш өлүп калды, ал бар болгондо дагы көп нерсени айтып бермек. Ошол келин айткан: “Кыргызстанга бир апаат келе жатат, ал апаат –ачкачылык. Кыргызстанда ачкачылык болот, ошондо кансалыктар ачылат,”- деп. Ата-бабалар ушинтип жазып кетишкен экен. Ал келбей эле койсун деп ниет, дуба кылабыз, ошол сөз такыр жүрөгүмөн кетпейт. Кыргызстанда ушунча көп кансалык бар экен, анан ушунчалык байыйт экенбиз.

Антты бузган үчүн кызы өлүп калды

Биз жакшы теңтуш болгон Мырзага айттым:“Ай, Мырза, мергенге чыкканда, сен бир кайберенге жолуккансың, ошол каргап койду сени, балаңа тийип атат, экинчи ошону мээлеп атпайсыңбы – балаң басат, атасыңбы- балаң баспайт”. Таластагы молдого: “Ата, сиз ант алыңыз Мырзадан”- десек, молдо ыргып секирип, “ой Галя, бул Мырза деген сөзгө турбай койсо өлүп калат кызы, андан көрө азыр өлө берсин. Бала кайыптын каргышына калды, кыз өлөт баары бир, атасы сөзгө турбайт” деди. Мен дагы бир ирээт сурадым “ай, балаң үчүн сөзгө турасыңбы?” десем, “ой турам, балам үчүн эмнеге турбайм, экинчи мээлебейм кайыпты ” деди. Канча жылдан бери шал болуп жаткан баласын “качан басат балам?” дейт. Биз “бир-эки айда басат, эртең эле чуркап кетмек беле, кете бер үйүңө” деп кетирип ийдик.

Жогоруда айткан антты кеч күүгүмдө кыл аркандын бир учун Мырза алды, бир учун менин жолдошум алып, күбөгө турду. Экөө тең кыбыланы карап келмени үч айтты. “Мырза сен Алланын алдында ант бердиң, экинчи мээлебе кайыпты ” деди молдо. Кызы ошондо беште эле. Ошондон кийин кызы эки айга жетпей басып, түлөө беришти. Кызы жетиге чыкканда Дүйшөнбек деген мектеп директору келип “Мырза, молдолор сүйлөй берет, андай ант жок деп айтышты, жүрү мергенге, сен атпай эле, айдап бер” деп азгырат. Мергенчилик дагы өзүнчө кумар да. Мурда барып, кыныгын алып алган неме, антты унутуп салып, аялынын чырылдаганына карабай мергенге чыгып кетет. Бирок барганы менен жолу болбоптур.

Кечинде эле кызы Майрамкүл “апа, тамагым ооруп атат” дегенинен, байкуш Каным чырылдап, сүт жылытып берип, баласын жаткырып коет. Эртең менен эле кызы “апа, апа күндү көргүм келип атат” дептир, өзү

сөөк-саактуу, олбурлуу кыз эле. Уйку соонун ортосунда кызды көтөрүп эле эшикке чыгыштыр. “Эшикти ачсам эле күн тийип туруптур, баякы күндү бир карады да, кызым өлүп калды” дейт апасы.

Айласыз дарттардын дубасы

Бүг куран китепти толугу менен окуп чыккандан кийин баарын жатка билип, кайсы жерде эмне дуба бар экенин билген кишини – касыйда окуган молдо деп коет. Апам ошондой адам болгон, атасы гана экзамен бердиртпей койгон экен. Бир тамды бошотуп коюп, босогого экзамен берчү адамды отургузуп, артына молдо отуруп, анан сүрөөлөрдү сурайт экен. Эгерде жооп бере албай калса топон суу, жан жаныбар чыгат экен. Экзамен берип аткан киши чочуп кетиптир. Ошондон кийин апамды бердиртпей коюптур. Асмандан, жерден, тоодон, таштан адам баласына дарт тиет экен. Ошондон сактап калчу бир дубаны Ибрагим ата берген. Ал дуба уйгурча, колуман келгенин кыргызчалап жазып алгам. Эгерде алты жашка чейин көз алдында кичинекей наристе өлсө тирилет. Айласыз дарттарга дубаны үч окуйсуң, үч окуганда күч-кубатың менен окусаң ал дарттан оорулуу оңолот, эгерде үч окуганда шайың кетип, алың кетсе, анда ал адам өлөт, окубаш керек.

Төртүнчү күнү Аллага жол ачылат

Синдимдин Урмат деген баласында дагы касиет бар. Ал жолум болбой атат дегенде Кара-Таш мазарына алып баргам. Элзат деген синдимдин кызын да ала бардык.

Кайыптар түнкү саат экиде келет. Ошол убакытта Алла пардасын ачат, адам баласы ошол учурда суранычты айтса болот. Эмне тилегиң, муңуң бар түнкү саат 2-3 чейин Аллага кайыптар жеткирет. Куран китепте да төртүнчү күнү Аллага жол бар деп айтылат.

Мазарга барганда, Урматка кайыптар түз байланышка чыгышты. “Эже, эмне келатат?” – деп чочуду. Мен аны жоошутуп койдум: “Элдин баарына эле касиетти бербейт, миңдин бирине көрүнөт, коркпо, Аллага ыраазы боло бер”. Элзат: “Эже, мени эмне деп жатышат?” – де сурады. Анын боюнда бар эле, чочуп кетпесин деп, аны кучактап: “Сени ордунду тап, ордун кайда эле?” Мен ошондо билген жокмун, ал кайненеси, күйөөсү, өзү болуп авариядан каза болорун. Ордунду тап дегени, тиги дүйнө турбайбы, көрсө. Кыргызчылыгын кармай албай, көтөрө албай койдү.

Кайып элди токтотту

Бир үйдөн үч кишинин сөөгү чыккан, укмуштудай азап-тозок экен. Канча деген киши келди, ошончо киши токтобой ыйласа, сел жүрүп кетмек, аны эч ким токтото алмак эмес. Сөөктү алып чыкканда эле бир бала пайда болду, колундагы куран китеби ачылып кетти: “Эжекелер, сабырдуу болгула. Ушул ыйдан көрө, ихлас, фатиха сүрөөсүн окугулачы, ушул кеткен жакындарыңарга жай болсун, нур болсун. Жакында таятам кетти, жакында мен дагы кетем”. “Койчу, сен жаш экенсиң,” – дептирмин, антип айтканымды деле билбейм, кийин туугандарым айтышты. Эл жыйналышта олтургандай тымтырс. Мага ал бала оюсу

жок аппапак калпак, кийизден кементай кийип алгандай көрүнгөн. Ошол жердеги ар бир адамга ар кандай кийим менен көрүнүптүр. Таң калычтуу. Сөөк коюлуп келгенден кийин, баягы баланы издесек, жок. Тууган кыздардын бирөө классташым дегенинен “чакырчы, ичибиздеги букту алып салгандай болду” десек, классташым деген бала Бишкекте экен, жумуштары чыгып, өлгөнгө келбептир. Ошентип, ал ким экенин эч ким билбейт.

Бир кылымдан кийинки жолугушуу

Композитор Орозбек Турсуниязов менин кайним менен Баатовго бир иш-чарага баратып, менин жолдошума жолугуп калышат. Орозбек аларды конокко чакырат. Теке- Секирикке келип арак ичишет, бирок Орозбек Турсуниязов ичпей коет, “азыр бир адамга жолукканы калдым, ичпегичели” деп тигилерден суранат. “Азыр барганда сенин жолдошуң үйдө жок, келгенде мени менен гана учурашат, калгандар менен учурашпайт” дейт. Келишсе, чын эле мен үйдө жокмун. Чабандарды өрүлүктөп кеткем. Келсем үйдө аппапак чачтуу киши олтурат, ошол киши эле көзүмө көрүндү, чынэле аны менен эле учураштым. Үлпүлдөп сүйлөгөн, адамга жагымдуу адам экен. “Сиз мени таанып атасызбы?” десе, “көзүмө жылуу учурап жатасыз” деп койдум. “Операларга поэманы мен жазам, композитормун. Сураган себебим, экөөбүз жолугушканда мен анда 5 жашта элем, сиз аябай карган киши элеңиз. Мени астыңызга олтургузуп алып, менин тагдырымды, кабат үйдө жашаарымды, үч кыздуу болоорумду, музыка жаатына кетээримди айтып, “таш, чымчык, шамал менен да сүйлөшөсүң. Сен улгайганда, мен жаш болсом, ошондо дагы жолугушабыз” деп батаңды бердиң эле” деди. Аябай таң калдым.

Сөзүн улап: “Менин үч кызым бар, эки жолу Меккеге бардым. Музыка жазаарда Медеоого барам. Ошол жерде шамал, шаркыраган суу нота айтып беришет, ошолордун үндөрү менен музыка жазам. Мени билбей жатканыңызга таң калам. Мага 5 жашта эле касиет берилиптир. Үнүңүз азыр деле угулуп атат, ошол эле бойдон экен, эч өзгөрүлбөптүр. Сиз барган жерлерге, сыйынган жерлерге алып барыңыз.”- деди

Шашып кетебиз дегендер кетпей калды, мен ал кишини Карагай-Булакка, Тал мазарга алып бардым, ырахатка батты. Сөзүбүз түгөнбөйт, Бишкекке кел деген, бирок көр пендечилик менен алпурушуп, бара албай, дагы бир жолуга албай калдым. Бир күнү керээли кечке ошол кишини эстедим, кечинде телевизор койсом, дүйнө салган экен. Өкүрүп-бакырып ыйладым.

Кыргызчылыкты изилдедим

Кыргызчылык, көзү ачык эмне экен деп изилдедим. Мен негизи бакшыларга караганда молдолорду жакшы көрөм. Бакшыга барганда каршылашып кетем, калп айтып, туура эмес айтып атат деп өзүнчө чымындап кирем, жакпай калат, жаккан киши азыраак болот.

1998-жылы Сосновка мечитинде, Тажикстандан келген, өмүр бою үйлөнбөгөн молдо бал китеп ачат экен деп, Шарипа сиңдим алып

барды. Бал китепти ачаардан мурда атыңды айтып, кайсы күнү, жылы, саатын айтканда, эсебин чыгарып, бир сан калганда, ошол сандагы китептин бетин ачып, дуба окуйт экен. Ал барактан дуба окуп олтуруп, кайра дубага колун койгондо кайра бир бет ачылат экен. “Сен Галия турбайсыңбы, каяктагы Калбүбүнү айтып жатасың. Алла Таала жараткан деле көзүңдү ачык кылган экен. Сени Куран китеп менен ачыш керек деп атат. Баланча айда кел,”- деп мага айтты. Айтылган учурда барсам, баягы молдо “Карындаш, кечирип кой сен кеткенден кийин чымындарым печкага кирип алып, чыкпай коюшту, анын көзүн ачсаң, шал болуп каласың, эки көзүң сокур болуп калат дешти. Касыйда окуган молдого барсын. Мен сага бир чоң молдонун дарегин берейин, Кызыл-Кыяда Зиодин деген молдо бар, ошол жардам берет”.

Барам, барбайм болуп ыргылжың болуп 5-6 күн шаарда жүрдүм. Бешинчи күнү самолет менен учтум, аэропортко келип, таксисттерден Зиодиндин үйүн сурасам, жеткирип коюшту. Ал намаз жумага баратып айтыптыр: “Ыраактан бир адам келе жатат, кемпир, сен аны күтүп, жакшылап тамак берип тур,”- деп табыштаптыр. Өзү балжыраган, чоң сары киши экен. Аялы болсо өзбекче сүйлөйт, бирин түшүнсөм, бирин түшүнбөйм. Саат экиде келем деген экен, экиде келди. “Периштелердин падышасы Ысмайыл сени жандап жүрөт экен. Ысмайыл периште келип айтты, мен ошон үчүн күтүнүп атам. Үч күн дем салды дагы, мага тапшырма берди: “5-6 жаштагы эркек балдардан беш-алтоону алып кел үйүңө, ошол балдар ыраазы болгондой тамак бер, алардын ичинен бир тыңыраагынын алаканына дуба жаз. Дуба жазгандан кийин, оң көзүңө “якарим, якарим, якарим” деп үч үйлө, сол көзүңө үч үйлө, ошондон кийин бала уктап кетет. Уктагандан кийин, Ысмайыл атаны чакырчы деп айтасың. Анан бала келди же келген жок деп айтат, эгерде келди десе, сура :“Көз ачылганга убакыт жеттиби, Алла жол бердиби?” – деп. Ооба десе, мага кел. Ташкентте бирөө, Кыргызстанда бирөө, Тажикстанда бирөө, үч эле молдо барбыз касыйда окуган. Ошол экөөнү чакырам, бир койду соесуң, үч күн күнү-түнү турбай окуйбуз, тамакты бышырып бизге улам берип турасың. Анан үчүнчү күн болду дегенде түнкү саат экилерде эшиктен чоңдугу төөдөй, салмагы самандай болгон, корооз сымал куш кирет. Сенин 80 күн даярданың, биздин үч күн окуганыбыз сен ошол кушту көргөндө, чочуп кетпеш үчүн гана жасалган камылга. Ошол куш чекеңе чыгып, тумшугу менен көзүңдүн чел кабыктарын сыйрат, мына ошондо бакшы болосуң, ошондо эки дүйнөнү көрөсүң, ага чейин “бакшымын” деп айтпагың”.

Ошол бойдон барбай жүрөм, андан бери 15 жыл өттү. Баягы берген дубаларды катып жүрөм. Анан эле Совет мамлекети талкаланып, кара жаныбызды карч уруп, эптеп кекиртекти тойгузуш керек болуп калды. Бирок Алла айтат: “Ээ адамзатым, сен үйдө дүнүйөм жок, байлыгым жок, акчам жок деп ыйлабачы. Эмгек кыласыңбы мен берем, ырыскыны чачам. Ыйманым жок деп ыйла, ыйманды тандап берем, баарына бере бербейм.” Анан “Алла ыйман берчи” деп эле отуруп калдым.

Сайрагүл, 1950-жылкы, Ача-Кайыңды айылы
Кайыптын айтканы айткандай келген

Илгери мен өспүрүм кезимде 70-ге барып калган кошуна аксакалдын 30 жаштагы супсулуу жубайы жана 50-ге барып калган баласы бар эле. Ошол кезде кары адамдын жаш аялы болгонуна таң калып, анан калса кызыгып чоң энемен сураганым эсимде. “Өзү 70-те болсо, аялы 30 эле. Бул эмне үчүн ушундай?” -деп, балалык кыял менен сурагам. Анда чоң энем, окуянын чоо-жайын мындайча айтып берген болчу: “Бул киши мал жандуу байдын уулу болот. Ал үйлөнүп бир балалуу болгондо, аялы каза болуп калат. Ал соода кылып жүрүп, бир үйгө жолоочу болуп түнөп калышат. Түн ортосунда көзүнө кайып көрүнүп: “Сен кийин тетиги бешикте жаткан кичинекей наристеге үйлөнүп, үй-жайлуу, бала-чакалуу болосуң,” - дейт. Мени мазактап жатабы деп, бешиктеги ымыркайдын ичин жарып, качып кетет.

Жылдар өтөт, үйлөнгөнгө ылайыктуу эч ким чыкпайт. Ошондо 60 жашты таяп калган кезинде 17-18 жаштагы сулуу кызды сүйүп калат. Колунда бар адам болгондуктан, кыздын ата-энесине мал, алтын, күмүш берип үйлөнөт. Жылдар өтүп аялынын ичинде чоң так бар экенин көрүп, “бул эмне болгон так?” десе, аялы, “ымыркай кезимде бир жолоочу бешикте уктап жаткан жеримен, курсагымды жарып, түн ортосунда качып кетиптир” дейт. Ошондо таң калып, аялына карап, ошол мен болчумун деп болгон окуяны айтып бериптир.

Сатыбаев Шаршенбек, 1954-жылкы, Чаек айылы
Атам бакшы болчу

Жумгал суусунун сол жак ыптасында Жумгал-Ата деген ыйык жер бар. Кичине кезимде атам Тастар-Атага барып, аса-муса таяк алып келиптир. Ар кандай жиндерден сактайт деп алып жүрчү. Атам Сатыбаев Саалы өмүрүнүн акырына чейин бакшы болуп жүрүп өттү. Үйгө адамдарды жети күнгө чейин түнөтүп, дарылап, айыктырып калды. Ал маал-маалы менен бир укмуштай обон менен зикир чалып, ээлириген абалына түшүп, тегеренип-тегеренип, бир убакта эси ооп жатып калчу.

Биринчи-экинчи класс кезимде бир күнү атам тоокаананы бузуп, тооктордун баарын айылга таркатып берип салыптыр, тооктун эти макирөө болот деп. Арам менен адалдын ортосундагы эт макирөө. 1960-61-жылдары атамдын бакшылыгы башталды. Үйгө токтобой Жумгал-Ата мазарына кетет. Зикир чалат. Ал Совет доорунда оор болчу. Маселен, орозо айт, курман айттар 1965-жылдан кийин эле таптакыр майрамдалбай калды.

Бирок атам улуттук каада-салттарды сактачу. Мисалы, мен күнү бүгүнкүгө чейин туулган күнүмдү майрамдабайм. Ичкиликти таптакыр ичпей калганыма кырк бир жыл болду. Лимонад ичкен эмесмин. Ашканаларга таптакыр кирбейм. Россияда жүргөндө да козу карын,

чочконун этин жеген жокмун. Европанын тамактарын таптакыр ичпейм. Жүрөгүм каалабайт.

Кээ бирөө таң калат козу карынды эмнеге жебейсиз деп. Атам менен апам айтышчу: “Козу карын - айгыр тепек. Айгырдын чочогуна окшош. Балык - жылан” деп. Менин энем да чоң молдонун кызы болгон.

Сатыбалды кызы Разия, 1937-жылкы, Жалгыз-Терек айылы **Бакалар качып кетти**

Бизде мурун кызыл төш бака көп болчу. Аны рак ооруга дары экенин эл билип алып, аябай көп кармап, сатты. Ошондо бакалар биздин жерден качып кетти. Биздин табыптар көп элди бака менен дарылап жүрүп, баканы көп пайдаланып, жоготуп койушту.

Солтонбеков Бирлик, Бишкек шаары **Касмолдо**

Көчмамбет (Касмолдо) – жапалдаш бойлуу, билинер-билинбес чаары бар, сыйда муруттуу тыржыйган арык, өзүн таза алып жүргөн киши болгон. Элирме ооруга чалдыккандарды күндөп-түндөп дем салып, байлап окуп, жарым ай, бир айдап айыктырып салчу. Айыккандарга, элирип тура качкандардын эрмеси токтогондо, кадимки эле дептердин кагазына сыя карындаш менен тумар чийип, аны үч бурчтуу булгарыга тигип, чапандын ички, эки колтугуна, бирди кемселдин ички бетине төшкө тактырып койчу. Буюрса, оорулуу таза айыкты деп атына минип жөнөп кетчү. Көчмамбеттин атагы кыйлага жеткен. Өзү жакында эле 104 жашка чыгып дүйнөдөн кайтты. Мен көргөндө, 30-жылдардын аягында кыркка чыга элек жигит кези болгон.

Карынбай уулу Жумаш – улуу түкүргүч

Жумаш абам жөнүкпөй калган ооруларды суу бүркүп түкүрүү жолу менен куландан соо сакайткан же жандуу ооруларды күндүр-түндүр байлап окуп, жалаң дубанын күчү менен дем салуу аркылуу айыктырып кеткен молдо. Кыпкызыл болуп чыңалып колтуктагы, кулактын ичиндеги муштумдай шишиктерди, кадимки эле устараны аябай курчутуп, аны жалбырттап күйгөн жалынга мизин кактап ысытып, анан жараны тилип, кара кочкул кан аралаш ириңди дагыра толо сыгып чыгарып, эски курумшудан күйгүзүп, жаракат оозун каптап, аны сыртынан таза бөз менен таңып, айыктырчу.

Мен кичинекей чагымда чоң энем Бурул ооруп калды. Бир күнү Жумаш аба өзүнөн кичүү мен тааныбаган эки жупуну кийинген байкени ээрчитип келип даарылады. Апамдын башында чоң жоолук, үстүнө ак шейшепти ороп койду. Бети ачык. Анан үчөө үч жерге чөктүшүп отуруп алып, чөйчөккө, чыныга куюлган сууну оң колдоруна кармап, анан Жумаш аба ичинен кандайдыр бир керемет сыйкырдуу дубаны окуп, кыйк деп тамагынан үн чыкканда, үчөө суудан чоң ууртап энемдин бетине алыстан шуулдатып бүркүшөт. Анан кайра Жумаш аба дубаны окуйт, беркилер да ичинен бир нерсени күбүрөшөт. Таманы кыйк дээр

менен үчөө үч жактан сууну шуулдатып күч менен энемдин жүзүнө түкүрүшөт. Суунун чачырандылары туман сыяктуу буу болуп кетти. Түкүрүү көпкө созулду. Бүткөндөн кийин Жумаш абам туруп барып, энемдин тамырын кармады. Көпкө тамырды тыңшап туруп, түкүрүү сизге жакты, биз эртең эмес бүрсүгүнү келебиз деп энемдин башына жаздык коюп жаткырып, кетип калышты. Суу болгон нерселердин баарын алып салышты. Сеанс үч жолу болду. Ошону менен энем айыгып кетти. Элдер кеп кылаар эле, түкүрүүчүнүн тилеги жакшы, бардык дитин “оорулуу сакайып кетсин деп тилейт, ал эми молдолор болсо ооруну өлсө экен” деп самайт. Жумаш абаны эл күчтүү түкүргүч жана тамырчы катары сыйлашчы.

Стамакунов Хабий (Хаки), 1962-жылкы, Ат-Башы айылы

Чоң апамдын төлгө ачкан касиети мага жугуптур

2008-жылы төлгө ача баштадым. Көзү ачыктарды жаман көрчүмүн. Карта ойногонго аябай кызыкчумун. Бир күнү карта ойноп жатып, маңдайымда отурган кишиге “кызың күйөөгө кетип, үйүңө куда келет” дедим. Чын эле баягынын кызын ала качып кетип, үйүнө ачуу басар келиптир. Эртеси келип, мени жаман көрүп, “сен кайдан билесиң менин кызымдын күйөөгө кетээрин” деп камчы менен бир салды. Аны алдап-соолап, арак алып берип кетирдим.

Негизи чоң апамда төлгө ачкан касиет болгон экен, эми мага жугуптур. Ичимен эле айткым келип, айта баштадым. Аян алган жокмун. Конокко барганда кызың окууга өтөт, балаң үйлөнөт, кызың алыс же жакын жакка күйөөгө кетет деп айттыра берчү. Бир жолу “кыргызчылыгың болсо Чеч-Дөбөгө барып, сууну кечип өтчү” деген аян келди. Бирок бутум ооруп, ревматизм болуп баралбай жүрдүм. Ойгонсом, тердеп жатыптырмын.

Төлгөчү апа төлгөсүн өткөрүп берген

Анан эле төлгө ачкан 80 жаштагы бир апа келип, мага төлгөсүн өткөрүп берди. “Чеч-Дөбөгө барып кадыр түн тоз. Кыргызчылыгың бар күчтүү экенсиң. Кара, ак жип алып кел” деди. Башыман бутума чейин ченеп, босогого таштап койду. “Анткени босогодон ар кандай шайтандар жипке жабышат, үч күндөн кийин шар аккан сууга агызып сал” деди. Ошондон баштап эле төлгө ачып калдым. Апа төлгөсүн мага өткөрүп бергенинин себеби, бирөөгө төлгө ачып жатса, төлгөсү өзүнө “бир тууганың өлүп атат” деп айттырыптыр. Ошондо кийин “төлгөм кара жолтой болуп калды” деп, үйүнө чакырып, ырым-жырымы менен өткөрүп берген. Чеч-Дөбөдөн төлгө таштарды алгам, баары сүйлөйт. Бир ташымдын көзү бар, арабча жазуулары да бар. Ар кимдин төлгөсү ар кандай. Төлгө ачканда “кур ачпа” дешкен. Жок дегенде төлгөгө ырымдап 5 сом таштап коюу керек. “Кур аякка бата жүрбөйт” дегендей.

Үч суроо менен келишет. Мал, буюм жоготкондор, турмушу болбой калгандар жана балдары алыс жакта, иштери жүрүшпөй жатса жолун ачып бер деп келишет. Менин төлгөм ак, жаман нерсе айтпайм. Кырсык

болордо 10 минутанын ичинде айтам. Эгерде машина менен кетип баратсам, токтот дейм. Анткени он көзүм тарта баштайт. Бир жакка баргым келсе, ал үйүндө бар же жогун билем. Картаны жайганда эле айтыла баштайт. Тесме менен дагы сүйлөп жүрдүм. Төлгө ачкандар үчкө бөлүнөт: табышкер, ооруну айтат, болгонду, келээр турганды айттырат. Карта негизинен 36, бирок төлгө боюнча ар бир карта 41ден турат. Жаттабай эле карап айта бересиң. Төлгөчү алам кишини карап туруп айта бересиң, кагаз сүйлөйт деген. Башкалар шайтан азгырып жатат деди.

Молдолор мени жаман көрүшөт

Мечиттегилер “Хаки, төлгө ачып атыптырсыз, Сиз Кудайдан улук болуп алыптырсыз, токтотуңуз” деп келишти. “Мен Кудай Тааламдын тилчиси болуп атам” деп айтсам, туура эмес көрүшөт. “Мен силер сыяктуу эле жаман жолду баспагыла, ууру кылбагыла, калп айтпагыла” деп айтсам да жактырышпайт, шайтанга азгырылган деп. Анткени мен беш маал намаз окубайм, ошого мени күнөөлөшөт. Кудайга ишенем, бирок намазга дитим жок.

Жыл аягында Кудайга отчет берем

Төлгөмдү карап көрсөм, айтканымдын 70-80% туура чыгыптыр. Анткени келгендердин аты-жөнүн китепке жазып коюм. Аткарылса айтып кой дейм. Төлгөнү 1-декабрда ачпай токтотом. Мен дагы Кудай Таалага отчет берем. Мисалы, 2012-жылы алты бала жоголуптур, төртөө менин төлгөм боюнча табылыптыр, экөө табылбаптыр. Мынча жол ачыптырмын, мынчасы ачылбаптыр деп жыйынтык чыгарам.

Тайлаков Кароолбек, 1949-жылкы, Терек-Суу айылы

Жумаалы куучу, Эсенаалы сыныкчы

Жумаалы куучу абышканын кечээ эле жакында көзү өтүп кетти. Аялдарды кара басты дегенде, ошол кишини чакырышкан. Ал аялдар төрөп жатканда албарсты кармап алчу дейт, ал кантип кармаганын билбейбиз. Ал киши камчы менен сабап, аман алып калды деп кеп кылышчу.

Эсенаалы ата болсо колу-буту сынгандарды таңчы, колу чыккандарды кийрип берчи. Ал киши окуган да эмес, Кудай Талаа шыпаа берсе керек.

Тезекбаев Бакен, 1938-жылкы, Таш-Башат айылы

Камыштын күлү менен дарылайм

Таза менен ооруган кишинин тамыры башка болот. Ысыгы, суугу болот. Тамырын кармап туруп, оорусун айтып берем. Ата-бабаларыбыздын баары эле тамыр кармап, айыктырчы. Ал убакта эки эле оору бар болчу: ысык анан суук деген. Ысык болсо бир ай суу ичип айыкчы. Суук болсо күчтүү тамак ичип, анан айыкчы. Азыр оору көп болуп кетти, кайсыл экенин айтууга алым келбей калды.

Куяң болгон кишилерди картык менен алып, айыктырам. Сарык болгондорду дарылаймын. Камышты өрттөп туруп, күлүн алам. Ага

суу кошуп ийлеп, анан ошону боорго тартат. Боордогу сарыктын баары жоголот. Мен дарылагандан кийин, доктурга анализге жиберем. 300 гр. кумшекерге суудан кошуп, чалмаке сыяктуу кылып, өтө суюк, шылдырап агып кетпегендей кылып, боорго тартып, ороп жаткырып коюш керек. Ал кургаган кезде алып салыш керек. Кишинин колунан келбеген эч нерсе жок. Байбичемдин башы ооруп кыйналган. Кан алып отуруп, байбичемди айыктырдым.

Токторбай кызы Света, 1953-жылкы, Ат-Башы айылы

Көзү азиз адамдын дем салганынан айыккамын

1970-жылы жолдошум экөөбүз үйлөнүп, Нарында жашап жүргөндө алты балалуу болдук. 1982-жылы Казарманга көчүп келгенде, ошо жерден ооруп, оозум кыйшайып, жыгылып калдым. Ал кезде андасанда гана молдо бар эле. Өзүм жалгыз кызмын. 1982-85-жылдары кыргызчылыкка баш ийе алган жокмун. Көп оорудум, анан дагы ал кезде кыргызчылык эмне экенин билчү эмесмин. Азыр эле табыпчылык деген чыкпадыбы, керек болсо 1980-жылдары молдолорго да ишенчү эмеспиз.

Бир-эки молдого бардым, айыкпадым. Таластагы Бирдик колхозунда Сатар деген эки көзү азиз киши бар эле. Ошо кишиге барганда, ал үч күн дем салгандан кийин эле кыйшайган оозум ордуна келип калды. Бирок ошо кезде “сүф” деп койсо кантип айыксын деп ойлочумун. “Тентек ай, баш ийе албай калат окшойсуң, бир нерсең бар,”- деди ал молдо. “Эмнем бар, кана көрсөтчү,”- деп жатпаймынбы. Ал киши мени “чунак” деп койду. Чунак деген тил албаган, тентек дегенди билдирет экен.

Жети күн дем салыш керек экен. Бирок үч күн окугандан кийин, оозум жакшы болуп калганда эле качып кеткем. Жети күн окутсам, мынчалык көп азап жебейт белем деп азыркыга чейин өкүнөм. Алты балалуу болгонго чейин иштеген эмесмин. Казарманга барганда комсомолдорго кабат үй салдырыш үчүн бригада түзүлгөн, ошондо курулушка киргемин. Бирок эки күн иштесем, беш күн ооручумун. Иштей албай калдым. Ошо жерден өзүмө аян берилип, баш ий деген ишаарат болду. Анан апам катуу ооруду. Менин өкүнгөнүм, балким ошондо баш ийсем, апам каза болмок эмес.

Апам каза болгондон кийин токтоно албай калдым

Апамды молдого алып барсам: “Касиетиң күчтүү экен,”- деп койду. Касиет эмне экенин түшүнбөйм. “Ал эмне?” -десем, “түйшүгүң күчтүү экен” - деп койду. Көрсө, апамдын каза болоорун билген экен. Апам үч жыл ооруду, үч жыл бактым, өз колуман узады. Каза болгондон кийин, мен токтоно албай калдым. Мен көрүнгөн адамдарга барып эле, “сен баланча, баланчасың” деп калдым. Апам өлөөрүнө жети күн калганда: Уктабай эле турбайбызбы, жума күнү өлөт, саат баланчада,”- деп айтыптырмын. Чоң энем: “Ай, сен эмне болуп жатасың?”- десе, “жоок, эч нерсе,”- деп жооп бериптирмин.

Күндүз жөн эле туруп, бир жерди тиктеп, айтып салчы экемин. “Сен айтканың туура чыкты,”- деп айтышса, мен аларга ишенбей басып кетчүмүн. Ошондо “энесинин кайгысына жинди болду го” деп айылдыктар айтышыптыр. Өзүмдүн сөзүмө өзүм ишене албай жатсам, айтышат да. Менин жаныма отургандардын же ичи өтүп кетет, же мурду канайт. Атамдын эжеси бар эле, ошо айтты: “Муну бир молдого көрсөтүп койсоңор боло, көзүн ачып коюш керек эле,”- десе, “көзүмдү ача тургандай мен сокур белем?” деп коём. Кыркын бергенде такыр токтоно албай, эшикте отуруп калдым. Куран окутуп келген адамдарга бир нерсени эле айтып, отура берчи экемин.

Мен Ак-Талаанын Ак-Тал деген кыштагынан болом. Энем Кенжебүбү, атам Токторбай. “Ак-Талдан жети киши өлөт” деп айтыптырмын. Чынында ошо жылы жети киши өлүптүр. Жетинчиси атамдын эле туугандарынан. Ага бирөөлөр куран окутуп келип калышты, “тоого көчүп жаттык эле” деп. Ошондо айтыптырмын: “Эмне эле ыңгайсыз болуп жатасың? Кете бер, сенин ооруп жаткан энең өлбөйт, өзүңөрдүн өмүрүңөрдү тилегиле. Анын ордуна кызы багып жаткан, баласына катуу таарынган адам өтөт. Ал өлүк алыстан келет”. Көрсө, Ак-Талдагы бир байбичени айтыптырмын, ал Балыкчыдан кыз багып алыптыр, ошо каза болду. Ал эми өлөт деген тиги киши жыл айланганда өтүп кетти.

Мага дем салып жаткан молдо жерден көтөрүлгөн

Көп убакыт өттү, катуу оорудум, анан кийин Үгүтгө эки көзү азиз Абдылас деген кишиге атам алып барды. Сакалдуу киши экен, жанына отургузуп эле, бир нерсе деп быдырап, тесмеси менен далымды чапканда, молдо көтөрүлүп барып, дыңк этип жерге түшүп, тесмеси чачылып кетти. “А кокуй күн, мунуку башкача турбайбы,”- деп эле мени төркү үйүнө алып кетип, бир жарым саат дем салды. Чыдабайм, отура калам, тура калам, жата калам. Эртеси барганда кадимкидей чыдап отуруп калдым. Үчүнчү күнү окуганда негедир молдону жакшы көрүп калдым. “Сен тоонун ары жагына барасың, ал жерден киши көрөсүң,”- деди ал киши. Өлөсүң деп айта албай, киши көрөсүң деп жатат деп ойлодум. Анан “жети күн мени окуп бербейсизби” десем, “балам, сен менден да күчтүү экенсиң” деп, молдо окубайм деп койду.

Көзүмө ак кийимчен адамдар көрүнөт

Доктурга көрүнсөм нервден, кан аздуулуктан деди. Фабрикада иштеп жүргөндө Б. дегендин Алмаз аттуу баласы бар эле. Биринчи жолу ошол баланы көргөм. Ал 4-курста окуп жүргөндө, үчүнчү кабаттан кулап кетиптир. Казакстанга алып барышса, бир табып абышка: “Сен тукумсуз болуп, үйлөнө албайсың. 25 жашка толгондо, кандай болор экенсиң?”- деген экен. “Ай, сен өлбөйсүң, керек болсо бир эмес, эки аял аласың,”- дептирмин. Үчүнчү күнү: “Эже, сиз туптуура айтып жатасыз, мени дарылаңыз,”- деди ал бала. “Мен кантип дарыламак элем, эмне болуп ооруп жатасың?” десем, “сиз үч күндөн бери менин башыман өткөндү айтып жатасыз” деди. Ал бала табыптарга көрүнүп жүргөн неме: “Эже, сиз токтоно албай жүрүптүрсүз, балким, мени

көрсөңүз, жакшы болуп кетесиз,” - деди. Жолдошума айтсам: “Ай койчу, өзүң ооруп турсаң, Жаныбектин (менин жолдошум) аялы бирөөнү көрөм деп өлтүрүп алды деп, же бирөөгө калп айтты деген сөздү уксам, өзүм сени өлтүрүп милицияга барам,” - деди. Жолдошум каршы болуп жатат десем: “Жок, эже, мен өзүм өлө турган баламын, расписка берем,” - деп, расписка берди. Күндүз жолдошум көрүп калат деп, түн ичинде келет. Ошондо тамыр карма деп өзү айттырат. Түшүмдө айттырат. Бирок тамыр толтура, кайсы жердеги тамырын кармайм, билбейм. Түн ичинде кыйнайт, уктабайм, сөз угулат. Тамыр кармаганды билбейм, мууштап эле алам, жөн эле сылап, баланча жериң ооруйт экен дейм. Өзүмө башкача болуп сезилет. Анан бүткөндөн кийин чын айтып жатамбы деп күмөн болом. Ал болсо: “Бүт туура,” - дейт.

Кызым менен эшикте отурганда, жолдон өткөндөрдү айтып калам: “Бул баланча экен, бул мынча жашка келгенде өлөт экен”. Кыздарыма кызык. Бир байбиче классташынын кийим тигип жатканын көрүп: “оо, сен баягыдай эле турбайсыңбы, жап-жаш бойдон, колуң шыкылдап иштеп жатат,” - деп койсо, анын колу кыйшайып калыптыр. Көзүгүп кеткен окшойт, аны көрүп бердим, жакшы болуп кетти. Бирөө жакшы болуп калса эле, эл келе берет экен. Казарманда Баткус деген колхоздо эки буту баспаган бир абышка бар болчу. Ошо киши басып кетти. 20 күн көрдүм. 18 күн өткөндөн кийин тиги абышка шилтеп басып калды.

Үч өлүп, үч тирилдим

Чөп менен дарылабайм, куран эле окуйм. Куранды да китептен жаттаган эмесмин, азыркыга чейин арабча окуй албайм. Куранды түшүмдө эле айтат. Үч айга чейин кулкуоолап жатып үч кайталайм. Субхана аллоху дегенди үч айга чейин айта албай койдум. Субхана дегенде эле күлкүм келет, себеби Кудай сынайт экен. Мен үч өлүп, үч тирилдим. Эртең менен сүйлөнүп жатып калам. Жолдошум көтөрсө, мени көтөрө албай, денем аябай оор болуп калат экен. Башкалар экен деп жолдошумду чапкылаган күндөр болду. Жолдошум азыр менин ишиме кийлигишпейт: “Иши кылып аман бол, тогуз баланын сыйурматын көр,” - деп коёт.

Транска түшүп калам

Менин Каныбек деген шакиртим бар. Кадыр түндө Молотов колхозунан буту баспай калган Кадырбү деген кыз келген. Кадыр түндө бир нерсе “түп” деп түштү, баарыбыз эки жакты карадык, эч нерсе жок, анан Кадырбү чалкасынан кетти. Ал кыз транска түшкөндө, кадимкидей эле абышка болуп мага сезилди. Ошондо ал мага: “Камчы менен тесмени. Камчы менен дем саласың, тесме менен субхана аллооху, алхамдуллахи, аллох акбар деп тарт,” - деди.

Намаз окусам эле илешкендер көрүнөт

Казармандан он жети мазар ачтым, ошол жерден жаман аттуу болдум. Биз ойноп-күлүп арак ичкен жерибизге, ак жоолукчан кыздарды ээрчитип алып эле жүрөт деген атка кондум. Кийин бара-бара улуу кишилер билет экен. Казарманда Үч-Эмчек деген мазарга

бардым. Жылаңач-Бугуга, мага кадимкидей аян берилип, ошо жерге сегиз саатта араң жеткенбиз. Мен Кошой-Коргонго, Чеч-Дөбөгө, Таш-Рабатка барам, тигил жактан Арашан, бул жактан Нарзан суусу бар.

Кыргызчылык укумдан тукумга, тээ түпкү ата-тектен калган нерселер бизге кан кууп келет. Аны кармабаса, сеанс кылганда, балдардын көзүнө кадимкидей көрүнүп кетет: “Абышка келди, кемпир келди,”- деп айтышат, аян көрүшөт. Кыргызчылык үч топко бөлүнөт экен: ак, кара, ак-караны тең кармагандар болот экен.

Мен намаз окуй элекмин эмгиче. Себеби мен намаз окусам, ар бир кишинин илешкени көзүмө кадимкидей көрүнөт. Мисалы, итби, уйбу, эмне дарты болсо, ошо көрүнөт. Мен сенин илешкениң баландай, төлөндөй деп айтчымын. Адамдын көзү биринчи ачылып, киши көрүп баштаганда, аябай күчтүү болот экен. Мен ошо кезде таңкы саат алтыда өттөн таш алчымын. Көрсө, өттүн ташы кадимкидей биотокко эрип, сеанстан кийин заңда кадимкидей таштар болчу. Бир казак аял бар эле, жети жыл мурун өтүнөн операция болуптур, кайра өтүнүн каналчаларында таш бар экен. Жумурткадай болгон жети таш пайда болуптур. “Бишкекте врачым бар, ошого көрсөтөйүн, бересизби ташты?”- дейт. “Алып кете бер,”- дедим. Кийин келип, мага рахматын айтып: “Врачым сизди чакырып жатат,”- дейт. Мага кайра аян берилди: “Врачтар көрө албастык кылса, анда сен эмне кыласың?”. Ошон үчүн мен бара албай калдым.

Таятам бакшы болгон

Таятам бакшы болгон экен. “Менин касиеттеримди эч ким кармабай, сен кармагансың, ошого күчтүүсүң,”- деп айттырат. Байлык, ырыскы, кудайга шүгүр, болуп эле келген экен таякелеримде. Энем үч эле бир тууган болчу. Улуусунун баласы жок өттү, эжеси эки көзү азиз болуп өттү, эки эринен үч баласы бар. Андан кийинки агасынын бир эле кызы бар. Ошол учурда карма десе, кармабай коюшкан экен.

Өлүмдөн Кыдыр-Ата алып калган

Ача-Кайыңдыдан киши көрүп турган кезде, бир баланы көрүп, “Теңир-Ата колдоп жатат” дедим. Ошондо Теңир дегенди биринчи жолу 1995-жылы уктум. Мен Теңир-Ата деп окучу эмесмин, Бакай-Ата, Манас-Ата, Кыдыр-Ата. Көбүнчөсү мени өлүмдөн алып калган Кыдыр-Ата болду.

Мен кыз кезимде Кыдыр-Атага жолуккан экенмин. Себеби, мен жаш кезимде эркеликтенби, мындан көрө өлсөм болот эле деп коёр элем. Ошондо жаман кийинген абышка көргөм. 10-классты бүтүп, педучилищеге тапшырганы келгем. Нарындагы училищенин аллеясынан бир абышканы көрүп, “азыр да ушундай салдыраган кийимчен адамдар болобу” деп ойлонуп бара жатсам, кадимкидей ийнимен жөөлөп, “өмүрүң узун болсун” деп, бата берип кетти. Бир топ өткөндөн кийин, менин ойлогонумду кайдан билет деп артты карасам, абышка жок. Көпкө чейин чуркадым, жүгүрүп бардым. Элден сурасам: “Андай абышканы

көргөн жокпуз,” - дешти. Анан кийин түш аян берилди: “Кыдыр-Ата мен болом,” - деп.

1990-жылдары кыргызчылыгы бар касиеттүү адамдарга мөөр коюлган документ берилген. Мен ошондой документти Оштон алгам. Анда “Бейиш” деп жаңы ачылган, “Ата-Журт” деп Жалал-Абадда ачылган, Казарманда “Мээрим” деген уюмду мен ачкам.

Колдоочулармыдын айттыргандары

1992-жылы Ош жакта бир күндө жети жолу жер титиреген. Ошондо айттырган: бара-бара биздин Кыргызстанга жакшы нерселер келет, ааламда жер титирөөлөр, ар кандай алааматтар болот. Илгери 2000-жылы жер асты-үстү болуп кетет деп айтылчы. Мага болсо: “Жок, андай болбойт, 2000-жылдан баштап Тараза жашоо башталат. Көпүрөдөн Таразага өтүк, заман өзгөрө турган жылдын башы,” - деп. “Абадан, күндүн нурунан этият болуш керек, кан аздуулук көбүрөөк болот, бүгүн көргөн эртең жок, өлүк көбүрөөк болот. Элдин пейли оңолсо экен, эгер оңолбосо, 1941-жылдагыдай согуш болбойт, бирок андан дагы өтүп кетээр бекен? Эл көтөрө алса экен, эл көтөрө албай калса, байкедей болот, үч үйдүн бири намаз окуйт же болбосо Совет өкмөтүн курабыз деп жаштар көтөрүлүш чыгараар. Ага дагы эл баш ийе албаса, кичинекей киши каптап кетет,” - деп айттырат. Элге айтсам, кичинекей киши ким, кытайбы дешет? Мага кытай деп айттырган эмес, билбейм деп айтам.

Кийин дагы айттырды: “Кыргызчылыктын заманы болот. Кыргызстан тоолуу жер, кыргыз бара-бара кыргызчылыкка берет”. Менин бир коркунучум, кайырчылар көп болуп кетээр бекен дейм. Жер титирөө болушу ыктымал деп айттырат. Анан кыргызыбызга байлык келет, жетим-жесир аялдар жүздөн кой айдаган заман келет деп айттырат.

Токтоакунов Тургунаалы ажы, 1938-жылкы, Баш-Кайыңды айылы **Мумия сыныкка миңдин бири**

Сыныктын дарысы - мумия. Мумия деген чычкандын заңы. Ал бийик тоолордогу таштын арасына кирип, ошол жерге чычат. Заңга күн тийгенде, эрип смоладай самсаалап куюлат. Мумия ошол жерде тура берсе 100 жылда ташка айланат экен. Ал 50 жылдан кийин катат. Бири апкак, бири капкара таш.

Мумияны сууга эзгенде капкара болот. Сыныкка, шишикке, жарага миңдин бири. Сөөктү бат бүтүрөт. Чыныга кылаңгыр кылып ичсе бат бүткөрөт.

Мумия менен малды да кан чыгарбай биттетем. 100 грамм сууга мумияны салып коем, эригенде кескен жерге куям. Мал үч күндө айыгат.

Экинчи мен билген дары – четинди. Бир мергенчи эликти атса, бутуна тийиптир. Аксаган элик барып, четиндини кемирип, жалап тиштегенден кийин басып кеткен экен. Ошол мергенчинин айтканы боюнча, четиндинин кабыгын кургатып, талкалап жесе, кан басымга миңдин бири.

Мал доктурдан киши доктурга айландым

Мал доктур болуп 40 жыл иштедим, анын 20 жылы Ак-Сайда өттү. Чоң атам чоң табып болуптур, тамыр карап ооруларды билген. Бир жолу Ак-Сайда бешик той болуп, ага карата көк бөрү тартылды. Ошол оюн учурунда бир койчунун буту сынды. Доктур алып келгенче бала чыдабаганынан, элдер “малдын да буту сынат, аны кандай таңсаң, бул баланыкын да таң” деп кыйнашты. Ошондо биринчи жолу киши көрдүм. Мейли деп таңайын деп жаткырып, бутун чечсем, буттун башы шалактап калыптыр. Чыдай албайт деп баягы койчуга чоң стакан менен арак ичирип, жыгачтан жарака кылып, аны жипке тизип, эки бутун тең коюп, таманынан түрттүрүп, сөөктү ордуна келтирип туруп, кийиз менен ороп, сыртынан шакшак менен таңдым.

Ошентип ал үйдө бир дем алыш жатты. Машина оңолуп, сембилге салып, культцентрге алып келишсе, доктур жаш экен, “Ат-Башыга алып барып рентгенге тарттырып, анан гипске салабыз” дептир. “Багы жокко, дагы жок” дегендей, Ат-Башыга кетип баратканда баягы машина дагы бузулуп калыптыр. Бейтапканага буту сынгандан кийин 15 күн дегенде жетет, барса “бутуң таптаза, сынбаптыр” дейт доктур. Көрсө, сыныкты жакшы таңса, сөөк 15 күндө бүтөт экен. Ошол койчу таптаза айыгып кетти. Ошентип, заматта эле киши хирург болуп калдым. Көрсө, сөз деген шамалдай тарайт экен. “Баланчанын буту сыныптыр, баланча бир таңган менен айыгыптыр” деп. Ошондон баштап малчылардын сынган, чыгып кеткен колу-бутун таңып, айыктырып жүрдүм. Бери дегенде эле 3000-5000 адам көрдүм окшойт.

Төрөгелдиева Аман, 1955-жылкы, Байтик айылы

Табыптардан эм түшкөн

Ырыс Ак-Таалаадан Бишкекке келип, Ала-Тоо конушунда жашайт. Учурунда ага касиет келгенде күйөөсү атеист экен, “киши көрбөйсүң” деп уруксат бербей коет. Кыйналат, акыры киши көрө баштайт. Чоң кайнагамдын кызы ооруп калганда, ошол Ырыска алып бардык. Баягы эси ооп жаткан кыз бир жарым айда койкоюп калды. Ал дем салып, анан гана дарылай баштайт экен. Ириде тамырын кармап, дарыгер койгон диагнозу менен өзүнүкүн салыштырат. Бул жерди туура коюптур, бул жер туура эмес деп айтат, өзү дарыгер болбосо деле. Кыз жакшынакай болуп айыгып, айылга барып, тартипти сактабай, көртирлик менен алектенет: эгин сапырат, картөшкө, эгинди ташыттырат, анан ал кайра ооруп калды. “Кел мага. Үч жыл тартипти катуу карма. Менин тилимди алсаң, үч жылдан кийин мага окшогон табып болосуң”- десе, кыз каткырып күлүп, баш ийбей койду. Ошентип, тилин албай жүрүп, өтүп кетти.

Биздин 11-класста окуган балабыз бар. 2 жарым жашында эжекеси ойноккону эртең менен саат ондордо алып чыккан, бир саатка жетпей баягы балам келип эле креслого олтуруп уктап калды. Жарым сааттан кийин ойгонуп, ыйлай баштады. Колума алсам денеси тим эле күйүп атыптыр. Эшикте балдарыбыздын теңтуштарынын арасында эле жүргөн

болчу. Ошондо Искен деген касиети бар жигит жакшы көрүп койгон экен. Көрсө, кирне кириптир. Жаныбызда жаңыдан киши көрө баштаган жумгалдык Жүзүмканды чакыртсак, ал арчалап, ырымдады. Жети күн бою бала салаңдап тамак ичпейт. Анан сурап калды: “Ким келди эле, эже?”. Айтып берсем, ал келин: “Искенге гезитти мыкчытып келгиле,”- деп суранды. Искен өзү жайдаңдаган жакшы жигит, балам барып: “Апам бул гезитти ушалап берсин деп жатат,”- десе, ушалап бериптир. Баягы ушаланган гезитти күйгүзүп, ырымдагандан кийин балам тамак ичип баштады. Тиги келин молдого дагы окутуш керек деп айтты. Балам мотурайып жакшы болуп калган. Анан эле арыктай баштады. Жогоруда айткан Ырыс табыптын Түркиядан окуп келген баласы бар. Сүрөөлөрдү укмуш окуйт, уккуң эле келет. Ошол бала балама дем салып, жылаңач чечиндирип, денесин майлайт. Биринчи жолу көрүшүм, кирне киргенде, толук айыкпай калса, май ичме болуп, өтүшүп кетет экен. Май сүйкөгөндө, суу төккөндөй жок калат. Ошентип 11 күн дем салды, 11 күн майлады. Бала соолуп эле, ичим деп жатып калчу, ичкен тамагы аш болбой. Кудайга шүгүр, ошондон кийин жакшы болуп калды.

Күзгү ачкан Үрпүкан эже

Терек айылында Үрпүкан деген эжебиз бар эле. Мен көргөндө ал 60 жашка жетип калган. Ал 12-13 жашында үйдөн качып кетчи экен. Анан кетип калганында, үйдөгү аталары, агалары ат минип алып кууса, аттар артынан бара жатып, токтоп калчы экен. Ал эми эже болсо аңгекти аттап кетип калат. Ошентип жүрүп бир күндөрдө киши көрүп баштайт. Чоң энем мен ооруп калсам алып барып, эжеге көрсөтчү. Ал кишинин күзгүсү бар эле, ошонун бетин акырын чүпүрөк менен аарчып отуруп, айтып берчү. Мындай кылып дарылаш керек деп ырымдап берчү. “Тил кыркат” деп коет, адамдын боюнан жип ченеп, ошону кыркып, күйгүзүп, шам жагып жана башка ушул сыяктуу ырымдырды жасачы.

Айылдын башында чоң аталарыбыз абдан катуу ооруп калды. Бир жылдан ашык төшөктө жатып, анан атабызга айтыптыр “дайындана бергиле, бул кишинин убакыты келип калды” деп. Менин өзүмдүн атам бир жылдай төшөктө жатып калды, түлөөдөн кийин айтыптыр “бир айга жетпейт го, камдана бергиле” деп. Ошо айткандай эле, март айында дүйнөдөн кайтты. Мурунку атабыз дагы, эже айткан убакытта дүйнөдөн кайтты. Ал күзгүсүн сылап отуруп эле айылда, эл ичинде, үй ичинде эмне болот, ошону айтып койчу.

Мен таң калган жерим, институтту бүтүп, бирөөлөр менен эжеге барсам, күзгүсүн сылап отуруп эле: “Айланайын, кыз, аялдын чырагы кырк дейт. Эт белеңер сасып кеткидей, убакыты келгенде чыгасыңар турмушка, эл сүйлөй берет,”- деп койду. Мага айтты: “Азирет Алимдин жериндеби же өзүң окуган жердеби, шарактап аккан суунун жээгинде, бак-дарактуу жерде жашайсың, боюң менен боюң, оюң менен оюң тең болгон адамга турмушка чыгасың, балалуу болосуңар, алдыңа кетейин, бактылуу адам болосуң, эч качан жаман ой ойлобо”. Эжем айткандай, биз биринчи Жалал-Абадда жашадык. Жалал-Абадды Азирет Алимдин жери

деп коюшат турбайбы, курорттун түбүндө жашадык. Анан ал жерде чоң дарыя агып өтөт экен, ары жагында, андан кийин Байтик-Атада туруп калдык. Бул жерде дагы дарыянын жээгинде жашайбыз.

Бир жолу байкелерим Ак-Талаада Ак-Тал деген айылга барып, мал айдап келебиз деп келбей калышты. Эмне кылабыз деп тиги эжеге бардык. “Ой, жата бергиле, жол будуң болуп калыштыр, туман басып, жол боюнда бирөөнүкүндө конуп калды, жерге жарык тийгенде келип калат,”- деп тынчытып койду. Айткандай эле, эртең менен күн чыга электе, жерге жарык эми тийгенде, мал айдап келип калышты. Бул өзүмдүн көзүм менен көрүп, кулагым менен укканым.

Андан кийин бир кызык окуя болгон. Кемелгазы деген байкебиз дүкөнчү болчу. Айылдагылар Кемелгазынын дүкөнүн чаап кетти деп калышты. Анда биз 9-класста окуп калган кезибиз, жакшы эле эсибизге кирип калганбыз. Үрпүкан эжени милициялар алып кетип, камап коюптур. Эмнеге десек, эже жанагы уурдалган кездемелер, акчалар, жаңы телевизорлор, магнитофондор, табак коюп ойногондор[1], баары кайсы жерде катылгандарынан бери айтып берет. Милициялар өздөрү издеп таппайт. Анан эженин айткан жерлеринен уурдалган оокаттарды таап, арак ичип олтурган жеринен ууруларды кармашат. Андан соң эжеге келип, доомат коюшат:

- Сиз катышкансыз, катышпасаңыз мунун баарын кайдан билет элеңиз?

- Ой, айанайын, мен Кудайдын берген шыпаасы менен эле карап айттым. Мен ал балдарды тааныбайм дагы, мен ушу жашымда кантип ууру кылам.

Өтө башкача адам болчу эже, дайыма эле жалынып сүйлөчү. Болбой эле камап коюшуптур. Айылдын бригадири Бегимбаев Дүйшөн деген абабыз бар, ошо киши: “Жеңе, экинчи күзгүңдү ачпаңыз, болду токтот,”- деп тыгып салат. Ошондон кийин эжебиз ооруп калды. Бир жылдай эл көрбөй калды, бирок кыргызчылыкты кармамайынча болбойт экен деп кайра көргөндөн кийин оңолду деп айтышат. Токтомуш деген баласы кыргызчылык жолуна түшүптүр.

Турманбетов Осмон, 1938-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Ич ооруга миңдин бири

Кепечек аттуу дары чөп өсөт. Аны кайнатышып илгери тоодо, жайлоодо мал баккан чабандар колдонуучу. Көп учурда ич ооруга көп жардам берген.

Трлөбаев Жумакадыр, 1932-жылкы, Ак-Муз айылы

Улардын жемсөөсү миң дартка бир

Улар сак болот, ошондуктан аны алууга кыйын. Жемсөөсүн ачпай туруп, кайнатып ичсе, бардык дартка миңдин бири, себеби биздин жерде өскөн чөп дарылардын эң мыктысын улар таап жейт. Мен өзүм ичип көргөм, мага көп жардам берди.

Үмөталиев Исак, 1934-жылкы, Кызыл-Сөөк айылы

Усуп ата

Сууну айрандай уюткан, жаанды жаадырган Усуп ата деген киши бар болчу. Ал киши жети жашында жоголуп кетип, канча бир жылдан кийин Ат-Башыдан табылып, ошол жактан үйлөнүп, жайланыптыр. Мен аны өз көзүм менен көргөм, 1976-жылдары кайтыш болду. Бир жолу, Усуп ата үйүндө олтурса милиция келип, “Сизди сот чакырып атат” деп алып кетиптир. Камап коет го деп коркуп барса, бир аялды жулунтуп байлап койгон экен. “Мени карап алып, баягы аял жоошуй түштү. Анан муну эмне байлап койдуңар, чечкиле деп чечтирип, анан дем салдым. Үч күн дем салгандан кийин, акылына келип жакшы болуп калды” деп айтып берген.

Шейшекеева Аня, 1955-жылы, Жумгал совхозу

Эки дүйнөнүн ырымы

1991-жылдан бери киши көрөм. Аруу, талма, эпкин, элирме, төрөбөгөндөрдү, башында шишиги барларды, кыймылдабай калган (паралич) адамдарды көрөм. Дем салып, дарылап, диагноз коюп берем. Бишкек шаарындагы Жалдагы бейтапканадан тактаттырып туруп, дем салып, дарылайм. Дарылоодо чөптөрдү да пайдаланам. Ооруну которуп окуп берем. Азыр Жумгалда мен эле котормом, илгери Молдалы ата которчу экен.

Арууркап, талма ооруларын тоокко котормом. Эки дүйнөнүн ырымы деп айтылат. Дем салып атканда тоок өлүп же бир топтон кийин өзүнөн өзү жоголуп кетиши ыктымал, же бир топтон кийин өлөт. Арууркаган, талма болгон кишинин таризинде өлөт. Сойгондо төшүндө эт жок болот, сөөгү эле калат, ошондо гана өлөт.

Топуракка котормом. Топурак атанын ырымы дейт. Мында ооруну жети чымчым топуракка которуп, эл баспаган жерге көөмп коем. Кээ бир адамдан өлүктүн жыты чыгат. Муну өлүк сүрү деп коет. Жалган ажал дейт. Ажал адамга үч жолу келет. Экөөсүн которуп, үчүнчүсүн убада менен сүйлөшсө болот, “күзгө бердим, жайга бердим” деп. Мен тоокко, топуракка которуп жүрөм. Кээде эски кийимге да котормом. Аны өрттөп жиберем. Мурун сууга алып барып, салып жиберээр элем. Суудан ар кандай нерселер коркунучка түртөт. Ошондуктан мен сууга барбайм. Энелердин ырымы деп өрттөп коем.

Адамдын жаны эки эмчектин ортосунда көкүрөктө томолук нерсе болуп турат. Эгерде которо турган болсо, ылдый сыймаланып кетет.

Ажал мени менен урушат

Ажал кадимкидей мени менен урушат. “Какылыктап сен кечке окуйсун. Карыга бер өлүмдү, сен жашка бербе. Биз жыргаганыбыздан эл аралап жүргөн жокпуз. Бизге кимди ал десе, ошону алып кетиш керек,” - деп айтат ажал. Бул кадимки адам кейпинде эле көрүнөт. Тааныш адам болуп көрүнөт, тааныш эмес болуп көрүнөт. Бир жаш

бала эки жолу көрүндү. Булардын колунда дайыма табактын ичинде каткан топурак болот. Бул топурак кетпейт - мүрзөнүн топурагы.

Мага алгач өлүктүн жытын жыттатышкан. Мен анда түшүнө алган эмесмин. Молдалы атага аз эле барып калдым. Негизи устат жакшы болсо, көп нерсеге үйрөтөт. Карага эмес, акка үйрөтүш керек. Тигил ата мага түшүндүрүп айтты: “Балам, сыноо деген бар. Кара, ак деген бар. Эки дүйнө деген бар. Ар бир нерседен аян берет. Сен муну минтип койбодуңбу, сен тигини тигинтип койбойт белең,”- деп турушат булар.

Үчүнчү убада деп коет. Мен, мисалы, апамды күзүндө алгыла дедим. Апам кыймылдаба калды. Борбордук нервге догдурлар ийне сайып алышкан. Ошондон кийин калчылдап калган. Астма, өлөт деп чыгарышкан. Мен дарылап туруп, кайра ооруканага кетирдим. №4 шаардык оорукана көрүп, таң калышкан. Заарасы менен дарылагам. Ар бир адамдын өзүнүкү өзүнө дары. Өзү бөлүп чыгарган уулу зат болот. Мында болгону кара сарык, белок жок болуш керек. Анан жаман оору болбош керек. Эгер оору болсо, жаш балдардыкын бериш керек. Аны тундуруп, үч маал ичиш керек. Суусата турган мезгили болот. Мындай шартта оор тамак ичпейт. Сүт, сүт чай, анардын ширеси, анда-санда кичине кесим нан, сууга бышкан картошка жесе болот кичине. Буга адам көнгөндөн кийин, жети-сегиз күндөн кийин ачка болбой калат. Ушинтип апамды дарыладым, ошондон кийин апам он жыл жашады. Болгону бутунун калчылдаганын айыктыра албай койдум, эшек тамырга укол сайылып калган.

Жазга маал болчу. Апам айтты: “Аня, аталарым келип менин көлөшүмдү алып кетишти. Мен өлгөнү калдым,”- деди. Карасам,- жан турат. Жан тырмактай эле болот. Кичикей бала кирип кетти. Коргконуман келме келтире алган жокмун. “Менин азыр шартым жок, күзүндө алгыла,”- дедим. Анан күзүндө таякем, эки күндөн кийин апам өлдү. Таякем эртең коюлат деген күнү келсем, апам кусам деди, кусканда жанын кусуп жибериптир. Адам жанын кусканда, жашыл сымак килкилдеген нерсе чыгат. Баарына көрүнө берет. Мында адам жанын кусуп койду дейт.

Шеримбаев Нурлан, 1969-жылкы, Дөбөлү айылы **Эпилепсия менен ооруп, маани берчү эмесмин**

1995-жылы мектепте окуп жүргөндө эпилепсия менен ооруп, маани берчү эмесмин. Кийин-кийин чындап бир эле ак сакалчан, узун бойлуу киши келип, түшүмдө “намаз оку” дечү. Ал биздин чоң аталар болуп калат. Ал кезде намаз окуйт деген эмне экенин билбейбиз. Анан дагы “молдоке болуп кетти” деп шылдыңдайт го деп намаз окучу эмесмин. Абдан кыйначу. Үйдөгүлөргө да айтчу эмесмин. 1995-жылы катуу жыгылдым. Жыгылганда догдурлар башына суук тийген деп больницага жаткырды. Ошондо Жумакадыр ата айтыптыр: “Кыргызча дарылагыла” деп. Жаңы-Талапта Төлөгөн деген ата бар, ошого алып барып дем салдырганда, төрт күндүн ичинде тургузду. Ал киши демди

аябай катуу салат. Ошондон келгенден кийин, оорум күчөдү. Анткени арак ичпе дешкен. 1995-96-жылдары 10 жылдык болот деп көөп, жаңы үйлөнгөн кезим эле. Көзгө эчтеке көрүнбөйт. Имам бала “намаз оку, асан чакырчы” деди. Көңүлүм келгенде асан чакырам, келбегенде арак ичем. Ичкенимдин себеби эмне болуп калды? Түшүмдө ата келип кыйначу. Эшиктен аял кирип келип, көкүрөктү кармап, кармашчубуз. Устатым Замир байкеге барганда, ал “ичпе” деп айтты. 1995-жылы жети күн көрүнүп, качып кетип калдым. Жашоодон тажап, өлүш керек болуп калды. 1996-жылы дагы оорудум. Жыгылып калам. Болбой эле арак ичкенде тынч жатып калам.

1996-97-жылдары кыргызчылык жолуна түшкөндө, баягы көзүмө көрүнгөн, азгырык аялды жеңдим. Байкем аварияга түшүп, кырсыктады. Ошондо түшүндүм. 1997-жылы март айында кыргызчылыкка толук моюн сундум. Устатыма барып эки жыл көрүндүм. Мазар бастык. Кара-Ташка, Чеч-Дөбөгө, Манжылы-Атага, Манас-Атага, Жумгал-Атага, Таш-Рабатка бардык.

Эгемберди кызы Зейнебүбү, 1936-жылкы, Бирлик айылы
Кайнатам чоң молдо болчу

Бирөө кайнатама минип тур деп атын берип, кийин атымды жоорутту деп аны эки жылга кестирип ийген экен. Ошентип кайнатам түрмөнүн чочкосун эки жыл кайтарыптыр. Үч киши бир камерага камалган экен. Алар жаткан камеранын кулпусу шарк этип ачылып кетчү экен. Түрмө кайтаргандар: “Ким ачып жатат?”- дешсе, “силер кулпуну сыртынан таксаңар, ичинен ким ачмак эле?” деп жооп беришет. Ошондо тиги үчөөнү үч бөлөк кармайлы деп чечишет. Менин кайнатам отурган бөлмөнүн кулпусу шарак этип ачылып кетет. Бул киши соо киши эмес экен, бул эмне деген киши болду деп орустар таң калышат. Орус атаман сураса: “Мен ушундаймын. Эмне болгон киши экенимди билбейм. Мени деле Кудай Таалам жараткан,” - деп жооп кайтарат.

Түрмөдөн келатып бээ байлаган бир жерге туш болот. Ушул үйдөн кымыз иче кетейинчи деп кайрылат. Ал кезде кайдагы ат, кайдагы унаа. Аппак боз үйгө кирсе, ак жоолук салынган жакшынакай байбиче отурган болот. “Байбиче, катуу багыт жерден келе жаттым эле. Курсагым ачып, суусадым. Бээ байланып турганынан ушул үйгө келдим. Бир суусундук жутуп, ырайым кылса, үйгө түнөп кетсемби деп кайрылдым,”- десе, баягы кемпир: “Жок, айланайын, сендейден тажап бүттүк. Сендейден 80 келди, конбо, жатпа, кет,” -деп салат. Кымыз да бербей коет экен. Чыгып алып, жерден бир ууч топурак алып, аны кемпирге үйлөп койгон экен.

Дагы бир коктунун арасында айыл көрүнөт. Айылдагы бир үйгө кирип: “Айланайын, алыс жолдон келе жатам. Бээ байлаган жер бар экен, кирип кымыз берээр бекен десем, бербей койду. Жатайын десем жатпа, сендейден тажадык деди. Жөө келатам, ушул жерге түнөп кетсем болобу?” деп сураганда, баягы киши үйүнө алып кирип: “Түнө,

айланайын, кыргыздын баласы болгондон кийин бирде болбосо бирде жакшылыгын тийет,”- деп, чай, кымыз берип отурса эле, айылдын иттери ажылдап ызы-чуу болгон экен. Бир маалда “үйдө киши барбы?” дейт сырттан. Үй ээси эшикке чыкса, “ушул жерге жөө киши келдиби?” десе, “жок” деп коет. “Айланайын, кечиримдүү бол. Тиги кемпир ал кишини таап келбесең, башыңды алам деп жатат” дейт. Көрсө, Токтогон ата кетээри менен тиги кемпир өкүрүп-бакырып жинди болгон экен.

- Ырайымдуу болгула, жерге кирип кетсе да таап кел деп жатышат.

- Болуптур, мына бул киши, - деп чабандести үйгө киргизип, атамды көрсөтөт.

- Бир жакшылык кыла көр,- десе,

- Барбайм, ага жакшылык кыла турчу киши эмес экен,- деп атам жооп берет. Тиги киши болбой, жалынып-жалбарып, атына өңөрүп алып жөнөйт.

Үйүнө кирсе эле:

- Сен пайгамбарсыңбы? Мен кара жерге кирейин, жок дегенде бир ууртам чалап бербеген үчүн ушинтип калдым. Өлтүрүп кет, же тирилтип кет,- дейт байбиче. Анан кемпир атамдын тизесин кучактап, жыгылып калат.

- Кой, байбиче, мен да тентип-темселеп жүргөн кишимин. Касиетим жок адаммын. Эгерде менин ошондой касиетим болсо, мен ушинтип жүрөт белем, - десе

- Жок, садага кетейин, бирдеме кыла кет,- дейт. Бир коюн союп, коноктошот. Бир сыйра кийим кийгизип, анан бир атты ээри менен токуп, бышкан койдун этин куржунуна салып, бала-чакаң болсо алып барып бер деп жөнөткөн экен.

Атам элден-журттан сураштырып отуруп, үйүн таап келет. Келсе, байбичеси кызыл жүгүрүк болуп (ревматизм) баспайт, кызы да баспай, буту-колу жыйылбай калыптыр.

Кайнатамдын энеси 18 тууптур, бирок баары өлүп отуруп, кайнатам гана калыптыр. Анан атасы тайган агыткан киши экен. Ушул менин кайнатам төрөлөт деп жатканда: “Мен тайганды агытып, тоого чыгып келейин, аман-эсен төрөсө, сүйүнчү айтаарсыңар,”- деп тоого чыгып кетет.

Капкактуу бала

Күн батайын деп калгыча киши жок: “Ээ, ботом, бул дагы өлдү го, болбосо бир киши келет эле”, - деп үйүнө жакындап барса, боз үйдүн жанында эл турган экен.

- Ой, эмне болду, айланайындар? Аманбы деги?- деп кыйкырса, бир сакалдуурак киши

- Молдоке, баары эле тирүү, аман, кемпириңиз тууду, бирок бакабы же жыланбы эмне экенин билбей турабыз.

- Эмне болуптур? - деп аттан түшө калат. Боз үйгө балта жөлөнүп калыптыр. Туулган баланы ыргытып ийишиптир. Караса эле бопбоз чанач жатат.

- Бул эмнеси, атаңдын оозун урайындар, мынча келбесем жемек экенсиңер, муну деген капкактуу бала дейт, - дептир.

Аны илгеркилер ырым кылып, күмүш сөйкө менен жырып баягыны ачып, баланы алып чыкчу экен. Ал өтпөй койгондо, бычак менен тилиптир. Караса ичиндеги бала эркек бала экен. Атасы нааразы болуп: “Ушул балам бирдеме болсо, баарыңардын каныңарды ичем” дейт. Баланын киндигин кесип, аны бууп, жылаңач этин ачканда, ыйлап жиберет экен. Муздап калыптыр, анча келбегенде, өлүп калмак экен. Капкактуу бала, атын Токтогон деп койдук, 18 баланын акыркысы ушул дешиптир. Анын кулагын көзөп туруп, сөйкө таккан экен.

Мен келгенде деле кулагынын бир топ жери аңырайып жүрчү. Мен беш эркекти удаа төрөп, алтынчысын кыз төрөдүм. Ошондо кайненем айтып калчу: “Баламдын астына чыгып, ага бол, артына чыгып, ини бол. Катыгым жалгыз. Дайыма жанында кошо жүр”.

Мен 14-15 жашка толгондо келин болуп келдим. 16 жашымда тунумду төрөдүм. Ошондо неберелүү болдум деп кайнатам элге улак берип, кайненем жалгыз балам балалуу болду деп жентек берген.

Мага чейин бир аял алып, анысы төрөбөй коюп, мени дубалап алып келиптир. Кайнатам дубалаган. Дасторконду аттап эле кетип калдым. Качып таежеме барсам:

- Сен эмне таң атпай келдин?

- Мени таякем бирөөгө ала качтырып ийди, мен качып келдим отурбай

- Биздин тукумда мындай жок, шерменде, - деп, эркекче сөгүп салды.

Отурсам эле Ат-Башыга ала качып кеткен күйөөм кирди эшиктен:

- Эмне болдуң сен, көзүңдү карабайсыңбы? Эмне колуңа тийген кызды кое бердиң?

- Ой билбейм, уктап калсам кетип калыптыр.

Ал мурун менден улуу мугалим агама “кулдугум бар” деп барса, агам “жалгыз карындашымды бербейм сага, окутам” дептир. Акчасын албай, ыргытыптыр. “Балам, балалык кылба. Менин дубам бар, сага татыгыдай алым бар, өкүнүп каласың” десе, “өкүнбөйм” дептир. “Сага татыйм” дептир. Татыганы ошол болду агам эс-акылын билбей, жинди болуп калды. Энем байкуш: “Молдо, экөөнү эки жерде кууратып салдың. Тиги дүйнөгө барганда, сени кара эшек кылып минем. Балдарымдын баарын аксатып салдың” деп энем буркурап, ыйлап калыптыр. “Ой мен эмне кудай бекем. Билген жериңе бар” деп коюптур.

Бакыныкына келген көзү ачык аял айтты: “Сиздин үйүңүздө чоң кара киши бар экен. Ал сизди чоң суунун түбүнө чоң темирди кагып, чынжырлап байлап коюптур. Эми эки жакка жылбайсың. Байлап салыптыр” деди. “Кантип байламак эле, мен байланбай эле турам” дедим. Окуп койду да, дуба деген ошол. Ал киши кара сууну чыныга кууп туруп, дем салганда айрандай уюп, кашык тикесинен туруп калчу.

МАЛ МЕНЕН ЖЕР КИНДИКТЕШ

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы

Бир айда уй таанылбай калган

Улуу кызымдын күйөөсү малдар арыктаганда аталарыбыз жайлаган жерге айдап барайын дейт. Айдап отуруп, кечинде араң жетишет. Арыктагы суудан уйу өтпөй наркы өйүздөн жылбай коет. Чарчаган күйөө балам, “өлсө өлөр, өлбөсө өзүнө” деп үйгө барып жатып алат. Эртең менен турса уйу арыктын жээгинде оттоп жүрөт дейт. Анан бир ай өтөт. Бир айдан кийин кызым барат. “Эй, Гүлайым, уйуңду таанып ал, бул уйлардын арасынан” дейт күйөө балам. Уйдун баары эле чалкайып семирип алыптыр. “Ай биздин уй жокко” десе, күйөө балам күлүп, “тетиги уйду кара, ошол биздин уй” дептир. Бир айдын ичинде чалкайган уй болуптур. “Сиздин жер, эң касиеттүү жер” деп күйөө балам бүгүнкү күнгө чейин айтат. Эч жерде мындай жер жок, колуман келсе ден соолукту чыңдоо борборун уюштурсамбы деп коем.

Апилов Мыктыбек, 1955-жылкы, Баетов айылы

Ак-Талаанын өзгөчө эрмени

Францияда бир эдельвейсти тепселеп кетсе, 50 доллар штраф төлөйт экен. Бизде мал жеп жүрөт. Биздин кереметибиз ушул да. Ак-Талаа жөнөкөй чап ооз болгону менен, биздин Ак-Талаанын малындай, этиндей Кыргызстандын бардык жеринде жок. Тамак-аштын калориясы күчтүү, таза, себеби таза чөп жейт, таза жүрөт, суусу таза. Мисалы үчүн, Ак-Теректин суусунун курамында коргошун бар. Ошон үчүн жылкы ылаңдабайт же оорубайт. Көп жерде жылкы ооруп калат, ал эми ошол суудан сугарып койсо, оорубайт.

Бизде эрмен деген өсөт. Мисалы үчүн, малды жакшы өстүрүп билгендер өзүнчө эрмен даярдап коет. Койлорго, жылкыларга, уйларга эрмен берсе, манасөз деген курттары түшүп калат.

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы

Мал элди сактап калды

Союз ыдыраганда Кыргызстанда бир да ширенке чыкпайт экен, жада калса туз чыкпайт экен. Эгер малды таратпаганда, кыргыздар 1936-жылдагыдай ачка калмак. Ошол малды таратып, эл жанын сактап калды. 1992-95-жылдары бир ак койго туз, чай, арагын да алды. Акча жок болуп жалаң ак койго алмаштык. Эгер малды таратпасак, анда Нарын аймагы ачкадан өлмөк. Койду алмашып отуруп жан багышты. Орто жерден соодагерлер ташып келип, кыргыз элин багып кетти.

Керималиев Калкан, 1929-жылкы, Кызыл-Туу айылы
Ат-Башынын чөбү өзгөчө

Ат-Башынын малын Чүйгө алып барсаң жашай албайт, Чүйдүкү Ат-Башыда жашай албайт. Ат-Башынын малына Чүйдүн чөбүн алып келсең түртүп салат, жебейт. Ал эми бул жердин чөбүн Чүйгө барып сатса, тим эле талап алат. Арпадай бул жердин чөбү. Жем бербей гана ошо чөп менен байлап эле семиртет малды. Айрыкча, чочко баккан орустар билип алып, Ат-Башынын чөбүн тындырбай сатып алышат. Эми Ат-Башы, Ак-Сай, Арпанын жылкыларын сойгондо, анын эттери чийкилей эле эшиктен буркурап жыттанып турар эле. Азыр дагы Ат-Башы, Ак-Сай, Арпанын этин жесең укмуш даамдуу, ал эми көлдүкү, чүйдүкү бүт супсак. Майын картөшкөдөй жейсиң, а биздин майды эки тиштегенден кийин жей албай каласың. Эмне үчүн ошондой? Себеби, бизде радиация күчтүү. Ошон үчүн чөптүн, эттин даамы башка, кишилердин өңүн карасаң кыпкызыл.

Мадемилов Дүйшөбай, 1953-жылкы, Терек-Суу айылы
Бизде аба, суу, тамак-аш таза

Ат-Башынын өзгөчөлүгү бизде аба, суу, тамак-аш таза болот. Мисалы, Ат-Башынын кыртышында өскөн картошка башка жерлерге салыштырмалуу таза жана жегиликтүү болот. Эт даамдуу, дарычылык касиеттери зор. Анткени малдар жайлоого чыгып, ал жердеги дары чөптөр менен оттойт. Арпада алтын тамыр, арча, уу коргошун өсөт, ак кодол, аркар оту, мумия бар. Экинчиден, жердин сапаты жакшы, биз ар кайсы уулуу дары-дармектерди чачпайбыз. Жерди кык менен семиртебиз. Бир жылдан кийин аны которуштуруп себебиз. Жер кенен, суу кенен. Малдын эти да, суубуз да таптаза. Сууну канча ичсең дагы ичиң оорубайт. Бирок жылдан жылга аба-ырайы бузулуп, жаан азайып, ысык болуп баратат.

Кайберендин каргышы тийет

Ак-Сайда аркар, кулжа, эчки-текелер бар. Мурдагыга салыштырмалуу саны азайып баратат. Анткени колунда барлар аңчылык кылып, атып, түгөтүп жатышат. Бир күнү баары бир алардын каргышы тийет. Мындан бир нече жыл мурун, атка минерлер келип вертолет менен кийиктерди аябай кырышкан. Аларды жүктөп алып, учуп баратканда кырсыкташкан. Ырас, кийиктин эти дары. Анткени адамдын буту баспаган аскалардан оттошот. Эми 20-30 атпай эле, дарычылыкка деп бир-экөөнү атса болот эле го...

Ал эми Арпада Жез тумшук бар деп эл кеп кылат. Көргөн эмесмин, бирок угушума караганда, киши сымал, б.а. жапайы киши деп айтылат. Жез тумшук чаңырганда аттар кан сийип ийиет дешет.

Муратаалы уулу Нурдин, 1924-жылкы, Баш-Кайыңды айылы
Чүйдөн келген мал түтөгөт

Ат-Башынын абасы башка. Жер үшөдү деп коет, Ак-Сайдын жериндей жер болбойт. Кудай Таала Ак-Сайга чөптүн түрлөрүн, тузду чачыптыр. Ак-Сайга чыккан малдар топуракты эле жейт, ошондо шору канып калат. Ак-Сай жердин соорусу экен. Анын суусу да шор. Колунду жуусаң, кадимкидей кесилет.

Чүйдөн барган малдарды эрте алып барбаса, мал түтөгөт. Жазында анын абасы жумшак болуп калат. Артыкча уй түтөккөндө анын моюну шишип чыгат. Кынданын белинен түз түшүргөндө гана шишик кетет.

Төлөнбаев Ыдырыс, 1945-жылкы, Ат-Башы айылы
Австралиялык койлор көнгөн жок

Акаевдин убагында Австралиядан кочкорлорду алып келди, эки жүз миң долларга. Союздун мезгилиндегидей ак кочкорлор экен, бирок СССРдин ак кочкорундай биздин жерге көнүп кете алган жок. Биринсерин тууду, бирок өсүп өнүккөн жок. Мен да ошого кызыгып, мал доктур досум менен кошулуп, эки кочкорду ар бирөөсүн токсон миң сомдон алып келдик. Ал кезде тамдын баасы 40-50 миң, жылкынын баасы үч миң сом болуп турган. Биз алып келген кочкордун бири бир жылга жетпей эле өлүп калды жана 100 койдон 10-15 эле козудан тукум чыгып жатты.

Түкрөв Турганалы, 1938-жылкы, Байгөнчөк айылы
Ак-Талаада туз көп

Мисалы үчүн, Кочкордон алып келген мал бизде мал болбой өлүп калат. Анткени биздин климатыбыз суук, Кочкорго кар жатпайт. Мен өмүр бою чабан болуп иштегем. Биздин койлорду башка жакка алып барса арыктайт. Ат-Башынын коюнун этине караганда Ак-Талааныкы күчтүү болот. Себеби Ак-Талаа районунда туз көп болот, Ат-Башыда туз жок. Туздуу, тоолуу жердин малынын эти күчтүү болот, анын үстүнө шыбагы, ар түрдүү чөп көп болот. Ак-Талаанын малынан алабыз деп чуркап жүргөнү ошондон.

ТАБИЯТКА ТААЗИМ ЭТКЕН ТАЛАНТТАР

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы

Өмүргө миң жашасаң да тойбойсуң

Өкүнгөнүм – улуу максатка умтулбай өткөргөн жылдарым. Өзүмдүн

“Бул дүйнө” деген ырымда:

Бир берилген бул өмүр,

Бүтпөчүдөй ойлойсуң.

Болбос ишке кор кылып,

Оюнчуктай ойнойсуң.

Шумкар болуп учасың,

Жылан болуп сойлойсуң.

Бир берилген бул өмүргө,

Миң жашасаң тойбойсуң,

Жүз жашасаң тойбойсуң, - дегендей.

Ошол бир берилген өмүрдү максаттуу пайдаланганга жаш кезде көңүл бурбайт экенсиң. Ар кандай турмуштун жагдайына жараша өткөн өмүрүмө өкүнөмүн. Сүйүнгөнүм – ошол элдин сүймөнчүк менен караган көздөрү, менин өнөрүмө, жакшы сапаттарыма ыраазы болгон учурлар. Адамдын бактысы - бул адамдардын мээримине ээ болгон күндөр. Ал эми кээ бир жетекчилердей миллиард акчаларды ташып кетсең дагы, ал бакыт болуп эсептелбейт.

Енисейдин тамгаларын пайдаландым

Алгач мен Токмоктогу маданият агартуу техникумунан маданият кызматкери деген документ алгамын. Анан зарылдыктан улам, 1974-жылдан баштап Ак-Талаа райондук балдар музыкалык мектебине мугалимдик, кийинки жылы директорлук кызматка дайындалгамын. Ошол 1974-жылы Ак-Талаа районунда балдардын музыкалык мектеби ачылды. Музыкалык билими бар, комуз черткен кесипкөй жалгыз мен болгондуктан, жергиликтүү бийлик башчылары райондук маданият бөлүмүнүн директорлук кызматын өткөртүп, музыкалык мектепке жөнөтүштү. Балдарга комуздан сабак бере баштадым. Бирок айылдык балдар европалык нота менен комуз үйрөнө, өздөштүрө албай коюшту. Аябай чайналдым. Кандай ыкма менен үйрөтсөм деп ары ойлонуп, бери ойлонуп жүрүп, кыргыздын малга салган эн тамгалары бар да, ошону аракет кылып көрөйүн дедим.

1500 жыл мурда Енисейдин боюндагы таштарга басылган тамгаларды пайдалана баштадым. Болгону беш эле тамга: бармакты билдирген “б”, сөөмөйдү билдирген “с”, ортонго “о”, аты жокко “а”, чыпалакка “ч” деген тамгаларды билдирген жазууларды пайдаландым. Ошентип ушул ыкма менен балдарымды окута баштадым. Кийин мунун аты Эн Белги болуп чыкты.

1976-жылы шаарга келип, министрликке кирсем, “музыкалык мектептер аралык сынак болот” деп калышты. “Ага мен катышсам

болобу?” десем, “Ой, сен кайдан катышасың, сенин балдарың кичинекей, ал сынакка 6-7-класстар катышат” дешти. “Жок дегенде балдар келип, көрүп кетишсин” дедим. Ошентип министрликтин кызматкерлерин макулдатып, 1976-жылы балдар музыкалык мектептеринин республикалык конкурсуна келип катышып, биринчи орунду жеңип алдык. Сынак Бишкек (ал кездеги Фрунзе) шаарындагы белгилүү Шубин атындагы музыкалык мектебинде өттү. Чындыгында эле сынактын катышуучулары чоң-чоң балдар экен, мен алып барган балдарым 3-4-класстын окуучулары. Сахнага чыкканда баарын көтөрүп, олтургучка олтургуздум. Калый Молдобасанов калыстар тобунун төрагасы экен. Менин балдарым Ниязаалы Борош уулунун “Арсар күүсүнөн” баштап Атай Огомбаевдин “Маш ботоюна” чейин ойношту. Ойноп бүткөндөн кийин фойеге чыкса, ыраматылык Калый байке жүгүрүп келди. Менин балдарымды ар бирин кучактап, “ой алтындарым, ушундай деңгээлге чыгыпсыңар, өмүрлүү болгула” деп куттуктаган. Ошондон кийин өзүмө ишеним пайда болду. Бул ыкма менен үйрөтсөм болот экен деп. Аңгычакты а болду, бу болду, филармонияга келдим, чет мамлекеттер чакыра баштады, балдарды окутканга чамам келбей калды. Ошентип жүрүп инсульт болуп ооруп калдым. Ооруман сакайып, кичине басканга жарап калганда баягы мектепти кайра ачканга туура келди. Ошондо “Ага хан” фондусу беш жылдык каржылоо менен балдарга комуз үйрөтүү үчүн Бишкекте музыкалык чакан ийрим ачып берди.

Эн Белгиден чыккан шакирттер

Ондой бала тарбия алышып, азыр республикадагы эң кыйын комузчулар болуп чыга келишти. Мен окутуп жүргөн кезде эле алар Парижге, Стамбулга чейин барып келишти. Менин окуучуларым бүгүнкү күндө деле өкмөттүк бардык концерттерге чакырылып, катышып, эл ичинде көптөгөн ийгиликтерди жаратып келишүүдө. Эки жыл мурда Кристенсен фондунун (АКШ, Калифорния) башчысы Эржен айым өзү дагы, ата-энелери дагы музыкант экен, менин окуучуларымдын комуз черткенин көрүп, “Сизге кандай жардам керек?” деди. Өзүмдүн жугумдуу нотамды айтсам эле, Айгине маданий-изилдөө борбору аркылуу ошол Эн Белгини толуктап, кагаз бетине түшүрүп, диски кошулган китеп кылып чыгардык.

Жогоруда айткан китеп ар бир окуучуга керек экен. 2012 жылы 15 мугалимди үйрөткөмүн. Эки жуманын ичинде эле үйрөнүп алышып, дегеле колуна комуз кармабаган мугалимдер “Айгине” деген комузчулар тобун дагы түзгөнгө үлгүрүштү. Андан кийинки жылы 16 мугалимди окуттым. “Эки айдын ичинде эле окуучуларыбыз комузду өздөштүрдү. Бул ыкманы республика боюнча жайылтуу керек” деп демилге көтөрүп жатышат. Кыргыздар ушундай эл экенбиз, өз баалуулуктарыбызды бирөөлөр бааламайынча кебелбей жүрө беребиз. “Суу ага берет, күн чыга берет” сымал. Ал эми музыка дүйнөсүнүн кыйындары, чогулган жерде кыргыздар комуздун күчү менен королго айланабыз. Кайсы

мамлекеттен келбесин “фантастик, вери гуд” деп айтып, бизди тегеректеп, комузубузду, колдорубузду кармалап, барган жерибизде сыйдын төрүндө кыргыздар болобуз.

Илгери советтик мезгилде Москванын симфониялык оркестри менен Самара Токтакунова башында турган комузчулар ансамбли Америкага барышты. Алар жаңылык катары симфониялык оркестрди кошуп алышкан экен. Бир эле концерттен кийин комузчуларды бөлүп алышып, 90 күн Американы кыдыртып чыгышкан. Ошондо биз комуздун баркы эмне экендигин билгенбиз. Же болбосо “комуз деген фольклор, бул өлө турган, жоголуп бараткан нерсе. Эмне кыласың комузду, андан көрө фортепиано, аккордеон, баян, скрипка ойно” дешчү. Ошол багыттагы ойлор бүгүн деле жоголо элек. Мисалы, биздин консерваторияда Батыштын музыкасынан сабак берген мугалимдердин айлыгы фольклордон берген педагогдордукунан жогору. Иш жүзүндө биздики жогору турат, айлыкка келгенде тигилер жогору.

Колдо бар алтындын баркы жок

Бизде радио, телевидениеден 1940-50-жылдарга чейинки чыгармалар уктурулбай калды. Ал эми четке барганда, мисалы үчүн, өзүм күбөмүн, азыркы музыкаларды алар эч тыңшабайт. 1997-жылы Франциянын “OKORA” мамлекеттик радиосу менин черткен күүлөрүмдү дискке жаздырып алышып, азыр дүйнө жүзүнө сатып жатышат. 2001-жылы ЮНЕСКО салттуу музыка боюнча дүйнөлүк сынагын уюштурду. Он бир мамлекеттин өкүлдөрүнөн келген калыстар тобу сынакты баалап олтурушту. Эми анын арасында жалаң академиктер экен, баары ак чач, сексендин айланасындагылар. Ошолор ырчылардын сынагынан кийин, мени алып калып, атайын суранышып, конкурстан сырткары эки саат мени угушту. Аларга мен салттуу, тарыхый, той күүлөрү боюнча түшүндүрмө бердим. Ошондо алар конкурстан сырткары ЮНЕСКОнун 4000 доллар байгесин берип, салттуу музыкаларды байыркы үлгүлөрүн таза сактап, чебер аткаргандыгы үчүн “Салттуу музыканын чебери” деген сертификат беришти. Мен деле өзүм бүгүнкү ырларды ырдасам, аны кабыл алышпайт. Бүгүн биздин радио менен телевидение батыштын музыкасын кечке чейин көрсөткөндөн көрө (ал деле керек дечи), анык кыргыздын жүзүн тааныта турган жол быякта деп башын бурганда, жаштар Мусанын, Токтогулдун ырларындай шумдуктуу чыгармаларды жаратууга аракет кыла башташат. “Аракет бар жерде, берекет бар”.

Чыңгыз Айтматовдун “Кылым карытар бир күн” романындагы Сабитжандар көбөйүп баштады, нары жагында эч нерсеси жок, орустардан үйрөнүп алган нерселерди сайрап, билимдүү болуп, ал эми нукура маданиятты сактаган Казангап менен Эдигейлер киши катарына санабаган көрүнүштөрдү көрүп, баарыбыз чоңойдук. Ошол агым бүгүнкүгө чейин токтой элек.

2007-жылы “Улуу баян” деген тарыхый китепти жазып чыгардым. Аны Кыргыз Эл жазуучусу Кеңеш Жусупов 2003-жылы окуп, рецензия жазып берген. Бул пикирлер китептин илимий баалуулугун аныктап

турат. Ушундай нерселер жаштардын акыл тутумуна жетсе, анан жанакы арабча кийинип, арабча сыйынып, орусча кийинип, орусча сыйынгандардын саны кыскарып, жаштар бери бурулат. Албетте, 600 беттик китепти окуу кыйын, ошон үчүн 70 бетке ылайыктап, кыскартып, фараондор доорлорунан баштап биздин тарыхты чагылдырган сүрөттөрдү көбүрөөк кылып даярдап жатамын.

Касиеттеримди сезем, бирок элес албайм

Сахнага элес албай эле чыгып кете берем. “Ата-бабалардын арбагы колдосун” деп. Четке барганда деле ошондой. Түркияга жазуучулар менен артисттер бирге барып калдык. Жазуучулардан Шүкүрбек байке бар. Измир деген шаарда спорт сарайын “капка” деп коет экен. Манаста капка деген сөз бар, капкалуу шаар дегенди билдирет. Ошону унутуп, бүгүн спорт сарайы деп калдык. Капка деген сөз эч кимде жок. Ошо спорт капкасында 3-4 миң киши отурат. Концерттер дайыма ошондой кеңири жерде болот, эми ал жерде 60 миллион эл бар да. Анан концерттен кийин 500 киши, өзгөчө байбичелер жаш балдары менен, кезекке туруп тегерете колумду өөп, этегимди көздөрүнө сүртүп, ортосуна коюп алышчу. Менин чоң чапаным менен чоң калпагыма таасирленип жатат го деп ойлоп коём. Түрктөр ошентип кабыл алат экен. Эсенгул Жумабаев деген жетекчибиз, композитор, биринчи көргөндө эси чыгып калыптыр. Баары тегеректеп жатса “эй, булар сени эмне кылып жатат?” деп. “Ай коркпо, булар ушундай кабыл алышат” дедим. Ошондой нерселерди көрүп, чын эле бир касиетим бар болсо керек деп ойлойм.

Асаналиев Токтобек, 1975-жылкы, Ача-Кайыңды айылы

Эт жеп, кымыз ичип чоңойгон балдарданмын

Чабандын баласы болгондон кийин табият менен өтө тыгыз байланышта өстүм. Ышкындын солкулдагын терип, кемирчек казып, жөргөмүш деген чөп болор эле, аны терип каймакка малып жечүбүз. Бала кезим тоо арасында, жайлоодо өттү. Эт жеп, кымыз ичип чоңойгон балдарданмын. Туулган жердин топурагы алтын да, канча убакыттан бери шаарда иштеп, жашап турганыма карабай айылымды, чаң ызгытып чуркап ойноп жүргөн жерлерди, журтумду сагынам. Быйыл жайында он күнчө жайлоодо болдум. Ат минип алып көп жерлерди кыдырдым. Бугум чыгып, сагынычым тарап, кадимкидей дем-күч алып келдим. Береке, куттун баары айылда.

Эл-жеримди даңазалагым келет

Акыркы кезде ата-эне, эл-жер жөнүндөгү ырларга көбүрөөк басым жасагым келет. Чыгармачылыктын жүгүн артырган соң ушул ырларым аркылуу эне-атага, мекенге болгон чексиз сүйүүмдү айткым келет. Менин тегимде өнөр артынан сая түшкөндөр болгон эмес, бирок чоң атам Асаналы өнөрдү баалап, сүйгөн.

Ат-Башыдан чыккан Торгой деген кыйын комузчу болгон экен. Ал Карамолдонун тогуз кайрыгынан бир гана кайрыктан жаңылып калган дешет. Өзү аябай кежир киши болчу дейт. Жокчулук экенине карабай

чоң атам балдарыма өнөр жуксун деп ошол Торгой комузчуну үйгө алып келип сый көрсөтүп комузун черттирчү экен.

“Боогачың сенин болоюн”

Мени элге ырчы катары сөзү Акбар Рыскуловго, ал эми обону Калмурат Рыскуловго таандык “Боогачың сенин болоюн” деген ыры таанытты. Аны ырдап жатканда көз алдыма эки жаштын бири-бирине болгон махабаты тартылат. Экөө тең манап насилинен, бирок ата-энеси бири-бирине каршы чыгып, эки жашты үйлөндүрбөй коюптур. Кызды башкага турмушка беребиз дегенде Боогачынын күйүп ыйлаганы элестейт. Аркы өйүздөн, берки өйүзгө деп жатпайбы, тоонун үстүнө чыксаң, ошол жер алаканга салгандай көрүнүп турат. Карагай чери, агын суусу Сары-Коо талаасына чыксаң көрүнөт, ошол жер көз алдыма тартылат, туулган жеримди элестетем.

Талма бий – байыркы өнөр

Кийинки кезде талма бийдин тарыхына, мүнөзүнө кызыгып жүрөм. Бул бий тээ аталарыбыздын комуз күүсүнө бийленген экен. Шалактап, сынып бийлешет. Карап көрсөк бийдин кыймыл-аракеттери адамдын бардык булчуңун иштетет экен. Демек, ден соолукка пайдасы чоң. Азыр Казакстанда ошол бий мода болуп жатат, кара жорго деп. Бул Манастан да улуу экен, тээ илгерки кыргыздардан келе жаткан өнөр десек болчудай. Дегеле кыргыздын өнөрү, кыргыздын маданияты нечендеген кылымдардын кыйырын басып келди го. Ата-бабаларыбыз бийик сепилдерди, кооз сарайларды, пирамида менен монументтерди курбаса да, бизге сууга жуулбас, отко күйбөс, не бир алааматтарда кыйрабас Улуу сөз мурасын - Манасты жаратып калтырып кетти. Көкүрөгүндө сыры, көмөкөйүндө ыры болгон үчүн кыргыз рухий байлык чогултуп, каада-салтын бек тутуп ушу күнгө келди. Каада-салтыбызды, маданиятыбызды аздектей албасак, биз эч ким эмеспиз.

Кыргыз менен табият дилдеш

Түпкүлүгүндө байыркы кыргыз Теңирге, Көккө, Күнгө, Отко сыйынган эмеспи. Ошондон улам чыккан каада-салт, ырым-жырым ушу күнгө чейин сакталып келди. Илгери кыргыздар эртеңкисин көкүрөгү менен көрүп, сезими менен туюп жашаган эл болгон экен. Бу да болсо элибиздин көчмөндүүлүгүнө, мындан улам табият менен ымалалаш болгондугуна байланыштуу болсо керек. Ошон үчүн көр оокатка байланбай, ашыкча дүйнө топтобой топукутуу болгон. Ал эми азыр баарыбыз көр педенчиликке азгырылып, майдаланып кеттик. Ошондуктан бизден улуу касиет кетти, жок болду.

Касымова Залина, 1986-жылкы, Бишкек шаары

Кыяктын үнү адамдыкына окшош

Кыяктын үнү болсо, деги эле кандай күү болбосун, мундуу болобу, көңүлдүү болобу, анын үнү адамдыкына окшош. Эгер кыякты жакшы тартса, адам сүйлөп жаткандай болот. Нотасы бар. Бирок мен жеке өзүм нотасы жок үйрөнгөм. Себеби Мукаш Абдраев атындагы музыкалык

мектепте окуп жүргөндө менин устатым Б.Турбаев сабакта нотасы жок үйрөтүп, “транска киришиң керек, күүнү мындай элестетишиң керек” деп, ар бир күүнү түшүндүрүп берчү. “Мисалы, Керме-Тоо күүсүн алалы. Бул Керме-Тоо, сен элестетишиң керек, жайылып жаткан тоону, жашыл биздин жайлоолорубузду, ар бир суунун агышын сезип тартышың керек” деп, үйрөтчү. Анан бетме-бет отургузуп алып, мисалы, бир саат сабак болсо, бир саат нотасыз эле, ал мага көрсөтүп берет, мен аны кайталап, туурап, ошентип үйрөнгөмүн. Бул нерсе дагы абдан жакшы экен, себеби мен кыяктын эки түрүндө үйрөндүм. Эки кылдуу кыяк, анан төрт кылдуу кыяк. Анда биз нота менен эле ойнойбуз. Кадимки скрипканын репертуарынан алып, ошо нота менен ойнойбуз. А берки, кийинчерээк чыккан кыяк, оркестрлерге ылайыкташтырылган кыяк да. Ошол аспаптан айырмалап, агай мындай дечү: “Мисалы, силер нота менен үйрөнсөңөр, квадратка түшүп каласыңар, нота менен ойноп, аны элестетип, бүт элесиңердин баары нотада болот деп. А кыл кыякта болсо силер так ошо күүнүн маңызын, эмне жөнүндө болуп жатат, ошону түшүнүп туруп, тартышыңар керек” дечү. Агай бизге чын эле көп нерселерди үйрөтүп жүрдү. Агай өзү теоретик, бир убакыттарда изилдөөчү да болуп жүрдү. Негизи скрипач болуп баштаптыр, анан изилдеп жүрүп, кыякка кызыгып, кыяк тартып калган экен.

Үйдө ойногондо транска түшүп тартам

Кыякты тартып жатканда ал анын ээсинин абалына, чөйрөнүн аурасына жараша ойнолот. Бирок концерттерде ар кандай учурлар кездешет. Кээде аябай деле транска кирбейсиң, себеби аткарууга болгону 4-5 мүнөт берилет. Кээ бир учурда аябай эргип, чөйрөнү такыр унутуп калган учурлар болот. Бирок бизде концертке келгендер бир аз ызы-чуурак болуп олтурушат. Ошол нерсе көңүлдүн баарын алып салат. Так ойноп жаткан учурда, алаксып кетесиң, андай учурда транска кирүү мүмкүн эмес. Мисалы, транска түшкөн учурда үйдө ойноп отурганда болот. Ойноп, мен аябай кирип кеткенде, бирөө кирип келсе же сөз айтса, чочуп кетем. Ошондой учурлар болот. Кээде ойногум да келбейт чынын айтканда. Негизи бул менин көңүлүмө жараша болот. Өзүңдүн ички дүйнөң тынч болуп турса, баардыгы ток пейил болуп, иштин баары жакшы жүрүп турса, ошондой учурда жакшы болот. А эгер, тескерисинче, бир нерсеңди кечке ойлоп, бир нерсеге ойлонуп жатсаң, ойдун баары ошол жакка кетип, такыр музыка ыгына келбейт.

Мага мисалы үчүн, “Жусуп менен Зулайка” деген күү жагат. Ал күүнүн уламышын бир аз унутуп турам, бирок, бул жерде Жусуп деген кедей үй-бүлөдөн болот, а Зулайка болсо бай-манаптын үй-бүлөсүнөн. Мааниси сүйүү тууралуу.

Сахнага чыкканда терс энергияны сезем

Сахнага чыкканда олтурган адамдардан чыккан оң жана терс энергиялары сезилет. Андай учурлар көп эле болот. Негизи аурага көп нерсе байланыштуу. Мисалы, ойноп жатканда, бизде кыргыздарда бар го, сүрөп отурган, ошондо эргип, ого бетер күү күчөйт. А кээде

ызы-чуу болгондо, бат ойногонго шашылам. Анткени жан-дүйнөгө андай нерсе көп жакпайт, күү жөн эле аткарылып калыш керек болуп калат. Мисалы, бир концерт эсимде, ал концерттен жөн эле рахат алгам. Бул Парижде өткөн. “Дивас” деп аталган концертке жалаң аялзаты катышкан. Биз Кыргызстандан комузчу Гүлбара эже экөөбүз барганбыз. Мен күү аткарып жатканда ушундай тынч болгон. 1000 киши баткан чоң зал болчу. Бирок ошол учурда чымын учуп жүрсө, чымындын үнү угулган. Ошондой учурда берилип ойнойсуң. Тынч, биринчиден, экинчиден, акустикасы да абдан жакшы болчу. Мисалы, микрофондун ар бир үнү билинип турат, сезилип. Кээ бирде техникасы начар болуп калса, кыяктын өзүнүн үнүн бербей, тескерисинче, бузуп берип коюшу мүмкүн. Мага көбүнчө кыякты микрофонсуз ойногон жагат, анткени, микрофон да бир топ үндү бузуп коюшу мүмкүн. Көп адамдар таң калган учурлар болгон, “микрофонсуз ойногондо кыяктын үнү башкача болот турбайбы” дешкен. Чын эле өзүн жакындан укса, башкача үн берет. Ал эми телевизордон көргөн бир аз башкача. Оркестрде төрт кылдуу кыяктар ойнолот. Тирүү куйруктан алынган кыяк эки кылдуу.

Мусабеков Аскат, 1985-жылкы, Ак-Моюн айылы

Табияттын койнунда чоңойдум

Бала кезимде чоң атам менен жайлоого көп чыгып, табияттын койнунда болуп, жаратылышка жакыныраак чоңойдум. Негизи бул Кудай Таала берген бир белек болуш керек. Атам өзү музыкант болбосо дагы, комузду, аккордеонду жаш кезинде ойногон экен. Азыр дагы кармап калат. Таятам дагы комуз чертчү. Уулу таякемдин атайын музыкалык билими бар, аккордеон бөлүмүн Оштон бүткөн экен. Ал музыкант, обондору бар. Мүмкүн тайларыман бир аз өткөндүр. Буга чейин тууган ичинде шыктуулар бар болчу экен, бирок башка жолду тандап кетишиптир. Кесибимди тандаганга себепчи болгон Сыймык Бейшекеев болду. Эң негизгиси, ырчы болуп калыптанышыма чоң күчүн жумшаган, жардамын берген, жол көрсөткөн устатым Улукмырза Полотов. Анткени көпчүлүк учурда, кээ бир ырчылар, мен кичинекей кезимде ыңаалаганда эле жагымдуу ыйлачу экемин, музыканы угуп жатып уктап калчу экемин дешет. “Кийин чоңойгондо ырчылар оозуна түкүрүп койсо ырчы болот” дегендер көп, мен буга кошулбайм. Анткени азыркы заманда билим алмайынча бийиктикке, ийгиликке жете албайсың. Кайсы тарапты беттесең да, “чымчыкты сойсо да, касапчы сойсун” дегендей, ошо тараптагы адистердин сабагын алмайынча ийгиликке жете албайсын.

Табият өзү музыка

Жаратылыштын, табияттын өзү музыка. Билинбеген, биздин кулагыбызга угулбаган улуу күчтөр бар. Ошого сугарылып, чоңойгон бала, кийин сөзсүз түрдө элдик ыр, элдик фольклор жагын тандайт. Анткени шаардык бала менен айылдын турмушунда чоңойгон баланын айырмасы асман менен жердей. Ошондуктан элдик чыгармага дагы жакын

болушумдун бир себеби ушул. Экинчиден, Улукмырза агай менин үнүмдү ачып, туура жол көргөзгөн. Бала кезимде эле кой кайтарып жүрүп, кыңылдап ырдачумун. Ошол эле биздин Муса, Атай залкар аталарыбыз мугалими жок эле бирөөдөн комуз көрүп үйрөнүшсө, бирөөдөн тарбия-насаат алып өздөрүнүн эмгеги менен жетишкен. Негизи алар тубаса таланттар. Мисалы, Муса атабыз жөнүндө жазылган тарыхта, ал кой кайтарып жүрүп, торгойдун сайраган үнүн угуп, ошону туурап үнүн сайратып, үнү коюлуп калган. Кийин декадага барганда Италиядан келген чоң профессор айткан экен, “бул кайсы консерваторияны бүткөн?” деп. “Бул консерваторияны бүткөн эмес, жада калса нотаны да тааныбайт, өзүнүн Кудай берген таланты” дешкенде аябай таң калган экен. Негизи бул көчмөн элдерге тиешелүү нерсе болуш керек. Анткени, өзүңүздөр билгендей, Европада сөзсүз түрдө академиялык билим алыш керек, сөзсүз түрдө бир чоң академияны же консерваторияны бүтүрүш керек. Ошондон кийин көптөгөн эмгектенүүнүн натыйжасында бир чоң бийиктикке жетишип жатпайбы. Азыркы замандын талабы ошондой, анткени музыкант болгондон кийин, сабаттуураак болуш керек деп ойлойм. Биз көчмөн эл жаратылыштын койнунда чоңоюп, жерибиз, суубуз, абабыз, чөптөрүбүздөн бери ушунчалык таза, дарылык касиети бар. Ошондой жерде жашаган эл, калк сөзсүз түрдө улуу таланттарга ээ болот.

Адамдын руху биз аткарган чыгармаларга көз каранды

“Кудай Тааламдын чүчкүрүгүнөн жаралган” деп чыгармачыл адамдар тууралуу айтышат. Ошондой эле ал адамдарды “Кудай Таалам сүйгөн пенделер” дешет. Кээ бир учурларда ыр-күү шайтандын иши деп айтылат. Буга мен кошула албайм. Анткени кээ бир карапайым, жөнөкөй адамдар бир нерсени түшүнүш үчүн китеп окушат, кээ бирөөлөр театрда барышат, спектакль болбосо кино көрүшөт. Ал эми кээ бир адамдар бар, ошол түшүнө албай жаткан нерсени ыр аркылуу, чыгармачыл аркылуу, же күү, же ыр, же дастан, терме аркылуу түшүнүп калышы мүмкүн. Бул биздин кандай чыгарманы аткарып жатканыбыздан көз каранды болуш керек. Элдин табитин буза турган, элдин кыжырын келтирген, жинди кыла турган музыкалар бар, колдон келишинче андай нерседен алысыраак болуш керек.

Биз адамдын дилин тазарта турган, адамдын жүрөгүн жумшарта турган, көңүлүн агарта турган ырларды, т.а. жүрөгү муз, таш болгон жүрөктөрдү жибиткендей чыгармаларды тандап, жакшы аткара билишибиз керек. Ошону менен адамдарды өзүбүзгө тарта алабыз. Бул биздин чыгармачылыктагы чоң касиеттердин бири. Мен ушул нерселерди касиет деп түшүнөм. Ал көзгө көрүнбөгөн күчкө ээ болуш керек. Элдин баарын өзүнө тартып ала турган ырчылар болот, мейли залда 200 киши олтурсун, мейли 1000 киши олтурсун. Мисалы, бизге жеткен Саякбай атабызды алалы. Ал Манас айта баштаганда элге аралашып, уккандан кийин бир мүнөт болобу, эки мүнөт болобу, уккан адам кошо сүңгүп кирип кетчү экен. Ушунчалык үнүнүн бийиктиги, анан техникасы

ошончолук эле да. Ал эми Сагымбай атабыз Манас айтып жатканда, колдорун кайсы тарапка жандаса, эл дагы ошол тарапка очу экен. Бул деген элди арбап алганы. Ошончолук күчкө, касиетке ээ болгон экен.

Үндү эркелетпей багыш керек

Үндү багыш керек. Улукмырза агайым көп айтат, үндү бакканда өтө эрке кылбагыла деп. Ырдаганга бир-эки күн калганда жакшы күчтүү-күчтүү тамактарды жеп, жакшы уктап, жакшы эс алыш керек. Анан эң негизгиси, ойлонбой, коркпой ырдаш керек. Бийик ноталарга келгенде, “муну кантип алам” деп ойлонсоң, ошого жетпей каласың. Андан көрө, адамдын, ырчынын, менин оюмча, үнү менен ошол кездеги психологиялык абалы экөө бир эле болгондо жакшы аткарылат.

Тилегенова Үмүт, 1971-жылкы, Ат-Башы айылы **Асмандын алтынындай көл**

Өткөн жылы биринчи жолу Соң-Көлгө баргам, бир баатырга эстелик койгондо. Жолу абдан татаал экен, кырлардан, зоолордон, мөңгүлөрдөн өтүп бардык. Көрсө, Соң-Көл асмандын алтынындай көл тура. Ал жерге барганда бир башкача энергетика келди. Анткени чыгармачыл адамдар сезимтал болобуз. Кечинде той болду, концертине катыштык, ат чабыш, күрөш болду. Боз үйлөр абдан көп тигилиптир. Көлдүн жээгинде толтура боз үй турса сонун көрүнөт экен. Мурунку кылымдан азыркы кылымга өткөндөй болдук. Кээ бирлер көлгө түшүп жүрдү, биз колубузду эле жуудук, анткени көлдөн бир жакшы энергетика келип жатты. Орусча айтканда, “озеро духов” сезилди. Ал жакка жакшы ойлор менен барып, жакшы ойлорду тилек кылып, анан жакшы ойлор менен кетишиң керек деген сезим келди. Баратканда да, келатканда да куран окудук. Мен куран окуйм. Анткени менден эки жаш кичүү сиңдим 20 жашында кайтыш болгон. Ошондо куран окуганды үйрөнгөм. Азыр дуба десең, башкача ойлоп калышат, мусулманчылыкта дубанын күчү зор, адамды жакшылыкка алып келген.

Таенем бүбү бакшы болгон

Чоң таенебиз бүбү бакшы болгон экен. Жабылып турган эшиктен чыгып кетип, түн ичинде Манас айтканда, “мени эшикте бир нече баатыр угуп жатат, текшерип, туура айтып жатамбы же туура эмеспи” дечү экен. Түндө эшик бек болсо деле таенем жок болуп кетчү экен. Анын аты Жантоко кызы Ырысжан. Эртең менен эле кайра келип калат. Атам сураса “Чеч-Дөбөгө алып барып кел деп, ошол жакка алып барып келишти” деп айтып калышчу. Ат-Башыдагы Чеч-Дөбө мазарына төрөттөн кыйналган аялдарды алып барып, таенем жардам берип, жеңил төрөтчү экен. Катуу ооруган аялдарга да жардам берген. Эгерде райондун эки жагында эки оорулуу адам болуп, бирөөсүнө өзү бара албаса, камчысын берип жиберчү экен. Ошондо да камчысынын касиети менен аялдар кыйналбай төрөчү. Ал киши көрчү экен.

Кээде түн ичинде бирөөлөр келип алып кетем десе, “мен барбайм, чарчадым” десе, кандайдыр бир күч таенемди Ат-Башы суусунун

ортосуна таштап койчу экен. Таятам бир нече жолу таенемди араңдап тургузуп алып келген. Ошондо таятамдын аты агып кеткен экен. Ошол окуядан кийин “жок, мен өзүм барам” деп сөз берген. Таенемдин касиети абдан чоң, күчтүү болгон дейт апам. Касиетин таежелериме көчүрөйүн десе, алар көтөрө албай коюптур. Абдан чоң касиет экен. Ошентип бир таеже көчүп, ал көтөрө албагандан касиет кайтып кетиптир. Бирок өзүмдүн апамда кыргызчылыгы бар. Мисалы, тамагы ооруган балдардын тамагын көтөрөт. Колун салып бир нерсе кылат. Анан балдар жакшы болуп кетет. Балдардын жүрөгүн көтөрөт.

Апамдын айтуусу боюнча, таенем өзүнүн өлөөрүн билген. Эртең менен жакшынакай туруп эле, “мен мынчада кайтыш болом, жай деле бат эле казылат, мага даяр болот, койду союп, мени койгондон кийин, эт жегиле. Ошондо баары жеңил эле болот” деп айткан имиш. Союлган койдун сорпосуна чыпалагын салып, этинен ооз тийип, “мен жата турайынчы” деп кете берген. Биринчи күнү коюп, экинчи күнү куран окутуп, анан барышса, мүрзөсүнүн кичине бир жери ачылып калган дейт. Элдер айтышыптыр, бейишке кетиптир деп. Биз совет доорунда чоңойдук, Кудай жок деп. Апам ушундайларды айтып берсе мага жомоктой сезилчү. Бүгүнкү күнү мындайлар көп эле болуп жатпайбы. Азыр толугу менен айта алабыз Алла Талаа бар экенин, ошонусуна тобо кылабыз.

Жеке сезимдер

Дагы бир окуяны айтып берейин. “Нукура кыргыз” деген долбоорго катышып калдым. Ошо долбоордо Кара-Кулжада, бир чоң таштын үстүндө туруп, анда КТР жакшы көрүнсүн деп, фантазияларын келиштирип, тартышты. Кечинде сүмөлөк бышырдык, ырдадык, орто ченинде Манас айтылды. Ошондо Рыспай Исаков Манас айтып жатканда, башкача сезим келди, тегерегибизде биз жалгыз эмес сыяктуу. Толкунданып, корккон сыяктуу болдум. Бир эле мен эмес, бир топ адам ошондой болуп турду. Ошондой эле сезимди мен “Нукура кыргыз – 2” тартылганда байкадым. Мен конок катары баргам, ошондо Дөөлөт аттуу манасчы Манас айткан. Аны да сурап айттырдык, анткени эки жагыбыз жайлоо, тоо, суу, тим эле керемет. Селкинчекке түшүп, жаныбызга от жактырдык, шырдак салып олтурдук. Мен кызыгып угуп жатсам, башкалар уктап калыштыр. Дөөлөт эч кимге көңүл бөлбөй Манас айтып жатат, мен угуп олтурам. Түнкү саат эки болушу мүмкүн. Бир убакытта өзүмө келсем, денем дүркүрөп, бир коркунуч болгондой болду. Ошондо да бир сезим келди, зоодо чоң баатырлар аты менен тургандай болду. Мен деле Дөөлөттөй эле эрип калыптырмын. Дөөлөттү эптеп жатып ойготконбуз. Ал аябай эле берилип айтып жаткан экен. Ошондо эстедим, апамдын айткандарын, “таенең Манас айтканда чоң баатырлар келип, мени угат деп айтчу” дегенин.

ТАБЫШМАКТУУ ТҮШ-АЯНДАР

Абдрахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы

Оомат оогон түштөр

Түш аян көп алам. Эң кызыктуусу мен бала кезимдеги түш бүгүнкү күнгө чейин эсимде бар. Анткени ошо түштөн кийин эртеси атам айылдын баарын чогултуп, кой союп, түлөө өткөргөн. Анда кичинекей болчумун, 3-4-класста окуп жүргөм. Комузду катуу чертип жүргөн кезим. Уктап жатсам, түшүмдө биздин үйгө Токтогул келип калыптыр. Токтогул ата ак көйнөк, ак шым, ак дамбал, бутунда маасысы, башында тебетейи, чепкенин дем белине жаап алган. Кыш кызыл өрүк комузун чертип жатат. Элдин баары тегеректеп олтурат, арасында атам да бар. Анан бирөө айтат, “ай Токо, бул балабыз да комуз чертет” десе, “кана, чертип көрчү” деп комузун бере койду мага. Комузун биртике черткенден кийин эле шак комузун кучактап алып, эшикке жүгүрүп чыгып, Соң-Көлдүн мелмилдеген талаасында учуп-күйүп качып бара жатам. Токтогул ата артыман кыйкырганы да угулбайт, кубалаганы деле билинбейт. Ошо талаа менен учуп-күйүп жүгүрүп бара жатып ойгонуп кетсем, жүрөгүм жарылайын деп катуу согуп жатыптыр. Анан эртең менен туруп, атама ушундай түш көрдүм деп айтсам, “аааа, сени Токтогул колдойт экен, сен балам, жөн киши болбой калдың”, деп коюн союп, элдерге түшүмдү жоруттурган. Бул түш 1957-жылдары эле. Анан Ыбырай ата белине чейин чечинип алып, мени көтөрүп жүргөнүн көргөм, Муратаалы ата тегеректеп жүргөнүн көргөм.

Адыраңова Курманжан, 1958-жылкы, Бирлик айылы

Түштүн мойну ичке, башы чоң

Биздин директор Тамара деген эже рак оорусу менен ооруп, сарсанаа болуп жүрдү. Операцияга жарым ай калганда “сенин оозуң жакшы эле, түш жооруп берчи” деди. “Төрт тарабымды аска зоо курчап турат. Чыга турган жер жок, эч жака чыга албай калдым. Бирок асман көпкөк, күн тийип турат” деди. “Түштүн мойну ичке, башы чоң, кайсы жакка жоруса, ошол жакка кетет” деп бекеринен айтылбайт. Эми муну кандай кылам деп, ой жүгүртүп баштадым. Эки кыз, эки эркеги бар эле. “Эже, сиздин балдарыңыз чептей болуп төрт жактан колдоп турат, Кудай буюрса, күн тийип, асман ачык болсо, сиз жакшы болосуз. Операциядан жакшы болуп балдарыңыздын жакшылыгын көрөсүз” десем, “оозуңа май, майлап берем бул түшүмдү” деп калды. Операциядан айыгып келип, баягы айтканын аткарды. Дегеле кыргыздын каада-салтын, ырым-жырымын жасай жүргөн жакшы.

Асаналиев Токтобек, 1975-жылкы, Ача-Кайыңды айылы
Кыргыздын энчисине бүткөн касиет

Түшкө, аянга, кайып дүйнөгө ишенем. Бул, менимче, кыргыздан бөлүп алгыс нерсе. Кыргыз насилинин бир албан айдыңы. Түшүнө карап иш кылып, аян алып улуу баян айтуу - кыргыздын энчисине бүткөн касиет. Мен Ашым Жакыпбековдун кара сөз түрүндө жазылган “Теңири Манас” романын да, Жайсаңдын айтканын аян аркылуу алып жазган Бүбү Мариям эженин “Айкөл Манасын” да окуп чыктым. Эки чыгарма тең менин акыл көрөңгөмдү тереңдетти, көз карашымды өзгөрттү. Андагы адамдардын кемеңгерлиги, даанышмандыгы, эртеңкини көрө билген зиректиги, анан да кайып дүйнө менен эриш-аркак жашагандыгы мени таң калтырды. Биз канчалык орусташып, арабдашып кеткен күндө да кайып дүйнөнү жокко чыгара албайбыз. Буга учугу уланып келаткан манасчыларыбыз күбө.

Жапаров Акылбек, 1964-жылкы, Бишкек
Аян түштөр болот экен

Бүбү Мариям эже “Жайсаңды” жазса, аныкы туура эмес, биздики туура дегендер көп чыгып жатат. Ал кишиге деле аян берилип, 12 томдук китеп жазып жатат. Бекеринен жазган жок. Аян түштөр болот экен. Эки окуяны айтып берейин. Биз Чоң-Арыкка жума намазга барып жүрөбүз, 2005-жылы 8-мартта Бишкектен бир кудаларыбызга барып калдык. Анда Кыргызстанда ызы-чуу болуп жаткан эле. Кудалар менен чогуу бир үйдө отуруп калсак, ошо жерде бир киши бар экен. Азыр аяш болуп калды, биз катышып жүрөбүз бири-бирибиз менен, анын баласы да мага өкүл бала болуп калды. Ошо киши айтып калды, “Акыл байке, Сизге айтып берейин, эт келгиче. Мен дагы политехти бүткөм, коммунист болгом, көп эле нерсеге күлүп коюп жүргөм” деди. Таштарын ыргытып “байке, азыркы бийликтики чатак” деди. “Эмне болду?” десем, “мына көрүнүп турат, Акаев менен Танаев, койлордун ортосунда, чынжырлар менен балчыкта тизелеп турат. Осмонакундун чынжыры жок, бирок тамга жабышып турат. Бир кезде эле, короо ачылып кетип, ак кой, кара кой, эчки, мал тебелеп кетти” деди. “Анан эмне болду байкуштарга, өлүп калдыбы?” десем, “жок тирүү эле, бирок алар кетип калган” деди. Ошондо 8-март эле.

24-мартта революция болуп, биз он уктасак түшүбүзгө да кирген эмес, Акаев качып кетет деп. Бул бир окуя. Экинчи окуя, 2010-жылы жума намазга Мамбетов Асан менен барчу элем. Кувейттен бүтүп келген жаш молдо, анан ошо айтып калды, “Акыл байке, жума намаздан кийин калып калсаңыз” деп. Жума намаздан кийин калып, экономика жөнүндө айтып берем балдарга, алар мага ислам жөнүндө айтышат. Бири-бирибизге акыл-насаат үйрөтүп жаткан кез болчу. “Бүгүн андай боло албайт, мен кетем” десем, “жок убакытыңызды аябай туруп туруңузчу, элдин баары кетсин” деди. “Биздин медреседе 3-класста окуган бир баланын түшүнө К.Бакиев таяк кармап туруптур, анан бир

кезде таягы жылан болуп кетип калыптыр. Бул бийлик болбой калды окшойт. Мен сизге дуба окуп койбосом болбойт. Астыда чоң чатак нерселер болуп жатат” деп, Куранды ачып алып 30 мүнөт дубаны аябай окуду. Ошондон кийин, биринчи күнү Таласка учуп кеттим. Ал жерге барганда элдер топтолуп калыптыр, таш-бараңга алганда Молдомуса Конгантиев бир жакка качты, мен бир жакка качтым. Бирок ал киши колго түшүп калып, менин тагдырым ошондой экен, жанымда иним болуп, ал окшош болчу, ал “мен Жапаровмун” деп секирип, мени бул жакка кетирип жиберди. Ошо окулган дуба мени коргодубу деп ойлом.

Жекшенова Турдубүбү, 1957-жылкы, Ак-Муз айылы

Түшүмдө туу киргенде

Түшүмдү айтып берсем эле, жинди катын дешет. Ошондуктан айткым да келбейт. 7-апрель болоордо 10 күн мурун айттым, бир чаң болот деп. Эшикке чыксам эле жүрөгүм жаман болду кысылып. Мамлекеттин туусу оңой менен түшкө кирбейт экен. Ошондо туу кирди түшүмө. Мындан эки ай мурун Көл көтөрүлгөндө түшүмө туу кирди. Биздин туу башка туулар менен аралашып калыптыр. Анан Россиянын желегине биздин желекти жабыштырып коюптур. Биздин желектин түндүгү көрүнбөйт. Бая күнү да туу кирет. Туу узун экен. Буюрса, биздин мамлекет оңолот. Тууну аябай кооздоп коюшуптур. Бирок туу тагылып турган нерсе бош экен. Мен муну бекем кармап турайын, балким, кимдир бирөө цемент куюп коет дейм. Туу бийик, асман ачык, аябай жакшы экен. Биздин өлкө оңолот экен деп жакшылыкка жорудум.

Копоев Нурдөөлөт, 1979-жылкы, Кара-Булуң айылы

Аян тууралуу баян

Он алты бир туугандын он үчүнчүсү болуп, уз-устанын үй-бүлөсүндө өстүм. Айылыбыз Кара-Булуң Улуу Жибек жолунда жайгашкан. 1979-жылдын 20-июнь күнү таңга маал апам Ырысканга уйку-соонун ортосунда качанкы каза болгон таенем түшүнө кирет. “Сен уул төрөйсүң, атын Нурдөөлөт кой”, - деп көздөн кайым болот. Апам чочуп кетип, ойгонсо толгоосу башталып калыптыр. Ошентип он үчүнчү баласы мен төрөлүп, аян боюнча атым Нурдөөлөт коюлуптур.

Кудайбергенава Бейшембүбү, 1960-жылкы, Кочкор айылы

Аян берген үч ата

Биринчи түш аяным Казакстанда жүргөндө алгам. Жашоом кыйын болчу, ошондо үч ата такай келчү. Жинди сыяктуу сүйлөп калдым. Ошондо үч ата айтты мага “өз элиңе кет” деп. Анан бул жакка келип, соода кылып жүрдүм.

Бир күнү аян алдым, үч ата келди, үчөө тең баатыр кийим кийген, бирөөнүн аты ак, бирөөнүкү кызыл, бирөөнүкү кара экен. Мен ыргып эле турдум. “Сен жолго чык” деди, мен түшүнгөн жокмун. Мен кыйналып турам деп буттарына жыгылдым. Аттарынын буттары жерге

тийбей калкылдап турат. Ыйлап жибердим: “Үч жылга уруксат бериңиз. Соода жасайын, бутума турайын, анан макул боломун,” - дедим. “Макул,”- дешти. Анан үч эмес, төрт жыл өтүп кетти. Соодага кеткенде да белги берет, бүгүн бар же барба деп. Акыркы жолу барба дегенде Ош базарынан жыгылдым. Биринчи аянды 1990-жылы алгам. Мен 14 жашымда психикалык оору менен ооругам. Андан айыккам, кайра 37 жашымда кайра ооруп калдым. 14 жашымда молдо аркылуу айыккам. Менин колдочууларым үч атчан ата: Байтик ата, Манас ата, Кочкор ата. Кара атчан ата Кочкор ата экен, кийин сездим. Башында жети мазар ээлери бар эле, азыр көбөйүп кетти.

Кулукеева Гүлкайыр, 1974-жылкы, Бирлик айылы
Түшүмдөн аян алам

Окуп жүргөндө, түшүмдө мүрзөнүн арасынан узун сакалдуу абышка чыгып келип, сазга батып баратсам, сууруп чыгып, колума куран китеп берген. Андан кийин эле Токтаалы деген жаңырык пайда болуп калды. Чочуп кетсем, таңга маал экен. Чоң атама айтсам, андай киши жок, Токтаалы деген тирүү деп койду. Ошо күнү эле чоң атам намаз жумага барып, Токтаалы деген киши өлгөнүн айтып келди. Ал касыйда окуган чоң молдо экен. Куран окутуп барсак, балдар жакшы уруна албайт деп көп китептерин мечитке берип салганын анын кемпири айтты. Үйүндө болгону бир китеби калган экен. “Аны бералбайм, ооруган кишилердин башына жаздаса, айыгып калат,”- деди кемпир. Мага болсо кол жазма дептерин берген, азыркыга чейин бар.

Дагы бир түшүмдө ак жоолук салынган, бирок кара кийим кийген, кара кемпир күзгү тапшырган. Көрсө, Кытайдан келген Башкайыңдыда жашаган ошондой кемпир бар экен. Ал да каза болуп калды. Түшүм боюнча ага барсак, мени эшиктен киргизбей койду, “мен билгем сенин келээриңди” деп. “Мен каргышка калгам, баш тегереткен, кара дубаларды окучумун. Сен эмне сурап келгениңди билем, бирок аны мен бералбайм. Аны берсем, кийинки жашооң коркунучта болот, өзүм менен чогуу ала жатышым керек,”- деди. Ал далы ачып, алдын ала эмне болоорун, тагдырыңды айтып койчу. Менин жаштыгымды аядыбы, айтор, азгырылып тескери жолго кетип калсаң, турмушуң болбойт деди. Билип, көрүп тургандан кийин, сөзсүз айтыш керек экен.

Бир жолу дегеле көрбөгөн кайнатам түшүмө кирип, “ии отуңар өчүп бараткан турбайбы” деп от жагып берген. 2-3 жолу түшүмө кирди. Эми жашоодо үй-бүлөдө келишпестиктер болот да, ошол учурда ал киши түшүмө кирет.

Мамбетурдиева Рысбүбү, 1950-жылкы, Бишкек шаары
Түшүмөн аян берген чөптөр менен дарылайм

Адамды көрүү жана эмдөө жолуна түшкөнүмдүн себеби, менин эне тукумумда бул касиет бар экен. Энем да, таенем дагы тамырчы, табып болушкан. Билишибизче, таенемдин энеси да ошондой табып болгон

экен. Менин энекем табыпчылык кызыма калат деп жүрчү, ошондон табыпчылык мага да калган. Менимче, табып менен бүбү-бакшылардын айрымасы болот: аларды ичинен жин сүйлөтөт, а биз, табыптар болсо, көбүнчөсүндө эле тукумдан калган бир өзүнчө касеттин ээси болобуз. Билбеген нерселеримди мен энекемден сурачумун, анткени ал дарыгер да, а тааныбай калган чөптөрдү түшүмдөн көрчүмүн.

Мен түшүмөн аян берген чөптөр менен дарылайм. Болгон окуямды айтып берейин. Аябай шишип ооруп калдым, анан түшүмдө бир чөптү көрсөттү. Ал чөптү мен буга чейин өмүрүмдө көргөн эмесмин. Мен ошол чөптү таап, андан дары жасап ичкен соң, тез эле айыгып, калыбыма келгем. Түшүмдө ошол көрсөткүсү келген чөптүн кайсы убакытта терилишин, кайсыл убакытта гүлдөөрүнө чейин маалымат берет.

Мен жыйырма беш жашыман бери эле адамдарды көрүп келе жатам, бирок акыркы убакыттарда менин уул-кыздарым көрүшөт, а мен бир ааз чарчадым. Өз колумдан кызым айыккан, ошол күбө. Көрсө, өз ооруганда, кайсы чөп кайсыга дары экенин мыкты билип калат экенсин. Мисалы, кызым катуу ооруп, аны онкологиядан чыгарып коюшкан. Ал кезде апамдын көзү өтүп кеткен. Ошондо дагы түшүмө апам кирип, мага бир көк чөптү көргөзүп жаргылчакка тартып жатпайбы. Ошол түшүмдү эстеп калып, чөптү таап, туурап, кызыма берсем, ал ичип эле кусуп, тыңып калды. Кийин ал чөптү дары кылып, башкача жол менен жасап ага берсем, анын эси ооп калды. Көрсө, ачка курсагына берип коюптүрмүн. Колунун үстүнүн бары кып-кызыл болчу, анан онкологиядан чыгарып койгондон кийин, кадимкидей асан чакырып, Гүлкайыр атын Калмуратка котордук. Ошол дагы айыгышына жардам берсе керек, анткени колунда калы бар болчу.

Мен билген чөптөрдүн сырларын баарысын кызыма үйрөтүп жатам. Былтыртан баштап Ыйман деген уулумдун мүчөлүү жашы болуп, катуу ооруду. Анан мага дарыланганы келип, чөгөлөп ыйлап калды. Көрсө, ага да аян бериптир. Анын түшүндө мен өлүп калыптырмын. Түшүндө чөптөрдөн дары жасаптыр. Апамдын көзү өтө электе эле, үйрөнүп алайын дептир. Ошол убакыттан бери ал да элди кабыл алып дарылап жүрөт.

Кызыма дагы аян түшөт, дарыны мындай кыл, тигини мындай дарыла деп. Бирок ал дайыма мага келип кеңешет: “ошону аткарайымбы?” деп. Ага бир катуу оорулар келип калганда, мен же менин апам түшүнө кирип калат экенбиз.

Мукаш кызы Гүлнара, 1962-жылкы, Бишкек шаары

Маалыматты апам түшүмдө берет

Бир күнү түшүмдө Чеч-Дөбөдө жүрүптүрмүн. Кинодо баатырлар кийинет го, ошондой кийинген чоң баатыр мага жалтыраган кылыч берип, “бул жерде сенин таякелериң бар” деп, көздөн кайым болуп кетет. Эртеси апам түшүмдү айтсам, “аябай жакшы түш экен. Ишиң оңолот, даражаң көтөрүлөт. Чын эле Ача-Кайыңдыда таякелериң бар да” деген.

Апам черик уруусунан, чоң атасы чоң олуя болгон. Ал киши адамдарды тик карачу эмес, эгер карап койсо, сөзсүз ал киши зыян болчу экен. Апамда аталарынын касиети бар болчу, бирок карманчы эмес. Төлгө салбай, теспе кармабай туруп эле кишини карап туруп, айтып койчу. Ал киши өлөөрүндө керээзин мага айтып кеткен. Кыркылыгына жетпей айтканы айткандай келди. Жалгыз инимди мага табыштап, “аны жалгыз калтыра көрбө. Балдарын окут, сен эмне жесең, эмне ичсең ошону ичишет, жешет” деген. Апамдын керээзин аткарып, инимди борборго үй-бүлөсү менен көчүрүп келгемин. Кудайга шүгүр!

Браматылык апам айтчу, “эгер бул дүйнөдөн кеткенден кийин бир деме айткым келсе, сенин түшүңө келип айтам, сен калгандарына айтып турасың” дээр эле. Чын эле көп жолу түшүмө кирет, айтат, кээ бирин кармап албай калам, кээде даана эстеп калам. Бир түшүмдө “кыр аркамды кармап берчи, жата албай калдым. Тигилерге таарынба, барып кел” деди. Ошол күнү туруп алып, куран окуп (орозо күн болчу) таарынып жүргөн туугандарыбыздыкына инимдин улуу уулун ээрчитип алып барып келдим. Апамдын тапшырмасын аткардым. Кийинки түшүмдө апам туугандарыбызга аябай таарынып, “иниңди кара” деп жатыштыр. Көрсө, ошол күнү иним ооруп калган экен. Апам түшүмдө белги берип жаткандан кийин, кой барайын деп барсам иним чын эле ооруп жатыштыр.

Мусабеков Аскат, 1985-жылкы, Ак-Моюн айылы

Түштү улантып көрөм

1982-89-жылкыга чейинки балдар чыгармачылык жактан өтө таланттуу балдар. Анткени биздин мектеп курагыбызда “Мээрим” фондусу “Жаш таланттар” конкурсун жылыга өткөрүп турушчу. Ошондой учурда мен түш көрүп калдым. Бизде, Ат-Башыда чоң мал базары бар. Базар сайын барчу элек. Түшүмдө мал базарда жүрүптүрмүн. Кой сатайын деп жетелеп алыптырмын. Ал кезде мен кичинекей баламын, белимен келген чоң кой экен. Кирип эле койлордун арасына байладым. Базарга койгон койлордун баарынан чоң экен. Жүнү да узун, апаппак сонун кой экен. Мен ойлоп жатыштырмын, эң эле кымбат менин коюм болот окшойт деп. Ошентип ойгонуп кеттим. Эртеси күнү биринчи орунду алдым. Түшүмдү өзүм ичимен эле жоруп койгом. Анда мен 8-9-класста элем. Атама айтып бергем.

Дагы бир жолку түшүм эсимде, мен акыркы 11-классты Бишкек шаарына келип, окуп калдым. Бишкек шаарындагы мектеп аралык, анан район аралык, анан шаардык чоң конкурс болду. Ошондо биринчи район аралык сынакка эртең катышабыз деп жаткан күнү №24 мектептин чоң залында болот деп калды. Макул деп, даярданып, “Көк сулуу” деген Жеңижок атабыздын чыгармасын аткармакмын. Анан түшүмдө бир эжелер, мугалимдер менен залга кирдик. Залга кирсек стол, отургучтары кара экен. Сахнасы дагы ошондой болуп чыгып турат, арты жыгачтан жасалган. Кийин мен отурчу отургуч да турат. Барып

отуруп калдым. Кийимим жок экен, комузум да жок экен. Отурсам, алды жагымда, эл жок, биринчи катарда Сыймык Бейшекеев менен Элмирбек Иманалиев отурган экен. Сыймык Бейшекеев менен тааныш элем, бирок азыркыдай жакын болчу эмеспиз. “Салам аллейкум” деп учурашып, Сыймык агабыз өзү кийип жүргөн чапанын жапты. Мен концертте көрүп калган чапанын жаап, калпагын кийгизди. Элмирбек байке колума комуз карматып, жашыл көздүү шакек берди, күмүш шакек экен. Ошону менен ойгонуп кеттим. “Аа, жакшы болот окшойт” деп коюп, 11 - класста элем, чын эле №24 мектептин арты түшүмдө көргөндөй жыгач экен. Мен отуруп жаткан отургуч дагы түшүмдө көргөн отургуч экен. Анан таң калдым. Ал түшүмдү да унутуп калыптырмын, барып, чоң залга кирип, отуруп, мунун баарын каяктан көрдүм эле деп эстей албайм. Түштөн кийин түшүмдү эстеп, ошондо биринчи орунду алгам. Анан шаардык сынактан да биринчи орунду алдым.

Дагы бир нерсени айта кетейин, кийин чоңоюп 2007-жылы, “Шабытка” барып Астанада катышып келдим. Ошол түштү эч кимге деле айткан эмесмин. Конкурстан утпай калгам анда. 70 ырчы катышса, анын 69 казак болчу, жалгыз мен кыргыз элем. Мага кол чаба турган киши жок. Ал кезде мен жаш элем, утпай калдым деп таарынган жокмун. Өзүм үчүн болду, көрүп алдым. Ошол жактан түш көрдүм, түшүмдө биздин консерваториядабы бир жерде жүргөн экемин. Улукмырза агай менен жолуктум. “Агай, жакшысызбы?” десем, агайдын көңүлү жок. “Сага бир алма коюп койгом, чоң алма, бир тиштеп кетишиптир. Оңурайтып тиштеп салышыптыр. Ошого жиним келип жатат” деди. Мен деле, ай атаң көрү ким тиштеди экен деп калдым. Ойгондум да, анан ичимен ойлоп койдум, айткан жокмун болбой калдым окшойт деп.

Кызым төрөлөрдө түшүмдө айылдагы үйдө жүрүптүрмүн, анан жылкы айдап келатыптырмын. Бир ат бар экен, көкүлүнө кебез байлап коюптур. Ойгонуп, кыздуу болот окшойм деп ойлоп койдум. Өзүм эле жоруп койгом. Биз айылда чоңойдук, башатка берчү аттын көкүлүнө кебез байлап туруп берет.

“Кошой-Коргон” эл аралык сынакка барганда Ат-Башыда Чеч-Дөбө деген чоң мазарды түш көрдүм. Түшүмдө Чеч-Дөбөдө жүрөм, мени бир ак тайлак ээрчитип жүрүптүр. Бир даана көрүнүп, бир кайра жок болуп кетет, чаң сыяктуу. Түшүмдү эртеси жакшылыкка жоруп койдум. Чын эле ошол сынакта биринчи орунду алгам.

Түштү мен өзүм жакшы көрөм негизи. Көргүм келе берет. Кээде айтсам таң калышат, мен түштү улантып көрөм. Ойгонуп кеткен адамдар көбү түшүн эстей албай калат экен. Мен ойгонуп кеткенден кийин кайра жатып, улантып кетем. Мен негизи жакшы түштөрдү улантып көргөндү жакшы көрөм. А жаман түштөрдү көргөндө, көпкө чейин ойго батып калам. Кайра кирбегенге өзүмдү көндүрүп коём. Түштүн башы казандай, мойну кылдай деп коет го. Кайсы жакка жорусаң ошол жакка бурулат.

**Омурова Толгонай, 1948-жылкы, Ак-Моюн айылы
Айланайын, балдарыма тийбе**

Таяталарым аябай чоң молдолор экен. Төлөк молдо деген. Ал сууну айран кылчу дешет. Өзүмдүн апам Батма деген байбиче 75 жашында каза болду. Бишкектен, Ат-Башыдан, Нарындан, айылдагылар балдарын алып келип, дем салдырышчу. Союздун мезгилинде андай нерсени туура эмес көрчүмүн:

- Апа, бирөөнү өлтүрүп алып, балээсине калбаңыз. Жада калса тыңыраакта чай ичпейсиз.

- “Эл келип жатпайбы, эмне кылам?” - дээр эле. Эл болсо жалынып-жалбарып, күнү-түнү келе беришчу.

Мен кийин эле 30 жашымда түш көрө баштадым. Түшүмдө бир сокого чыгып алып, жете албай эле тырмалап жүрөм. Анан эл келип “апаңдын касиети бар эмес беле, балам итий болуп жатат, ичи көөп жатат” деп жанымды койбой калышты. Кармалап койсом ыйлап жаткан бала басылып жүрдү. Ошентип, кармаганым эм болуп калды.

Уялып жүрдүм. Жолдошум каза болуп калды. Анан өзүнчө эле кишилер көбөйө баштады. Көбүнчө жараларды, жел ооруларга эмим түшүп калды. Мен киши кармайм, бирок тамыр кармаганды билбейм. Кишини кармаганда тиши ооруса, менин да тишим ооруп баштайт. Наркоз алгандарга көп түшүнө албай калам. Алардыкы бүдөмүк болуп калат. Кээ биринин кайсы жеринде калы, меңи бар экени мага билинет. Аябай чоң шишиктерди кармаганда, тарап эле кетет. Боюнда бар аялдардын ичин оңдойм. Он жылдай киши көрүп жүрдүм. Чөп дарыларды карап калдым. Бул чөп тигиге дары экен деп китепти алып эле окуп, жеңил ооруларды айыктырам.

Мазарга барыш керек дегенде Чеч-Дөбөгө бардым. Бир күнү бир топ аял болуп жатканы бардык. Бир маалда уктап кетиптирмин. Жаныман кишилер отун сүйрөп өтүп кетти. “Ии балдар туруп алып, эшикте от жагып жаткан экен” десем, баары тынч уктап жатыптыр.

Бир жылы Манас ата түшүмө кирди. Аябай кыйналып, күйөөм өлүп жокчулук болуп, нанга жетпей кыйналгам. Уктап кетсем эле “тур-тур, Манас келе жатат” дегенде секирип турдум. Дагы бир күнү уктап жатсам, таң атып калганда сакалы бар аппак абышка жанымда туруп алыштыр, мен колумду көтөрө калып, “айланайын, балдарыма тийбе” деп жатып, ойгонуп кеттим. Бир аялга барып айтып берсем “бир актык ишиң бар экен, көзүңө көрүнөт экен. Бирок моюн бербейт экенсиң” деди.

Мен ойлойм, чын эле кыргызчылыкка моюн сунбай жүрүп, көзүм оорукчан болуп калды. Келип эле чарчап жатып калдым. Бир маалда эликтин чаарчыгы дүбүрт-дүбүрт деп секирип келе жатат. Жакындаганда эле бакырып тура калдым. Бир баламды кийин молдонун окуусуна жибердик. Көзүмө бирдеме көрүнгөндө ал айтты “ай апа, сиз деген жаман коркунучтуу экенсиң” деп. Көрсө, мен уктап жатканда көтөрүлүп, кайра жерге түшүп жатыптырмын. Мен турмуш шартыма

байланыштуу артына түшпөй калдым. Жакшылык-жамандык болгондо кадимкидей эле сезип турам.

Менин бир уулумдун уйун кызым сааны жок калды деп алып кеткен. Ошол кызым түшүмө кирет. Карап турсам эле карааны тоону көздөй чыгып бара жатат. Шашып чыгып бара жатканда тоодон учуп кетпесе экен деп, мен карап турсам эле жайылып келе жатат. Анан топ деп эле жаныма түштү. Эми бул тирүү болсо экен деп жаттым. Кайра элдин баары бир уйду жабалактап жатат. Жамандык болбосо экен деп кайгырдым. Кызыма телефон чалдым. “Апа, жакшы, баягы силер берген уйдун ичи көптүбү, өлүп калганы аз калды. Өзүм дагы инсульт болгону аз калдым” деди.

Сагынбаева Галия, 1955-жылкы, Нарын шаары

Түш келечектен кабар берет

Синдимдин каза болуп калган кызы Элзат 7-апрелдеги окуяны март айында түшүндө көрүптүр: “Гая эже, Чыңгыз Айтматов түшүмө кирип, ушул жерге жаш балдар келип жатат деп көрсөттү” деди. Ошол жерге шейит кеткендер көп го, май токоч жасап алып, куран окуп келгенбиз. Көрсө, апрель айын билдирген экен. Анан жаш балдар каза болуп, чын эле улуу жазуучунун жанына жатып калышпадыбы. 9-майдагы түшүндө “Сулайман-Тоодо, мечиттерде кан төгүлүп атат” деди. Таштар-Атага барып, Элзатка дем салдым. Алла айтат экен: “Мен түшүңө белги берем. Кан чыгарып, ниетиң менен ибадат кылсаң, жазып койгонду токтотуп, өмүрүңдү берем” деген Алланын убадасы бар экен. “Оо Жараткан Алла, жаным, жан дүйнөм, дилим, дитим, малк-мүлкүм менен өзүңө гана ибадат кылдым” деген дуба окуш керек экен. Биз болсок кан чыгарбай эле, жыт чыгарып, куран окуп койгонбуз. Азыр аябай өкүнөмүн. “Алдыраарда, жаздыраар” деп Элзат түшүн жакшылап айтып берип жатса, тиешелүү ырымды жасабай, аны ажалга алдырып ийдик.

Токтогулов Өмүрбек, 1983-жылкы, Нарын шаары

Уктап атып Манас айтчу экемин

Үйдөгүлөрдүн айтуусу боюнча, кичинекей окуй элек кезимде уктап атып манас айтчу экемин. Бирок ал деле эсимде жок. Ошондо үйдөгүлөр кан чыгарып, мал союп, ырымдашпаптыр. Чоң энем мени жанына көп алып жатып, Каныкейдин жомогун жана башкаларды айтып берээр эле. Ал киши түшүндө аян алып, бирок жол-жобосун кылбай койгонбу, же бирөөгө айтып ийгенби, ушундай айтылат деп, ошондо чала болуп калып, өзү манас айтпай калган экен. Мен ал кезде кичинекей болуп, көп нерсени сурабай калдым. Жан-дүйнөмдүн сырын, кулпусун ачкан ошол чоң энем болгон.

УЛУУЛАРДЫН УБАЙЫ, КИЧҮҮЛӨРДҮН КЫЛГАНЫ

Абдырахманов Нурак, 1947-жылкы, Байтик айылы

Мен кыргызча эле сыйынам

Өз мисалымда эле айтып берейин. Аталарым мусулман болгондон кийин, мен дагы мусулманмын деп беш жыл намаз окудум. Тарыхты казып, изилдей баштагандан тартып эмне үчүн мен арабча Жаратканга жалынышым керек деп намаз окубай, кыргызча эле тиленип жүрөм. Балдарым мусулманчылыкка берилип жүрүшөт. Баары намаз окушат. Үйдө кер-мур айтышабыз. “Эмне үчүн намаз окубайсыз?” - дешип, мени кысымга алышат. “Мен арабча сыйынганым - ата-бабаларымды кордогон болот. Мен кыргызча эле сыйынам”, - деп жооп берем. Иши кылып ата менен баланын ортосунда диний багытта келишпестик бар.

Учурда теңирчилик менен исламчылык ортосунда тирешүү, келишпестик өкүм сүрө баштады. Эгер ушул чатак турмушубузга толук кирсе, анда мен балдарым менен кандай болуп калам? Эгерде мамлекет бул маселеге көңүл бурбаса, ата менен балдардын ортосунда диний келишпестиктен кан төгүлүшү мүмкүн. Эң башкысы, кыргыз баласы өзүн тааныш керек.

Арабаев Калыбек, 1942-жылкы, Ак-Муз айылы

Кыргыз баласына өзүнүн ата-бабасынын кийими жарашат

72 жашка чыкканым менен куран окубайм. Үйрөнгөн да эмесмин. Апам байкуш айтчу “эң кичүү балам болсоң, куран үйрөнүп ал, мен өлгөндө куран окубайсыңбы” деп. Мен апама айткам, “Апа, капа болбо, мен куранды үйрөнбөйм, окубайм. Бирок мен өлгүчөктү Сиздин өлгөн күнүңүздө дайыма мал союп куран окутам. Ошо эле жетиштүү болот го, апа” десем, мени кыялбай, эне да, “мейли, алдыңа кетейин, үйрөнбөсөң үйрөнбөй эле кой” деп көп кыстаган жок. Апам 1966-жылы 15-апрелде өтүп кетти дүйнөдөн. Берген убадамды аткарып, ошо кезден бүгүнкү күнгө чейин жыл сайын мал союп, айылды чакырып апама куран окутамын.

Ислам дининде сакал кой, жоолук салын деген жок болуш керек. Анткени ислам дини кайнап турган Араб Эмиратында, Сауд Аравияда болдум. Ал жер ысык экен, ошол үчүн өңү күйүп кетпеш үчүн чүмкөнүп, жамынып алышат экен. Аларда анда-санда паранжа жабынгандар деле бар. Менимче, кыргыз баласына өзүнүн ата-бабадан келаткан кийимдери эле жарашат. Биздин айылда дааватка чыгып жүргөн жаш бала мага келип, “Сиз мечитке барсаңыз жакшы болот эле” деди. Карасам арасында сакалдуусу да бар, сакалы жоктору да бар, буттарында жайында илип кийип кеткен бут кийимдери, же болбосо өзбектин кара чапанын кийип алышат. “Ай, бул кара чапанды кантип уялбай кийип жүрөсүң? Бул өзбектин чапаны да. Кыргызча тик жака кылып, чөнтөктөрүн татынакай салып, тиктирип кийип албайсыңарбы? Кудуретинер жетет. Бутуңарга

арабдардын кийимин кийбей, маасы-гөлөш кийсеңер болбойбу? Башыңарга тебетей, топу же болбосо калпак кийип албайсыңарбы?” деп, баарын уят кылдым.

Асеков Шаршеналы, 1951-жылкы, Баш-Кайыңды айылы

Касиети бар адамдарды ээрчиген балдар

Кандайдыр бир касиет даарып, айрым балдар токтоно албай, өздөрүнүн жолун таба албай калган учурда мурдагы өзү калыптанып калган касиеттүү адамдар аларды ыйык жерлерге ээрчитип барып, мал союп, кан чыгарып, куран окуп, сыйынтышат. Ошондон кийин өздөрүн балдар токтотуп калат.

Айылда эл кайрылып, төлгө салдыртып, алдын божомолдоп айтат деген анча чоң шаам болбосо дагы, орто зарлар, бирин-серин эл кайрылган, бири жол ачтырып, бири бата кылган кишилер бар.

Молдолор деле ыйык жерге келишет

Бүгүнкү динде эки агым болуп калды. Мисалы, ислам дининдеги молдо боюнча болгон окуяны айтып берейин. Акылбек Жапаров шайлоонун астында Чеч-Дөбөгө куран окуп, сыйынганы келиптир. Ак-Жар айылындагы мечиттин имаамын салып алыптыр. Чеч-Дөбө мазарынын шайыгы бар эле. Мазардын кире беришине Аскар Салымбеков там курдуртуп, мал сойгонго, шартын түздөп койгон экен. Киши аябай көп барат. Акылбектер мазарга кирээрде эле шайык имаамга айтты дейт: “Сен бул жакка эмне келдиң? Сен өз жолуң менен болбойсуңбу” деп.

Эмне үчүн шайык имаамды өз жолуң менен жүрбөйсүңбү деди деген суроо туулат. Ушуну мен молдокелерден да, мындай кишилерден да сурадым, түшүндүрүп бергенге аракет кылышты. Ар ким ар кандай дейт. Ислам дининде бир Кудайдан башкага сыйынуу болбойт, мазарга, ата-эненин арбагына, ыйык жерлерге сыйынууга тыюу салынат, бир эле Кудайга сыйыныш керек деп айтылат. Ал эми бизде теңирчиликке сыйынуу деген да бар. Ата-эненин арбагына, ыйык жерлерге, мазаларга сыйынуу бүгүнкү күнгө чейин уланып келе жатат. Анан, тиги өз жолуң менен болбойсуңбу дегендин себеби, ислам динин тутуп, мечитте отуруп, ислам дининин аркасында жүргөндөн кийин, сен мазарга эмнеге келдиң деген сөз болуп жатат. Ошондой түшүнүктө айылда деле бар. Мисалы, имаамдар, молдолор касиеттүү адамдарды, көзү ачык дегендерди жактырышпайт. Бул Кудайдан сырткары иш жасагандар, шайтандын сөзүн сүйлөгөндөр дегендей сөздөрдү айтып жүрүшөт.

Жапаров Акылбек, 1964-жылкы, Бишкек шаары

Аталар жана балдар маселеси курч турат

Биз бир үйдө жашабай калгандыктан ата жана бала маселеси чыктыбы деп ойлоп отурам. Анткени, айрымдары шаарга көчүп кетет, айылдагылары айылда калып жатат. Ата-энеси бир эле баласына шарт түзбөй койсо, ал көбүрөөк каяша айта баштайт. “Сен мага жип алып бербей койдун, сен мага үй алып бербей койдун, сен мага акча

бербей койдун, анда сен кимсиң? 100 долларың жок болсо, анда сен кандайсың?” деп, ошол маселе абдан өөрчүп кетти. Азыр ата-эненин батасы жок деле, жаштар үйлөнүп жатышат. Библияда дагы, Куранда дагы эң чоң күнөөлөрдүн бири экен. Азыр бул маселе бай менен кедей болгондон кийин, ого бетер күчөй баштады.

Тезекбаев Кубанычбек, 1962-жылкы, Таш-Дөбө айылы
Жүз жигит уламышы же ата-энесин кырган балдар

Бир кездеги кыргыз элинде болгон Жүз жигит же жүз бала тууралуу уламышты жомок баян бурмаланып айтылып жүрөт. Бул окуяны мен жомок деп эсептебейм, аны мен кыргыз элинин трагедиясы деп билем.

Окуянын башталышында биз жашаган жердин касиетине токтолуп кетпесем болбос. Мазар деп кыргыздар күндүн, айдын нуру тийген касиеттүү жерлерди айтышкан. Билген адамдар ошол жерден Кудайга түз байланышка чыгып, Теңирден тиленишкен, суранышкан. Жаратылыштын мыйзамын туу тутуп, жараткандын төрт көнүп Улуу Тоонун касиетин, табияттын татаал сыноосун баштарынан Бейиш жерде жашаган миң түркүн жан жаныбарларды сыйлап, арасынан керектүү мезгилде жаныбарларга аңчылык кылып, малга жанга баардыгына тең караган адам - бул кыргыз болгон. Ошол кыргыз жашаган жерди бейиштин жери деп жеринин баардыгын мазар кылып ыйык жер атаган. Ыйык Көл, Ыйык Булак, Ыйык Тоо, Ыйык Бак, демек, кыргыз баласы үчүн жердин баары ыйык, атасы дагы, апасы дагы, ата-бабалардын арбагы дагы ыйык деп билген.

Мындан бир нече миң жыл мурда, абанын тазалыгын айтпаса деле түшүнүктүү болуш керек, кыйкырган үн бүт Улуу Тоолорго жаңырып, шыбыраган үн угулуп турган дешет. Кары адамдардын жүзүнөн нур тамып, жаштардын жүзү албырып келбеттүү, сымбаттуу, болушкан дешет.

Чарбачылыктын сырын, жердин касиетин, кутун терең түшүнгөн эл, балдарды бала кезден табияттын ар кандай сыноолоруна туруштук бере тургандай кылып тарбиялашкан.

Жараткандын ар кандай сыноолоруна, бала кезинен үйрөнгөн чыйрак, кайраттуу, жоокерчилик өнөрдү чебердүүлүк менен билген сырдуу эл, кийинчерээк эмнегедир башка бир элдин азгыруусунда, Кудайдын каргышына калгандай болуп мүгдүрөп, кашаң аттай болуп алыска чуркай албаган каргышка туш болушуптур. Бул окуя мындай болгон экен.

Илгери бир убакта, Улуу Тоолордо жашаган Катагандын чыбыраларынын бири Кенже Манас доорунда журт атасы атыккан Түгөл ата Кашка-Суу жергесин жайлап, ошол жерге чеп курдурган экен. Азыркы мезгилден болжолу миң жыл илгери Арап өлкөсүнөн келген кербендер соода кылуу үчүн Улуу Тоолордун ичин аралап өтөт, ошондогу тоолордун керемет жыты, андагы элдин меймандостугу, чөлдөн келген элдердин көз-жоосун алып, нурдай сулуу кыздары алардын

көңүлүн бузат. Кыргыз жеринин кооздугун көрүп: “Бейиш жерди ээлеген экен, кантип ушунчалык кооз жерди, ушул кыргыздарга Кудай берди экен, биз деле ушундай бейиш жерге жашасак кандай болот эле деп, жаман ойлорун ишке ашыруу үчүн, ар кандай амалдарды ойлоп жаман ниеттерин таштай башташат. Элин чаап алып, кыздарын күң кылсак, ушундай керемет жерге шаар курсак, башкарып кыргыздардан салык алып турсак”, деп кыялданып кетишет.

Ошол жаман ойду аткаруу үчүн, нечен жолу жортуулга келип жеңе албай, кыргыздын мыкты жоокерлерине туруштук бере албай чабылып, эптеп качып кутулушат. Кайта-кайта чабуул жасап, жеңе албаган соң, өз жерине кайтып кетишет.

Барган жеринде кеп кылышат, керемет жерди көрдүк, Кудайдын назары түшкөн жер экен, бирок ал жерде Кыргыз деген эл жашайт экен, алар абдан жоокер, аттын жалы менен ойногон, Улуу Тоонун бүркүтүндөй болгон эркин эл келет экен, кыздары дагы ат үстүндө ойногон, эркектери менен тең жарышкан Теңирдин сүйгөн адамдарындай, жүзүнөн нур төгүлүп турат. Эми буларды кантип жеңебиз? Канткенде Улуу Тоолорду кыргыздардан бошотобуз? Элин кул, кыздарын күң кылып, араптарга баш ийдиребиз деген максатты коюшат.

Өз элиндеги мыкты деген адамдарын чогултуп, кеңеш курушат. Ары ойлонуп, бери ойлонуп, акыры мындай чечимге келишет.

– Биз канчалык түмөндөгөн кол менен барсак дагы, кыргыздардан чабылып калабыз, алардын Манас деген руху бар, биз ошол рухун талкалашыбыз керек.

– Ал үчүн эмне кылуу керек?

– Биринчиден, өздөрүн бири-бири менен чабыштырышыбыз керек!

– Кантип?

– Үч жаштан беш жашка чейинки балдардан уурдап келип, өз жерин, тилин, дилин билбегидей кылып тарбиялашыбыз керек!

– Чоңойгондо, биздей болуп тоого чыга албай калсачы?

– Чыгат, анткени алардын каны башка, тоодо эчкидей эле чуркашат.

– Туугандарын таап алышсачы?

– Бизге кол салып, өзүбүздү кырып салса кантебиз?

– Салбайт, алардын тилин билбегендей маңкурт кылып тарбиялайбыз, жыйырма жыл эл-жерин көрбөсө, тилин унутат, дилин унутат, алардан касиети качканда, макулук болуп калышат, - деп мерчем чыгарышат.

Бир бүтүмгө келген арап жоокерлери, өздөрүнүн дербиш кейиптенген тыңчыларына, дин тараткан амирлер жоокерлерине, кыргыздын балдарынан, жүз баланы уурдап келүүнү чечим кылышат.

Мындай жашыруун тапшырманы аткарбаган дубананы, кайсы жерде жүрсө дагы башы алынмак болот. Ошол кездеги Султандын каарына калбайлы деген араптар, кыргыздын балдарынан жүз баланы уурдап келүүгө аттанышат. Алар нечендеген жер басып, Кудайдын кулубуз дешип, эки жүздүүлүк менен байкуш өңдөнүп келип, чоң бир өрөөнгө келишет, ал жер азыркы Жумгал өрөөнү болчу. Журт атасы атыккан

Түгөл атанын жеринде малы келип суу ичкенде, сайдагы суу соолуп калчу экен. Малдын көптүгүнөн уйлары саалбай, жылкылар желеге байланбай ээн эркин токой аралап оттогон мал семизтигинен баса албай ыргалат дейт. Ошол жерде ойноп жүргөн бир кылка балдардын арасынан тандап туруп, үч жаштан беш жашка чейинкилерин өңөрө тартып, балдарды жазгырып уурдай башташат, алардын уурдап кеткенин эрөөн албаган эл, ар кандай жоруктарга жооруп тим болушат. Ар кайсы жерден, байкатпай жүз баланы уурдап чогултушат. Бала уурдайт деп эч кимдин оюна келбеген эл, балдарды кайып болду деп ойлойт.

Эми жогоруда сөз болгондой жүз баланын тагдырын көргөн кордуктарын жазбай эле коёюн, аларды бөтөн элге алып барышат, балдар ушунчалык азап тозокту көрүшөт, мыкаачылык менен тарбиялашат, акыры ошол жашоого кайыл болуп куулук ыпылас иш жасаганга, алдамчылыкка, бузукулукка кара-ниеттикке үйрөнүшөт. Арадан көп жылдар өтүп балдар өз жерин, тилин, дилин, ата тегин унутуп, тегим арап макулукпус деп чоңоюшат. Кыргыз элин душман деп өсүшөт, жашоонун кайрымсыз, абийирсиз жылдарын баштарынан өткөрүп, тирүүнүн тозокусунга айланган тагдырларына баш ийишет.

Ошентип, жыйырма жыл, ээн талаа, эрме чөлдө багылган балдар, кара мүртөз, мээримсиз болуп чоңоюшат. Кыргыздын нурлуу балдары болуп бойго жетилип согушка даяр болушканда араптардын султаны:

- Буларды кыргыздардын өздөрүнө согушка салалы. Ата-тегин, бир туугандарын билбей деле калышты, - дейт.

- Эми ушулардын жардамы менен бейишти ээлейбиз, кыргыздын баарын ал жерден кууп чыгабыз деген ой менен, жүз жигитке жарак жаптык жасап, жоого бир кезде өздөрү жашаган жерге алып барып, элин-жерин чаптырмак болушат. Артынан түмөндөгөн араптар, Улуу Тоого барабыз, эми кудай буюрса, бейиш биздики болот, дешип кубанышат. Араптардын мындай ишин билбеген эл, тынч жаткан болот.

Күндөрдүн биринде Түгөл ата уктап жатып түш көрөт, түшүндө бир жайнаган илбирс, жолборстор келип, жылкыларды жара тартып, үйүр-үйүр жылкыларды кырып жаткандарын көрөт. Эртеси туруп, бул эмне болгон түш, деги элиме жамандык келген жокпу деп түшүн жорутуу үчүн Куттук олуяны чакыртат.

- Олуям, түшүмдү жооруп бериңиз, бул эмне деген түш? Эл журтума алаамат келген жокпу? Кудай алдында, каргышка калган жокмунбу? - деп түшүн айтат.

Куттук олуя, төлгө ташын жая салып:

- Оо, журт атасы! Кыргыздын башына кыйын сыноо келиптир, бир кезде араңардан балдар жоголду беле? – дейт олуя.

- Ооба, кичине балдар жоголгон, аларды биз кайып болгон деп ашын бергенбиз.

- Анда эмесе, ошол балдар чоңоюп, “шылуун” куракка келишкен экен, алар абдан кайрымсыз, мээримсиз, канкор болуп тарбияланыптыр, эми

кыргыздын башында чоң сыноо келди, жакшылап ойлонуп чечиңиз, - дейт.

Түгөл ата баардык аймактан элин чогултууга жар салат...

- Оо калайык калың журт, баарың чогулгула, - деп элдик жыйынга чогултат. Эл чогулуп эмне болду деп, журт атанын сөзүнө кулак төшөйт. Түгөл ата эл алдына чыгып:

- Калайык калың журтум! Элибиздин башына чоң кырсык болгону турат. Көкө Теңир бизге сынак койду, өзүбүздүн балдарыбыз, бизге жоо душман болуп келе жатат, кимиңердин балаңар жоголду эле? Баарыңар келгиле, кеңешели деп чакырып жатам деп жар салат. Туш тараптан чогулган эл, кеп кеңешин айтышат.

- Машыккан мыкты деген жоокерлерди жиберип, кырдырып салыңыз, - дешет. Ошондо Түгөл ата: “Каралдарды жиберип жок кылсак деле болмок. Анын үстүнө жоо болуп келе жаткандар, өзүбүздүн балдар болуп жатпайбы. Мүмкүн арасында өз жерин билгендери бардыр, балким, токтоп калаар. Акыл калчап бир айласын табалы, Теңирден сурайлы, түлөө жасайлы,” - деп кеңешке чакырат. Акылмандар олтуруп кеңешип, чечимге келишет. Биринчи катарга ошол жүз баланын бир туугандарын агалары менен инилерин койгула, мүмкүн бирин-бири таанып токтоп калышар. Эгер аларды өлтүрүп коюшса, экинчи катарга жоголгон балдардын ата-энесин коёлук, мүмкүн токтоп калышар.

Эгер буга дагы токтобой кыргын сала турган болсо, анда үчүнчү катарга комузчуларды коёлук, мүмкүн ошондо токтоп калаар.

Эгер токтобой, андан ары кыргын сала турган болсо, эмне кылдык? Жерибизди бошотуп Улуу Тоодон көчөлүк башка бир элдин жерине башыбызды каталык. Көкө Теңир алдында мүмкүн күнөө кылганбыз, бизге нааразы болуп калса керек эмне кылдыңар эле?

- Ойлонгула, - деп Түгөл ата бөк түшүп олтуруп калат, анан бир окуумда кайратына келип.

- Түлөө кылгыла. Элдин баары Теңиримден кечирим сурап, тилек айтып бата жайгыла.

- Согушка даярданалы, курал жарактарыңарды камдайлы. “Башка түшсө байтал жорго” деген ушуда, кыймылдагыла, - деп буйрук берет. Ошентип, жоо менен чабышканга эл даярданышат.

- Капчыгайдын оозунан күтөлүк, келсе туш тараптан чабуулга өтөбүз, - деп капчыгайдын оозуна туш тараптарына жайгаша башташат. Мындай эрежелерди көрүп калган араптар, амал кылып балдарга кыргыздын жоокер кийимдерин кийгизип коюшат. Караса эле өздөрүнө окшогон жоокерлер келе жатат.

- Ой булар өзүбүздүкү экен өткөрүп жиберелик деп өткөрүп коюшат. Жоокерлерди жакындап келип карашса, баягы жоголгон кичине балдар Эдилбек, Качет, Качылар жүз бала чоңоюп балтыр эти толуп шылуун куракка толуп калган экен. Бир тууган инилерин көргөн Жаныбек, Алымбек, Кангелди дагы башкалары инилерин таанып, жүрөктөрү эзилip, бир туугандарын көргөнүнө кубанып, кучактайын

дегенде, капыстан “аллаху акбар” деген ачуу үн угулат, ошондо кучагын жайып келе жаткан агаларына, инилерине канжар урулат. Эч кимге алдырбаган кыраандар, боорукерлик кылып душмандык кылып келген бир туугандарынын канжары астында союлуп калат. Атаганат, ошондогу жоголгон кыргыз баласынын кичине кыргыз деген мээрим сезим ойгонгондо, өзүнүн бир канжар көтөрбөй, ошол жерден токтоп, агалары менен учурашмак...

Андагы тосмодон өткөн жүз жигит экинчи тосмого келет, экинчи тосмодо баягы балдардын ата-энеси Самина, Саалбүбү, Ракия апалар, Байбосун, Иман, Чыман аталар көз жаш алып, жоголгон балдарын көрүп, жүрөктөрү эзиллип, буркурап балдарын тосуп чыгышат.

- Айланайын Эдилбегим, Качетим, Качым, Коконум, Наманым, - деп жалынган ата-эненин сөзүнө түшүнбөгөн макулдуктар укпай, эрденген селде чалынган башчысынын сөзүн угуп, алардын кыл дегенин кылып, жаса дегенин жасап, буйруктарын аткарып жан алы калбай алаңдашат, анан “аллаху акбар” сойгула деген үн чыгар замат, жигиттер жабыла өздөрүнүн ата-энелерин баса калып, муздап жиберишет. Эдилбек булардын сыйынган жери мазар экен деп мазарга өрт коёт, алоолоп күйгөн өрт, бүт тоолорду каптап токой өрттөнүп, ал жерден мал-жан качып, чымчык качып, жумурткасы ысыктан жарылат, курт-кумурскалар кирерге тешик таппай кайсалап, өрттөнүп кара көөгө айланат.

- Оо Жараткан, бул эмне деген мыкаачылык, өзүбүздөн чыккан балдарыбыз өзүбүздү союп жатканы эмнеси? - деп Касый апа Теңирге жалынып кошок айта башташат.

Тогуз ай көтөрүп

Толго тартып төрөгөн.

Балам келип өлтүрдү,

Эл жеринен бөлүнгөн

Томаяк келип өлтүрдү.

Тоо ташыңдан ойнобой,

Чөлдү мекендеген өлтүрдү.

Башкача бир тилде сүйлөгөн

Эдилбегим өлтүрдү.., - деп Шатей ата сакалынан ылдый жаш агызып, буркурап боздоп жамактайт.

- Туубай тунуп калсамчы, - деп жер чапчып, энелер чурулдашып олтура, калып кошок айтып тоо жаңыртып Теңиримден маңкурт болгон балдарын ойготуусун суранып жалынышат. Ошол кезде Тоо жаңырган комуз үнү угулуп, күүлөр эмнегедир балдардын сезимин эзип өтөт. Сыйкыр күү, балдардын кичине кезиндеги сезимине алып келет. Тоодон аккан булактардын, шылдыраган үнү, апалап чуркап келип энесинин толуп, ушунчалык ата-энесин эзилген кубанычы, үстүнө үйрүлүп түшүп баласын алып жерге ары-бери оонагандары көз алдына элестеп, сагынган сезим, жүз жигиттин жүрөгүн жарып өтүп кеткен. Сырдуу күүнүн илеби менен колундагы кылычтары жерге

түшүп калганын сезбей, ордуларына таштай катып калышат. Селт этип чочуган жигит: "Апа-а-а-а", - деп бакырып жиберет. Союлуп жаткан ата-энелеринин башын кучактап буркурап боздоп ыйлап, атасын кучактап олтурат, энесине барып Апаа деп колдон тартат, аны көргөн жигиттер өздөрүнүн эне-атасын, бир туугандарын таанышат, боздоп асманды карап карышкырдай улуп жер чапчыйт, ушунчалык мыкаачылык менен чоңойткон жетекчиси, чалма чалынган амири эмне кыларын билбей балдарга бакырып.

- Аябагыла, сойгула, аллаху акбар, - деп бакырып турганын көрүп, Качы ызырынып тишин кычыратып, кынынан кылычын колу карышканча бекем кармап туруп, желмогуз өңдөнгөн сакалчан араптын жанына басып келип, башын ыргыта чабат.

- Мына сага желмогуз, сага ушул жер керек болгон турбайбы деи,- денесине канжар менен сайып-сайып алат. Бакырыш алып асманды тиктейт, көмкөрөсүнөн жер кучактап жыгылат. Бөлтүрүгүнөн ажыраган карышкырдай, улуп жер тытмалап бакырат

- Кечир бизди, Теңирим, - деп жалынышат...

- Бизди ушундай акыбалга алып келгендердин башын алам, канын суудай агызам, - деп кылычын жерге бир чабат, эки колун асманга көтөрүп:

-О, Жараткан, бизди кандай азапка салдың,- деп шалдайып олтуруп калат.

Кылган ишинди мойнуң менен тарт дегендей сезим жигиттердин жүрөгүн эзип кетет.

Ошол жердеги окуяны көрүп турган журт атасы Түгөл ата бастырып келип.

- Болду эми, болоору-болду боёосу канды. Кылганыңарды мойнуңар менен тарткыла, - деп аларга кайрат айтып, жоокерлердин демин басат. Туш тараптан чогулган эл ошол жердеги болгон окуяга күбө болушат. Ошол жерге маркумдарга жер казып көмүшөт.

Өз жерине, өз элине тынчтык жолу менен келбей, кыянаттык менен келип, агаларын, эне-атасын сойгон макулук атыккан жигиттер, маңкурт болуп калгандарына ызаа болуп, араптардан өч алууну эңсешет. Жүз жигит кайратына келип, мыкаачылыкка үйрөткөн араптардын канын суудай агызмакчы болуп аттанышат. Ата-бабасынын арбагы астында ант беришип, журт атасы Түгөл атадан бата сурашат.

- Ата, батаңызды бериңиз! Биз буларды келгис жакка жөнөтөбүз, - деп аттанып туруп калышат.

- Кана, бата берейин! Элдин журттун тынчын алган душмандардын бирин калтырбай Улуу Тоолордон сүрүп чыккыла. Жалпы жумурай журттун тың чыккандары чогулсун, курал-жарактарды камдап, баскынчылардын бирин калтырбай кыргыла, экинчи бул жакка келгис кылгыла оомийин, - деп бата берип узатышат.

Аларга ак жол каалап, кылган күнөөлөрү үчүн, Кудай, арбактар алдында жооп берерин эскертишет. Ошол жүз жигит кайра барганда,

кубаньч менен тосуп алабыз деген араптардын шаабайы сууп, кыямат келгенин сезишет, бир заматта өзгөрүлгөн жигиттер, баардыгын тизесине олтургузуп баштарын кыя чаап, бир күндө ошол жерде канча адам болгон болсо, ошолордун баардыгын тегерете курчап бирин качырбай, канын суудай агызышат, арасынан бир кара кыз араптын күңү экен, ошол кызды тирүү калтырышат. Кебетеси капкара болгон кызга элиңдин баштарын чогултуп тизип чыккын деп, кыйылган баштарын чогултуп жыйнаганга буюрат, бир казылган жарчага баштарын тиздирип жыйнатышат. Ошондогу окуяга күбө болгон кара кыз, корккондон денесин ак басып, чачы агарып, купкуу болуп калган дешет.

- Өз жериңе барып, элиңе айткын. Мындан кийин кыянаттык менен келе турган ушундай болот, араптарга, башка баскынчыларга аскертебиз, бейиштен орун жөнөтүшөт.

Ошондогу коктудагы кырылган адамдардын өлүгү, ит-кушка жем сөөгү сапырылган дешет. Ошол жүз жигит кийин кагандын уруксаты менен аскер башчылык иштерде кызмат кылышат, жиндери келген жигиттер кол курап алышып, ата-эзелеринин өчүн алабыз дешип, пакистандыктарды, андан кийин Индияны, араптарды чаап, колго түшүргөндөрүн кыргыз жергесине кулдукка алып келишет.

Жергиликтүү акылман аталар чогулуп кеп кылышат. Булар жаман жорукту башташты, кыргыз эзели жерине кул кармаган эл эмес эле, эми булардын кесири элге тийбесе болду, дешип ичтеринен бышып тим болушат. “Көнгөн адат калабы, уйга жүгөн салабы” дегендей, башка элдин динин алган адаттарын таштай албай, бөлөк элдин тилинде жалынып, үйрөнгөн адаттарын таштай албай жаман жоруктарын жасай беришет. Колго түшүрүп алган жоокерлерди өлтүрүп, баш ийгендерин кул кылып айдап келип өз аттарын атап Пархан (Фергана), Самаркан, Алижан (Андижан), Кокон деп шаар курдурушат, ошол кулдарга дыйканчылык кылдырып, жерди иштетип, дыйканчылык менен алектенишет, болуп көрбөгөндөй байышат. Алып келген туткундарды дыйканчылык кылганга жакшы жай экен деп Түгөл атадан суранып, жигиттердин башчысы Илбарс баатыр башын ийип келет. Алдыңа келсе атаңдын кунун кеч деген накыл сөз бар эмеспи. Атайын келипсиңер, эми силерге берейин, өзүңөр билгендей жашагыла, - деп уруксат берет.

Алып келген кулдарды кары-жашына карап, жөндөмүнө жараша экиге бөлүшөт: аялдарын дыйканчылык кылууга, эркектерин кыш куюп там салууга жумшайт.

- Айтканды аткарбагандар болсо, ошол жерден эле башын кыя чаап, тил албай качууга аракет кылган болсоңор же буйрукту аткарбай турган болсоңор, дароо башыңар алынат, - деген жар салып, өкүм чыгарат.

Кан сарай курдурууга кыбачылар керек, чыккыла, - деп Илбарс баатырдын вазирлери усталарды тандашат. Курулушту кыйын билген усталар чыгат.

-Ушул жерге эң мыкты үлгүдөгү хан сарай курасыңар, силерге боштондук беребиз, үй-бүлө элиңер менен аман-эсен жериңерге кайтасыңар. Кан сарай курулбаса куруп койгон сарай ханыбызга жакпай кала турган болсо, анда баарыңардын башыңар алынат деген өкүм чыгарат.

Тегерек четтеги басылып алынган мамлекеттерден алтын, күмүш салыктар менен кошулуп жаңы кулдар келип, өлгөндөрдүн ордун толуктап, жаңыланып турат. Ошол доордо Ташкен чөлкөмүндө акыркы үлгүдөгү хан сарайлар курулуп, кырк уруу Кыргыздын журт аталары келип, баталарын беришет. Илбарстын атагын чыгарып кагандыкка көтөрөбүз деп чыгышат. Ал жерге, шаар курулуп ошол жүз жигиттен төрөлгөн балдар, кийин аталарынан ашып түшкөн мыкаачы болуп чоңоюшат, ал жерде адам баласынан кан чыгарып, кан шайлаган салтка айланат.

БАП 3

ЗАМАНЫБЫЗДЫН ЗАЛКАРЫ

Абдырахманов Нурак, 1947-2014

Адам Атанын динине кайрылалы

“Күпчөккө салган бозо бар, Күчала уусу кошо бар”

Ар ким өзүн пайгамбар, олуя сезген заманда жашап жатам. Өзгөчө кыргыз инсандарынын айрымдары акылынын жеткен чегин “өтө жогору” деп баалашат. Анткени алардын аталары өткөн замандарда көптөгөн падышалык династиянын урпактары болгон үчүн дымагы акылынан ашып кеткендер көп. Диний ишенимдерге баш-оту менен кирип алгандар бар. Бул жазгандарым аларга эмес, - өзүм сыяктуу эркин ой жүгүрткөн катардагы жөнөкөй инсандар үчүн.

Адам атадан башталган диндин жана ал жөнүндөгү икаянын өзөгү түрк элдерине тиешелүү экендигин “адам” деген сөздүн өзү аныктап турат. Анткени адам деген сөздү араптар “инсан” дешсе, орустар адамды “человек”, адамзатты “человечество” дешет. Ошол сыяктуу бардык элдердин адамзатты туюндурган өз сөздөрү бар. Ошолордун ичинен түрк элдери “адам”, “адамзат”, “адамкерчилик” деген сөздөрдү пайдаланышат. Адамзатты туюндура турган андан башка туюнтмабыз жок.

Чарлз Дарвин изилдеп чыккан адам түспөлдүү маймылдары али адамга айлана албай адам сымал жапайы жандык (снежный человек) боюнча жүргөндүгүн, документалдуу тасмалардан көрүп жатабыз. Андай макулуктар эч качан дин жарата албасы чын. Дегеле Жараткандын бар экендигин сезүү үчүн азыркы адамдардын аң- сезиминен сырткары Жараткан менен кандайдыр байланышы болгон жагдай керек. Жараткандын колуна түз жаралган үчүн Адам Атабыз он сегиз миң ааламды жараткан заттын (акылдын же күчтүн) бар экендигин айткан. Ал жөнүндө Адам Атадан башталган дин илими гана кабар берет.

Азыркы космикалык заманда он сегиз миң ааламдын бир бөлүгү болуп эсептелген күн системасын изилдеп үлгүрө элекпис. Окумуштуулар күн системасы жайгашкан галлактикада жүз миң жылдыз бар экендигин болжолдошот. Андай галлактиканын дагы он сегиз миң бөлүгү бар экендигин далилдөөгө бүгүнкү илимдин мүмкүнчүлүгү жете элек. Ошончолук зор ааламды жаратып, ирети менен кармап турган затты же күчтү Адам Атабыз гана сезип жана аны “Жараткан” деп атагандыгы ойго келет. Себеби, “жараткан” деген туюнтма ар бир элдин тилинде бар. Мисалы, орустар айрым учурда “О, Создатель” деп сыйынганын угуп жүрөбүз. Өзүбүз деле “О, Жараткан” деп сыйынган учурларыбыз көп.

Дин китептеринде жана уламыштарда сакталган оозеки тарыхыбыз боюнча көп миңдеген жылдар мурда Нук (Ной) пайгамбардын заманында Адам атанын урпактары динди танып, эсирип баштаганда жер жүзүн

Топон Суу каптагандыгы айтылат. Ошол Топон Суу мезгилинде атабыз Нук пайгамбар өзүнүн жасаган күпчөгүнө (кемесине) үч уул, үч келинин салып алып, Топон Суудан баштары чыгып турган бийик тоолордун башына туш болгон.

Күпчөк жөнүндө Манас дастанында: “Күпчөккө салган бозо бар, Кучала уусу кошо бар” - деп айтылат. Демек, жыгачтан жасалган чоң челекти бүгүн да “күпчөк” деп атаганыбызга караганда, кеменин алгачкы аталышы “күпчөк” болгон. Өтө семиз адамды дагы “күпчөктөй семириптир” деп айтабыз. Ал туюнтма бүгүнкү күнү да дин китептеринде “коопчек” боюнча сакталып тургандыгын эске алсак, дин илиминин башаты бизге тийиштүү болуп чыгат. Себеби бүгүнкү күнү “күпчөк” же “коопчек” (ковчег) деген туюнтманы турмушунда биздей түз пайдаланган бир дагы калк жок.

Дин жөнүндө ойлонууга ар бир адам аргасыз

Бардык диндердин өзөгү бир экендигине карабай, Адам Атанын балдары ар түрдүү диний бөлүнүп-жарылууларга туш болуп, Акырзаман (кыямат кайым, дүйнөнүн апаатка кабылышын же кыйрашын) жакындатуу жолуна адашып бара жатабыз. Дин багытында бөлүнүүчүлүктүн себебинен атактуу Крестүүлөр жортуулу чыккан. Ислам динин жайылтуу үчүн канчалаган кан төгүүлөр болгон. Динге берилгендердин айрым тескери түшүнүккө кабылгандарынын азабынан канчалаган терактылар болуп жатат. Диний багыттагы кагылышуулар бүгүн дагы уланып, атаандашуу, тирешүү улам күч алып бара жатат.

Өз динин даңазалоо үчүн көптөгөн акча каражатын сарптап жаткан өлкөлөр, диндик агымдар бар. Ал каражатка азгырылган далай адамдар өз ата-бабаларынан келе жаткан динин танууда. Ар кандай диний агымдарга берилип алган кыргыздын жаштары өз ата-энелерин тануу, бири-бирин өлтүрүүгө чейинки жоруктарга барып жатышат. Ата менен баланын ортосуна ажырым салып, өлүмгө түртүп жаткан окуяларды көргөндө, Акырзамандын же дүйнөлүк апааттын ачкычы дин ишмерлеринин колунда деген ой келет. Анын себеби ар бир диндин өкүлдөрү өз ишениминдеги динин мактап, өзгөлөрдүкүн танууга же терс жактарын далилдөөгө аракет кылат. Анткени айрым дин ишмерлери динди жан багуунун булагы катары карап, кандай да болсо өз кызыкчылыгын коргоп, дин жөнүндө акыл-таразага (логикага) өжөрлүк менен каршы турушат.

Дагы бир ыңгайсыздык, маанисин түшүнбөстөн арапча жазылган сөздөрдү жаттап алып, ошого корстон болгондор толтура. Айрым чала молдолор Жусуп менен Зулайканын ашыктык ырларын жатка айтып өлүккө жаназа түшүргөн учурлары айтылып жүрөт. Ал ыңгайсыздыктан кутулуш үчүн барыбыз арапча сүйлөгөндү үйрөнүшүбүз керек. Коммунистердин мажбурлоосу менен орусча сүйлөп, “киргизге” айландык эле, эми кыргызды арапка айландыруу аракеттери башталды. Ал аз келгенсип, ар кандай дин үгүтчүлөрү ар түрдүү китепчелерин таратып, тынчтык бербеген учурлары көп. Албетте, диндик бөлүнүүчүлүк

адамзатты Акырзаманга алып барарынан корккон Батыш калктары ушул аракеттерди жасап жаткандыгын түшүнсө болот. Алардын адамдарды динге киргизүүдөгү эң башкы таянычы Акырзаман менен коркутуу. Андан улам дин жөнүндө ойлонууга ар бир адам аргасыз.

Эгерде калыстык менен ой жүгүртсөк, Акырзаман, Кыямат же дүйнөлүк апааттан кутулуунун жолу Адам Атанын дин ишенимине кайрылууда турат. Адам Атаны бардык пайгамбарлардын улуусу же бардык диндердин баштоочусу экендигин тануу Жаратканды тануу менен барабар. Ага карабастан айрым көнүмүш жолунан чыга албагандар бул чакырыкка каршы турушу, - турган иш. Андайлар адамзат коомун бөлүнүү жолуна түртүп, туура жолдон адаштырып, адамзатты Акырзаманга кириптер кыла турган макулук катары Жараткандын каарына калары чын. Демек, Жараткандын Адам Ата аркылуу бизге жиберген дин ишениминин башатына кайрылуу ыйык милдетибиз.

Мүмкүн ал ыйык милдетти баштоону Жараткан мага жүктөп жаткандыр. Себеби, 1990-жылдарда Бишкекте бир бакшы (азыркыча “көзү ачык”) айым ден соолугумду оңдоо үчүн мага дем салып жатты. Уйку-соонун ортосунда көзүмө кандайдыр адамдар көрүнө баштады. Алардын арасында ак селде чалынган, кыргыз кемсел сыяктуу кийими бар Мухаммед пайгамбарым көрүндү. Эзелтеден аралашып жүргөн адамдай аны көрөрүм менен тааныдым. Ал топтошкон адамдар менен келип, мени көтөрүп баштаганда, мен устунга айландым. Алар болжол менен 5 метрлик, жазылыгы 25-30 см. келген устунду көтөрүп баштаганда, мен өзүмдү кандайдыр туура жактан көрүп турдум. Устун көтөрүлгөн сайын олтурган ордумдан өйдө көтөрүлүп, үйдүн шыбынан чыгып, асманга карай учуп кетээримди сездим. Катуу коркконуман улам Кудайга жалынып, ыйлай баштадым. Эсиме келсем, олтурган ордумдан көтөрүлгөнү калган экенмин. Алиги адамдар көрүнбөй калды. Ошондо коркконумдан жан-терим боюмдан куюлуп, көзүмдөн жашым шорголоп, Кудайдан мени жерге калтыруусун суранып жаттым. Тигил айым 3-4 мүнөттөн кийин менин кыйналып атканымды көрүп: “Эмне болуп жатасың?” – деп сурады. Менин жооп берүүгө чамам келбей, дале болсо учуп кете турган абалда ыйлап жаттым. Менин абалымды көрүп, чочуп кеткен ал кайрадан 5 мүнөтчө дуба салып жандырды окшойт. Ошондон кийин акырындап өз калыбыма келдим.

Ал мезгилде мен тарых менен алектенип, Египет пирамидаларын, Стоунхенж жана мегалит эстеликтерин байыркы адамдар дубанын күчү менен курса керек деп ойлоп жүргөм. Болбосо, салмагы 5 тоннадан 1000 тоннага чейинки таштарды техникасыз адамдар кантип ошончо чеберчилик менен сомдоп жана көтөрмөк эле деп ойлоп жүргөм. Тигил айымды ошондой дубасы бар адам болсо керек деп ойлоп, болуп өткөн аянга көңүл бурган эмесмин.

2010-жылдын май айында Бишкектеги Айгине коому отко жана ыйык жерлерге табынуучуларды чогултуптур. Дүйнөнүн ар тарабынан чогулган адамдар Ысык-Көлгө Улуу От жагып, Жаратканга сыйынуу

үчүн бардык. Ысык-Көлдүн жээгине Улуу От жагып, Жаратканга сыйынгандан кийин, Манжылы-Ата мазарында түнөп жатсак, баягы топтошкон адамдар дагы түшүмө кирди. Алардын жалаң пайгамбарлар экендиги акылыма келип, кандайдыр “Жараткан” деген сөздү айтып, сыйынып жатканымды сездим. Ал пайгамбарлар дагы күнжелеси (радуга) сыяктуу көгүлжүм шооласы асманга жеткен Улуу Отту тегеренип “Жараткан” деп сыйынып жаткан сыяктуу элестеп жатып ойгонуп кеттим.

Ал көгүлжүм шоола мурунку 2009-жылы Ысык-Көлдө жаккан Улуу Оттун ортосунан асманга жете созулуп тургандыгын айрым адамдар жана Гүлзина деген айым өз көзү менен көргөн экен. Ал түгүл кийин фотосүрөткө тартып алгандардын айрымдары фото карточкаларын көргөзүштү эле. Ошол сүрөт акыл-эсима күчтүү таасир бергендиктен улам менин 2010-жылы түшүмдө пайгамбарлар Улуу Отту тегеректеп жүргөн сыяктуу болуп көрүнгөдүр.

Үчүнчү жолу июль айындагы түшүмдө алар бийик тоонун башында аскаларга аралаш салынган эски диний имараттардын (храмдардын) арасында ар кандай түстөгү, ар түрдүү тилде сүйлөгөн адамдар болуп көрүнүштү. Негедир каралжын түстүү арык адам орусча сүйлөп, көгүлдүр көздүү, ак жуумал адамдардын сөздөрү биздин тилге жакын угулуп жатты. Мен алардын арасында “Жараткан” деп сыйынып жатып ойгонуп кетсем, түшүм экен. Ошондон баштап Адам Атанын дини “Жараткан” деп аталса керек деген ой акылымды ээлеп алды.

Анын үстүнө бизге түшүнүксүз арапча сөздөрдү айтып Аллахка сыйынгандан баштап тарыхта кыргыздын турмушу оңолбой, ар кайсы элге күнкор болуп келиптир. Канчалаган кыргыздарга калыптыр. Балким, жан-дүйнөбүздөгү Жаратканга сыйынууларыбызды өз тилибизде айтпай, өзүбүзгө түшүнүксүз арапча сөздөрдү айтып жаткан үчүн Жаратканга биздин сыйынууларыбыз чала жетип жаткандыр? Дин ишмерлери деле түшүнбөй айткан миң сыйынуудан түшүнүп айткан бир сыйынуу өтүмдүү болорун айтышат. Миң жыл бою ата-бабаларым Ислам динин тутунуп, арап тилинде Аллахка сыйынып келген үчүн Аллахтын мээримин бизге эмес - башкаларга жаап жатса керек. Эми Жаратканга өз тилинде сыйынып, бактылуу турмушта жашап жаткан Адам Атанын балдарынын көбүн көрүп туруп, жарым эс жандыкча бизге түшүнүксүз сөздөрдү айтып сыйына берүү, Жаратканга дагы жакпаса керек.

Ислам дининен башка диндердин бардыгы Жаратканга өз тилинде сыйынганды адамдарга уруксат берген үчүн алардын маселеси жеңил чечилет. Негизи эле адамдардын Жаратканга болгон ишенимине, сыйынуусуна кысым көрсөтүү капырдын же шайтандын иши. Андан да дүйнөдөгү көптөгөн мүнөт эмес, секунд санап жашаган адамдардын беш убак намаз окуганга убактысы жетпейт. Убактыбыз жетпей, намазыбыз каза болгондо өзүбүздү күнөкөр сезип, кыйналган учурларыбыз көп.

Ошондуктан Жаратканга сыйынуунун ар бир адамга ыңгайлуу жол-жобосун издөө - бүгүнкү күндүн талабы.

Албетте, мен өзүмдү катардагы кадыресе жөнөкөй адамдардын биримин деп эсептеймин. Жогорудагы аяндарды жөнөкөй адам катары кабыл алсам дагы, Жараткан кандайдыр бир милдет тагып, мага аян көрсөтүп жаткандыр деген күмөн ой тынчтык бербегенинен улам кагазга түшүрүп жатам. Мейли, мени адамдар шылдыңга алышса дагы Жараткандын аяны аркылуу акылыма келген ойлорумду сунуштоону туура көрдүм. Себеби, жөнөкөй адам катары ой жүгүрткөндө деле, адамдарга бирдиктүү дин керек экендигине макул болбой коё албайсың. Ар түрдүү диндик көз-караштардан, адамдардын диндик араздашууларынан тажап деле бүттүк. Ошон үчүн Мухаммед пайгамбарым өзү баштап пайгамбарларды эрчитип келип мага аян берип жаткандыр.

Жараткандын Улуу касиети менен түш аяны аркылуу айрым учурда адамзат коомунда илимий улуу ачылыштардын болгондугу маалым. Балким, мага дагы Жараткан тарабынан, Жараткандын элчиси Мухаммед пайгамбарым тарабынан бир белги берилип жаткандыр. Адам Атанын балдары, эсибизге келели. Адам Ата бизге калтырган “Жараткан” деген сөз ар бир элдин тилинде бар. Чыны менен бул Ааламды Жараткан өзү жасагандыгын же жараткандыгын эч ким тана албайт. Акырзаманды өзүбүз чакырып албаш үчүн бөлүнүүлөргө бөгөт коёлу. Адам Атанын “Жараткан” деген динине биригүүгө аракет кылалы.

Антпесек Иса Машаякка сыйынгандар Будданы кабыл албайт. Буддага сыйынгандар араптардын “Аллах” деген туюнтмасын кабыл албайт. Аллахка сыйынгандар Кришнаны кабыл албайт. Кришначылар Йеговону кабыл албайт. Кыскасы, дүйнөдө канча дин болсо, бардыгы бири бирин кабыл албайт. Ооба, ошол диндерди Жараткан өзү пайгамбарлар аркылуу жиберип, адамдардын оң жолго түшүүсүн камсыз кылды эле. Жараткан өзү пайгамбарлар аркылуу жиберген ошол диндердин жалпы өзөгү дагы бирдей. Бир гана Жараткандын ысымын ар түрдүү атап, көнүмүш жолдон чыга албай, биримдикке келбей жатабыз. Түбүбүз барып бардыгыбыздын түп башатыбыз болгон Адам Атага такалып жаткадан кийин Жараткандын ысымын ар бир эл өз тилинде атап, Адам Атабыздын Жаратканга болгон дин ишенимине кайрылалы.

Пайгамбарлар негиздеген диндердин жан-дүйнөбүзгө туура келген осуяттарын ар бирибиз Адам Атанын аброюна ылайык тууралап, өз тилибизде Жаратканга сыйыналы. Пайгамбарлардын касиети аркылуу белги берилип жаткан бул ишке ким каршы турса, ал адам Жараткандын жана жалпы Адамзаттын каалоосуна каршы турган каргаша болор. Адам Атанын балдарын биримдикке чакырганым үчүн Жараткан мени күнөөлөбөс. Бул ишти андан ары өркүндөтүүнү Жараткан өзү адамдардын акыл-оюна салсын.

“Бөлүнгөндү бөрү жейт” демекчи, бөлүнүү эч качан жакшылыкка алып барбайт. Адам Атанын балдары ынтымагыбыздын жоктугунан

улам жаратылыштын ар кандай кырсыктары болуп, Акырзаманды жакындатып жатканыбызды түшүнүүгө мезгил жетти. Акырзамандын келерин кайтпас жол катары тастыктап жаткандар бар. Эгерде Акырзамандан кутулуунун жолу жок болсо, анда эмне үчүн тирүүлүктүн убарасын тартып жашап жүрөбүз? Акыры жок болорубуз чын болсо анда балдарды жаратып, илим-билимди өнүктүрүп, Жараткандын жакшылык күндөрүнөн үмүт кылып эмне кереги бар?

Адам Атанын балдарынын күнөөсү үчүн бүт дүйнөнү жок кылып салуу, Жараткандын максаты эместир. Ырас, Жараткандын эркин биз башкара албайбыз. Ошондо да эгерде биз ынтымак менен Жаратканга сыйынып, бүт дүйнөдөгү Адам Атанын балдары ынтымак менен жалпы аракет кылса, Акыр заманга кептелбей, бул дүйнөнүн сакталып калышына себепчи болушубуз мүмкүн. Анда өзүбүзгө түшүнүксүз тилдерге чалынбай, ар бирибиз Жаратканым өзү берген тил аркылуу сыйынып жана аракеттенүүбүз керек.

“Ынтымак бар жерде Ырыс бар” демекчи, Жараткандын өзү бул ааламды ынтымакка ылайыктап жараткан үчүн чачылып же бузулуп кетпей кармалып турат. Адам Атанын балдары! Жараткан өзү бул ааламды биримдиги бузулбас кылып жараткандай биримдикке, ынтымакка келели! Антпесек Жараткандын биримдиктүү тартипте жасаган бул ааламына шайкеш келбей, Жараткандын каалоосуна каршы иш жасаган болобуз. Жараткан бизге “ойлонсун” деп акыл берген. Аны эсепке албай, сокур ишеним менен жүрө берип, дин жолундагы ажырымыбызды чоңойтуп, акыры өзүбүздүн убалыбызга өзүбүз калбайлы.

Бар бололу, бир бололу! Адам Атанын “Жараткан” деген динине Жараткан өзү жол ачсын!

Жаратканга сыйынуунун жөрөлгөсү

Жаратканга сыйынуунун эң негизги жана эң жөнөкөй жолболорун жана дубаларын жазып баштоого, Жараткан өзү жар (жардамдаш) болсун. Жаратканга сыйынуунун тартибин ата-бабаларыбыздын кылымдап келе жаткан, демек АДАМ АТАДАН башталган сыйынуу жөрөлгөлөрүнө ылайык төмөндөгү эрежелер менен аткарсак болот.

Таң эрте Жаратканга сыйынуу. Ата-жотобуздан калган Жаратканга сыйынуу жөрөлгөсүн таң эрте ойгонгондо баштайбыз. Көзүбүздү ачарыбыз менен төшөктөн турбастан, оң колубуздун алаканын жүрөк тушубузга коюп, оюбузду Жаратканга багыштап, угузуп же угузбай дуба сөздөрдү айтабыз:

“О, Жараткан! Өзүңдүн бардык-бирдигиңе ишенемин жана тобо кыламын. Түбөлүккө бар бол. Сага сыйынып, жакшылык иштерди жасаганга жар (жардамдаш) бол. Таңды көрсөткөнүңө шүгүр (рахмат же алкыш). Тирүүлүк бергениңе шүгүр. Өзүңдөн башка сыйынарым жок. Өзүңдөн башка ишенерим жок. Бүгүнкү күнүмдү Өзүңө жаккыдай иштер менен баштап, Өзүңө жаккыдай иштер менен аяктоону насип кыл. Иштериме ийгилик бер. Денеме соолук бер. Жаныма кайрат бер. Алкыштарыбыздын бардыгы Сага болсун. Сенин мээримиң бүт дүйнөгө жана мага болсун (тийсин). Сага түбөлүк даңк! Омийин! – деп, эки алаканыбызды (ин менен янды) бириктирип, дуба кылып, дубаны бүткүл денебизге тараткыдай сезимдерди чакырабыз. Эки алаканыбызды бириктирип, жүрөгүбүздөн оң алаканыбыз аркылуу алган энергияны сол колдун алаканы аркылуу бүт денебизге таркатабыз. Качан дубабыздын таасири боюбузга тараганда, эки алаканыбызды ажыратып, күнүмдүк жашоо аракетин баштайбыз. Каалагандар эки алаканын ажырата электе манжаларынын учун чекесине тийгизип же кадимкидей бата-тилегин жүзүнө тартып бата кылса болот.

Күндүзгү же тамактанууга чейинки дубалар: Жаратканга сыйынуубуз ишенимдүү, ыңгайлуу жана жеңил болушу үчүн ар дайым дасторконго (тамакка) олтурарда, дененин тазалыгына көңүл буруу же жок дегенде колду суу менен жууп, тазалоо керек. Дасторкондун четине түз карап олтуруп, оң колубуздун алаканын жүрөк тушубузга тууралап коюп, Жаратканга чын ыкласыбыздан тобо кылууга (сыйынууга) өзүбүздү даярдоо менен бирге, чөйрөбүзгө карата угузуп же угузбай дуба сөздөрдү айтып баштайбыз. Эгерде пикирлеш адамдар чогуу олтурган болсо, арасынан бир өкүл дуба сөздөрдү угуза айтып, калгандары ичинен коштоп туруусу керек.

“О, Жараткан. Өзүңдүн бардык-бирдигиңе тобо кылдым(ишендим жана сыйындым). Түбөлүккө бар бол! Жакшылык иштерди жасаганга жар бол! Омийин!” - деп дуба айтып, эки алаканыбызды (ин – ян) бириктирип, дубаны бүт денебизге тарагыдай сезимди чакырабыз жана жогорудагы тартип менен дуба кылабыз.

Андан узагыраак сыйынууну каалагандар үчүн:

“О, Жараткан! Өзүңдүн бардык-бирдигиңе тобо кылдым. Түбөлүккө бар бол. Жакшылык иштерди жасаганга жар (жардамдаш) бол. Бардык сыйынуум (сыйынууларыбыз) Сага болсун. Сенин мээримиң мага (бизге) болсун. Сага сыйынууга жана жакшылык иштериңди жасоого мага (бизге) мүмкүндүк бер. Омийин!” - деп дуба кылабыз.

Андан узагыраак сыйынууну каалагандар үчүн:

“О, Жараткан! Өзүңдүн бардык-бирдигиңе тобо кылдым. Берип жаткан насибиңе, ырыскыңа шүгүр. Дагы мол-мол насип бер. Чың ден соолук бер. Узун өмүр бер. Түбөлүккө бар бол! Жакшылык иштериңди жасаганга жар бол! Бардык сыйынуум (сыйынууларыбыз) жана алкышым (алкыштарыбыз) Сага болсун! Сенин мээримиң мага (бизге) болсун! Сага сыйынууга жана жакшылык иштериңди жасоого мага (бизге) мүмкүндүк бер! Жакшылык иштерге жана иштир! Жамандык иштерден адаштыр! Шайтандын азгыруусунан сакта. Ар кандай кырсыктардан сакта! Эки дүйнөнүн жакшылыктарына жол бер! Бак-таалай, ырыс-кешигибизди мол бер! Омийин!” - деп дуба кылабыз.

Тамактанып бүткөндөн кийинки дубалар: Адаттагыдай оң колубузду алаканын жүрөк тушубузга коюп, дуба сөздөрдү айтабыз.

“О, Жараткан! Берип жаткан насибиңе (тамак-ашыңа) шүгүр (алкыш). Сен аркылуу көрүп жаткан жарыкчылык-тирүүчүлүгүбүзгө шүгүр. Омийин!” - деп дуба кылабыз.

Андан узагыраак дуба кылууну каалагандар үчүн:

“О, Жараткан! Берип жаткан насибиңе шүгүр. Сен аркылуу көрүп жаткан жарыкчылык-тирүүчүлүгүбүзгө шүгүр. Дагы мол-мол насип бер! Чың ден соолук бер! Бак-таалай, ырыс-кешигибизди мол бер. Жакшылык иштериңди аткарууга кеңири жол бер! Жер-суубузду, эл-журтубузду аман кыл. Бар тилегибизди кабыл кыл! Омийин!” - деп дуба кылабыз.

Андан узагыраак дуба кылууну каалагандар үчүн:

“О, Жараткан! Берип жаткан насибиңе шүгүр. Сен аркылуу көрүп жаткан жарыкчылык-тирүүчүлүгүбүзгө шүгүр. Алкыштарыбыздын бардыгы сага болсун. Айткан алкыштарыбыз, төккөн мээримдерибиз Сенин чексиз кубатыңа азык болсун. Сенин мээримиң жана ырайымың мага (бизге) болсун. Дагы мол-мол насип бер! Чың ден соолук бер! Узун өмүр бер. Жакшылык иштериңди аткарууга кеңири жол бер! Бак-таалай, ырыс-кешигибизди мол бер. Ар кандай кырсыктардан сакта! Жаман иштерден, шайтандын азгыруусунан сакта! Ниетимдин (ниетибиздин) оңолушун насип кыл! Эки дүйнөнүн жакшылыгын насип кыл! Жер-суубузду, эл-журтубузду, ага-тууганыбызды, бала-бакырабызды, өзүбүздү аман кыл! Бар тилегибизди кабыл кыл! Омийин!” - деп дуба кылабыз.

Жаратканга сыйынуунун жөрөлгөсү тамактануу учурунда бир күндө үч жолудан кем эмес аткарылышы керек.

Жаратканга сыйынуунун төшөктө, уйку алдындагы дубалары:

Төшөгүбүзгө жайланып жаткандан кийин оң колубуздун алаканын жүрөк тушубузга коюп, Жаратканга сыйынуу менен тилек айтабыз.

“О, Жараткан! Бүгүнкү күндү көргөзгөнүңө шүгүр! Берип жаткан ырыскыңа шүгүр! Өзүңдөн башка таянарым жок. Өзүңдөн башка ишенерим жок. Бардык сыйынууларым Өзүң үчүн. Бардык аракетим Өзүң үчүн. Жаттым тынч, жаздыгым кенч. Түн уйкум бейпил болсун. Эртеңки күнүм береке-бакытка толсун! Омийин!” –деп дуба кылабыз.

Андан узагыраак дуба кылууну каалагандар үчүн:

–“О, Жараткан! Бүгүнкү күндү көргөзгөнүңө шүгүр! Берип жаткан ырыскыңа шүгүр! Алкыштардын бары сага болсун! Сенин мээримиң мага болсун! Өзүңдөн башка таянарым жок. Өзүңдөн башка ишенерим жок. Бардык сыйынууларым Өзүң үчүн. Бардык аракетим Өзүң үчүн. Кетирген кемчиликтерим болсо кечир. Ичи тар, ач көз, жаман ниеттүүлүктөн сакта! Шайтандын азгырыгынан сакта! Ар кандай кырсыктардан сакта! Бул дүйнөнү, адамзатты Акырмаман, Кыямат күндүн апаатынан сакта! Ак ниет пенделериңди тозок отунан сакта! Кең келечек бер! Кетпес дөөлөт бер! Жаттым тынч. Жаздыгым кенч. Түн уйкум бейпил болсун. Эртеңки күнүм береке-бакытка толсун. Омийин!” –деп дуба кылабыз.

Негизинен бардык диндердин жалпы жобосу жогорудагы дубаларга туура келет. Демек, Жаратканга ушул дубалар менен сыйынуу жетиштүү болот. Ал эми адамдар көп чогулган салтанаттарда, жыйындарда Жаратканга сыйынуу дубаларын атайын даярданган адамдар өз мүмкүнчүлүгүнө жана өз каалоосуна жараша көркөмдөп, адамдардын терең сезимдерин ойготкудай сөздөр менен айтса болот. Негизи эле дубаларды узартып же кыскартып айтуу, ар кимдин өз эркине жараша.

Андан сырткары, байыркы Кытай тарых жазмаларында: “Кыргыз Ажосу (өкүмдары) жаңы чыккан Күнгө жана кечинде Айга сыйнат” –деп жазылат деп укканмын. Ал жөрөлгөнү биздин аталарыбыз менен апаларыбыз дагы унутпай жаңы чыккан Күндү тосуп: “Амансыңбы, Күн Теңирим! Аман бол, Күн Теңирим! Аманчылык бер, Күн Теңирим!” – деп, үч жолу таазим кылып учурашчу эле. Алар Күн менен Айды Жараткандын биздин көзүбүзгө көргөзүп койгон белгилери деп билишчү. Андан сырткары: “Эртең менен Күн жаңы чыкканда, Ааламга ырыскы чачат. Күн чыкканда тосуп, учурашпаган адам ырыскыдан куру калат. Күн жаңы чыкканда, жакшылык тилек тилеп тосуп ал,” – деген насаат сөздөрүн айтышаар эле.

Айдын жаңырганын же толгонун көргөн кечте: “Ай көрдүм, аман көрдүм. Эл-Журтума жакшылык заман көрдүм. Элибиз аман болсун. Жерибиз берекеге толсун. Айдан аман, жылдан эсен кыл, Жаратканым!” жана башка дубаларын айтып, үч жолу жүгүнүп коёр эле. Кыргыз калкына тийиштүү болгон бул жөрөлгөлөрдү каалагандар аткаrsa болот.

Адам атанын дин ишенимине же дин башатына моюн сунган адамдар башка бардык пайгамбарлардын жана диндердин бардыгын Жараткандын эрки менен пайда болгондугуна макул болуусу لازым. Ар бир адамдын өз акылына, өз динине туура келген сыйынуу жөрөлгөлөрүнүн бардыгы Жаратканга сыйынуунун жолдору болгондуктан анын бирин туура, экинчисин туура эмес дегендер күнөөгө батып, адамдардын ынтымагына жик салып, Акырзаманды жакындатат. Андыктан ар бир адам ал диндердин Адам Атанын аброюна каршы келбеген жоболорун пайдаланууга укуктуу. Пайгамбарларга жана диндерге акаарат келтирүү же кылапат айтуучулар Жараткандын алдында күнөөгө батарын унутпайлы. Адам Атанын балдары катары бардыгыбыз ынтымакта жашап, ынтымак менен Жаратканга сыйынууга аракет кыلالы. Бул жөрөлгөнү диний багыттагы жаңы башталыш эмес, Адам Атадан бери ата-бабаларыбыз сактап келе жаткан Жаратканга сыйынуунун жөрөлгөсү же жол-жобосу деп түшүнөлү. Тамактануу учурунан сырткаркы убакта Жаратканга сыйынууну ар бир адам өз каалоосуна жараша улантса болот.

Өзүн Адам Атанын урпагымын деп эсептеген жана адамзаттын ынтымакка келип бирдиктүү жолго түшүүсүнө жардамдашуудан артык ыйык милдет жок экендигин сезген адамдарды ушул ишке үн кошууга чакырамын. Бул ишти уюштуруп жана жандандыруу жолун тапкан адамдар, Жаратканга жана адамзатка теңдешсиз кызмат өтөгөн инсан катары Жараткандын чексиз мээримине ээ болору чындык.

Албетте, дин багытындагы ар бир жаңы башталыштар өз учурунда түшүнүгү тайкы адамдар тарабынан тоскоолдуктарга учурап, пайгамбарлардын көбү жабыр тартканы белгилүү. Кандай болгон күндө дагы ал диндер акыры өз максатына жетип, Жараткандын жолуна жана адамзат коомуна кызмат кылып жатканына күбө болуудабыз. Ошол сыяктуу бул ыйык иштин жанданышына көмөкчү болуп, Адам Атанын урпактарын биримдикке чакырган, барыбызды Акырзамандан сактап кала турган багытты колдоочулар гезиттер же интернет аркылуу пикир алышып, бирдиктүү аракет кылгандардын катары көбөйсө, Жараткан бул багытка кеңири жол ачып, мындан аркы туура жолду өзү көрсөтөрүнө ишенсек болот.

Арсланхантегин Нурак, Бишкек, 28-октябрь, 2010-жыл.

ТИРКЕМЕ

Нарын облусунун ыйык жерлеринин жалпы тизмеси:

Ак-Талаа району

73. Ажыбайдын мүрзөсү, Ак-Тал айылы
74. Ак Куланын мамысы, Соң-Көл жайлоосу
75. Ак-Мөөрдүн көз жашы, Соң-Көл жайлоосу
76. Ак-Терек, Кош-Дөбө айылы
77. Ак-Терек, Куртка айылы
78. Арап Өлгөн, Кош-Дөбө айылы
79. Аркар-Булак, Ак-Тал айылы
80. Арчалуу-Мазар, Соң-Көл жайлоосу
81. Арчалы-Мазары, Куртка айылы
82. Ас-Казан, Кош-Дөбө айылы
83. Ат-Кулак мазары, Кадыралы айылы
84. Бакайдын Тереги, Ак-Терек айылы
85. Бала-Тапан, Ак-Кыя айылы
86. Баян Сулуунун мазары, Ак-Кыя айылы
87. Бердаалы молдонун күмбөзү, Кош-Дөбө айылы
88. Беш абышка көпкөн жал, Коңорчок айылы
89. Ботояр-Булак, Кара-Ой айылы
90. Бүргөнүн күмбөзү, Терек айылы
91. Дары-Булак, Ак-Терек айылы
92. Дары-Суу, Арпа жайлоосу
93. Думана, Жергетал айылы
94. Жалгыз-Тал, Ак-Кыя айылы
95. Жалгыз-Терек мазары, Терек айылы
96. Жергетал, Жергетал айылы
97. Жыланды-Булак, Үгүт айылы
98. Жылуу-Суу, Кош-Дөбө айылы
99. Жылуу-Суу, Үгүт айылы
100. Кадыралынын үңкүрү, Кадыралы айылы
101. Кайыңды-Булак, Кайың-Булак айылы
102. Канат-Көр, Баетов айылы
103. Кара-Көл, Терек айылы

104. Катын-Өтөк-Шейитаалы, Кичи-Бычан жайлоосунун бор кыштоосу
105. Кекилик, Байгөнчөк айылы
106. Келин-Таш, Кара-Суу айылы
107. Келин-Таш, Келин-Таш жайлоосу
108. Кемпир баатыр жана Чомой баатыр күмбөздөрү же Кош-Күмбөз, Куртка айылы
109. Козуке, Ак-Кыя айылы
110. Кокондун-Чеби, Куртка айылы
111. Көк-Көл, Кашка-Суу өрөөнү
112. Көк-Көл, Коңорчок айылы
113. Көк-Төбө, Куртка айылы
114. Кырк кыздын чеби, Ак-Кыя айылы
115. Мазар же Мазар-Булак, Коңорчок айылы
116. Мазар-Булак, Баетов айылы
117. Мазар-Булак, Жаңы-Тилек айылы
118. Мазар-Булак, Кайың-Булак айылы
119. Мазар-Көл, Кашка-Суу өрөөнү
120. Самын-Көл, Кашка-Суу өрөөнү
121. Сары-Булун, Соң-Көл жайлоосу
122. Сейитбек-Кайкы, Кум-Дөбө айылы
123. Сийгек-Таш, Зарылбек айылы
124. Соку-Таш, Ак-Тал айылы
125. Соң-Көл, Соң-Көл жайлоосу
126. Сүтгүү-Булак, Коңорчок айылы
127. Тайлак баатырдын күмбөзү, Куртка айылы
128. Тартма-Үңкүр, Ак-Кыя айылы
129. Таш-Бейит, Терек айылы
130. Таш-Булак, Жеңиш айылы
131. Таш-Тулга же Тулга-Таш, Соң-Көл жайлоосу
132. Тешкен-Тоо, Соң-Көл жайлоосу
133. Тоголок Молдо күмбөзү, Тоголок Молдо айылы
134. Тогуз-Булак, Тогуз-Булак айылы
135. Топу-Таш, Соң-Көл жайлоосу
136. Төр-Жайлоонун ору, Чоң-Таш жайлоосу
137. Тулпар-Булак, Ак-Чий айылы
138. Тыныке-Булак, Коңорчок айылы

139. Чок-Тал, Байгөнчөк айылы
140. Чолок-Коргон, Коңорчок айылы
141. Чоң-Таш, Ак-Кыя айылы
142. Шатандын үңкүрү, Соң-Көл жайлоосу
143. Шырдакбек баатырдын коргону, Баетов айылы
144. Эмилдин үңкүрү, Куртка айылы

Ат-Башы району

145. Ажы-Моолук көлү, Ак-Сай өрөөнү
146. Айгыр-Жал, Бирлик айылы
147. Ак-Тайлак, Ак-Муз айылы
148. Ак-Таш, Калинин айылы
149. Алмамбет-Атанын булагы, Ача-Кайыңды айылы
150. Алмамбет-Атанын сөөгү, Ача-Кайыңды айылы
151. Арашан, Ак-Сай жайлоосу
152. Арча-Мазары, Ак-Муз айылы
153. Байгананын Багы, Бирлик айылы
154. Бала-Мазар, Ак-Жар айылы
155. Беш-Терек, Пограничник айылы
156. Босого, Ак-Муз айылы
157. Булак, Кара-Суу айылы
158. Булаңбаш, Бирлик айылы
159. Жалгыз-Терек, Жаңы-Күч айылы
160. Жалгыз-Терек, Большевик айылы
161. Жалгыз-Терек, Терек-Суу айылы
162. Жара оорусунун булагы, Ача-Кайыңды айылы
163. Жар-Мазары, Кызыл-Туу айылы
164. Жылуу-Суу же Кайнар-Суу мазары, Кара-Суу айылы
165. Кайнар-Булак, Ак-Жар айылы
166. Калпа-Ата, Баш-Кайыңды айылы
167. Каныкейдин көз жашы, Ак-Сай жайлоосу
168. Каныкейдин үңкүрү, Ак-Сай өрөөнү
169. Карала-Таш, Баш-Кайыңды айылы
170. Келдибек-Атанын күмбөзү, Кара-Суу айылы
171. Кошой-Коргон, Дыйкан айылы

172. Көк-Көл, Босого айылы
173. Көлмө-Булак мазары, Кара-Суу айылы
174. Көл-Төр, Ак-Муз айылы
175. Көл-Төр,Беш-Белчер участкасы
176. Кыз-Сайкалдын ору, Ак-Сай жайлоосу, Текеликтин сайы
177. Мазар, Ак-Сай өрөөнү
178. Мазар-Көк, Кара-Суу айылы
179. Мазар-Тал (Тамчы-Булак), Бирлик айылы
180. Мазар-Терек, Ак-Муз айылы
181. Мазейил, Торугарт участкасы
182. Май-Булак, Калинин айылы
183. Мусай-Булак, Бирлик айылы
184. Нарзан-Суу, Торугарт
185. Ой-Кайың, Жаңы-Күч айылы
186. Сары-Бел же Көл-Көк, Кара-Суу айылы
187. Соку-Таш, Баш-Кайыңды айылы
188. Тамчы-Булак, Арашан жайлоосу
189. Тамчы-Булак, 1-Май айылы
190. Тамчы-Булак, Баш-Кайыңды айылы
191. Таш-Булак, Калинин айылы
192. Таш-Кыя, Калинин айылы
193. Таш-Мазар, Талды-Суу айылы
194. Таш-Рабат кербен сарайы, Кара-Коюн капчыгайы
195. Тегерек-Булак жана Таш, Талды-Суу айылы
196. Терек-Мазары, Өзгөрүш айылы
197. Тешик-Таш, Ак-Моюн айылы
198. Тогуз-Булак, Ак-Жар айылы
199. Токтогон Молдонун булагы, Бирлик айылы
200. Торко-Булак, 1-Май айылы
201. Төөтак, Сулуу-Кулжа жайлоосу
202. Тулпар-Булак же Тулпар-Мазар, Кара-Суу айылы
203. Үч-Казан мазары, Калинин айылы
204. Чаар-Айгыр, Ак-Муз айылы
205. Чатыр-Көл, Ак-Сай жайлоосу
206. Чатыр-Таш, Чатыр-Таш заставасы
207. Чеч-Дөбө, Ача-Кайыңды айылы

208. Чеч-Дөбөнүн башталышы булагы, Ача-Кайыңды айылы
209. Шар, Баш-Кайыңды айылы
210. Шар-Мазары, 1-Май айылы
211. Шар-Суу, Баш-Кайыңды айылы
212. Эки-Бала бейити, Босого айылы
213. Эки-Шар 1, 1-Май айылы
214. Эки-Шар 2, 1-Май айылы
215. Эски мечит, Пограничник айылы

Жумгал району

216. Айгыр-Жал же Жол-Дөбө, Кызарт совхозу
217. Ак-Көлдүн мазар тармагы, Ак-Көл айылы
218. Ак-Терек мазары, Миң-Куш айылы
219. Алма-Мазары, Өрнөк айылы
220. Бала-Мазар, Чаек айылы
221. Бурамжал-Ата, Кызыл-Коргон айылы
222. Бурамжал-Ата, Өрнөк айылы
223. Бурана-Апа, Сары-Булун айылы
224. Бүркүт-Уя, Таш-Дөбө айылы
225. Датка-Булак, Куйручук айылы
226. Жайсаң-Атанын күмбөзү, Кызарттын бели
227. Жалгыз-Арча, Көк-Ой айылы
228. Жалгыз-Арча, Арал айылы
229. Жалгыз-Арча, Бостон-Кайың айылы
230. Жалгыз-Карагай, Жаңы-Арык айылы
231. Жаначу, Каначу, Өрнөк айылы
232. Жумгал-Ата, Чаек айылы
233. Жылуу-Суу, Чаек айылы
234. Калыбек-Ата, Түгөл-Сай айылы
235. Кан-Салык, Кызыл-Коргон айылы
236. Каныш, Сары-Булун айылы
237. Капкан-Таш, Баш-Кууганды айылы
238. Кара-Ой, Чаек айылы
239. Кашка-Терек, Миң-Куш айылы
240. Кашка-Терек, Чаек айылы

241. Киндик-Дөбө, Баш-Кууганды айылы
242. Киндик-Дөбөнүн Төш мазары, Баш-Кууганды айылы
243. Кой-Текей, Жаңы-Арык айылы
244. Кош-Мазары, Түгөл-Сай айылы
245. Көзөнөк-Таш, Өрнөк айылы
246. Көзөнөк-Таш, Сары-Булдуң айылы
247. Көз-Таштар мазары, Өрнөк айылы
248. Куйручук-Атанын күмбөзү, Куйручук айылы
249. Куйручук-Булак, Куйручук айылы
250. Кыз-Коргон, Кара-Кече айылы
251. Мазар, Жумгал айылы
252. Мазар-Арча, Кичи-Арал айылы
253. Мазар-Арча, Көк-Ой айылы
254. Мазар-Кайың, Көк-Ой айылы
255. Мазар-Таш, Лама айылы
256. Миң-Куш булагы, Миң-Куш айылы
257. Молдаалы-Ата күмбөзү, Байзак айылы
258. Муздак-Булак же Мазар-Булак, Байзак айылы
259. Намаз-Дөбө, Кызыл-Жылдыз айылы
260. Нарзан-Суу, Кара-Кече айылы
261. Наристе-Булак, Таш-Дөбө айылы
262. Оро-Булак, Чоң-Дөбө айылы
263. Пайгамбар-Үңкүр, Көк-Ой айылы
264. Салык-Таш, Таш-Дөбө айылы
265. Тайгалак-Таш, Өрнөк айылы
266. Тастар-Ата, Миң-Куш айылы
267. Таш-мазар, Таш-Дөбө айылы
268. Таш-мазар, Ок-Торкой айылы
269. Тогуз-Булак, Түгөл-Сай айылы
270. Тооке-Булак, Көк-Ой айылы
271. Төө-Мазар, Таш-Дөбө айылы
272. Тулпар-Таш, Өрнөк айылы
273. Түгөл-Ата, Таш-Дөбө айылы
274. Үч-Көзөнөк таш 1, Өрнөк айылы
275. Үч-Көзөнөк таш 2, Өрнөк айылы
276. Үч-Көзөнөк таш 3, Өрнөк айылы

277. Чөйчөк-Таш же Көзөнөк-Таш, Кызыл-Сөөк айылы
278. Ысык-Суу (Кайнар-Булак), Чаек айылы
279. Ысык-Суу, Чаек айылы

Кочкор району

280. Ак-Кудук, Арсы айылы
281. Ак Куланын мамысы, Кара-Мойнок айылы
282. Ак-Мазар, Кум-Дөбө айылы
283. Алтын-Булак, Күмүш-Булак, Исакеев айылы
284. Арчалуу-Мазар (Арчалы-Мазар, Арча-Мазар, Арчабай),
Орто-Токой айылы
285. Баба-Ата, Узун-Булак айылы, Кызарт бели
286. Байтик-Ата, Шамшы айылы
287. Бака-Булак, Кум-Дөбө айылы
288. Долон-Ата, Сары-Булак жайы
289. Жарташ-Мазары же Эдил-Ата булагы, Ак-Талаа айылы
290. Жылуу-Булак мазары, Кызыл-Дөбө айылы
291. Жылуу-Суу, Кара-Суу айылы
292. Корумду-Жайлоо мазары, Ак-Чий айылы
293. Кочкор-Ата, Кочкор айылы
294. Кыз-Мазар, Ормон-Хан айылы
295. Кызыл-Дөбө, Кызыл-Дөбө айылы
296. Кырк чоронун күмбөзү, Дөң-Алыш айылы
297. Кырк чоронун күмбөзү, Кум-Дөбө айылы
298. Мазар-Булак, Калмак ашуу
299. Мазар-Булак, Исакеев айылы
300. Мазар-Булак, Семиз-Бел айылы
301. Мазар-Таш, Дөң-Алыш айылы
302. Мазар-Таш, Кызыл-Дөбө айылы
303. Манастын ордосу, Молдо-Кылыч айылы
304. Сагымбай манасчынын күмбөзү, Кара-Күңгөй айылы
305. Сейитбек кайкы, Кара-Мойнок айылы
306. Семизбел айылынын мазары, Семизбел айылы
307. Сопу-Ата күмбөзү, Дөң-Алыш айылы
308. Сопу-Таш, Шамшы айылы

309. Талды-Булак, Кум-Дөбө айылы
310. Тамчы-Мазар, Кум-Дөбө айылы
311. Тамчы-Булак, Комсомол айылы
312. Таш-Мазар, Ак-Учук айылы
313. Тешиктин оюндагы мазар, Оробаш айылы
314. Төрөгелди атанын эски күмбөзү, Молдо Кылыч айылы
315. Үч-Эмчек, Дөң-Алыш айылы
316. Шабыркүл, Шабыркүл кыштоосу, Туз айылы
317. Шапак манасчынын күмбөзү, Кара-Суу айылы
318. Шиш-Чоку, Шамшы айылы

Нарын району

319. Абыкандын үңкүрү, Ак-Кудук айылы
320. Ак-Бечел шаркыратмасы, Нарын шаары
321. Ак-Бешим, 8-Март айылы
322. Аламышык, Нарын шаары
323. Алтын-Булак, Достук айылы
324. Арстан Буйлаш уулунун эстелиги, Нарын шаары
325. Арыкбай-Мазар, Ак-Бешим айылы
326. Байгазак-Ата, Байгазак айылы
327. Булак-Мазар (РТС), Нарын шаары
328. Булак-Мазар, Нарын шаары
329. Дөбөлү-Дөбө, Дөбөлү айылы
330. Жалгыз-Арча, Миң-Булак айылы
331. Жалгыз-Терек, Жалгыз-Терек айылы
332. Жалгыз-Шилби, Эки-Нарын айылы
333. Жетиген Медербектин күмбөзү, Жергетал айылы
334. Жөтөл-Булак, Таш-Башат айылы
335. Жылуу-Суу, Ат-Башы ГЭСи
336. Жылуу-Суу, Достук айылы
337. Кан-Салык, Жаңы-Талап айылы
338. Карагай мазары, Таш-Башат айылы
339. Карагай-Булак, Эки-Нарын айылы
340. Кара-Таш, Таш-Башат айылы
341. Кожожаштын ташы, Долон участкасы

342. Кожо-Үңкүр, Кеңеш айылы
343. Кош-Дөбө, Ак-Булак айылы
344. Кургак-Булак, Дөбөлү айылы
345. Кур-Сай мазары, Дөбөлү айылы
346. Кыз-Мазар, Ак-Булак айылы
347. Кызыл-Дөбө, Дөбөлү айылы
348. Кызыл-Зоонун булагы, Кеңеш айылы
349. Мазар-Булак (Көр-Булак), Ак-Кудук айылы
350. Мазар-Булак, Кеңеш айылы
351. Мазар-Сай, Эмгекчил айылы
352. Миң-Булак булагы, Миң-Булак айылы
353. Омордун-Мазары, Ак-Кудук айылы
354. Он-Арча, Эчки-Башы айылы
355. Оттук-Таш, Эки Нарын айылы
356. Сарт Акенин күмбөзү, Кеңеш айылы
357. Сокур-Булак, Нарын шаары
358. Сүйүү-Булагы, Нарын шаары
359. Сүрөт-Булак, Нарын шаары
360. Эр Табылдынын булагы, Кара-Таш өрөөнү
361. Эр Табылдынын үңкүрү, Кара-Таш өрөөнү
362. Талды-Булак, Кеңеш айылы
363. Тал-Мазар, Ак-Талаа айылы
364. Тал-Мазар, Эки-Нарын айылы
365. Тамчы-Булак, Көк-Торпок жайлоосу
366. Таш-Дөбө, Дөбөлү айылы
367. Теке-Секирик, Нарын шаары
368. Тешик-Таш, Эчки-Башы айылы
369. Төш-Булак, Нарын шаары
370. Туз-Булак, Ак-Талаа айылы
371. Үч-Кайың, Салкын-Төр жери
372. Чатыр-Таш, Ак-Сай өрөөнү
373. Чоң-Таш, Орто-Нура айылы
374. Чубактын изи, Соң-Көл жайлоосу
375. Шадыкан-Ата күмбөзү, Нарын шаары
376. Шаркыратма, Нарын шаары
377. Шаркыратма-Илбирс, Нарын шаары

- 378. Шар-Суу же Кандуу кокту, Эки-Нарын айылы
- 379. Шопок баатыр жана Төлөмүш күмбөзү, Нарын шаары
- 380. Ылайды-Суу, Ак-Талаа айылы
- 381. Ыманбек молдонун мазары, Көк-Дөбө жайлоосу
- 382. Эки-Бала, Нарын шаары
- 383. Эки-Чаттын булагы, Кеңеш айылы
- 384. Эр-Табылдынын ташы, Кара-Таш өрөөнү
- 385. Эчки-Башынын мазары , Эчки-Башы айылы
- 386. Эчки-Булак, Учкун айылы

Залкар өнөрпоз Нурак Абдырахманов

Соң-Көл, Ак-Талаа району

Чоң-Таш, Ак-Талаа району

Атантай, Тайлак баатырлар күмбөзү, Ак-Талаа району

Кырк кыздын чеби, Ак-Талаа району

Кемпир баатыр жана Чомой баатыр күмбөзү, Ак-Талаа району

Манастын таш тулгасы, Ак Куланын мамысы, Соң-Көл, Ак-Талаа району

Тоголок Молдо кумбөзү, Ак-Талаа району

Чолок коргон, Ак-Талаа району

Шырдакбектин чеби, Ак-Талаа району

Шырдакбектин коргону, Ак-Талаа району

Козуке, Ак-Талаа району

Соку-Таш, Ак-Талаа району

Тегерек-Булак, Ат-Башы району

Май-Булак мазары, Ат-Башы району

Нарзан-Суу, Ат-Башы району

Тамчы-Булак, Ат-Башы району

Чатыр-Көл, Ат-Башы району

Чатыр-Таш, Ат-Башы району

Кошой-Коргон, Ат-Башы району

Кыз-Сайкалдын ору, Ат-Башы району

Арашан, Ат-Башы району

Нарзан-Суу, Ат-Башы району

Жылуу-Суу (Кара-Суу),
Ат-Башы району

Таш-Рабат, Ат-Башы району

Чеч-Дөбө, Ат-Башы району

Чеч-Дөбөнүн булагы, Ат-Башы району

Арашан, Ат-Башы району

Шаркыратма, Ат-Башы району

Үч-Кайың, Нарын району

Мазар-Карагай, Нарын району

Жалгыз-Шилби, Нарын району

Туз-Булак, Нарын району

Миң-Булак, Нарын району

Шопок баатыр жана Төлөмүш күмбөзү, Нарын району

Ыманбек молдонун жери, Нарын району

Эр Табылдынын булагы, Нарын району

Эр Табылдынын үңкүрү, Нарын району

Эр Табылдынын ташы, Нарын району

Кожо-Үңкүр, Нарын району

Жылуу-Суу, Нарын району

Кара-Таш, Нарын району

Кургак-Булак, Нарын району

Кыз-Мазар, Нарын району

Тешик-Таш, Нарын району

Шадыкан-Ата күмбөзү, Нарын району

Токтокан молдонун булагы, Нарын району

Жалгыз-Терек, Нарын району

Ак-Терек, Жумгал району

Арап тамга таш, Жумгал району

Тогуз-Булак, Жумгал району

Кашка-Терек, Жумгал району

Көзөнөк-Таш (түндүк), Жумгал району

Көзөнөк-Таш (чыгыш), Жумгал району

Мазар-Арча, Жумгал району

Бурана-Апа, Жумгал району

Жумгал-Ата, Жумгал району

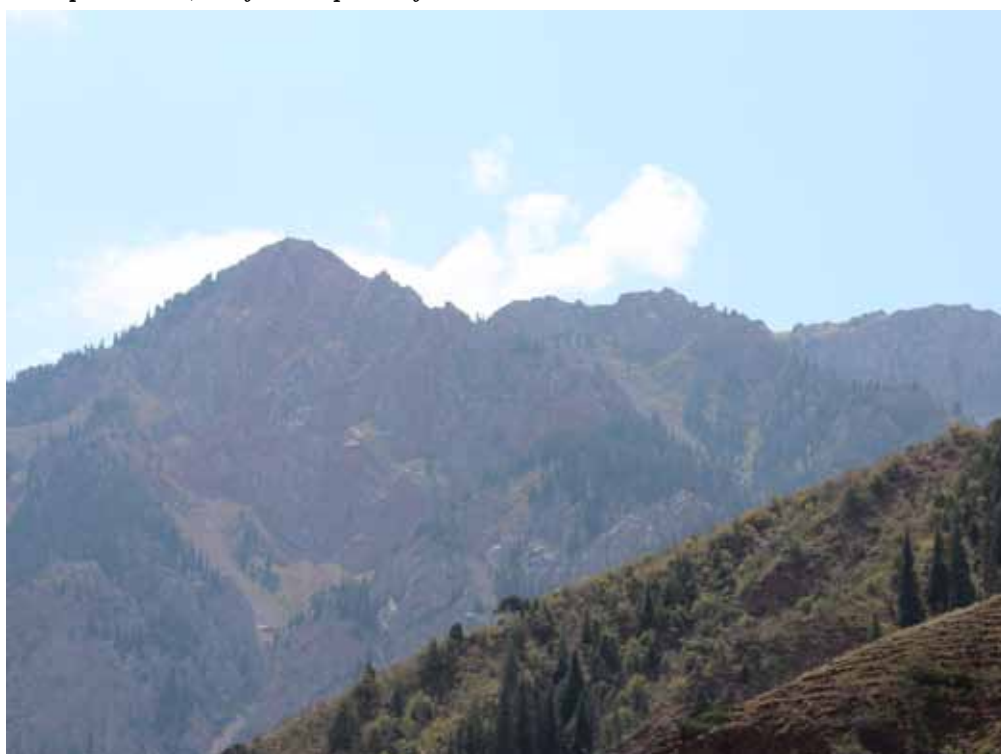
Жумгал-Ата мазары, Жумгал району

Куйручук Атанын күмбөзү, Жумгал району

Түгөл-Ата, Жумгал району

Тастар-Ата, Жумгал району

Чөйчөк-Таш, Жумгал району

Ак-Көл, Жумгал району

Ак-Мазар, Кочкор району

Кырк чоронун күмбөзү, Кочкор району

Арчалуу-Мазар, Кочкор району

Тешиктин оюндагы мазар, Кочкор району

Долон-Ата, Кочкор району

Кочкор-Ата мазары, Кочкор району

МАЗМУНУ

БАШ СӨЗ	5
БАП 1: ЫЙМАНДЫ БАККАН ЫЙЫКТЫК	9
БӨЛҮК 1: НАРЫНДАГЫ ЫЙЫК ЖЕРЛЕРДИН ТИЗМЕСИ ЖАНА СҮРӨТТӨМӨЛӨРҮ	9
Бөлүкчө 1: Ак-Талаа району	12
Бөлүкчө 2: Ат-Башы району	32
Бөлүкчө 3: Жумгал району	52
Бөлүкчө 4: Кочкор району	74
Бөлүкчө 5: Нарын району	87
БӨЛҮК 2: ЫЙЫК АТАЛАР ЖАНА АПАЛАР	107
БӨЛҮКЧӨ 1: БАЙЫР АЛГАН БАБА-АТА	107
Абдрахманова Нуржамал: <i>Баба-Атада өзгөчө булак бар</i>	107
Айдарбеков Мирлан: <i>Баба-Ата кайып мазар</i>	107
Байсалов Алымбек: <i>Баба-Ата баардык мазарлардын улуусу</i>	108
Калканбеков Съездбек: <i>Башынан мөңгү кетпеген, аягына суу жетпеген Баба-ата</i>	109
БӨЛҮКЧӨ 2: БАЛБАН БААТЫРЛАР	110
Апилов Мыктыбек: <i>Шырдакбек коргондун үч дарбазасы бар</i>	110
Кыдыралиев Кубанычбек: <i>Шырдакбек баатырдын коргону</i>	111
Көбөков Султек: <i>Ыйык жайлар аркылуу баатырлардын даңкы чыгат</i>	111
Мамбетова Мирзат: <i>Алл кишилер болгон</i>	113
Мусаев Даирбек: <i>Куртка жеринен чыккан баатырлар</i>	114
Түмөнбай уулу Сапар: <i>Шопок Ата алдын ала билген</i>	115
Шеримбаев Нурлан: <i>Эр Табылды булак чыгарган</i>	116

Чодолдоев Алтынбек: <i>Илгери баатырлардын сөөгүн жашырып койчу</i>	116
БӨЛҮКЧӨ 3: ДААНЫШМАН ДОЛОН-АТА	118
Абдрахманова Нуржамал: <i>Долондун ичи толгон токой үңкүргө бай</i>	118
Акмалтаева Нурбүбү: <i>Жаан-чачын болсо,каниет алып өтүп жүрөбүз</i>	119
Такырбашев Улукбек: <i>Долон-Ата кыргыздын түпкү атасы болот</i>	120
БӨЛҮКЧӨ 4: ЖУГУМДУУ ЖУМГАЛ-АТА	121
Абдрахманова Нуржамал: <i>Көргөндү чечмелөө</i>	121
Жунушалиев Шүкүн: <i>Жумгал-Ата мазарынын колдоочусу бар</i>	123
Көчөрбаева Гүлнар: <i>Жумгал-Атанын касиеттери</i>	136
Шейшекеева Аня: <i>Жумгал-Атаны айкөл деп коет</i>	125
БӨЛҮКЧӨ 5: КАДЫРЛУУ КОШОЙ-АТА	126
Арабаев Калыбек: <i>Манас Ата Кошой-Коргонго токтогон</i>	126
Жамангулов Мухамбет: <i>Чоңдугу жана салмактуулугу менен айырмаланып турат</i>	126
Керималиев Калкан: <i>Башында Кан Кошой турган</i>	127
Маалыматчы А.: <i>Кошой-Коргондо күмбөз бар</i>	127
Тезекбаев Кубанычбек: <i>Кыргыз кагандыгын бириктирген Кошой Ата</i>	128
Тилегенова Үмүт: <i>Кошой-Коргондон баатырлар көрүнгөндөй болду</i>	128
Токтогулов Өмүрбек: <i>Кошой-Коргонго таштаган тумар</i>	128

Эсеналиев Темирбек: <i>Кошой-Коргондон айлана-чөйрө толук көрүнөт</i>	129
БӨЛҮКЧӨ 6: КҮЧ-БИЙЛИКТҮҮ КОЧКОР-АТА	130
Абдрахманова Нуржамал: <i>Диндер сүзүлдү, бирок үзүлгөн жок</i>	130
Айдарбеков Мирлан: <i>Кочкор-Ата бөөдө кырсыктан сактаган мазар</i>	131
Дооронбекова Айна: <i>Шаман-Шүрүптүн аса-мусасынан Кочкорго кар жаабай калган</i>	133
Жапаров Акылбек: <i>Бийлик мазары</i>	134
Калканбеков Съездбек: <i>Кочкор-Ата топон суудан кийинки тоо</i>	134
Кудайбергенова Бейшембүбү: <i>Устатым Кочкор-Атага жиберди</i>	138
Убалиева Мина: <i>Кочкор-Атанын ыйыктыгына күбөмүн</i>	140
БӨЛҮКЧӨ 7: ТЕҢДЕГЕН ТҮГӨЛ-АТА	141
Байсалов Алымбек: <i>Түгөл атадан тарайт</i>	141
Тезекбаев Кубанычбек: <i>Түгөл-Ата мазары өтө сырдуу мазар</i>	141
Токторбай кызы Света: <i>Бул жерде кайыптар көп</i>	142
Солтонбеков Бирлик: <i>Түгөл-Ата мазары кайра калыбына келтирилди</i>	142
БӨЛҮКЧӨ 8: ТҮБӨЛҮКТҮҮ ТАСТАР-АТА ЖАНА ЧӨЙЧӨК-ТАШ	143
Жамакунова Турдукан: <i>Чөйчөк-Ташка бүт эл жыйылып барабыз</i>	143
Сагынбаева Галия: <i>Тибет тоосунун аба-ырайы Тастар-Атага окшош</i>	145
Шейшекеева Аня: <i>Мазарлардын сүрдүүсү</i>	145

БӨЛҮКЧӨ 9: ЫЙМАНДУУ ЫМАНБЕК МОЛДО	146
Абдрасулов Асанбек: <i>Өпкө чаап кетип, чоң атам ооруп калган</i>	146
Акунов Мукаш: <i>Ыманбек молдо тамыр кармаган</i>	146
Жумадилов Султанбек: <i>Ыманбек молдо кол менен операция жасаган</i>	147
Көбөков Султек: <i>Ыманбектин керээзи</i>	147
Маалыматчы Б.: <i>Касиеттүү адамдардын арбагы колдойт</i>	150
Мамбеталиев Сулайман: <i>Көп кишинин сообуна калдым</i>	151
Султаналиева Рая: <i>Ыманбек Молдо эпидемиядан кыргыздарды сактап калган</i>	151
Турганбай кызы Зейне: <i>Касиеттүү жер деп эле калышат</i>	152
БӨЛҮКЧӨ 10: БЕРЕКЕЛҮҮ БУРАНА-АПА	154
Жаанбаев Эдилбек: <i>Бурана апанын жети баласы болгон</i>	154
Өмүралиев Арстанбек: <i>Буранын жанында кызы бар дешет</i>	155
БӨЛҮК 3: ДААРЫГАН ДӨБӨЛӨР, ТАШТАР, ЖАЙЛАР	157
БӨЛҮКЧӨ 1: ЧЕЧИЛҮҮЧҮ ЧЕЧ-ДӨБӨ	157
Алманбек кызы Анархан: <i>Ат-Башыда жаманчылык жок</i>	157
Асанбаев Тынчтык: <i>Сырдуу Чеч-Дөбө</i>	157
Асеков Шаршеналы: <i>Ар бир айылдын ыйык жерлери бар</i>	159
Асылбек уулу Мейманбек: <i>Чеч-Дөбөнүн булактары жана ээлери</i>	160
Жумалы уулу Өмөр: <i>Дин үчүн согушуп өлгөндөр “тирүү” деп айтылат</i>	161
Календер кызы Замира: <i>Чеч-Дөбөдө кызымдын ак канатын көрдүм</i>	161
Калчекеев Авазкан: <i>Азиретаалынын сөөгү Чеч-Дөбөдө деп айтылат</i>	161

Керималиев Калкан: <i>Чеч-Дөбө дүйнөдөгү мазарлардын мазары</i>	162
Кудайбергенова Бейшембүбү: <i>Чеч-Дөбөдөн ак бака көрдүм</i>	163
Мукаш кызы Гүлнара: <i>Турмушумдагы жакшы нерселер Чеч-Дөбө менен байланыштуу</i>	163
Мусабеков Аскат: <i>Түшүмдө Чеч-Дөбөдө жүрөм</i>	167
Тилегенова Үмүт: <i>Чеч-Дөбөнүн суусу коюу</i>	167
Токтогулов Өмүрбек: <i>Чеч-Дөбө – үлкөн мазар</i>	167
Токторбай кызы Света: <i>Мазардын касиети - дөбөдө</i>	169
Төлөнбаев Ыдырыс: <i>Жакшылык келээрде, тайлактын үнү угулат</i>	169
БӨЛҮКЧӨ 2: ТААСИРДҮҮ ТАШ-РАБАТ	170
Алыбаев Бактыбек: <i>Валиханов Таш-Рабатты көрүп өткөн</i>	170
Асаналиев Нааматбек: <i>Эмне менен курулганын так айта албайт</i>	170
Асаналиев Токтобек: <i>Таш-Рабаттагы үңкүр</i>	171
Батырканова Турсун: <i>Таш-Рабат дубанын күчү менен салынган</i>	171
Жамангулов Мухамбет: <i>Таш-Рабатка өзгөчө орун таандык</i>	172
Масиров Өмүрбек: <i>Тоодон алынган таштар</i>	173
Чодолдоев Алтынбек: <i>IX -X кылымга таандык кербен сарай</i>	174
БӨЛҮКЧӨ 3: АРУУ АРАШАН, БУЛАКТАР	176
Байсалов Алымбек: <i>Наристе-Булактын ачылышы</i>	176
Маалыматчы А.: <i>Булактын ээсинен корккондон денеме жара чыккан</i>	177
Мидинова Калбүбү: <i>Арашандын түбү көрүнбөйт</i>	177
Мукашова Гулина: <i>Арашан кайнабай калган</i>	178

Көбөков Султек: <i>Тал-Мазар Кыз-Мазардын сиңдиси</i>	178
Көкүл кызы Анаркүл: <i>Арашандан касиет качкан</i>	178
БӨЛҮКЧӨ 4: ҮЗҮРЛҮҮ ҮҢКҮРЛӨР, ТООЛОР, ТАШТАР	180
Адыраңова Курманжан: <i>Айгыр-Жал тоосунун айланасында</i>	180
Сагынбаева Галия: <i>Бул жайыкты Олуя Кара-Таш деп коет</i>	180
Тезекбаев Бакен: <i>Кара-Таштын касиети күчтүү</i>	182
Чүйтүев Насыр: <i>Каратал-Жапырык</i>	184
БӨЛҮК 4: ЫЙЫКТЫКТЫН ЫРААТЫ	185
Абдрахманова Нуржамал: <i>Дүйнө мүлктү унутуп калыш керек</i>	185
Абдырахманов Нурак: <i>Теректерди мазар сактап калган</i>	185
Айдарбеков Мирлан: <i>Мазарларга Алла Таалам өз нурун түшүрүп турат</i>	185
Акмалтаева Нурбүбү: <i>Мазар улутун, жашын, кедейин, байын ылгабайт</i>	186
Асаналиев Токтобек: <i>Кыргыздын ар бир баскан изи мазар</i>	187
Баялиев Замирбек: <i>Ыйык жерлерде айткан Манасым көбөйүп калат</i>	188
Бүбү Мариям Муса кызы: <i>Сыйынуу менен тайынуу - асман менен жердей</i>	189
Көбөкөв Султек: <i>Мазардан дары чөп албаш керек</i>	194
Кудайбергенова Бейшембүбү: <i>Мазарлардын касиети илгеркиден да күчтүү</i>	194
Тезекбаев Кубанычбек: <i>Касиеттүү жерлердин өз-ара байланыштары болот</i>	195
Токтоакунов Тургунаалы ажы: <i>Мазар - Алланын жакшы көргөн жери</i>	196

БАП 2: КЫРГЫЗЧЫЛЫКТЫН МИҢ КЫРЫ

АЙТЫЛУУ АТАЛАР, АСЫЛ АПАЛАР	197
Абдырахманов Нурак: <i>Аталарыбыз падыша болгон</i>	197
Адыраңова Курманжан: <i>Чоң энемдин таенеси мүйүздүү болгон экен</i>	198
Айдарбеков Дайырбек: <i>Олуя Сопу ата</i>	198
Апилов Мыктыбек: <i>Ак Мөөр тектүү үй-бүлөдөн чыккан</i>	201
Арабаев Калыбек: <i>Жерге сиңип кетип, анан кайра чыккан суу</i>	201
Асаналиев Нааматбек: <i>Токтомуш атанын баяны</i>	201
Асаналиев Токтобек: <i>Чекмат молдо</i>	202
Бүбү Мариям Муса кызы: <i>Кайнатамдын Кашка-Тереги</i>	203
Бейшеналиев Зарылбек: <i>Эрмек атанын арыгы</i>	203
Жамангулов Мухамбет: <i>Касиеттүү Өмүралы дамбылда</i>	205
Жапаров Автандил: <i>Жумгалдык тың чыкмалар</i>	205
Жекшенова Турдубүбү: <i>Чоң атам алп адам болгон</i>	209
Жука кызы Разия: <i>Кара сууну уюткан Отор ата</i>	210
Жумалы уулу Өмөр: <i>Атам англис тамгасын биринчилерден тааныган адам болгон</i>	210
Карабаев Керимкул: <i>Көгүчкөн Баймат</i>	212
Керималиев Калкан: <i>Келдибек манасчы 12 жашында баатырларга жолуккан</i>	212
Мамаканова Урмаатгүл: <i>Байгана элге кам көргөн киши болуптур</i>	214
Мамбеталиев Турсунбек: <i>Тилекмат - атбашылык черик</i>	215
Мукашова Гулина: <i>Апам көрөгөч болгон</i>	219
Мусаев Даирбек: <i>Муса Кожо - Тоймат бийдин тукуму</i>	220

Сатыналиев Айылчы: <i>Куйручуктан жыгылган Касымалы</i>	222
Солтонбеков Бирлик: <i>Куйручук олуянын окуяларынан</i>	222
Султанбекова Акбермет: <i>Чоң атам мүрөктүн суусун ичкен</i>	228
Тайлаков Кароолбек: <i>Сары Чечен</i>	229
Түкүев Турганалы: <i>Байгөнчөктөн чыккан балбандар</i>	229
Түмөнбай уулу Сапар: <i>Көкөтай ата</i>	229
Чодолдоев Алтынбек: <i>Отор ата – күчтүү дубакер</i>	231
Шабданов Асан: <i>Чоң атамдын атын думана койгон</i>	232
Шекембаев Өмүрзак: <i>Абдылдабек олуя</i>	234
Шыгаев Саламат: <i>Санжыраны катын айтса, калыс айтат</i>	234
Шейшекеева Аня: <i>Улуу аталар</i>	239
АТ ТАПТАСАҢ, АТЫҢ ТААНЫЛАТ	240
Аширалиев Кемел: <i>Кыргызды кыргыз кылган жылкы</i>	240
Керималиев Калкан: <i>Мааникер тулпар</i>	240
Кадыров Ысмайыл: <i>Матайдын саяпкерлиги</i>	241
Муратаалы уулу Нурдин: <i>Сүт күлүк</i>	242
БАБАЛАРДЫН БААЛУУ БИЛИМИ	243
Апилов Мыктыбек: <i>Чачучтук бетке бырыш түшүрбөйт</i>	243
Аширалиев Кемел: <i>Нарында балдар суукка чыдамкай болушат</i>	243
Исаева Нурайым: <i>Комузду жасоо ыкмасы</i>	244
Касымова Залина: <i>Кыл кыяктын кылы айгырдын же күлүктүн куйругунан жасалат</i>	244
Мамбетова Мирзат: <i>Кыргыз тамак-ашынын сакталышы</i>	245
Мусабеков Аскат: <i>Кыл жасоону устат кишиден үйрөнгөм</i>	245
Султек Көбөков: <i>Самын жасоо</i>	245
ЖАДЫРАГАН ЖЫЛДЫЗДАРДЫН ЖАРЫ	247
Жумалы уулу Өмөр: <i>Байсеркенин касиети</i>	247

Кадыров Ысмайыл: <i>Ата-бабаларыбыздын жыл санагы - Ай жылнаамасы</i>	247
Керималиев Калкан: <i>Аба-ырайды билген эсепчилер</i>	249
Төлөнбаев Ыдырыс: <i>Байсеркенин жылдызы</i>	249
Түкүев Турганалы: <i>Шайык эсепчи</i>	250
Шыгаев Саламат: <i>Чолок сары</i>	250
ЖАРАТЫЛЫШКА ЖУУРУЛГАН ЖАЙЧЫЛЫК	251
Бердалиев Замир: <i>Эшберди жайчынын сайы</i>	251
Кадыров Ысмайыл: <i>Матай бийдин айтканын кыя албаган Көбөн жайчы</i>	251
Күчүков Кубанычбек: <i>Күчүк жайчы</i>	252
Мадемилов Дүйшөбай: <i>Көбөн жайчы жайында кар жаадырган</i>	253
Муратаалы уулу Нурдин: <i>Матай олуя, Көбөн жайчы жана Өмүрзак бий</i>	253
Түкүев Турганалы: <i>Бүргө жайчы</i>	254
Шекембаев Өмүрзак: <i>Элдин сообун алган Күчүк жайчы</i>	255
ЖЕР-ЖАЙЛАРДЫН ЖАЗМЫШЫ	257
Абдесов Нуркалый: <i>Кызарт бели деп коет</i>	257
Абдрахманов Аман: <i>Кызарттагы тарыхый табылгалар</i>	257
Абдырахманов Нурак: <i>Талкаланган табигый музей</i>	258
Акматалиев Эмилбек: <i>Миң-Күштан тонналап уран алынган</i>	259
Арабаев Калыбек: <i>Ат-Башыда аталарынын жаткан жайын издеген дуңгандар</i>	260
Асаналиев Нааматбек: <i>Аттары жеткирбей кетиптир</i>	261
Бейшеналиев Зарылбек: <i>Ак-Талаа майлуу, жайлуу жер</i>	261
Бүбү Мариям Муса кызы: <i>Нылды – уйкукана</i>	262
Дөөлөтов Асек: <i>Ача-Кайыңды пайда болду</i>	262

Дөөлөтов Жоломан: <i>Команды-Суу жайлоосу</i>	263
Жапаров Автандил: <i>Эмел аты Манас доору менен байланыштуу</i>	263
Жумадин Кожокеев: <i>Команды-Суу жайлоосу</i>	264
Карабаев Керимкул: <i>Жообасар деп койгон</i>	264
Койлубаева Шарипа: <i>Сорпо-Тоңбос</i>	264
Көбөков Султек: <i>Ит өлгөндүн капчыгайы</i>	264
Мамытов Касымбек: <i>Тоонун асты өзүнчө бир аймак болуп турат</i>	265
Сапарбекова Айгерим: <i>Марттын сегизи</i>	265
Сатыналиев Айылчы: <i>Калпак буудай</i>	266
Төлөнбаев Ыдырыс: <i>Ат-Башынын ичи толтура көл болгон</i>	266
Турдумамбетов Осмон: <i>Эки мөңгүдөн эки ача суу түшөт</i>	268
Түкүев Турганалы: <i>Өгөнчөктөй эле жер</i>	268
Шекембаев Өмүрзак: <i>Сөздөрдүн чечмелениши</i>	268
Шоңкоев Т.: <i>Уламыштын бири</i>	269
Ырсалиев Молдобек: <i>Аракөл айылы</i>	269
КААДА КАЛЖТЫ КАЛКАЛАЙТ	270
Абдесов Нуркалый: <i>Эч бир элде жок салт</i>	270
Жапаров Акылбек: <i>Кыргыздын кыртышына сиңбеген мыйзамдар</i>	270
Кадыров Ысмайыл: <i>Матай бийдин конок күтүү ыкмасы</i>	273
Мамбетова Өлбөс: <i>Кыздын кырк чачы улуу</i>	275
КАСИЕТТИН КААДАСЫ, ДАРЫГЕРЛИКТИН ДАБААСЫ	277
Абдырахманов Нурак: <i>Дартка дабаа чыпалак</i>	277
Адыраңова Курманжан: <i>Өзгөрүүлөргө көп туш болдум</i>	277

Ажыгулова Кенже: <i>Кыргызчылыкка моюн сунгандан кийин, оорумдан айыктым</i>	282
Айдарбеков Дайырбек: <i>Чоң атам төлгөчү эле</i>	282
Акжолтоев Алиаскар: <i>Сынык таңганды кайнатамдан үйрөнгөм</i>	284
Акмалтаева Нурбүбү (Ак апа): <i>Оорудан кийин ак жолго түштүм</i>	285
Алымбаева Зууракан: <i>Балдарды гана эмдейм</i>	287
Асанбаева Жамиля: <i>Азиз колдоочу</i>	288
Аширалиев Кемел: <i>Кызыл боор бака кырылып кетти</i>	288
Бабатаева Саламат: <i>Кыргызчылыкты 13 жашымда кабыл алгамын</i>	288
Базарбаев Дарыбек: <i>Чөп дарылар менен дарылайм</i>	289
Бараканова Турсунбүбү: <i>Чоң энемдин касиети мага оогон</i>	290
Бектемиров Сабырбек: <i>Чыкканды босогого салбай салам</i>	292
Бектемиров Уланбек: <i>Мумияны аракка ачытат</i>	293
Жапаркулова Гулина: <i>Төлгөчүлүк таенемден өткөн касиет</i>	293
Жумалиева Болду: <i>Атамдын табыпчылыгы мага өттү</i>	294
Исабекова Гүлжамия: <i>Табыпчылык тукум кууйт</i>	295
Исаева Койсун: <i>Колдоочуларым айтып берет</i>	297
Исаева Нурайым: <i>Касиеттүү эже-апалар</i>	301
Кадыров Ысмайыл: <i>Дарымдар</i>	302
Калчекеева Гүлмира: <i>Капкактуу төрөлгөмүн</i>	307
Канышай апа: <i>Мага бул кереги жок, байлап салыңыз</i>	309
Керималиев Калкан: <i>Кыргызда көзү ачыктар көп болгон</i>	310
Кожоев Токтомуш: <i>Үрпүкан күзгүчү</i>	312

Көбөков Султек: <i>Оорунун айынан кыргызчылыкка моюн сундум</i>	313
Көчөрова Акылбүбү: <i>Молдолор жети күн окугандан кийин айыккамын</i>	317
Кулукеева Гүлкайыр: <i>Касиет кырс болот</i>	319
Курманалиева Мейли: <i>Эпилепсия менен ооруган балам күчтүү молдолордон айыккан</i>	321
Мамбетова Мирзат: <i>Апам көп оорунун дабасын билчү</i>	321
Мамыт кызы Айнура: <i>Анда кичинекейбиз, байкабайбыз</i>	325
Мидинова Калбүбү: <i>Касиеттүү Гүлкан апа</i>	327
Молдокадыров Нурланбек: <i>Апам менен байкемди бака айыктырды</i>	327
Муратаалы уулу Нурдин: <i>Кайыңдынын суусу – дары суу</i>	328
Өмүралиев Арстанбек: <i>Жараатка кыл салчу</i>	329
Өмүров Темир: <i>Тамыр кармап диагноз коем</i>	329
Сагынбаева Галия: <i>Укум-тукумдан келаткан из</i>	329
Сайрагүл: <i>Кайыптын айтканы айткандай келген</i>	339
Сатыбаев Шаршенбек: <i>Атам бакшы болчу</i>	339
Сатыбалды кызы Разия: <i>Бакалар качып кетти</i>	341
Солтонбеков Бирлик: <i>Касмолдо</i>	341
Стамакунов Хабий (Хаки): <i>Чоң апамдын төлгө ачкан касиети мага жугуптур</i>	342
Тайлаков Кароолбек: <i>Жумаалы куучу, Эсенаалы сыныкчы</i>	343
Тезекбаев Бакен: <i>Камыштын күлү менен дарылайм</i>	343
Токторбай кызы Света: <i>Көзү азиз адамдын дем салганынан айыккамын</i>	344
Токтоакунов Тургунаалы ажы: <i>Мумия сыныкка миңдин бири</i>	348
Төрөгелдиева Аман: <i>Табыптардан эм түшкөн</i>	349

Турманбетов Осмон: <i>Ич ооруга миңдин бири</i>	351
Түлөбаев Жумакадыр: <i>Улардын жемсөөсү миң дартка бир</i>	351
Үмөталиев Исак: <i>Усун ата</i>	352
Шейшекеева Аня: <i>Эки дүйнөнүн ырымы</i>	352
Шеримбаев Нурлан: <i>Эпилепсия менен ооруп, маани берчү эмесмин</i>	353
Эгемберди кызы Зейнебүбү: <i>Кайнатам чоң молдо болчу</i>	354
МАЛ МЕНЕН ЖЕР КИНДИКТЕШ	357
Абдырахманов Нурак: <i>Бир айда уй таанылбай калган</i>	357
Апилов Мыктыбек: <i>Ак-Талаанын өзгөчө эрмени</i>	357
Арабаев Калыбек: <i>Мал элди сактап калды</i>	357
Керималиев Калкан: <i>Ат-Башынын чөбү өзгөчө</i>	358
Мадемилов Дүйшөбай: <i>Бизде аба, суу, тамак-аш таза</i>	358
Муратаалы уулу Нурдин: <i>Чүйдөн келген мал түтөгөт</i>	359
Төлөнбаев Ыдырыс: <i>Австралиялык койлор көнгөн жок</i>	359
Түкүев Турганалы: <i>Ак-Талаада туз көп</i>	359
ТАБИЯТКА ТААЗИМ ЭТКЕН ТАЛАНТТАР	360
Абдырахманов Нурак: <i>Өмүргө миң жашасаң да тойбойсуң</i>	360
Асаналиев Токтобек: <i>Эт жеп, кымыз ичип чоңойгон балдарданмын</i>	363
Касымова Залина: <i>Кыл кыяктын үнү адамдыкына окшош</i>	364
Мусабеков Аскат: <i>Табияттын койнунда чоңойдум</i>	367
Тилегенова Үмүт: <i>Асмандын алтынындай көл</i>	368
ТАБЫШМАКТУУ ТҮШ-АЯНДАР	371
Абдырахманов Нурак: <i>Оомат оогон түштөр</i>	371
Адыраңова Курманжан: <i>Түштүн мойну ичке, башы чоң</i>	371
Асаналиев Токтобек: <i>Кыргыздын энчисине бүткөн касиет</i>	372

Жапаров Акылбек: <i>Аян түштөр болот экен</i>	372
Жекшенова Турдубүбү: <i>Түшүмдө туу киргенде</i>	373
Копоев Нурдөөлөт: <i>Аян тууралуу баян</i>	373
Кудайбергенова Бейшембүбү: <i>Аян берген үч ата</i>	373
Кулукеева Гүлкайыр: <i>Түшүмдөн аян алам</i>	374
Мамбетурдиева Рысбүбү: <i>Түшүмөн аян берген чөптөр менен дарылайм</i>	374
Мукаш кызы Гүлнара: <i>Маалыматты апам түшүмдө берет</i>	375
Мусабекков Аскат: <i>Түштү улантып көрөм</i>	376
Омурова Толгонай: <i>Айланайын, балдарыма тийбе</i>	378
Сагынбаева Галия: <i>Түш келечектен кабар берет</i>	379
Токтогулов Өмүрбек: <i>Уктап атып Манас айтчу экемин</i>	379
УЛУУЛАРДЫН УБАЙЫ, КИЧҮҮЛӨРДҮН КЕЧКЕНИ	380
Абдырахманов Нурак: <i>Мен кыргызча эле сыйынам</i>	380
Арабаев Калыбек: <i>Кыргыз баласына өзүнүн ата-бабасынын кийими жарашат</i>	380
Асеков Шаршеналы: <i>Касиети бар адамдарды ээрчиген балдар</i>	381
Жапаров Акылбек: <i>Аталар жана балдар маселеси курч турат</i>	381
Тезекбаев Кубанычбек: <i>Жүз жигит уламышы же ата-энесин кырган балдар</i>	382
БАП 3: ЗАМАНЫБЫЗДЫН ЗАЛКАРЫ	390
Абдырахманов Нурак: <i>Адам Атанын динине кайрылалы</i>	390
ТИРКЕМЕ: Нарын облусунун ыйык жерлеринин жалпы тизмеси	400

Отпечатано:
Полиграфический комплекс ST.ART LTD
г. Бишкек, ул. Тыныстанова, 199

Тираж 400 экз.

THE
CHRISTENSEN
FUND